SUBNEOLIT ŚRODKOWEGO MAZOWSZA W ŚWIETLE ARCHIWALNYCH ZBIORÓW PAŃSTWOWEGO MUZEUM ARCHEOLOGICZNEGO W WARSZAWIE

Pod redakcją
Michała Przeździeckiego
Wojciecha Brzezińskiego
i
Adama Wawrusiewicza

SUBNEOLIT ŚRODKOWEGO MAZOWSZA W ŚWIETLE ARCHIWALNYCH ZBIORÓW PAŃSTWOWEGO MUZEUM ARCHEOLOGICZNEGO W WARSZAWIE

Redakcja
Michał Przeździecki
Wojciech Brzeziński
Adam Wawrusiewicz

Recenzenci
dr hab. prof. UAM Marcin Ignaczak
dr hab. prof. UW Dariusz Manasterski

Korekta
Wojciech Brzeziński

Tłumaczenia na język angielski
Barbara Majchrzak

Skład i projekt okładki
Drukarnia Biały Kruk, Justyna Kamińska

Druk i oprawa
Biały Kruk

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego
pochodzących z Funduszu Promocji Kultury

UNIWERSYTET WARSZAWSKI
WYDZIAŁ ARCHEOLOGII Uniwersytet Warszawski

Mazowsze. serce Polski

PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE W WARSZAWIE JEST INSTYTUCJĄ KULTURY
FINANSOWANĄ ZE ŚRODKÓW SAMORZĄDU WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO

MUZEUM PODLASKIE W BIAŁYMSTOKU
Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego
Podlaskie

INSTYTUCJA KULTURY WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO WSPÓŁPROWADZONA
PRZEZ MINISTERSTWO KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO

© Copyright by Uniwersytet Warszawski, Warszawa - Białystok 2022
© Copyright by Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, Warszawa - Białystok 2022
© Copyright by Muzeum Podlaskie w Białymstoku, Warszawa - Białystok 2022

ISBN
Uniwersytet Warszawski **978-83-66210-23-3**
Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie **978-83-966030-2-9**
Muzeum Podlaskie w Białymstoku **978-83-964457-9-7**

Subneolit środkowego Mazowsza w świetle archiwalnych zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie

Pod redakcją
Michała Przeździeckiego
Wojciecha Brzezińskiego
i
Adama Wawrusiewicza

UNIWERSYTET WARSZAWSKI

Państwowe Muzeum Archeologiczne

MUZEUM PODLASKIE W BIAŁYMSTOKU

Warszawa - Białystok 2022

SPIS TREŚCI

Wstęp 9

I. Subneolit środkowego Mazowsza. Kontekst historyczny powstania kolekcji 11

II. Kwerenda muzealna zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie 25

III. Subneolit środkowego Mazowsza. Katalog źródeł 27

IV. Subneolit środkowego Mazowsza. Perspektywa źródeł ceramicznych 207

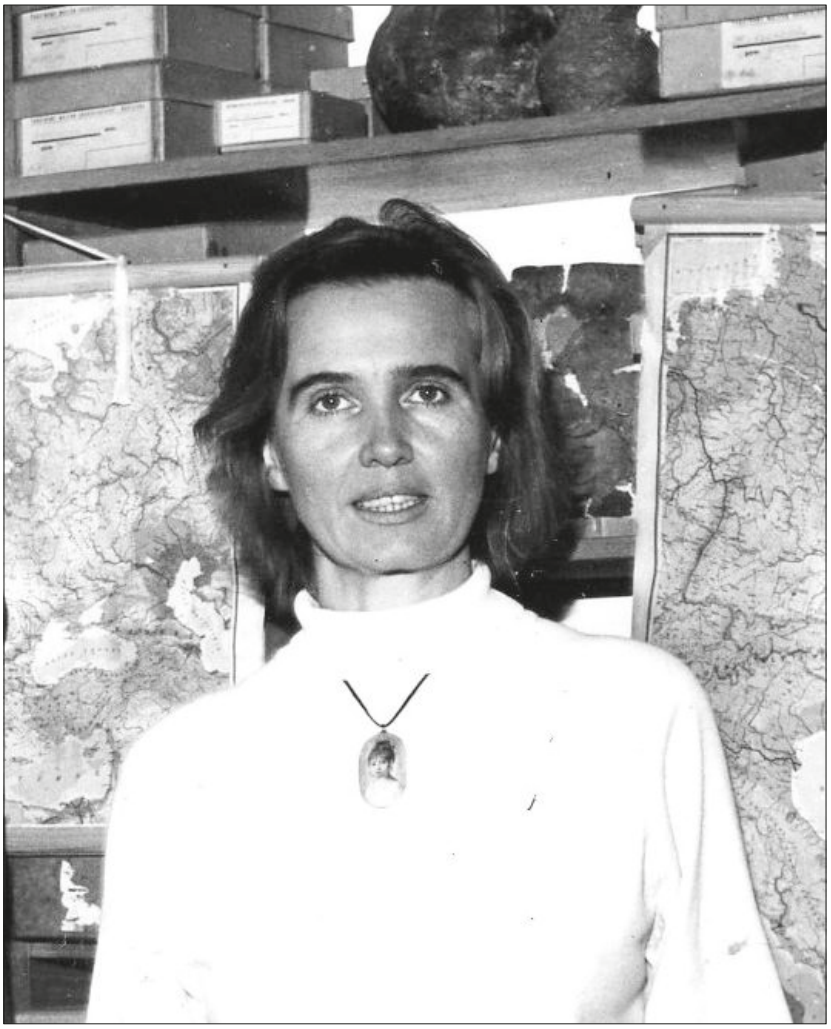
V. Polski mezolit ceramiczny. Jasiu Kowalczyk – *in memoriam* 231

VI. Subneolit środkowego Mazowsza. Perspektywa źródeł krzemiennych 241

VII. Grociki krzemienne z subneolitycznych stanowisk środkowego Mazowsza 257

VIII. Charakterystyka geograficzna i geomorfologiczna obszaru opracowania 271

IX. Wybrane aspekty osadnictwa subneolitycznego na obszarze środkowego Mazowsza 279

Pamięci Elżbiety Kempisty (1934-1985)

AUTORZY

Wojciech Borkowski, orcid.org/0000-0002-8637-8666
Państwowe Muzeum Archeologiczne
ul. Długa 52
00-241 Warszawa
ojciecdyrektor023@gmail.com

Paweł Dziechciarz, orcid.org/0000-0002-0233-8190
Ośrodek Badań nad Antykiem Europy Południowo-Wschodniej, Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 32
00-927 Warszawa
dziechciarzpawel@gmail.com

Marcin Frączek, orcid.org/0000-0003-0181-122X
Instytut Geografii i Nauk o Środowisku, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
ul. Uniwersytecka 7
25-406 Kielce
marcin.fraczek@ujk.edu.pl

Mariusz Kowalewski, orcid.org/0000-0001-7515-0378
Muzeum Narodowe w Warszawie
Al. Jerozolimskie 3
00-495 Warszawa
mariuszkowalewski5@gmail.com

Stefan Karol Kozłowski

Aleksandra Pałasz, orcid.org/0000-0001-6061-9241
Wydział Archeologii, Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa
palaszaleksandra@interia.pl

Michał Przeździecki, orcid.org/0000-0002-8605-3941
Wydział Archeologii, Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa
m.przezdziecki@uw.edu.pl

Barbara Sałacińska, orcid.org/0000-0001-6126-397X
Państwowe Muzeum Archeologiczne
ul. Długa 52
00-241 Warszawa
neolit@pma.pl

Adam Wawrusiewicz, orcid.org/0000-0002-2887-387X
Muzeum Podlaskie w Białymstoku
Ratusz, Rynek Kościuszki 10,
15-426 Białystok
a.wawrusiewicz@muzeum.bialystok.pl

Wstęp

Mija pół wieku od czasu, gdy Elżbieta Kempisty (1938-1985) obroniła z wyróżnieniem rozprawę doktorską pt. *Tzw. kultura ceramiki grzebykowo-dołkowej na Mazowszu i Podlasiu.* Zaraz po tym, Jej praca ukazała się drukiem na łamach XXXVII i XXXVIII tomu Wiadomości Archeologicznych. Zarówno pierwsza, źródłowa część pt. *Materiały tzw. kultury ceramiki grzebykowo-dołkowej z terenu Mazowsza i Podlasia,* jak też druga, analityczna pt. *Kultura ceramiki grzebykowo-dołkowej na Mazowszu i Podlasiu* na kilka dziesięcioleci stały się podstawą naszej wiedzy o ugrupowaniach subneolitycznych (paraneolitycznych), tj. społecznościach ostatnich łowców-zbieraczy dominujących w okresie neolitu na rozległych obszarach północno-wschodniej Polski. Wydawałoby się, że dziś, bogatsi o lata doświadczeń, wyposażeni w szereg nowych możliwości będziemy wiedzieć więcej. Będziemy rozumieć łowców… Przynajmniej w stopniu równym współczesnym im rolnikom i hodowcom. Nic bardziej mylnego. Oczywiście dysponujemy większą pulą źródeł, poznajemy kolejne osady, cmentarzyska, a nawet miejsca rytualne. Coraz więcej jest dat, obserwacji paleośrodowiskowych, analiz smół, izotopów, makroszczątków… Próbujemy spojrzeć z perspektywy wschodu lub zachodu. Gdzieś „uciekło" nam jednak centrum! Właśnie to centrum, środkowe Mazowsze, miejsce, gdzie łączą się wielkie rzeki, gdzie stykają się dwa, odrębne modele neolitycznego „świata" w jakiś sposób zostało „zapomniane". Rozpoczynając projekt badawczy pt. *Subneolit środkowego Mazowsza w świetle archiwalnych zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie*[1], chcieliśmy podjąć próbę choćby częściowej zmiany tego stanu, wrócić do tych źródeł i spojrzeć na nie z własnej, nieco innej perspektywy. Efektem jest przedkładana monografia, którą dedykujemy pamięci Elżbiety Kempisty, postaci wyjątkowej i bez wątpienia najwybitniejszej badaczce subneolitu na ziemiach polskich.

xxx

Ideą przyświecającą autorom publikacji było kompleksowe opracowanie materiałów subneolitycznych z obszaru środkowego Mazowsza, znajdujących się w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie. Przymiotnik „kompleksowe" nie jest w tym przypadku truizmem, a dosłownie odzwierciedla charakter podjętych studiów zarówno w wymiarze prezentacji bazy źródłowej, jak i przeprowadzonych analiz obejmujących wszystkie jej elementy – ceramikę, krzemień, ale także dokumentację archiwalną pozwalającą określić ich kontekst przestrzenny. Poza propozycją nowego spojrzenia na „stare materiały" tj. z perspektywy aktualnie funkcjonujących teorii oraz metod badawczych, szczególnie istotnym aspektem była próba korelacji zabytków ceramicznych i krzemiennych współwystępujących w obrębie poszczególnych kolekcji.

Priorytetem opracowania *Subneolit środkowego Mazowsza w świetle archiwalnych zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie,* nade wszystko, była jednak prezentacja źródeł. Temu aspektowi nadano znaczenie podstawowe. Zarówno interpretacja poszczególnych elementów interesującego nas zjawiska, jak też próby jego syntezy muszą chwilę poczekać. Takowe możliwe będą wyłącznie w oparciu o nowe dane, pozyskane przede wszystkim w toku badań wykopaliskowych ukierunkowanych na konkretne zagadnienia dotyczące chronologii, stratygrafii i współwystępowania poszczególnych elementów składowych, których istnienie zasygnalizowano m.in. w niniejszej pracy. Zasadniczą jej częścią jest więc charakterystyka obejmująca materiały ze 115 stanowisk – wyselekcjonowanych spośród ogromnego zbioru 322 kolekcji sygnowanych 350 numerami inwentarzowymi.

Przyjęty w niniejszej pracy termin subneolit, „synonimiczny" do takich określeń jak paraneolit, neolit leśny, czy w końcu, używając terminu zaproponowanego przez Jana Kowalczyka, mezolit ceramiczny to pojęcie bardzo szerokie. W najbardziej ogólnym, esencjalnym ujęciu obejmuje rozległy krąg wschodnioeuropejskich ugrupowań, które rozwijając się w dobie neolitu, w sensie gospodarczym kontynuowały sposób życia epoki poprzedniej – mezolitu. Ich głównym, obserwowanym dziś, identyfikatorem jest specyficzna ceramika, która z jednej strony

[1] Projekt dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury. Realizowany był on w latach 2021-2022 wspólnie przez Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie oraz Muzeum Podlaskie w Białymstoku.

konsekwentnie nawiązuje do wzorców wschodnich, z drugiej staje się materialnym nośnikiem, egzemplifikacją przemian i aplikacji obcych, neolitycznych czy wczesnobrązowych wzorców kulturowych. Ma to szczególne znaczenie w strefie styku obydwu tradycji, gdzie dochodziło do złożonych, wielokierunkowych procesów dyfuzji kulturowej. Do takich bezspornie należy właśnie tytułowe środkowe Mazowsze, gdzie od przełomu VI/V tys. p.n.e. do początku II tys. p.n.e. funkcjonują różne ugrupowania łowców-zbieraczy definiowane jako tzw. kultura ceramiki grzebykowo-dołkowej, typ liniński, grupa Linin, horyzont liniński, kultura niemeńska czy w końcu niemeński krąg kulturowy.

Przyjęte w opracowaniu granice przestrzenne środkowego Mazowsza, z uwagi na brak jednoznacznej definicji, zostały określone arbitralnie. W wymiarze fizycznogeograficznym zawierają one Kotlinę Warszawską, fragment Doliny Dolnego Bugu, północną część Doliny Środkowej Wisły oraz przylegające do nich równiny – Łowicko-Błońską, Warszawską, Wołomińską, Garwolińską, a także północno-zachodni skraj Wyżyny Żelechowskiej. Z perspektywy aktualnego podziału administracyjnego województwa mazowieckiego obejmują one powiaty: legionowski, miński, nowodworski, m.st. Warszawa, otwocki, piaseczyński, siedlecki, wołomiński oraz warszawski zachodni.

Redakcja

1 Subneolit środkowego Mazowsza. Kontekst historyczny powstania kolekcji

Podejmując analizę kontekstu historycznego źródeł wybranych z archiwalnych zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, należy poświęcić nieco uwagi ich specyfice. Mimo że obejmują one materiały archeologiczne ze 115 stanowisk i można go traktować jako swojego rodzaju próbę statystyczną, to jednak jego wartość analityczna jest uwarunkowana i w niemałym stopniu limitowana kilkoma czynnikami nieobiektywnej natury. Nastręcza to stosunkowo istotne ograniczenia oraz trudności badawcze.

Na wstępie należy podkreślić, że niemal wszystkie analizowane źródła pozyskano w wyniku badań powierzchniowych prowadzonych w dwóch podstawowych etapach. Pierwszy obejmował przełom XIX i XX wieku oraz kolejne lata do odzyskania przez Polskę niepodległości. Animatorem, ale także sponsorem ówczesnych działań archeologicznych był Erazm Majewski, gromadzący wokół siebie młodych adeptów archeologii związanych z utworzonym przez niego prywatnym Muzeum Erazma Majewskiego oraz mającym charakter społeczny Muzeum Przemysłu i Rolnictwa. Kolejnym etapem pozyskiwania opisywanych źródeł były prace badawcze realizowane od pierwszych lat po restytucji Rzeczpospolitej przez archeologów działających w ramach powołanego w 1920 roku Państwowego Grona Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych (Antoniewicz, Jakimowicz 1920, s. 1; Stolpiak 1984, s. 53). Już wówczas, u progu odzyskanej niepodległości, pojawiła się idea stworzenia Centralnego Muzeum Archeologicznego, co w 1922 roku zaowocowało faktycznym utworzeniem Centralnego Państwowego Muzeum Archeologicznego z siedzibą początkowo w dawnej kuchni Zamku Królewskiego, a od roku 1926 w gmachu byłej Szkoły Podchorążych w Łazienkach Królewskich (Stolpiak 1984, s. 146). Z ramienia Państwowego Grona Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych pieczę nad nowopowstałą instytucją muzealną sprawował Roman Jakimowicz (Stolpiak 1984, s. 106). W 1928 roku rozporządzeniem Prezydenta Rzeczpospolitej przekształcono ją w Państwowe Muzeum Archeologiczne, przejmujące dotychczasową rolę i zakres działalności Grona Konserwatorów (Stolpiak 1984, s. 141).

Między osiągnięciami przedstawionych etapów badań wyłaniają się różnice wynikające, chociażby z rozwoju metod badawczych. W czasach gromadzenia źródeł w ramach działalności Muzeum Erazma Majewskiego oraz Muzeum Przemysłu i Rolnictwa, kadra badaczy zdobywała wiedzę w drodze samokształcenia (sam Majewski był samoukiem), a do wyjątków należeli absolwenci uniwersytetów (Kozłowski 2014, s. 36). Podkreśla się jednak, że już w pierwszych latach XX wieku badania terenowe ulegały intensyfikacji, wyraźnie wzrósł też ich poziom metodyczny (Stolpiak 1984, s. 25,26). Opisywane zbiory nierzadko uzupełniano źródłami pochodzącymi z poszukiwań dokonywanych przez amatorów i miłośników prahistorii. Po odzyskaniu niepodległości sytuacja uległa znacznej poprawie, ponieważ rozwój struktury organizacyjnej służb konserwatorskich i muzealnictwa był sprzężony z budową podstaw odrodzonej państwowości. Zarówno kadra Państwowego Grona Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych, jak i ówczesnych muzeów, nawet jeśli w większości nie dysponowała wykształceniem uniwersyteckim, to z pewnością legitymowała się znaczącym doświadczeniem badawczym wyniesionym z wcześniejszej działalności na polu archeologii (Wrońska 1986, s. 162; Kozłowski 2014, s. 36). Ponadto prowadzenie badań terenowych, w tym również powierzchniowych, było jednym z zadań statutowych Państwowego Muzeum Archeologicznego, które realizować mieli nie tylko pracownicy naukowi tej instytucji, ale także kadra zatrudniona na stanowiskach technicznych (Stolpiak 1984, s. 147). Pewien subiektywny dystans w ocenie niektórych z prowadzonych wówczas prospekcji terenowych wyraził w swoim pamiętniku Konrad Jażdżewski. Przedstawiając okres swojej współpracy z Państwowym Muzeum Archeologicznym tak wspomniał poszukiwawcze eskapady Stefana Roela: *Wybierał się też na własne samotne wycieczki archeologiczne na wydmy podwarszawskie, zbrojny w plecak*

z wieloma haczykami na zewnątrz, na których zawieszone były sita, patelnie, garnki, kubki, łopatki itp. sprzęt. Był jednak dobrym fachowcem w pracy konserwatorskiej i dlatego przymykano niejedno oko na bałamutne metryki do zabytków przezeń znalezionych, na których można było wyczytać, że dane skupisko zabytków zostało znalezione tam, gdzie zając zostawił bobki (Jażdżewski 1995, s. 101). Tej niewątpliwie bardzo osobistej opinii z pewnością nie można odnosić do opisów zdecydowanej większości stanowisk odkrywanych przez poszukiwaczy związanych z warszawskim ośrodkiem muzealnym. Na zachowanych metryczkach widnieją bowiem bardzo rzetelne i szczegółowe opisy lokalizacji oraz usytuowania terenowego znajdowanych skupisk zabytków. Z punktu widzenia dzisiejszych standardów wypracowanych do badań tego rodzaju można rozważać, że zabrakło wówczas odgórnego określenia procedur ujednolicających zasady rejestrowania i opisywania odkrywanych stanowisk.

W tym miejscu nasuwa się pytanie o kryteria, według których wybierano obszary przeznaczone do badań. W tamtych okresach przy poszukiwaniach powierzchniowych kontynuowano, wypracowaną jeszcze w XIX wieku, strategię badawczą opartą na penetracji dolin rzecznych, w mniejszym stopniu zaś strefy wysoczyznowej (Stolpiak 1984, s. 152). Jeśli uważniej przyjrzymy się lokalizacjom badanych wówczas stanowisk i nałożymy je na mapę sieci dostępnych wtedy połączeń kolejowych, dostrzeżemy wyraźną korelację pomiędzy położeniem miejscowości a przebiegiem tych linii komunikacyjnych. Konsekwencją takiej strategii wyboru miejsc do badań mogła być mniejsza aktywność badaczy na terenach gorzej skomunikowanych, co prowadzić musiało do nierównego rozpoznania śladów osadnictwa pradziejowego w skali szerszego obszaru. W początkowym etapie badań do przemieszczania się w terenie wykorzystywane były dwie główne linie obsługujące trasy Warszawsko-Wiedeńskiej i Warszawsko-Terespolskiej Drogi Żelaznej. Pierwszy odcinek połączenia mającego w zamyśle prowadzić z Warszawy do Wiednia, otwarto w połowie 1845 roku. Na ówczesnym etapie budowy łączył on Warszawę z Grodziskiem Maz., a pomiędzy nimi pociąg miał przystanek w Pruszkowie (Pawlicki 1897, s. 33). W roku 1846 można już było dojechać tą koleją do Piotrkowa, a po upływie kilku miesięcy do Częstochowy (Pawlicki 1897, s. 34). Z kolei na szlaku drogi żelaznej Warszawsko-Terespolskiej czynne były stacje: Praga, Miłosna, Mińsk, Mrozy, Kotuń, Siedlce, Łuków, Międzyrzec, Biała, Chotyłów i Terespol, a także przystanki w Dębem Wielkim i Szaniawach. Stacje od Pragi do Łukowa działały od roku 1866 (Dmowski 1997/98, s. 19). W roku 1901 uruchomiono kolej marecką. Powstała w oparciu o infrastrukturę zbudowanej jeszcze w XIX wieku linii z Marek do Targówka. Jej trasa prowadziła z Warszawy przez Targówek, Elsnerów, Drewnicę, Marki, Pustelnik do Strugi, zaś w 1907 roku przedłużono ją aż do Radzymina (Załęczny 2015, s. 316). Przed pierwszą wojną światową, oprócz wyżej wymienionych połączeń kolejowych, funkcjonowała jeszcze Droga Żelazna Warszawsko-Bydgoska łącząca obszary zaboru rosyjskiego z terenami zajętymi przez Prusy oraz Droga Żelazna Petersbursko-Warszawska (Wilczek-Karczewska 2015, s. 105). Tak więc sieć połączeń kolejowych już w tamtym okresie badań pozwalała docierać do niemal wszystkich większych miejscowości okalających Warszawę. Niewątpliwie pozostawały jednak enklawy, do których dostęp był dużo trudniejszy.

Podczas realizowania drugiego etapu badań, istniejąca już u progu dwudziestolecia międzywojennego, odziedziczona po zaborcach infrastruktura kolejowa wymagała odbudowy ze zniszczeń pierwszowojennych. Jako struktura komunikacyjna newralgiczna z militarnego punktu widzenia, na terenie Mazowsza ta forma transportu już w sierpniu 1914 roku była niszczona przez Rosjan ustępujących pod naporem Niemców, zaś po odwróceniu sytuacji na froncie, zniszczeń dokonywali Niemcy wypierani przez Rosjan (Dudkowski 2015, s. 77, 78). W odrodzonej II Rzeczpospolitej, po dokonaniu niezbędnych napraw, sieć kolejowa została w następnych latach znacznie rozbudowana. U schyłku roku 1927 otwarto linię Warszawa – Podkowa Leśna – Grodzisk, a w roku 1929 uruchomiono połączenie Warszawa – Palmiry. W roku 1933 ruszyła trasa Rembertów – Zielonka, a w kolejnym połączenie Warszawa Zachodnia – Piaseczno – Warka – Radom. W 1936 roku uruchomiono linię Tłuszcz – Wieliszew (Załęczny 2015, s. 313). W późniejszych latach 30. XX wieku, wśród warszawskich połączeń kolejowych wybijały się Elektryczne Koleje Dojazdowe, jeżdżące na trasie Warszawa – Pruszków – Grodzisk (Załęczny 2015, s. 314). Tak rozbudowana infrastruktura kolejowa niewątpliwie sprzyjała realizacji badań powierzchniowych prowadzonych przez pracowników Państwowego Muzeum Archeologicznego.

Przedstawiony wyżej okres gospodarczego rozwoju Polski i związanych z nim badań archeologicznych przerwał wybuch II wojny światowej. Od września 1939 roku, wskutek działań niemieckich i sowieckich agresorów, a później okupantów, polska archeologia poniosła niepomierne straty

osobowe i materialne (Karczewski 2016, s. 76, 77). Ich negatywnego wpływu na rozwój badań nad zagadnieniami subneolitu środkowomazowieckiego nie sposób dzisiaj w pełni oszacować. Skutki samej okupacji niemieckiej najdobitniej możemy ocenić na przykładzie losów badaczy i zbiorów związanych z Państwowym Muzeum Archeologicznym oraz pozostałymi naukowymi instytucjami warszawskimi. Już na jej początku, Niemcy zakazali prowadzenia jakichkolwiek prac naukowych i wydawniczych[1]. Mimo możliwości realizacji powierzchniowych badań terenowych (*vide* daty obejmujące lata 1940–1941, figurujące na metryczkach niektórych stanowisk), w kolejnych latach kolekcje muzealne były przez okupantów niemieckich rabowane[2] (Krajewska 2009, s. 10; Piotrowska 2007, s. 33, 34; Jażdżewski 1995 s. 141). Zakaz pracy naukowej i zajmowania się zbiorami władze okupacyjne wydały również pracownikom Zakładu Archeologii Przedhistorycznej Uniwersytetu Warszawskiego[3]. W 1944 roku, podczas powstania warszawskiego, Niemcy zamordowali Zdzisława Durczewskiego (Jażdżewski 1995, s.175; Kozłowski 2014, s. 51), pracownika Państwowego Muzeum Archeologicznego i odkrywcę oraz badacza kilku stanowisk ujętych w katalogu.

Kolejnym czynnikiem ograniczającym wartość badawczą, przynajmniej niektórych ze źródeł wyodrębnionych do badań w ramach projektu „Subneolit środkowego Mazowsza w świetle archiwalnych zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie", jest kwestia ich wojennej relokacji. Jeszcze w trakcie kampanii wrześniowej, po trafieniu bombą lotniczą, uszkodzony został dach i stropy Pałacu Staszica, w którym przechowywano zbiory stanowiące spuściznę po E. Majewskim[4] (Krajewska 2008, s. 11). Uległy one wówczas destrukcji, której skalę trudno dziś oszacować[5]. Podczas okupacji, już w roku 1940 materiały Państwowego Muzeum Archeologicznego zostały przeniesione z jego dotychczasowej siedziby, mieszczącej się w gmachu łazienkowskiej Podchorążówki do kompleksu budynków Muzeum Narodowego w Warszawie[6] (Jażdżewski 1995, s. 151; Piotrowska 2007, s. 35; Krajewska 2008, s. 11; 2009, s. 10). Zdeponowano tam także zbiory instytucji muzealnych E. Majewskiego przeniesione z Pałacu Staszica. W wyniku tych „przeprowadzek" wartość poznawcza kolekcji ulegała redukcji poprzez utratę części zawartości pudełek[7], a także łączenie materiałów z różnych stanowisk. Należy w tym miejscu podkreślić rolę i zdolności organizacyjne Konrada Jażdżewskiego, wyznaczonego przez okupacyjne władze na dyrektora generalno-gubernialnej „formy" Państwowego Muzeum Archeologicznego, czyli ówczesnego Staatliches Archäologisches Museum. Dzięki doskonałej znajomości niemieckiego języka i ducha urzędniczego, K. Jażdżewski swobodnie poruszał się po meandrach administracji niemieckiej machiny okupacyjnej, zapewniając kierowanej przez siebie instytucji materiały techniczne oraz nowe etaty, a jej pracownikom dokumenty zapewniające bezpieczeństwo i chroniące przed wywozem do Niemiec na roboty przymusowe (Krajewska 2009, s. 10).

Mimo tych dramatycznych wydarzeń dotykających warszawskie kolekcje archeologiczne, bezmiar zniszczeń się nie dopełnił. Szczęśliwym zrządzeniem losu, jako jeden z nielicznych wyjątków, kompleks gmachów Muzeum Narodowego ocalał z pożogi powstania warszawskiego w stanie nietkniętym, a wraz z nim przechowywane tam zabytki archeologiczne, które po wojnie – już jako połączona całość – zasiliły zbiory Państwowego Muzeum Archeologicznego (Krajewska 2008, s. 14).

Poza wskazanymi wyżej czynnikami o wymiarze historycznym niosącymi utrudnienia badawcze, nie można pominąć przywoływanych i akcentowanych już od dawna ograniczeń, wynikających li tylko z charakteru subneolitycznych stanowisk, z których pochodzą analizowane w ramach projektu źródła. Podstawowym ograniczeniem jest brak zespołów źródeł (Kempisty 1973, s. 28). Skutkuje to niemożliwością znajdowania punktów odniesień, które stanowiłyby niepodważalne analogie niezbędne przy

1 Z. Podkowińska, *Moje wspomnienie o Ludwiku Sawickim i środowisku archeologów warszawskich okresu międzywojennego i wojennego*, Archiwum PAN, Materiały po Zofii Podkowińskiej, sygn. III-276/58, s. 124.

2 Z. Podkowińska, op. cit., s. 123.

3 Z. Podkowińska, op. cit., s. 116.

4 Z. Podkowińska, op. cit., s. 112.

5 Najpewniej jednym ze skutków tych właśnie perturbacji było zmieszanie zawartości części pudełek z materiałami ze zbiorów Muzeum Przemysłu i Rolnictwa oraz Muzeum Erazma Majewskiego.

6 Z. Podkowińska, op. cit., s. 124.

7 Tekturowe pudełka opatrzone nazwami i numerami inwentarzowymi stanowisk były podstawowym elementem stosowanym do przechowywania posegregowanych materiałów archeologicznych.

podejmowaniu prób identyfikacji cech pozwalających na bezsporne wydzielanie lokalnych wariantów kulturowych, a także określanie relacji chronologicznych między nimi. Do powyższego należy dodać charakter niemal wszystkich stanowisk subneolitycznych rozpoznanych na obszarze Mazowsza. Przeważająca większość z nich to miejsca, gdzie występują ślady aktywności społeczności z okresu mezolitu, neolitu aż po kolejne okresy pradziejów obejmujące epoki brązu i żelaza (Balcer 1971, s. 63; Kempisty 1973, s. 13; Kempisty 1988, s. 45; Kempisty, Sulgostowska 1991, s. 54; Szymczak 1995, s. 150,152; Maślińska-Marcinkowska 2005, s. 169). Problem ten najdobitniej daje o sobie znać przy podejmowaniu analiz krzemieniarskich (Kowalewski 2019a, s. 324; 2019b, s. 227). Kolejnym ograniczeniem badawczym jest brak stanowisk zawierających materiały, które można by przypisać do jednej fazy rozwojowej kultury subneolitycznej (Gardawski 1958, s. 303; Więckowska, Kempisty 1970, s. 196; Balcer 1971, s. 63; Kempisty 1973, s. 13,28; Kempisty, Więckowska 1983, s. 81,85; Kempisty, Sulgostowska 1991, s. 57; Szymczak 1995, s. 150,152; Kobusiewicz 1999, s. 153,154; Kowalewski 2019a, s. 324,325; 2019b, s. 226,227).

Niemniej, biorąc pod uwagę wszystkie wymienione utrudnienia, z jednej strony wynikające z kontekstu historycznego źródeł, stanu badań oraz dziejowych losów kolekcji, z drugiej zaś z charakteru i ograniczonego potencjału – położonych głównie na piaskach – stanowisk subneolitycznych, należało podjąć powtórną analizę zbiorów wybranych do realizacji projektu. Jak wyżej wykazano, opisane materiały archeologiczne ze środkowego Mazowsza rządzą się własną specyfiką, z którą należy się pogodzić. Nie należy jednak rezygnować z poszukiwania klucza do rozwiązania przedstawionych zagadnień przez doskonalenie metod badań oraz warsztatu analitycznego.

xxx

Przedstawiając historię studiów nad subneolitem środkowego Mazowsza nie można pomijać dokonań pierwszego etapu badań, realizowanych od schyłku XIX wieku do końca pierwszej wojny światowej i następującego po niej odrodzenia polskiej państwowości. Bez wątpienia jedną z najważniejszych postaci w tym czasie był E. Majewski, gromadzący wokół swoich instytucji muzealnych grupę młodych i ambitnych adeptów archeologii, m.in. Stefana Krukowskiego (Wrońska 1986, s. 137-140; Kozłowski 2014, s. 53), Leona Kozłowskiego (Wrońska 1986, s. 129), Romana Jakimowicza (Wrońska 1986, s. 146; Kozłowski 2014, s. 51), czy Ludwika Sawickiego (Wrońska 1986, s. 143; Kozłowski 2014, s. 55; Karczewski 2016, s. 18). Jakkolwiek ocenialibyśmy dzisiaj jakość merytoryczną zrealizowanych wówczas prac, to musimy uznać je za podwaliny dla kolejnych dokonań. Na miarę swoich czasów były to działania o charakterze niewątpliwie naukowym. Jednak rzeczywiste początki *stricte* metodycznych badań przypadły dopiero na pierwsze lata dwudziestolecia międzywojennego. Wyłaniające się ze 123-letniego niebytu Państwo Polskie wymagało gruntownej odbudowy swoich struktur i instytucji. Na gruncie archeologii oraz prahistorii dokonano wówczas fundamentalnych prac organizujących działania naukowe, edukacyjne, a także związane z ochroną zabytków archeologicznych. Powołano Państwowe Grono Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych, a jako jego „organ zawodowy" reaktywowano „Wiadomości Archeologiczne" (Antoniewicz, Jakimowicz 1920). Kilka lat później rolę Grona przejęło Państwowe Muzeum Archeologiczne. Już w ramach nowych struktur instytucjonalnych rozpoczęto okres owocnych prac terenowych, podczas których pozyskano większość materiałów objętych badaniami w ramach projektu „Subneolit środkowego Mazowsza w świetle archiwalnych zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie". To wówczas zidentyfikowano, wyodrębniono i zdefiniowano, określane dziś jako „sub-" lub „para-" neolityczne (Kowalewski 2021) źródła archeologiczne w postaci fragmentów naczyń glinianych. Wtedy też po raz pierwszy dostrzeżono wyodrębniające się cechy niedefiniowanej wcześniej jednostki kulturowej. Mimo że podstawą źródłową była w zasadzie tylko charakterystyczna ceramika, to już w tamtym okresie niektórzy badacze zaobserwowali i wskazywali na jej konotacje z częścią towarzyszących inwentarzy krzemiennych. Takie związki między ceramiką „bałtycką" a „tardenuaskimi" krzemieniami sygnalizował przede wszystkim S. Krukowski (1922, s. 54). Wówczas po raz pierwszy postawiono pytanie dotyczące relacji pomiędzy obiema kategoriami źródeł. Trzeba podkreślić, że te prekursorskie prace położyły podwaliny dla rozwoju kolejnych badań. Zainicjowane przez naszych poprzedników wstępne propozycje rozumienia istoty problemu kultury subneolitu, z punktu widzenia stanu dzisiejszych studiów nad fenomenem, którym określamy ślady aktywności społeczności zasiedlających obszar niżowej strefy leśnej w okresie neolitu i w początku epoki brązu, ale kontynuujących mezolityczny model funkcjonowania, nadal są kluczowymi wyzwaniami badawczymi.

W okresie końca XIX i początku XX wieku problem stanowił brak konsekwencji w znalezieniu i ustanowieniu ujednoliconego nazewnictwa stosowanego do określania świeżo zdefiniowanego zjawiska kulturowego. Równolegle, obok siebie funkcjonowało wiele określeń taksonomicznych (Kempisty 1969; Kowalewski 2021). Odkrywaną ceramikę "paraneolityczną", zależnie od upodobań i preferencji poszczególnych badaczy zwano „fińsko-ukraińską" (Kozłowski 1920, s. 50), „bałtycką" (Kozłowski 1921, s. 40,41; Krukowski 1922, s. 54), lub „wschodnio-bałtycką" (Szmit 1929, s. 54-59) czy też „prafińską" (K. Jażdżewski 1927, s. 199,200). Tak rozmaite terminy były równolegle używane przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego. Można zakładać, że w pierwszym rzędzie łączyło się to z poglądami i koncepcjami naukowymi poszczególnych badaczy. Dana nazwa, wtedy prawie zawsze o wymiarze geograficznym, odzwierciedlała w tych przypadkach pogląd danego uczonego na pochodzenie lub granice zasięgu zjawiska kulturowego. Po części jednak mogła również wynikać z panującego wówczas ogólnego nastroju i stanu ducha polskiego społeczeństwa. Jego jedność od nowa wyłaniała się z porozbiorowych podziałów i wymagała integracji w ramach społeczno-narodowej wspólnoty powstającej po niezwykle długim niebycie. Najważniejsze z ówczesnych ośrodków naukowych ukształtowały się i pierwotnie działały w każdym z trzech państw zaborczych. Wykształceni w tamtejszych instytucjach, a wiodący prym u progu polskiej niepodległości badacze, tworzyli i stosowali własne określenia taksonomiczne, zaś z przyczyn – zapewne niekiedy ambicjonalnych – nie podejmowali szerszej dyskusji nad wypracowaniem wspólnej oraz spójnej nomenklatury.

Pierwszym archeologiem głębiej podejmującym w tamtych latach zagadnienia subneolitu był L. Kozłowski (1923; 1924), który najwcześniej przedstawił nowatorskie propozycje podziałów materiałowych i terytorialnych. Nieco później, K. Jażdżewski przeanalizował zdobnictwo ceramiki i przedstawił własną klasyfikację tej kategorii źródeł, działając w oparciu o notatki Józefa Kostrzewskiego i przestudiowanie zabytków przechowywanych w Muzeum Wielkopolskim, a także wyniki własnych badań (Jażdżewski 1927). Obaj autorzy, jako pierwsi w tamtym czasie najgłębiej podjęli opisywaną problematykę, a ich prace, mimo że nie ujmowano w nich zagadnień w skali makroterytorianej, na tle pozostałych dokonań wyróżniają się konsekwencją w konstruowaniu i rozwijaniu zaproponowanych klasyfikacji. W następnych latach międzywojennego dwudziestolecia kolejni uczeni podejmowali oraz modyfikowali propozycje L. Kozłowskiego i K. Jażdżewskiego przedstawiając własne koncepcje, zarówno ze strony polskiej (Antoniewicz 1928; Kostrzewski 1930), jak i niemieckiej (Gaerte 1927; Richthofen 1929; Engel 1935; Engel, La Baume 1937; Kilian 1938; Gross 1938; 1939).

Po zakończeniu II wojny światowej polskie badania nad subneolitem wznowiono w nowych strukturach państwowych odgórnie organizujących działania naukowe. Wyczerpujące ujęcie zagadnień tzw. kultury ceramiki grzebykowej jako pierwszy zaprezentował Aleksander Gardawski w swojej monografii z 1958 roku, a jakiś czas po nim swe poglądy przedstawił Jan Kowalczyk (1969) ukazując omawiane społeczności w kontekście innych ugrupowań z okresu neolitu polskiego na tle ówczesnych przemian i procesów kulturowych. W następnym roku ukazała się praca Elżbiety Kempisty (1970), podejmująca próbę syntetycznego ujęcia zagadnień subneolitu w jednym z rozdziałów „eksportowego", bo anglojęzycznego opracowania neolitu na terenie Polski. Nie można w tym miejscu pominąć refleksji badawczych A. Gardawskiego zawartych w monografii kultury trzcinieckiej (1959), które wskazują na wyraźne związki między społecznościami subneolitycznymi a kluczowym ugrupowaniem inicjującym na Mazowszu właściwą epokę brązu. Ukoronowaniem tego okresu były dwie prace E. Kempisty (1972; 1973) opublikowane w oparciu o jej dysertację. W pierwszej skatalogowano wszystkie znane wówczas mazowieckie i podlaskie stanowiska wiązane z tzw. kulturą ceramiki grzebykowo-dołkowej. Druga praca była dogłębną syntezą porządkującą dotychczasowy stan wiedzy o kulturze subneolitycznych społeczności z obszaru Mazowsza i Podlasia. To na łamach tego opracowania Autorka po raz pierwszy zaproponowała, aby ślady egzystencji subneolitycznych ugrupowań z obszaru Niżu Polskiego określać taksonomicznie mianem kultury niemeńskiej (Kempisty 1973, s. 56-58). Wcześniej nazwa ta funkcjonowała jedynie w odniesieniu do społeczności zasiedlających w okresie neolitu dzisiejsze tereny Białorusi (Kempisty 1973, s. 43-45). Fundamentalne było również wydzielenie i zdefiniowanie przez tę Autorkę ceramiki typu linińskliego odzwierciedlającej zjawisko kulturowe charakteryzujące najpóźniejszą fazę rozwojową kultury niemeńskiej, szczególnie na obszarze Mazowsza i Podlasia (Kempisty 1973, s. 58-61).

Od początku lat 60. XX wieku nastąpiła intensyfikacja archeologicznych prospekcji powierzchniowych, co zaowocowało odkryciem nowych stanowisk subneolitycznych. O ile poprzednie badania tego rodzaju nie podlegały określonym z góry procedurom, to w tym okresie zaczęto stosować przy ich realizacji bardziej spójne kryteria. Możemy dzisiaj zakładać, że w jakiejś mierze wynikało to z panującego wówczas klimatu polityczno-społecznego, lansowanego przez rządzących ówczesną Polską Rzeczpospolitą Ludową. W drugiej połowie lat 50. XX wieku, po upadku ery stalinowskiej, zrazu nieśmiało, lecz z czasem coraz raźniej zaczęto przygotowywać się do celebrowania jubileuszu tysiąclecia Polski. Uchwałą Sejmu, w 1958 roku ogłoszono państwowe obchody, których realizację wyznaczono na lata 1960–1966. W tle oficjalnych celebracji, oprócz innych działań podjęto również szeroko zakrojone prace archeologiczne. Mimo skoncentrowania badań na poszukiwaniu wczesnośredniowiecznych reliktów początków Państwa Piastów, w sposób nieunikniony odkrywano również ślady egzystencji społeczności przedhistorycznych. Pokłosiem tych badań były także odkrycia stanowisk pradziejowych. Tę realizowaną przez kilka lat z rozmachem i wsparciem propagandowym państwa akcję polityczno-badawczą należy uznać za preludium do późniejszych badań ujawniających klasyczne dziś stanowiska pradziejowe, w tym również subneolityczne. Dopiero po zakończeniu oficjalnych uroczystości sponsorowanych przez ówczesne władze możliwe stało się „skonsumowanie" efektów prac wykonanych przez prahistoryków zainteresowanych epokami poprzedzającymi wczesne średniowiecze i kolejne jego etapy. A było ich wielu, bowiem do realizacji tych badań zmobilizowano niemal wszystkich aktywnych wówczas zawodowo archeologów. W tym miejscu należy oddać szacunek badaczom, którzy konsekwentnie podjęli wyłaniające się w tamtej sytuacji możliwości zainicjowania i poszerzenia studiów nad zajmującymi ich zagadnieniami. Po powodzeniu operacji milenijnej, na fali zainteresowania społecznego przeszłością i życzliwemu podejściu rządzących ówczesną Polską do badań archeologicznych, uczeni z największych ośrodków kontynuowali rozpoczęte dzieło. Korzystając z tej sprzyjającej atmosfery społeczno-politycznej, archeolodzy specjalizujący się w różnorodnych aspektach egzystencji minionych społeczności mogli podjąć badania w zakresie swoich kompetencji. W zakresie badań nad subneolitem przyniosło to nad wyraz owocne skutki. Już w 1966 roku powierzchniowo zlokalizowano stanowisko w Osjakowie, pow. wieluński (Niesiołowska 1971, s. 78), a w 1968 odkryto archeologiczne świadectwa subneolitycznego osadnictwa w Woźnejwsi[8], pow. grajewski (Kempisty, Sulgostowska 1991, s. 13). Następnie, w roku 1973 stwierdzono ślady osad w Augustowie-Wójtowskich Włókach, pow. augustowski (Sulgostowska 1978, s. 174) i w Staczach pow. ełcki (Kempisty 1988, s. 45). Na początku lat 70. XX wieku, na nowo odkrytych stanowiskach rozpoczęto prace wykopaliskowe, co przyniosło pomnożenie podstaw źródłowych do badań subneolitu polskiego. Rozpoczęto publikowanie wyników prospekcji terenowych. Pierwsze opracowania dotyczyły prac badawczych w Sośni, pow. grajewski (Więckowska, Kempisty 1970), a następnie w Osjakowie, pow. wieluński (Niesiołowska 1971). W kolejnych latach już rozpoczęte badania wykopaliskowe kontynuowano, ale także podjęto je na nowych stanowiskach. W latach 1970, 1972 i 1973 nadal trwały wykopaliska w Sośni, pow. grajewski (Kempisty, Więckowska 1983, s. 7), ale już w roku 1973 zainicjowano eksplorację stanowiska w Woźnejwsi, pow. grajewski i kontynuowano ją w latach 1974-75 i 1977-78 (Kempisty, Sulgostowska 1991, s. 13). Z kolei w roku 1974 wykonano badania wykopaliskowe w Grądach-Woniecko, pow. zambrowski (Burek 1975, s. 10,11). W sezonach 1974–1976 eksplorowano wykopaliskowo stanowisko Augustów-Wójtowskie Włóki, pow. augustowski (Sulgostowska 1978), a w roku 1975 i 1976 osadę "paraneolityczną" w Staczach, pow. ełcki (Kempisty 1988, s. 45). Nieco później, bo dopiero w 1982 roku podjęto archeologiczne badania ratownicze w Otoku, pow. poddębicki (Szymczak 1995, s. 148). Wynikiem wymienionych eksploracji było pozyskanie znacznej ilości nowych źródeł, co dało wyraz w publikacjach. Tak więc w kolejnych latach wydano opracowanie rezultatów badań w Augustowie-Wójtowskich Włókach, pow. augustowski (Sulgostowska 1978), a następnie ukazało się rozszerzone ujęcie wyników eksploracji stanowiska w Sośni, pow. grajewski (Kempisty, Więckowska 1983). Nieco później opublikowano opracowania materiałów subneolitycznych ze stanowiska w Staczach, pow. ełcki (Kempisty 1988) oraz Woźnejwsi, pow. grajewski (Kempisty, Sulgostowska 1991). Znamiennym faktem jest niefortunna rozbieżność czasowa pomiędzy okresem intensywnego publikowania wyników

[8] Zapis nazwy miejscowości w artykule E. Kempisty i Z. Sulgostowskiej (1991) to Woźna Wieś.

badań terenowych a powstawaniem pierwszej kompleksowej syntezy prahistorii ziem polskich (Hensel, Wiślański 1979; Wiślański 1979). Prace te w zasadzie trwały równolegle lub nawet synteza była nieco wcześniejsza, ale z powodu realiów ówczesnego procesu wydawniczego, nie uwzględniono w niej fundamentalnych osiągnięć badawczych płynących z opisanego etapu badań terenowych, co w znacznym stopniu wpłynęło na jakość i zubożenie części ukazującej kulturę subneolityczną (Kempisty 1982).

Ten niezmiernie płodny badawczo okres przyniósł wiele nowych danych źródłowych, które stały się kamieniem węgielnym dla kolejnych etapów rozwoju studiów nad zagadnieniami egzystencji społeczności subneolitycznych. Znakomitym przykładem wykorzystania wyników dokonanych prac jest monografia neolitycznych wytwórczości krzemieniarskich z obszaru Polski (Balcer 1983). Mimo że zawarta w tym dziele propozycja wydzielenia subneolitycznego „przemysłu łomżyńskiego" spotkała się później z gruntowną i uzasadnioną krytyką (E. Kempisty, Z. Sulgostowska 1991, s. 91-92), praca Bogdana Balcera dzięki szerokiemu i wieloaspektowemu podjęciu problematyki neolitycznego krzemieniarstwa ma duże znaczenie w historii badań. W tym okresie, korzystając z nowych i licznych źródeł, środowisko archeologów koncentrujących się na zagadnieniach związanych z subneolitem podjęło pierwsze próby spojrzenia na dotychczasowe dokonania z pewnym badawczym dystansem. Zaowocowało to pojawieniem się publikacji zawierających pierwsze, pogłębione refleksje nad naturą i zrozumieniem tego fenomenu kulturowego (Kempisty 1983; Cyrek, Grygiel, Nowak 1982; 1983). Za podsumowanie tego okresu badań można uznać wydanie kolejnej syntezy pradziejów ziem polskich (Kmieciński 1989). Jej objętość była skromniejsza od poprzedniej, ale przedstawienie kultury społeczności subneolitycznych oparto na analizie wszystkich dostępnych danych źródłowych (Kempisty 1989). Kilka interesujących publikacji przyniosła ostatnia dekada ubiegłego wieku. W 1995 roku ukazało się drukiem dogłębne, syntetyczne opracowanie epoki kamienia Polski północno-wschodniej na tle środkowoeuropejskim (Szymczak 1995). Ponadto należy wymienić opracowania poruszające m.in. zagadnienia relacji kulturowych między społecznościami subneolitycznymi a mezolitycznymi i neolitycznymi ugrupowaniami funkcjonującymi w czasach formowania struktur subneolitycznych oraz w okresie współistnienia, kiedy te społeczności rozwijały się sąsiadując ze sobą (Kukawka 1997; Kobusiewicz 1999). Przełom XX i XXI wieku oraz jego pierwsza dekada przyniosły kilka publikacji poruszających zagadnienia subneolitu ujmowane z perspektywy badań limitowanych terytorialnie. Patrząc chronologicznie, jako pierwsze należy wymienić opracowanie prezentujące referaty z archeologicznej sesji popularnonaukowej „Kurpiowszczyzna. Identyczność – odmienność", a wśród nich przedstawienie stanu rozpoznania archeologicznego szeroko pojętego obszaru północnego Mazowsza, które wcześniej, z punktu widzenia badań nad mezolitem i lokalnym neolitem, było niezwykle słabo rozpoznane (Kawałkowa 2000, s. 19-23). Kolejne znaczące publikacje z wynikami badań ograniczonych terytorialnie ukazywały się już od początku XXI wieku. Najważniejszymi z nich były: wyczerpujące opracowanie źródeł subneolitycznych z zachodniej strefy Niżu Polskiego (Józwiak 2003) oraz praca przedstawiająca sytuację kulturową z przełomu neolitu i wczesnej epoki brązu na obszarze Pojezierza Mazurskiego (Manasterski 2009). Zagadnienia subneolitu mazurskiego prezentowano również w opracowaniach ukazujących wyniki badań stanowisk torfowych w Dudce i Szczepankach (Gumiński 1999b; 2003). Uzupełnieniem tych opracowań poruszających zagadnienia w granicach regionów było przedstawienie materiałów subneolitycznych znanych ze stanowisk południowolitewskich (Marszałek 2001). Z punktu widzenia badań realizowanych w ramach projektu „Subneolit środkowego Mazowsza w świetle archiwalnych zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie" doniosłe znaczenie ma pogłębiona synteza ujmująca procesy i relacje kulturowe zachodzące w późniejszym neolicie między społecznościami łowiecko-zbierackimi a agrarnymi (Nowak 2009). Pierwszą dekadę XXI wieku zamyka analiza problematyki subneolitu północno-wschodnioeuropejskiego uchwytnego na obszarze Niżu Polskiego (Kukawka 2010).

W drugiej dekadzie obecnego stulecia można wydzielić trzy podstawowe nurty studiów nad subneolitem. Pierwszy przyniósł dwie serie nowych publikacji. Jedna z nich była związana z wydaniem obszernego tomu zawierającego referaty wygłoszone w trakcie białostockiej konferencji „Na rubieży kultur. Badania nad okresem neolitu i wczesną epoką brązu" (Stankiewicz, Wawrusiewicz 2011). Druga seria związana była z zainicjowaniem i kontynuacją wydawania do końca drugiej dekady nowego periodyku z zakresu archeologii pt. „Studia i Materiały

do Badań nad Neolitem i Wczesną Epoką Brązu na Mazowszu i Podlasiu" (Mazurowski 2011). Zarówno w białostockich materiałach pokonferencyjnych, jak i warszawskich „Studiach i Materiałach…" ukazało się wiele interesujących artykułów poruszających między innymi zagadnienia kultury społeczności subneolitycznych (Manasterski, Januszek 2011; Domaradzka 2012; Wawrusiewicz 2012; 2013; Manasterski 2014a; 2014b). Drugi nurt zainicjowano w pierwszej połowie ubiegłej dekady naszego wieku, kiedy nastąpiła znacząca intensyfikacja studiów nad zagadnieniami przełomu neolitu i wczesnej epoki brązu, a szczególnie nad kulturotwórczą rolą społeczności Pucharów Dzwonowatych w generowaniu nowych zjawisk na obszarze Mazowsza i Podlasia (Manasterski 2016). Kolejnym, wydzielającym się nurtem badawczym tej dekady było powstanie kilku dogłębnych opracowań materiałów subneolitycznych ze stanowisk badanych powierzchniowo lub wykopaliskowo w przeszłości. I tak ukazała się wieloaspektowa analiza źródeł ze stanowiska Grądy-Woniecko, pow. zambrowski (Wawrusiewicz i in. 2017) badanego w połowie lat 70. XX wieku (Burek 1975, s. 10-11). Dwa lata później wydano opracowanie materiałów krzemiennych pochodzących ze stanowiska Sośnia „Szwedzki Most", pow. grajewski, pochodzących z dziewiętnastowiecznej kolekcji Zygmunta Glogera (Dziedzic 2019). Na koniec należy wymienić opracowanie źródeł pozyskanych w trakcie próby ponowienia badań stanowiska 2 w Woźnejwsi (Domaradzka, Józwiak, Przeździecki 2018). Obecnie, w trzeciej już dekadzie, wciąż prowadzone są studia koncentrujące się na reanalizie materiałów, pierwotnie opracowywanych wiele lat wstecz. Najlepszym dowodem na taką tendencję jest podjęcie projektu „Subneolit środkowego Mazowsza w świetle archiwalnych zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie". Wpisuje się on w ten nurt badawczy, ponieważ w jego przypadku, po pięćdziesięciu latach od poprzedniej publikacji wybranych źródeł, ponownie sięgnięto po nie, aby z perspektywy tej okrągłej cezury czasowej i nagromadzonych od tamtej pory nowych osiągnięć oraz ustaleń, jeszcze raz dokonać dogłębnej analizy. W zakresie badań nad subneolitem za istotne osiągnięcie należy uznać konferencję naukową „Przeszłość ma przyszłość", zorganizowaną dla uczczenia stulecia archeologii w Uniwersytecie Warszawskim. Jedna z konferencyjnych sesji zatytułowana „Zbieracze, łowcy, rolnicy, hodowcy – interakcje społeczno-kulturowe w Europie Środkowej i Wschodniej" była poświęcona badaniom zagadnień dotyczących procesów kulturowych zachodzących pomiędzy społecznościami subneolitycznymi a *stricte* neolitycznymi. Przedstawiając historię badań nad subneolitem środkowego Mazowsza nie można pominąć, zamykającej drugą dekadę naszego wieku, najnowszej syntezy dokonanej przez badaczy, którzy dużą część swojej aktywności zawodowej poświęcili pradziejowym społecznościom łowiecko-zbierackim. Ujęcie to jest podsumowaniem doświadczeń i refleksji badawczych poświęconych zagadnieniom subneolitu na obszarze Polski (Kozłowski, Nowak 2019).

xxx

Podejmując próbę wyłonienia cech odzwierciedlających specyfikę materiałów subneolitycznych z obszaru środkowego Mazowsza, należy uwzględnić i zaakcentować kilka istotnych czynników generujących pewne trudności i ograniczenia. Pierwszym z nich jest stosunkowo nierówny stan rozpoznania śladów subneolitycznego osadnictwa na poszczególnych obszarach jego zasięgu, co limituje możliwości dokonywania makroterytorialnych analiz porównawczych. Począwszy od lat 20. ubiegłego wieku najszerzej badany był teren Mazowsza w okolicach Warszawy, gdzie najpierw działali archeolodzy związani ze środowiskiem naukowym moderowanym przez E. Majewskiego, a po odzyskaniu niepodległości z Państwowym Muzeum Archeologicznym. Należy tu jeszcze podkreślić, że badania te nigdy nie były ukierunkowane w celu poszukiwania śladów kultury subneolitycznej, lecz dotyczyły wszystkich okresów pradziejów oraz wczesnego średniowiecza. Miały one charakter jedynie prospekcji powierzchniowych, co poniekąd uzasadniała specyfika mazowieckich stanowisk, które niemal zawsze odkrywano na rozwianych wydmach. Wyjątkiem były badania wykopaliskowe w podlaskich Słochach Annopolskich, pow. siemiatycki przeprowadzone przez Zygmunta Szmita (1929).

Poza Mazowszem stosunkowo intensywnie działali również archeolodzy związani z Instytutem Prehistorycznym Uniwersytetu Poznańskiego. Badali oni obszar Wielkopolski i tereny na wschód od niej, sięgając do lewobrzeża Wisły, a w kierunku południowym do leżącej w granicach Polski części Śląska. Podobnie jak na Mazowszu, również tutaj badaniami obejmowano stanowiska ze wszystkich okresów pradziejów i eksplorowano je głównie powierzchniowo (Jażdżewski 1927, s. 25). Północno-wschodnia połać dzisiejszej Polski oraz część Śląska pozostawały

wówczas w granicach Niemiec i to tamtejsi archeolodzy prowadzili badania. Niemieckie stanowiska śląskie w zasadzie nie różniły się od leżących w ówczesnych granicach Polski i w podobny sposób je badano. Zgoła odmienny charakter miały torfowe stanowiska odkrywane na Mazurach. Pojedyncze przebadano wykopaliskowo, ale w większości były to przypadkowe odkrycia dokonywane w trakcie prac melioracyjnych (Kempisty 1973, s. 5). E. Kempisty (1973, s. 4) zwróciła uwagę na panującą wówczas wyraźną dwutorowość badań polskich i niemieckich, polegającą na wzajemnym braku lub bardzo nikłym zakresie uwzględniania wyników badań prowadzonych przez drugą stronę, co hamowało postęp studiów. To wszystko powodowało, że w ówczesnych publikacjach dotyczących zagadnień subneolitu najczęściej brakowało szerszych rozważań porównawczych i syntetyzujących. Najważniejsze z ówczesnych prac (Kozłowski 1923; 1924; Jażdżewski 1927; Antoniewicz 1928; Kostrzewski 1930) nie niwelowały tych niedostatków, bowiem ich autorzy skutecznie analizowali zjawiska kulturowe uchwytne w skali lokalnej, lecz nie dokonywali obserwacji w wymiarze makroterytorialnym. Z perspektywy historii dokonań badawczych z zakresu studiów nad subneolitem, najważniejszym osiągnięciem dwudziestolecia międzywojennego było wyodrębnienie nowej jednostki kulturowej, ale za równie fundamentalne należy uznać wstępne sformułowanie tezy o współwystępowaniu ceramiki subneolitycznej z materiałami krzemiennymi o charakterze mezolitycznym (Kowalewski 2019b, s. 223, 224).

Po zakończeniu II wojny światowej pierwsze polskie ujęcia zagadnień subneolitu wciąż opierały się na źródłach archeologicznych pozyskanych przed jej wybuchem (Gardawski 1958; Kowalczyk 1969; Kempisty 1970). Nawet podsumowujące ten i wcześniejsze okresy badań, dwie „sztandarowe" i klasyczne prace E. Kempisty (1972; 1973) były oparte na tych właśnie materiałach, co oczywiście w najmniejszym stopniu nie pomniejsza ich fundamentalnego znaczenia. Stworzono je w rzeczywistych realiach badawczych i wykorzystano w nich wszystkie dostępne w tamtym momencie zasoby źródłowe.

Przełomem wobec opisanych ograniczeń dotyczących dostępnych do tamtej pory zasobów źródłowych było podjęcie szeroko zakrojonych badań związanych z przygotowaniami do obchodów tysiąclecia Państwa Polskiego. Prace te, oprócz reliktów wczesnośredniowiecznych świadectw formowania zaczątków polskiej państwowości, siłą rzeczy ujawniły również szereg stanowisk z czasów przedhistorycznych, a wśród nich także ślady aktywności egzystencjalnej społeczności subneolitycznych. Po zakończeniu państwowych obchodów milenijnych rozpoczęły się dość szeroko zakrojone archeologiczne badania wykopaliskowe. W ciągu trwających około dekady prac polowych przebadano duże osady subneolityczne w Sośni, pow. grajewski (Więckowska, Kempisty 1970; Kempisty, Więckowska 1983), Osjakowie, pow. wieluński (Niesiołowska 1971), w Woźnejwsi, pow. grajewski (Kempisty, Sulgostowska 1991, s. 13), w Grądach-Woniecko, pw. zambrowski (Burek 1975, s. 10, 11), w Augustowie-Wójtowskich Włókach, pow. augustowski (Sulgostowska 1978), w Staczach, pow. ełcki (Kempisty 1988) i w Otoku, pow. poddębicki (Szymczak 1995, s. 148).

Wynikiem wszystkich tych prac był napływ olbrzymiej ilości nowych danych źródłowych, co znacznie poszerzyło możliwości interpretacji i podejmowania refleksji badawczych ukierunkowanych na zrozumienie istoty fenomenu subneolitu jako zjawiska kulturowego, obejmującego swoim zasięgiem szeroką strefę niżu, a trwającego od neolitu do początków epoki brązu. W ciągu następnych lat kolejni badacze, w oparciu o wyniki powyższych dokonań, kontynuowali studia, rozwijając dotychczasowy stan wiedzy o różnych aspektach kultury społeczności subneolitycznych.

xxx

Na obecnym etapie badań wciąż nie można bezspornie wskazać cech wyróżniających kulturę społeczności subneolitycznych ze środkowego Mazowsza na tle jej odpowiedników znanych z innych terenów. Biorąc pod uwagę cechy uchwytne w różnych kategoriach źródeł, w zasadzie do tej pory nie wydzielono żadnej, którą można by wziąć za właściwą jedynie dla materiałów środkowomazowieckich. Zarówno w ceramice, jak i w wytwórczości krzemieniarskiej najbardziej charakterystyczne kategorie wytworów można zaobserwować również w innych strefach subneolitycznego osadnictwa niżowego. Wyjątkiem są niektóre typy grocików krzemiennych, ale o ile nawet ich zasięg terytorialny wydaje się ograniczony, to z pewnością nie jedynie do środkowego Mazowsza, lecz raczej do szerszego obszaru leżącego na wschód od Wisły. Zatem za wcześnie jest jeszcze, aby ten problem badawczy arbitralnie rozstrzygać w oparciu o obecnie dostępne, ale wciąż zbyt nikłe zasoby źródłowe. Wydaje się, że jedyne wiążące wnioski można wyciągać w zakresie chronologii rozwoju subneolitu

na poszczególnych obszarach jego zasięgu. Na podstawie dostępnych danych można założyć, że jego strefa zachodnia najprawdopodobniej najwcześniej uległa "desubneolityzacji", postępującej pod wpływem nowych impulsów kulturowych pochodzących z obszarów, gdzie kształtowały się zręby europejskiej epoki brązu. Pośrednio mogły na to mieć wpływ miejscowe czynniki środowiskowe czy też fizjogeograficzne, sprzyjające gospodarczemu zainteresowaniu tymi obszarami ze strony ludności wywodzącej się z ugrupowań schyłkowoneolitycznych i wczesnobrązowych. Na wschód od Wisły przez dłuższy czas społeczności subneolityczne zachowały własną odrębność, mimo że egzystowały w sąsiedztwie kultur *stricte* neolitycznych, a później wczesnobrązowych. Tę współegzystencję doskonale odzwierciedlają ślady oddziaływań kultury pucharów lejkowatych, kultury amfor kulistych, kultury ceramiki sznurowej, Pucharów Dzwonowatych, kultury mierzanowickiej i trzcinieckiego kręgu kulturowego na zdobienie późnoniemeńskich naczyń glinianych. Wpływy z tych środowisk kulturowych uchwytne są również w niektórych formach grocików krzemiennych (Kowalewski 2019a, s. 329). Na podstawie zaobserwowanych w zdobnictwie ceramiki cech kulturowych, na początku XXI wieku, zdefiniowano i wydzielono horyzont liniński charakterystyczny dla najpóźniejszej fazy kultury niemeńskiej (Józwiak 2003). Należy tu jeszcze podkreślić do niedawna niedoceniany, ale dziś podlegający intensywnym badaniom, niewątpliwie inspirujący kulturowo społeczności subneolityczne, wpływ ze strony niezwykle mobilnych, przemieszczających po obszarze Europy przedstawicieli Pucharów Dzwonowatych (Manasterski 2014a; 2014b; 2016). Kres kulturze społeczności subneolitycznych z Niżu Polskiego położył dopiero, wraz z rozwojem epoki brązu, kształtujący się wówczas trzciniecki krąg kulturowy, integrujący wszystkie zastane na Niżu grupy ludzkie w ramach jednego, szerokiego ugrupowania. Nieco inna sytuacja miała miejsce na terenie obecnej Polski północno-wschodniej. Tam subneolityczny system reprezentowały kultury Narva i Zedmar. Zapewne w dość szerokiej strefie pogranicznej z kulturą niemeńską następowały różnorodne wzajemne oddziaływania i fuzje. Jednak różnice w zasiedlanych ekosystemach i wynikające z nich nieco odmienne style egzystencji powodowały, że społeczności łowców-zbieraczy, mimo wspólnych korzeni mezolitycznych, w kolejnych etapach rozwoju kulturowego podążyły własnymi drogami. Kres północno-wschodnich kultur subneolitycznych przyniosło, jeszcze w późnym neolicie, pojawienie się tam ludności związanej z kręgiem kultury ceramiki sznurowej (Gumiński 1999a), co w kolejnym okresie nadało charakterystyczny wyraz wariantom kultury powstałym na tamtym obszarze.

Na obecnym etapie studiów, problem badawczy dotyczący możliwości wyodrębnienia cech kulturowych swoistych jedynie dla społeczności subneolitycznych egzystujących na obszarze środkowego Mazowsza należy uznać za wciąż otwarty. W oparciu o dotychczas stosowane – dość tradycyjne – metody skoncentrowane głównie na studiowaniu cech typologicznych różnych kategorii wytworów, nie rokują znaczącego postępu w rozwiązaniu tego problemu. Aby poszerzyć pulę danych dla potencjalnych obszarów wnioskowań prahistorycznych i otworzyć pole do proponowania nowych hipotez badawczych, należy do rozwiązywania tych zagadnień wykorzystać wyniki studiów multidyscyplinarnych. Zniwelowanie ograniczeń wynikających ze specyfiki oraz charakteru subneolitycznych stanowisk wymaga doskonalenia warsztatu archeologicznego i stosowanych metod prospekcji terenowych. Niezbędne jest wsparcie ze strony badaczy specjalizujących się w szeroko pojętych dyscyplinach przyrodniczych. To wszystko powinno przynieść możliwość pogłębionej interpretacji olbrzymiej ilości różnego typu danych, a w rezultacie otworzyć drogę ku poszukiwaniu klucza pomocnego w zrozumieniu złożoności fenomenu subneolitycznego systemu kulturowego.

Bibliografia

Antoniewicz, W., 1928. *Archeologia Polski*, Warszawa.

Antoniewicz, W., Jakimowicz, R., 1920. Od Redakcji, *Wiadomości Archeologiczne*, t. 5 (1-2), s. 1-2.

Balcer, B., 1971. O stanie i potrzebach w zakresie badań krzemieniarstwa neolitu i wczesnej epoki brązu. *Wiadomości Archeologiczne*, t. 36 (1), s. 51-70.

Balcer, B., 1983. *Wytwórczość narzędzi krzemiennych w neolicie ziem Polski*, Wrocław – Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.

Burek, K., 1975. Grądy-Woniecko, pow. Zambrów, *Informator Archeologiczny*, Badania 1974, s. 10-11.

Cyrek, K., Grygiel, R., Nowak, K., 1982. Mezolit ceramiczny w środkowej i północno-wschodniej Polsce i jego związki z neolitycznymi kulturami niżowymi, *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego w Łodzi*, t. 29, s. 5-70.

Cyrek, K., Grygiel, R., Nowak, K., 1983. Podstawy wydzielenia mezolitu ceramicznego na Niżu Polskim, (w:) T. Malinowski (red.) *Problemy epoki kamienia na Pomorzu*, Słupsk, s. 85-110.

Dmowski, R., 1997/98. Zarys historii kolei w Mińsku Mazowieckim w latach 1866-1941. *Rocznik Mińskomazowiecki*, t. 4 (4), s. 15-32.

Domaradzka, S., 2012. Materiały ceramiczne kultury niemeńskiej ze stanowiska I w Piankach, gm. Zbójna, województwo podlaskie, *Studia i materiały do badań nad neolitem i wczesną epoką brązu na Mazowszu i Podlasiu*, t. 2, s. 29-48.

Domaradzka, S., Józwiak, B., Przeździecki, M., 2018. Materiały z epoki kamienia i wczesnej epoki brązu ze stanowiska 2 w Woźnejwsi, gm. Rajgród, woj. podlaskie z badań w latach 2015-2016, *Światowit*, t. 13-14, s. 29-46.

Dudkowski, M., 2015. Odbudowa dworców Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej i linii Warszawsko-Kaliskiej po I wojnie światowej: Pruszków – Grodzisk Mazowiecki – Żyrardów – Radziwiłłów oraz Teresin/Szymanów – wybrane wydarzenia, *Ochrona zabytków*, t. 1 (266), s. 77-94.

Dziedzic, A., 2019. *Sośnia „Szwedzki Most". Materiały krzemienne ze zbiorów Zygmunta Glogera*, Kraków.

Engel, C., 1935. *Vorgeschichte der altpreussischen Stämme I*, Köenigsberg.

Engel, C., La Baume W., 1937. Kulturen und Völker der Frühzeit in Preussenlande, (w:) *Atlas der Ost und Westpreussischen Landesgesichichte*, t. 1, Köenigsberg.

Gaerte, W., 1927. *Die steinzeitliche Keramik Ostpreussens*, Köenigsberg.

Galiński, T., 2016. *Protoneolit. Obozowiska łowieckie ze schyłku okresu atlantyckiego w Tanowie na Pomorzu Zachodnim*, Warszawa.

Gardawski, A., 1958. Zagadnienie kultury „ceramiki grzebykowej" w Polsce, *Wiadomości Archeologiczne*, t. 25, s. 287-313.

Gardawski, A., 1959. Plemiona kultury trzcinieckiej w Polsce, *Materiały Starożytne*, t. 5, 7-189.

Gross, H., 1938. Ergenbnisse der moorgeologischen Untersuchung der vorgeschichtlichen Dörfer im Zedmar-Bruch, *Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit*, t. 14, s. 126-134.

Gross, H., 1939. Moorgeologische Untersuchung der vorgeschichtlichen Dörfer im Zedmar-Bruch, *Prussia*, t. 33, s. 100-168.

Gumiński, W., 1999a. Kultura Zedmar a kultura Narva. Razem czy osobno, *Światowit*, t. 42, s. 59-69.

Gumiński, W., 1999b. Środowisko przyrodnicze a tryb gospodarki i osadnictwa w mezolicie i paraneolicie na stanowisku Dudka w krainie wielkich jezior mazurskich, *Archeologia Polski*, t. 44, 1-2, s. 31-74.

Gumiński, W., 2003. Szczepanki 8: nowe stanowisko torfowe kultury Zedmar na Mazurach, *Światowit*, t. 5, s. 53-104.

Hensel, W., Wiślański, T., (red.) 1979. *Prahistoria ziem polskich*, t. II, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.

Jażdżewski, K., 1927. Przyczynki do znajomości kultury prafińskiej w Polsce zachodniej. *Przegląd Archeologiczny*, t. 3 (2), s. 189-201.

Jażdżewski, K., 1995. *Pamiętniki. Wspomnienia polskiego archeologa z XX wieku*, Łódź.

Józwiak, B., 2003. *Społeczności subneolitu wschodnioeuropejskiego na Niżu Polskim w międzyrzeczu Odry i Wisły*, Poznań.

Karczewski, M., 2016. L*udwik Sawicki (1893-1972): Portret badacza przeszłości*, Wydruk rozprawy doktorskiej (Archiwum Prac Dyplomowych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie).

Kawałkowa, E., 2000. Specyfika fizjografii w okolicach Ostrołęki na prawym brzegu Narwi i jej wpływ na kształtowanie się i długowieczność osadnictwa mezolitycznego, (w:) W. Chmielewski (red.) *Kurpiowszczyzna. Identyczność – odmienność. Materiały z archeologicznej sesji popularno-naukowej. Ostrołęka 8 grudnia 2000 r.*, Ostrołęka, s. 17-30.

Kempisty, A., 1989. Kultury paraneolityczne, (w:) J. Kmieciński (red.) *Pradzieje ziem polskich. Od paleolitu do środkowego okresu lateńskiego. Epoka kamienia. Neolit*, t. 1, Warszawa-Łódź, s. 301-326.

Kempisty, E.,1969. Kultura o piętnastu nazwach, *Z Otchłani Wieków*, t. 35 (2), s. 102-106.

Kempisty, E., 1970. The Complex of Comb- and Pit-marked Pottery Cultures, (w:) *The Neolithic in Poland*, Wrocław-Warszawa-Kraków, s. 232-295.

Kempisty, E., 1972. Materiały tzw. kultury ceramiki grzebykowo-dołkowej z terenu Mazowsza i Podlasia, *Wiadomości Archeologiczne*, t. 37 (4), s. 411-483.

Kempisty, E., 1973. Kultura ceramiki grzebykowo-dołkowej na Mazowszu i Podlasiu, *Wiadomości Archeologiczne*, t. 38 (1), s. 3-76.

Kempisty, E.,1975. Przegląd kultur neolitycznych na Mazowszu, (w:) A. Kempisty, S. K. Kozłowski (red.)

Prace mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych. Badania archeologiczne na Mazowszu i Podlasiu, t. 14, s. 41-64.

Kempisty, E., 1982. T. Wiślański, Krąg ludów subneolitycznych w Polsce, [w:] Prahistoria ziem polskich, t. 2, Neolit, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.

Kempisty, E., 1983. Neolityczne kultury strefy leśnej w północnej Polsce, (w:) T. Malinowski (red.) *Problemy epoki kamienia na Pomorzu*, Słupsk, s. 175-199.

Kempisty, E., 1988. Nowe materiały kultur paraneolitycznych na stanowisku 1 w Staczach, woj. suwalskie, *Wiadomości Archeologiczne*, t. 49 (1), s. 45-74.

Kempisty, E., Sulgostowska, Z., 1991. *Osadnictwo paleolityczne, mezolityczne i paraneolityczne w rejonie Woźnej Wsi, woj. łomżyńskie*, Warszawa.

Kempisty, E., Więckowska, H., 1983. *Osadnictwo z epoki kamienia i wczesnej epoki brązu na stanowisku 1 w Sośni, woj. łomżyńskie*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.

Kilian L., 1938. Neuere Funde ältester Irdenware aus Ostpreussen, *Altpreussen*, t. 3, s. 85-89.

Kmieciński, J., (red.) 1989. *Pradzieje ziem polskich. Od paleolitu do środkowego okresu lateńskiego. Epoka kamienia. Neolit*, t. 1, Warszawa-Łódź.

Kobusiewicz, M., 1999. *Ludy łowiecko-zbierackie północno-zachodniej Polski*, Poznań.

Kostrzewski, J., 1930. *Pradzieje Śląska*, Kraków.

Kowalczyk, J., 1969. Początki neolitu na ziemiach polskich, *Wiadomości Archeologiczne*, t. 34, s. 3-69.

Kowalewski, M., 2019a. Grociki krzemienne z wybranych stanowisk kultury niemeńskiej z obszaru Polski, (w:) M. Szmyt, P. Chachlikowski, J. Czebreszuk, M. Ignaczak, P. Makarowicz (red.) *VIR BIMARIS. Od kujawskiego matecznika do stepów nadczarnomorskich. Studia z dziejów międzymorza bałtycko-pontyjskiego ofiarowane Profesorowi Aleksandrowi Kośko*, Poznań, s. 323-333.

Kowalewski, M., 2019b. Historia, stan i perspektywy badań nad krzemieniarstwem społeczności strefy leśnej zasiedlających wschodnią część Niżu Polskiego u schyłku neolitu i w początkach epoki brązu, *Warszawskie Materiały Archeologiczne*, t. 15, s. 221-232.

Kowalewski, M., 2021. Krótka refleksja nad wielością propozycji terminologicznych stosowanych do określania społeczności kontynuujących mezolityczny styl życia w okresie neolitu i we wczesnej epoce brązu na dzisiejszym obszarze Polski, *Warszawskie Materiały Archeologiczne*, t. 16, s. 287-291.

Kozłowski, L., 1920. Wielkopolska w epoce kamiennej. Część II. Mikrolit neolityczny, *Przegląd Archeologiczny*, t. 1 (1-2), s. 1-51.

Kozłowski, L., 1921. Stan i zadania badań nad epoką kamienną w Polsce, *Wiadomości Archeologiczne*, t. 6, s. 23-46.

Kozłowski, L., 1923. *Epoka kamienna na wydmach wschodniej części Wyżyny Małopolskiej*, Lwów-Warszawa.

Kozłowski, L., 1924. *Młodsza epoka kamienna w Polsce*, Lwów.

Kozłowski, S. K., 1971. Tradycje mezolityczne w kulturach młodszej epoki kamiennej w Polsce, (w:) J. K., Kozłowski (red) *Z badań nad krzemieniarstwem neolitycznym i eneolitycznym (Referaty i komunikaty przedstawione na sympozjum w Nowej Hucie dn. 10, 11 maja 1971)*, Kraków, s. 64-73.

Kozłowski, S. K., 2014. Muzeum, (w:) S. K Kozłowski (red.) *Stefan Krukowski i jego przygoda z PMA*, Warszawa-Łódź, s. 19-58.

Kozłowski, S. K., Nowak, M., 2019. *I przyszli ludzie zza gór wysokich. Ziemie polskie od VI do IV tysiąclecia BC*, Rzeszów.

Krajewska, M., 2008. Spuścizna Erazma Majewskiego w Pracowni Dokumentacji Naukowej Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie. W 150 rocznicę urodzin Erazma Majewskiego (1858-1922), *Wiadomości Archeologiczne*, t. 50, s. 9-95.

Krajewska, M., 2009. Dzieje Państwowego Muzeum Archeologicznego. Kalendarium, (w:) W. Borkowski (red.) *Państwowe Muzeum Archeologiczne. Informator*, Warszawa, s. 5-63.

Krukowski, S., 1922. Pierwociny krzemieniarskie górnictwa, transportu i handlu w holocenie Polski. Wnioski z właściwości surowców i wyrobów. Część II, *Wiadomości Archeologiczne*, t. 7, s. 34-57.

Kukawka, S., 1997. *Na rubieży środkowoeuropejskiego świata wczesno rolniczego*, Toruń.

Kukawka, S., 2010. *Subneolit północno-wschodnioeuropejski na Niżu Polskim*, Toruń.

Manasterski, D., 2009. *Pojezierze Mazurskie u schyłku neolitu i na początku epoki brązu w świetle zespołów typu Ząbie-Szestno*, Warszawa.

Manasterski, D., 2014a. Mazowiecka ceramika z przełomu neolitu i epoki brązu ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, *Studia i materiały do badań nad neolitem i wczesną epoką brązu na Mazowszu i Podlasiu*, t. 4, s. 31-75.

Manasterski, D., 2014b. Od „Linina" do „Trzcińca" – wpływ i ewolucja "pucharowej" stylistyki dekoracji naczyń

jako przyczynek do badań nad kształtowaniem się społeczności wczesnej epoki brązu na Mazowszu i w Polsce Północno-Wschodniej, *Studia i materiały do badań nad neolitem i wczesną epoką brązu na Mazowszu i Podlasiu*, t. 4, s. 77-109.

Manasterski, D., 2016. *Puchary dzwonowate i ich wpływ na przemiany kulturowe przełomu neolitu i wczesnej epoki brązu w północno-wschodniej Polsce i na Mazowszu w świetle ceramiki naczyniowej*, Warszawa.

Manasterski, D., Januszek, K., 2011. Ślady osadnictwa paraneolitycznego i wczesnobrązowego na stanowisku 12 w Skrzeszewie, gm. Wieliszew, *Studia i materiały do badań nad neolitem i wczesną epoką brązu na Mazowszu i Podlasiu*, t. 1, s. 131-145.

Marszałek, R., 2001. Materiały krzemienne ze stanowisk Bierżupia, Dubicze, Dymitrówka i Grybosze z południowej Litwy, *Wiadomości Archeologiczne*, t. 55, s. 101-121.

Maślińska-Marcinkowska A., 2005. *Osadnictwo z neolitu i wczesnej epoki brązu na Nizinie Północnopodlaskiej*, (w:) W. Borkowski, M. Zalewski (red.) *Rybniki „Krzemianka". Z badań nad krzemieniarstwem w Polsce północno-wschodniej*, s. 167-196, Warszawa.

Mazurowski, R., F., 2011. O potrzebie edycji serii wydawniczej „Studia i materiały do badań nad neolitem i wczesną epoką brązu na Mazowszu i Podlasiu", *Studia i materiały do badań nad neolitem i wczesną epoką brązu na Mazowszu i Podlasiu*, t. 1, s. 5-11.

Niesiołowska, E., 1971. Sprawozdanie z dotychczasowych badań na stanowisku 3 w Osjakowie, pow. Wieluń, *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi*, t. 18, s. 77-91.

Nowak, M., 2009. *Drugi etap neolityzacji ziem polskich*, Kraków.

Pawlicki, P. P., 1897. *Pamiątka jubileuszowa. Droga żelazna Warszawsko-Wiedeńska w 50-letnim okresie swego istnienia od roku 1845 do 1895. Jej początek, rozwój, administracja, reformy wewnętrzne, personel, opieka nad służbą, oraz zbiór wydanych instrukcji*, Warszawa.

Piotrowska, D., 2007. Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie w latach 1939-1989, (w:) J. Lech (red.) *Pół wieku z dziejów archeologii polskiej (1939-1989)*, s. 27-102.

Podkowińska, Z. *Moje wspomnienie o Ludwiku Sawickim i środowisku archeologów warszawskich okresu międzywojennego i wojennego* (Materiały po Zofii Podkowińskiej w Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie).

Richthofen, B., 1929. Steinzeitliche Kamm- und Grübchenkeramik in Oberschlesien, *Oberschlesiens Urzeit*, t. 4, s. 1-8.

Stankiewicz, U., Wawrusiewicz, A., (red.) 2011. *Na rubieży kultur. Badania nad okresem neolitu i wczesną epoką brązu*, Białystok.

Stolpiak, B., 1984. *Rozwój prahistorii polskich w okresie 20-lecia międzywojennego*, Poznań.

Sulgostowska, Z., 1978. Augustów-Wójtowskie Włóki, woj. suwalskie. Osada paleolityczna i neolityczna, *Wiadomości Archeologiczne*, t. 43 (2), s. 173-212.

Szmit, Z., 1929. Badania osadnictwa epoki kamienia na Podlasiu, *Wiadomości Archeologiczne*, t. 10, s. 36-119.

Szymczak, K., 1995. *Epoka kamienia Polski północno-wschodniej na tle środkowoeuropejskim*, Warszawa.

Wawrusiewicz, A., 2012. Osadnictwo społeczności kultury niemeńskiej w Jeronikach, stanowisko 2, gm. Choroszcz w województwie podlaskim, *Studia i materiały do badań nad neolitem i wczesną epoką brązu na Mazowszu i Podlasiu*, t. 2, s. 49-93.

Wawrusiewicz, A., 2013. Ceramika typu Sokołówek na Podlasiu i jej znaczenie w rozwoju społeczności subneolitycznych Polski północno-wschodniej, *Studia i materiały do badań nad neolitem i wczesną epoką brązu na Mazowszu i Podlasiu*, t. 3, s. 5-15.

Wawrusiewicz, A., Kalicki, T., Przeździecki, M., Frączek, M., Manasterski, D., 2017. *Grądy-Woniecko. Ostatni łowcy-zbieracze znad środkowej Narwi*, Białystok.

Więckowska, H., Kempisty, E., 1970. Badania archeologiczne we wsi Sośnia, pow. Grajewo, *Wiadomości Archeologiczne*, t. 35, s. 164-200.

Wilczek-Karczewska, M., 2015. Rozwój kolei żelaznych na ziemiach polskich w ujęciu historycznoprawnym, *Internetowy Kwartalnik Antymonopolowy i Regulacyjny*, t. 1 (4,) s. 100-124.

Wiślański, T., 1979. Krąg ludów subneolitycznych w Polsce, (w:) W. Hensel, T. Wiślański (red.) *Prahistoria ziem polskich. Neolit*, t. 2, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, s. 319–336.

Wrońska, J. 1986. *Archeolodzy warszawscy na początku XX wieku*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.

Załęczny, J., 2015. *Powiat warszawski w latach II Rzeczypospolitej. Życie społeczno-polityczne, gospodarcze i kulturalne*, Warszawa.

Summary

Sub-Neolithic of central Mazovia. Historical contekst of the materials

In the analysis of the historical context of the materials selected for the project, apart from presentation of history, advances in the research and comparative studies with sub-Neolithic materials from other Polish regions, it is first necessary to consider various factors generating quite serious difficulties and limitations of the study. First of all, nearly all the selected materials were recovered by surface surveys much earlier. These surveys could be divided into two phases. One of them included studies by archaeologists from Warsaw, conducted from the late 19th century to the end of the First World War. These archaeologists were affiliated with museums founded and funded by Erazm Majewski. He recruited many young and eminent researchers who did archaeological field work. This group included e.g. Stefan Krukowski, Leon Kozłowski, Roman Jakimowicz and Ludwik Sawicki (Wrońska 1987). When Poland had regained independence and re-formed as the Second Republic, these scholars were still active and they took part in the research conducted in the Interwar period.

Another factor reducing the scientific value of the analysed materials is connected with the nature of sub-Neolithic sites and the archaeological materials recovered from them. Material remains of human sub-Neolithic activity have nearly always been discovered on dunes eroded by wind, in places occupied at least from the Mesolithic to at least the Bronze Age. When such sandy sites were explored, it was impossible to fully distinguish materials from various epochs on the basis of observation of their spatial relations. On top of that, the absence of assemblages of materials precluded conclusive comparative analyses. Another challenge is the issue of the criteria applied in the selection of the area to conduct the surface survey, which is relevant for both phases of work. Cartographic analysis demonstrates that many of the selected sites were situated in regions that were well-communicated with Warsaw, which is confirmed by the correlation of the railway network with the locations of the discoveries. This research strategy might result in random identification of remains of sub-Neolithic settlement activity within a bigger area.

The fate of the analysed materials after the Second World War is yet another issue. Due to the relocation of the materials, some specimens were lost or mixed with other assemblages.

Regardless of that, a new analysis of the sources selected for the project should be undertaken despite all the difficulties, both those connected with the contexts, historical circumstances, and fate of these archaeological collections, as well as the limitations resulting from the nature of para-Neolithic sites. As mentioned before, the archaeological materials from the central part of Mazovia have certain specific features and this should be accepted. Nevertheless, it is necessary to continue the search for the key to the solution of this puzzle by perfecting methods of research and analysis.

At the current stage, the research question regarding the possibility of distinguishing cultural features that are specific only for sub-Neolithic societies occupying central Mazovia still remains open. Studies conducted according to the relatively little advanced methods applied before, focussing mainly on analysis of typological features of artefacts, do not open perspectives for progress in answering this question. In order to broaden the source base for potential analyses and create space for research hypotheses, it is necessary to adopt interdisciplinary approach. The limitations resulting from the nature of para-Neolithic sites can be dealt with by application of fine-tuned archaeological analyses and field survey methods. Support by researchers specializing in broadly understood natural sciences is necessary in this respect. All this should create the right conditions for profound interpretation of a great amount of data by means of multi-proxy approach, and, consequently, open a path for identification of the key that would assist us in better understanding of the complexity associated with the phenomenon of the sub-Neolithic cultural system.

Barbara Sałacińska

Kwerenda muzealna zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie

Kwerendę muzealną wykonano w ramach projektu „Subneolit środkowego Mazowsza w świetle archiwalnych zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie", realizowanego przez Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie i Muzeum Podlaskie w Białymstoku.

Pod względem geograficznym obszar objęty rozpoznaniem obejmuje centralną i wschodnią część Kotliny Warszawskiej wraz z przyległymi fragmentami Doliny Dolnego Bugu oraz północną częścią Doliny Środkowej Wisły. Uwzględniono tu również przyległe fragmenty Równiny Warszawskiej, Wołomińskiej oraz Garwolińskiej (J. Kondracki 2002). Pod względem administracyjnym analizowane stanowiska zlokalizowane są na obszarze województwa mazowieckiego w granicach powiatów: legionowskiego, mińskiego, nowodworskiego, otwockiego, piaseczyńskiego, m.st. Warszawa, warszawskiego zachodniego oraz wołomińskiego.

Zestawienie stanowisk subneolitycznych – wyselekcjonowanych do dalszej analizy w ramach projektu – powstało w trakcie wielostopniowej kwerendy. Wykorzystano dane zgromadzone w programie *fibula*, w którym zdigitalizowane są informacje o stanowiskach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie oraz przeprowadzono weryfikację stanowisk z zapisami w Księgach Inwentarzowych Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie. W programie *fibula* wyszukano stanowiska z wyżej wymienionych powiatów ze zbiorów Działu Epoki Neolitu PMA (oznaczone numerem inwentarza PMA/II) oraz materiały neolityczne w zbiorach Działu Epoki Paleolitu i Mezolitu (oznaczone numerem inwentarza PMA/II/I) i Działu Epoki Brązu i Wczesnej Epoki Żelaza (oznaczone numerem inwentarza PMA/III/II). Na omawianym obszarze zarejestrowano 283 stanowiska neolityczne o różnej chronologii kulturowej, spośród których wybrano kolekcje neolityczne z materiałami zabytkowymi określonymi jako „kultura ceramiki grzebykowej", „kultura ceramiki grzebykowo-dołkowej" lub „kultura prafińska".

Następnie w programie *fibula* w zbiorach Działu Epoki Paleolitu i Mezolitu oraz Działu Epoki Brązu i Wczesnej Epoki Żelaza wyszukano wszystkie kolekcje z wyżej wymienionych powiatów, aby na podstawie wpisów dotyczących proweniencji chronologiczno-kulturowej wyodrębnić ewentualne materiały subneolityczne. W ten sposób wydzielono 429 stanowisk, w tym 199 kolekcji zgromadzonych w Dziale Epoki Paleolitu i Mezolitu oraz 230 w Dziale Epoki Brązu

W kolejnym etapie kwerendy z opracowania Elżbiety Kempisty „Materiały tzw. kultury ceramiki grzebykowo-dołkowej z terenów Mazowsza i Podlasia" (1972) wyróżniono stanowiska położone w analizowanym regionie środkowego Mazowsza. Porównując informacje zawarte w artykule E. Kempisty oraz dane zapisane w Księgach Inwentarzowych PMA – w szczególności te dotyczące lokalizacji stanowisk, sposobów pozyskania materiałów, w tym rodzaju i roku przeprowadzenia badań – zidentyfikowano numery inwentarzowe zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie opracowanych przez E. Kempisty stanowisk.

W trakcie opisywanych wyżej kwerend wyróżniono 154 stanowiska (Tab. II.1)[1], przy czym wszystkie zostały zweryfikowane w Księgach Inwentarzowych PMA. Nie udało się skorelować numerów inwentarzy PMA pięciu stanowisk opisanych przez E. Kempisty (1972):

1. Kąty, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński, nr 72 (E. Kempisty 1972, s. 413, 441);
2. Kraszew Chmielowszyzna, gm. Klembów, pow. wołomiński, nr 131 (E. Kempisty 1972, s. 413, 470);
3. Siwki (obecnie zapewne część miasta Zielonka), gm. Zielonka, pow. wołomiński, nr 152 (E. Kempisty 1972, s. 415, 474);
4. Stanisławów, gm. Nieporęt, pow. legionowski, nr 47 (E. Kempisty 1972, s. 415, 427);

[1] Ze względu na znaczną objętość Tabela II.1. dostępna jest w wersji cyfrowej pod adresem https://www.archeologia.uw.edu.pl/?p=23807&preview=true

5. Świder (brzeg rzeki), gm. Świder, pow. otwocki, nr 65 (E. Kempisty 1972, s. 415, 436).

Problemy z identyfikacją tych kolekcji mogą wynikać z błędnego przyporządkowania ich do materiałów z innych stanowisk o takiej samej nazwie miejscowości, bez uwzględnienia dokładniejszych danych lokalizacyjnych w Księgach Inwentarzowych PMA. W celu przeprowadzenia weryfikacji tych stanowisk w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie uwzględniono wszystkie stanowiska zlokalizowane w wyżej wymienionych miejscowościach.

Bibliografia

Kempisty, E., 1972. Materiały tzw. kultury ceramiki grzebykowo-dołkowej z terenów Mazowsza i Podlasia, *Wiadomości Archeologiczne*, t. 37 (4), s. 411–483.

Kondracki, J., 2002. *Geografia Polski, mezoregiony fizyczno-geograficzne*, Warszawa.

Summary

Museum query of the collection of the State Archaeological Museum in Warsaw for identification of sub-Neolithic sites from central Mazovia

The analysed region is the area of the Warsaw Basin, including the Lower Narew River Basin and the northern part of the Middle Vistula River Valley. It consists of the following districts: Legionowo, Mińsk, Nowy Dwór Mazowiecki, Otwock, Piaseczno, Pruszków, Warsaw, Warsaw West, Wołomin.

The selection of the sub-Neolithic sites (table II.1) was made on the basis of a three-level investigation. *Fibula*, the programme that stores digitalized information about sites researched by the State Archaeological Museum in Warsaw, was used to search for all the sites from the districts listed above that contributed to the collections of the Department of the Neolithic (assigned PMA/II inventory number), Department of the Palaeolithic and Mesolithic that contain Neolithic materials (assigned PMA/I/II inventory number) and Department of the Bronze Age and Early Iron Age that contain Neolithic material (assigned PMA/III/II inventory number).

At the next stage *Fibula* was used to find sites that contributed to the collections of the Department of the Palaeolithic and Mesolithic and Department of the Bronze Age and Early Iron Age to distinguish potential materials of sub-Neolithic provenance.

At the third stage the sites situated in the analysed region were selected from Elżbieta Kempisty's paper *Materiały tzw. kultury ceramiki grzebykowo-dołkowej z terenów Mazowsza i Podlasia* („Wiadomości Archeologiczne", vol. XXXVII, b.4, 1972, pp. 411–483).

These selection procedures resulted in distinguishing 154 sub-Neolithic sites (table II.1), and all of them were verified with the records of the Inventory Books of the Museum.

The next phase involved identification of the materials described by Kempisty (1972) with the inventory numbers assigned by the State Archaeological Museum in Warsaw. This was done on the basis of comparison of information provided in Kempisty's paper and information recorded in the Inventory Books, especially the data regarding the locations of the sites, techniques of recovery of the materials, as well as the type and time of analysis.

III Subneolit środkowego Mazowsza. Katalog źródeł

Głównym celem publikacji jest kompleksowa prezentacja materiałów subneolitycznych z obszaru środkowego Mazowsza przechowywanych w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie. Wyrazem tego jest stanowiący najobszerniejszą część przedkładanej pracy *Katalog źródeł*, zawierający wieloaspektową charakterystykę poszczególnych kolekcji, traktowanych jako niezależne i zamknięte całości. Obejmuje on z jednej strony prowadzoną na kilku poziomach, komplementarną analizę źródeł ceramicznych i krzemiennych, z drugiej zaś prezentację dokumentacji archiwalnej oraz danych formalnych dotyczących lokalizacji, okoliczności odkrycia, historii badań, a także aktualnego stanu zachowania i sposobu zewidencjonowania kolekcji. Uwzględnienie tych aspektów, tj. analitycznego o charakterze subiektywnym oraz formalnego o charakterze obiektywnym, odzwierciedla dwa główne cele niniejszej publikacji, tj. próbę nowego spojrzenia na subneolit środkowego Mazowsza oraz możliwie szeroką prezentację materiału zabytkowego i zachowanej dokumentacji.

Ujęte w katalogu zbiory wyselekcjonowano w procesie kwerendy muzealnej (por. Rozdz. II) oraz przeglądu dostępnych opracowań lub publikacji archiwalnych. W pierwszym etapie wytypowano 179 stanowisk zgromadzonych w zbiorach Działu Neolitu zewidencjonowanych obecnie w ramach 160 numerów inwentarzowych PMA. W kolejnym kroku, każde stanowisko poddano weryfikacji, mającej na celu empiryczne potwierdzenie obecności materiałów subneolitycznych. W przypadku uzyskania wyniku pozytywnego wszystkie elementy danej kolekcji, tj. zabytki ceramiczne, krzemienne, szczątki kostne, ale także zachowaną dokumentację poddawano dalszej, szczegółowej już analizie. Ważnym rezultatem kwerendy było zwrócenie uwagi na liczne przypadki mylnej klasyfikacji późnych stylistycznie ułamków naczyń typu Linin, jako fragmentów związanych z garncarstwem trzcinieckiego kręgu kulturowego. Na tej podstawie podjęto decyzję o przeprowadzeniu niezależnej weryfikacji wszystkich inwentarzy „trzcinieckich", znajdujących się w zbiorach Działu Epoki Brązu i Wczesnej Epoki Żelaza. W ten sposób pula kolekcji objętych kwerendą powiększyła się o kolejne 152 stanowiska, zewidencjonowane w ramach 190 numerów inwentarzowych PMA.

Ostatecznie wyselekcjonowano 115 stanowisk subneolitycznych, które ujęto w niniejszym katalogu. Pominięto przy tym materiały, które na etapie realizacji projektu były wypożyczone, bądź ich odnalezienie okazało się niemożliwe[1].

xxx

Niestety, odkryte niekiedy ponad sto lat temu zbiory wskutek różnych losów dziejowych ulegały dekompletacji lub mechanicznemu przemieszaniu, nastręczając szereg problemów analitycznych, klasyfikacyjnych i interpretacyjnych. Dotyczy to zwłaszcza kolekcji pochodzących z tej samej miejscowości, zewidencjonowanych obecnie w ramach jednego, wspólnego numeru inwentarzowego PMA bez podziału na odrębne stanowiska. W zdecydowanej większości takich przypadków rozdzielenie źródeł było niemożliwe, a identyfikacji poszczególnych elementów starano się dokonać, korelując bieżące obserwacje z danymi zaprezentowanymi pół wieku temu w publikacji Elżbiety Kempisty (1972). Z oczywistych przyczyn, zabiegi takie mogły być wiarygodne wyłącznie w przypadku fragmentów charakterystycznych zadokumentowanych rysunkowo. W kilku przypadkach zachowały się jedynie ułamki zrekonstruowanych wcześniej naczyń, co wymagało korelacji archiwalnych rysunków i współczesnych obserwacji detali stylistycznych i technologicznych. Dla większości stanowisk

[1] Dotyczy to m.in. publikowanych przez E. Kempisty (1972) inwentarzy subneolitycznych z miejscowości: Brzeziny stan. 1 (PMA/II/4303 i PMA/II2709) oraz stan. 2 (PMA/II/2723), pow. miński; Chełst stan. IIA (PMA/II/2806), pow. miński; Edwardów stan. 2 (PMA/II/4320), pow. grójecki; Jabłonna (PMA/II/3079), pow. legionowski; Michałów stan. 1 (PMA/II/3426), stan. 2 (PMA/II/3916), pow. wołomiński; Moczydłów stan. 2-4 (PMA/II/3433), pow. piaseczyński; Pociecha (PMA/II3671), pow. nowodworski; Poniatów (PMA/II/2659), pow. legionowski; Sobienie Biskupie (PMA/II/9397), pow. otwocki; Sufczyn (PMA/II/5708), pow. otwocki oraz Stare Załubice (PMA/II/4304), pow. wołomiński.

nie udało się rozwiązać również kwestii przynależności zabytków do konkretnych, wzmiankowanych w dokumentacji archiwalnej, skupisk – „gniazd". Obecnie jedynym świadectwem ich pierwotnej odrębności przestrzennej są przechowywane w jednym pudełku metryczki lub plany z oznaczeniami bądź numeracją różnych skupisk. Pisząc o archiwaliach, należy podkreślić, że wiele z kolekcji pozbawionych jest jakichkolwiek danych o położeniu stanowiska lub są one wysoce niekompletne, mało precyzyjne bądź po prostu trudne do wykorzystania. Wynika to głównie z faktu, że większość z nich umiejscawiana jest w stosunku do mało charakterystycznych, trudnych współcześnie do zrekonstruowania punktów odniesienia, np. *Naprzeciw szosy* (Czaplinek stan. 2, pow. piaseczyński), … *wydma na wprost posiadłości kolonisty Wolframa zięcia Eliasławskiego, 20 kroków na północ* (Dąbrowa, stan. 1, pow. wołomiński), *Zabytki występowały przy oraz w dołach na kartofle* (Klembów, stan. 1, pow. wołomiński). W takich przypadkach ich pozycja na mapie ma charakter przybliżony.

xxx

Ujęte w katalogu stanowiska/kolekcje przedstawione są w kolejności alfabetycznej uwzględniającej współczesny zapis nazw miejscowości, dzielnic, osiedli lub punktów topograficznych[2]. Ponadto, każde stanowisko sygnowane jest numerem odpowiadającym jego pozycji katalogowej (od 1 do 115) oraz oznaczeniu na mapie zbiorczej (Ryc. III). Poszczególne inwentarze opisane są według jednolitego schematu obejmującego całość dostępnych danych:

a. ewidencyjnych – nr stanowiska, nr inwentarzowy PMA;
b. administracyjnych – miejscowość, gmina, powiat, województwo – zgodnych z obowiązującym system podział administracyjnego kraju[3];
c. lokalizacyjnych, opartych na źródłach archiwalnych;
d. informacji na temat okoliczności odkrycia i sposobu pozyskania;
e. losów kolekcji, jej stanu zachowania oraz bazy bibliograficznej[4].

W przypadkach, w których było to możliwe informacje te dopełnione zostały przez kopie oryginalnej dokumentacji – głównie metryczek towarzyszących zabytkom. O ile tylko ich treść pozwalała ustalić dokładne miejsce odkrycia, poszczególne pozycje katalogowe uzupełniono zestawieniem archiwalnych i współczesnych map topograficznych, modeli hipsometrycznych oraz zdjęć lotniczych.

Właściwa charakterystyka zbiorów obejmuje każdorazowo opis materiałów ceramicznych, w wybranych zaś przypadkach, także zabytków krzemiennych lub szczątków kostnych, występujących tylko na niektórych stanowiskach. Ponadto zawsze sygnalizowano obecność innych, niesubneolitycznych elementów kulturowych[5].

W procesie analizy źródeł ceramicznych dokumentowano pełnię atrybutów stylistycznych, tj. cech makromorfologicznych, detali tektoniki (krawędzi lub den a w odosobnionych przypadkach uch) oraz zdobnictwa. Do opisu form naczyń zastosowano schematy typologiczne zaproponowane przez Aleksandra Kośko (1979, s. 41-50) dla materiałów z interstadium neolitu i epoki brązu, z uwzględnieniem modyfikacji Janusza Czebreszuka (1996, s. 29-32) oraz uzupełnień wypracowanych w oparciu o kolekcję ceramiki kultury niemeńskiej z Grądów-Woniecko, pow. zambrowski (Wawrusiewicz i in. 2017, s. 75,76). Charakterystyki detali kształtowania krawędzi dokonano na podstawie systematyki zaproponowanej przez A. Kośko i J. Czebreszuka dla materiałów neolitycznych i wczesnobrązowych z obszaru Niżu Polskiego (Kośko 1981, s. 32-33; Czebreszuk 1996, s. 33-38). Modelem wypracowanym przez ostatniego z cytowanych badaczy, posłużono się również podczas opisu den (Czebreszuk 1996, s. 38-39), uwzględniając jednak późniejsze propozycje Bartosza Józwiaka (2003, ryc. 20) dotyczące klasyfikacji form ostrych.

Z perspektywy analiz subneolitycznych, a ściślej „niemeńskich" czy „linińskich", źródeł ceramicznych elementem niezwykle istotnym, często przesądzającym

[2] W przypadku miejscowości już nieistniejących lub takich, które zmieniły swój status administracyjny, np. zostały włączone w granice większych miast, wskazywano zarówno pierwotną, jak i aktualną nazwę lokalizacyjną stanowiska.

[3] Z dn. 1 stycznia 1999 r., wraz z późniejszymi zmianami, w tym ustroju miasta stołecznego Warszawy z dn. 1 sierpnia 2011 r.

[4] Informacje zawarte w literaturze w wielu przypadkach były kluczowe dla poprawnej identyfikacji danej kolekcji.

[5] Z uwagi na konieczność zachowania syntetycznej formy opisu, zdecydowano się na użycie powszechnie przyjętych skrótów nazw kultur archeologicznych. Jeśli takowe nie funkcjonują w literaturze zastosowano pełny zapis.

o klasyfikacji kulturowo-chronologicznej, jest zdobnictwo. Tu zasadne było wykorzystanie doświadczeń nabytych w trakcie opracowania niewątpliwie najliczniejszej i najbardziej różnorodnej kolekcji ceramiki „niemeńsko–linińskiej", ze wspomnianego już stanowiska nr 1 w Grądach-Woniecko (Wawrusiewicz i in. 2017, s. 82-87). Tamtejsze schematy klasyfikacji grup (I – XXII) i podgrup zdobniczych, bez większych zastrzeżeń sprawdzały się w odniesieniu do materiałów środkowomazowieckich. Analizę technologii wytwarzania naczyń przeprowadzono na podstawie obserwacji makroskopowych, według zasad systematyki wypracowanej dla materiałów „kujawskich" z okresu późnego neolitu i wczesnej epoki brązu (Czebreszuk 1996, s. 12-29), wraz z uwzględnieniem późniejszych modyfikacji i uszczegółowień Przemysława Makarowicza (1998, s. 78-87) i B. Józwiaka (2003, s. 97-104). W ostatnim wariancie został on dostosowany do charakterystyki wytwórczości ceramicznej społeczności subneolitycznych zasiedlających obszary międzyrzecza Odry i Wisły. Zaadaptowano go również do opisu ceramiki subneolitycznej z Pojezierza Mazurskiego, Mazowsza i Niziny Północnopodlaskiej, co daje możliwość porównań i standaryzacji „języka" analitycznego (por. Domaradzka, Kałwak 2006; Domaradzka 2012: 31n.; Wawrusiewicz 2012, s. 66-71; Wawrusiewicz i in. 2017, s. 119-126).

Zdecydowaną większość dystynktywnych stylistycznie ułamków naczyń zaprezentowano graficznie, wykluczając jedynie elementy zachowane w stopniu uniemożliwiającym poprawną identyfikację lub powtarzalne fragmenty jednego pojemnika, niewnoszące dodatkowych walorów informacyjnych. Całość wydzielonych elementów ceramiki ujęto również w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1)[6], gdzie przedstawiono skumulowany zestaw jej atrybutów.

xxx

Odmiennie względem ceramiki, opisy inwentarzy krzemiennych obejmują charakterystykę wszystkich należących do kolekcji zabytków wykonanych z tego surowca. Takie działanie podyktowane jest brakiem jasnych kryteriów identyfikacyjnych umożliwiających łatwe i wiarygodne rozdzielenie okazów subneolitycznych od egzemplarzy pozostawionych na stanowisku przez ludność rolniczą doby neolitu, epoki brązu, a nawet wczesnej epoki żelaza. Uznano, iż z perspektywy metodologicznej najlepszym rozwiązaniem będzie zaprezentowanie całości procesu analizy, obejmującego zarówno szczegółowy opis znalezisk, jak i zaproponowany przez autorów sposób ich klasyfikacji oraz atrybucji kulturowo-chronologicznej. Takie podejście umożliwia czytelnikowi wyrobienie własnego poglądu, z jednej strony na temat źródeł, z drugiej zaś w kwestii oceny formułowanych wniosków i ich argumentacji. Jest to istotne, tym bardziej że w przypadku krzemieniarstwa subneolitycznego wciąż poruszamy się w sferze dyskusji, licznych przypuszczeń i estymacji. Należy zaznaczyć, że w przeciwieństwie do materiałów ceramicznych, występujące w interesujących nas kolekcjach zabytki krzemienne nie były wcześniej badane. Ich opracowanie i wprowadzenie do literatury wydają się tym bardziej uzasadnione.

Ujęte w katalogu opisy poszczególnych inwentarzy krzemiennych każdorazowo zawierają charakterystykę ich struktury surowcowej, techno-morfologicznej oraz typologicznej. Dane te były analizowane pod kątem współwystępowania określonych atrybutów techno-morfologicznych w kontekście zdefiniowanych kategorii bądź typów wytworów. Z racji na największą reprezentatywność, koncentrowano się tu na formach wiórowych, w tym narzędziach. Dodatkowo wydzielone grupy korelowano z rodzajem wykorzystywanego surowca. Zazwyczaj stwierdzenie zgodności już w dwóch pierwszych aspektach uznawano za wystarczające potwierdzenie spójnego charakteru zbioru lub zbiorów, dające podstawy do ich klasyfikacji taksonomicznej.

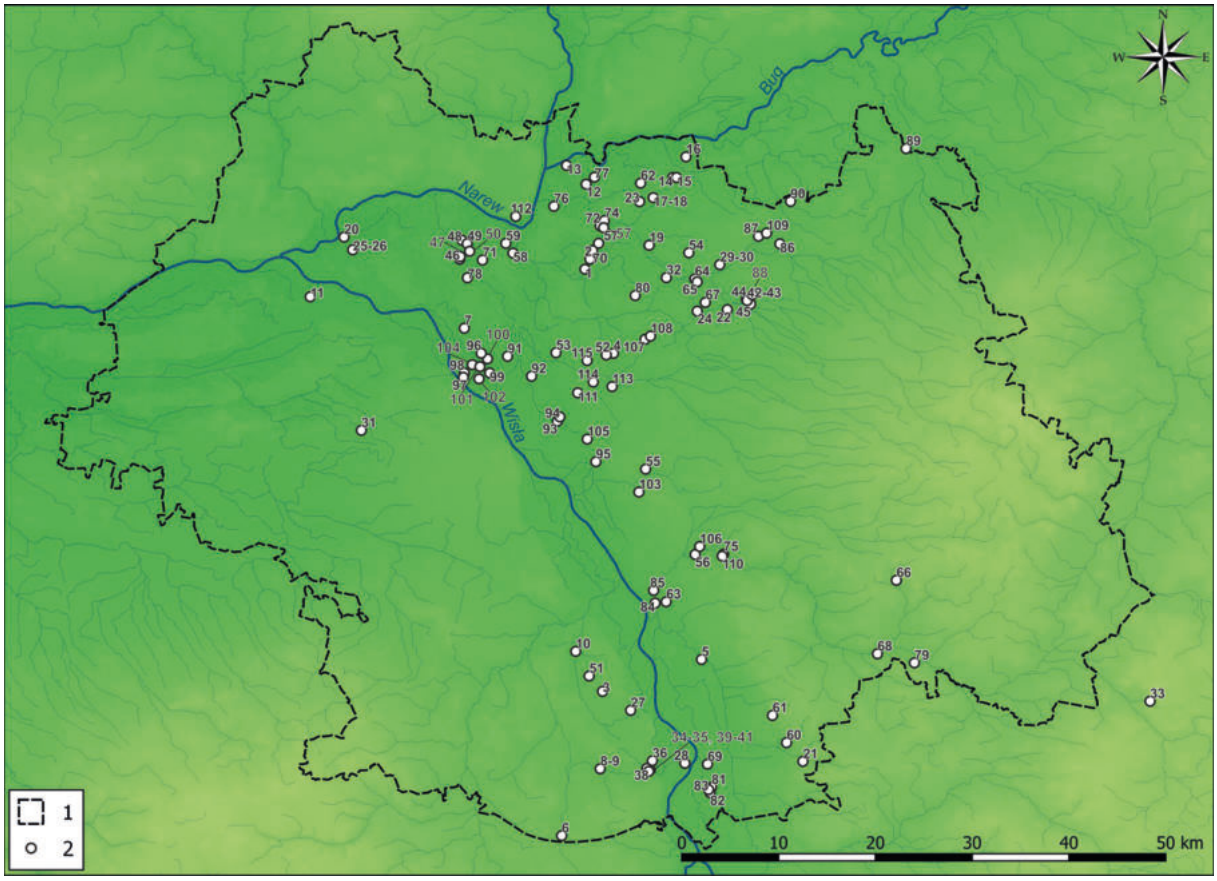
W ramach charakterystyki techno-morfologicznej koncentrowano się z jednej strony na rekonstrukcji koncepcji oraz techniki obróbki wytworów, z drugiej zaś na identyfikacji cech morfologicznych oraz parametrów metrycznych umożliwiających ich grupowanie. W obu przypadkach za najbardziej informatywne uznano atrybuty piętek, sęczków oraz relief negatywów – ich układ, stopień regularności oraz kierunek odbicia. Ponadto zwracano uwagę na kwestię profilu, przekroju podłużnego, ale również sposób wyklinowania wierzchołka. W wymiarze metodologicznym przeprowadzone studia oparto na klasycznych w tym zakresie publikacjach (Pelegrin 1990; 2000; Inizan i in. 1999, s. 71-76,94,99,100; Sørensen 2013).

Ze względu na dominację egzemplarzy zachowanych fragmentarycznie w większości przypadków pomiary ograniczone były do oznaczenia szerokości oraz grubości poszczególnych okazów. W opisie katalogowym przedstawiono jedynie wyniki pomiarów

[6] Ze względu na znaczną objętość zestawienia Tabela III.1. dostępna jest w wersji cyfrowej pod adresem https://www.archeologia.uw.edu.pl/?p=23807&preview=true

szerokości, uznając je za najbardziej reprezentatywne. Z procesu analizy metrycznej wyłączone zostały formy odłupkowe, w tym narzędzia wykonane z takiego półsurowca.

Wszystkie narzędzia poddane zostały analizie typologicznej, bazującej na systemach klasyfikacji: zbrojników wg Stefana Karola Kozłowskiego (1972, s.17-36); liściaków wg Wolfanga Taute (1968, Abb.1); grocików subneolitycznych wg Mariusza Kowalewskiego (2019, s. 325-329), zaś grocików innych typów na wspólnej propozycji Wojciecha Borkowskiego i Mariusza Kowalewskiego (1997). W przypadku pozostałych narzędzi wykorzystano powszechnie przyjęte podziały oraz nazewnictwo oparte na klasycznych opracowaniach (m.in. Ginter, Kozłowski 1975; Balcer 1983). W kilku miejscach zastosowano jednak terminy wymagające odrębnego wyjaśnienia. Dotyczy to przede wszystkim pojęcia *kategorii techno-typologicznych* definiujących najbardziej ogólny poziom wewnętrznego podziału zbioru na: produkty debitażu tj. wióry, odłupki, rdzenie i obłupnie; produkty modyfikacji debitażu obejmujące narzędzia oraz charakterystyczne odpady z ich produkcji; destrukty reprezentowane przez okruchy zarówno pochodzenia naturalnego (krio- lub termogeniczne), jak i o charakterze przemysłowym (technologiczne) (por. Cziesla 1990; s. 9-16; Inizan i in., s. 138).

Ryc. III. Obszar opracowania (1) wraz z lokalizacją zinwentaryzowanych stanowisk subneolitycznych (2): Aleksandrów, stan. 1, pow. wołomiński (1); Aleksandrów, stan. 2, pow. wołomiński (2); Baniocha, pow. piaseczyński (3); Batorówka, stan. 1, pow. wołomiński (4); Brzezinka, pow. otwocki, (5); Budziszyn, stan. 1, pow. grójecki (6); Choszczówka Dębska, pow. miński (7); Czaplinek, stan. 1, pow. piaseczyński (8); Czaplinek, stan. 2, pow. piaseczyński (9); Czarnów, pow. piaseczyński (10); Czosnów, pow. nowodworski (11); Dąbrowa, stan. 1, pow. wołomiński (12); Dąbrowa, stan. 2, pow. wołomiński (13); Dąbrówka, stan. 1, pow. wołomiński (14); Dąbrówka, stan. 2, pow. wołomiński (15); Dręszew, stan. 4, pow. wołomiński (16); Działy Czarnowskie, stan. 1, pow. wołomiński (17); Działy Czarnowskie, stan. 4, pow. wołomiński (18); Emilianów, stan. 1, pow. wołomiński (19); Góra, stan. 3, pow. legionowski (20); Górki, pow. otwocki (21); Grabie Stare, stan 2, 3, pow. wołomiński (22); Guzowatka, stan. 1, pow. wołomiński (23); Janina, pow. wołomiński (24); Janówek, stan. 1, pow. legionowski (25); Janówek, stan. 1a, pow. legionowski (26); Kąty, pow. piaseczyński (27); Kępa Radwankowska, stan. 3, pow. piaseczyński (28); Klembów, stan. 1, pow. wołomiński (29); Klembów, stan. 1, pow. wołomiński (30); Koczargi Stare, stan. 6, pow. warszawski zachodni (31); Kraszew, pow. wołomiński (32); Kulak, pow. siedlecki (33); Linin, stan. 1, pow. piaseczyński (34); Linin, stan. 2, pow. piaseczyński (35); Linin, stan. 3, pow. piaseczyński (36); Linin, stan. 4, pow. piaseczyński (37); Linin, stan. 5, pow. piaseczyński (38); Linin, stan. 7, pow. piaseczyński (39); Linin, stan. 8, pow. piaseczyński (40); Linin, stan. 9, pow. piaseczyński

(41); Lipka, stan. 1, pow. wołomiński (42); Lipka, stan. 3, pow. wołomiński (43); Lipka, stan. 4, pow. wołomiński (44); Lipka, stan. 7, pow. wołomiński (45); Łajski, stan. 1, pow. legionowski (46); Łajski, stan. 2, pow. legionowski (47); Łajski, stan. 4, pow. legionowski (48); Łajski, stan. 5, pow. legionowski (49); Łajski, stan. 7, pow. legionowski (50); Łubna, pow. piaseczyński (51); Maciołki, pow. wołomiński (52); Marki, stan. 3, pow. wołomiński (53); Michałów, stan. 3, pow. wołomiński (54); Miłosna, pow. miński (55); Mlądz, pow. otwocki (56); Mokre, pow. wołomiński (57); Nieporęt, stan. 1, pow. legionowski (58); Nieporęt, stan. 2, pow. legionowski (59); Osieck, stan. 8, pow. otwocki (60); Osieck, stan. 9, pow. otwocki (61); Ostrówek, stan. 1, pow. wołomiński (62); Otwock, pow. otwocki (63); Pasek, stan. 2, pow. wołomiński (64); Pasek, stan. 3, pow. wołomiński (65); Pogorzel, pow. miński (66); Porębiska, stan. 1, 2, pow. wołomiński (67); Radachówka, pow. otwocki (68); Radwanków Szlachecki, pow. otwocki (69); Radzymin, pow. wołomiński (70); Reginów, pow. legionowski (71); Rejentówka, stan. 1, pow. wołomiński (72); Rejentówka, stan. 2, pow. wołomiński (73); Ruda-Łoś, stan. 1, pow. wołomiński (74); Rudka nad Świdrem, pow. otwocki (75); Siwek, stan. 1, pow. wołomiński (76); Sokołówek, stan. 1, pow. wołomiński (77); Stanisławów, stan. 2, pow. legionowski (78); Starogród, pow. miński (79); Stary Janków, stan. 1, pow. wołomiński (80); Śniadków Górny, stan. 1, pow. otwocki (81); Śniadków Górny, stan. 3, pow. otwocki (82); Śniadków Górny, stan. 4, pow. otwocki (83); Świdry Wielkie, pow. otwocki (84); Świdry Wielkie, stan. 1, pow. otwocki (85); Tłuszcz, pow. wołomiński (86); Tłuszcz Kozły, pow. wołomiński (87); Tuł, stan. 1, pow. wołomiński (88); Urle, pow. wołomiński (89); Wagan, pow. wołomiński (90); Warszawa Białołęka Dworska, pow. m.st. Warszawa (91); Warszawa Brzeziny, pow. m.st. Warszawa (92); Warszawa Dotrzyma, pow. m.st. Warszawa (93); Warszawa Elsnerów, pow. m.st. Warszawa (94); Warszawa Glinki, stan. 1, pow. m.st. Warszawa (95); Warszawa Henryków, pow. m.st. Warszawa (96); Warszawa Nowe Świdry, pow. m.st. Warszawa (97); Warszawa Nowe Świdry, pow. m.st. Warszawa (98); Warszawa Piekiełko, pow. m.st. Warszawa (99); Warszawa Płudy, pow. m.st. Warszawa (100); Warszawa Srebra Góra, pow. m.st. Warszawa (101); Warszawa Stare Świdry, pow. m.st. Warszawa (102); Warszawa Wawer Miłosna, pow. m.st. Warszawa (103); Warszawa Wiśniewo, stan. 2, pow. m.st. Warszawa (104); Warszawa Wygoda, pow. m.st. Warszawa (105); Wiązowna, pow. otwocki (106); Wołominek, stan. 1, pow. wołomiński (107); Wołominek, stan. 2, pow. wołomiński (108); Wólka Kozłowska, pow. wołomiński (109); Wólka Mlądzka, stan. 1, pow. otwocki (110); Ząbki, pow. wołomiński (111); Zegrze, pow. legionowski (112); Zielonka, stan. 1, pow. wołomiński (113); Zielonka, stan. 2, pow. wołomiński (114); Zielonka, pow. wołomiński (115)

Fig. III. Study area (1) with the location of the analysed Sub-Neolithic sites (2):Aleksandrów, site 1, Wołomin district (1); Aleksandrów, site 2, Wołomin district (2); Baniocha, Piaseczno district (3); Batorówka, site 1, Wołomin district (4); Brzezinka, Otwock district, (5); Budziszyn, site 1, Grójec district (6); Choszczówka Dębska, Mińsk district (7); Czaplinek, site 1, Piaseczno district (8); Czaplinek, site 2, Piaseczno district (9); Czarnów, Piaseczno district (10); Czosnów, Nowy Dwór Mazowiecki district (11); Dąbrowa, site 1, Wołomin district (12); Dąbrowa, site 2, Wołomin district (13); Dąbrówka, site 1, Wołomin district (14); Dąbrówka, site 2, Wołomin district (15); Dręszew, site 4, Wołomin district (16); Działy Czarnowskie, site 1, Wołomin district (17); Działy Czarnowskie, site 4, Wołomin district (18); Emilianów, site 1, Wołomin district (19); Góra, site 3, Legionowo district (20); Górki, Otwock district (21); Grabie Stare, stan 2, 3, Wołomin district (22); Guzowatka, site 1, Wołomin district (23); Janina, Wołomin district (24); Janówek, site 1, Legionowo district (25); Janówek, site 1a, Legionowo district (26); Kąty, Piaseczno district (27); Kępa Radwankowska, site 3, Piaseczno district (28); Klembów, site 1, Wołomin district (29); Klembów, site 1, Wołomin district (30); Koczargi Stare, site 6, Warszawski Zachodni district (31); Kraszew, Wołomin district (32); Kulak, Siedlce district (33); Linin, site 1, Piaseczno district (34); Linin, site 2, Piaseczno district (35); Linin, site 3, Piaseczno district (36); Linin, site 4, Piaseczno district (37); Linin, site 5, Piaseczno district (38); Linin, site 7, Piaseczno district (39); Linin, site 8, Piaseczno district (40); Linin, site 9, Piaseczno district (41); Lipka, site 1, Wołomin district (42); Lipka, site 3, Wołomin district (43); Lipka, site 4, Wołomin district (44); Lipka, site 7, Wołomin district (45); Łajski, site 1, Legionowo district (46); Łajski, site 2, Legionowo district (47); Łajski, site 4, Legionowo district (48); Łajski, site 5, Legionowo district (49); Łajski, site 7, Legionowo district (50); Łubna, Piaseczno district (51); Maciołki, Wołomin district (52); Marki, site 3, Wołomin district (53); Michałów, site 3, Wołomin district (54); Miłosna, Mińsk district (55); Mlądz, Otwock district (56); Mokre, Wołomin district (57); Nieporęt, site 1, Legionowo district (58); Nieporęt, site 2, Legionowo district (59); Osieck, site 8, Otwock district (60); Osieck, site 9, Otwock district (61); Ostrówek, site 1, Wołomin district (62); Otwock, Otwock district (63); Pasek, site 2, Wołomin district (64); Pasek, site 3, Wołomin district (65); Pogorzel, Mińsk district (66); Porębiska, site 1, 2, Wołomin district (67); Radachówka, Otwock district (68); Radwanków Szlachecki, Otwock district (69); Radzymin, Wołomin district (70); Reginów, Legionowo district (71); Rejentówka, site 1, Wołomin district (72); Rejentówka, site 2, Wołomin district (73); Ruda-Łoś, site 1, Wołomin district (74); Rudka nad Świdrem, Otwock district (75); Siwek, site 1, Wołomin district (76); Sokołówek, site 1, Wołomin district (77); Stanisławów, site 2, Legionowo district (78); Starogród, Mińsk district (79); Stary Janków, site 1, Wołomin district (80); Śniadków Górny, site 1, Otwock district (81); Śniadków Górny, site 3, Otwock district (82); Śniadków Górny, site 4, Otwock district (83); Świdry Wielkie, Otwock district (84); Świdry Wielkie, site 1, Otwock district (85); Tłuszcz, Wołomin district (86); Tłuszcz Kozły, Wołomin district (87); Tuł, site 1, Wołomin district (88); Urle, Wołomin district (89); Wagan, Wołomin district (90); Warszawa Białołęka Dworska, Warszawa district (91); Warszawa Brzeziny, Warszawa district (92); Warszawa Dotrzyma, Warszawa district (93); Warszawa Elsnerów, Warszawa district (94); Warszawa Glinki, site 1, Warszawa district (95); Warszawa Henryków, Warszawa (96); Warszawa Nowe Świdry, Warszawa district (97); Warszawa Nowe Świdry, Warszawa district (98); Warszawa Piekiełko, Warszawa district (99); Warszawa Płudy, Warszawa district (100); Warszawa Srebra Góra, Warszawa district (101); Warszawa Stare Świdry, Warszawa district (102); Warszawa Wawer Miłosna, Warszawa district (103); Warszawa Wiśniewo, site 2, Warszawa district (104); Warszawa Wygoda, Warszawa district (105); Wiązowna Otwock district (106); Wołominek, site 1, Wołomin district (107); Wołominek, site 2, Wołomin district (108); Wólka Kozłowska Wołomin district (109); Wólka Mlądzka, site 1, Otwock district (110); Ząbki, Wołomin district (111); Zegrze, Legionowo district (112); Zielonka, site 1, Wołomin district (113); Zielonka, site 2, Wołomin district (114); Zielonka, Wołomin district (115)

Bibliografia

Andrzejowska, M., Andrzejowski, J., 1997. Wyniki ratowniczych badań wykopaliskowych na stanowisku 6 w Starych Koczargach, gmina Stare Babice, województwo warszawskie, *Wiadomości Archeologiczne,* t. 43 (2) (1993–1994), s. 85-99.

Balcer, B., 1983. *Wytwórczość narzędzi krzemiennych w neolicie ziem Polski*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.

Borkowski, W., Kowalewski, M., 1997. Krzemienne groty strzał z epoki brązu z terenów Mazowsza i Podlasia, (w:) J. Lech, D. Piotrowska (red.) *Z badań nad krzemieniarstwem epoki brązu i wczesnej epoki żelaza*, Warszawa, s. 205-216.

Czebreszuk, J., 1996. *Społeczności Kujaw w początkach epoki brązu*, Poznań.

Cziesla, E., 1990. On Refitting of Stone Artefacts, (w:) E. Cziesla, S. Eickhoff, N. Arts, D. Winter (red.) *The Big Puzzle: International Symposium on Refitting Stone Artefacts, Monrepos, 1987, Studies in Modern Archaeology*, t. 1, Bonn-Holos, s. 9-45.

Domaradzka, S., 2012. Materiały ceramiczne kultury niemeńskiej ze stanowiska I w Piankach, gm. Zbójna, woj. podlaskie, *Studia i Materiały do Badań nad Neolitem i Wczesna Epoką Brązu na Mazowszu i Podlasiu*, t.2, s. 29-48.

Domaradzka, S., Kałwak, G., 2006. Ceramika ze schyłku neolitu i początku epoki brązu na „Byczej Wyspie" w Pluskach, stan. VII, w woj. warmińsko-mazurskim (sezony 2003-2004), *Pruthenia Antiqua*, t.2, s. 131-166.

Galiński, T., 1991. Uwagi na temat mezolitu ceramicznego i neolitu strefy leśnej na Niżu Polskim, *Archeologia Polski*, t. 36 (1-2), s. 5-71.

Gardawski, A. 1958. Zagadnienie kultury „ceramiki grzebykowej" w Polsce, *Wiadomości Archeolgiczne*, t. 25 (4), s. 287-313.

Gardawski, A., 1959. Plemiona kultury trzcinieckiej w Polsce, *Materiały Starożytne*, t. 5, 7-189.

Ginter, B., Kozłowski, J.K., 1975. *Technika obróbki i typologia wyrobów kamiennych paleolitu i mezolitu*, Warszawa.

Inizan M.L., Reduron-Ballinger, H., Roche H., Tixier J., Technology of Knapped Stone**,** *Préhistoire de la Pierre Taille*, t. 5, Meudon.

Jażdżewski, K., 1965. Młodsza epoka kamienia – neolit, (w:) J. Kostrzewski, W. Chmielewski, K. Jażdżewski, Wrocław-Warszawa-Kraków, s. 55-118.

Józwiak, B., 2003. *Społeczności subneolitu wschodnioeuropejskiego na Niżu Polskim w międzyrzeczu Odry i Wisły,* Poznań.

Kempisty, E., 1970. The Complex of Comb- and Pit-marked Pottery Cultures, (w:) *The Neolithic in Poland*, Wrocław-Warszawa-Kraków, s. 232-295.

Kempisty, E., 1972. Materiały tzw. kultury ceramiki grzebykowo-dołkowej z terenu Mazowsza i Podlasia, *Wiadomości Archeologiczne,* t. 37 (4), s. 411-483.

Kostrzewski, J., 1948. Od Mezolitu do okresu wędrówek ludów, (w:) Prehistoria ziem polskich, Kraków, s. 118-359.

Kośko, A., 1979. *Rozwój kulturowy społeczeństw Kujaw w okresie schyłkowego neolitu i wczesnej epoki brązu*, Poznań.

Kośko, A., 1981. *Udział południowo-wschodnioeuropejskich wzorców kulturowych w rozwoju niżowych społeczeństw kultury pucharów lejkowatych. Grupa mątewska*, Poznań.

Kowalewski, M., 2019. Grociki krzemienne z wybranych stanowisk kultury niemeńskiej z obszaru Polski, (w:) M. Szmyt, P. Chachlikowski, J. Czebreszuk, M. Ignaczak, P. Makarowicz (red.) *VIR BIMARIS. Od kujawskiego matecznika do stepów nadczarnomorskich. Studia z dziejów międzymorza bałtycko-pontyjskiego ofiarowane Profesorowi Aleksandrowi Kośko*, Poznań, s. 323-333.

Kozłowski, L., 1924. *Młodsza epoka kamienna w Polsce*, Lwów.

Kozłowski, S. K., 1972. *Pradzieje ziem polskich od IX do V tysiąclecia p.n.e.*, Warszawa.

Pelegrin, J., 1990. Prehistoric lithic technology: some aspects of research, *Archaeological Review of Cambridge*, t. 9 (1), s. 116-125.

Makarowicz, P., 1998. *Rola społeczności kultury iwieńskiej w genezie trzcinieckiego kręgu kulturowego: (2000-1600 BC)*, Poznań.

Manasterski, D., 2014a. Mazowiecka ceramika z przełomu neolitu i epoki brązu ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, *Studia i materiały do badań nad neolitem i wczesną epoką brązu na Mazowszu i Podlasiu*, t. 4, s. 31-75.

Manasterski, D., 2014b. Od „Linina" do „Trzcińca" – wpływ i ewolucja „pucharowej" stylistyki dekoracji naczyń jako przyczynek do badań nad kształtowaniem się społeczności wczesnej epoki brązu na Mazowszu i w Polsce północno-wschodniej, *Studia i materiały do badań nad neolitem i wczesną epoką brązu na Mazowszu i Podlasiu*, t. 4, s. 77-109.

Nosek, S., 1957. Materiały do badań nad historią starożytną i wczesnośredniowieczną międzyrzecza

Wisły i Bugu, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, t. 6.

Pelegrin, J., 2000. Les techniques de débitage laminaire au Tardiglaciaire: critères de diagnose et quelques réflexions, (w:) B. Valentin, P. Bodu, M. Christensen (red.) *L'Europe centrale et septentrionale au Tardiglaciaire, Actes de la Table-ronde de Nemours, 1997, Mémoires du Musée de Préhistoire d'Île-de-France*, t. 7, Nemours, s. 73-86.

Przeździecki, M., Paczkowski, M., 2022. Analiza zabytków krzemiennych z Janówka, (w:) B. Kaczyński, Janówek, stanowisko XI. Osada i cmentarzysko z wczesnej epoki żelaza, *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne*, t. 13, Warszawa, s. 157-168.

Sørensen, M., 2013. Dynamical technological Classification of Scandinavian Lithic Blade Industries. Nordic Blade Technology Network, niepublikowany manuskrypt, s. 7.

Taute, W., 1968. Die Stielspitzen-Gruppen im Nördlichen Mitteleuropa: ein Beitrag zur Kennetnis der späten altsteinzei, *Fundamenta*, t. A (5), Köln-Graz.

Wawrusiewicz, A., 2012. Osadnictwo społeczności kultury niemeńskiej w Jeronikach, stanowisko 2, gm. Choroszcz w województwie podlaskim, *Studia i Materiały do Badań nad Neolitem i Wczesną Epoką Brązu na Mazowszu i Podlasiu*, t. 2, s. 49-93.

Wawrusiewicz, A., 2013. Ceramika typu Sokołówek na Podlasiu i jej znaczenie w rozwoju społeczności subneolitycznych Polski północno-wschodniej, *Studia i Materiały do Badań nad Neolitem i Wczesną Epoką Brązu na Mazowszu i Podlasiu*, t. 3, s. 5-24.

Wawrusiewicz, A., 2015. Ceramika wczesnosubneolityczna na Podlasiu. Przyczynek do badań nad genezą kultury niemeńskiej, (w:) V.U. Asheychyk, M.A. Plavinski, V.M. Sidarovich (red.) *Supol'nastsi kayennaha i broneavaha vyakow mizhrechcha Visly i Dnyapra*, Minsk, s. 123-142.

Wawrusiewicz, A., 2022. Materiały ceramiczne z okresu neolitu i starszej epoki brązu na stanowisku XI w miejscowości Janówek, pow. legionowski, (w:) B. Kaczyński, Janówek, stanowisko XI. Osada i cmentarzysko z wczesnej epoki żelaza, *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne*, t. 13, Warszawa, s. 169-177.

Wawrusiewicz, A., Kalicki, T., Przeździecki, M., Frączek. Manasterski, D., 2017. *Grądy-Woniecko. Ostatni łowcy-zbieracze znad środkowej Narwi*, Białystok.

Wiślański, T., 1979. Krąg ludów subneolitycznych w Polsce, (w:) W. Hensel, T. Wiślański (red.) *Prahistoria ziem polskich. Neolit, t. 2*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, s. 319–336.

Summary

Sub-Neolithic in central Mazovia.
The catalogue

The catalogue contains a description of 115 Sub-Neolithic sites situated in central Mazovia. They are presented in the alphabetical order and each site is assigned a number (from 1 to 115) that corresponds with its number on the map (Fig. III). All the inventories are described according to a uniform system which includes all the available data connected with their identification and location, information concerning the circumstances of the discoveries and the manner of sourcing of the materials, and even the fates of the collections and their states of preservation, as well as the reference base. The most important part of the description is the analysis of the artefacts. In the case of pottery fragments, the complete set of stylistic features was analysed on macro- and micro-morphological scales. Analysis of the decoration was also very important since it sometimes determined a particular cultural or chronological classification of a given collection. All the identified pottery elements were also recorded in a table (Table III.1[7]) which presents the whole set of features of the pottery.

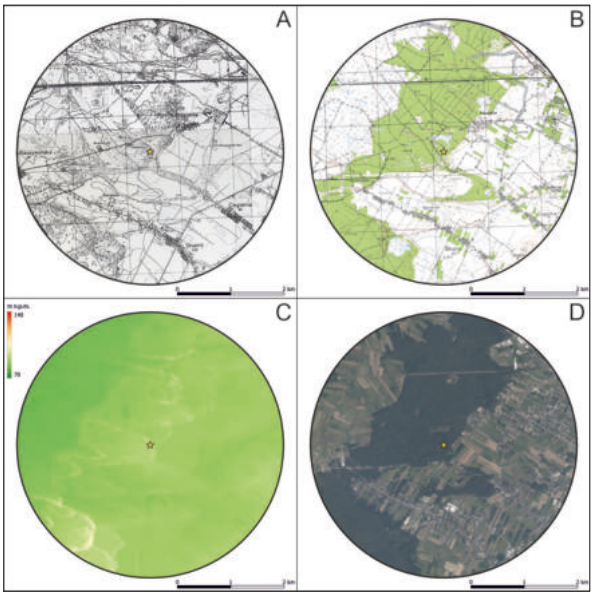
The descriptions of the flint inventories always include the types of artefacts, as well as techno-morphological and typological data. This information was analysed in terms of association of given techno-morphological features in the context of established categories or types of artefacts. Importantly, due to the highest representative value, we focussed on blade forms, including tools. Apart from that, the groups distinguished in this manner were correlated with the type of the raw material used for production. Compatibility in these aspects was regarded as a sufficient confirmation of the homogeneity of the collection, which was the foundation for its taxonomic classification.

[7] Due to its considerable volume, Table III.1 can be accessed in a digital form on the website of the Faculty of Archaeology of the University of Warsaw:

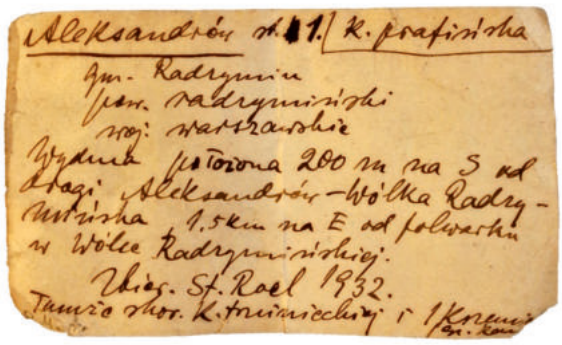
1

Miejscowość: Aleksandrów (ob. część miasta Radzymin)
Stanowisko nr: 1
Gmina: Radzymin
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma położona 200 m. na południe od drogi Aleksandrów-Wólka Radzymińska, 1500 m. na wschód od folwarku w Wólce Radzymińskiej* (Ryc. III.1.1; III.1.2)
Badania: badania powierzchniowe S. Roela 1932 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/4195
Inwentarz:

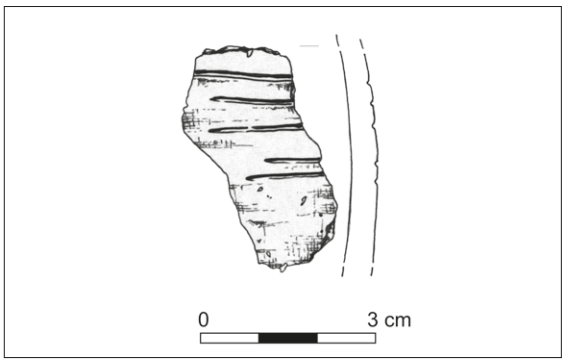
W zbiorze odnotowano 235 silnie rozdrobnionych ułamków ceramiki. Ogólne, identyfikowane makroskopowo, cechy technologiczne pozwalają sklasyfikować kolekcję w ramach typu Linin. Stan zachowania źródeł uniemożliwia sformułowanie bardziej szczegółowych wniosków dotyczących cech makromorfologicznych. Wbrew informacjom zawartym w danych archiwalnych (Kempisty 1972, s. 462), podczas przeprowadzonej kwerendy nie odnotowano jakichkolwiek dystynktywnych elementów mikromorfologicznych, tj. krawędzi wylewów czy den. Zaledwie jeden ułamek brzuśca posiadał zdobienie złożone ze zwielokrotnionej sekwencji poziomych żłobków (Ryc. III.1.3). Zdecydowana większość fragmentów pochodzi z pojemników cienkościennych, tj. o grubość ścianek do 6 mm, które stanowią około 65% zbioru. Pozostałe to naczynia średniościenne (7–9 mm). Jako domieszkę schudzającą wykorzystywano różnobarwny tłuczeń kamienny o zróżnicowanej granulometrii, niekiedy z zauważalnym dodatkiem piasku. Szczegółowej klasyfikacji technologicznej poddano 50 ułamków, tj. nieco ponad 21% kolekcji. Zdecydowaną ich większość sklasyfikowano w ramach grup technologicznych K i L, których udział był porównywalny i oscylował odpowiednio w granicach 33% i 40%. Nieco rzadziej notowano ułamki reprezentujące grupę technologiczną J (22%), do nielicznych zaś (6%) należały fragmenty posiadające „klasycznoniemeńskie" cechy technologiczne (m.in. przecieranie powierzchni).
Inne elementy kulturowe: –
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 426
Uwagi: Materiał przemieszany, rozdzielenie inwentarza pochodzącego ze stanowisk 1 i 2 jest obecnie niemożliwe.

Ryc. III.1.2. Aleksandrów, stan. 1, gm. Radzymin, pow. wołomiński. Lokalizacja stanowiska na podkładzie: A – mapy topograficznej WIG 1:25000, różne wydania; B – mapy topograficznej PUWG 1965; C – numerycznego modelu terenu (dane ISOK); D – ortofotomapy terenu (dane geoportal.gov.pl)
Fig. III.1.2. Aleksandrów, site 1, Radzymin municipality, Wołomin district. Location of the site on: A – topographic map, WIG 1:25000, various editions; B – topographic map, PUWG 1965; C – digital model of the area (isok.gov.pl); D – orthophotomap of the area (geoportal.gov.pl)

Aleksandrów st. 1. K. grafińska
gm. Radzymin
pow. radzymiński
woj. warszawskie
Wydma położona 200 m na S od drogi Aleksandrów-Wólka Radzymińska 1.5 km na E od folwarku w Wólce Radzymińskiej.
Zbiór. St. Roel 1932.

Ryc. III.1.1. Aleksandrów, stan. 1, gm. Radzymin, pow. wołomiński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.1.1. Aleksandrów, site 1, Radzymin municipality, Wołomin district. Selected archived documentation

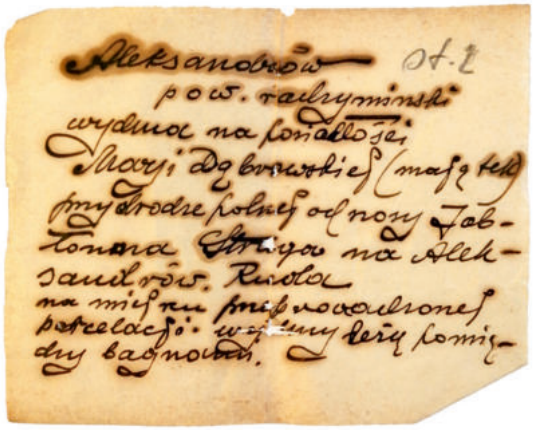

Ryc. III.1.3. Aleksandrów, stan. 1, gm. Radzymin, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.1.3. Aleksandrów, site 1, Radzymin municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

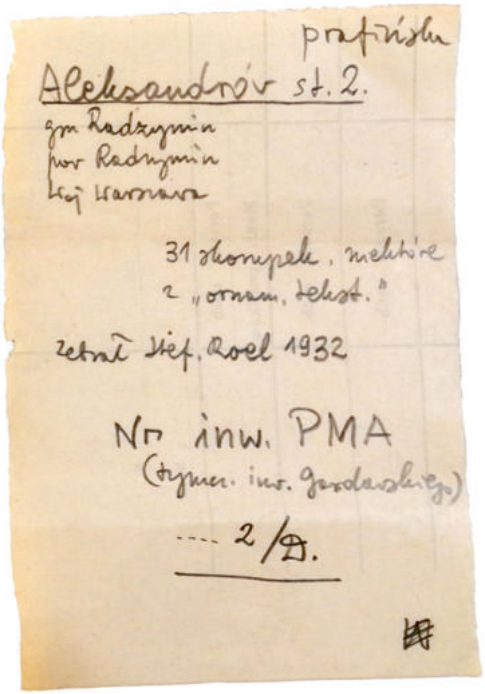
2

Miejscowość: Aleksandrów (ob. część miasta Radzymin)
Stanowisko nr: 2
Gmina: Radzymin
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma na posiadłości Maryi Dąbrowskiej (majątek), przy polnej drodze od szosy Jabłonowa Struga – Aleksandrów – Ruda, wydmy leżące pomiędzy bagnami* (Ryc. III.2.1)
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela 1932 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/4195
Inwentarz:

Wyodrębnienie kolekcji ze stanowiska 2 jest obecnie niemożliwe ze względu na przemieszanie materiałów pochodzących ze stanowisk 1 i 2 (por. opis stan. Aleksandrów 1). Na podstawie danych archiwalnych (Kempisty 1972, s. 462) sądzić można, iż zbiór obejmował 31 niezdobionych ułamków naczyń o przecieranej powierzchni (Ryc. III.2.2). Wydaje się to zgodne z zapisem na metryczce, sugerującym obecność tzw. „ornamentu tekstylnego", jak często opisywano ten specyficzny zabieg technologiczny. Wspomniany we wcześniejszych opracowaniach ułamek krawędzi wylewu nie został zweryfikowany pozytywnie.
Inne elementy kulturowe: –
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 462
Uwagi: Materiał przemieszany, rozdzielenie inwentarza pochodzącego ze stanowisk 1 i 2 jest obecnie niemożliwe.

Ryc. III.2.1. Aleksandrów, stan. 2, gm. Radzymin, pow. wołomiński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.2.1. Aleksandrów, site 2, Radzymin municipality, Wołomin district. Selected archived documentation

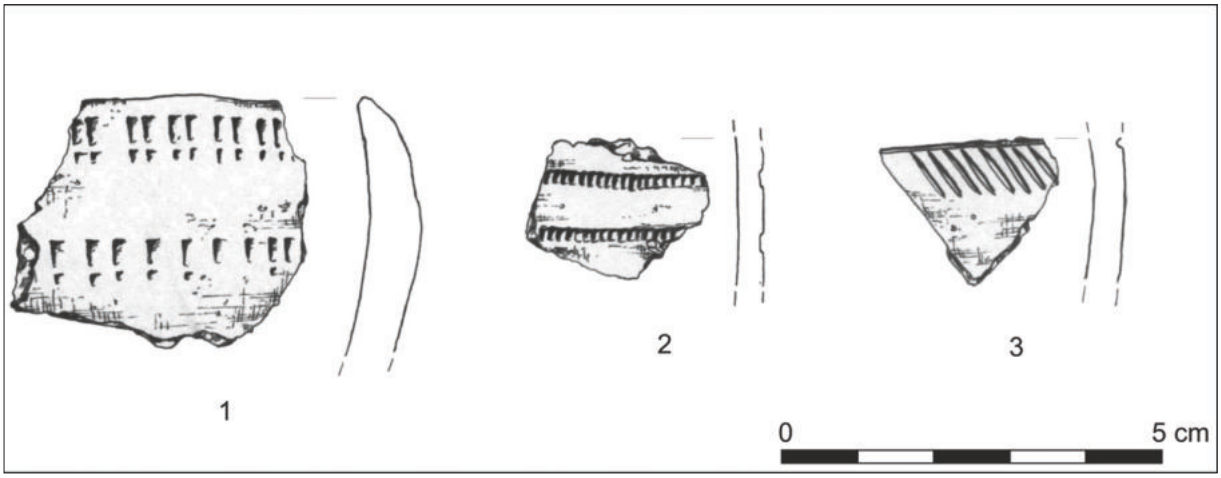

Ryc. III.2.2. Aleksandrów, stan. 2, gm. Radzymin, pow. wołomiński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.2.2. Aleksandrów, site 2, Radzymin municipality, Wołomin district. Selected archived documentation

3

Miejscowość: Baniocha
Stanowisko nr: –
Gmina: Góra Kalwaria
Powiat: piaseczyński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: Brak danych
Badania: Badania powierzchniowe S. Krukowskiego
Zbiory: PMA nr inw. II/2106
Inwentarz:

Trzy ułamki różnych naczyń typu Linin, wyselekcjonowano w toku analizy inwentarza, stanowiącego mechaniczną mieszaninę materiałów ceramicznych kilku kultur z okresu neolitu oraz wczesnej epoki brązu. Z wyjątkiem pojedynczego okazu, tj. fragmentu ścienionej od strony zewnętrznej krawędzi wylewu (typ 9e) bliżej nieokreślonej typologicznie misy (Ryc. III.3.1:1), ich stan zachowania uniemożliwia rekonstrukcję form morfologicznych. Wspomniany fragment charakteryzuje się ponadto ornamentem w postaci dwóch horyzontalnych pasm wykonanych narzędziem dwuzębnym (grupa zdobnicza Xb), zlokalizowanych pod krawędzią oraz na największej wydętości brzuśca.

Ryc. III.3.1. Baniocha, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.3.1. Baniocha, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

Na dwóch pozostałych ułamkach (brzuśców) występuje ornament podwójnych linii ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III) oraz poziomych żłobków podkreślonych układem zwielokrotnionych, diagonalnych nacięć (grupy zdobnicze XV oraz IX) (Ryc. III.3.1:2,3). Poszczególne naczynia wykonano w odmiennej konwencji technologicznej klasyfikowanej w ramach grup E, K i L.

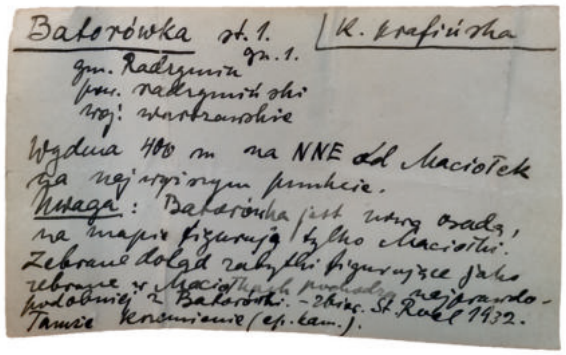
Szczegółowe dane z zakresu identyfikacji wspomnianych elementów ujęto w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne elementy kulturowe: Materiał ceramiczny KPL, KCSZ, TKK
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 436, tabl. XII:13,14
Uwagi: –

4

Miejscowość: Batorówka (ob. część miasta Kobyłka)
Stanowisko nr: 1
Gmina: Kobyłka
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma położona 400 m na północny wschód od Maciołek, na najwyższym punkcie* (Ryc. III.4.1)
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela, 1932 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/2778
Inwentarz:

W zbiorze wyróżniono 43 silnie rozdrobnione ułamki cienkościennych naczyń o cechach technologicznych charakterystycznych dla typu Linin. Kilkanaście pochodzi z jednego pojemnika, z którego zachował się również jedyny fragment charakterystyczny.

Ryc. III.4.1. Batorówka, stan. 1, gm. Kobyłka, pow. wołomiński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.4.1. Batorówka, site 1, Kobyłka municipality, Wołomin district. Selected archived documentation

To niewielki, mocno zerodowany ułamek prostej, łukowato zwieńczonej krawędzi wylewu. Ornament złożony jest z podkrawędnych guzków wypychanych od wewnątrz naczynia (grupa zdobnicza II), podkreślonych od dołu pasmem płytkich odcisków wykonanych stemplem o owalnym żądle (końcówką kości?). Po wewnętrznej stronie wylewu widoczne jest częściowo zatarte pasmo diagonalnych odcisków prostokątnego stempelka.

Cechy technologiczne naczynia sklasyfikowano w ramach grupy L (Tab. III.1). Ze względu na dalece niewystarczający stan zachowania pozostałych źródeł zrezygnowano ze szczegółowej analizy całości zbioru.

Inne elementy kulturowe: Materiał ceramiczny TKK
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 462
Uwagi: E. Kempisty (1972, s. 462) sygnalizuje obecność wyłącznie 11 fragmentów jednego naczynia.

5

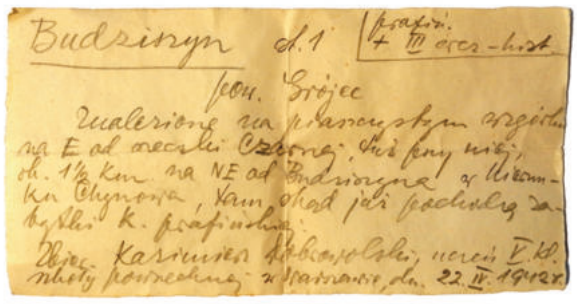
Miejscowość: Brzezinka
Stanowisko nr: –
Gmina: Karczew
Powiat: otwocki
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: Brak danych
Badania: Brak danych
Zbiory: PMA nr inw. II/2721
Inwentarz:

W bogatej kolekcji kultury pucharów lejkowatych odnotowano 37 bardzo drobnych ułamków cienkościennej ceramiki schudzanej domieszką nieznormalizowanego tłucznia mineralnego o barwie różowej lub niejednorodnej. Powierzchnie ścianek są gładkie, a czytelna niekiedy szorstkość jest wynikiem procesów podepozycyjnych. Pomimo braku atrybutów dystynktywnych stylistycznie, na podstawie cech technologicznych, tą część zbioru można sklasyfikować w ramach grupy technologicznej L i interpretować taksonomicznie jako typ Linin.

Inne elementy kulturowe: Materiał ceramiczny KPL
Literatura: –
Uwagi: –

6

Miejscowość: Budziszyn
Stanowisko nr: 1
Gmina: Chynów
Powiat: grójecki
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Piaszczyste wzgórze na wschód od rzeki Czarnej, tuż przy niej, 1,5 km na północny-wschód od Budziszyna, w kierunku Chynowa* (Ryc. III.6.1)
Badania: badania powierzchniowe K. Jażdżewskiego, 27.07.1941 r. oraz K. Dobrowolskiego, 22.04.1942 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/2691

Budzisyn d.1
pow. Grójec

Ryc. III.6.1. Budziszyn, stan. 1, gm. Chynów, pow. grójecki. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.6.1. Budziszyn, site 1, Chynów municipality, Grójec district. Selected archived documentation

Inwentarz:

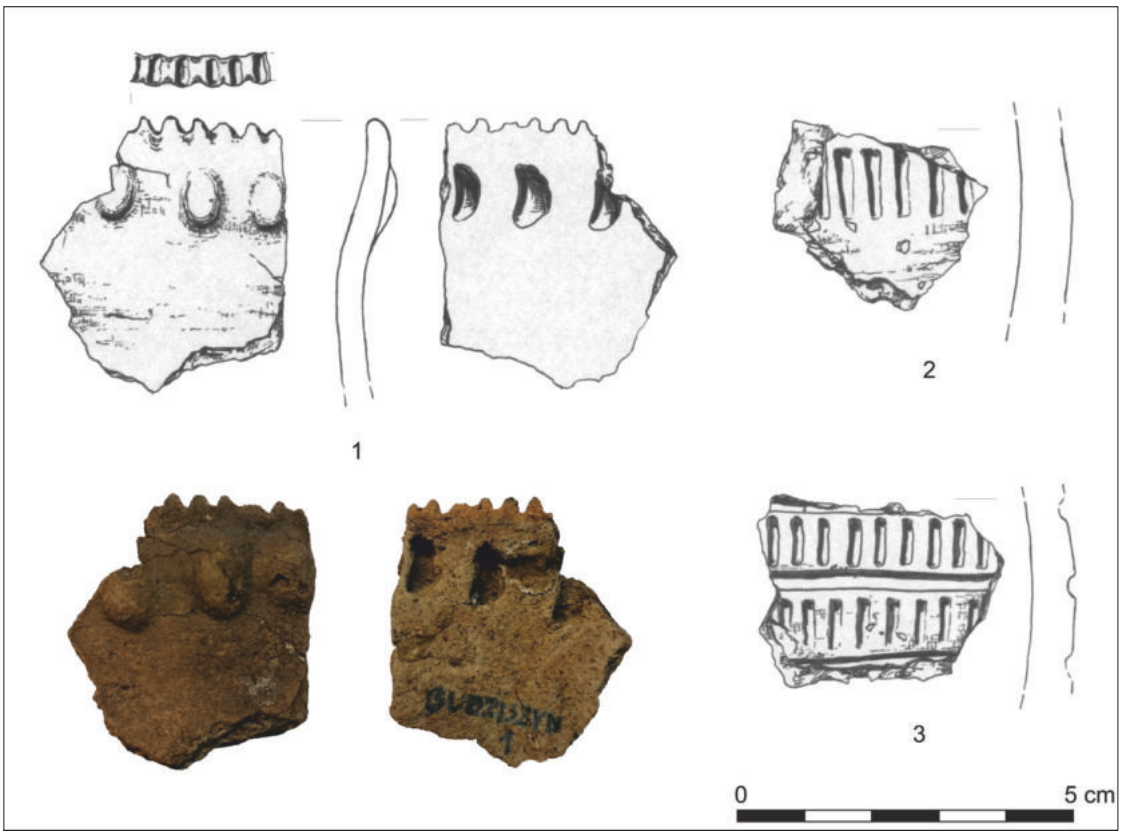
W obrębie inwentarza wyróżniono 26 fragmentów ceramiki o cechach subneolitycznych. Ich wstępna analiza makroskopowa pozawala na wyróżnienie dwóch, zapewne odrębnych elementów kulturowych, tj. łączonych z „klasycznym" wariantem kultury niemeńskiej oraz typem Linin.

Do pierwszego zakwalifikowano 11 ułamków ceramiki cienkościennej (grubość ścianek około 4 mm), pochodzących najpewniej z jednego, najprawdopodobniej ostrodennego naczynia. Słabo wyodrębniona krawędź wylewu jest delikatnie nachylona do wewnątrz, zaś proste ścianki zakończono łukowatym zwieńczeniem, silnie zdeformowanym poprzez głębokie, plastyczne karbowanie prowadzone prostopadle względem obwodu (grupa zdobnicza XXIIa) (Ryc. III.6.2:1). Pod wylewem ulokowano pasmo guzków wypychanych od strony wewnętrznej narzędziem o „nerkowatym" żądle (grupa zdobnicza IIa). Masa ceramiczna zawiera znaczną ilość drobnoziarnistego tłucznia mineralnego i piasku. Na powierzchni oraz w przełamach widoczne są nieliczne negatywy po bardzo drobnej, włóknistej domieszce roślinnej. Ogół powyższych cech, w korelacji z dobrym przygotowaniem masy ceramicznej oraz gładkościennością, pozwala klasyfikować je w ramach grupy technologicznej K.

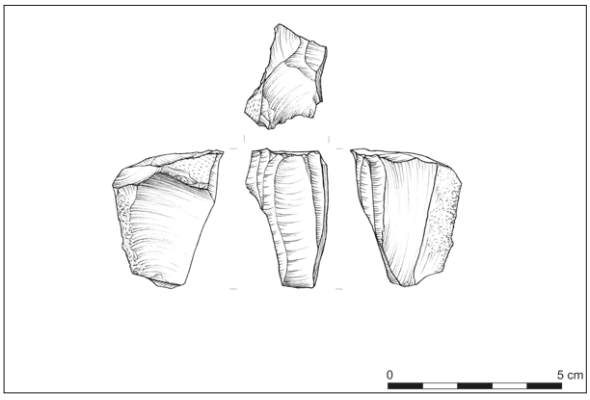
Ceramika „linińska" reprezentowana jest przez 15 ułamków pochodzących zapewne z kilku naczyń. Ich stan zachowania uniemożliwia określenie cech makro- i mikromorfologicznych. Wśród odnotowanych wątków zdobniczych znajdują się układy jednoelementowe złożone z wertykalnych słupków (grupa zdobnicza VI) (Ryc. III.6.2:2) oraz wieloelementowe kompozycje strefowe, gdzie tożsame pasma rozdzielone są poziomymi żłobkami (grupa zdobnicza XV) (Ryc. III.6.2:3). We wszystkich przypadkach ornament lokowano na powierzchni brzuśców. Cechy technologiczne ceramiki typu Linin z Budziszyna pozwalają sklasyfikować ją w ramach grup E oraz J. Ogół atrybutów formalnych zaprezentowano w zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

xxx

W kolekcji wystąpiły cztery zabytki krzemienne wykonane z surowca czekoladowego (fr. rdzenia) oraz bałtyckiego narzutowego. Najbardziej dystynktywny, a przy tym najciekawszy jest fragment jednopiętowego rdzenia wiórowego o wymiarach 41x21x31 mm (Ryc. III.6.3). Posiada on delikatnie zakoloną odłupnię umiejscowioną na węższym boku. Tworzące ją negatywy po wiórach charakteryzującą się równoległym układem i ustandaryzowanymi parametrami, tj. wyraźną smukłością i regularnością. W przypadku pięty uwagę zwraca jej dwuetapowe przygotowanie za pomocą dośrodkowych odbić od strony odłupni, boków

Ryc. III.6.2. Budziszyn, stan. 1, gm. Chynów, pow. grójecki. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.6.2. Budziszyn, site 1, Chynów municipality, Grójec district. Selected pottery artefacts

Ryc. III.6.3. Budziszyn, stan. 1, gm. Chynów, pow. grójecki. Wybór zabytków krzemiennych
Fig. III.6. Budziszyn, site 1, Chynów municipality, Grójec district. Selected flint artefacts

i tyłu, których świadectwem jest grupa dużych negatywów pokrywających całość jej powierzchni (tzw. strefa pasywna) oraz odbić odprzodowych (fasetowania) znajdujących odzwierciedlenie w serii drobnych negatywów zlokalizowanych tuż przy krawędzi, na styku pięty i odłupni (tzw. strefa aktywna). Poza piętą zaprawa objęła także powierzchnie dwóch płaskich boków. Tył nie został zmodyfikowany i ma charakter korowy. Do ważnych atrybutów opisywanego okazu należy prosty, a miejscami rozwarty kąt rdzeniowania. Wskazane cechy techno-morfologiczne bez większych wątpliwości pozwalają łączyć analizowany egzemplarz z koncepcją pozyskiwania regularnych wiórów seryjnych techniką pośrednika.

Inną, wyróżniającą się w zbiorze formą jest krępy półtylczak wykonany na mediolitycznym, wiórze jednopiętowym, charakteryzującym się równoległym układem grani międzynegatywowych i krawędzi bocznych. Prosty, stromo retuszowany półtylec umiejscowiony jest w części dystalnej i zorientowany poprzecznie w stosunku do osi półsurowiaka (Ryc. VI.8:1). Dwa, pozostałe wytwory – skrobacz na okruchu oraz fragment odłupka – to niecharakterystyczne typologicznie, pozbawione elementów diagnostycznych formy „wszędobylskie".

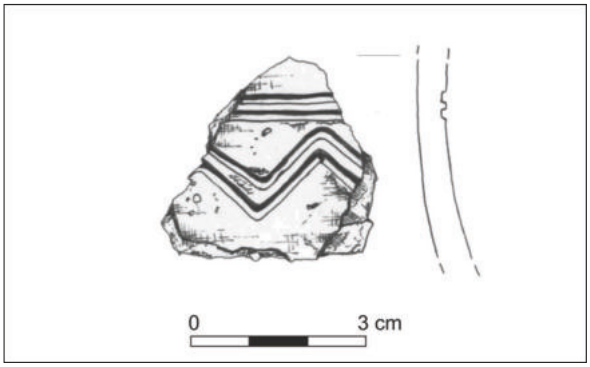
Najpewniej z wyróżnianą ceramicznie „klasyczno-niemeńską" lub „linińską" częścią kolekcji łączyć można dwie formy krzemienne. Są to: rdzeń, znajdujący dokładne odzwierciedlenie w morfologii i rozmiarach określonych dla wiórów subneolitycznych oraz półtylczak posiadający z kolei liczne analogie typologiczne w innych inwentarzach.

Inne kulturowe: Nieliczny materiał ceramiczny KPL
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 423, tabl. V:12,13
Uwagi: –

7

Miejscowość: Choszczówka Dębska
Stanowisko: –
Gmina: Dębe Wielkie
Powiat: miński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: W pudełkach z materiałami z zachowane są dwie metryczki opisujące lokalizację stanowiska.
Choszczówka Dębska 1 – *wydma pod wielkimi bagnami na NE od bagna, ten kompleks wydm zaczyna się pod wsią Kobierne, biegnie przy Choszczówce Dębskiej, to jest z W na E i zawraca z N, nieopodal wsi Cyganka na NE, wydma rozproszona na tej to przestrzeni 300 metrów kw. Na tej to przestrzeni widnieje niewielki pagórek […], pod którym znalazłem naczynie rozrzucone na przestrzeni 5 m.kw., dookoła pagóreczka rozrzucone skorupy* (S. Roel V/VIII/1934);
Wydma nad bagnem torfowiskiem pod wsią Choszczówka Dębska na zejściu wydmy pomiędzy zabudowaniami gospodarzy Jakuba Gajko i sąsiadem na W (S. Roel 21/VII/1934)
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela, lipiec lub sierpień 1934 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/2807
Inwentarz:

W zbiorze wyróżniono około 150, bardzo rozdrobnionych ułamków ceramiki, które można ogólnie sklasyfikować w ramach typu Linin. Liczba ta jest orientacyjna, ze względu na współwystępowanie naczyń trzcinieckich, co w znacznym zakresie utrudnia lub wręcz uniemożliwia w pełni wiarygodne rozdzielenie fragmentów niecharakterystycznych. Z tego względu zrezygnowano ze szczegółowej analizy technologicznej kolekcji. Do ceramiki „linińskiej" zakwalifikowano jeden fragment szyjki zdobiony segmentowanymi podwójnie poziomymi żłobkami i wykonaną tą samą techniką linią falistą (Ryc. III.7.1). Innych elementów charakterystycznych nie wyróżniono.
Inne elementy kulturowe: Materiał ceramiczny TKK
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 424
Uwagi: W inwentarzach PMA stanowisko przypisane do miejscowości (osiedla) Choszczówka, gm. Warszawa, pow. m.st. Warszawa. Jest to sprzeczne z zapisami na zachowanych metryczkach wskazujących wyraźnie na Choszczówkę Dębską, gm. Dębe Wielkie, pow. miński.

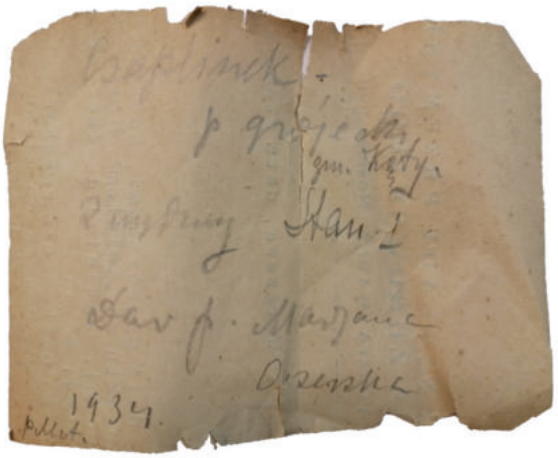
Ryc. III.7.1. Choszczówka Dębska, gm. Dębe Wielkie, pow. miński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.7.1. Choszczówka Dębska, Dębe Wielkie municipality, Mińsk Mazowiecki district. Selected pottery artefacts

8

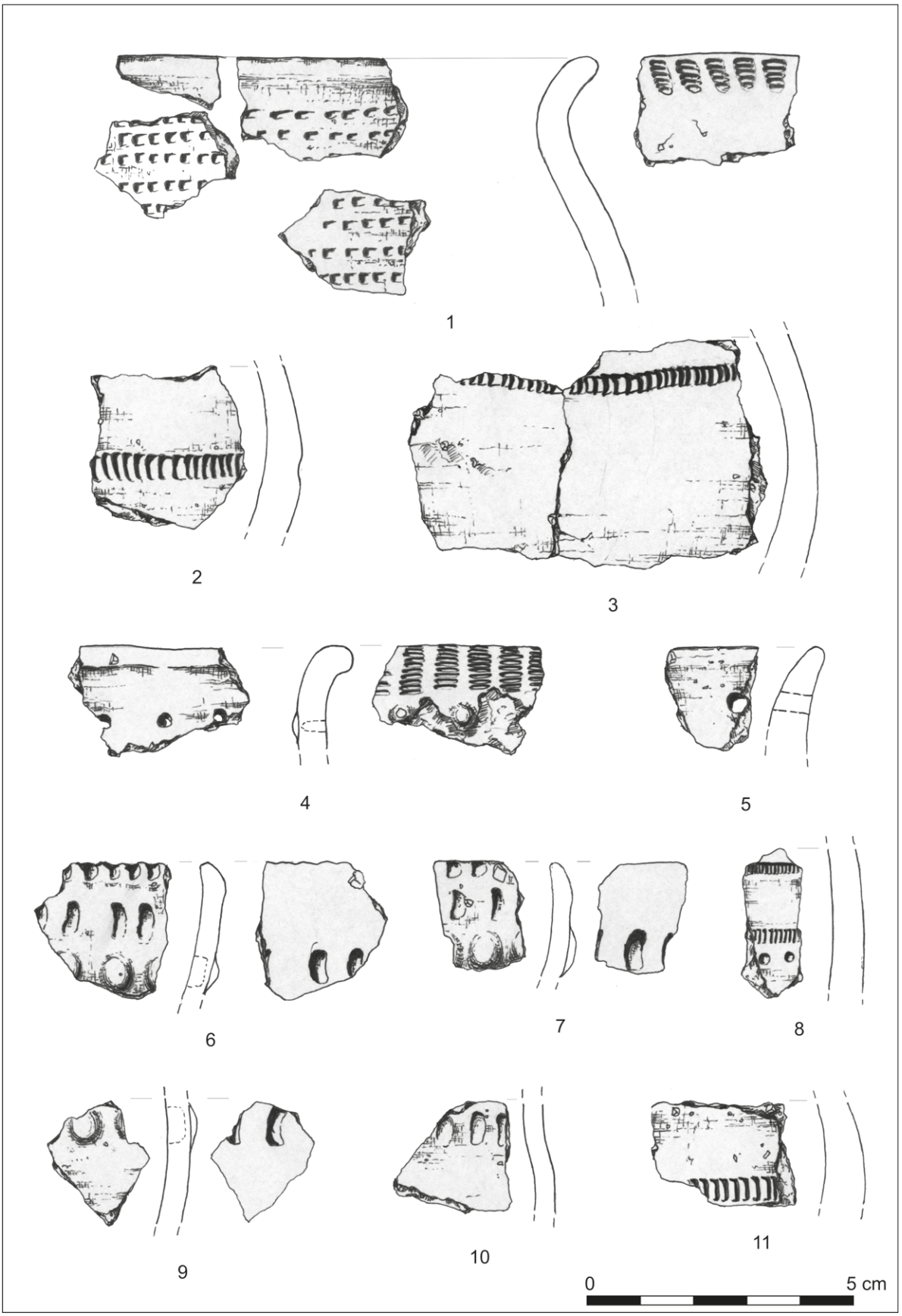
Miejscowość: Czaplinek
Stanowisko nr: 1
Gmina: Góra Kalwaria
Powiat: piaseczyński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma*
Badania: Brak bliższych danych, dar M. Orzeszka, 1934 r. (Ryc. III.8.1)
Zbiory: PMA nr inw. II/2112
Inwentarz:

Szacunkowa liczebność kolekcji ceramiki subneolitycznej ze stan. 1 to około 440 fragmentów. Już wstępna ocena makroskopowa wskazuje na jej niejednorodny charakter, wyrażający się w obecności elementów charakterystycznych dla „klasycznej" kultury niemeńskiej, jak też synkretycznych, zespołów typu Linin.

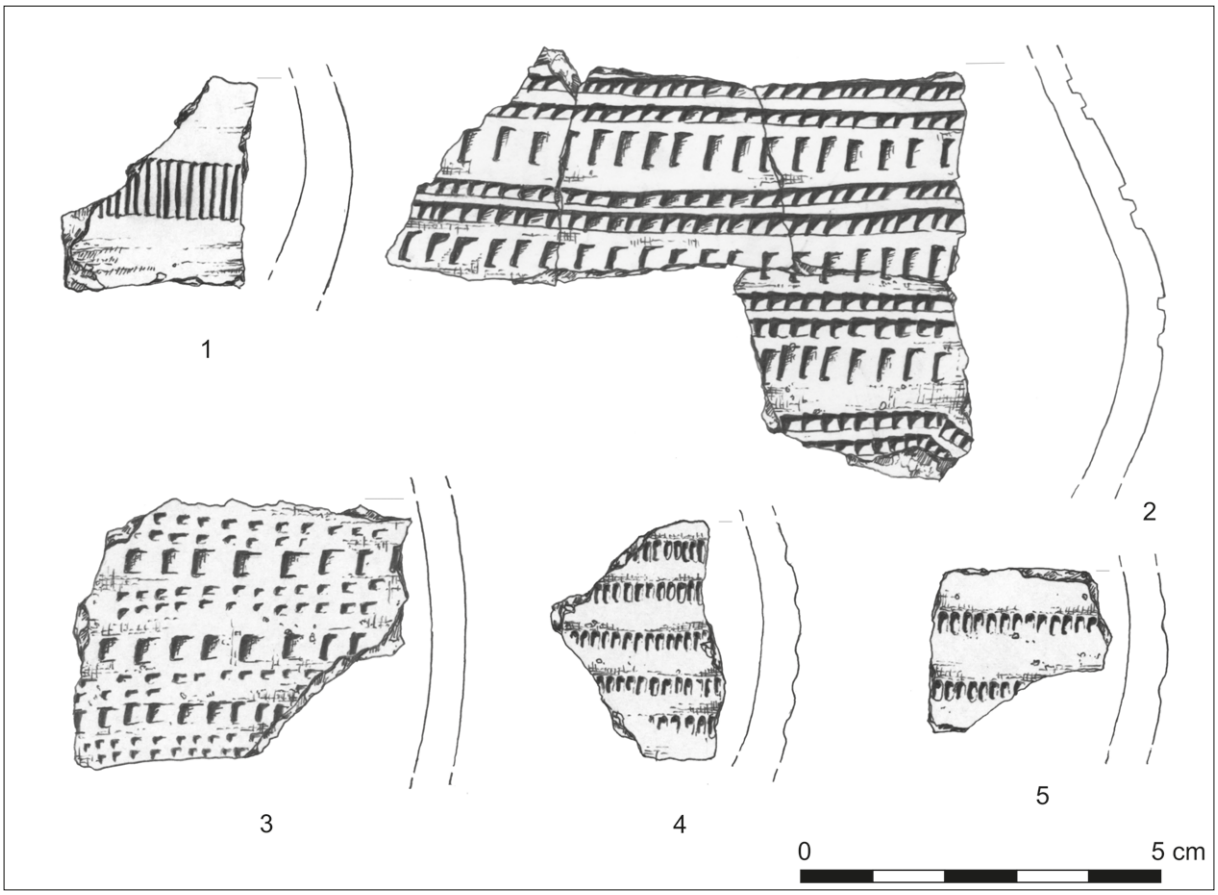
Zbiór ceramiki „niemeńskiej" jest nieliczny i bardzo słabo zachowany, co uniemożliwia określenie form. Wyróżniono tu dwa fragmenty krawędzi, pochodzące zapewne z jednego naczynia (Ryc. III.8.2:6,7). Należy je sklasyfikować jako egzemplarze proste o łukowatym, asymetrycznym, przesuniętym do wnętrza zwieńczeniu (typ 1f), ornamentowanym dookolnie odciskami

Ryc. III.8.1. Czaplinek, stan. 1, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.8.1. Czaplinek, site 1, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected archived documentation

Ryc. III.8.2. Czaplinek, stan. 1, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.8.2. Czaplinek, site 1, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

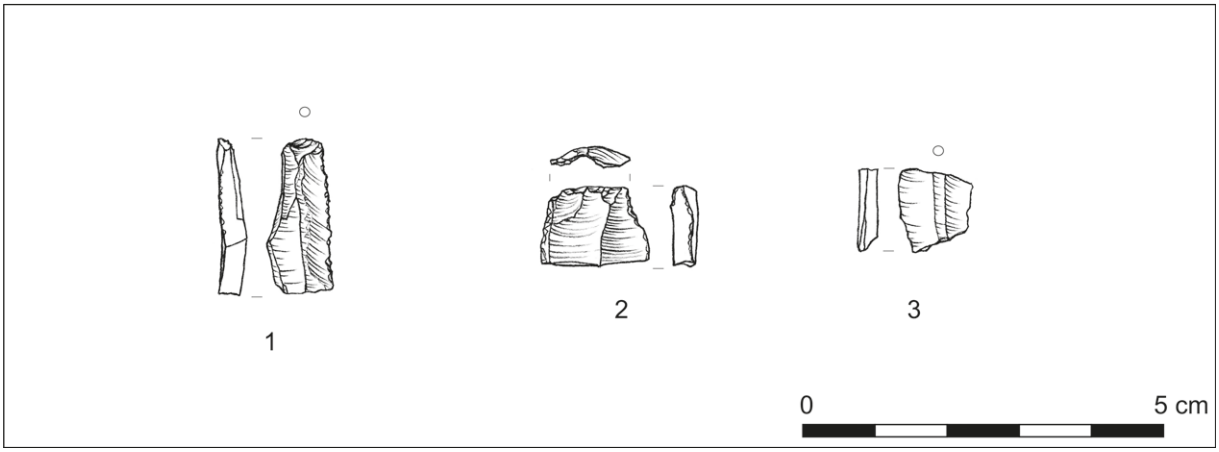

Ryc. III.8.3. Czaplinek, stan. 1, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.8.3. Czaplinek, site 1, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

stempla. Po ich stronie zewnętrznej ulokowano guzki wypychane od wewnątrz (grupa zdobnicza IIa). Bezpośrednio nad nim, jak też w górnej partii brzuśca występują horyzontalne pasma owalnych odcisków. Warto zauważyć, iż wszystkie zdobienia wykonano za pomocą tego samego narzędzia o owalnym, lekko wygiętym żądle. Do zestawu ceramiki „niemeńskiej" należy zaliczyć także kilka ułamków brzuśców ornamentowanych prostymi pasmami ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza IIIa) (Ryc. III.8.2:2,3,11). Cechy technologiczne analizowanych fragmentów pozwalają klasyfikować je w ramach grup K i J. W pojedynczych przypadkach odnotowano również obecność receptur „amforowych" opisywanych w ramach grupy E. Wspólną cechą fragmentów jest brak śladów przecierania.

Część zbioru sklasyfikowana w ramach typu Linin jest znacznie liczniejsza, choć zachowana w podobnym stanie jak materiały „klasyczne". Pomimo że ich rozdrobnienie uniemożliwia pełną rekonstrukcję i wiarygodną klasyfikację cech makromorfologicznych, należy zwrócić uwagę na obecność garnków o esowatym profilu (Ryc. III.8.2:1). W strukturze zbioru zachowało się również kilka ułamków krawędzi o ściankach prostych lub ścienionych od strony wewnętrznej. Wszystkie posiadały zwieńczenie łukowate nieograniczone. Niekiedy zdobiono je po stronie wewnętrznej wertykalnymi odciskami sznura obwijanego (Ryc. III.8.2:1,4). Pod wylewu lokowano też pasma guzków wypychanych na stronę wewnętrzną (grupa zdobnicza IIb) lub otworki (grupa zdobnicza Ia) (Ryc. III.8.2:4,5). Wśród elementów zdobniczych zwracają uwagę złożone, strefowe wątki wieloelementowe, zbudowane z poziomych pasm wykonanych w zróżnicowanych wariantach ściegu bruzdowego (grupy zdobnicze Vg i IVa). Ornamentem tym pokryto całą powierzchnię brzuśca dość ostro profilowanego naczynia (misy?) (Ryc. III.8.3:2). Wśród analogicznie lokowanych zdobień można wyodrębnić również poziome pasma odcisków sznura obwijanego (tzw. ornament perełkowy – grupa zdobnicza XVIIIc) (Ryc. III.8.3:4,5) oraz kompozycje wieloelementowe złożone z pasm ściegu bruzdowego, uzupełnione płytkimi odciskami stempelka o okrągłym żądle (Ryc. III.8.2:8). Cechy technologiczne ceramiki „linińskiej" są dość ustandaryzowane. W równych proporcjach notowano tu obecność grup technologicznych K i L.

Ogół danych z zakresu identyfikacji elementów wydzielonych ceramiki ujęto w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Ryc. III.8.4. Czaplinek, stan. 1, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków krzemiennych
Fig. III.8.4. Czaplinek, site 1, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected flint artefacts

xxx

Inwentarz krzemienny liczy 37 zabytków. Największą grupę stanowią okazy wykonane z surowca czekoladowego (19 szt.), ponad dwukrotnie przewyższając frekwencję wytworów z krzemienia narzutowego bałtyckiego (8 szt.). W przypadków pozostałych egzemplarzy (10 szt.) identyfikacja była niemożliwa ze względu na wysoki stopień ich przepalania (zmian termogenicznych).

Z perspektywy wyróżnionych w obrębie kolekcji kategorii typologicznych najliczniejszą grupę stanowi 16 odłupków, przy czym bez wyjątku są to formy niedystynktywne, silnie zróżnicowanych zarówno pod względem cech morfologicznych, jak i rozmiarów. Z odmienną sytuacją mamy do czynienia w przypadku wiórów (13 szt.), których analiza morfologiczna wykazała istnienie zbliżonego zestawu cech, będących odzwierciedleniem tożsamych zabiegów technologicznych. Są to formy jednopiętowe, mediolityczne o ustandaryzowanej szerokości od ok. 9 mm do ok. 12 mm (mediana 10 mm) oraz średnim stopniu regularności, tj. równoległym – choć lekko pofalowanym – przebiegu krawędzi bocznych i grani międzynegatywowych. Charakteryzują się one prostym profilem o jednolitej grubości, z wyraźnym, „gwałtownym" załamaniem w części wierzchołkowej. Istotne podobieństwa dotyczą także sposobu przygotowania fasetowanych (wielonegatywowych) piętek o soczewkowatym zarysie i zbliżonym do prostego, a niekiedy wręcz lekko rozwartym kącie rdzeniowym. Uwagę zwraca brak prawcowania lub abrazji krawędzi, czego konsekwencją jest specyficzne – widoczne w profilu – dorsalne wychylenie krawędzi piętki.

Opisane powyżej atrybuty rejestrowane są także w przypadku sześciu narzędzi wiórowych, tj. trapezu zwykłego (AZ) o zwrotnie retuszowanych bokach wykonanego z krzemienia narzutowego (Ryc. VI.7:1) i pięciu form, do produkcji których wykorzystano surowiec czekoladowy – półtylczaka o prostym stromo retuszowanym półtylcu, zorientowanym ukośnie do osi półsurowiaka (Ryc. VI.8:2) oraz trzech fragmentów wiórów retuszowanych z mniej lub bardziej wyraźnym łuskaniem jednej lub dwóch krawędzi (Ryc. III.8.4:2). Wśród nich szczególną uwagę zwraca egzemplarz zbliżony do prostokątnej wkładki typu Borki z retuszem jednego boku (Ryc. III.8.4:3). Forma ta wykonana ze środkowej części, zapewne intencjonalnie sekcjonowanego wióra, charakteryzuje się delikatnym łuskaniem jednej krawędzi na stronę spodnią.

Poza opisanym egzemplarzem, w kolekcji wystąpiły trzy podobne formy reprezentowane przez fragmenty regularnych wiórów, pozbawione jednak śladów wyraźnego retuszu (Ryc. VI.5:3). Na fakt ich użytkowania jako tzw. narzędzi funkcjonalnych mogą ewentualnie wskazywać liczne wyszczerbienia krawędzi (Ryc. III.8.4:1). Niemniej z racji na brak analizy traseologicznej zostały one zaliczone do produktów debitażu (grupa wiórów). Zestaw tzw. narzędzi typologicznych dopełnia przepalony fragment, niewielkiego skrobacza odłupkowego.

W świetle przedstawionych uwag możemy zakładać zasadniczo spójny charakter kolekcji zabytków krzemiennych, znajdujący odzwierciedlenie w:

- strukturze surowcowej, tj. przewadze krzemienia czekoladowego, który dominuje zarówno w grupie produktów debitażu (wióry, odłupki), jak i produktów modyfikacji debitażu (narzędzia);

- atrybutach techno-morfologicznych wytworów. Zarówno zestaw form narzędziowych, jak i parametry morfometryczne wiórów wskazują na stosowanie podobnych zabiegów technologicznych (m.in. techniki pośrednika), co pozwala łączyć ten inwentarz z szeroko pojętym krzemieniarstwem subneolitycznym udokumentowanym najpełniej w analizie wytworów ceramicznych.

Inne elementy kulturowe: Pojedynczy fragment naczynia KCWR

Literatura: E. Kempisty 1970, ryc. 85:2; 1972, s. 436, 441, tabl. XII:15–22

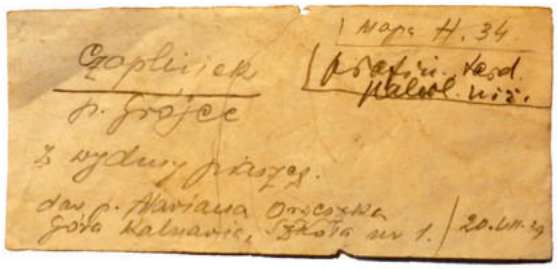
Uwagi: Wnioski z kwerendy przeprowadzonej przez Autorów wskazują, że aktualnie niemożliwe jest precyzyjne rozdzielenie inwentarza pochodzącego ze stanowisk 1 i 2, a obie kolekcje są przemieszane. Identyfikacja scharakteryzowanej powyżej części źródeł oparta została na materiale ilustracyjnym oraz opisach z pracy E. Kempisty (1972, tabl. XII, XIII:1–5,15–22). Prawdopodobnie już ówcześnie struktura kolekcji była zaburzona, co dokumentują fragmenty tego samego naczynia notowane w inwentarzach z obydwu stanowisk (Kempisty 1972, tabl. XII:22, XIII:3). Uwzględniając powyższe obserwacje, podjęto próbę opisu zbioru na podstawie możliwego do zweryfikowania zestawu tzw. ceramiki wydzielonej. Zastosowanie podobnego rozwiązania nie było możliwe w przypadku materiałów krzemiennych, które arbitralnie przypisano do stanowiska nr 1.

9

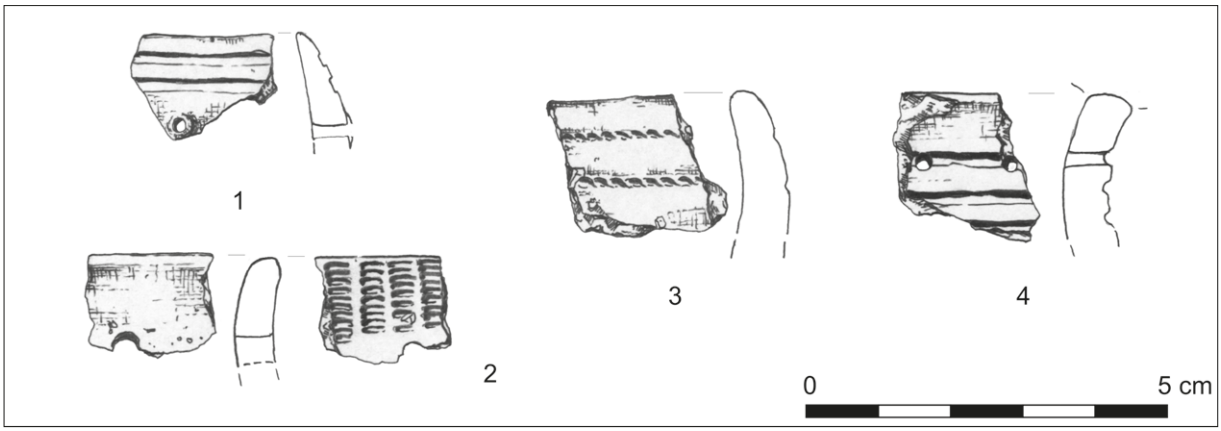
Miejscowość: Czaplinek
Stanowisko nr: 2
Gmina: Góra Kalwaria
Powiat: piaseczyński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Naprzeciw szosy*
Badania: Dar p. A. Orzeszka, Góra Kalwaria, Szkoła nr 1, 20.VIII.1939 r. (Ryc. III.9.1)
Zbiory: PMA nr inw. II/2112
Inwentarz:

W kolekcji odnotowano 98 ułamków ceramiki, które można klasyfikować w ramach typu Linin. Wśród zachowanych krawędzi zdecydowanie dominują formy o ściankach prostych. Egzemplarze ścienione identyfikowano jednostkowo. Przeważają zwieńczenia łukowate nieograniczone oraz nieco rzadsze ograniczone poniżej czubka (typy 1e oraz 1h). Jednostkowo rejestrowano formy podkreślone, ograniczone od strony wewnętrznej (1c). W zbiorze zachowały się także dwa fragmenty płaskiego, niewyodrębnionego dna.

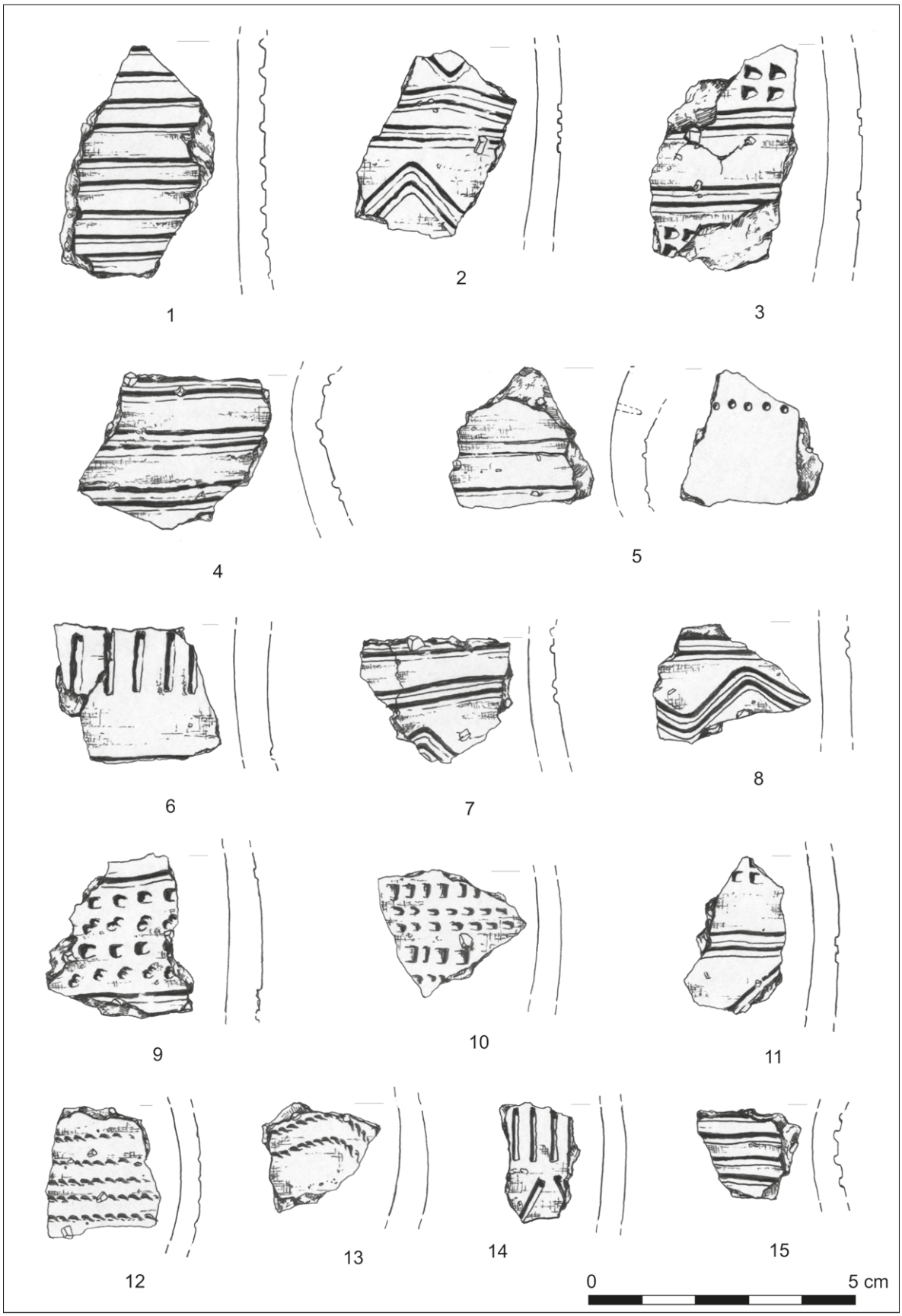
Część naczyń, po stronie wewnętrznej krawędzi, zdobiona jest wertykalnymi odciskami sznura obwijanego (Ryc. III.9.2:2). Odnotowano również otworki (Ryc. III.9.2:2,4) i głębokie dołki wykonane w sposób niepowodujący plastycznych odkształceń po stronie zewnętrznej (grupa zdobnicza XI) (Ryc. III.9.3:5). Wśród preferowanych motywów zdobniczych wyróżnić należy też strefowe układy segmentowanych podwójnie żłobków, rozdzielonych lub podkreślonych liniami falistymi (grupa zdobnicza XV) (Ryc. III.9.3:2,7,8,11). Zapewne pokrywały one całe górne części naczyń. W przypadku innych pojemników, partie te ornamentowano naprzemiennymi układami zróżnicowanych odcisków wykonanych techniką ściegu bruzdowego (grupy zdobnicze III oraz IV) (Ryc. III.9.3:9,10). W strukturze inwentarza zauważalna jest również obecność ornamentów sznurowych (grupa zdobnicza XVI). Poziome, rzadziej faliste, zwielokrotnione pasma takich odcisków umieszczano zarówno w strefie podkrawędnej,

Ryc. III.9.1. Czaplinek, stan. 2, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.9.1. Czaplinek, site 2, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected archived documentation

Ryc. III.9.2. Czaplinek, stan. 2, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.9.2. Czaplinek, site 2, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

Ryc. III.9.3. Czaplinek, stan. 2, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.9.3. Czaplinek, site 2, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

jak i na brzuścach (Ryc. III.9.3:12,13). Do rzadkości należą fragmenty naczyń ornamentowanych odciskami prostokątnego stempla, niekiedy współwystępujące z poziomymi żłobkami (grupy zdobnicze VI oraz XV) (Ryc. III.9.3:6,14).

Obserwując strukturę technologiczną kolekcji należy podkreślić dominację receptur typowych dla grupy L (75%) przy zauważalnym udziale pojemników schudzanych wyselekcjonowanym tłuczniem grubo-ziarnistym – grupa E. Te ostatnie występują w korelacji z ornamentyką strefowych układów linii rytych. Wydaje się, że ten właśnie fakt ten skłonił E. Kempisty (1972, s. 441) do innej, niż przyjęta w niniejszej pracy atrybucji kulturowej tych fragmentów.

Ogół danych z zakresu identyfikacji elementów wydzielonych ceramiki ujęto w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne elementy kulturowe: –

Literatura: E. Kempisty 1972, s. 441, tabl. XIII:1–5

Uwagi: Na zachowanych metryczkach stanowisko zlokalizowane „naprzeciwko szosy" określone jest numerem III. Wnioski z kwerendy przeprowadzonej przez Autorów wskazują, że aktualnie niemożliwe jest precyzyjne rozdzielenie inwentarza pochodzącego ze stanowisk 1 i 2, a obie kolekcje są przemieszane. Identyfikacja scharakteryzowanej powyżej części źródeł oparta została na materiale ilustracyjnym oraz opisach z pracy E. Kempisty (1972, tabl. XII, XIII:1–5,15–22). Prawdopodobnie już ówcześnie struktura kolekcji była zaburzona, co dokumentują fragmenty tego samego naczynia notowane w inwentarzach z obydwu stanowisk (Kempisty 1972, tabl. XII:22, XIII:3). Uwzględniając powyższe obserwacje, podjęto próbę opisu zbioru na podstawie możliwego do zweryfikowania zestawu tzw. ceramiki wydzielonej. Zastosowanie podobnego rozwiązania nie było możliwe w przypadku materiałów krzemiennych, które arbitralnie przypisano do stanowiska nr 1.

10

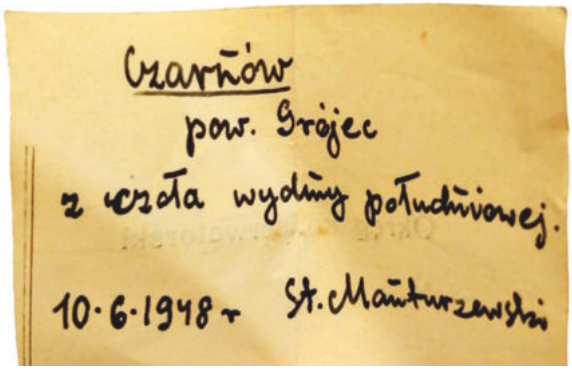
Miejscowość: Czarnów
Stanowisko nr: –
Gmina: Konstancin-Jeziorna
Powiat: piaseczyński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Czoło wydmy południowej, partia rozwiana pod szczytem*
Badania: Badania powierzchniowe S. Manturzewskiego, 10.06.1948 r. (Ryc. III.10.1)
Zbiory: PMA nr inw. II/2798

Inwentarz:

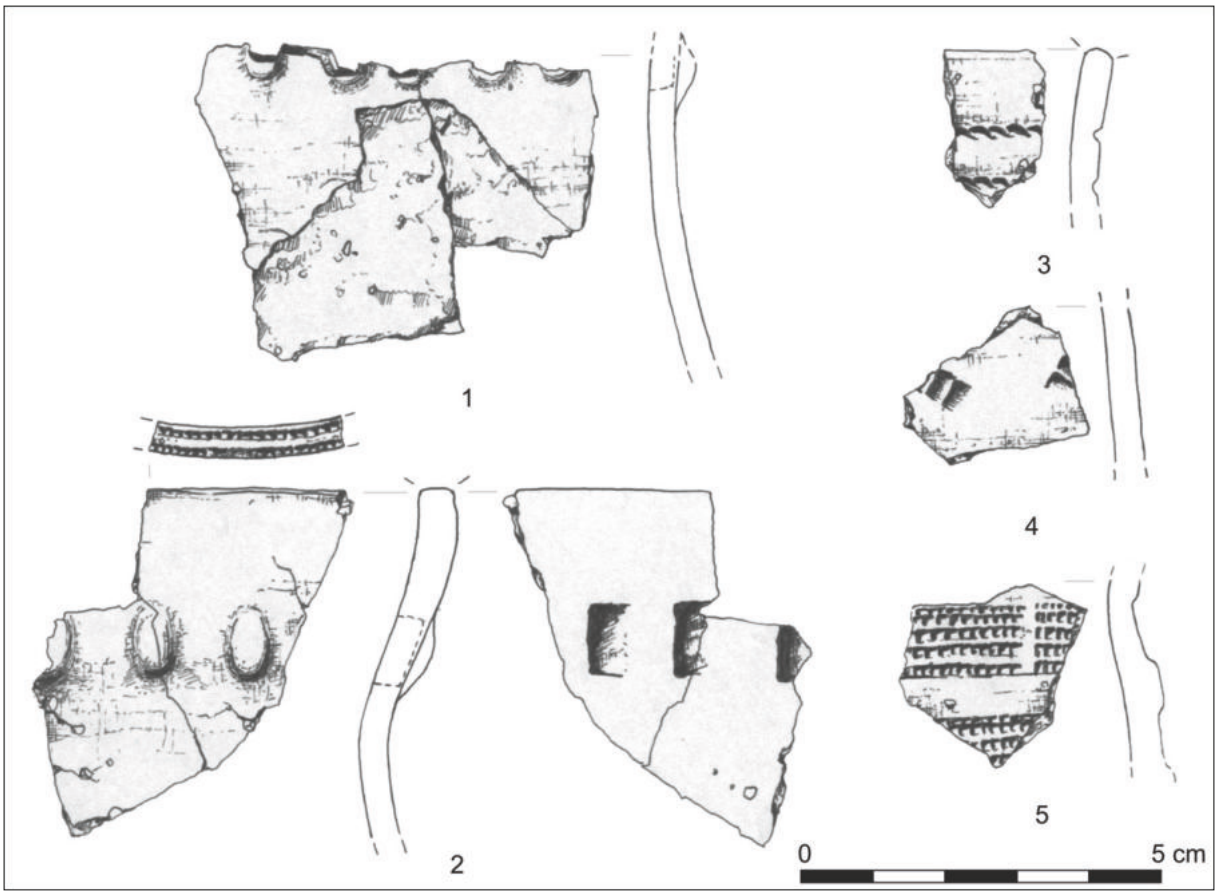
Kolekcja ceramiki subneolitycznej liczy 197 silnie rozdrobnionych fragmentów, przy czym ich zdecydowaną większość należy łączyć z „klasycznym" wariantem kultury niemeńskiej. Nielicznie i niezbyt wyraziście sygnalizowana jest również obecność typu Linin.

Zbiór ceramiki „niemeńskiej" reprezentowany jest przez fragmenty kilku (minimum dwóch), zapewne ostrodennych naczyń. Silnie wyprofilowana, wysoka szyjka sugeruje obecność garnków typu 9,112 (Ryc. III.10.2:2). Jej ścianki mają równoległy przebieg zakończony prosto ściętym zwieńczeniem (typ 1k). Ornament ograniczał się do zdobienia brzegu podwójnym dookolnym pasmem wąskiego ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza V) oraz podkrawędnych guzków, wypychanych od strony wewnętrznej narzędziem o prostokątnym żądle (grupa zdobnicza IIa). Przynajmniej w dwóch przypadkach zdobiono również brzuśce, lokując na nich układy poziomych pasm bruzdowych, zrobionych narzędziem o wielozębnym żądle (grzebykiem) (Ryc. III.10.2:5) lub kompozycje diagonalnych linii wykonanych analogiczną techniką, ale za pomocą innego narzędzia (grupa zdobnicza III) (Ryc. III.10.2:4). Cechy technologiczne tej części kolekcji, określone na podstawie próby statystycznej liczącej 50 fragmentów, są dość zbieżne. Dominowały tu receptury klasyfikowane w ramach grup J i L, stanowiące odpowiednio 48% i 44%. Znacznie rzadziej (8%) obserwowano tu cechy „klasycznoniemeńskie" (m.in. przecieranie powierzchni), skumulowane w ramach grupy M.

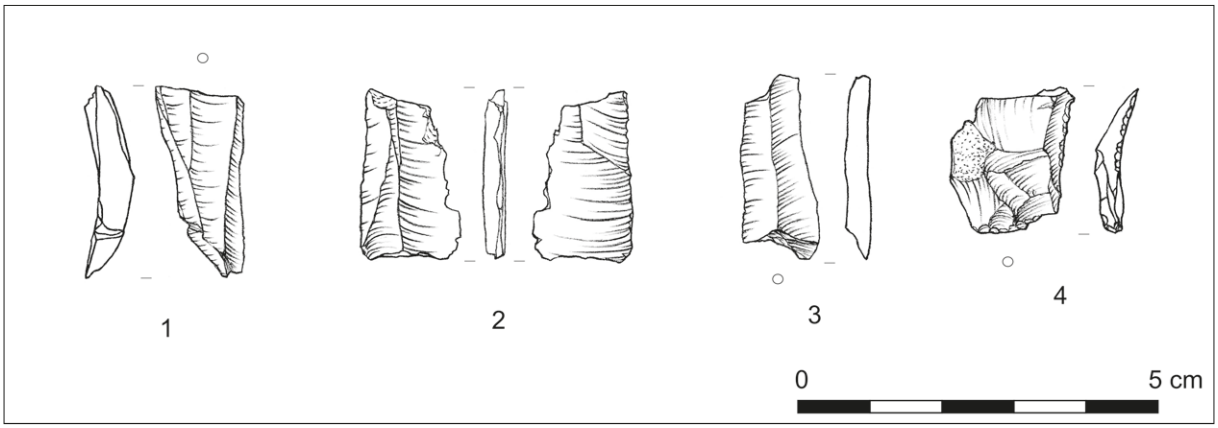
W analizowanym zbiorze wystąpił przynajmniej jeden ułamek ceramiki typu Linin. Jest to wykonany w konwencji „amforowej" grupy E, fragment prostej, łukowato zakończonej krawędzi wylewu ornamentowanej po stronie zewnętrznej poziomymi pasmami odcisków sznura (Ryc. III.10.2:3). Poza opisanym fragmentem, do form „linińskich" można zaliczyć kilka mniej charakterystycznych ułamków.

Ryc. III.10.1. Czarnów, gm. Konstancin-Jeziorna, pow. piaseczyński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.10.1. Czarnów, Konstancin-Jeziorna municipality, Piaseczno district. Selected archived documentation

Ryc. III.10.2. Czarnów, gm. Konstancin-Jeziorna, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.10.2. Czarnów, Konstancin-Jeziorna municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

Ryc. III.10.3. Czarnów, gm. Konstancin-Jeziorna, pow. piaseczyński. Wybór zabytków krzemiennych
Fig. III.10.3. Czarnów, Konstancin-Jeziorna municipality, Piaseczno district. Selected flint artefacts

Ogół atrybutów ceramiki wydzielonej zaprezentowano w zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

xxx

Kolekcja zabytków krzemiennych składa się z 18 okazów, w tym 11 wykonanych z surowca narzutowego bałtyckiego, dwóch z surowca czekoladowego oraz pięciu form o nieustalonej atrybucji ze względu na wysoki stopień przekształceń termogenicznych.

Najliczniejszą kategorię typologiczną stanowią fragmenty wiórów (8 szt.), przy czym szczególnie dystynktywną grupę tworzy pięć okazów nawiązujących do inwentarzy kultury świderskiej. Są to formy dwupiętowe (Ryc. III.10.3:2), o specyficznie zwężającej się (stożkowatej) części proksymalnej oraz niewielkich płaskich piętkach z wyraźnymi śladami prawcowania i abrazji krawędzi.

Z subneolitycznym epizodem zasiedlenia stanowiska – znajdującym odzwierciedlenie w materiale ceramicznym – łączyć należy dystalny fragment mediolitycznego wióra jednopiętowego o prostym profilu i gwałtownie wentralnie podwiniętym wierzchołku. Formę tę cechuje wysoki stopień regularności wyrażającej się w równoległym układzie oraz liniowym przebiegu grani międzynegatywowych i krawędzi bocznych (Ryc. III.10.3:1). Warto również podkreślić, że szerokość zachowanego fragmentu (11 mm) precyzyjnie odpowiada średniej wyznaczonej dla wiórów subneolitycznych. W przypadku pozostałych egzemplarzy o proporcjach wiórowych, tj. wiórka oraz niewielkiego zatępca zrezygnowano z propozycji klasyfikacji kulturowo-chronologicznej (Ryc. III.10.3:3). Kolejną pod względem frekwencji grupę produktów debitażu tworzy siedem, niecharakterystycznych odłupków z krzemienia narzutowego. Cechują się one silnym zróżnicowaniem parametrów morfometrycznych, przy czym, bez wyjątku, są to formy nieregularne, niekiedy wręcz okruchowe.

Za mało dystynktywny element struktury typologicznej uznać należy także grupę narzędzi, które są reprezentowane przez trzy, drobne okazy odłupkowe – skrobacz z surowca czekoladowego (Ryc. III.10.3:4) oraz dwa odłupki z mikrołuskaniem jednej krawędzi na stronę wierzchnią, wykonane z lokalnego, kredowego narzutowca.

xxx

W kolekcji wydzielono pięć drobnych fragmentów przepalonych kości o nieustalonej klasyfikacji oraz chronologii.

Inne elementy kulturowe: Zabytki krzemienne kultury świderskiej oraz materiały ceramiczne KPL, TKK
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 441, tabl. XIII:9–13
Uwagi: W zbiorze zachowały się metryczki opisujące dar A. Wiśniewskiego datowane na 24.05.1952 r., przypisane do stanowisk 11, 13 oraz 14. Istnieje możliwość, iż kolekcja stanowi mieszaninę źródeł pochodzących z różnych miejsc i odnalezionych w różnych okolicznościach.

11

Miejscowość: Czosnów
Stanowisko nr: –
Gmina: Czosnów
Powiat: nowodworski
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: Brak danych
Badania: Brak danych
Zbiory: PMA nr inw. II/2844
Inwentarz:

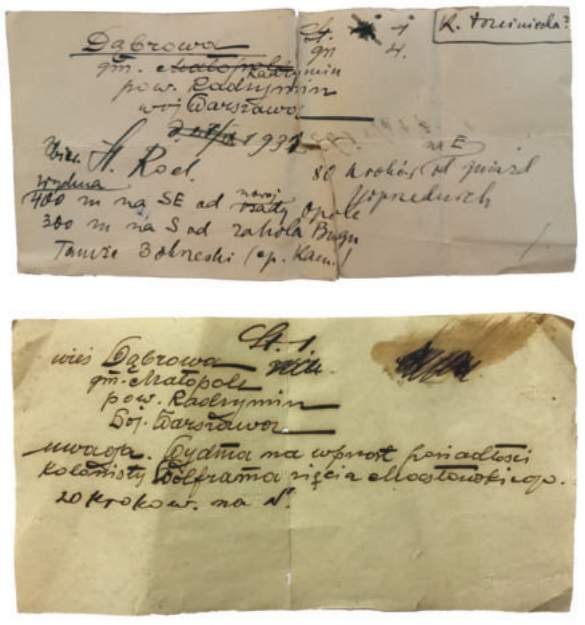
W kolekcji zawierającej materiał ceramiczny z okresu neolitu i wczesnej epoki brązu wyróżniono jeden niecharakterystyczny fragment naczynia cienkościennego, pod względem cech technologicznych nawiązujący do typu Linin.

Inne elementy kulturowe: Materiał ceramiczny KPL, TKK
Literatura: –
Uwagi: –

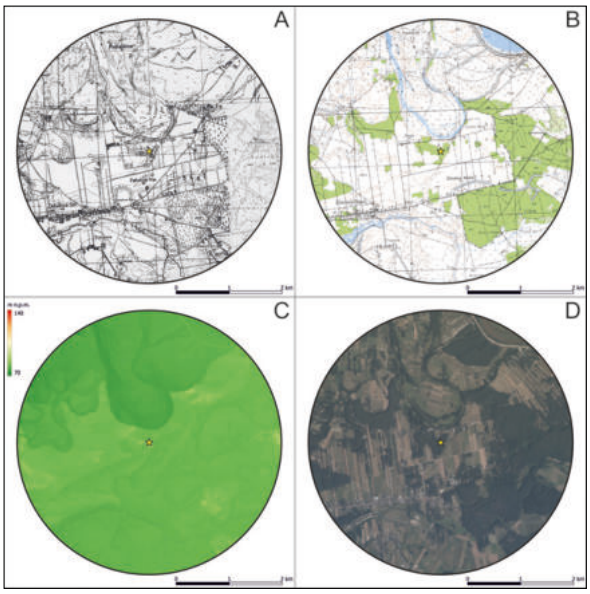
12

Miejscowość: Dąbrowa
Stanowisko nr: 1
Gmina: Radzymin
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma nad zakolem Bugu, 200 m na S od niego, 400 m na E od wsi Opole. Uwaga: wydma na wprost posiadłości kolonisty Wolframa zięcia Eliasławskiego, 20 kroków na północ* (Ryc. III.12.1; III.12.2)
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela, 1930 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/2875
Inwentarz:

Opierając się na danych archiwalnych (Kempisty 1972, s. 463), kolekcja ceramiki subneolitycznej ze stan. 1 w Dąbrowie, po wyklejeniu, liczyła 23 fragmenty i dwa zrekonstruowane częściowo naczynia. Wśród tych ostatnich znalazł się smukły garnek o wysokiej szyjce oraz wyraźnie odgiętej na zewnątrz krawędzi wylewu, ścienionej od strony wewnętrznej i zakończonej łukowatym zwieńczeniem (typ 2e). Charakteryzował

Ryc. III.12.1. Dąbrowa, stan. 1, gm. Radzymin, pow. wołomiński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.12.1. Dąbrowa, site 1, Radzymin municipality, Wołomin district. Selected archived documentation

Ryc. III.12.2. Dąbrowa, stan. 1, gm. Radzymin, pow. wołomiński. Lokalizacja stanowiska na podkładzie: A – mapy topograficznej WIG 1:25000, różne wydania; B – mapy topograficznej PUWG 1965; C – numerycznego modelu terenu (dane ISOK); D – ortofotomapy terenu (dane geoportal.gov.pl)

Fig. III.12.2. Dąbrowa, site 1, Radzymin municipality, Wołomin district. Location of the site on: A – topographic map, WIG 1:25000, various editions; B – topographic map, PUWG 1965; C – digital model of the area (isok.gov.pl); D – orthophotomap of the area (geoportal.gov.pl)

się on płaskim, niewyodrębnionym dnem (typ 2c) oraz dość wyraźnie wyprofilowanym brzuścem, którego maksymalna wydętość umiejscowiona była w około 2/3 wysokości (typ 8,23). Naczynie ornamentowano w strefie podkrawędnej podwójnym, horyzontalnym pasmem „rozrzedzonego" ściegu bruzdowego, przy czym dolny segment kompozycji wykonano stemplem dwuzębnym. Ten sam układ zdobienia złożony jednak z trzech pasm, powtórzony został w górnej części brzuśca, co podkreślało tektonikę formy. Niestety, analizując współczesny inwentarz nie odnaleziono wspomnianego okazu. Bardzo zbliżone, wręcz tożsame, naczynie odnotowano jednak w zbiorze przypisanym do stan. Dąbrówka 1 (nr inw. PMA/II/2890), gdzie zamieszczono jego graficzny wizerunek oraz charakterystykę morfometryczną i technologiczną.

Drugiego ze zrekonstruowanych naczyń, określonego przez E. Kempisty jako amfora (1972, tabl. XXVI:21), również nie udało się zweryfikować. Według przytoczonych danych była to forma o baniastym brzuścu, który swą największą wydętość osiągał w około 1/3 wysokości naczynia. Cylindryczną szyjkę, wyodrębniono w 2/3 wysokości. Na styku szyjki i brzuśca znajdowały się niewielkie, pionowe ucha. Dno było płaskie (typ 3b), a krawędź wylewu prosta, o bliżej nieokreślonym zwieńczeniu (ściętym poziomo lub zaokrąglonym). Wielowątkowy ornament składał się ze zwielokrotnionych pasm odciskanych stempelków o zróżnicowanym żądle, ulokowanych pod krawędzią wylewu i w górnej części brzuśca. Poniżej umieszczono złożone, geometryczne pasma pionowe (tzw. dywanowe), wykonane zapewne wąskim ściegiem bruzdowym. Naczynie było dobrze wypalone, a do jego produkcji użyto chudej, pozbawionej domieszki masy ceramicznej. Powierzchnie wygładzono „do połysku" (Kempisty 1972, s. 436).

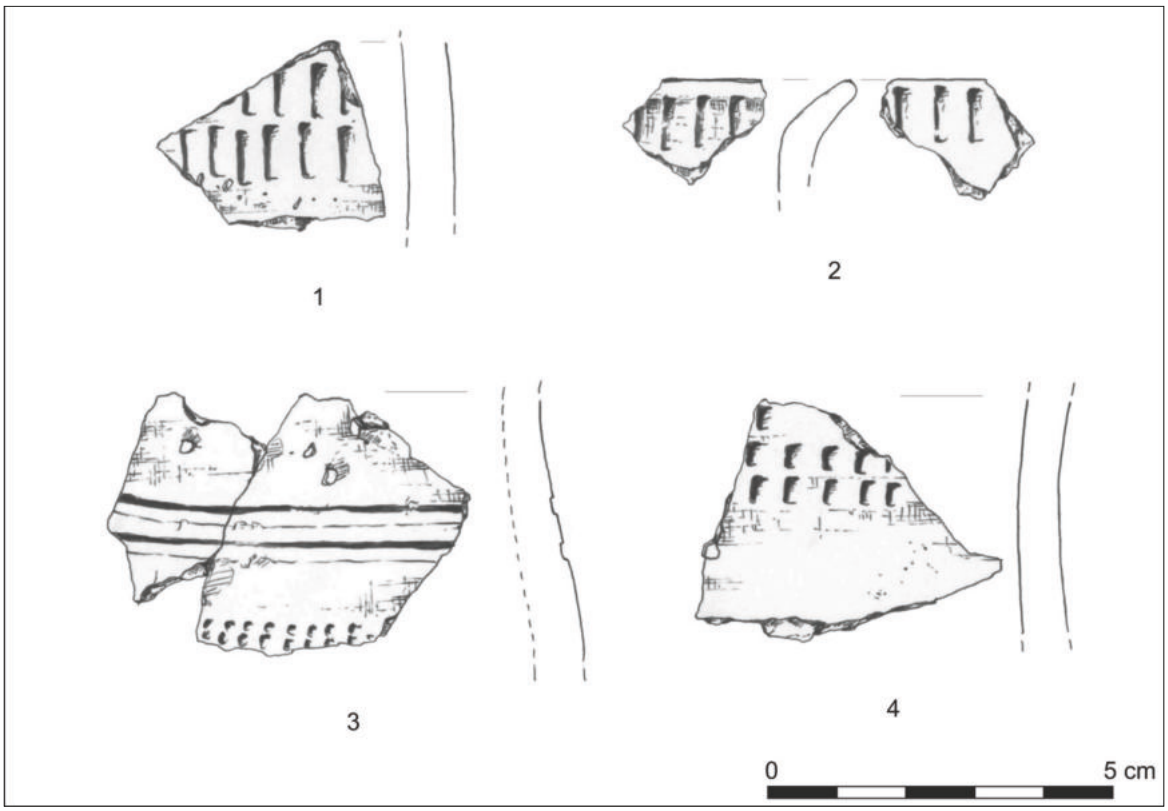
O ile przynależność taksonomiczna pierwszego z naczyń nie powinna obecnie budzić zastrzeżeń, o tyle w drugim przypadku pojawiają się uzasadnione wątpliwości. Forma oraz sposób wykonania amfory nie znajdują odpowiedników, tak w inwentarzach „linińskich", jak i innych ugrupowań subneolitycznych. Wykazują za to podobieństwa do naczyń neolitycznych związanych z kulturą amfor kulistych. Wobec braku możliwości weryfikacji danych rozstrzygnięcie kwestii atrybucji kulturowej wydaje się niemożliwe.

W obrębie analizowanego zbioru wyróżniono współcześnie trzy fragmenty ornamentowanego brzuśca oraz pojedynczy ułamek wylewu (Ryc. III.12.3). Obecne na nich wątki ornamentacyjne ograniczały się do prostych, zwielokrotnionych pasm tzw. rozrzedzonego ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza IV) (Ryc. III.12.3:1,4), współwystępujących niekiedy z poziomymi żłobkami, podkreślającymi tektonikę (grupa zdobnicza XV) (Ryc. III.12.3:3). Istnieje możliwość, iż przynajmniej część z zachowanych ułamków należała pierwotnie do pierwszego z opisanych wyżej naczyń. Ze względu na problemy wynikające z przemieszania kolekcji zrezygnowano z szczegółowych analiz technologicznych. W odniesieniu do ceramiki charakterystycznej, dane te zaprezentowano kompleksowo w zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

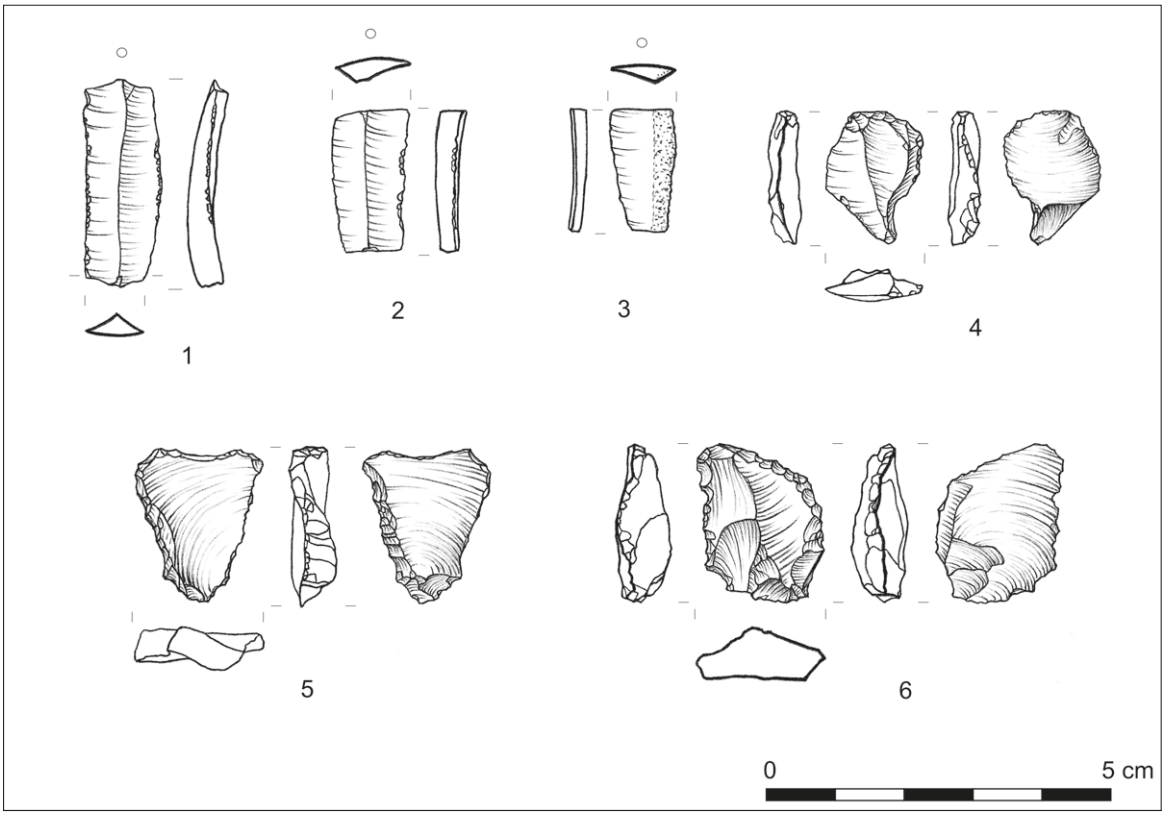
xxx

Inwentarz zabytków krzemiennych liczy 30 okazów wykonanych z surowca narzutowego bałtyckiego (22 szt.) oraz czekoladowego (5 szt.). W przypadku trzech egzemplarzy identyfikacja była niemożliwa z uwagi na wysoki stopień ich przepalenia.

Dominującą kategorię techno-typologiczną tworzą produkty debitażu, wśród których przeważa zbiór 22 niecharakterystycznych odłupków silnie zróżnicowanych zarówno pod względem kształtów, jak i rozmiarów. Co najmniej trzy z nich należy łączyć z techniką łuszczniowa, tj. klasyfikować jako łuszczki. Do zestawu form łuszczniowych zaliczyć należy także pojedynczy stosunkowo masywny łuszczeń jednobiegunowy. Kolejną grupę stanowią wióry reprezentowane przez cztery fragmenty medialne (Ryc. III.13.4:1-3).

Ryc. III.12.3. Dąbrowa, stan. 1, gm. Radzymin, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.12.3. Dąbrowa, site 1, Radzymin municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

Ryc. III.12.4. Dąbrowa, stan. 1, gm. Radzymin, pow. wołomiński. Wybór zabytków krzemiennych
Fig. III.12.4. Dąbrowa, site 1, Radzymin municipality, Wołomin district. Selected flint artefacts

Są to formy jednopiętowe, stosunkowo regularne, tj. o równoległym układzie krawędzi bocznych i grani międzynegatywowych oraz prostym profilu. Ich szerokość oscyluje w zakresie od ok. 9 mm do ok. 13 mm (średnia 10.5 mm), co odpowiada standardowi przyjętemu dla wiórów subneolitycznych. Dwa spośród analizowanych fragmentów wyróżniają się niemal idealnie prostokątnym zarysem, a także występowaniem na obu krawędziach quasi-retuszu – mikronegatywów lub wyszczerbień (Ryc. III.13.4:1-2). Obecność tych śladów, a także umiejscowienie przełamów w sposób pozwalający na wyodrębnienie najbardziej regularnej i najszerszej partii wióra sugerują, że formy te mogły być używane jako tzw. narzędzia funkcjonalne. Poza brakiem łuskania posiadają one wszystkie atrybuty właściwe dla prostokątnych wkładek (Ryc. VI.5:9; VI.6:8). Niestety, ze względu na wysoki stopień zeolizowania niemożliwe było przeprowadzenie obserwacji traseologicznych, które mogłyby taką interpretację zweryfikować. W związku z powyższym zdecydowano o sklasyfikowaniu omawianych okazów w ramach produktów debitażu (grupa wiórów).

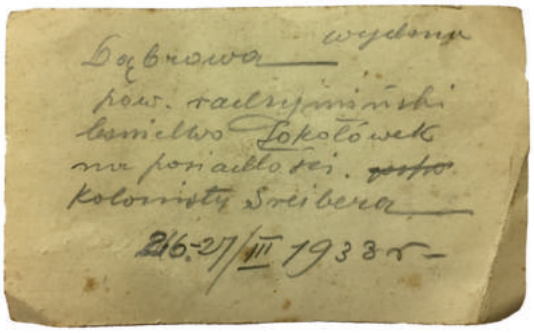
Ostatnią kategorię tworzą produkty modyfikacji debitażu reprezentowane przez masywny rylcowiec proksymalny związany z zabiegiem sekcjonowania wióra o soczewkowatej piętce ze śladami prawcowania (Ryc. III.13.4:4) oraz trzy narzędzia – odłupek z łuskaniem wydłuż jednej krawędzi oraz dwa skrobacze (Ryc. III.13.4:5,6). Pierwszy to forma odłupkowa z krzemienia czekoladowego, retuszowana zwrotnie na trzech bokach (Ryc. III.13.4:5). Drugi z okazów wykonany jest na łuszczce z krzemienia bałtyckiego i charakteryzuje się dorsalnym retuszem dwóch krawędzi (Ryc. III.13.4:6).

Struktura zbioru, w którym przeważają wytwory mało diagnostyczne zarówno pod względem typologicznym, jak i technologicznym istotnie ogranicza możliwości określenia atrybucji kulturowo-chronologicznej poszczególnych jego elementów. Podejmując próbę konstatacji przeprowadzonej analizy zwrócić należy uwagę na występowanie dwóch, wyraźnie różniących się komponentów technologicznych, tj. oportunistycznej ze swej natury koncepcji odłupkowej, realizowanej przy zastosowaniu techniki łuszczenia oraz koncepcji wiórowej opartej na technice pośrednika, zakładającej pozyskiwanie form o ściśle określonych parametrach morfometrycznych. Z tej perspektywy okazy łuszczniowe można ewentualnie łączyć z występującą na stanowisku ceramiką TKK, zaś wióry z fragmentami naczyń „linińskich", na co wskazuje ich pokrój oraz specyfikacja metryczna (średnie szerokość dokładnie wpisuje się w zakres wyznaczony dla form subneolitycznych).

Inne elementy kulturowe: Zabytki krzemienne oraz dwa fragmenty ceramiki TKK
Literatura: E. Kempisty 1970, ryc. 87:2, 93:4; 1972, s. 436, tabl. XXVI:17–21
Uwagi: Materiał z archiwalnych stanowisk Dąbrowa 1 i 2 przechowywany jest obecnie pod jednym numerem inwentarzowym PMA/II/2875, a jego rozdzielenie jest niemożliwe. Pomimo podjętych prób, nie udało się zweryfikować dwóch naczyń zrekonstruowanych graficznie i zaprezentowanych w opracowaniu E. Kempisty (1972, tabl. XXVI:20,21). Ich opisu dokonano na podstawie zawartych tam informacji. Duży fragment wylewu oraz dno jednego z nich (?) odnaleziono w inwentarzu przypisanym do stanowiska Dąbrówka 1 (nr inw. PMA/II/2890). Przypisania pozostałych form charakterystycznych do omawianego zespołu dokonano konfrontując stan obecny zabytków z ich opisem i wizerunkami archiwalnymi. W poszczególnych przypadkach może to budzić uzasadnione wątpliwości. Zastosowanie podobnego rozwiązania nie było możliwe w przypadku materiałów krzemiennych, które arbitralnie przypisano do stanowiska nr 1.

13

Miejscowość: Dąbrowa
Stanowisko nr: 2
Gmina: Radzymin
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma położona na terenie posiadłości kolonisty Szreibera, na wprost zabudowań, na szczycie* (Ryc. III.13.1)
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela, 14.05.1934 r. i 10.06.1935 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/2875

Ryc. III.13.1. Dąbrowa, stan. 2, gm. Radzymin, pow. wołomiński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.13.1. Dąbrowa, site 2, Radzymin municipality, Wołomin district. Selected archived documentation

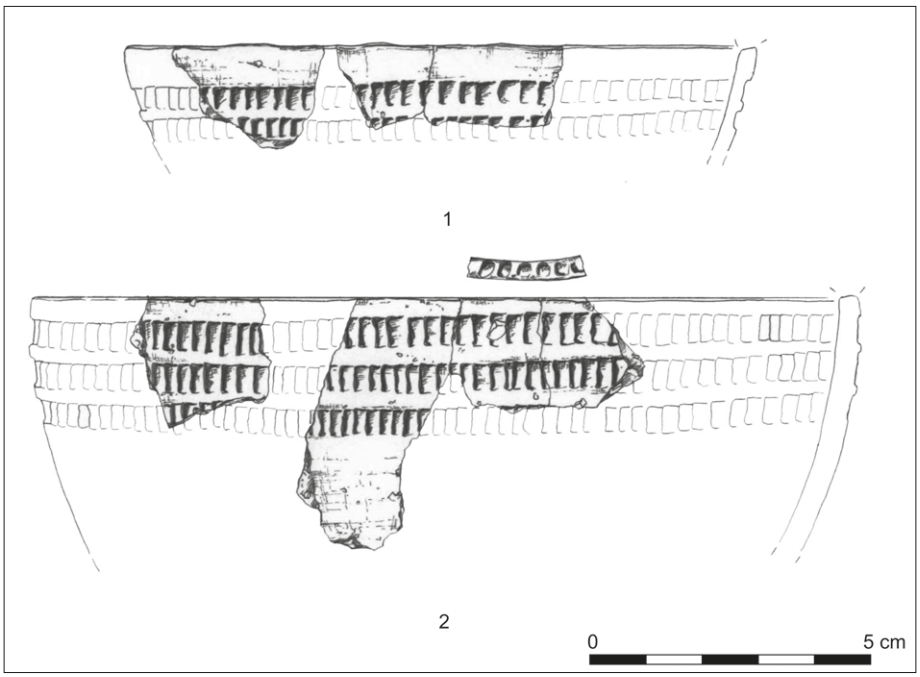
Inwentarz:

W świetle danych archiwalnych (Kempisty 1972, s. 463), kolekcja ceramiki subneolitycznej ze stan. 2 w Dąbrowie liczyła 198 fragmentów silnie rozdrobnionych naczyń (por. uwagi). Zdecydowaną większość z opisanych ułamków zweryfikowano współcześnie. Chociaż stan zachowania źródeł wyklucza rekonstrukcję cech makromorfologicznych, to jednak w kilku przypadkach dokonano tego na podstawie obserwacji górnych części naczyń. Dotyczy to jednoczłonowych mis (minimum 2 egzemplarze) o łukowatych ściankach, niewyodrębnionym wylewie i średnicy około 15 cm i 11 cm (prawdopodobnie typ 4,13). Obydwa okazy są bardzo zbliżone stylistycznie – proste wylewy zwieńczono ścięciem poziomym (typ 1k) lub diagonalnym do wnętrza naczynia (typ 1i). Ornament, ulokowany tuż pod krawędzią wylewu, składa się ze zwielokrotnionych pasm szerokiego ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III). Brzeg jednej z mis ozdobiono dodatkowo płytkimi odciskami owalnego stempelka (Ryc. III.13.2).

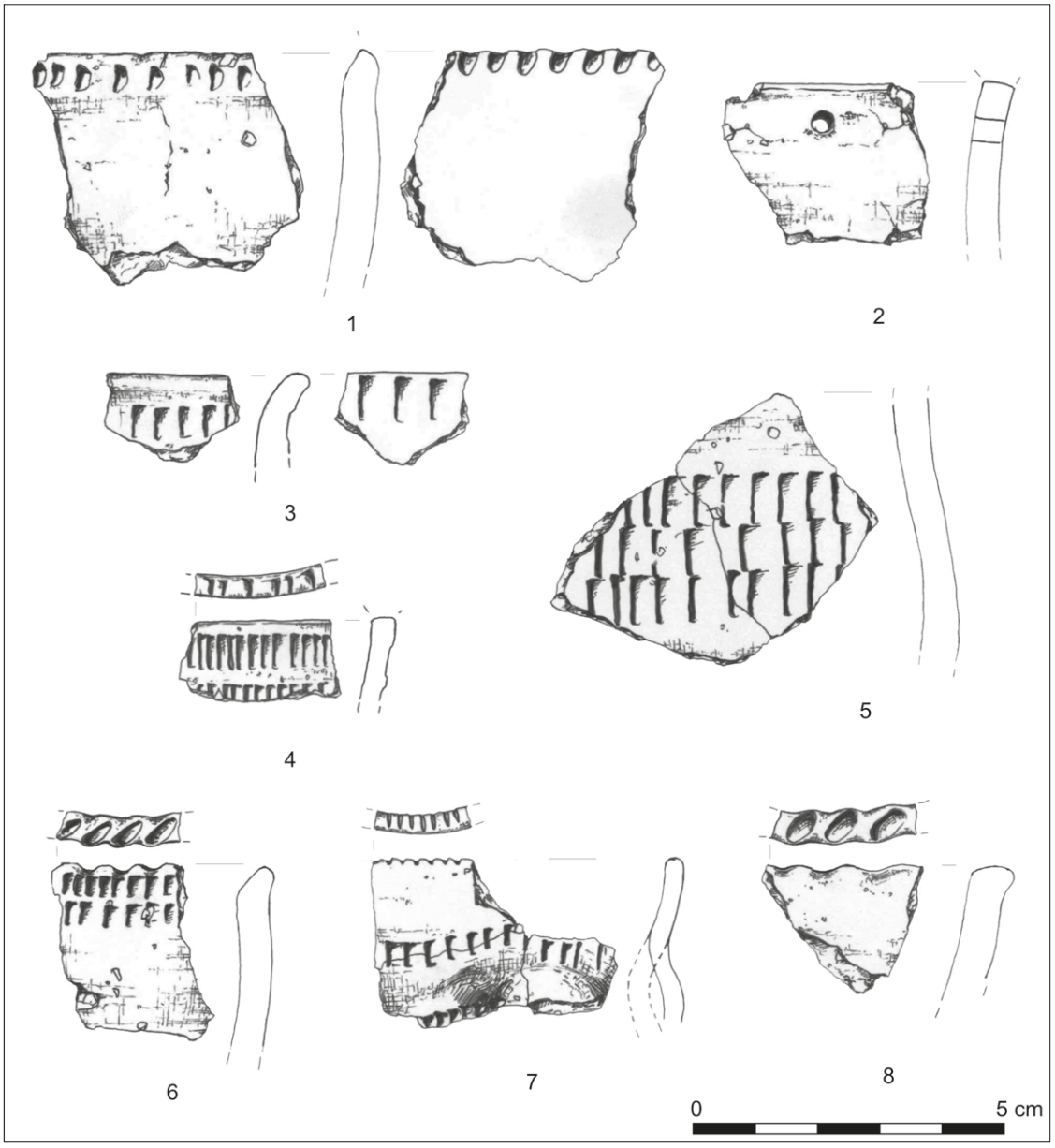
Cechy mikromorfologiczne pozostałej części kolekcji scharakteryzowano na podstawie zachowanych ułamków krawędzi (24 egz.) i den (2 egz.). W przypadku wylewów dominującą grupę stanowią egzemplarze o ściankach jedno- lub dwustronnie ścienionych, przy czym w pierwszym wariancie przeważają zwieńczenia łukowate (2e) lub ograniczone od strony zewnętrznej (2c), w drugim zaś ostro zakończone (10a). Ich łączny udział wynosi 50%. Frekwencja krawędzi o ściankach prostych, zakończonych łukowato (1e), ściętych prosto (1k) bądź skośnie na stronę wewnętrzną (1i) jest wyraźnie niższa i osiąga około 38%. Do rzadkości należą okazy pogrubione od strony zewnętrznej (17e) lub z tzw. półkolistym okapem (33k). Ich udział wynosił odpowiednio nieco ponad 8% i 4%.

Wśród den wydzielono wyłącznie formy płaskie (2 egz.) niewyodrębnione, jednak ich stan zachowania uniemożliwiał bliższą klasyfikację typologiczną.

Spośród wątków zdobniczych odnotowano jedynie kompozycje jednoelementowe lub zwielokrotnione w kilku układach horyzontalnych. Prawie wyłącznie są to pasma wykonane techniką szerokiego, rozrzedzonego ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza IV) (Ryc. III.13.3:3,5,6) bądź – rzadziej – jego wariantu „klasycznego" (grupa zdobnicza III) (Ryc. III.13.2; III.13.3:4). Ornament lokowano najczęściej w strefie podkrawędnej od strony zewnętrznej (Ryc. III.13.2; III.13.3:4,5). Pasma bruzdowe umieszczano też na brzuścach (Ryc. III.13.3:5). Poniżej wylewu występowały również płytkie odciski, wykonane stemplem o nerkowatym żądle (kością?) (grupa zdobnicza XII) (Ryc. III.13.3:1) lub otworki (grupa zdobnicza Ia) (Ryc. III.13.3:2). Stosunkowo częste jest zdobienie brzegów, gdzie, umieszczano „rozrzedzony" ścieg bruzdowy, płytkie odciski stempla o wrzecionowatym żądle, dołki lub głębokie karby prowadzone diagonalnie względem obwodu naczynia (Ryc. III.13.2:2; III.13.3:4,6-8). Zdobienia takie wystąpiły w niemal 40% ułamków krawędzi. Opisując zestaw elementów zdobniczych, należy wspomnieć o niewielkim fragmencie górnej części naczynia, posiadającym na styku szyjki z brzuścem silnie zaakcentowaną deformację, widoczną jako niezbyt foremny guz (Ryc. III.13.3:7).

Ryc. III.13.2. Dąbrowa, stan. 2, gm. Radzymin, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.13.2. Dąbrowa, site 2, Radzymin municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

Ryc. III.13.3. Dąbrowa, stan. 2, gm. Radzymin, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.13.3. Dąbrowa, site 2, Radzymin municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

Ogólną charakterystykę technologiczną zbioru sporządzono na podstawie wiarygodnie wyróżnionych 26 fragmentów tzw. ceramiki wydzielonej (por. uwagi). Wśród nich odnotowano aż pięć grup technologicznych. Dominowały receptury sklasyfikowane w ramach grupy J (blisko 39%) oraz L (blisko 31%). Pięć fragmentów należało do naczyń cienkościennych opisywanych w ramach grupy K (około 20%). Pozostałe grupy E i D rejestrowano już nielicznie i stanowiły one odpowiednio około 8 i 4%.

Ogół danych z zakresu identyfikacji cech formalnych charakterystycznych ułamków ceramiki ujęto w zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne elementy kulturowe: Materiał ceramiczny TKK
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 463, tabl. XXVI:7–16
Uwagi: Materiał z archiwalnych stanowisk Dąbrowa 1 i 2 przechowywany jest obecnie pod jednym numerem inwentarzowym PMA/II/2875, a jego wiarygodne rozdzielenie jest niemożliwe. Identyfikacji pierwotnej (?) struktury inwentarza dokonano w oparciu o opisy i wizerunki graficzne fragmentów charakterystycznych zaprezentowane w opracowaniu E. Kempisty (1972, s. 463, tabl. XXVI:7–16). Zastosowanie podobnego rozwiązania nie było możliwe w przypadku materiałów krzemiennych, które arbitralnie przypisano do stanowiska nr 1.

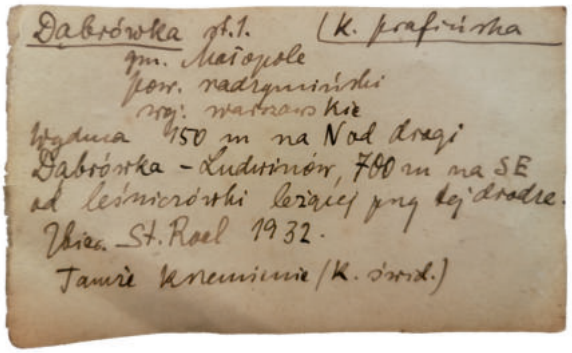
14

Miejscowość: Dąbrówka
Stanowisko nr: 1
Gmina: Dąbrówka
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma położona 150 m na północ od drogi Dąbrówka-Ludwinów, 700 m na południowy wschód od leśniczówki leżącej przy tej drodze* (Ryc. III.14.1)
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela, 1932 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/2890
Inwentarz:

Na podstawie porównania danych archiwalnych (Kempisty 1972: 463) oraz współczesnej struktury zbioru, jego liczebność można szacować na około 30 silnie rozdrobnionych ułamków naczyń. Oddzielną kategorię stanowi częściowo wyklejone dno oraz górna część smukłego garnka o esowatym profilu, wysokiej szyjce i odgiętej na zewnątrz krawędzi (Ryc. III.14.2). Największa wydętość, dość wyraźnie zaznaczonego brzuśca znajduje się w około 2/3 wysokości (garnek typu 8,23). Do istotnych cech morfologicznych zaliczyć należy także płaskie, niewyodrębnione dno (typ 2c) oraz ścienioną wewnętrznie, zaokrągloną krawędź wylewu (typ 2e). Zdobienie obejmuje strefę podkrawędną od wewnątrz i zewnątrz naczynia oraz górną część brzuśca. We wszystkich tych miejscach ulokowano poziome pasma szerokich odcisków tzw. rozrzedzonego ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza IV). W zależności od lokalizacji ornamentu różna jest liczba pasm – od jednego po wewnętrznej stronie wylewu po trzy (?) w górnej części brzuśca, gdzie tego rodzaju kompozycja dodatkowo podkreślała tektonikę formy. Wysokość garnka wynosiła 26 cm, średnica wylewu 24 cm, a dna 9 cm. Wspomniane naczynie jest zapewne tożsame z egzemplarzem przypisanym przez E. Kempisty (1972, tabl. XXVI:20) do stanowiska Dąbrowa 1.

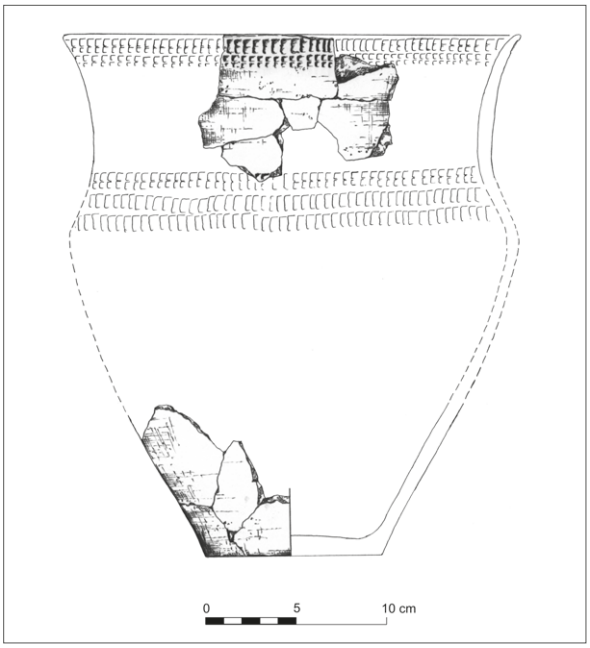
Wśród pozostałych fragmentów o cechach dystynktywnych wyróżniono pojedynczy, nieornamentowany ułamek krawędzi (typ 1e) oraz dwa fragmenty szyjki zdobione zwielokrotnionymi pasmami tzw. rozrzedzonego ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza IV).

Całość charakterystycznych elementów ceramiki sklasyfikowano technologicznie w ramach grupy L. Ze względu na wysoce prawdopodobny fakt przemieszania zabytków pochodzących ze stan. Dąbrówka 1 i 2, zrezygnowano z prowadzenia szerzej zakrojonych analiz materiału masowego. Ogół danych z zakresu identyfikacji cech formalnych charakterystycznych ułamków ceramiki ujęto w zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).
Inne elementy kulturowe: Materiał ceramiczny KŁ

Ryc. III.14.1. Dąbrówka, stan. 1, gm. Dąbrówka, pow. wołomiński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.14.1. Dąbrówka, site 1, Dąbrówka municipality, Wołomin district. Selected archived documentation

Literatura: E. Kempisty 1972, s. 463, tabl. XXVII:6,7
Uwagi: Materiał ze stanowisk Dąbrówka 1 i 2 przechowywany jest obecnie pod jednym numerem inwentarzowym PMA/II/2890. Aktualnie jego rozdzielenie jest niemożliwe, co w szczególności dotyczy tzw. ceramiki masowej. Identyfikację elementów charakterystycznych oparto na porównaniu opisów i przedstawień graficznych zamieszczonych w opracowaniu E. Kempisty. Duży fragment wylewu oraz dno zrekonstruowanego graficznie naczynia jest zapewne tożsame z naczyniem przypisywanym wcześniej do kolekcji ze stanowiska Dąbrowa 1, nr inw. PMA/II/2875 (Kempisty 1972, tabl. XXVI:20). Na zachowanej metryczce (Ryc. III.14.1) wykazano obecność materiałów krzemiennych k. świderskiej. Obecnie źródeł tych nie udało się zweryfikować.

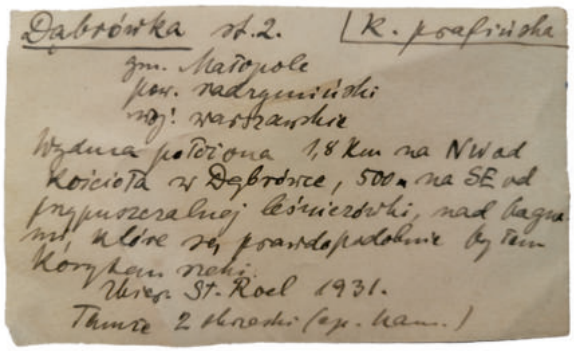

Ryc. III.14.2. Dąbrówka, stan. 1, gm. Dąbrówka, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.14.2. Dąbrówka, site 1, Radzymin municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

15

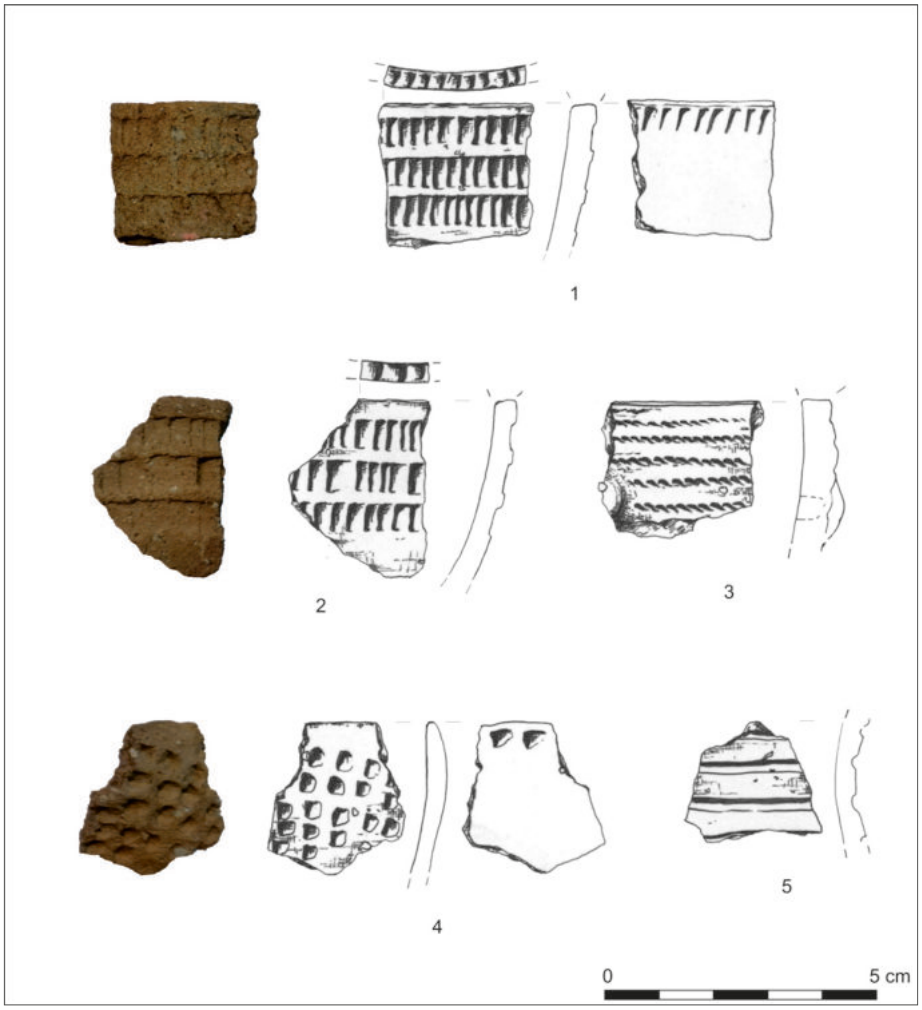
Miejscowość: Dąbrówka
Stanowisko nr: 2
Gmina: Dąbrówka
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma położona 1,8 km na północny zachód od kościoła w Dąbrówce, 500 m na południowy wschód od przypuszczalnej leśniczówki, nad bagnami, które są prawdopodobnie byłym korytem rzeki* (Ryc. III.15.1)
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela, 1932 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/2890
Inwentarz:

Na podstawie danych archiwalnych, kolekcja ceramiki subneolitycznej ze stan. nr 2 powinna liczyć 11 ułamków (Kempisty 1972, s. 463), niemniej w toku kwerendy pozytywnie zweryfikowano tylko dziewięć fragmentów charakterystycznych (por. uwagi). Najpewniej większość z nich to części jednoczłonowych

Ryc. III.15.1. Dąbrówka, stan. 2, gm. Dąbrówka, pow. wołomiński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.15.1. Dąbrówka, site 2, Dąbrówka municipality, Wołomin district. Selected archived documentation

mis o łukowatych ściankach i prostych krawędziach wylewu (Ryc. III.15.2:1,2,4). Naczynia te zdobiono pasmami szerokiego ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III), które lokowano zarówno po zewnętrznej, jak i wewnętrznej stronie wylewu. Tą samą techniką dekorowano także brzegi (Ryc. III.15.2:1,2).

Ryc. III.15.2. Dąbrówka, stan. 2, gm. Dąbrówka, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.15.2. Dąbrówka, site 2, Dąbrówka municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

Wśród zachowanych krawędzi przeważają formy o prostych ściankach i zwieńczeniu ściętym poziomo (1k) lub skośnie do wnętrza (1i). Egzemplarze ścienione, zakończone łukowato notowano sporadycznie (9e).

Pomimo niewielkiej liczebności zbioru, zaobserwowano dużą różnorodność stosowanych motywów i technik zdobniczych. Obok wspomnianych horyzontalnych linii ściegu bruzdowego, strefy podkrawędne ornamentowano zwielokrotnionymi pasmami odcisków stempelka o formie zbliżonej do trójkąta (grupa zdobnicza XII) (Ryc. III.15.2:4), a także odciskami sznura (grupa zdobnicza XVI), współwystępującymi z guzkami wypychanymi od strony wewnętrznej naczynia (grupa zdobnicza IIa) (Ryc. III.15.2:3). Do zestawu wątków podkrawędnych dodać należy otworki. Na pojedynczym ułamku szyjki esowato profilowanego pojemnika odnotowano również poziome żłobki (grupa zdobnicza XV) (Ryc. III.15.2:5).

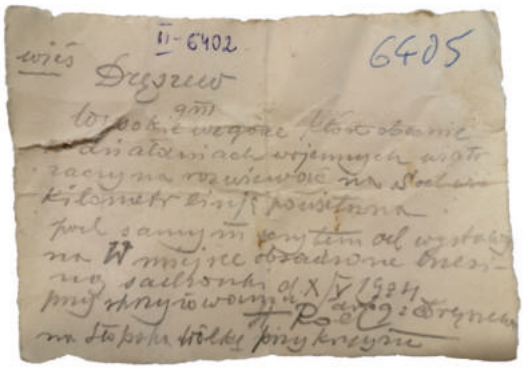
Obserwacje technologiczne przeprowadzono w odniesieniu do charakterystycznych ułamków ceramiki (por. uwagi), przy czym jedynie osiem spełniało kryteria umożliwiające identyfikację typów i grup technologicznych. Wyróżniono tu obecność receptur „amforowych" (4 egz.) oraz tzw. ceramiki delikatnej (2 egz.), które opisywane są w ramach grup E i K. Pozostałe fragmenty sklasyfikowano w ramach grupy J.

Ogół danych z zakresu identyfikacji cech formalnych charakterystycznych ułamków ceramiki ujęto w zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

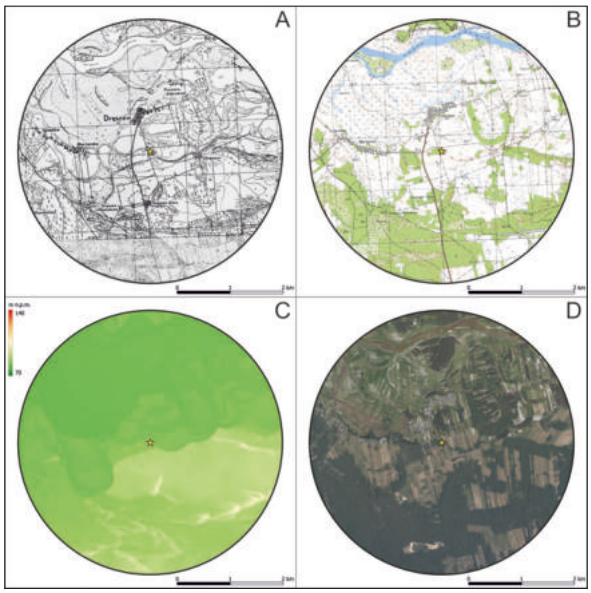
Inne elementy kulturowe: Materiał ceramiczny KŁ
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 463,464, tabl. XVIII:1–5
Uwagi: Materiał ze stanowisk Dąbrówka 1 i 2 przechowywany jest obecnie pod jednym numerem inwentarzowym PMA/II/2890. Jego wiarygodne rozdzielenie jest niemożliwe, co w szczególności dotyczy tzw. ceramiki masowej. Identyfikacji zbioru dokonano w oparciu o dane z wcześniejszych publikacji E. Kempisty (1972, tabl. XVIII:1–5).

16

Miejscowość: Dręszew
Stanowisko nr: 4
Gmina: Dręszew
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wysokie wzgórze położone na południe od wsi, przy skrzyżowaniu dróg Dręszew na Słopską Wólkę przy krzyżu* (Ryc. III.16.1; III.16.2.)
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela, 10.V.1934 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/6402

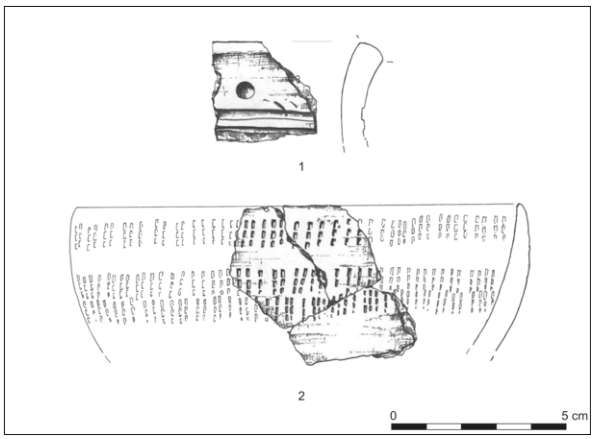
Ryc. III.16.1. Dręszew, stan. 4, gm. Dręszew, pow. wołomiński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.16.1. Dręszew, site 4, Dręszew municipality, Wołomin district. Selected archived documentation

Ryc. III.16.2. Dręszew, stan. 4, gm. Dręszew, pow. wołomiński. Lokalizacja stanowiska na podkładzie: A – mapy topograficznej WIG 1:25000, różne wydania; B – mapy topograficznej PUWG 1965; C – numerycznego modelu terenu (dane ISOK); D – ortofotomapy terenu (dane geoportal.gov.pl)
Fig. III.16.2. Dręszew, site 4, Dręszew municipality, Wołomin district. Location of the site on: A – topographic map, WIG 1:25000, various editions; B – topographic map, PUWG 1965; C – digital model of the area (isok.gov.pl); D – orthophotomap of the area (geoportal.gov.pl)

Inwentarz:

W kolekcji wyróżniono osiem (po wklejeniu 6) fragmentów ceramiki. Zrekonstruowano graficznie górną część niewielkiej, jednoczłonowej misy (Ryc. III.16.3:2) o łukowatych ściankach (typ 4,13) i ścienionej od zewnątrz krawędzi wylewu (typ 9e). Dno nie zachowało się. Średnicę wylewu określono na 13 cm. Górna część naczynia była ornamentowana potrójnym pasmem odcisków prostokątnego, trójzębnego grzebyka.

Ryc. III.16.3. Dręszew, stan. 4, gm. Dręszew, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.16.3. Dręszew, site 4, Dręszew municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

Z materiału wyodrębniono także pojedynczą krawędź, wyraźnie odgiętą na stronę zewnętrzną (Ryc. III.16.3:1). Ścianki mają prosty przebieg, a zwieńczenie uformowano poprzez diagonalne ścięcie na stronę zewnętrzną (1j). Na szyjce widoczne jest zdobienie złożone z poziomych żłobków oraz ulokowanych nad nimi głębokich dołków, wykonanych w sposób niepowodujący powstania plastycznych guzków. Parametry technologiczne obydwu naczyń pozwalają sklasyfikować je w ramach grupy L.

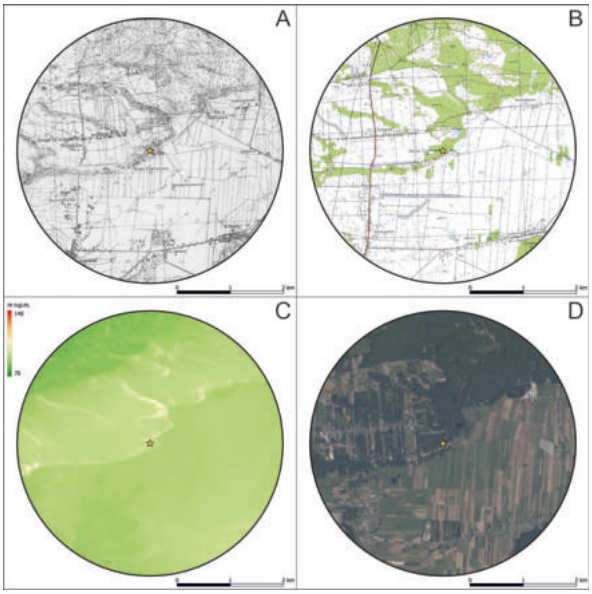
Ogół opisu cech formalnych charakterystycznych ułamków ceramiki ujęto w zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne elementy kulturowe: Materiał ceramiczny KM, KŁ
Literatura: E. Kempisty 1970, ryc. 85:6; 1972, s. 464, tabl. XXVII:8
Uwagi: –

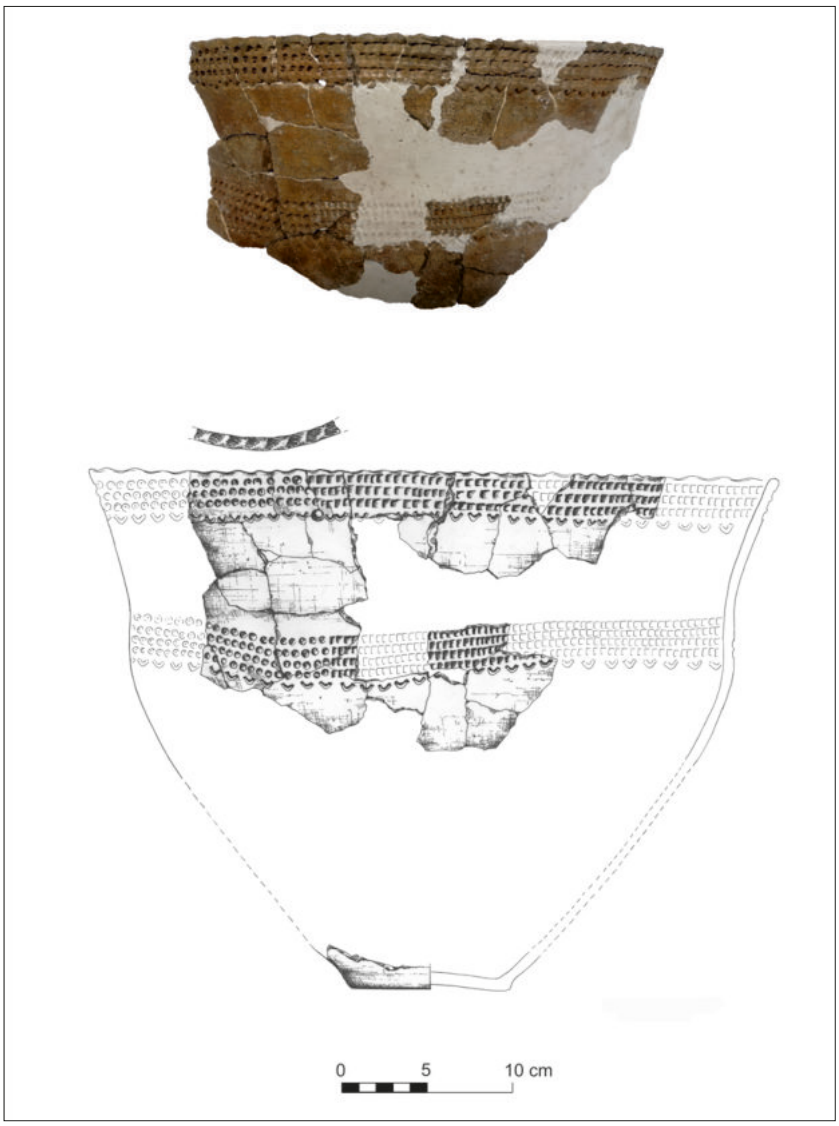
17

Miejscowość: Działy Czarnowskie
Stanowisko nr: 1
Gmina: Dąbrówka
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma położona 200 kroków od zabudowań J. Kuśkowskiego i J. Królika, 700 m na południe od wschodniego krańca wsi Kołaków* (Ryc. III.17.1)
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela, 1932 r. i 1933 r. oraz J. Kowalczyka i E. Kempisty, 1965 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/2963
Inwentarz:

Zbiór ceramiki składa się obecnie z częściowo zrekonstruowanego naczynia (Ryc. III.17.2) oraz kilkuset bardzo drobnych i niecharakterystycznych ułamków brzuśców. Z uwagi na możliwe przemieszanie kolekcji między stanowiskami 1 i 4 zrezygnowano ze szczegółowej charakterystyki tzw. materiałów masowych. Odtworzone naczynie należy sklasyfikować jako puchar lejkowato profilowany typu 7,41, tj. o szyjce dobrze wyodrębnionej, prostej i wychylonej wyraźnie na zewnątrz. Pomimo takiej atrybucji, wynikającej z porównania proporcji średnicy wylewu i brzuśca oraz wysokości, przypomina on powszechne w zespołach „linińskich" garnki esowato profilowane o wysokiej szyjce i największej wydętości brzuśca zlokalizowanej w około 2/3 wysokości (typ 8,23). Zrekonstruowana średnica wylewu wynosi 51 cm, a dna 9 cm. Z kolei wysokość naczynia można szacować na około 41 cm. Szyjka wyodrębniona jest nieco powyżej 2/3 wysokości, Prostą krawędź wylewu zakończono łukowatym zwieńczeniem (typ 1e), częściowo „zdeformowanym" poprzez obecność ornamentu. Płaskie dno należy do form niewyodrębnionych o lekko wysklepionej do wewnątrz powierzchni (typ 5c). Ornament zgrupowano w trzech strefach, tj. na krawędzi, po stronie zewnętrznej wylewu oraz w górnej części brzuśca. W pierwszym przypadku są to diagonalnie ułożone, głębokie odciski sznura obwijanego (tzw. ornamentu gąsienicowego). Pozostałe części naczynia zdobiono

Ryc. III.17.1. Działy Czarnowskie, stan. 1, gm. Dąbrówka, pow. wołomiński. Lokalizacja stanowiska na podkładzie: A – mapy topograficznej WIG 1:25000, różne wydania; B – mapy topograficznej PUWG 1965; C – numerycznego modelu terenu (dane ISOK); D – ortofotomapy terenu (dane geoportal.gov.pl)
Fig. III.17.1. Działy Czarnowskie, site 1, Dąbrówka municipality, Wołomin district. Location of the site on: A – topographic map, WIG 1:25000, various editions; B – topographic map, PUWG 1965; C – digital model of the area (isok.gov.pl); D – orthophotomap of the area (geoportal.gov.pl)

Ryc. III.17.2. Działy Czarnowskie, stan. 1, gm. Dąbrówka, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.17.2. Działy Czarnowskie, site 1, Dąbrówka municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

motywem potrójnych, poziomych pasm szerokiego ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III), ograniczonych od dołu odciskanymi łuczkami (grupa zdobnicza XIII). Uwagę zwraca fakt, że w pewnym momencie ornament bruzdowy urywa się, a tworzone przezeń linie kontynuowane są przez odciski stempla o formie zbliżonej do owalu (końcówką kości?). Niejasne jest, czy zmiana techniki i narzędzia dekoracji miała charakter „przypadkowy", czy też stanowi odbicie wertykalnej segmentacji wątków zdobniczych. W górnej części szyjki zachował się otwór będący zapewne śladem zabiegów naprawczych. Naczynie wykonano z dobrze przygotowanej masy ceramicznej schudzonej znaczą ilością średnio- i drobnoziarnistego tłucznia mineralnego barwy różowej. Powierzchnie dość dobrze wygładzono, co w kumulacji z innymi cechami pozwala klasyfikować pojemnik w ramach „wczesnobrązowej" grupy technologicznej J.

Oprócz naczynia, którego parametry formalne uwzględniono w zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1), w kolekcji ze stan. 1 znajduje się także gliniana figurka zoomorficzna. Związek tego obiektu z inwentarzem subneolitycznym jest jednak trudny do ustalenia.

Inne elementy kulturowe: Materiał ceramiczny KAK, KM, TKK

Literatura: J. Gardawski 1958, ryc. 3; E. Kempisty 1970, ryc. 87:1; 1972, s. 464, tabl. XVII:17,18; B. Józwiak 2003, ryc. 10:2

Uwagi: Materiał z archiwalnych stanowisk Działy Czarnowskie 1 i 4 przechowywany jest obecnie pod jednym numerem inwentarzowym PMA/II/2963. Jego wiarygodne rozdzielenie jest niemożliwe.

18

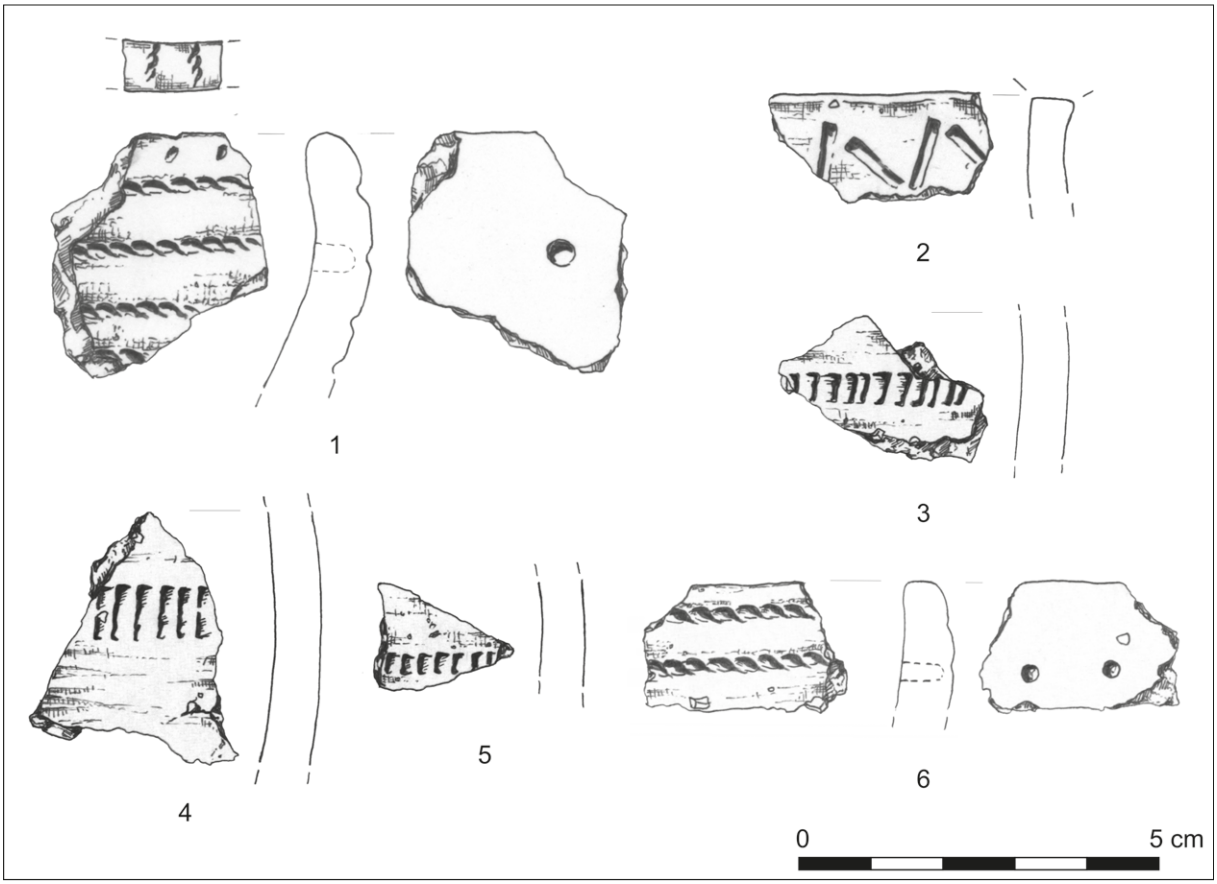
Miejscowość: Działy Czarnowskie
Stanowisko nr: 4
Gmina: Dąbrówka
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Rozwiana wydma położona na zachód od drogi Guzowatka - Kołaków, 50 kroków od niej na polu Tachulskiego, 1,7 km na północ od folwarku w Guzowatce.*
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela, 1934 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/2963
Inwentarz:

Zbiór ceramiki składa się z kilkudziesięciu niecharakterystycznych fragmentów o cechach technologicznych sugerujących ich przynależność do typu Linin. Z uwagi na przemieszanie materiałów ze stan. 1 i 4 zrezygnowano z ich szczegółowej analizy technologicznej.
Inne elementy kulturowe: Materiał ceramiczny KAK, KM, TKK
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 464
Uwagi: Materiał ze stanowisk Działy Czarnowskie 1 i 4 przechowywany jest obecnie pod jednym numerem inwentarzowym PMA/II/2963. Aktualnie jego wiarygodne rozdzielenie jest niemożliwe.

19

Miejscowość: Emilianów
Stanowisko nr: 1
Gmina: Radzymin
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma położona nad małym stawkiem, na zachód od wsi, tuż przy drodze Radzymin – Dybów – Wola Rasztowska, na południe od niej, na lewym brzegu rzeczki Rządzy, na jej krawędzi* (por. Uwagi)
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela, 1931 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/2979; III/3290
Inwentarz:

Zbiór silnie rozdrobnionej ceramiki o wyraźnie niehomogenicznej strukturze. Obecność innych, schyłkowoneolitycznych (KCSZ) i wczesnobrązowych (TKK) elementów utrudnia przeprowadzenie precyzyjnej klasyfikacji, zwłaszcza tzw. źródeł niecharakterystycznych. Niewątpliwie, rewizji wymaga zaproponowana przez E. Kempisty (1972, s. 464, tabl. XXVII:9,11,13,16) klasyfikacja części materiałów, które w świetle obecnej wiedzy należałoby łączyć z kulturą ceramiki sznurowej. Kolekcję ceramiki o cechach subneolitycznych szacować można na około 207 fragmentów. Stan ich

Ryc. III.19.1. Emilianów, stan. 1, gm. Radzymin, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.19.1. Emilianów, site 1, Radzymin municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

zachowania uniemożliwia rekonstrukcję cech makromorfologicznych. Udokumentowane krawędzie (Ryc. III.19.1:1,2,6) należą do form prostych lub ścienionych od strony zewnętrznej i łukowatym, bądź ściętym poziomo zwieńczeniu (typy 1e i 2e). Wśród wątków zdobniczych dominują układy jednoelementowych, horyzontalnych pasm, wykonanych techniką szerokiego („klasycznego") ściegu bruzdowego (Ryc. III.19.1:3-5), klasyfikowane w ramach grupy zdobniczej III, wariant „a". Horyzontalne, zwielokrotnione odciski sznura notowano w strefie podkrawędnej, gdzie współwystępowały one z głębokimi dołkami odciskanymi po jego stronie wewnętrznej (Ryc. III.19.1:1,6). Należy podkreślić, że zabieg ten wykonywany był w sposób niepowodujący powstania plastycznego guzka (grupa zdobnicza XIIb).

Wśród wiarygodnie wydzielonych elementów diagnostycznych występują cechy typowe dla grup technologicznych E i L. W pierwszym przypadku są to naczynia średniościenne, o wygładzonych ściankach, gdzie dobrze przygotowana masa ceramiczna schudzana była grubo- i średnioziarnistym tłuczniem mineralnym o barwie niejednorodnej. W drugim, dominował tłuczeń o niestandaryzowanej granulacji. Ze względu na wspomnianą niehomogeniczność kolekcji zrezygnowano z jej szczegółowej analizy technologicznej.

Ogół danych z zakresu identyfikacji elementów wydzielonych ceramiki ujęto w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne KCSZ, TKK

Literatura: E. Kempisty 1972, s. 464, tabl. XXVII:9–16

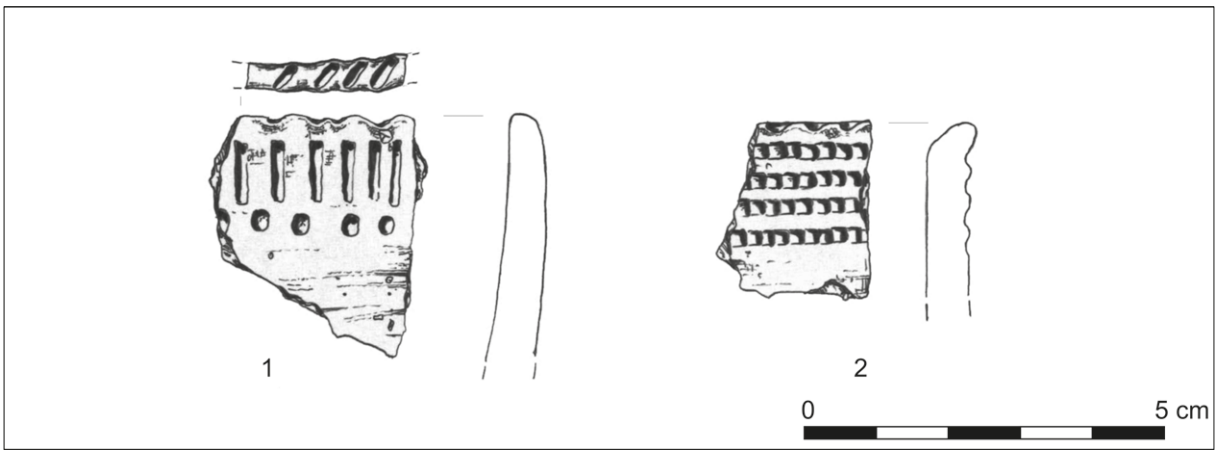
Uwagi: W zbiorze zachowała się metryczka opisująca lokalizację stanowiska nr 3, zewidencjonowanego przez S. Roela w sierpniu 1935 r. – *Na drodze z Radzymina na Niegów, wydma pod zagrodą Raszyńskiego. Płaska wydma leżąca nad torfowiskiem. Bagno leży na południowy zachód od zagrody Raszyńskiego, ½ kilometra od szosy na zachód.*

20

Miejscowość: Góra
Stanowisko nr: 3
Gmina: Wieliszew
Powiat: legionowski
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Duża wydma nad krawędzią Narwi*
Badania: Badania powierzchniowe R. i Z. Jakimowiczów, J i H. Poniatowskich oraz K. Jażdżewskiego, 14.05.1931 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/3007
Inwentarz:

Z wielokulturowego zbioru ceramiki wydzielono dwa niewielkie ułamki krawędzi naczyń typu Linin. Pierwszy należy do form ścienionych od strony zewnętrznej i zaokrąglonym zwieńczeniu (typ 9e) (Ryc. III.20.1:1), drugi zaś posiada ścianki proste i skośne ścięcie do wewnątrz (typ 1i) (Ryc. III.20.1:2). W obu przypadkach ornament koncentruje się na brzegu oraz po jego stronie zewnętrznej. Motywy nadkrawędne tworzone są przez serię diagonalnych odcisków stempla o prostokątnym żądle (grupa zdobnicza VIII). Z kolei zdobienie podkrawędne występuje w wariantach zwielokrotnionych horyzontalnie pasm wąskiego ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza V) (Ryc. III.20.1:2) oraz wieloelementowych konstrukcji złożonych z wertykalnych słupków i ulokowanych pod nimi płytkich dołków (grupy zdobnicze VI oraz XII) (Ryc. III.20.1:1).

Obydwa naczynia posiadały ścianki gładkie, a jako domieszkę wykorzystywano nieznormalizowany tłuczeń mineralny barwy różowej. Prezentowany zestaw atrybutów w pełni odpowiada definicji grupy technologicznej L. Szczegółową korelację cech technostylistycznych zaprezentowano w formie tabelarycznej (Tab. III.1).

Ryc. III.20.1. Góra, stan. 3, gm. Wieliszew, pow. legionowski. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.20.1. Góra, site 3, Wieliszew municipality, Legionowo district. Selected pottery artefacts

Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne KAK, KCSZ, TKK
Literatura: J. Gardawski 1958, tabl. XLII:19; E. Kempisty 1972, s. 425, tabl. VI:16,17
Uwagi: –

21

Miejscowość: Górki
Stanowisko nr: –
Gmina: Osieck
Powiat: otwocki
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: Brak danych
Badania: Brak danych
Zbiory: PMA nr inw. II/4454
Inwentarz:

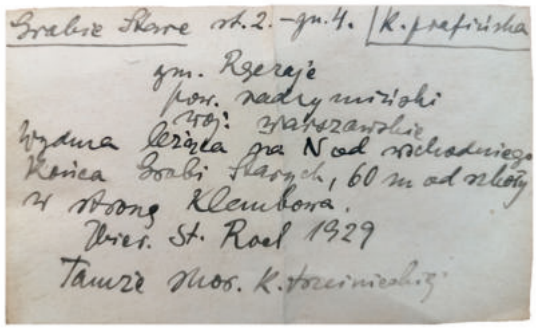
W kolekcji zidentyfikowano jeden ułamek szyjki naczynia, ornamentowany poziomymi pasami krótkich nacięć lub odcisków stempla o wrzecionowatym żądle. Pomiędzy nimi lokowano odciski tzw. ptasiego piórka. Cechy technologiczne pojemnika umożliwiają przypisanie go do grupy technologicznej J.
Inne elementy kulturowe: –
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 434, tabl. XII:7
Uwagi: Niepewna klasyfikacja kulturowa. Możliwa przynależność do kultury amfor kulistych.

22

Miejscowość: Grabie Stare
Stanowisko nr: 2, 3
Gmina: Wołomin
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie

Lokalizacja stanowiska: *Wydma leżące na północ od wschodniego krańca wsi, około 50-60 na północ od szkoły w Grabiach starych (gniazdo 1); wydma położona w odległości 30 m od szkoły w Grabiach Starych, na północ od wschodniego krańca wsi (gniazdo 3); wydma leżąca na północ od wschodniego krańca Grabi Starych, 60 m od szkoły w stronę Klembowa (gniazdo 4) (Ryc. III.22.1); wydma leząca na północ od wschodniego krańca wsi, 40 m od szkoły, pomiędzy gniazdami 1 i 2 (gniazdo 5)* (Ryc. III.22.2)
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela, 1929 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/2645
Inwentarz:

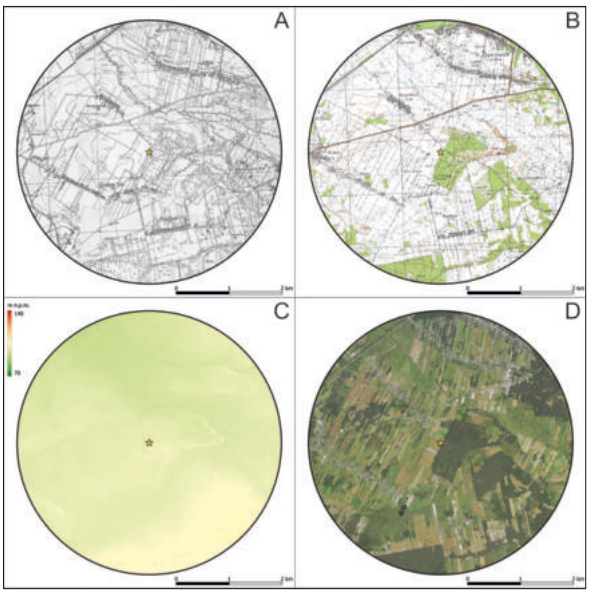
Kolekcja liczy 234 fragmenty ceramiki w większości reprezentujące typ Linin. Opierając się na obserwacjach cech technologicznych, w obrębie zbioru można wyróżnić także nieliczne i niecharakterystyczne stylistycznie ułamki naczyń „klasycznych" ugrupowań kultury

Ryc. III.22.1. Grabie Stare, stan. 2,3, gm. Wołomin, pow. wołomiński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.22.1. Grabie Stare, site 2,3, Wołomin municipality, Wołomin district. Selected archived documentation

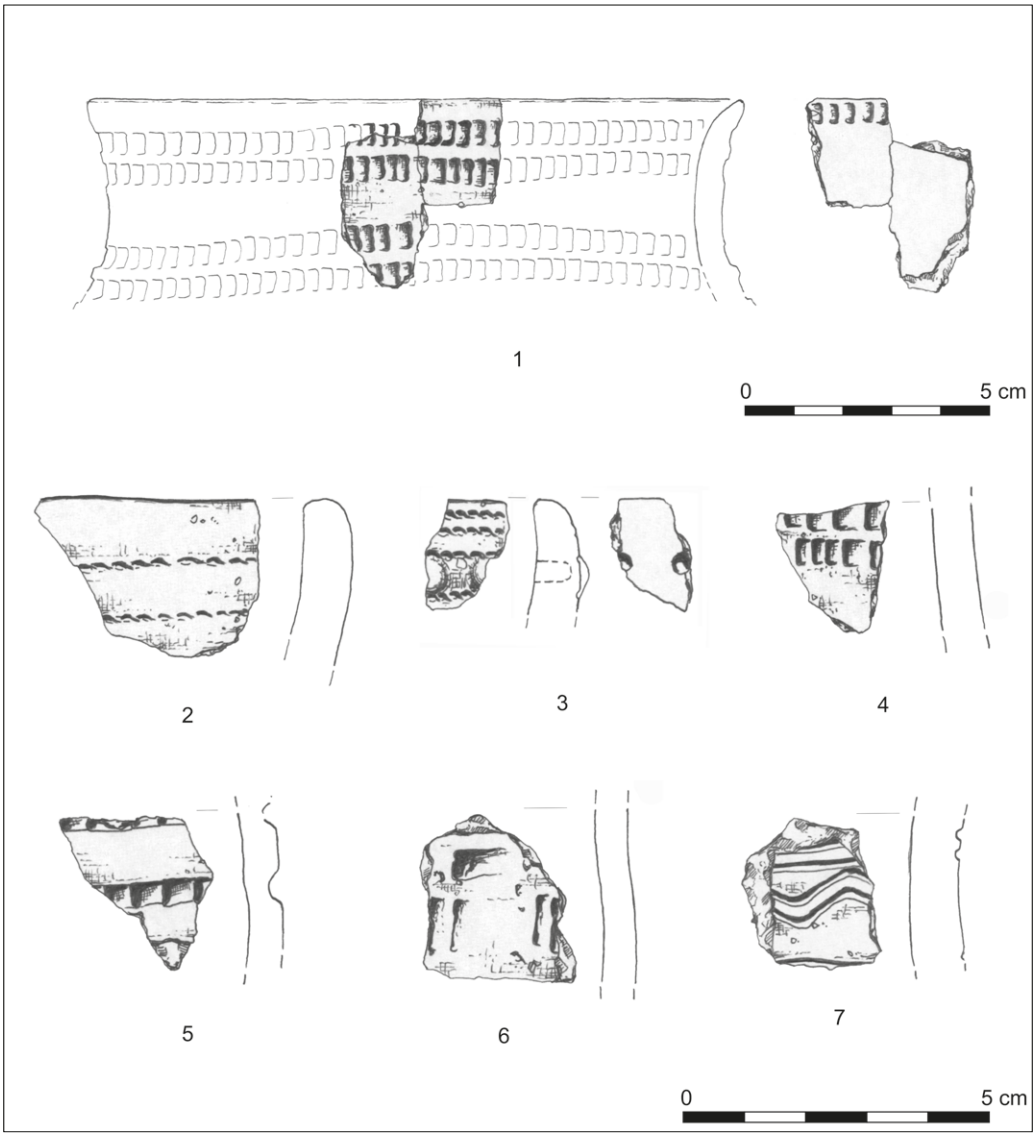
niemeńskiej oraz kilka fragmentów typu Sokołówek. Ogólny stan zachowania materiałów uniemożliwia rekonstrukcję makromorfologii naczyń. W skromnej grupie okazów charakterystycznych odnotowano zaledwie trzy krawędzie wylewów. Wszystkie należą do form ścienionych od strony zewnętrznej (2 egz.) lub wewnętrznej (1 egz.). Ich wspólną cechą jest występowanie zwieńczeń łukowatych nieograniczonych (typy 2e oraz 9e). Wśród elementów zdobniczych można wyróżnić zwielokrotnione pasma wykonane techniką „klasycznego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III). W ten sposób zdobiono zarówno strefę podkrawędną, jak i brzuśce naczyń (Ryc. III.22.3:1,4-6). W jednym przypadku, po wewnętrznej stronie wylewu ulokowano pasmo odciskanych stempelków (w technice tzw. rozrzedzonego ściegu bruzdowego). Dwie z zachowanych krawędzi zdobione były zwielokrotnionymi, horyzontalnymi odciskami sznura (grupa zdobnicza XVI) (Ryc. III.22.3:2,3), które w jednym przypadku współwystępowały z guzkami wypychanymi od strony wewnętrznej naczynia (grupa zdobnicza II). Na szyjce innego pojemnika odnotowano też strefową konstrukcję zdobniczą złożoną z segmentowanych podwójnie, poziomych żłobków i przebiegających pomiędzy nimi linii falistych (grupa zdobnicza XV) (Ryc. III.22.3:7).

Cechy technologiczne zbioru określono na podstawie próby statystycznej liczącej 50 fragmentów. Zdecydowanie dominują receptury oparte na domieszce mineralnej o nieustandaryzowanej granulometrii i gładkich ściankach klasyfikowane w ramach grupy L (68%). Rzadziej rejestrowano domieszkę frakcji drobnej i piasku – grupa J (20%) oraz ułamki posiadające „klasycznoniemeńskie" cechy technologiczne, m.in. cienkościenność i przecieranie powierzchni – grupa M (10%). Do rzadkości należały kawałki naczyń wykonanych w konwencji „amforowej" grupy G, stanowiące zaledwie 2% analizowanego zbioru.

Ryc. III.22.2. Grabie Stare, stan. 2,3, gm. Wołomin, pow. wołomiński. Lokalizacja stanowiska na podkładzie: A – mapy topograficznej WIG 1:25000, różne wydania; B – mapy topograficznej PUWG 1965; C – numerycznego modelu terenu (dane ISOK); D – ortofotomapy terenu (dane geoportal.gov.pl)

Fig. III.22.2. Grabie Stare, site 2,3, Wołomin municipality, Wołomin district. Location of the site on: A – topographic map, WIG 1:25000, various editions; B – topographic map, PUWG 1965; C – digital model of the area (isok.gov.pl); D – orthophotomap of the area (geoportal.gov.pl)

Ryc. III.22.3. Grabie Stare, stan. 2,3, gm. Wołomin, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych

Fig. III.22.3. Grabie Stare, site 2,3, Wołomin municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

Ogół danych z zakresu identyfikacji elementów wydzielonych ceramiki ujęto w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne elementy kulturowe: Materiał ceramiczny KM
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 464,465, tabl. XXVIII:3
Uwagi: Współcześnie materiały przechowywane są w jednym pudełku zinwentaryzowanym pod numerem II/2645. Rozdzielenie zbioru na poszczególne gniazda opisane na metryczkach jest niemożliwe.

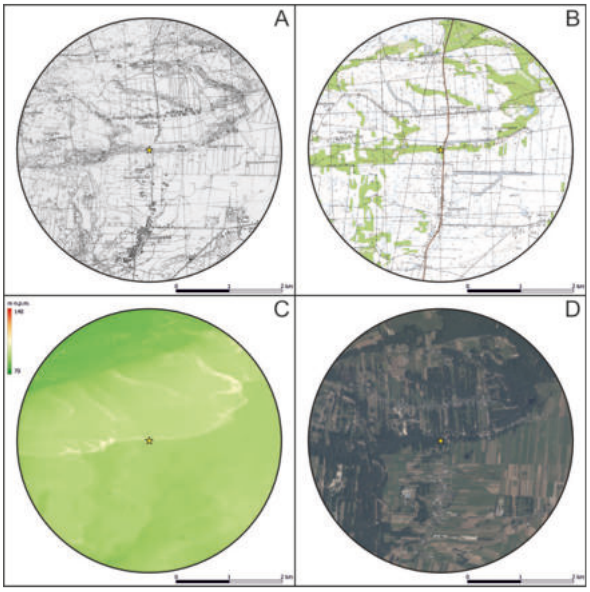
23

Miejscowość: Guzowatka
Stanowisko nr: 1
Gmina: Dąbrówka
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma na północ od wsi, 1 km na południe od Kołakowa, 50 m na zachód od drogi Guzowatka – Kołaków* (Ryc. III.23.1)
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela, 1931 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/2595
Inwentarz:

Kolekcja obejmuje około 80 fragmentów naczyń o cechach subneolitycznych klasyfikowanych w ramach „klasycznej" kultury niemeńskiej oraz typu Linin.

Ceramika niemeńska reprezentowana jest przez fragment brzegu naczynia (zapewne ostrodennego) o dość wyraźnie zaakcentowanej szyjce i prostym, poziomo ściętym wylewie (1k) (Ryc. III.23.2:1). Ornament składał się do podkrawędnego pasma guzków wypychanych na zewnątrz (grupa zdobnicza IIa) oraz karbowania krawędzi, poprzez ulokowanie na niej szeregu odcisków stempla o półkolistym żądle. Cechy technologiczne okazu sklasyfikowano w ramach grupy J. Prawdopodobnie z „klasycznym" wariantem kultury niemeńskiej wiązać można także nieliczny zbiór tzw. ceramiki niecharakterystycznej. Jego wiarygodne oddzielenie nie jest jednak możliwe.

Zestaw naczyń typu Linin jest zdecydowanie liczniejszy, choć niezbyt dystynktywny. Niemożliwe było tu określenie cech makromorfologicznych, co wynika ze stanu zachowania. Wśród pozostałych atrybutów morfologicznych odnotowano dwa fragmenty krawędzi wylewów o ściankach ścienionych od strony zewnętrznej i zwieńczeniu ściętym diagonalnie do wewnątrz naczynia (2i) lub zaokrąglonym, ograniczonym częściowo od strony zewnętrznej (2c). Analizując stosowane techniki i motywy zdobnicze można zauważyć dominację poziomych pasm odciskanych słupków (grupy zdobnicze VI i VIII). Występują one zarówno na szyjkach, jaki i brzuścach naczyń (Ryc. III.23.2:3-5). Stosunkowo rzadka jest technika ściegu bruzdowego,

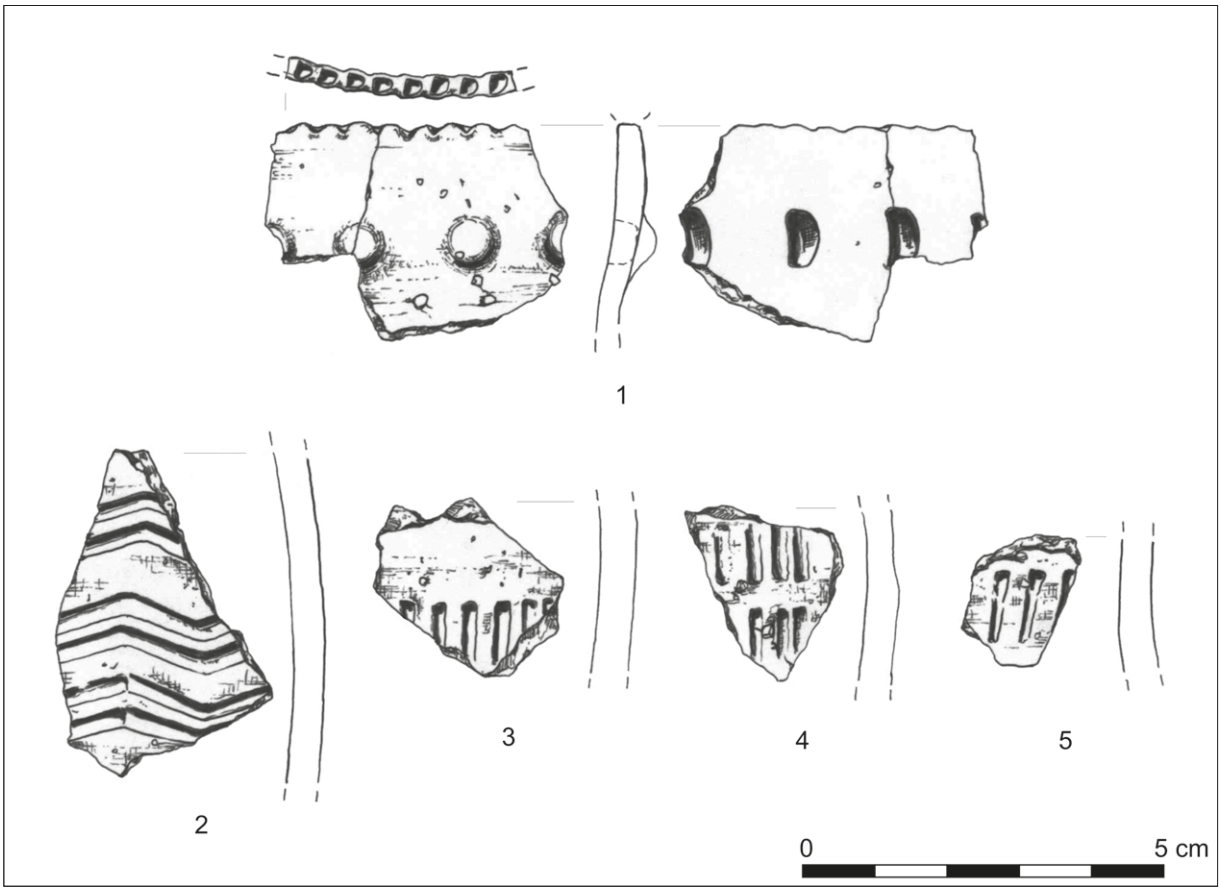

Ryc. III.23.1. Guzowatka, stan. 1, gm. Dąbrówka, pow. wołomiński. Lokalizacja stanowiska na podkładzie: A – mapy topograficznej WIG 1:25000, różne wydania; B – mapy topograficznej PUWG 1965; C – numerycznego modelu terenu (dane ISOK); D – ortofotomapy terenu (dane geoportal.gov.pl)
Fig. III.23.1. Guzowatka, site 1, Dąbrówka municipality, Wołomin district. Location of the site on: A – topographic map, WIG 1:25000, various editions; B – topographic map, PUWG 1965; C – digital model of the area (isok.gov.pl); D – orthophotomap of the area (geoportal.gov.pl)

którą tworzono poziome pasma umieszczane pod krawędzią wylewu lub w górnej części brzuśca (grupy zdobnicze III i IV). Incydentalnie dokumentowano zwielokrotnione, podwójnie segmentowane żłobki tworzące zygzaki (grupa zdobnicza XV) (Ryc. III.23.2:2). Cechy technologiczne ceramiki „linińskiej", opisane na podstawie fragmentów charakterystycznych, pozwalają klasyfikować je w ramach grup L i K. Obie występowały w zbliżonych proporcjach obejmujących odpowiednio około 60% i 40%.

Całość danych z zakresu opisu cech formalnych ceramiki zaprezentowano w zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne elementy kulturowe: –
Literatura: E. Kempisty 1970, ryc. 84:3; 1972, s. 465, tabl. XXVIII:5–7
Uwagi: –

Ryc. III.23.2. Guzowatka, stan. 1, gm. Dąbrówka, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.23.2. Guzowatka, site 1, Dąbrówka municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

24

Miejscowość: Janina (ob. część wsi Duczki)
Stanowisko nr: –
Gmina: Wołomin
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: Brak danych
Badania: Brak danych
Zbiory: PMA nr inw. II/3091
Inwentarz:

Zbiór o bardzo ograniczonych walorach poznawczych obejmuje około 150 niecharakterystycznych ułamków ceramiki. Są to przeważnie fragmenty naczyń cienkościennych, których cechy technologiczne odpowiadają ceramice typu Linin. Ze względu na brak jakichkolwiek elementów dystynktywnych stylistycznie zrezygnowano z prowadzenia bardziej zaawansowanych analiz technologicznych.

xxx

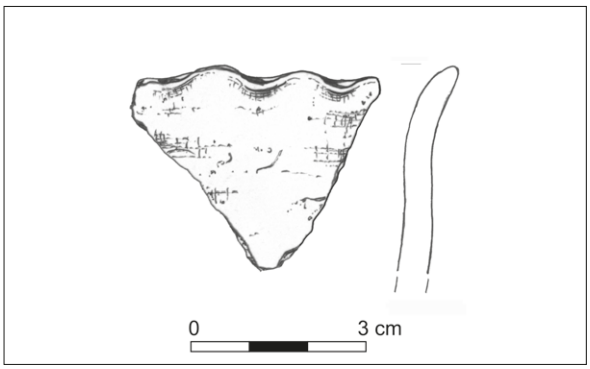
W kolekcji wystąpił tylko jeden zabytek krzemienny w postaci silnie przepalonego proksymalnego fragment grocika sercowatego w typie wczesnobrązowym (por. Rozdz. VII).

Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne KPL (około 30 fr.), KCSZ
Literatura: –
Uwagi: –

25

Miejscowość: Janówek
Stanowisko: 1
Gmina: Wieliszew
Powiat: legionowski
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: –
Badania: Badania wykopaliskowe J. Głosika, M. Dessoulavy'ego w latach 1976–1978
Zbiory: PMA nr inw. III/7637
Inwentarz:

W trakcie badań subpowierzchniowych warstw stanowiska (ar 2, ćw. C, warstwa II) odnotowano pojedynczy ułamek wylewu naczynia subneolitycznego (Ryc. III.25.1). To egzemplarz łagodnie profilowany, ścieniony od strony wewnętrznej i zakończony łukowatym zwieńczeniem (typ 2e). Ornamentyka, ograniczona do plastycznego karbowania krawędzi (grupa zdobnicza

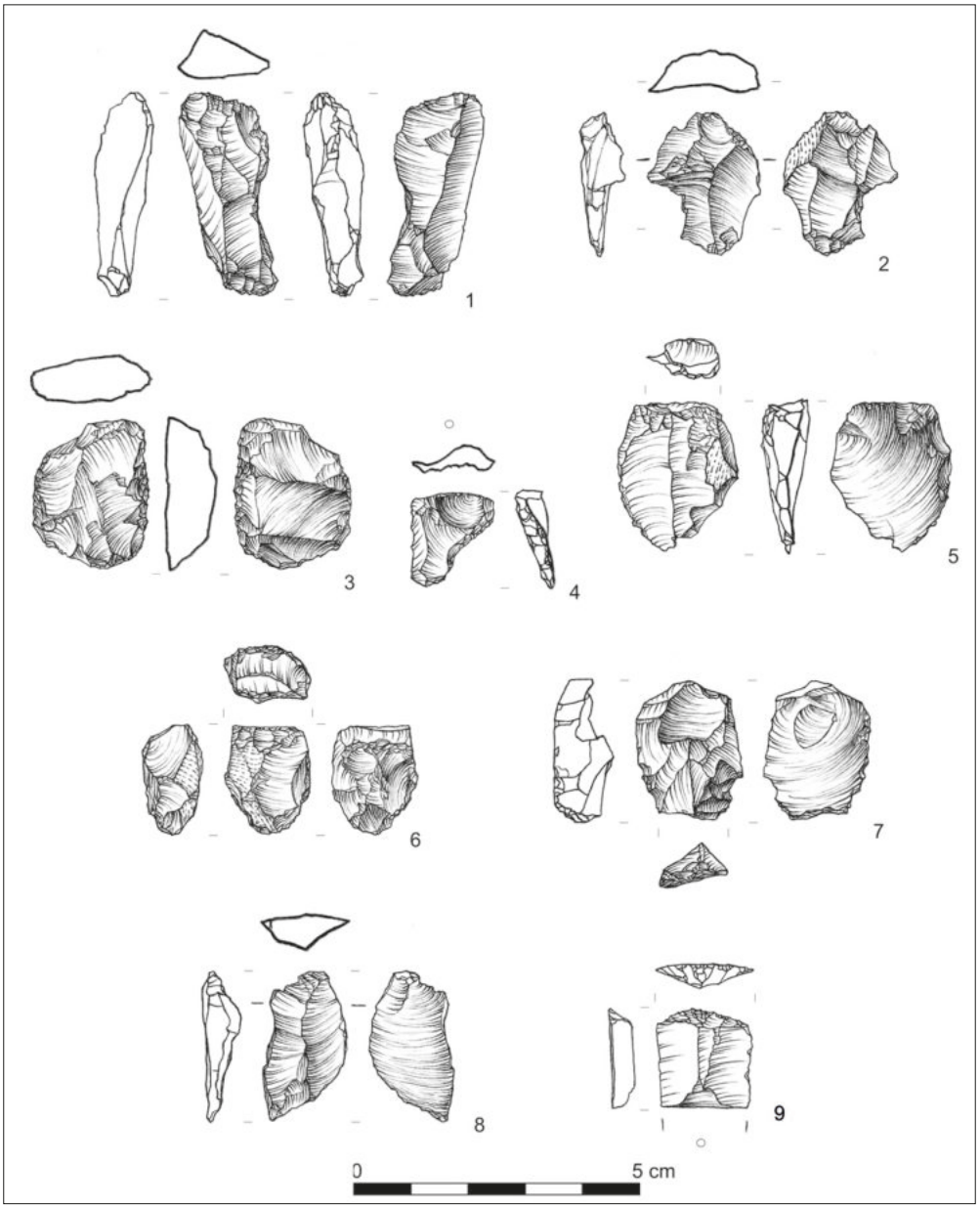
Ryc. III.25.1. Janówek, stan. 1, gm. Wieliszew, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.25.1. Janówek, site 1, Wieliszew municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

,XXII), oraz charakterystyczna technologia (niewielka ilość domieszki piasku i drobnych włókien roślinnych w masie ceramicznej) sugerują bardzo wczesną pozycję chronologiczną, odpowiadającą ceramice typu Sokołówek.

Całość atrybutów formalnych charakterystycznych ułamków ceramiki uwzględniono w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

xxx

W kolekcji wystąpiły 33 zabytki krzemienne. Ponad połowa (20 szt.) zarejestrowana została w obrębie obiektów o różnej atrybucji funkcjonalnej i chronologicznej, przy czym w żadnym z przypadków nie można jednoznacznie potwierdzić genetycznego związku między ich wypełniskami a znajdującym się

Ryc. III.25.2. Janówek, stan. 1, gm. Wieliszew, pow. wołomiński. Wybór zabytków krzemiennych
Fig. III.25.2. Janówek, site 1, Wieliszew municipality, Wołomin district. Selected flint artefacts

tam materiałem krzemiennym (kontekst pierwotny lub wtórny). Pozostałe 13 okazów to znaleziska luźne pozbawione dokładnych danych lokalizacyjnych pochodzące z procesu eksploracji warstw bądź powierzchni stanowiska (por. Kaczyński 2022).

Z wyjątkiem pojedynczej formy wykonanej z bliżej nieokreślonej odmiany szarego krzemienia turońskiego oraz trzech egzemplarzy przepalonych w stopniu uniemożliwiającym identyfikację surowcową, zbiór wykonany jest z krzemienia narzutowego bałtyckiego.

Dominującą kategorię techno-morfologiczną stanowią formy łuszczniowe, w tym 10 łuszczek (Ryc. III.25.2:5,7), siedem łuszczni dwubiegunowych (jedno- lub dwuściennych) (Ryc. III.25.2:1-3,6) oraz dwa narzędzia – skrobacz (Ryc. III.25.2:4) i retuszowany odłupek (Ryc. III.25.2:8). Niewiele mniej liczne są formy związane z techniką uderzenia bezpośredniego reprezentowane przez dziewięć niecharakterystycznych odłupków, dwa mikrolityczne wióry oraz drapacz wykonany na regularnym, stosunkowo szerokim (makrolitycznym?) wiórze „pośrednikowym" (Ryc. III.25.2:9). O zastosowaniu tej techniki świadczy równoległy układ krawędzi bocznych i grani międzynegatywowych, prosty profil, ale także jednolita grubość okazu w przekroju podłużnym. W ramach ostatniej kategorii techno-morfologicznej sklasyfikowano dwa, niewielkie okruchy termogeniczne.

Wyniki przedstawionej analizy jednoznacznie wskazują na niehomogeniczny, charakter kolekcji oraz brak w jej obrębie elementów diagnostycznych pod wglądem taksonomicznym. Fakt ten istotnie ogranicza rozważania w zakresie klasyfikacji kulturowo-chronologicznej, w tym korelację wybranych form z występującą na stanowisku ceramiką subneolityczną.

Inne kulturowe: Zabytki krzemienne kultury komornickiej (wióry mikrolityczne), KPL (drapacz), TKK, KŁ formy łuszczniowe) oraz materiały ceramiczne TKK, KŁ, KGK

Literatura: M. Przeździecki, M. Paczkowski 2022, s. 157-168, ryc. 1-4, Tab. 1; A. Wawrusiewicz 2022, s. 169-177, ryc. 1:3.

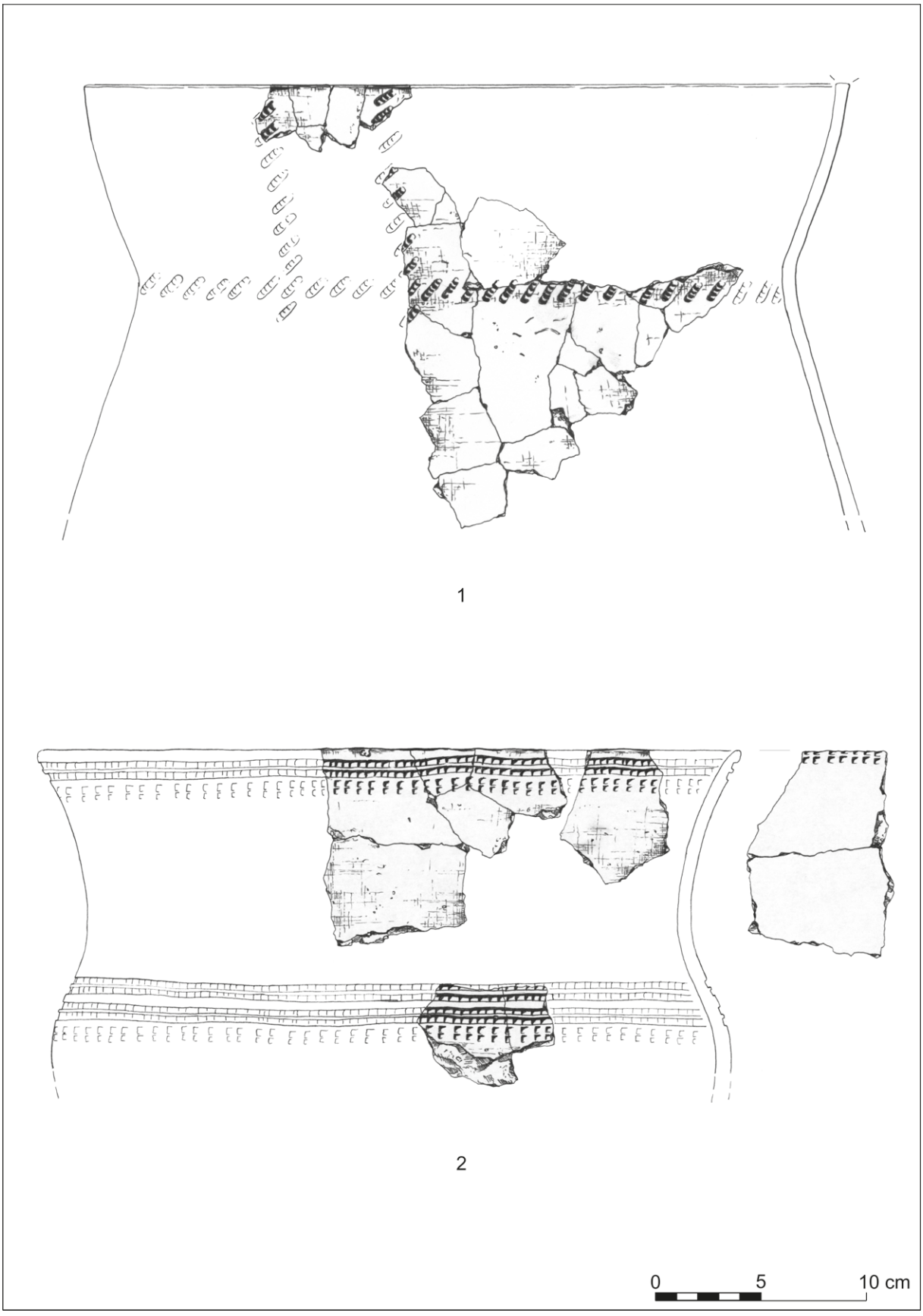
Uwagi: W toku kompleksowego opracowania wyników badań wykopaliskowych, realizowanego przez Bartłomieja Kaczyńskiego (2022), autor zdecydował się na połączenie stanowisk sygnowanych dotychczas jako Janówek 1 i Janówek 1a w ramach jednego zbioru oznaczonego jako stanowisko XI w Janówku. Cytowany badacz w opracowaniu materiałów z badań J. Głosika, M. Dessoulavy'ego (1976–1978) zastąpił nazwy stanowisko: 1 oraz 1a określeniami ***c**zęść północna lub część południowa stanowiska XI*.

26

Miejscowość: Janówek
Stanowisko: 1a
Gmina: Wieliszew
Powiat: legionowski
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: –
Badania: Badania wykopaliskowe J. Głosika, M. Dessoulavy'ego w latach 1976–1978
Zbiory: PMA nr inw. III/7637
Inwentarz:

Podczas badań wykopaliskowych pozyskano nieliczny, aczkolwiek dystynktywny zbiór ceramiki subneolitycznej, Zdecydowana większość ułamków naczyń pochodziła z kontekstu dwóch obiektów nieruchomych wyeksplorowanych w północnej części stanowiska. Pierwszy, homogeniczny zbiór ceramiki, złożony z blisko 70 fragmentów jednego, obecnie częściowo wyklejonego naczynia, odnaleziono w wypełnisku obiektu nr 75. Jak wynika z częściowo zachowanej dokumentacji, była to niewielka jama o nieckowatym profilu. Jej cechy metryczne są trudne do ustalenia.

Średnicę wylewu rekonstruowanego graficznie naczynia można szacować na około 36 cm, co przy grubości ścianek sięgającej 0,6 cm pozwala klasyfikować je wśród form wybitnie cienkościennych (Ryc. III.26.1:1). Dobrze wyprofilowana, lejkowato ukształtowana szyjka ma wysokość około 10 cm i jest wyraźnie oddzielona względem brzuśca, którego nie udało się zrekonstruować. Prostą krawędź wylewu zwieńczono poziomym ścięciem (typ 1k). Ornamentyka ogranicza się do poziomego pasma krótkich, diagonalnych linii ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III), ulokowanych w miejscu przejścia szyjki w brzusiec. Z pewnością towarzyszyły temu pionowe sekcje wykonane analogiczną techniką, jednakże stan zachowania okazu ogranicza możliwości pełnej rekonstrukcji ich układu. Na stronie wewnętrznej, w górnej części brzuśca, znajduje się dość głęboki dołek, trudny do jednoznacznej interpretacji. W strukturze dobrze przygotowanej masy ceramicznej, można wyróżnić ziarna drobnego piasku, białego tłucznia oraz negatywy drobnej domieszki organicznej. O ile powierzchnia zewnętrzna naczynia została dość dobrze wygładzona, to po wewnętrznej stronie pozostawiono częściowo niezagładzone, głębokie bruzdy powstałe podczas przecierania. Klasyfikacja kulturowa okazu nie jest oczywista. Posiada on bowiem wiele elementów wczesnosubneolitycznej ceramiki typu Sokołówek, widocznych przede wszystkim w sposobie przygotowania masy ceramicznej, jak też dla tradycji „klasycznych" wariantów kultury niemeńskiej. Ostatnią atrybucję sugerują m.in. detale tektoniki. Kontrowersji

Ryc. III.26.1. Janówek, stan. 1a, gm. Wieliszew, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.26.1. Janówek, site 1a, Wieliszew municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

nie rozstrzyga dość unikatowe zdobnictwo, które nie ma ścisłych analogi wśród mazowieckich materiałów subneolitycznych. Można obecnie założyć, iż reprezentuje ono formę przejściową, łączącą starsze cechy technologiczne z późniejszą, „niemeńską" stylistyką.

Z kontekstu obiektu 68, reliktów obiektu mieszkalnego z wczesnej epoki żelaza, pochodzi jedenaście, częściowo wyklejonych fragmentów górnej części esowato profilowanego, zapewne płaskodennego garnka (Ryc. III.26.2:2). Jego średnica wylewu, wynosząca około 28 cm, była równa względem największej wydętości brzuśca, ulokowanej w około połowie wysokości naczynia (typ. 8,211). Dość dobrze wyprofilowana, lejkowato ukształtowana szyjka zwieńczona była ścienionym od wewnątrz wylewem (typ 2c). Ornament złożony z poziomych pasm szerokiego „klasycznego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III) zlokalizowany był po zewnętrznej stronie wylewu oraz w górnej części brzuśca, co zapewne miało podkreślać tektonikę formy. W obu przypadkach, od dołu kompozycję zamknięto podwójnym pasmem tzw. rozrzedzonego ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza IV), wykonanego najpewniej tym samym narzędziem. Analogiczne pasmo ulokowano również po wewnętrznej stronie wylewu. Grubość ścianek waha się w granicach 0,6–0,7 cm. Masa ceramiczna zawiera znaczną ilość średnioziarnistego tłucznia mineralnego. Ścianki dość starannie wygładzono, a wyczuwalna niekiedy szorstkość jest efektem wystającej domieszki. Ogół atrybutów technologicznych można zdefiniować w ramach interkulturowej grupy L. Z wypełniska obiektu pochodzi również drobny fragment szyjki innego naczynia ornamentowanego pasmami wertykalnych odcisków stempla o kształcie zbliżonym do prostokąta. Obydwa okazy można identyfikować z typem Linin.

Całość atrybutów formalnych charakterystycznych ułamków ceramiki uwzględniono w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

xxx

W skład kolekcji wchodzą 44 zabytki krzemienne – 32 spośród nich zarejestrowano na powierzchni lub krawędzi osypującej się terasy nadzalewowej, zaś 12 w obrębie obiektu nr 71 (por. Kaczyński 2022). Z wyjątkiem pięciu okazów z surowca czekoladowego, pozostałe artefakty wykonane są z krzemienia narzutowego bałtyckiego.

W inwentarzu wyróżniono trzy komponenty techno-morfologiczne znajdujące odbicie w określonych typach form:

- komponent łuszczniowy reprezentowany przez pięć łuszczni i dwie łuszczki;

- komponent mikrolityczny, związany z techniką uderzenia bezpośredniego, reprezentowany przez cztery, niezbyt regularne, jednopiętowe wiórki o lekko łukowatym profilu oraz punktowych, prawcowanych piętkach i kącie rdzeniowania ok. 75° (Ryc. III.26.2:1-3,12). Analogiczny zestaw cech zidentyfikowano w przypadku zachowanego fragmentarycznie wiórka z mikroretuszem jednego boku (Ryc. III.26.2:4) oraz rylcowca (Ryc. III.26.2:5);

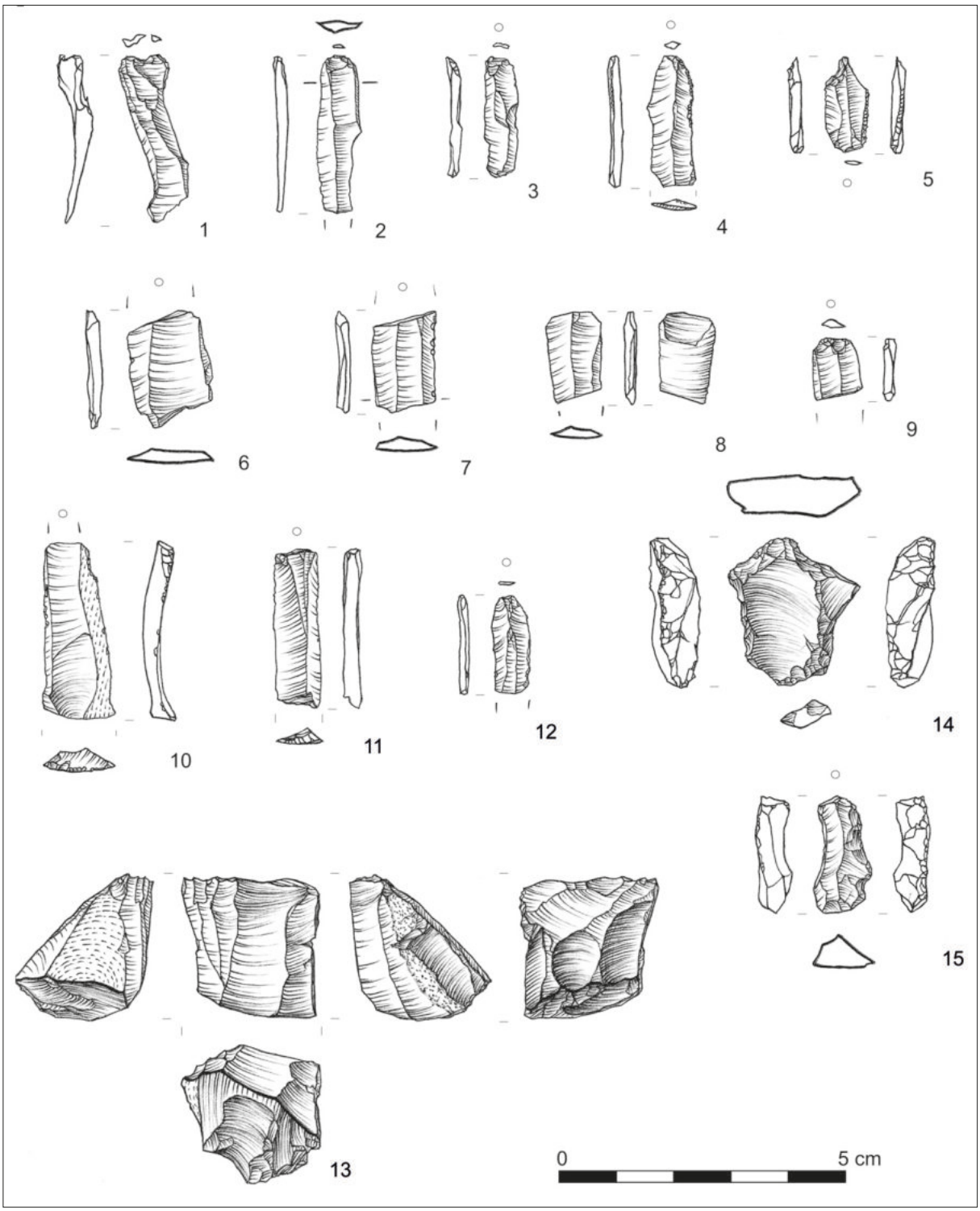
- komponent mediolityczny, związany z techniką pośrednika. Do tej grupy zaliczono 10 średniej wielkości wiórów, wyróżniających się wysokim stopniem regularności, podprostokątnym zarysem, prostym profilem oraz kątem rdzeniowania ok. 90° (Ryc. III.26.2:6-11). Ponadto w przeciwieństwie do form mikrolitycznych posiadają one wyraźnie większe, soczewkowate, a przede wszystkim fasetowane piętki, bez śladów abrazji lub prawcowania krawędzi. Z tą techniką należy również łączyć wykonany z krzemienia czekoladowego rdzeń o zmienionej orientacji (Ryc. III.26.2:13). Choć jest to okaz silnie wyzyskany, m.in. w wyniku wtórnej eksploatacji łuszczniowej, to jednak za słusznością wskazanej interpretacji przemawia głównie sposób zaprawy pięty, z wyraźnym podziałem na strefę aktywną (bardzo drobne negatywy na krawędzi oddzielone od strony odłupni) oraz pasywną (znacznie większe, rozlane, zawiasowe negatywy o wielokierunkowym układzie).

Odrębną kategorię tworzy grupa 15 form odłupkowych oddzielonych za pomocą techniki uderzenia bezpośredniego, w tym jeden okaz retuszowany – skrobacz (Ryc. III.26.2:14). Choć bez większych wątpliwości, w całości należ łączyć je z procesem zaprawy rdzenia, to jednak przypisanie poszczególnych egzemplarzy do konkretnej koncepcji debitażu (komponentu mikro- lub mediolitycznego) nie jest możliwe. Ze względu na brak cech diagnostycznych, zrezygnowano również z próby nadania atrybucji techno-morfologicznej czterech wiórów oraz fragmentu nieregularnego wiórowca z półstromym retuszem jednego boku (Ryc. III.26.2:15).

W świetle przedstawionej charakterystyki – podobnie jak w przypadku materiałów ze stanowiska Janówek 1 – grupę wytworów mikrolitycznych pozyskanych techniką uderzenia bezpośredniego należy najprawdopodobniej łączyć z krzemieniarstwem wczesnomezolitycznym (komornickim?), zaś mediolityczne formy „pośrednikowe" z wyróżnioną w kolekcji ceramiką subneolityczną. Z kolei okazy wykonane w technice łuszczniowej najbliższe odpowiedniki zdają się znajdować w szeroko pojętym krzemieniarstwem epoki brązu i wczesnej epoki żelaza m.in. TKK lub KL.

Inne kulturowe: Zabytki krzemienne kultury komornickiej (wiórki) i TKK lub KŁ (formy łuszczniowe) oraz materiały ceramiczne KPL, TKK, KŁ, K.Pom, KGK.

Literatura: M. Przeździecki, M. Paczkowski 2022, s. 157-168, ryc. 1-4, Tab. 1; A. Wawrusiewicz 2022, s. 169-177, ryc. 1:3.

Ryc. III.26.2. Janówek, stan. 1a, gm. Wieliszew, pow. wołomiński. Wybór zabytków krzemiennych
Fig. III.26.2. Janówek, site 1a, Wieliszew municipality, Wołomin district. Selected flint artefacts

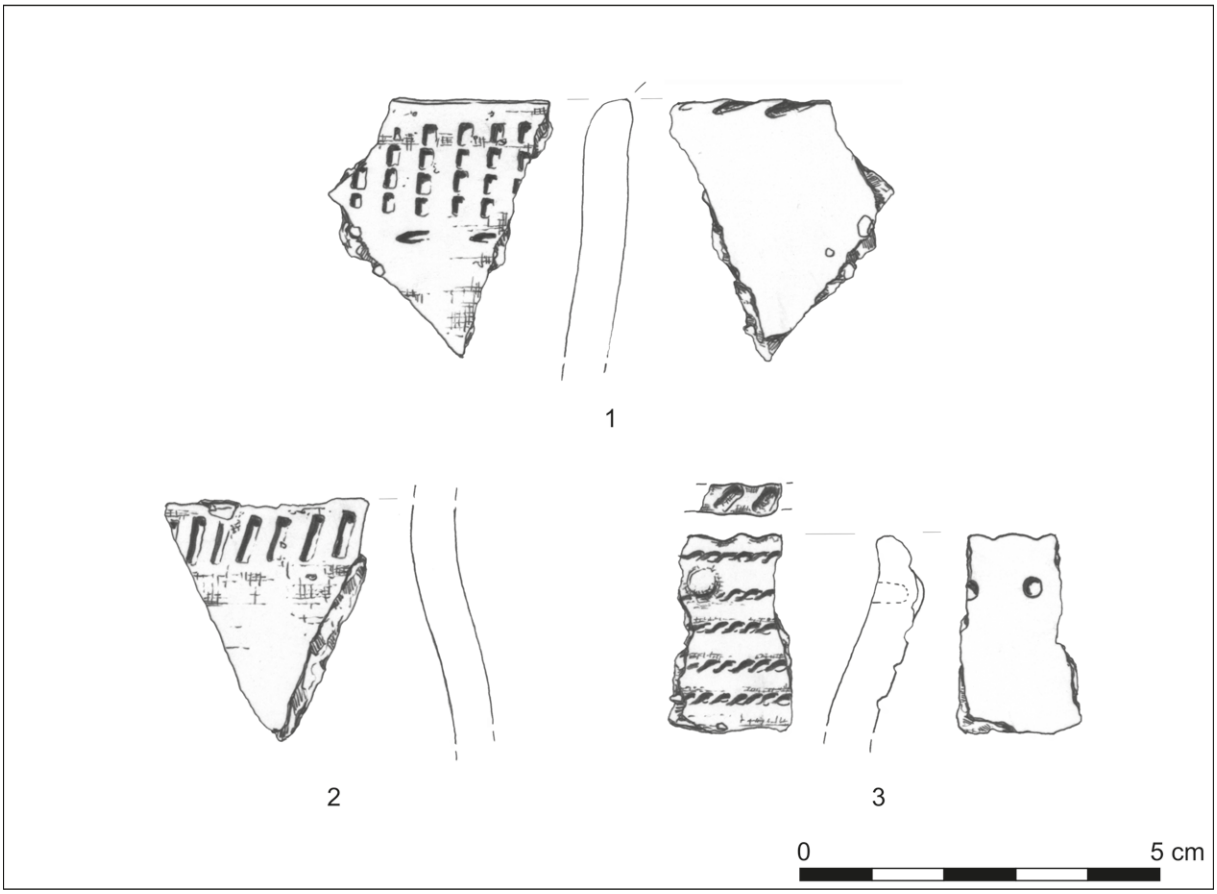
Uwagi: W toku kompleksowego opracowania wyników badań wykopaliskowych, realizowanego przez Bartłomieja Kaczyńskiego (2022), autor zdecydował się na połączenie stanowisk sygnowanych dotychczas jako Janówek 1 i Janówek 1a w ramach jednego zbioru oznaczonego jako stanowisko XI w Janówku. Cytowany badacz w opracowaniu materiałów z badań J. Głosika, M. Dessoulavy'ego (1976–1978) zastąpił nazwy stanowisko: 1 oraz 1a określeniami ***część północna lub część południowa*** stanowiska *XI*.

27

Miejscowość: Kąty
Stanowisko: –
Gmina: Góra Kalwaria
Powiat: piaseczyński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma blisko wsi*
Badania: Materiały zebrane przez I. Skaczkowską i Z. Lorenza w 1923 r.
Zbiory: PMA nr inw. III/3237
Inwentarz:

Nieliczną kolekcję ceramiki subneolitycznej, liczącą cztery fragmenty, wyselekcjonowano z bogatego inwentarza związanego z ugrupowaniami trzcinieckiego kręgu kulturowego. Wśród atrybutów morfologicznych wyróżnić można jedynie detale kształtowania krawędzi dwóch z nich. Pierwszy okaz, o dobrze wyodrębnionej szyjce i nachylonej do wnętrza krawędzi został wyraźnie ścieniony od strony zewnętrznej i zakończony łukowatym zwieńczeniem (typ 9e) (Ryc. III.27.1:3). Od strony zewnętrznej widoczne jest zdobienie w postaci szeregu poziomych odcisków sznura i guzków plastycznych wypychanych od wewnątrz (grupy zdobnicze XVI oraz II). Brzeg naczynia ozdobiono odciskami prostokątnego stempla, ułożonymi diagonalnie względem obwodu (grupa zdobnicza VIII). Drugi egzemplarz, o prostej linii ścianek, zwieńczono tworząc asymetryczny czubek (typ 1b) (Ryc. III.27.1:1). Pod wylewem umieszczono pasmo odcisków stempla, którego żądło miało kształt czterozębnego, prostokątnego grzebyka (grupa zdobnicza VI). Odciski prostokątnego stempla lokowano też w górnej części brzuśców, w miejscu jego łączenia z szyjką (Ryc. III.27.1:2).

Cechy technologiczne sklasyfikowano w ramach grup E i L, kumulujących zakres doświadczeń „amforowych" i „interkulturowych". Szczegółowy opis atrybutów formalnych wskazanych fragmentów uwzględniono w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).
Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne TKK
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 441, tabl. XIII:6–8
Uwagi: Inwentarz ceramiki subneolitycznej zgodny jest z danymi archiwalnymi przedstawionymi przez E. Kempisty (1972, s. 441, tabl. XIII:6–8). Rozbieżne są za to informacje dotyczące lokalizacji i okoliczności odkrycia. W cytowanym opracowaniu podaje się: *lokalizacja – wydmy położone po lewej stronie szosy z Warszawy, obok toru; badania – powierzchniowe E. Stojewskiego w latach 1910 i 1920.* Obecnie rozstrzygnięcie rzeczywistego pochodzenia zbioru wydaje się niemożliwe.

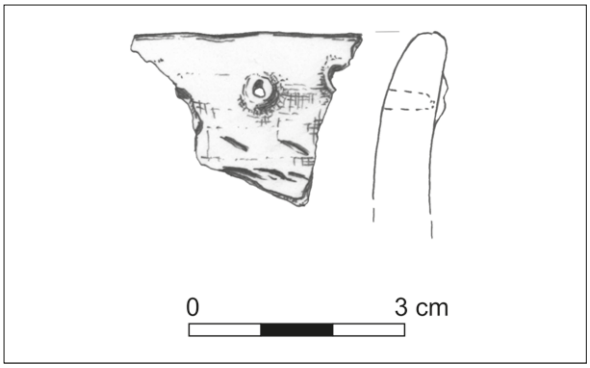
Ryc. III.27.1. Kąty, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.27.1. Kąty, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

28

Miejscowość: Kępa Radwankowska
Stanowisko: 3
Gmina: Góra Kalwaria
Powiat: piaseczyński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: –
Badania: Badania powierzchniowe I. Sawickiej, L. Sawickiego, 1920 r.
Zbiory: PMA nr inw. III/1638
Inwentarz:

W kolekcji, obok materiałów datowanych na epokę brązu, wystąpiły nieliczne (12 fr.) ułamki naczyń subneolitycznych. Większość łączyć można z "klasycznymi" ugrupowaniami kultury niemeńskiej, na co wskazują cechy technologiczne, m.in. przecieranie powierzchni. Jedyny, charakterystyczny fragment określono jako ścienioną wewnętrznie krawędź, zakończoną łukowatym zwieńczeniem (typ 2e) (Ryc. III.28.1). Pod nią umieszczono plastyczne guzki wypychane na stronę zewnętrzną (grupa zdobnicza II). Poniżej ulokowano słabo czytelne pasma wykonane odciskami sznura lub stempelka o wrzecionowatym żądle. Dokładna ich identyfikacja jest jednak niemożliwa. Ceramice niemeńskiej towarzyszyły pojedyncze, niecharakterystyczne fragmenty o cechach technologicznych nawiązujących do typu Linin.

Ogół atrybutów formalnych ceramiki uwzględniono w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).
Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne TKK, KŁ
Literatura: –
Uwagi: –

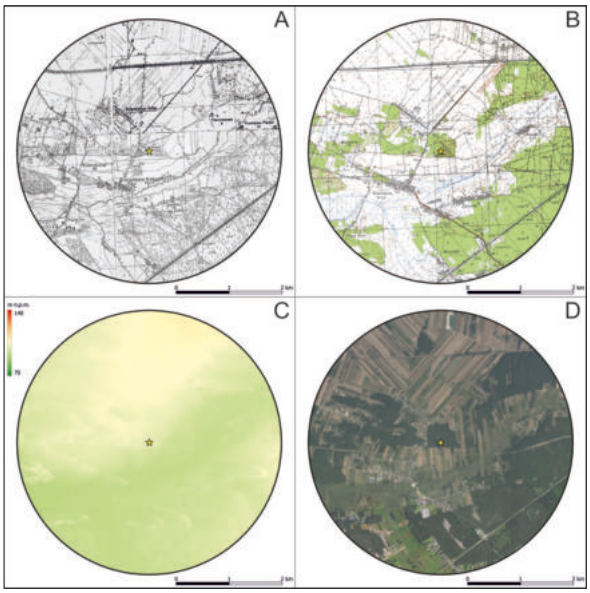

Ryc. III.28.1. Kępa Radwankowska, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.28.1. Kępa Radwankowska, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

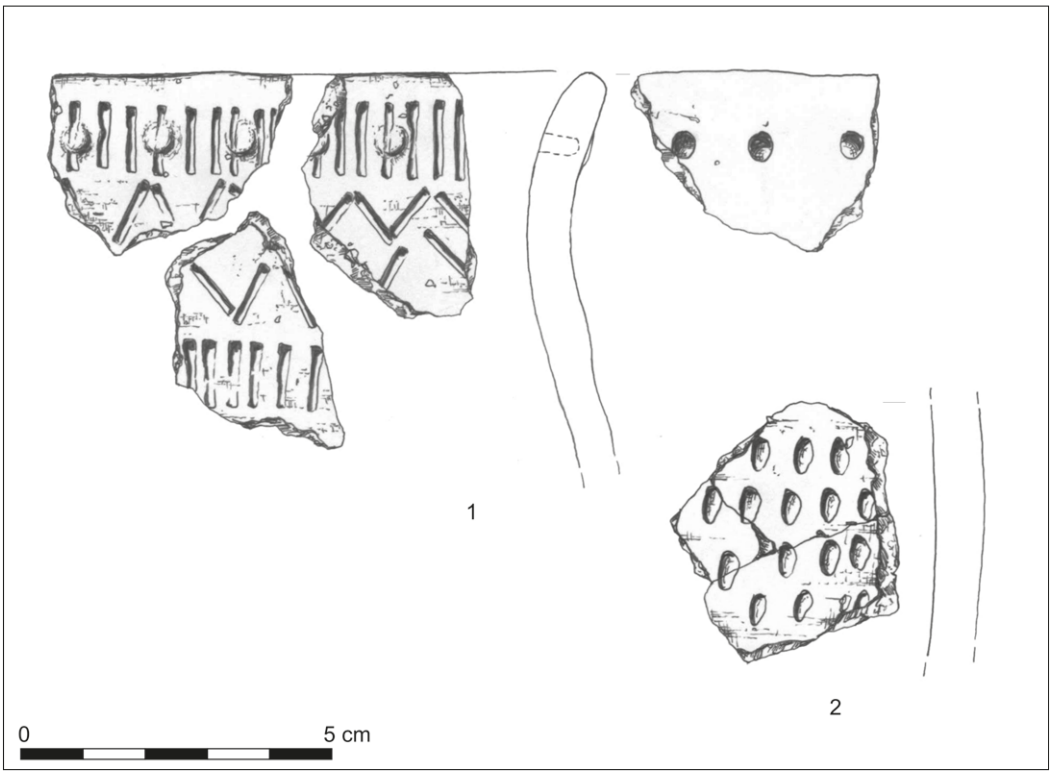
29

Miejscowość: Klembów
Stanowisko nr: 1 (gniazdo 1)
Gmina: Klembów
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma położona na północ od kościoła w Klembowie, tuż przy zabudowaniach folwarcznych. Zabytki występowały przy oraz w dołach na kartofle* (Ryc. III.29.1.)
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela, 1931 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/3263
Inwentarz:

Opierając się na danych archiwalnych, kolekcja ceramiki subneolitycznej z obszaru wyróżnionego gniazda (nr 1) liczy 40, silnie rozdrobnionych ułamków. Pochodzą one z minimum trzech naczyń. Obecnie udało się pozytywnie zweryfikować całość wyróżnionych przez E. Kempisty (1972, tabl. XXVIII:22–24) elementów tzw. ceramiki wydzielonej oraz źródła wcześniej nierozpoznane i sklasyfikowane zapewne jako KAK. Materiał masowy jest przemieszany z kolekcją zebraną z gniazda nr 2, co istotnie ogranicza zakres wniosków na temat struktury ilościowej i jakościowej zbioru.

Ryc. III.29.1. Klembów, stan. 1, gniazdo 1, gm. Klembów, pow. wołomiński. Lokalizacja stanowiska na podkładzie: A – mapy topograficznej WIG 1:25000, różne wydania; B – mapy topograficznej PUWG 1965; C – numerycznego modelu terenu (dane ISOK); D – ortofotomapy terenu (dane geoportal.gov.pl)
Fig. III.29.1. Klembów, site 1, concentration 1, Klembów municipality, Wołomin district. Location of the site on: A – topographic map, WIG 1:25000, various editions; B – topographic map, PUWG 1965; C – digital model of the area (isok.gov.pl); D – orthophotomap of the area (geoportal.gov.pl)

Ryc. III.29.2. Klembów, stan. 1, gniazdo 1, gm. Klembów, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.29.2. Klembów, site 1, concentration 1, Klembów municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

Wśród zachowanych ułamków udało się częściowo zrekonstruować górną część esowato profilowanego naczynia (garnka?) o krawędzi dość wyraźnie odchylonej na stronę zewnętrzną (Ryc. III.29.2:1). Ścianki wylewu mają równoległy przebieg i łukowate, nieograniczone zwieńczenie (typ 1e). Ornament, pokrywający strefę zewnętrzną krawędzi oraz szyjkę, składał się ze strefowo skomponowanych linii pionowych słupków i zygzaków (grupa zdobnicza VI oraz VII). Zapewne po wykonaniu tej kompozycji dodano pasmo podkrawędnych guzków wypychanych od strony wewnętrznej (grupa zdobnicza IIa). Poza ww. okazem nie odnotowano elementów o zachowanych cechach makro- i mikromorfologicznych. W przypadku innych naczyń ornament lokowany na brzuścach składał się ze zwielokrotnionych pasm płytkich dołków odciskanych stemplem o owalnym lub czworokątnym żądle (grupa zdobnicza XII) (Ryc. III.29.2:2). Cechy technologiczne charakterystycznych fragmentów pozwalają klasyfikować je ramach grup technologicznych L i J. Usystematyzowany opis cech formalnych ceramiki zaprezentowano w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne KPL (gniazdo nr 1), KCSZ, KM, TKK, KŁ

Literatura: E. Kempisty 1972, s. 465, tabl. XXVIII:22–24

Uwagi: Brak metryczek uniemożliwia pełne rozdzielenie części materiałów z gniazd 1 i 2. Dotyczy to przede wszystkim ceramiki niecharakterystycznej oraz części źródeł o innej proweniencji kulturowej. Charakterystyki inwentarza pochodzącego z gniazda nr 1 dokonano korelując informacje archiwalne z współczesną strukturą kolekcji.

30

Miejscowość: Klembów
Stanowisko nr: 1 (gniazdo 2)
Gmina: Klembów
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie

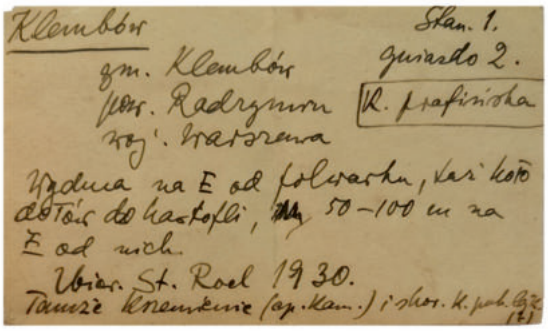
Lokalizacja stanowiska: Wydma położona na wschód od folwarku, koło dołów na kartofle, 50 – 100 m na wschód od nich (Ryc. III.30.1; III.29.1)

Badania: Badania powierzchniowe S. Krukowskiego, 1919 r., 1921 r., 1926 r. oraz S. Roela, 1930 r.

Zbiory: PMA nr inw. II/3263

Inwentarz:

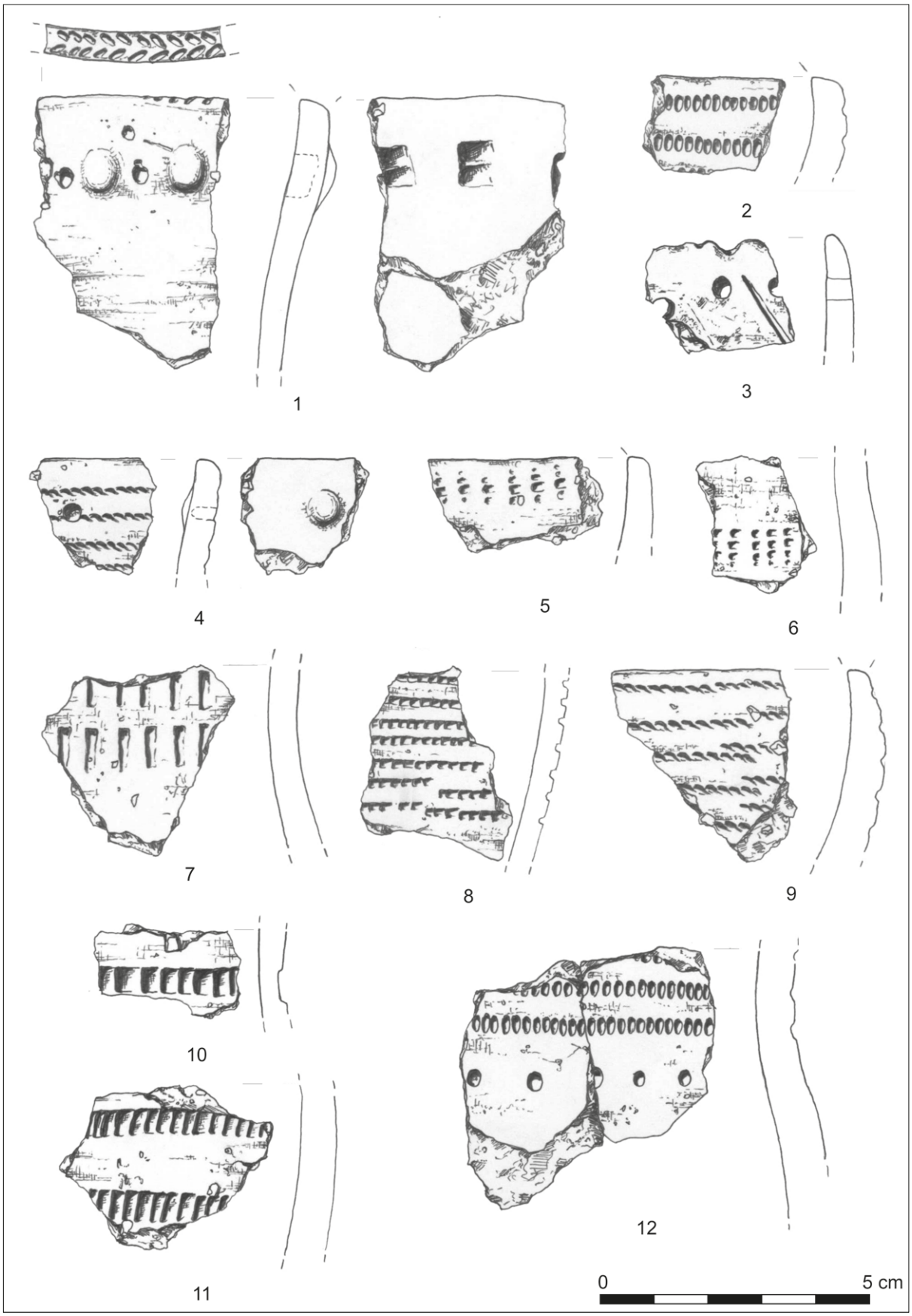
Kolekcja ceramiki subneolitycznej zainwentaryzowana jako gniazdo nr 2 ze stanowiska 1 w Klembowie, choć nie należy do najliczniejszych (168 fragmentów), to jednak stanowi zbiór dość złożony. W toku analizy ujawniono trzy odrębne elementy technostylistyczne wskazujące na jego niejednorodny charakter i skomplikowaną genezę, wyrażającą się w obecności:

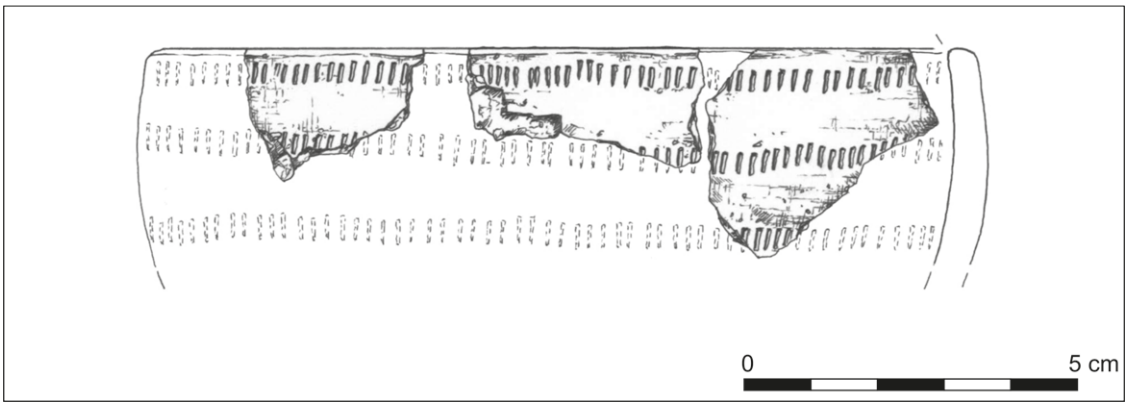
Ryc. III.30.1. Klembów, stan. 1, gniazdo 2, gm. Klembów, pow. wołomiński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.30.1. Klembów, site 1, concentration 2, Klembów municipality, Wołomin district. Selected archived documentation

wczesnosubneolitycznej ceramiki typu Sokołówek (a), ułamków naczyń „klasycznej" kultury niemeńskiej (b) oraz materiałów typu Linin (c).

a) Substrat wczesnosubneolityczny, nawiązujący do typu Sokołówek, reprezentowany jest przez pojedynczy fragment krawędzi wylewu, słabo profilowanego, cienkościennego, zapewne ostrodennego naczynia (Ryc. III.30.2:3). Egzemplarz ten należy do form ścienionych od strony zewnętrznej i łukowatym zwieńczeniu (typ 9e). Na brzegu ulokowano głębokie odciski prowadzone prostopadle względem obwodu, które doprowadziły do wyraźnych plastycznych odkształceń powierzchni (grupa zdobnicza XXIIa). Pod wylewem umieszczono pasmo dookolnych otworków (grupa zdobnicza Ia), a poniżej rytą siatkę rombooką (grupa zdobnicza XVII). Dobrze przygotowana i wypalona masa ceramiczna zawierała niewielką ilość gruboziarnistego tłucznia mineralnego oraz drobnowłóknistą domieszką roślinną (fr. wodorostów?).
b) Równie skromnie, choć wyraziście, reprezentowana jest „klasyczna" stylistyka naczyń „niemeńskich". W ten sposób sklasyfikowany został pojedynczy ułamek krawędzi esowato profilowanego, cienkościennego, zapewne ostrodennego garnka (Ryc. III.30.2:1). Okaz ten należy do form o prostych ściankach i diagonalnie ściętym na zewnątrz zwieńczeniu (typ 1j). Ornament ograniczał się do podkrawędnego pasma guzków wypychanych na zewnątrz (grupa zdobnicza IIa) oraz dwóch linii drobnych, owalnych odcisków umieszczonych na krawędzi (grupa zdobnicza IX). Cechy technologiczne, m.in. rodzaj (piasek i tłuczeń mineralny) i granulometria domieszki (przewaga domieszki średnioziarnistej przy znacznym udziale frakcji drobnej), idealnie wpisują się w zestaw atrybutów grupy technologicznej J. Najprawdopodobniej z „klasycznym" wariantem ceramiki „niemeńskiej" wiązać można także bliżej nieokreśloną, choć raczej nieliczną grupę fragmentów niecharakterystycznych.
c) Ceramika typu Linin należy do najliczniejszych, a zarazem najbardziej zróżnicowanych elementów kolekcji. Niestety, stan jej zachowania uniemożliwia pełną rekonstrukcję cech makromorfologicznych. Niemniej, przynajmniej w jednym przypadku, mamy do czynienia z górną częścią niewielkiej, jednoczęściowej misy o niewyodrębnionej krawędzi i kształcie zbliżonym do wycinka kuli (typ 4.11) (Ryc. III.30.3.). Prosta krawędź okazu zwieńczona jest łukowato z wyraźnie akcentowanym wewnętrznym ograniczeniem (typ 1d). Ornament złożony ze zwielokrotnionych pasm niewielkich odciskanych słupków (grupa zdobnicza VIf) pokrywał całą zewnętrzną część naczynia. Wśród pozostałych cech mikromorfologicznych ceramiki „linińskiej" wyróżniono 10 fragmentów krawędzi innych naczyń. Dominowały tu egzemplarze o prostych ściankach (60%), sklasyfikowanych w ramach typów 1 i 18. Rzadziej notowano formy ścienione od strony zewnętrznej (typ 9), których udział nie przekraczał 40%. Wśród zwieńczeń najczęściej rejestrowano warianty łukowate, ograniczone od wewnątrz (typ 1d, 9d) lub nieograniczone. Egzemplarze ścięte prosto lub diagonalnie wystąpiły zdecydowanie rzadziej (30%). Zakres stosowanych wątków i technik zdobniczych był bardzo szeroki. Dominowały układy proste jednoelementowe lub zwielokrotniane w kilku pasmach horyzontalnych. W większości były to różne warianty linii poziomych wykonanych w technice „rozrzedzonego" (14 egz.), „klasycznego" (96 egz.) lub „wąskiego" (4 egz.) ściegu bruzdowego (Ryc. III.30.2:5,6,8,10,11). Niekiedy wykonywano je grzebykiem (Ryc. III.30.2:5,6). Okazy te sklasyfikowano odpowiednio w ramach grup zdobniczych IV, III i V. Powszechne były też płytkie dołki wykonywane stemplem o nerkowatym żądle (końcówką kości?). Wyraźne zaznacza się obecność wątków sznurowych (grupa zdobnicza XVI), lokowanych pod krawędzią wylewów w kilku poziomych liniach, współwystępujących niekiedy z wypychanymi do wewnątrz guzkami (grupa zdobnicza IIb) (Ryc. III.30.2:4,9). Ciekawym elementem jest zdobienie tzw. ornamentem perełkowym (grupa zdobnicza XVIII), który lokowano w kilku pasmach poziomych na szyjce i pod krawędzią wylewu (Ryc. III.30.2:2,12). W pojedynczych przypadkach zarejestrowano także odciski stempla o prostokątnym lub wrzecionowatym żądle (grupa zdobnicza VI i IX) (Ryc. III.30.2:7), incydentalnie zaś podkrawędne otworki. Relatywnie rzadkie (2 egz.) są wątki nakrawędne, wśród których wystąpiły odciski sznura

Ryc. III.30.2. Klembów, stan. 1, gniazdo 2, gm. Klembów, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.30.2. Klembów, site 1, concentration 2, Klembów municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

Ryc. III.30.3. Klembów, stan. 1, gniazdo 2, gm. Klembów, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.30.3. Klembów site, 1, concentration 2, Klembów municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

obwijanego (ew. ornamentu gąsienicowego). Opisu struktury technologicznej „linińskiej" części kolekcji dokonano na podstawie analizy fragmentów charakterystycznych. Spośród 42 okazów zaledwie 29 posiadało zachowane wszystkie atrybuty pozwalające na dokonanie klasyfikacji. Bezwzględnie dominowały tu receptury „interkulturowe" kumulowane w ramach grupy technologicznej L (66%). W dość podobnych proporcjach rejestrowano też cechy „amforowe" charakterystyczne dla grupy E (14%) oraz „niemeńskie", identyfikowane z grupą M (10%). Pozostałe technologie, łączone z grupami J i K, rejestrowano już rzadziej, a ich udział można szacować odpowiednio na około 3% oraz 7%.

Usystematyzowany opis cech formalnych ceramiki zaprezentowano w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

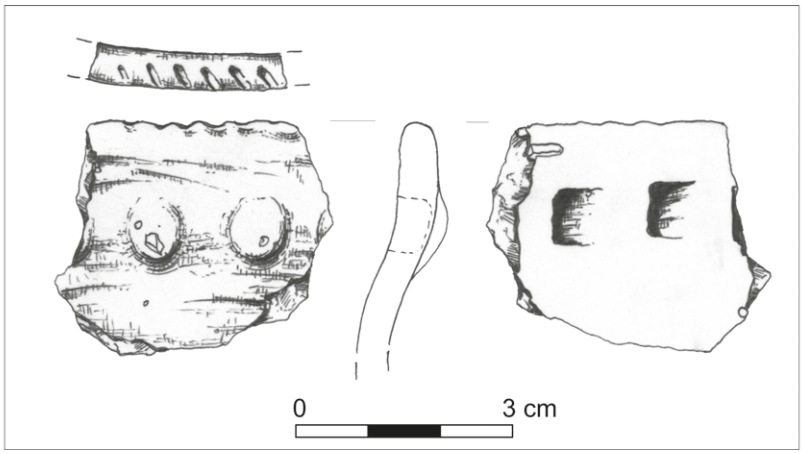
Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne KCSZ, KM, TKK, KŁ

Literatura: E. Kempisty 1972, s. 470, tabl. XXIX:1–10

Uwagi: Brak metryczek uniemożliwia pełne rozdzielenie części materiałów z archiwalnych gniazd 1 i 2. Dotyczy to przede wszystkim ceramiki niecharakterystycznej (masowej) oraz części źródeł o innej niż subneolityczna proweniencji kulturowej. Opisu inwentarza pochodzącego z gniazda nr 2 dokonano korelując informacje archiwalne z współczesną strukturą kolekcji i zachowaną dokumentacją.

31

Miejscowość: Koczargi Stare
Stanowisko: 6
Gmina: Stare Babice
Powiat: warszawski zachodni
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Zachodnia część niewielkiego wzniesienia wydmowego rozciągającego się na linii wschód-zachód, będącego częścią pasma piaszczystych łach otoczonych nisko położonymi polami i łąkami leżących pomiędzy zabudowaniami wsi Koczargi Stare a Lasem Koczarskim*
Badania: Badania wykopaliskowe M. Andrzejowskiej prowadzone w 1991 r.
Zbiory: PMA nr inw. III/9588

Ryc. III.31.1. Koczargi Stare, stan. 6, gm. Stare Babice, pow. warszawski zachodni. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.31.1. Koczargi Stare, site 6, Stare Babice municipality, Warszawa Zachód district. Selected pottery artefacts

Inwentarz:

Nieliczna, zwarta technostylistycznie, kolekcja została pozyskana w trakcie eksploracji „domniemanej" gleby kopalnej. Kilkanaście fragmentów ceramiki subneolitycznej współwystępowało tu z fragmentami naczyń neolitycznych (kultura pucharów lejkowatych) i wczesnobrązowych (kultura mierzanowicka). Silnie rozdrobnione ułamki pochodzą prawdopodobnie z jednego, cienkościennego pojemnika odpowiadającego „klasycznym", ostrodennym garnkom kultury niemeńskiej. Jedyny charakterystyczny stylistycznie fragment to część delikatnie wyprofilowanej krawędzi o prostych ściankach i łukowatym zwieńczeniu (typ 1e) (Ryc. III.31.1). Brzeg ozdobiono odciskami stempelka o wrzecionowatym żądle (grupa zdobnicza VIII). Pod wylewem umieszczono pasmo guzków wypychanych na stronę zewnętrzną (grupa zdobnicza II). Masa ceramiczna schudzona była białym, przeważnie gruboziarnistym tłuczniem mineralnym. Na powierzchni ścianek zewnętrznych widoczne było delikatne przecieranie. Cechy te odpowiadają „klasycznoniemeńskiej" grupie technologicznej M.

Ogół atrybutów formalnych uwzględniono w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne kulturowe: Materiał ceramiczny KPL, KM, TKK, K.pom, OWR

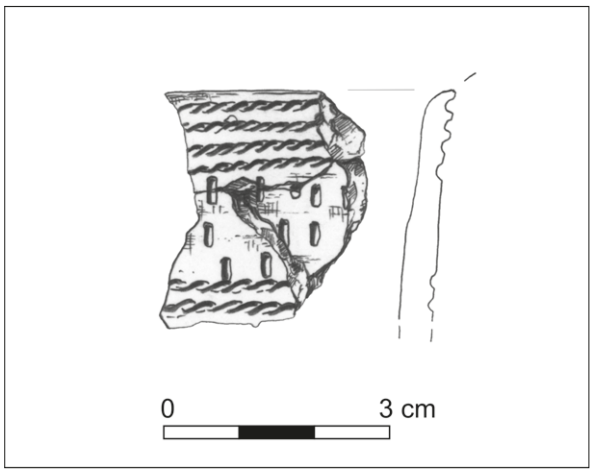
Literatura: M. Andrzejowska, A. Andrzejowski 1993-1994, s. 88, ryc. 6:a

Uwagi: W opracowaniu archiwalnym (Andrzejowska, Andrzejowski 1993-1994, s. 88) wskazano 32 fragmenty kultury niemeńskiej. Obecnie część z nich zweryfikowano negatywnie i sklasyfikowano w ramach kultury mierzanowickiej.

32

Miejscowość: Kraszew (obecnie Stary Kraszew)
Stanowisko: –
Gmina: Klembów
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma położona 600 metrów na zachód od byłego dworu*
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela 1931 r.
Zbiory: PMA nr inw. III/6152
Inwentarz:

Z ugrupowaniami subneolitycznymi można hipotetycznie łączyć pojedynczy fragment wylewu cienkościennego pojemnika, który w górnej części ornamentowany był naprzemiennym układem poziomych odcisków sznura oraz prostokątnego stempla (grupy zdobnicze XVI oraz VI) (Ryc. III.32.1). Określenie taksonomiczne okazu może jednak budzić wątpliwości. Zarówno cechy technologiczne, sklasyfikowane w ramach grupy K, jak i stylistyczne nawiązują również do schyłkowoneolitycznych ugrupowań kultury ceramiki sznurowej lub kultury mierzanowickiej, obecnej na środkowym Mazowszu w początkach epoki brązu. Wobec jednostkowości odkrycia rozstrzygnięcie tej kwestii wydaje się niezwykle trudne.

Ryc. III.32.1. Kraszew (Stary Kraszew), gm. Klembów, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.32.1. Kraszew (Stary Kraszew), Klembów municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne TKK, KŁ

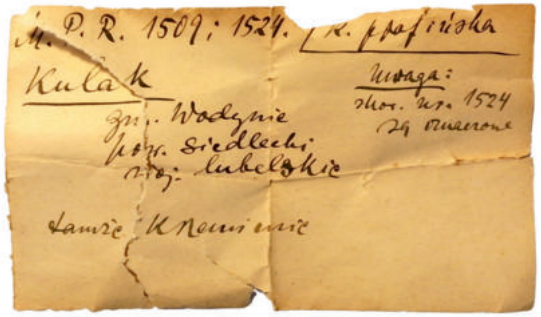
Literatura: –

Uwagi: Stylistyka opisanego fragmentu nawiązuje do opisu inwentarza ze stanowiska Kraszew-Chmielowszczyzna (Kempisty 1972, s. 470). Brak przedstawień graficznych uniemożliwia jednak weryfikację tego faktu. Obydwa zbiory różnicuje opis lokalizacji odkrycia.

33

Miejscowość: Kulak (rezerwat przyrody)
Stanowisko nr: –
Gmina: Wodynie
Powiat: siedlecki
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: brak danych (Ryc. III.33.1)
Badania: MPR 1524, 1609
Zbiory: PMA nr inw. II/3339
Inwentarz:

Kolekcja składa się z 12 ułamków ceramiki typu Linin, przy czym jest to zbiór jednorodny stylistycznie, najprawdopodobniej stanowiący pozostałość trzech naczyń. Niestety, fragmenty zachowane są w bardzo złym stanie, co ogranicza możliwość charakterystyki makromorfologicznej. Można jednak przypuszczać, iż

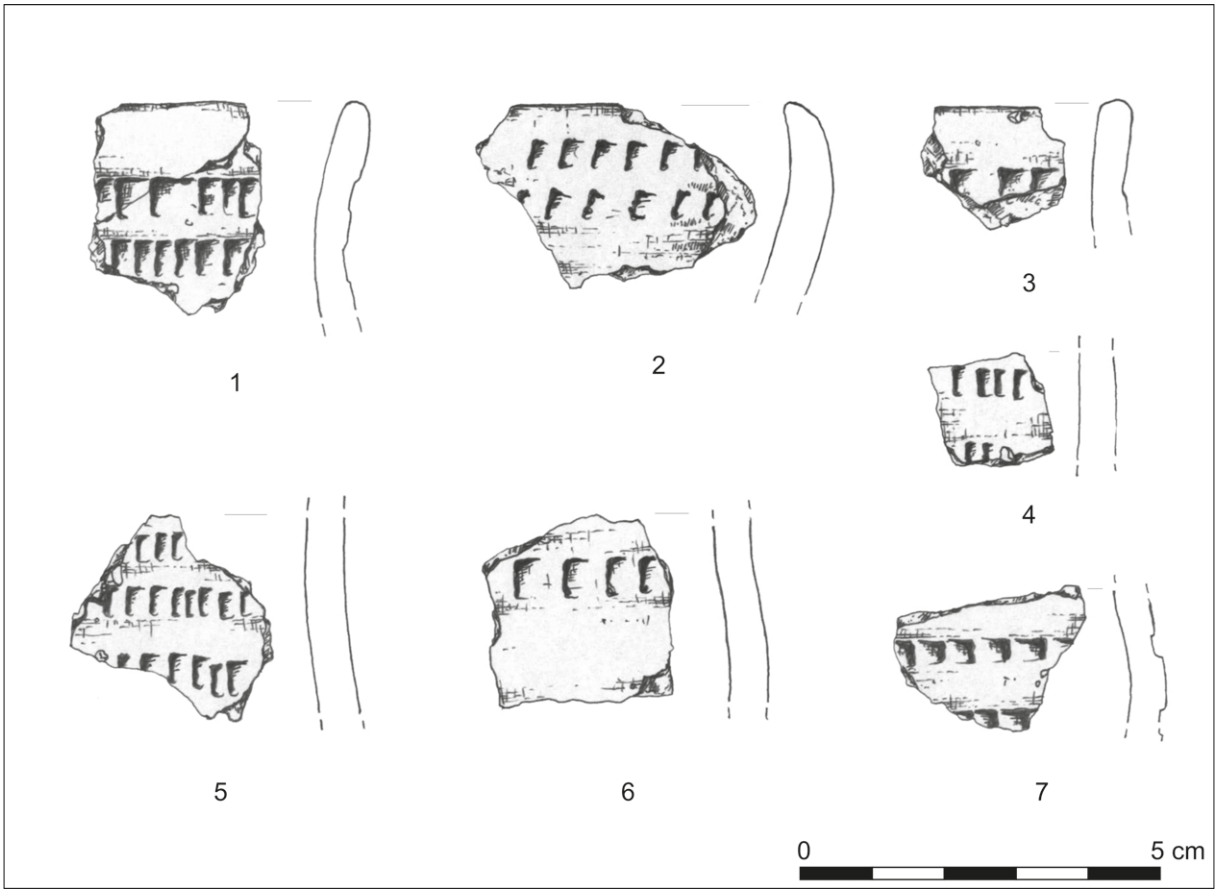
Ryc. III.33.1. Kulak, gm. Wodynie, pow. siedlecki. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.33.1. Kulak, Wodynie municipality, Siedlce district. Selected archived documentation

przynajmniej w jednym przypadku, mamy do czynienia z jednoelementową, łukowato profilowaną misą o krawędzi nachylonej do wnętrza (Ryc. III.33.2:2). Wśród cech mikromorfologicznych odnotowano jedynie krawędzie wylewów o ściankach prostych lub ścienionych od strony zewnętrznej i łukowatych, nieograniczonych zwieńczeniach (typy 1e i 9e). Ornament wykonany jest techniką szerokiego, „klasycznego" lub „rozrzedzonego" ściegu bruzdowego. Tworzono w ten sposób proste lub zwielokrotnione układy pasm lokowanych po wewnętrznej stronie wylewu (Ryc. III.33.2:1-3) albo na brzuścach (Ryc. III.33.2:4-7). W tym ostatnim przypadku zdobienie podkreślało często tektonikę naczynia.

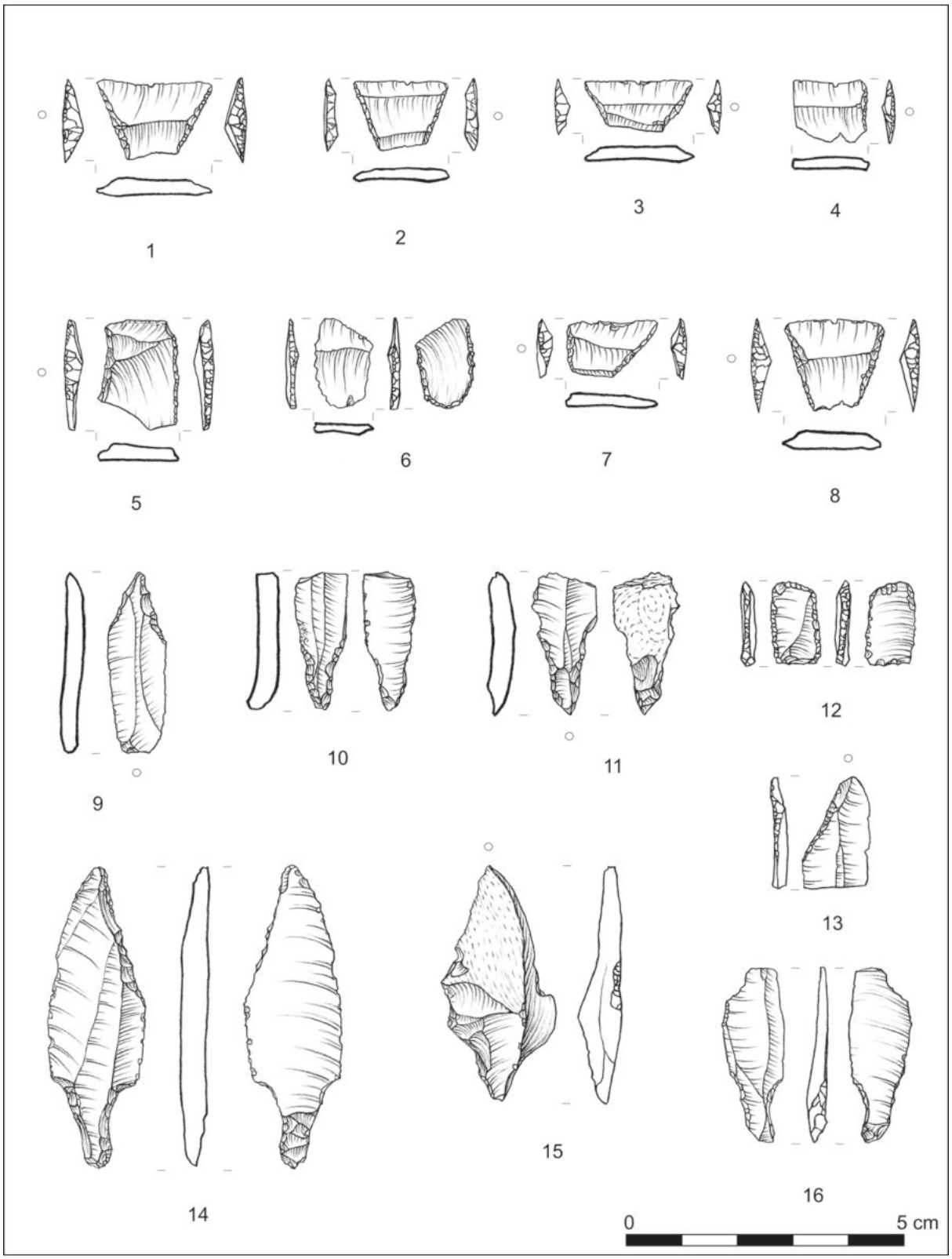
Co najmniej dwa z zachowanych naczyń wykonano według receptur sklasyfikowanych w ramach grupy technologicznej J. Jedynie wspomniany wyżej fragment misy posiadał atrybuty kumulujące się w zakresie „interkulturowej" grupy L. Ogół cech formalnych charakterystycznych fragmentów ceramiki zaprezentowano w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

xxx

Liczny, choć ewidentnie przemieszany inwentarz, w którego skład wchodzi 146 przeważnie mało charakterystycznych zabytków z krzemienia narzutowego bałtyckiego (113 szt.), czekoladowego (16 szt.), turońskiego (1 szt.), a także 16 okazów przepalonych w stopniu uniemożliwiającym identyfikację rodzaju surowca. Szczególną cechą kolekcji jest obecność wyłącznie form narzędziowych (por. uwagi), wśród których zdecydowanie przeważają skrobacze reprezentowane przez 104 okazy. Kolejne miejsca zajmują: 11 liściaków lub ich fragmentów z łuskaniem trzonka na stronę spodnią typu Świdry bądź Chwalibogowice; osiem trapezów (AZ, AA, AC, PJ); sześć trójkątnych grocików lub ich fragmentów w tym trzy okazy o symetrycznych

Ryc. III.33.2. Kulak, gm. Wodynie, pow. siedlecki. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.33.2. Kulak, Wodynie municipality, Siedlce district. Selected pottery artefacts

Ryc. III.33.3. Kulak, gm. Wodynie, pow. siedlecki. Wybór zabytków krzemiennych
Fig. III.33.3. Kulak, Wodynie municipality, Siedlce district. Selected flint artefacts

prostych krawędziach bocznych i prostej podstawie (Ryc. VII.1:2, 5, 6; VII.3:2, 5, 6), jeden egzemplarz o bokach lekko wklęsłych (Ryc. VII.1:7; VII.3:7), jeden egzemplarz o bokach lekko falistych (Ryc. VII.1:4; VII.3:4) oraz jeden egzemplarz z krzemienia turońskiego o cechach „sznurowych" (por. Rozdz. VII); pięć drapaczy wiórowych i odłupkowych; cztery formy nożowate wykonane z odłupków płasko retuszowanych wzdłuż jeden krawędzi; trzy drobne przekłuwacze odłupkowe; trzy wiórowce z półstromym rynienkowatym retuszem jednego lub dwóch boków; pojedyncze ostrze typu Wieliszew z intencjonalnie złamana podstawą (JB).

Z perspektywy techno-morfologicznej w zbiorze dominują mało regularne formy o proporcjach odłupkowych, a niekiedy wręcz okruchowych (wielościenne), przy czym większość z nich wydaje się celowym efektem obróbki ukierunkowanej właśnie na produkcję odłupków, za pomocą techniki uderzenia bezpośredniego (głównie większe egzemplarze) lub techniki łuszczniowej. Z kolei w grupie narzędzi wiórowych wyróżnić możemy formy związane z koncepcją debitażu dwupiętowego realizowanego za pomocą techniki uderzenia bezpośredniego (liściaki) oraz koncepcją debitażu jednopiętowego najprawdopodobniej przy wykorzystaniu techniki pośrednika (zbrojniki). Omawiając aspekt technologiczny warto też zwrócić uwagę na zidentyfikowaną w kilku przypadkach obecność retuszu rynienkowatego (noże i wiórowce).

Przeprowadzona analiza wskazuje na występowanie w obrębie kolekcji kilku komponentów techno-morfologicznych oraz kategorii typologicznych odzwierciedlających wielokulturowy charakter stanowiska. Niestety, z powodu braku tzw. form diagnostycznych (przewodnich), precyzyjna klasyfikacja taksonomiczna ograniczona jest jedynie do niewielkiej części inwentarza, tj. grupy liściaków, które łączyć należy z kulturą świderską, pięciu trójkątnych grocików symetrycznych znajdujących ścisłe analogie w inwentarzach subneolitycznych, a także pojedynczego gracika nawiązującego do form KCSZ. W przypadku pozostałych okazów można przedstawić jedynie ostrożną, a przy tym bardzo ogólną propozycje korelacji form wiórowych oraz zbójników ze środkowym lub młodszym okresem epoki kamienia (potencjalnie także osadnictwem subneolitycznym), zaś w przypadku form odłupkowych (głównie skrobaczy) z szeroko pojętym krzemieniarstwem epoki brązu i wczesnej epoki żelaza.

Inne elementy kulturowe: Zabytki krzemienne kultury świderskiej (liściaki) oraz KCSZ (grocik).

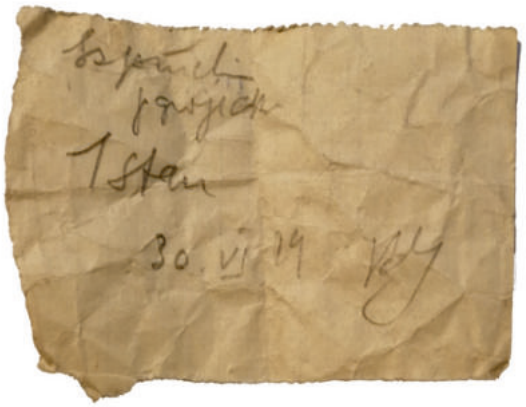
Literatura: A. Gardawski 1958, tabl. XLIII:6; E. Kempisty 1972, s. 455, tabl. XXIII:12–15

Uwagi: Fakt występowania w inwentarzu zabytków krzemiennych wyłącznie form retuszowanych (narzędzi), zdaje się wynikać z celowej selekcji zabytków na etapie ich pozyskiwania lub przechowywania – nie można wykluczyć, że część zbioru zaginęła bądź została sztucznie rozdzielona.

34

Miejscowość: Linin
Stanowisko nr: 1
Gmina: Góra Kalwaria
Powiat: piaseczyński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma, teren przysiółka „Szpruch"* (Ryc. III.34.1; III.34.2:1)
Badania: Badania powierzchniowe R. Jakimowicza, 30.VI.1929
Zbiory: PMA nr inw. II/2544
Inwentarz:

Zbiór ceramiki subneolitycznej ze stanowiska 1 liczy 827 ułamków ceramiki, w większości silnie rozdrobnionych, identyfikowanych taksonomicznie z typem Linin. W trakcie opracowania udało się zrekonstruować graficznie górną część dosyć dużego, wybitnie cienkościennego, esowato profilowanego garnka o wyodrębnionej i odchylonej na zewnątrz krawędzi wylewu (typ 8,212?) (Ryc. III.34.3). Ścianki mają prosty, równoległy przebieg, a zwieńczenie uformowane jest łukowato (typ 1e). Ornament pokrywający całą górną powierzchnię naczynia składał się ze strefowych układów pasm poziomych żłobków i płytkich odcisków stempla o podwójnych żądle (grupy zdobnicze XV oraz X). Od wewnątrz umieszczono linię odcisków wykonanych techniką rozrzedzonego ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza IV). W strukturze zbioru pojawiały się również misy jednoczłonowe o łukowato profilowanych ściankach i nachylonej do wewnątrz krawędzi (Ryc. III.32.4:8). Wśród innych zachowanych cech morfologicznych można wskazać wyłącznie

Ryc. III.34.1. Linin stan. 1, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.34.1. Linin, site 1, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected archived documentation

krawędzie wylewów (4 egz.). Należą one do form prostych lub ścienionych od zewnątrz i zwieńczeniu łukowatym, bądź ściętym prosto lub skośnie do wnętrza (typy 9e oraz 1k i 1i).

Wśród dużej różnorodności stosowanych wątków i technik zdobniczych dominowały poziome linie rozmaitych wariantów ściegu bruzdowego, jednak zachowane w stopniu uniemożliwiającym dokładniejszą klasyfikację. W przypadku lepiej zachowanych ułamków wyraźnie zaznacza się obecność wątków wieloelementowych złożonych z horyzontalnych pasm wąskiego (grupa zdobnicza V) lub „klasycznego" (grupa zdobnicza III) ściegu bruzdowego, pod którymi umieszczano zygzaki lub wertykalne słupki (Ryc. III.34.4:5-7). Brzusiec innego naczynia w całości ozdobiono naprzemiennym układem odciskanych stempelków tworzących ornament tzw. rybiej ości (grupa zdobnicza VIIn) (Ryc. III.34.4:1). W strefie podkrawędnej umieszczano też podwójne linie odciskanych pionowo słupków (grupa zdobnicza VI) (Ryc. III.34.4:2). Ponadto, w kilku przypadkach zarejestrowano ornament sznurowy. Wykonane tą techniką odciski lokowano pod, jak i na krawędzi wylewu, a kompozycję uzupełniały wypychane na zewnątrz guzki (Ryc. III.34.4:3).

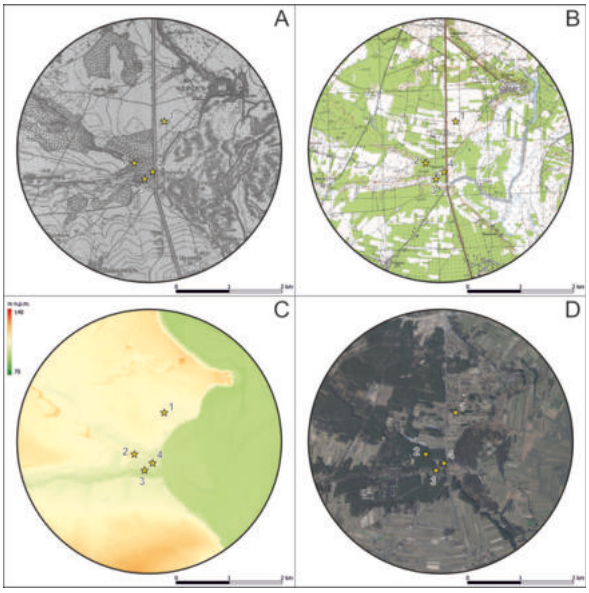
Opisu struktury technologicznej dokonano na podstawie próby statystycznej złożonej z 50 ułamków spełniających wszystkie kryteria poprawnej identyfikacji (w tym elementów charakterystycznych). Bezwzględnie dominowały tu receptury „interkulturowe", kumulowane w ramach grupy technologicznej L (54%). Stosunkowo liczne były też ułamki nawiązujące do grupy J (34%). Znacznie rzadziej rejestrowano receptury „amforowej" grupy E oraz tzw. ceramikę delikatną grupy K. W obydwu przypadkach ich udział był tożsamy i wynosił 6%.

Usystematyzowany opis cech formalnych ceramiki zaprezentowano w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

xxx

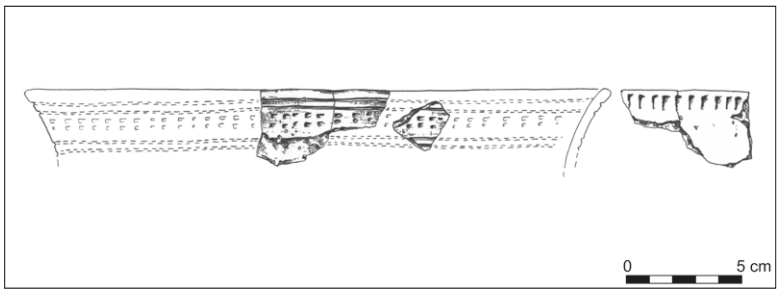
Spośród 80 zabytków krzemiennych ponad połowa (42 szt.) wykonana jest z surowca czekoladowego. Kolejne miejsca zajmuje 28 okazów z lokalnego kredowego narzutowca oraz pojedynczy odłupek z krzemienia pasiastego. W przypadku pozostałych dziewięciu egzemplarzy identyfikacja surowcowa była niemożliwa ze względu na wysoki stopień ich przepalenia.

Najliczniejszą, ale przy okazji najmniej charakterystyczną, grupę typologiczną stanowią odłupki oraz ich fragmenty (52 szt.). Przeważają formy niewielkich lub średnich rozmiarów, głównie negatywowe, choć wystąpiło również kilka odłupków podkorowych (7 szt.) i korowych (2 szt.). Charakteryzują się one znacznym zróżnicowaniem parametrów morfometrycznych oraz brakiem cech umożliwiających dokładniejszą atrybucję technologiczną, np. określenie ich miejsca lub roli w procesie debitażu. Pomimo wskazanych ograniczeń w zdecydowanej większości należy łączyć je z procesem zaprawy rdzenia, nie zaś celowym generowaniem półsurowca. Wyjątek stanowi masywny odłupek z krzemienia pasiastego pochodzący z procesu kształtowania wielościennej formy rdzeniowej (siekiery?).

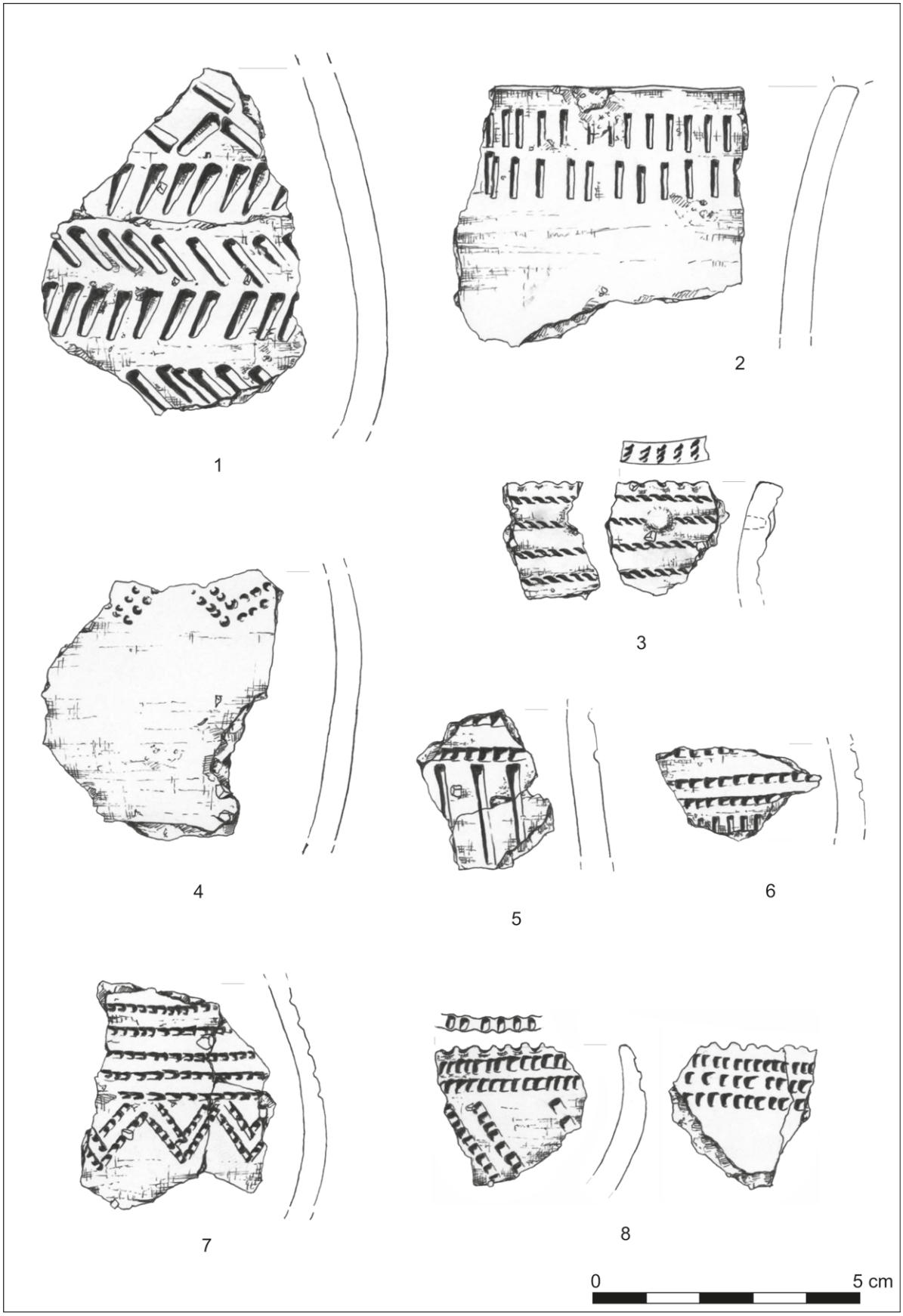
Ryc. III.34.2. Linin, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Lokalizacja stanowisk nr 1 (1), 2 (2), 3 (3), 4 (4) oraz 5 (5) na podkładzie: A – mapy topograficznej WIG 1:25000, różne wydania; B – mapy topograficznej PUWG 1965; C – numerycznego modelu terenu (dane ISOK); D – ortofotomapy terenu (dane geoportal.gov.pl)

Fig. III.34.2. Linin, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Location of sites no 1 (1), 2 (2), 3 (3), 4 (4) and 5 (5) on: A – topographic map, WIG 1:25000, various editions; B – topographic map, PUWG 1965; C – digital model of the area (isok.gov.pl); D – orthophotomap of the area (geoportal.gov.pl)

Ryc. III.34.3. Linin, stan. 1, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych

Fig. III.34.3. Linin, site 1, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

Ryc. III.34.4. Linin, stan. 1, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.34.4. Linin, site 1, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

Zdecydowanie bardziej dystynktywną, a przy tym spójną wewnętrznie grupę produktów debitażu tworzy 17 fragmentów wiórów, wykonanych głównie z krzemienia czekoladowego (14 szt.). Poza surowcem wykazują one szereg podobieństw techno-morfologicznych, m.in.:

a. jednopiętowość;
b. prosty profil boczny i równomierna grubość w przekroju podłużnym na całej długości okazu;
c. średni lub wysoki stopień regularności wyrażający się w równoległym przebiegu grani międzynegatywowych i krawędzi bocznych;
d. niewielkie, soczewkowate, płaskie piętki o liniowym zarysie frontalnym i krawędziach pozbawianych śladów prawcowania bądź abrazji, czego efektem jest występowanie specyficznego nawisu. Ponadto większość wiórów w profilu bocznym charakteryzuje się obecnością specyficznych dorsalnie wychylonych skrzydełek;
e. niewielkie, słabo wysklepione sęczki z wyraźną wargą.

Listę analogii w zestawie form wiórowych dopełniają ich zbliżone proporcje (wyraźna smukłość) i podobne rozmiary, ze względu na wysoki stopień fragmentacji znajdujące odzwierciedlenie głównie w szerokości poszczególnych okazów grupującej się dwóch zakresach, tj. 6-8 mm oraz 10-12 mm.

Przedstawione atrybuty techno-morfologiczne pozwalają łączyć omawiane okazy z koncepcją seryjnych (zestandaryzowanych), jednopiętowych, regularnych, podprostokątnych wiórów mediolitycznych pozyskiwanych techniką pośrednika.

Ostatnią grupę produktów debitażu definiuje pojedynczy okaz odłupkowego rdzenia jednopiętowego (aktualne stadium redukcji) z krzemienia czekoladowego. Jest to forma silnie wyzyskana, nieregularna, zapewne o wielokrotnie zmienianej orientacji. Płaszczyzny zasadnicze są słabo wyodrębnione, amorficzne i silnie zdegradowane. Dotyczy to zwłaszcza odłupni charakteryzującej się obecnością licznych zawiasów oraz nieregularnym reliefem i układem negatywów. Szczątkowa pięta ma prosty kąt rdzeniowania oraz ślady dośrodkowej zaprawy i fasetowania, co dobrze koreluje się z cechami technologicznymi wiórów.

W analizowanej kolekcji produkty modyfikacji debitażu reprezentowane są przez trzy formy retuszowane, dwie z krzemienia czekoladowego – fragment trzonka liściaka typu Chwalibogowice i trapez (AZ) (Ryc. VI.7:3) oraz mikrolityczny przekłuwacz w przypadku, którego identyfikacja surowca była niemożliwa ze względu na wysoki stopień przepalenia. Wykonany jest na nieregularnym wiórku o trójkątnym przekroju w typie rylczaka. Ewentualnie do grupy tzw. narzędzi nieformalnych (funkcjonalnych) zaliczyć można fragmenty dwóch, bardzo regularnych wiórków z licznymi mikronegatywami oraz charakterystycznymi wyszczerbieniami krawędzi (Ryc. VI.5:5).

W świetle przeprowadzonych obserwacji w obrębie kolekcji wyróżnić możemy, co najmniej dwie tradycje technologiczne:

- starszą, do której zaliczono formy dwupiętowe, tj. wióry oraz liściaki znajdujące liczne odpowiedniki w schyłkowopaleolitycznych inwentarzach kultury świderskiej;

- młodszą reprezentowaną przez rdzeń oraz grupę wiórów jednopiętowych o cechach wpisujących się dokładnie w zdefiniowaną dla form subneolitycznych specyfikację techno-morfologiczną. Z subneolitycznym epizodem zasiedlenia stanowiska, łączyć należy także dwa tzw. narzędzia funkcjonalne wykonane z półsurowca o analogicznym zestawie atrybutów. W przypadku pozostałych narzędzi zrezygnowano z prób identyfikacji kulturowo-chronologicznej, decydując się jedynie na ogólne ich przypisanie do epoki kamienia.

Inne elementy kulturowe: Zabytki krzemienne kultury świderskiej

Literatura: E. Kempisty 1972, s. 441,442, tabl. XIII:14–19, XIV:1,2

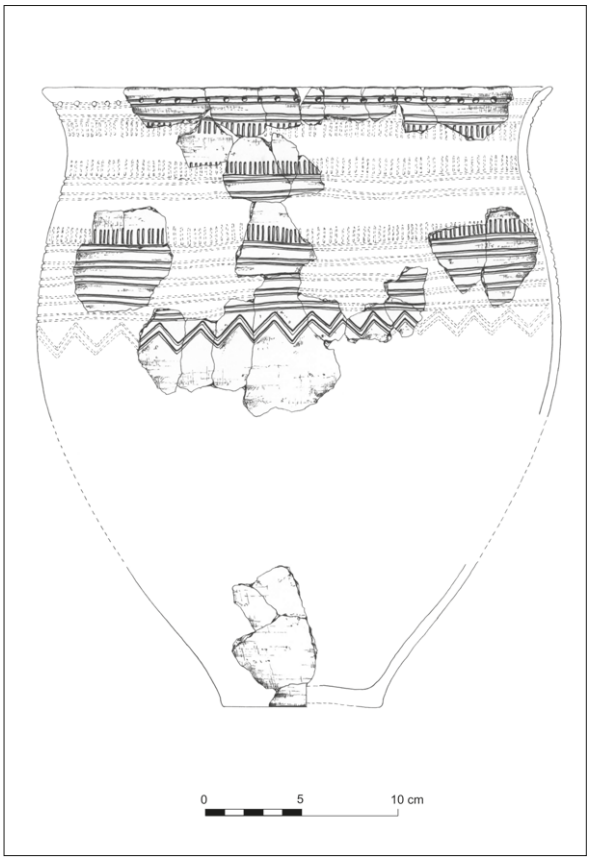
Uwagi: –

35

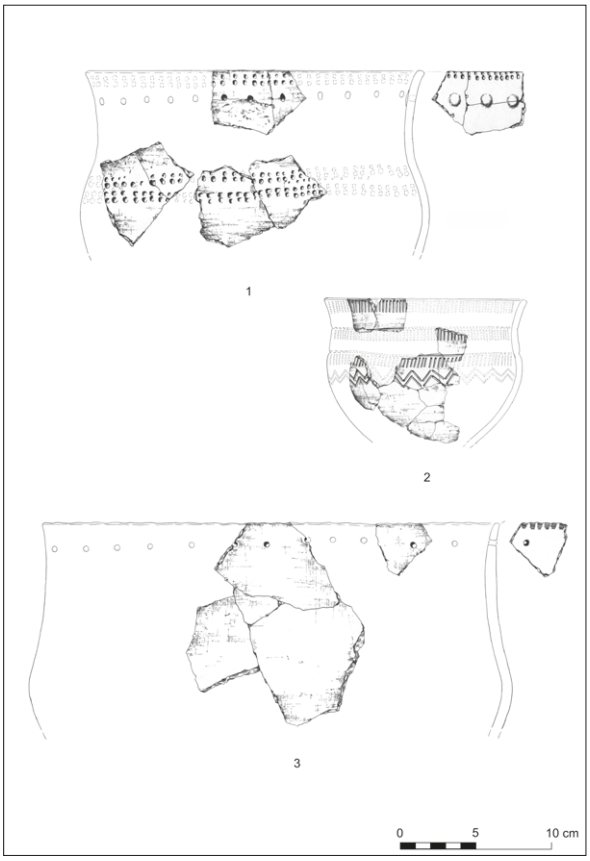
Miejscowość: Linin
Stanowisko nr: 2
Gmina: Góra Kalwaria
Powiat: piaseczyński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma w dole od szosy, zapewne z terenu przysiółka „Szpruch"* (Ryc. III.34.2:2)
Badania: Badania powierzchniowe R. Jakimowicza, 1929, 1933 i 1934 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/2541
Inwentarz:

Ze stanowiska 2 w Lininie pochodzi jedna z największych i najbardziej dystynktywnych kolekcji mazowieckiej ceramiki subneolitycznej. Obecnie liczy ona 1 766 fragmentów naczyń, zachowanych w bardzo różnym stanie.

W przypadku czterech pojemników udało się dokonać częściowej rekonstrukcji graficznej. Dwa z nich, to dość dużych rozmiarów esowato profilowane, płaskodenne garnki o lejkowato odchylonej szyjce klasyfikowane w ramach typów 8,23 oraz 8,211. Przykładem pierwszego z wymienionych wariantów jest dość smukły okaz o największej wydętości brzuśca zlokalizowanej w około 2/3 wysokości naczynia krótkiej,

Ryc. III.35.1. Linin, stan. 2, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.35.1. Linin, site 2, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

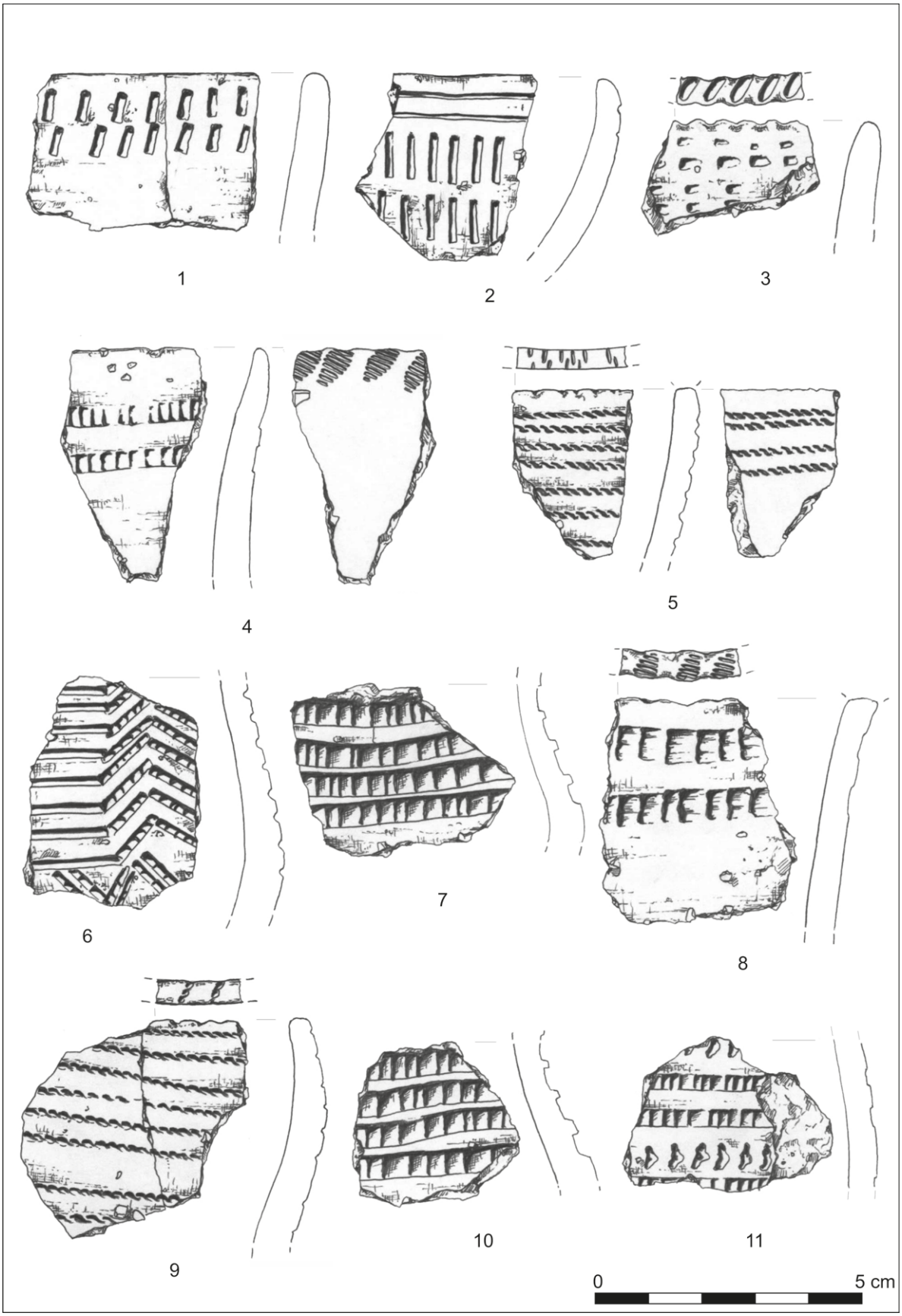

Ryc. III.35.2. Linin, stan. 2, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.35.2. Linin, site 2, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

łukowato odchylonej na zewnątrz szyjce (Ryc. III.35.1). Średnicę wylewu można określić na około 30 cm, co jest równe analogicznemu wymiarowi brzuśca. Wysokość osiąga około 50 cm. Krawędź wylewu, ścieniona od wewnątrz, zakończona była łukowatym zwieńczeniem (typ 2e). Wyodrębnione dno (typ 11c) miało średnicę 8 cm. Strefowa kompozycja ornamentu, rozwinięta na całą górną powierzchnię naczynia, złożona jest z podkrawędnych guzków (grupa zdobnicza II), wypychanych na stronę wewnętrzną oraz podwójnie segmentowanych pasm horyzontalnych linii rytych (grupa zdobnicza XV), rozdzielanych poziomymi rzędami wertykalnych słupków (grupa zdobnicza VI). Od dołu całość zamknięto zygzakiem. Cechy technologiczne naczynia odpowiadają „wczesnobrązowej" grupie J. Grubość ścianek waha się w granicach 0,6–0,7 cm. Powierzchnie dość dobrze wygładzono, choć w miejscu wystających ziaren domieszki wyczuwalne są na niej nierówności. W masie ceramicznej dominuje średnio- i drobnoziarnisty, wielobarwny tłuczeń mineralny.

Średnicę wylewu drugiego garnka (typ 8,211?) można szacować na około 22 cm i jest ona nieco mniejsza względem największej wydętości brzuśca wynoszącej około 23 cm (Ryc. III.35.2:1). Dość wysoka szyjka, delikatnie rozchylona na zewnątrz, zakończona jest prostą krawędzią wylewu o łukowatym, nieograniczonym zwieńczeniu (typ 1e). Kompozycję zdobniczą tworzą podwójne pasma płytkich dołków, wykonanych zapewne jednym, dwuzębnym narzędziem (grupa zdobnicza XII). Ulokowano je po wewnętrznej oraz zewnętrznej stronie krawędzi wylewu, a także w górnej części brzuśca, podkreślając tym samym tektonikę naczynia. Kompozycję dopełniono podkrawędnym pasmem głębokich dołków, tworzących po wewnętrznej stronie szyi delikatne guzki (grupa zdobnicza IIb).

Do bardzo ciekawych, relatywnie rzadkich, form należy (zrekonstruowany w górnej części) egzemplarz o średnicy wylewu wynoszącej około 30 cm i wyraźnie szerszym (średnica około 33 cm), silnie wyprofilowanym brzuścu (Ryc. III.35.2:3). Wysoką, cylindryczną szyjkę zakończono lekko wyprofilowaną na zewnątrz, ścienioną od środka i łukowato zwieńczoną krawędzią wylewu (typ 2e). Ornament jest skrajnie ubogi jak na standardy „linińskie" i ogranicza się do pasma podkrawędnych otworków (grupa zdobnicza Ia) oraz umieszczonych po stronie wewnętrznej odcisków sznura obwijanego.

Ryc. III.35.3. Linin, stan. 2, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.35.3. Linin, site 2, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

Kolejne z częściowo zrekonstruowanych naczyń można sklasyfikować jako puchar esowato profilowany typu 7,313 (Ryc. III.35.2:2). Jest to forma wybitnie cienkościenna o średnicy wylewu 11 cm, nieco mniejszej względem największej wydętości brzuśca wynoszącej 10,5 cm. Wysokość można szacować na około 10,5 cm. Dobrze wyodrębniona szyjka jest łagodnie wychylona na zewnątrz oraz zakończona prostą krawędzią o łukowatym zwieńczeniu (typ 1e). Ornament strefowy pokrywa całą górną powierzchnię puchara i składa się z naprzemiennych pasm pionowych słupków (grupa zdobnicza VI), rozdzielonych poziomymi żłobkami (grupa zdobnicza XV). Całość zamknięto od dołu podwójnym zygzakiem utworzonym przez odciski wąskiego stempelka o prostokątnym żądle.

Na podstawie zachowanych wylewów można stwierdzić, iż w strukturze zbioru obecne były również misy jednoczłonowe o łukowato profilowanych ściankach oraz nachylonej do wewnątrz krawędzi (Ryc. III.35.3:2). Do innych zachowanych cech morfologicznych zaliczyć należy detale kształtowania krawędzi wylewów oraz den. Wśród pierwszych występują zarówno okazy o ściankach prostych, jak i ścienionych. Obydwa warianty notowano we względnie równych proporcjach (odpowiednio 6 i 5 egz.). Z reguły zakańczano je łukowato (typy 1e, 10e, 9e), sporadycznie tworząc warianty ścięte prosto (1k) lub diagonalnie (1i). W kolekcji znajduje się również ułamek płaskiego dna, niemniej stan jego zachowania uniemożliwia dokonanie klasyfikacji typologicznej.

Wśród dużej różnorodności stosowanych wątków i technik zdobniczych dominowały poziome linie szerokiego, „klasycznego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III), w kilku przypadkach tworzące samodzielne konstrukcje zdobnicze (Ryc. III.35.3:7,8,10). Charakterystyczne są też układy strefowe i strefowo-metopowe, budowane poprzez różne kombinacje poziomych żłobków (grupa zdobnicza XV), odciskanych słupków (grupa zdobnicza VI) i krokiewek (Ryc. III.35.3:6,11). Ostatni motyw wykonywano najczęściej wąskim ściegiem bruzdowym (grupa zdobnicza V). Istotne znaczenie miał też ornament sznurowy, który lokowano zarówno pod, jak i na krawędzi wylewu, a także po wewnętrznej stronie naczyń (mis?) (Ryc. III.35.3:5,9). Wachlarz stosowanych wątków zdobniczych uzupełniają szczególnie wyraziste nakrawędne i podkrawędne odciski sznura obwijanego (Ryc. III.35.3:4,8) i naprzemienne odciski lub nacięcia tworzące tzw. wężyk generalski (Ryc. III.35.3:5).

Ogólna struktura technologiczna kolekcji jest zbieżna z obserwacjami poczynionymi w odniesieniu do stanowiska 1. Podobnie jak tam, opisu dokonano na podstawie próby statystycznej złożonej z 50 ułamków spełniających wszystkie kryteria poprawnej identyfikacji. Dominowały receptury „interkulturowe", kumulowane w ramach grupy technologicznej L (52%) oraz ułamki sklasyfikowane w ramach grupy J (40%.) Incydentalnie rejestrowano okazy ceramiki „delikatnej" (6%) oraz receptury „amforowej" grupy E (2%).

Ogół cech formalnych charakterystycznych fragmentów ceramiki zaprezentowano w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

xxx

W kolekcji ze stanowiska 2 w Lininie obecnych jest 214 zabytków krzemiennych. Najliczniejszą grupę tworzą okazy wykonane z surowca czekoladowego (143 szt.), ich udział wynosi więc 66,8%. Ponadto wyróżniono 52 wytwory z krzemienia narzutowego bałtyckiego oraz pięć form z krzemienia pasiastego. Ze względu na wysoki stopni przepalenia lub patynizacji niemożliwa była klasyfikacja 14 okazów.

W strukturze typologicznej zbioru zdecydowanie przeważają niecharakterystyczne odłupki bądź ich fragmenty (137 szt.), głównie negatywowe (101 szt.), choć sporadycznie występują też egzemplarze podkorowe (23 szt.) i korowe (13 szt.). Analiza techno-morfologiczna pozwala klasyfikować je jako tzw. formy techniczne związane z procesem zaprawy oraz napraw rdzeni przeznaczonych do produkcji półsurowca wiórowego. Obserwacja tę potwierdza m.in. skrajnie niska frekwencja form odłupkowych wśród narzędzi. Tym, co wyróżnia odłupki ze stanowisk nr 2 w Lininie, a zwłaszcza te z krzemienia czekoladowego, to ich zasadniczo większe rozmiary oraz „regularność" i „delikatność". Jest ona efektem większej precyzji wykonania oraz zastosowania lepszej jakości surowca.

Kolejną kategorię typologiczną definiuje 58 wiórów w tym 36 okazów negatywowych, 15 podkorowych oraz sześć zatępców lub podtępców. Zaledwie sześć form zachowanych było w całości. Pozostałe charakteryzowały się mniejszym lub większym stopniem fragmentacji. Niezależnie od stanu zachowania formy te wykazują szereg podobieństw morfologicznych stanowiących bezpośrednie odzwierciedlenie spójnego zestawu procedur technologicznych, a zwłaszcza stosowanej techniki. Najważniejsze atrybuty wiórów w kolekcji ze stanowiska 2 w Linin, to:

a. jednopiętowość;
b. prosty profil boczny z gwałtownie, wentralnie podwiniętym wierzchołkiem oraz równomierna grubość w przekroju podłużnym na całej długości okazu;
c. średni lub wysoki stopień regularności wyrażający się w równoległym układzie grani międzynegatywowych i krawędzi bocznych, długości negatywów równej bądź zbliżonej do całkowitej długości okazu oraz braku punktów opornych, tj. negatywów zawiasowych lub amorficznych;

d. piętki fasetowane, rzadziej płaskie, bez śladów abrazji bądź prawcowania, stosunkowo niewielkie, soczewkowate lub diagonalne, w zarysie frontalnym proste, łukowe bądź trójkątne, w widoku profilowym widoczny specyficzny nawis oraz dorsalnie wychylone skrzydełka;
e. niewielkie rozlane sęczki opatrzone wargą.

Poza zbieżnym zestawem cech techno-morfologicznych, analizowane wióry charakteryzują się podobnymi proporcjami, tj. ewidentną smukłością i delikatnością oraz rozmiarami. Ostatnie atrybuty, z racji na wysoki stopień fragmentacji, znajdują odzwierciedlenie głównie w szerokości poszczególnych okazów. Przeprowadzone pomiary[1] wykazały dominację form o szerokości 9–10 mm (19 szt.) oraz 11–12 mm (18 szt.). Ich udział osiąga więc 74%. Znacznie mniej liczne są okazy o szerokości 7–8 mm (9 szt.) stanowiące 18%. Wióry poniżej (2 szt.) lub powyżej (2 szt.) zakresów 9–12 mm rejestrowano sporadycznie (8% kolekcji). Omawiając kwestie metryczne, należy wspomnieć, iż najdłuższy obecny w zbiorze fragment wióra mierzył 46 mm. Spójne cechy analizowanej kategorii typologicznej wyrażają się także w strukturze surowcowej, tj. zdecydowanej przewadze form wykonanych z krzemienia czekoladowego. Określono tak 51 okazów (90%). Przedstawione atrybuty pozwalają – bez większych wątpliwości – łączyć analizowany zbiór z koncepcją seryjnych (zestandaryzowanych), jednopiętowych wiórów mediolitycznych o relatywnie wysokim stopniu regularności (prostym profilu i podprostokątnym zarysie), pozyskiwanych techniką pośrednika.

Przy charakterystyce półsurowca wiórowego należy wspomnieć, że niektóre z okazów (zazwyczaj najbardziej regularne) nosiły ślady licznych i dość sugestywnych wyszczerbień krawędzi bądź quasi-retuszu, co może wskazywać na fakt ich użytkowania (Ryc. VI.5:12,13). Niemniej, z racji na brak analiz mogących potwierdzić taką interpretację zrezygnowano z klasyfikowania ich jako tzw. narzędzia funkcjonalne.

Listę produktów debitażu dopełnia obłupień rdzenia (najprawdopodobniej wiórowego) o wymiarach 55x38x62 mm i regularnej stożkowatej formie świadczącej o wysokiej precyzji obróbki. Praodłupnię zlokalizowano na węższym boku surowiaka, zaś naprzeciwległą do niej płaszczyznę tylną ukształtowano w formę grzebieniska. Szczególnie intensywną zaprawą objęto prapiętę, ukształtowaną poprzez serię dośrodkowych odbić obejmujących całą jej powierzchnię.

[1] Pomiary przeprowadzono na grupie 50 okazów, wyłączając z analizy fragmenty niereprezentatywne oraz formy techniczne.

Odrębną kategorię techno-typologiczną tworzą, wykonane przeważnie z surowca czekoladowego, produkty modyfikacji debitażu – 17 narzędzi oraz rylcowiec. Najliczniejsze są tu skrobacze odłupkowe (6 szt.) z półstromym retuszem jednej krawędzi na stronę wierzchnią choć odnotowano także egzemplarze z łuskaniem dwóch boków. Kolejną pod względem frekwencji grupę stanowią trzy wióry retuszowane, głównie na stronę wierzchnią wzdłuż dwóch boków, w tym egzemplarz z niezbyt wyraźnym mikroretuszem oraz licznymi wyszczerbieniami wzdłuż krawędzi. Pozostałe narzędzia reprezentowane są przez: dwa fragmenty liściaków typu Chwalibogowice; dwie wkładki prostokątne (Ryc. VI.6:2,4), w tym okaz zbliżony do tzw. wkładek z bokami surowymi (WD), charakteryzujący się półstromym łuskaniem podstawy (Ryc. VI.6:2); fragment przekłuwacza wykonanego na drobnym wiórze za pomocą precyzyjnego półstromego retuszu na stronę spodnią; fragment półtylczaka wiórowego o lekko wklęsłym półtylcu poprzecznym do osi półsurowiaka oraz z dodatkowym stromym łuskaniem krawędzi (Ryc. VI.8:4). Do kategorii produktów modyfikacji debitażu zaliczono także mesialny fragment wióra pośrednikowego z niewielką, choć precyzyjnie wykonaną wnęką sklasyfikowany jako rylcowiec. Należy podkreślić, że parametry morfometryczne opisanych powyżej narzędzi wiórowych w pełni zgadzają się z przedstawionym wyżej opisem „surowych" wiórów. Wyjątek stanowią fragmenty dwóch liściaków typu Chwalibogowice reprezentujące odrębny komponent typologiczny i techno-morfologiczny.

Podobnie jak w przypadku kolekcji ze stanowisk Linin 1, 3 oraz 5, tak i w tym przypadku wyróżnić możemy co najmniej dwie tradycje technologiczne:

- schyłkowopaleolityczną, reprezentowaną przez typowe dla kultury świderskiej liściaki z wyodrębnionym trzonkiem retuszowanym na stronę spodnią;
- subneolityczną, znajdująca odzwierciedlenie zarówno w grupie wiórów jednopiętowych, jak i kilku, wykonanych z tego półsurowca narzędzi, przy czym formą szczególnie dystynktywną jest mediolityczny półtylczak z ukośnie zorientowaną krawędzią retuszowaną.

W przypadku pozostałych wytworów zrezygnowano z prób dokładniejszej identyfikacji kulturowo-chronologicznej, decydując się jedynie na ogólne ich przypisanie do epoki kamienia.

Inne elementy kulturowe: Zabytki krzemienne kultury świderskiej

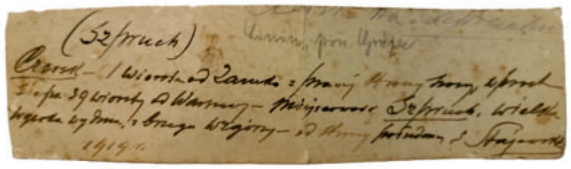
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 442,443,447, tabl. XIV:3–14, XV:2–11; D. Manasterski 2014s: tabl. III.

Uwagi: Niektóre fragmenty naczyń ze stanowiska 2 łączą się z ułamkami pochodzącymi ze stanowiska 3.

Uwzględniając ich brak w archiwalnej prezentacji kolekcji (Kempisty 1972, tabl. XIV, XV) należy przypuszczać, iż doszło do częściowego, mechanicznego przemieszania zbiorów.

36

Miejscowość: Linin
Stanowisko nr: 3
Gmina: Góra Kalwaria
Powiat: piaseczyński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *„Szpruch", wydma w odległości 1 wiorsty od zamku w Czersku, zniszczona w czasie budowy szosy w latach 30. XX w.* (Ryc. III.34.2:3; III.36.1)
Badania: Badania powierzchniowe E. Strojewskiego w 1919 i R. Jakimowicza 1930-1938, 1941
Zbiory: PMA nr inw. II/2542; II/2548; III/2080

Ryc. III.36.1. Linin, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.36.1. Linin, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected archived documentation

Inwentarz:

Ze stanowiska 3 w Lininie pochodzi bez wątpienia najliczniejszy i najbardziej dystynktywny zbiór mazowieckiej ceramiki subneolitycznej. Obecnie składa się nań blisko 4500 fragmentów naczyń zachowanych w bardzo różnym stanie. Choć dominują silnie rozdrobnione ułamki, to jednak możliwe było wiarygodne odtworzenie kilkunastu form lub ich większych części. Dokładna liczba pojemników odkrytych na stanowisku jest trudna do oszacowania. Na podstawie obserwacji charakterystycznych, niepowtarzalnych cech krawędzi wylewów można założyć, iż aktualnie w kolekcji znajdują się ułamki minimum 80 różnych egzemplarzy. Z pewnością ich rzeczywista liczba była znacznie większa.

Elementy typowe dla „klasycznej" kultury niemeńskiej są niezwykle rzadkie i ograniczają się do górnej partii, zapewne ostrodennego, garnka o dość wysokiej, lejkowato rozchylonej szyjce zakończonej prostą krawędzią, ściętą diagonalnie na zewnątrz (typ 1i) (Ryc. III.36.2). Średnicę wylewu można szacować na około 29 cm. Ornament sprowadza się do pasma owalnych, dość wydatnych guzków wypychanych od strony wewnętrznej (grupa zdobnicza II), ulokowanych tuż poniżej wylewu, na której umieszczono dookolne pasmo ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III). Słabo przygotowana masa ceramiczna schudzana była drobno- i średnioziarnistym tłuczniem mineralnym barwy różowej oraz piaskiem. Ścianki dość dokładnie wygładzono, choć częściowo zaobserwować można, charakterystyczne dla kultury niemeńskiej, ślady przecierania. W kumulacji z pozostałymi atrybutami odpowiada to kryteriom grupy technologicznej M. Można przypuszczać, iż z klasycznym wariantem tych ugrupowań związana jest bliżej nieokreślona, choć raczej skrajnie nieliczna, grupa ceramiki niecharakterystycznej. Ich wydzielenie w oparciu o kryteria technologiczne jest jednak niemożliwe.

Niewątpliwie to jednak ceramika typu Linin (dla której jest to stanowisko eponimiczne) stanowi ogromną większość kolekcji. Jej stan zachowania pozwala na dokonanie istotnych obserwacji makromorfologicznych i wyróżnienie typów naczyń charakterystycznych dla całego zjawiska, kształtujących zarazem swoisty „klimat stylistyczny" obszarów środkowego Mazowsza w okresie późnego neolitu i początkach epoki brązu. Najpowszechniejszymi formami są esowato profilowane, płaskodenne garnki występujące w dwóch głównych wariantach: o dość wysokiej, lejkowato rozchylonej szyjce i brzuścu wyprofilowanym w około 2/3 wysokości (typ 8,23) oraz egzemplarze o krótkiej, łukowato odchylonej na zewnątrz szyjce i największej wydętości brzuśca ulokowanej w połowie wysokości naczynia (typ 8,212).

Charakterystyczny dla pierwszej grupy jest znacznych rozmiarów, częściowo zrekonstruowany okaz, pozbawiony niestety dna i części przydennej (Ryc. III.36.3). Średnica jego wylewu wynosi około 38 cm i jest mniejsza względem największej wydętości brzuśca, osiągającej 44 cm. Można jedynie przypuszczać, iż pierwotna wysokość pojemnika osiągała wymiar mniej więcej równy średnicy wylewu. Prosta krawędź posiadała łukowate, nieograniczone zwieńczenie (typ 1e). Ornament w postaci horyzontalnych pasm „klasycznego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III) ulokowano bezpośrednio poniżej brzegu (dwa pasma) oraz w górnej części brzuśca (cztery pasma), co podkreślać miało tektonikę naczynia. Ostatnią z sekwencji zamknięto od góry pojedynczym rzędem „rozrzedzonego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza IV), wykonanego jednak tym samym narzędziem o łopatkowatym żądle. Słabo przygotowana masa ceramiczna schudzona była bardzo dużą ilością nieznormalizowanego tłucznia mineralnego (efektem jest kruchość ceramiki) o barwie różowej. Powierzchnie wygładzono, pozostawiając jednak liczne nierówności powstałe w miejscu wystawania domieszki. Grubość ścianek wynosiła około 0,7–0,8 cm.

Z pewnością garnki o wysokiej, lejkowatej szyjce były dość liczne, co sugeruje kilkanaście innych, częściowo zrekonstruowanych egzemplarzy (Ryc. 36.4:2-4; III.36.5; III.36.6:4-6). Ich cechą charakterystyczną była powtarzalność zarówno techniki wykonania, jak i kompozycji ornamentu złożonego z bruzdowych pasm ulokowanych pod wylewem oraz w górnej części brzuśca przy jednoczesnej rezygnacji z jakichkolwiek motywów zdobniczych na szyjce. Średnice wylewów lepiej zachowanych okazów wahały się od 18 do około 40 cm.

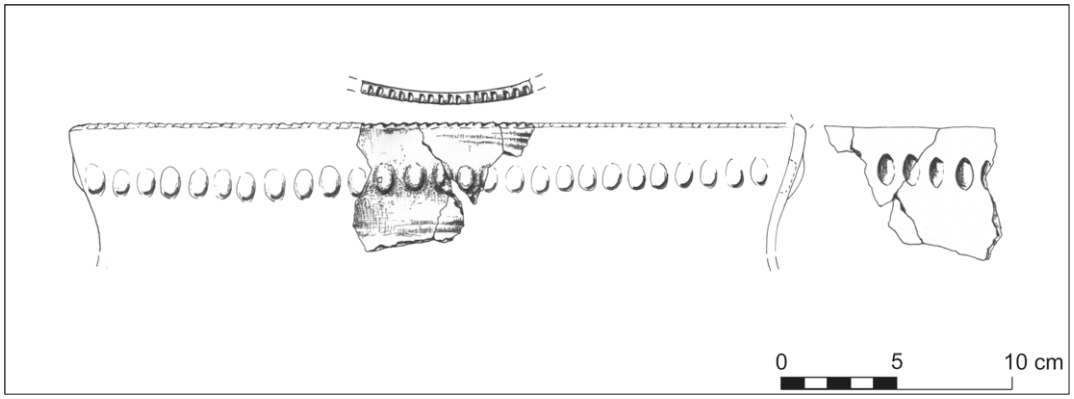
Garnki o krótkiej, łukowato odchylonej szyjce oraz największej wydętości brzuśca ulokowanej mniej więcej w połowie wysokości (typ 8,212) również należały do form powszechnych, choć wyraźnie odmiennych stylistycznie względem okazów opisanych powyżej. Za reprezentatywne można uznać pięć naczyń o częściowo lub w pełni zrekonstruowanym profilu. Pierwszy egzemplarz o średnicy wylewu wynoszącej około 27 cm – równej względem największej wydętości brzuśca i zbliżonej wysokości – posiada krótką szyjkę o prostej krawędzi i zaokrąglonym zwieńczeniu (typ 1e) (Ryc. III.36.7). Niewielkie, delikatnie wyodrębnione dno (typ 12b) ma średnicę około 8,5 cm. Złożona, strefowa kompozycja zdobnicza pokrywa całą górną część naczynia. Pod wylewem umieszczono pasmo niewielkich guzków wypychanych na stronę wewnętrzną (grupa zdobnicza II). Od zewnątrz nakładają się na nie linie segmentowanych podwójnie poziomych żłobków wykonanych zapewne dwuzębnym narzędziem (grupa zdobnicza XV). Trzy takie segmenty umieszczono na szyjce oraz w górnej części brzuśca. Układy te rozdzielono potrójnym pasmem analogicznie wykonanych zygzaków, które w tożsamej formie zamyka od dołu całą kompozycję. Grubość ścianek wahała się w granicach 0,6–0,7 cm. Powierzchnie były dość dobrze wygładzone z widocznymi nierównościami w miejscu wystających ziaren domieszki. W masie ceramicznej dominował drobny, wielobarwny tłuczeń mineralny.

Przynajmniej w niektórych przypadkach, strefową kompozycję zdobniczą garnków typu 8,212 rozdzielano pionową metopą złożoną ze zwielokrotnionych rytych, bruzdowych lub odciskanych krokiewek. Stan ten dokumentuje kolejny z lepiej zachowanych i częściowo zrekonstruowanych okazów (Ryc. III.36.8:2).

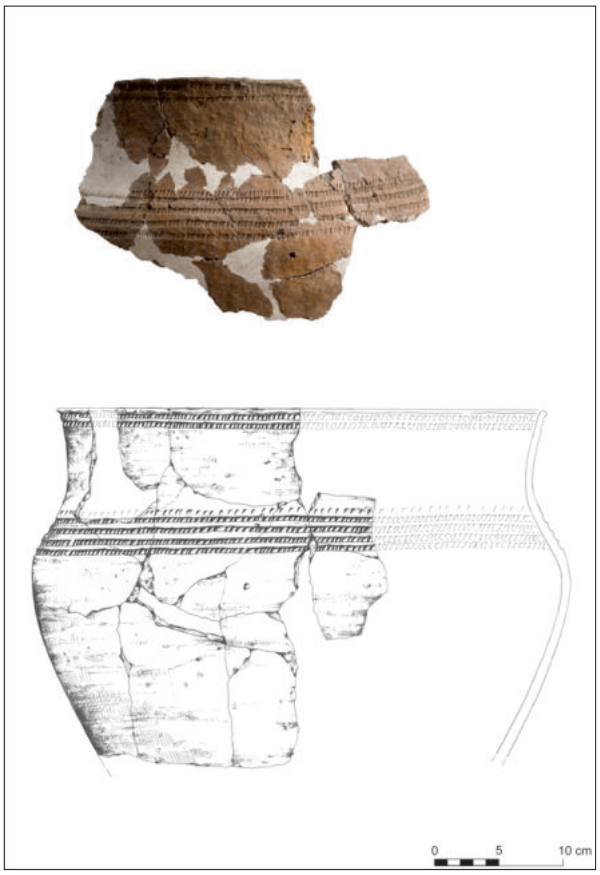
Trzeci egzemplarz, charakterystyczny dla tej grupy naczyń, posiada nieco bardziej przysadziste proporcje (Ryc. III.36.8:1). Średnica wylewu, wynosząca około 33 cm, jest nieco mniejsza względem największej wydętości brzuśca. Analogiczny wymiar dna można szacować na około 15 cm. Wysokość naczynia była zapewne nieznacznie mniejsza względem średnicy wylewu. Delikatnie pogrubioną od zewnątrz krawędź zakończono łukowatym zwieńczeniem (typ 17e). Ornament w postaci zwielokrotnionych poziomych pasm odciskanych słupków (grupa zdobnicza VI) ulokowano na górnej części naczynia – od krawędzi wylewu po największą wydętość brzuśca. Całość zamykał pojedynczy zygzak (grupa zdobnicza XV). Cechy technologiczne odpowiadają kryteriom „wczesnobrązowej" grupy L.

Jak wskazano powyżej, większość zrekonstruowanych naczyń to okazy stosunkowo duże lub – jeśli uwzględnić grubość ich ścianek – bardzo duże. Ich średnice oscylują w granicach od 27 do 33 cm. Egzemplarze mniejsze były zdecydowanie rzadkie. Ich przykładem może być garnek o średnicy wylewu około 12 cm i nieco mniejszej wydętości brzuśca (Ryc. III.36.9:1). Pod zaokrągloną, prostą krawędzią (typ 1e) umieszczono wyraziste pasmo guzków wypychanych na stronę wewnętrzną (grupa zdobnicza II). Na całej powierzchni szyjki, po górną połowę brzuśca, ulokowano charakterystyczne, segmentowane podwójnie poziome żłobki, które podkreślono zygzakiem wykonanym analogiczną techniką.

Do niewielkich, esowato profilowanych garnków o krótkiej, odgiętej na zewnątrz szyjce (typu 8,212) można zaliczyć również kolejne, bardzo bogato

Ryc. III.36.2. Linin, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.36.2. Linin, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

Ryc. III.36.3. Linin, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.36.3. Linin, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

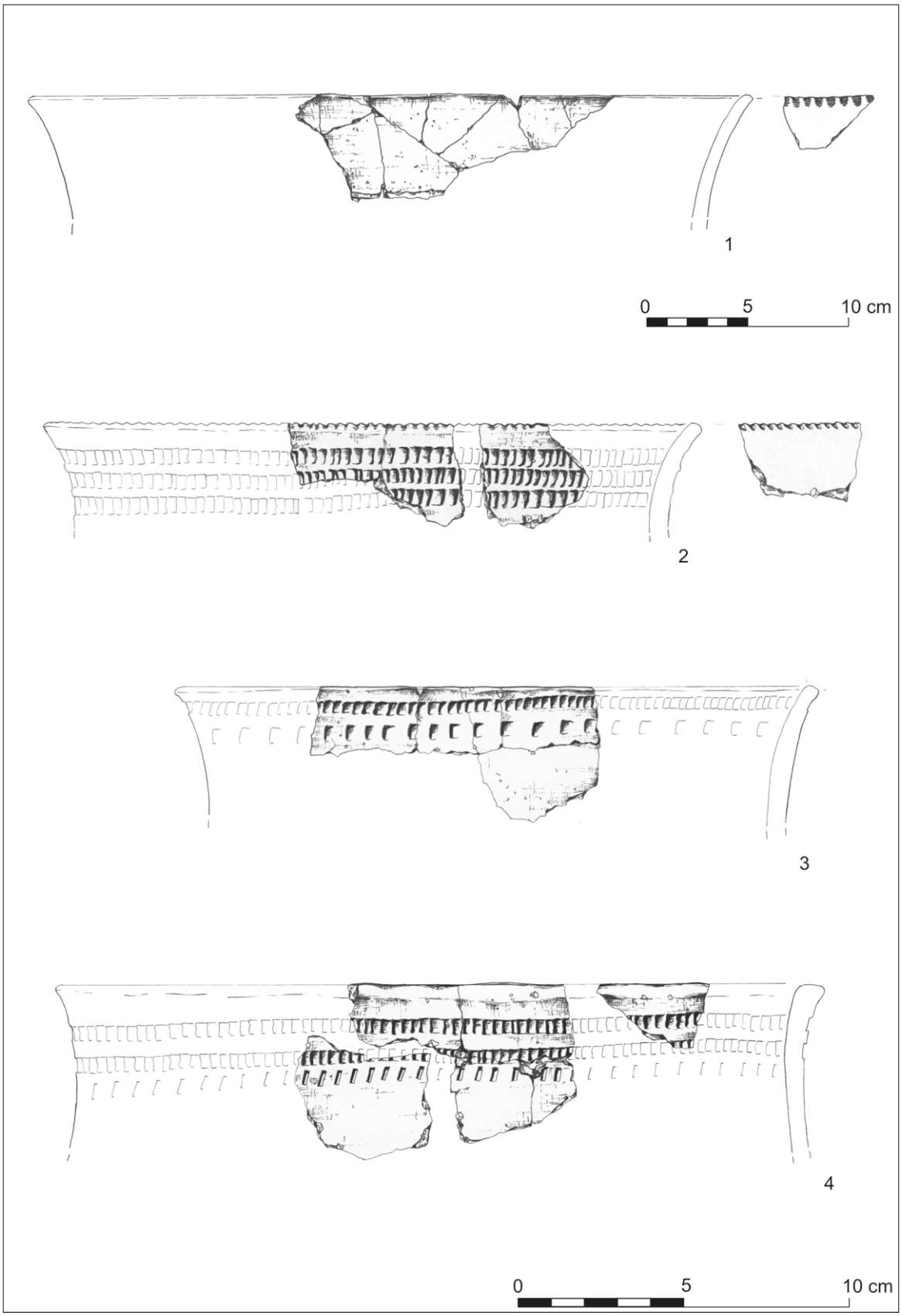
ornamentowane naczynie (Ryc. III.36.10). Średnica jego wylewu osiąga około 17 cm i jest mniej więcej równa największej wydętości brzuśca. Ścianki łagodnie profilowane w górnej części brzuśca zwężają się, tworząc wyraźną szyjkę, wyodrębnią w około 7/8 wysokości. Prosta, odgięta na zewnątrz krawędź zakończona jest łukowatym zwieńczeniem (typ 1e). Strefowa, wieloelementowa kompozycja zdobnicza pokrywa całą górną powierzchnię naczynia. Składa się na nią pasmo wyraźnych, plastycznych guzków wypychanych na stronę zewnętrzną oraz umieszczone poniżej wertykalne odciski stempla o wrzecionowatym żądle (grupa zdobnicza VIII), rozdzielone bruzdowymi krokiewkami (łuczkami?). Całość ograniczono od dołu pojedynczym zygzakiem „klasycznego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III). Po wewnętrznej stronie wylewu widoczne jest słabo zachowane pasmo wertykalnych odcisków.

Wyrazistą grupą naczyń, odpowiadających zapewne proporcjom garnków, są fragmentarycznie zachowane egzemplarze z tzw. wolem. Ich cechą charakterystyczną jest specyficzne ukształtowanie szyjki oraz wylewu, który w górnej części został wyraźnie nachylony do wnętrza (Ryc.III.9:2-3; III.11:2-3). Okazy należące do tej grupy posiadały również specyficzne cechy zdobnicze w postaci ornamentu złożonego ze zwielokrotnionych pasm odcisków sznura, poziomych żłobków lub tzw. ornamentu perełkowatego, które współwystępowały niekiedy z innymi wątkami i technikami zdobniczymi.

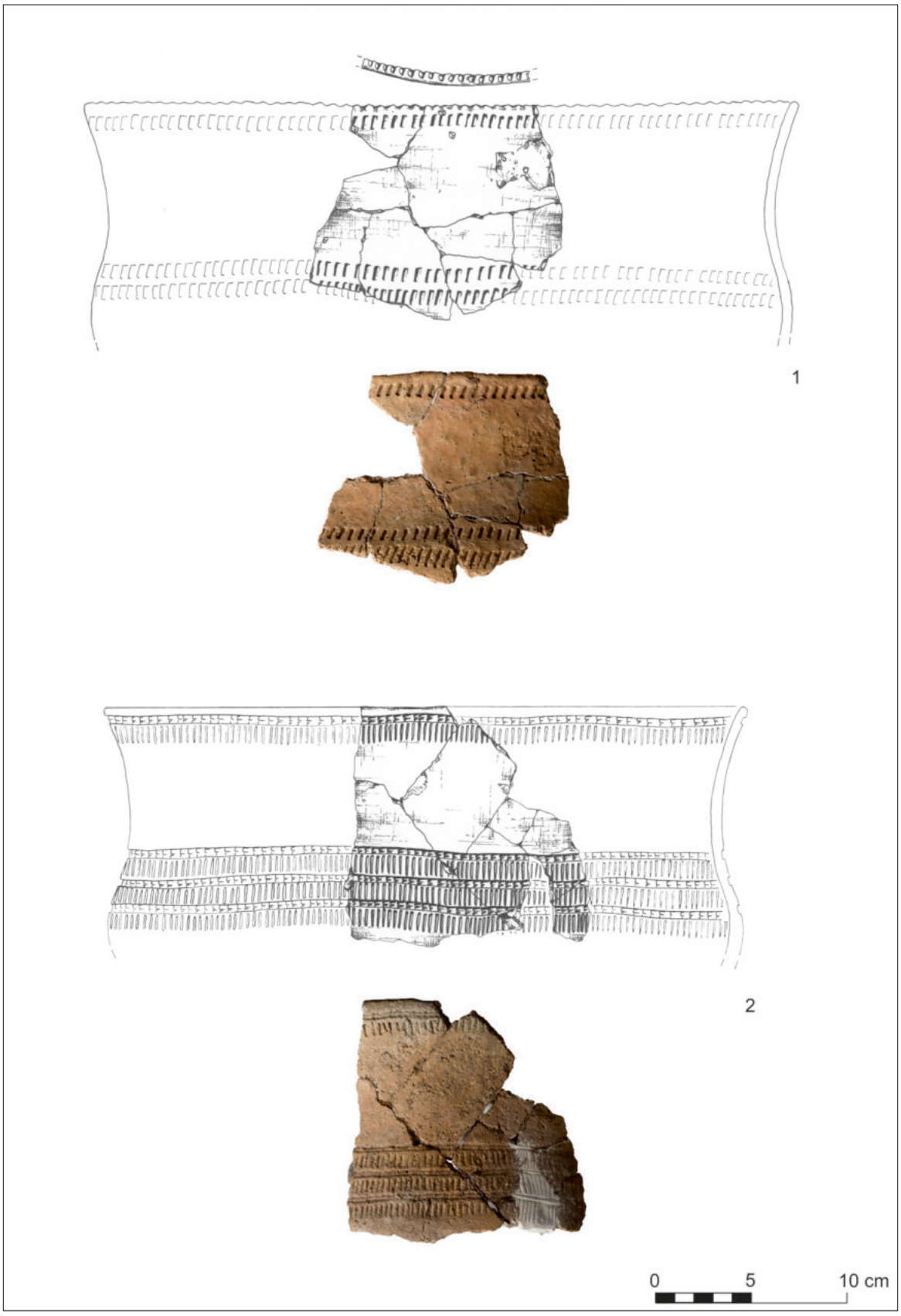
Do naczyń szeroko rozpowszechnionych należą misy. Ich charakterystyki można dokonać na podstawie kilku lepiej zachowanych egzemplarzy, dla których możliwe było wiarygodne określenie średnicy i tektoniki górnej części. Wszystkie należy sklasyfikować w ramach form o ściankach profilowanych. Różnice widoczne są wyłącznie w uformowaniu wylewu, który jest łukowato zagięty do wnętrza (typ 4,11) bądź „cylindryczny" (typ 4,13).

Do pierwszej grupy zakwalifikowano trzy egzemplarze. Średnica wylewu pierwszej z mis typu 4,11 oscyluje w granicach 13 cm (Ryc. III.36.12:3). Ścieniona od zewnątrz krawędź posiada łukowate zwieńczenie (typ 9e). Górną część naczynia ornamentowano dookolnymi żłobkami (grupa zdobnicza XV). Masa ceramiczna zawierała znaczną ilość nieznormalizowanego tłucznia mineralnego barwy różowej. Powierzchnie dość dobrze wygładzono, a grubość ścianek wynosiła około 0,5 cm. Niezwykle interesujący jest jednak drugi z okazów (Ryc. III.36.13). Jego średnica wynosi około 20 cm i jest nieznacznie mniejsza względem największej wydętości brzuśca (około 21 cm). Obustronnie ścienioną krawędź zakończono łukowatym zwieńczeniem (typ 10e). Prawie cała powierzchnia misy, poza częścią przydenną, była bogato ornamentowana. Kompozycję strefową zbudowano z podwójnych, horyzontalnych pasm „klasycznego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III), pomiędzy którymi ulokowano rzędy odcisków stempelka o dwuzębnym żądle (grupa zdobnicza X). Całość ograniczono od dołu zygzakiem wykonanym technika bruzdową. Dwa otwory wywiercone w górnej części naczynia należy interpretować jako zabieg naprawczy. Cechy technologiczne przygotowania masy ceramicznej i wykończenia powierzchni mieszczą się w definicji tzw. ceramiki delikatnej grupy K. Ostatnia z mis, o nachylonej do wewnątrz krawędzi (typ 1e), ma średnicę 16 cm (Ryc. III.36.12:2). Jej górna powierzchnia zdobiona była horyzontalnymi odciskami sznura (grupa zdobnicza XVI). Cechy technologiczne pozwalają klasyfikować ją w ramach „interkulturowej" grupy L.

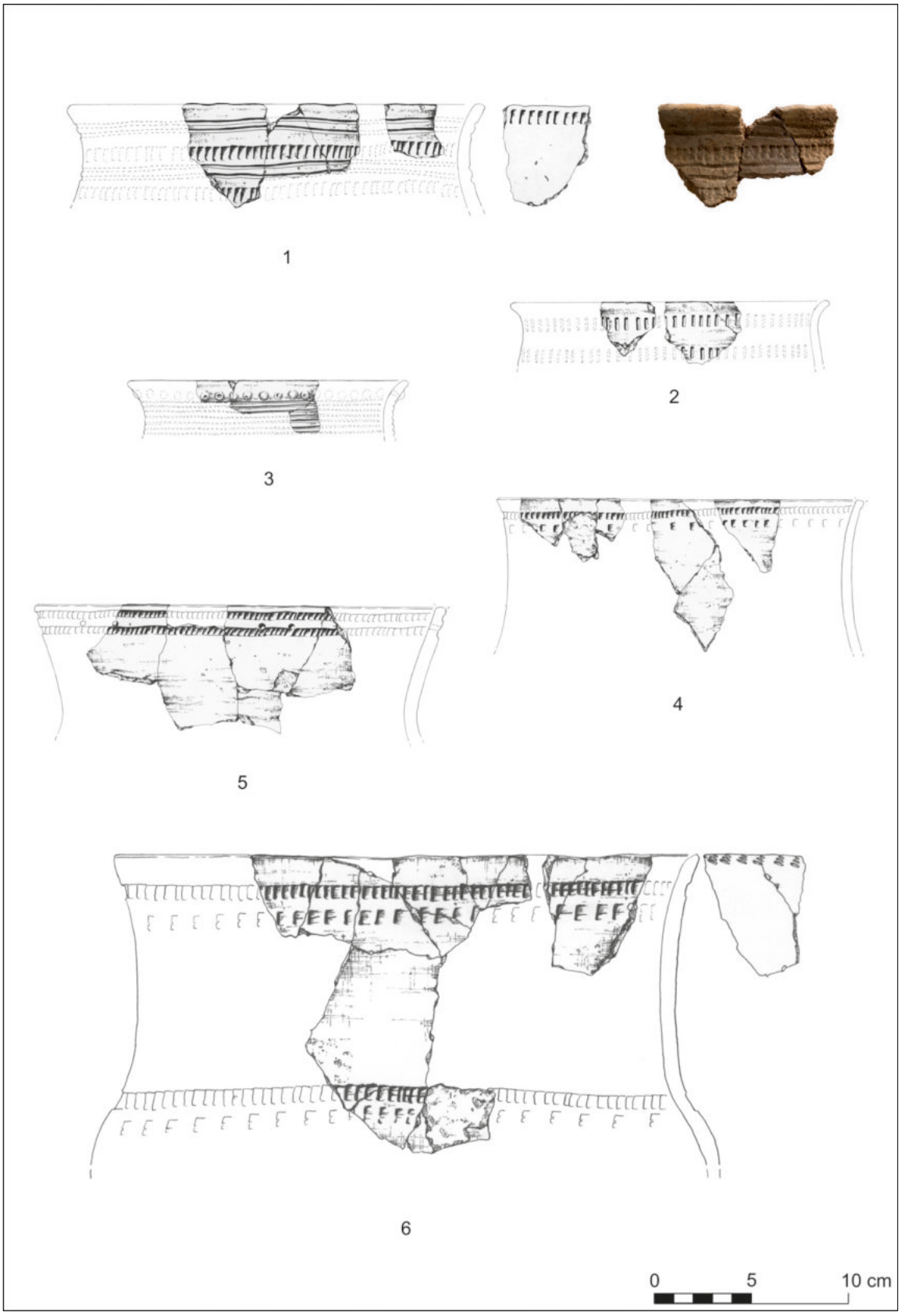
Wydaje się, iż misy o „cylindrycznym" wylewie były równie popularne. Spośród trzech lepiej zachowanych form można wyróżnić okaz znacznych rozmiarów (średnica wylewu około 42 cm) o prostej, łukowato zwieńczonej krawędzi (typ 1e), ornamentowany w górnej części poziomymi liniami odcisków sznura (grupa zdobnicza XV) (Ryc. III.36.11:1). Uzupełnieniem

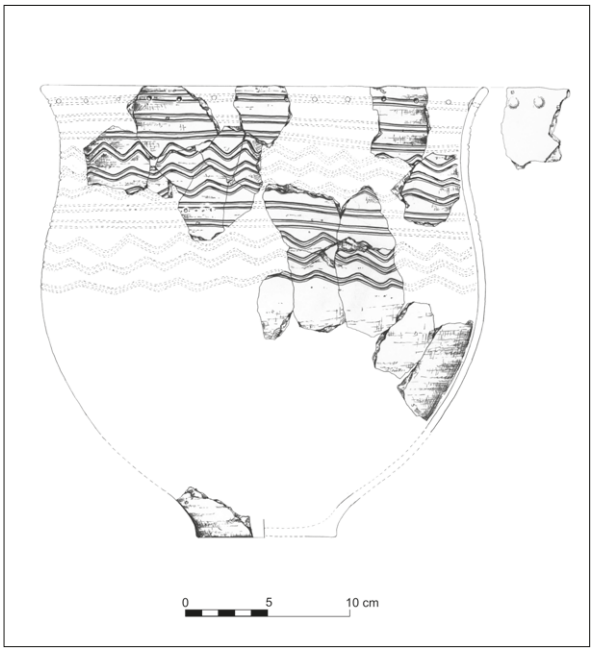
Ryc. III.36.4. Linin, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.36.4. Linin, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

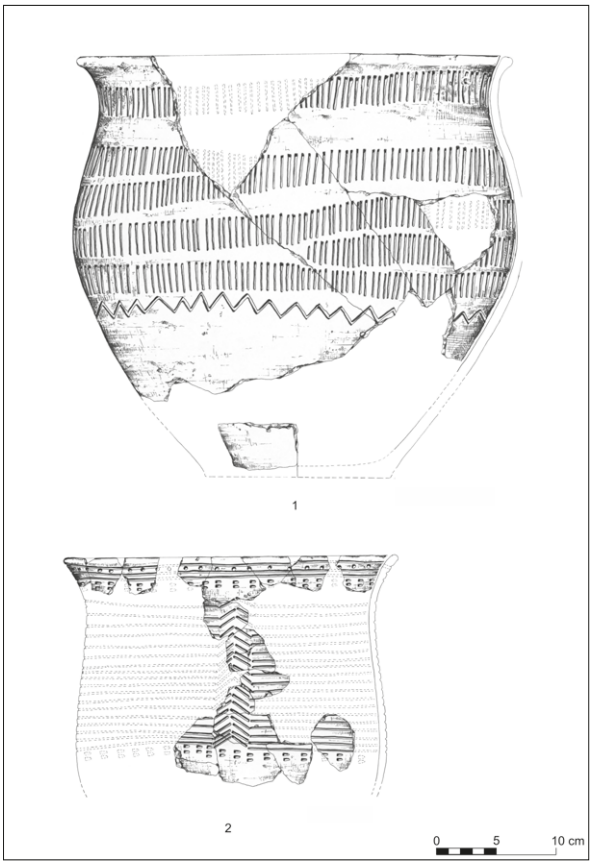
Ryc. III.36.5. Linin, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.36.5. Linin, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

Ryc. III.36.6. Linin, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.36.6. Linin, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

Ryc. III.36.7. Linin, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.36.7. Linin, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

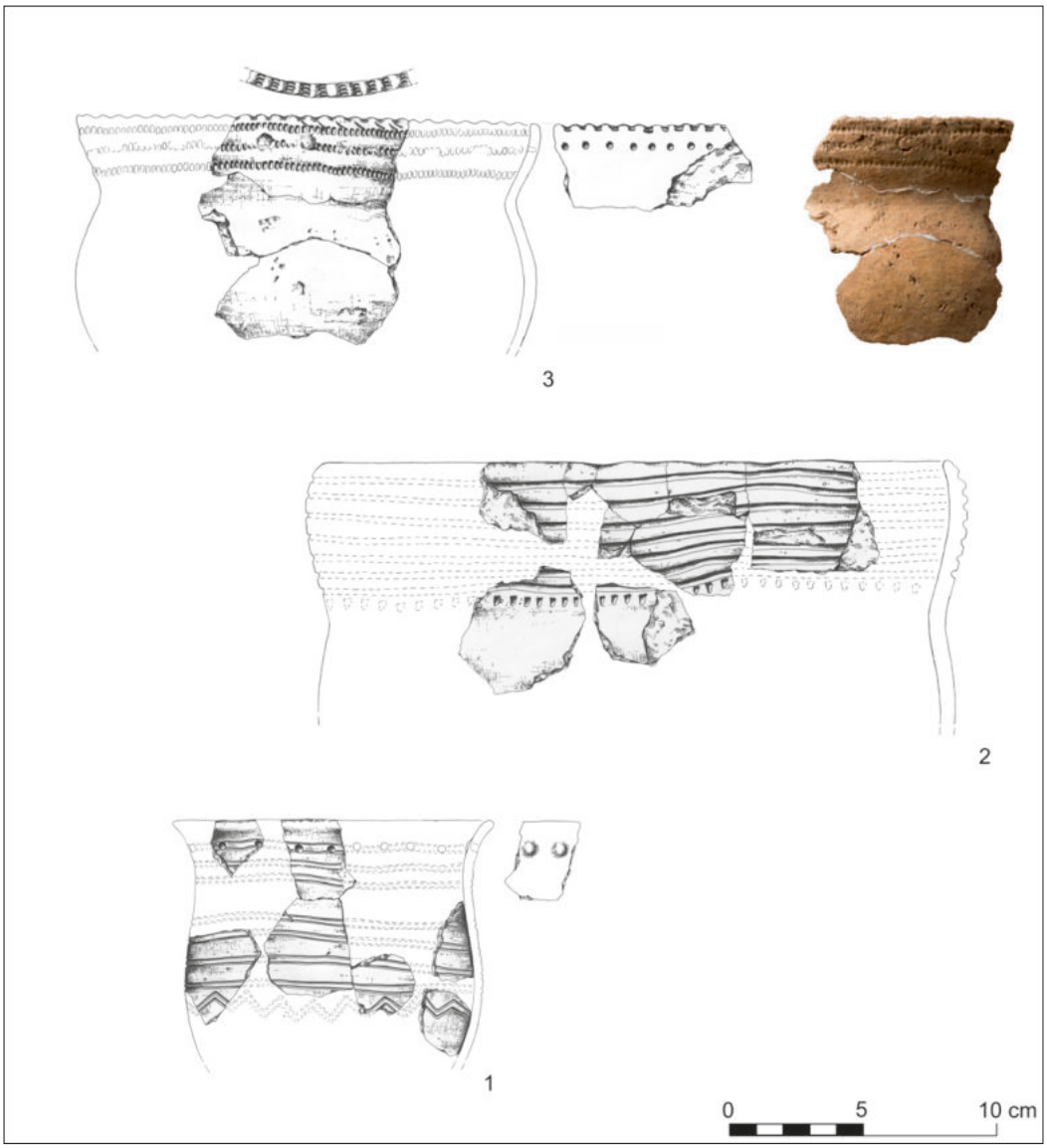
Ryc. III.36.8. Linin, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.36.8. Linin, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

kompozycji były wykonane później plastyczne guzki, wypychane od strony wewnętrznej (grupa zdobnicza II). Samą krawędź ozdobiono krótkimi odciskami sznura, prowadzonymi prostopadle względem obwodu. Kolejna misa jest znacznie mniejsza. Jej średnica wylewu wynosi 18 cm i jest równa największej wydętości brzuśca (Ryc. III.36.12:1). Krawędź posiada zwieńczenie ograniczone od wewnątrz i niewielki trójkątny okap (typ 57d). Ornament pokrywający górną część naczynia złożony był z dwóch (?) pasm wertykalnych słupków odciskanych stemplem o wrzecionowatym żądle (grupa zdobnicza VI). Średnica najmniejszego z okazów wynosi niespełna 11 cm (Ryc. III.36.12:4). Prosty, ścięty horyzontalnie wylew (typ 1k) ornamentowany był odciskami wrzecionowatego stempla, prowadzonymi diagonalnie względem obwodu (grupa zdobnicza IX). Po wewnętrznej stronie umieszczono dwa poziome pasma wykonane w technice „klasycznego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III). Wszystkie wspomniane misy wykonano według podobnych receptur technologicznych charakterystycznych dla „interkulturowej" grupy L. Masę ceramiczną schudzano nieznormalizowanym tłuczniem mineralnym z przewagą frakcji średniej. Powierzchnie dość starannie wygładzano, a grubość ścianek wahała się w granicach od 0,5 do 0,7 cm.

Przynajmniej jedno z naczyń pochodzących z kolekcji „linińskiej" można sklasyfikować jako puchar (Ryc. III.36.11:4). To egzemplarz o wyraźnie „tulipanowatym" profilu, przy czym średnica brzuśca (16 cm) jest równa szyjce i zdecydowanie mniejsza względem wylewu (21 cm). Cechy te mieszczą się w kryteriach typu 7,322. Delikatnie pogrubiona krawędź (typ 17h) od wewnątrz była ornamentowana diagonalnymi nacięciami. Całą zewnętrzną powierzchnię ozdobiono krótkimi, poziomymi pasmami wąskiego ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza V). Cechy technologiczne naczynia mieszczą się kryteriach „interkulturowej" grupy L.

Można podejrzewać, że w pierwotnej strukturze ceramiki pojawiały się, choć raczej rzadko, naczynia zbliżone do amfor. Sugerują to zarówno górne części dwóch, wąsko otworowych okazów (Ryc. III.36.14:1-2), jak również fragment wałeczkowatego ucha (Ryc. III.36.14:5). Ich stan uniemożliwia jednak dokonanie bliższej klasyfikacji.

Podejmując się analizy atrybutów mikromorfologicznych całości kolekcji, należy wykazać detale ukształtowania krawędzi wylewów, den oraz wspomniane powyżej ucho. Pierwszą z cech można scharakteryzować na podstawie 81 obserwacji odnoszących się do odrębnych naczyń. Dominują bezwzględnie okazy o ściankach

Ryc. III.36.9. Linin, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.36.9. Linin, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

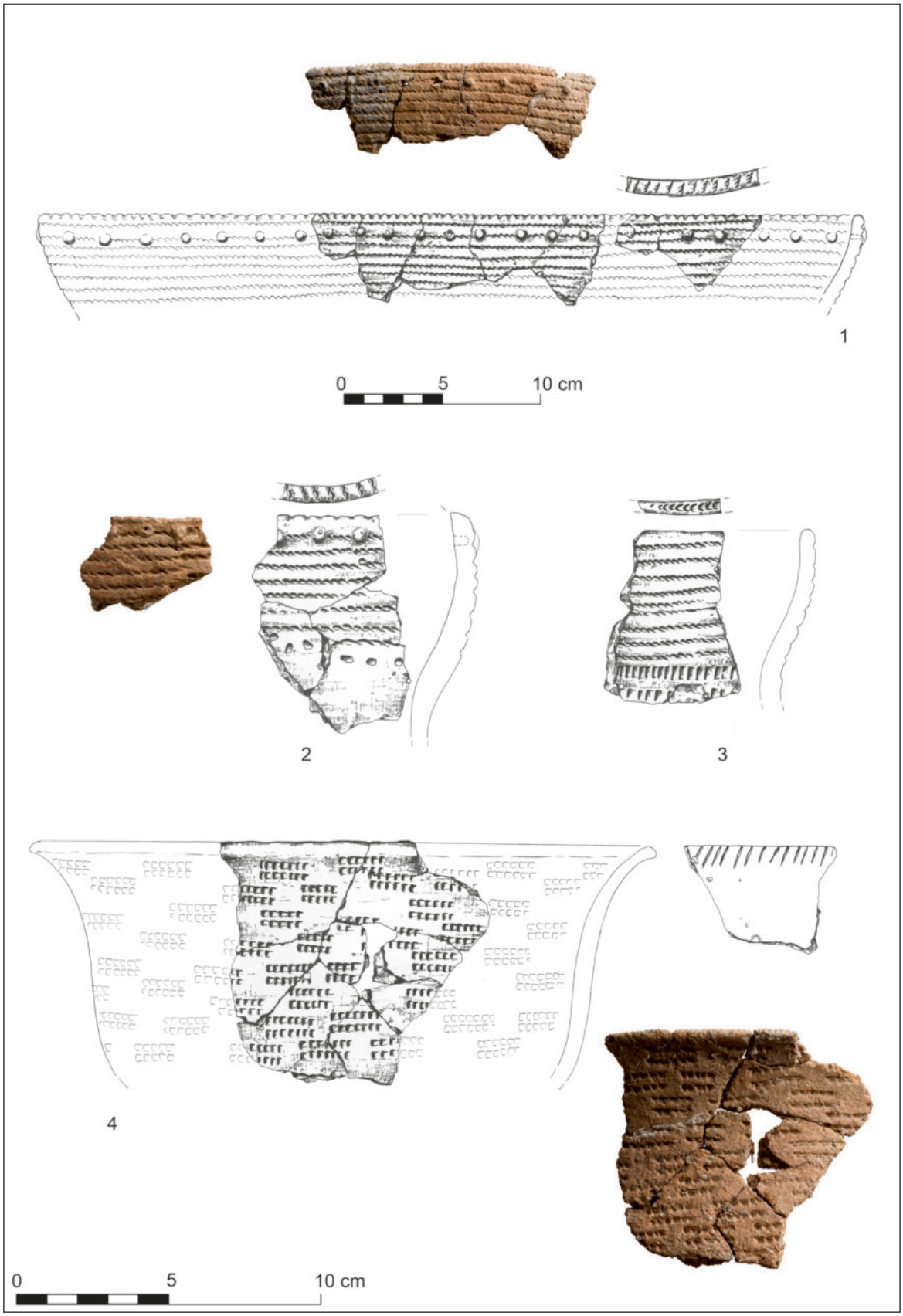
prostych, które odnotowano w blisko 69% przypadków. Z reguły były to egzemplarze zakończone łukowato w sposób nieograniczony (1e) lub ograniczony od strony zewnętrznej (1c) i wewnętrznej (1d). Rzadziej (13 egz.) dokumentowano warianty ścięte prosto lub diagonalnie (odpowiednio 1k, 1i oraz 1j). Niekiedy obserwowano krawędzie ścienione (około 22%) lub pogrubione od strony zewnętrznej (blisko 8%). W pierwszym przypadku były to wyłącznie formy o łukowatym zwieńczeniu (typy 2e, 9e, 10e). Okazy pogrubione wieńczono podobnie (17e), choć notowano również egzemplarze ograniczone poniżej czubka (17h) oraz diagonalnie ścięte na stronę zewnętrzną (17j). Do incydentalnie stosowanych rozwiązań należą tzw. krawędzie z okapem. Co charakterystyczne dla ogółu mazowieckich zespołów subneolitycznych, niedoreprezentowane są fragmenty den. W kolekcji ceramiki z Linina stan. 3 wyróżniono zaledwie siedem odrębnych okazów. Wszystkie należą do form płaskich (Ryc. III.36.7; III.36.15:8-9). Większość (4 egz.) ma wyodrębnioną podstawę. Ewenementem zbioru, niepowtarzalnym na innych stanowiskach, jest fragment wałeczkowatego ucha zdobionego odciskami wykonanymi w technice tzw. rozrzedzonego ściegu bruzdowego (Ryc. III.36.14:5). Uwiarygadnia to klasyfikację kulturowo-chronologiczną tego elementu, choć jego stan zachowania nie pozwala na formułowanie dalej idących wniosków.

Ornamentyka naczyń jest bardzo złożona, definiując zarazem swoisty, „barokowy" klimat stylistyczny kolekcji „linińskiej". Odnotowano tu pełen wachlarz

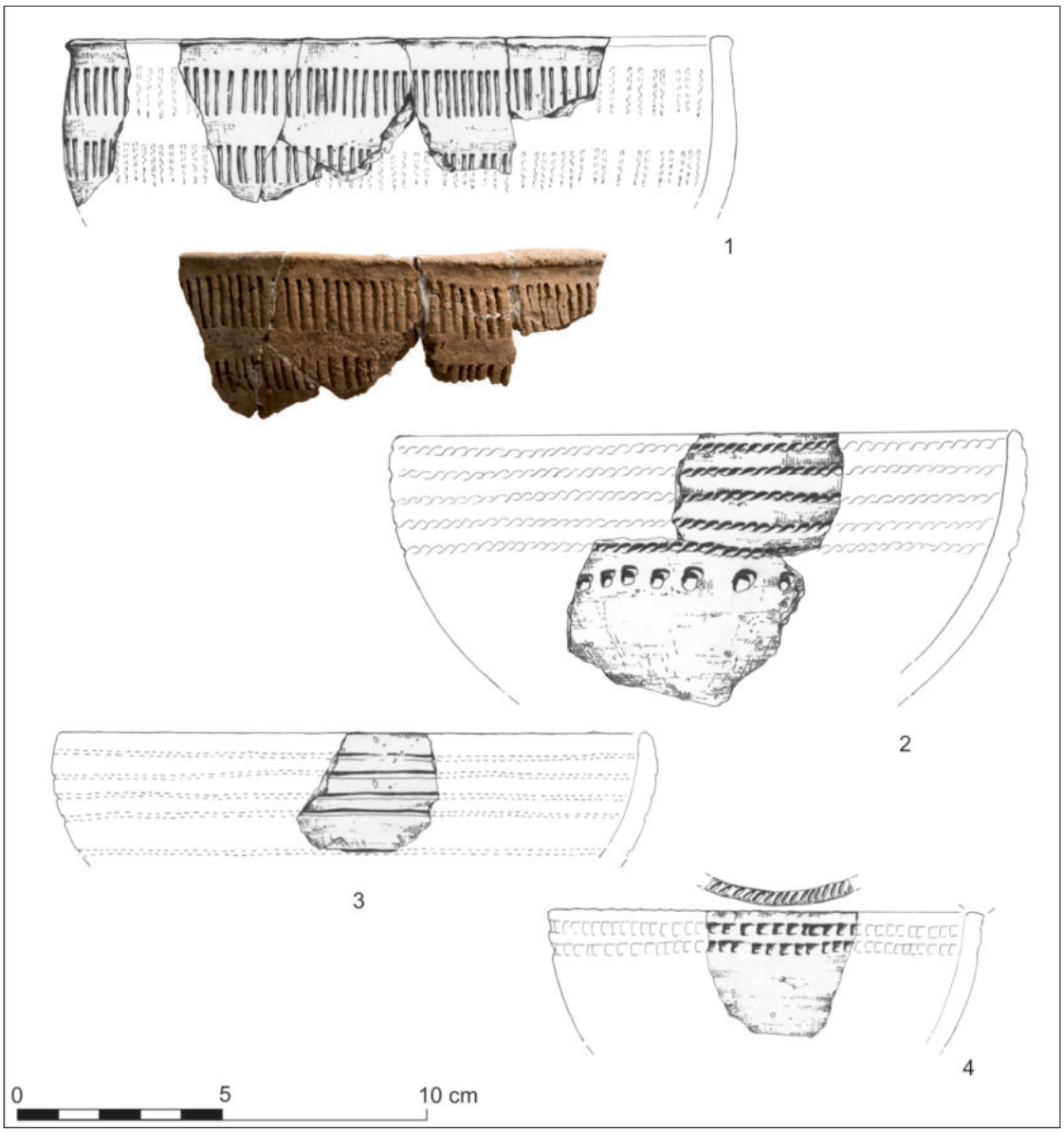

Ryc. III.36.10. Linin, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.36.10. Linin, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

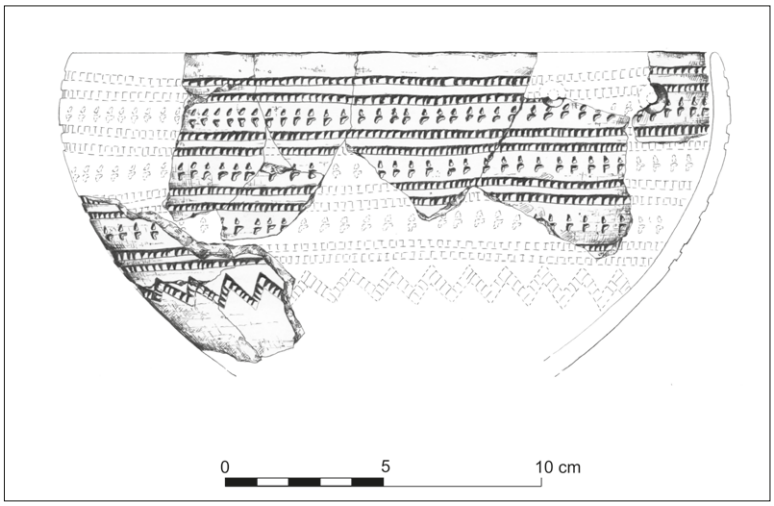
stosowanych technik i wątków charakterystycznych dla mazowieckiej ceramiki typu Linin. Na podstawie obserwacji lepiej zachowanych egzemplarzy, można sądzić, iż w większości tworzą one złożone, wieloelementowe konstrukcje o strefowym układzie (Ryc. III.36.5:2; III.36.7; III.36.10; III.36.13). Do najpowszechniejszych motywów dekoracyjnych należały horyzontalne pasma szerokiego, „klasycznego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III). Tworzono w ten sposób jednoelementowe, zwielokrotnione układy lokowane przeważnie pod krawędzią wylewu (Ryc. III.36.16:1; III.36.17:3,5,7,8; III.36.18:1,5; III.36.19:3; III.36.20:1,2; III.36.21:3,4; III.36.22:1,9; III.36.23:4; III.36.24:2; III.36.25:1) oraz w górnej części brzuśca (Ryc. III.36.15:1; III.36.16:3; III.36.20:8,11; III.36.26:3,4), co jest szczególnie charakterystyczne dla garnków o wysokiej szyjce typu 8,23 (Ryc. III.36.3; III.36.4:2; III.36.5:1; III.36.6:5). Rzadziej współwystępowały one z odciskami różnorodnych stempli oraz ściegiem „rozrzedzonym" (Ryc. III.36.4:3,5; III.36.6:4,6; III.36.15:3,5; III.36.18:3; III.36.19:1,2; III.36.22:8; III.36.26:5,7; III.36.28:4,5). Motywy klasyfikowane w ramach III grupy zdobniczej (głównie zygzaki) wykorzystywano niekiedy do „zamknięcia" bardziej złożonych konstrukcji ornamentacyjnych, budowanych często w oparciu o pasma bruzdowe czy poziome żłobki (grupa zdobnicza XV) (Ryc. III.36.13; III.36.18:9). Te ostatnie w zasadzie nigdy nie występowały samodzielnie. Przypadki takie notowano wyłącznie na słabo zachowanych fragmentach, niedających podstaw do wiarygodnej rekonstrukcji pełnego wątku. Bardzo charakterystycznym elementem zbioru są poziome żłobki, linie faliste i zygzaki tworzone dwuzębnym narzędziem, co skutkuje wyrazistą segmentacją dekoracji. Motywy te często współwystępowały zarówno ze sobą (Ryc. III.36.7; III.36.9:1; III.36.18:8; III.36.21:6; III.36.24:1,4,6; III.36.25:7,9; III.36.29:1), jak też z innymi technikami i wątkami np. podkrawędnymi dołkami/guzkami (Ryc. III.36.6:3; III.36.7; III.36.9:1; III.36.23:2; III.36.24:1; III.36.30:2,4,8) czy wertykalnymi słupkami (Ryc. III.36.15:4; III.36.16:2; III.36.19:7; III.36.20:3,5; III.36.21:5; III.36.25:8; III.36.27:6; III.36.28:1). Horyzontalne pasma odcisków stempla o prostokątnym żądle (grupa zdobnicza VI) były równie szeroko rozpowszechnione. Podobnie jak w poprzednich przypadkach, motywy te występowały najczęściej jako składowe bardziej złożonych, konstrukcji ornamentacyjnych. Współwystępowały często z rytymi liniami, zygzakami czy linią falistą (Ryc. III.36.15:4; III.36.16:2; III.36.19:7). Rzadziej towarzyszyły im pasma ściegu bruzdowego (Ryc. III.36.5:2; III.36.28:4). Samodzielne pasma słupków notowano niezwykle rzadko, a przypadki te ograniczały się wyłącznie do strefy podkrawędnej (Ryc. III.36.12:1; III.36.22:2). Obserwacja ta jest jednak często pochodną stanu zachowania ceramiki, co pozwala sądzić, iż pierwotnie wskazane elementy stanowiły część bardziej rozbudowanych konstrukcji (Ryc. III.36.17:6). W kolekcji „linińskiej" powszechne są też ornamenty budowane techniką tzw. wąskiego lub rozrzedzonego ściegu bruzdowego (grupy zdobnicze V oraz IV). Pierwsze najczęściej powtarzały konstrukcje i układy ryte (grupa zdobnicza XV) (Ryc. III.36.24:5; III.36.27:4,5), drugie nawiązywały do motywów budowanych ściegiem „klasycznym" (grupa zdobnicza III) (Ryc. III.36.27:4). Można sądzić wręcz, że warianty te stosowano wymiennie. Istotnym i bardzo wyrazistym elementem stylistyki są podkrawędne dołki-guzki, wypychane zarówno na stronę zewnętrzną, jak i wewnętrzną (grupa zdobnicza II). Notowano je w ponad 20% zachowanych ułamków krawędzi. Poza jednym przypadkiem, sklasyfikowanym jako fragment naczynia „klasycznej" kultury niemeńskiej (Ryc. III.36.2), współwystępowały one z innymi dekoracjami, tworząc rozwinięte, wręcz „barokowe", często strefowe konstrukcje (Ryc. III.36.7; III.36.9:1; III.36.10; III.36.11:1,2; III.36.23:1,2; III.36.24:1; III.36.30:1,2,4,6-8). Ważnym elementem stylistycznym był też ornament

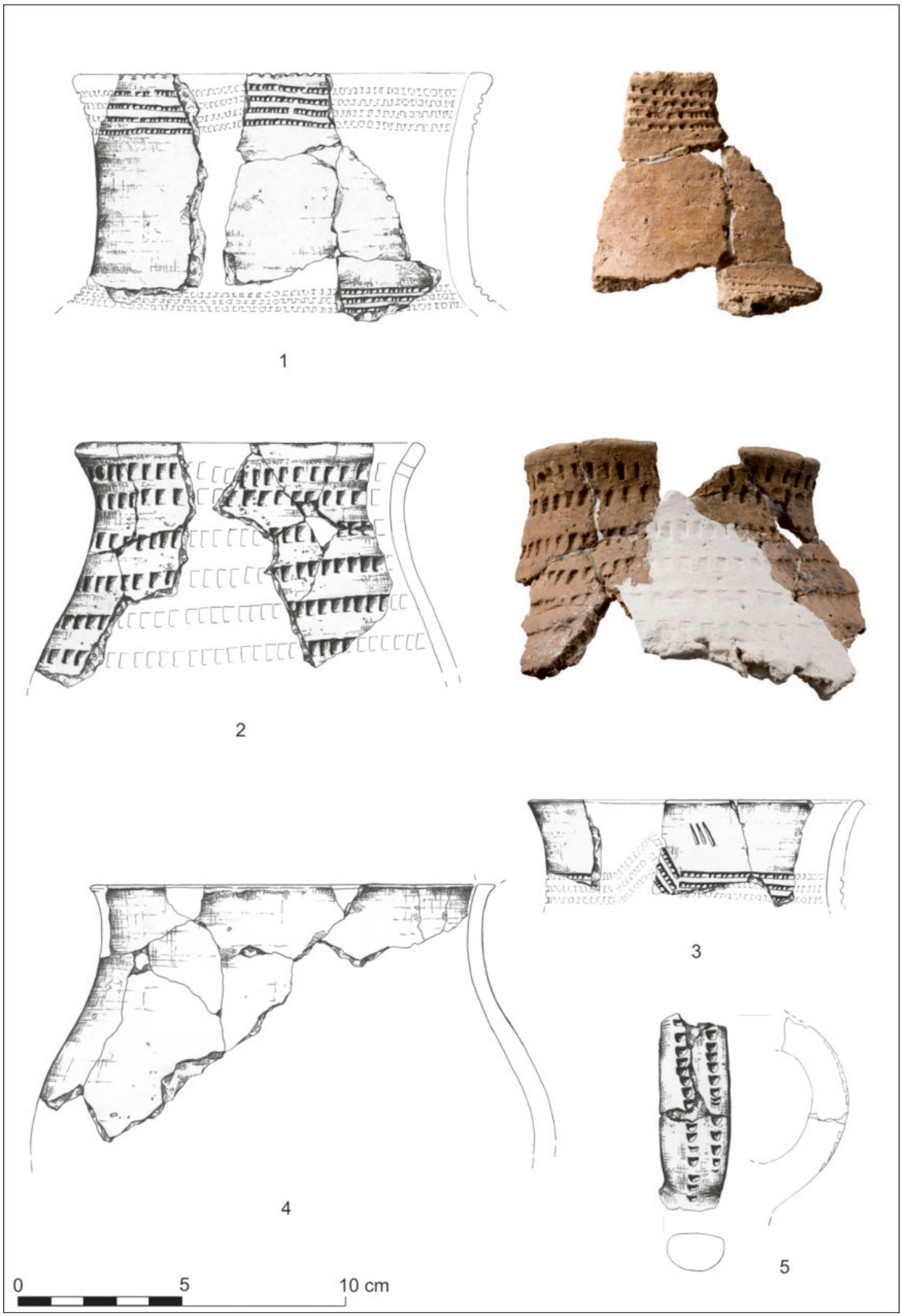
Ryc. III.36.11. Linin, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.36.11. Linin, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

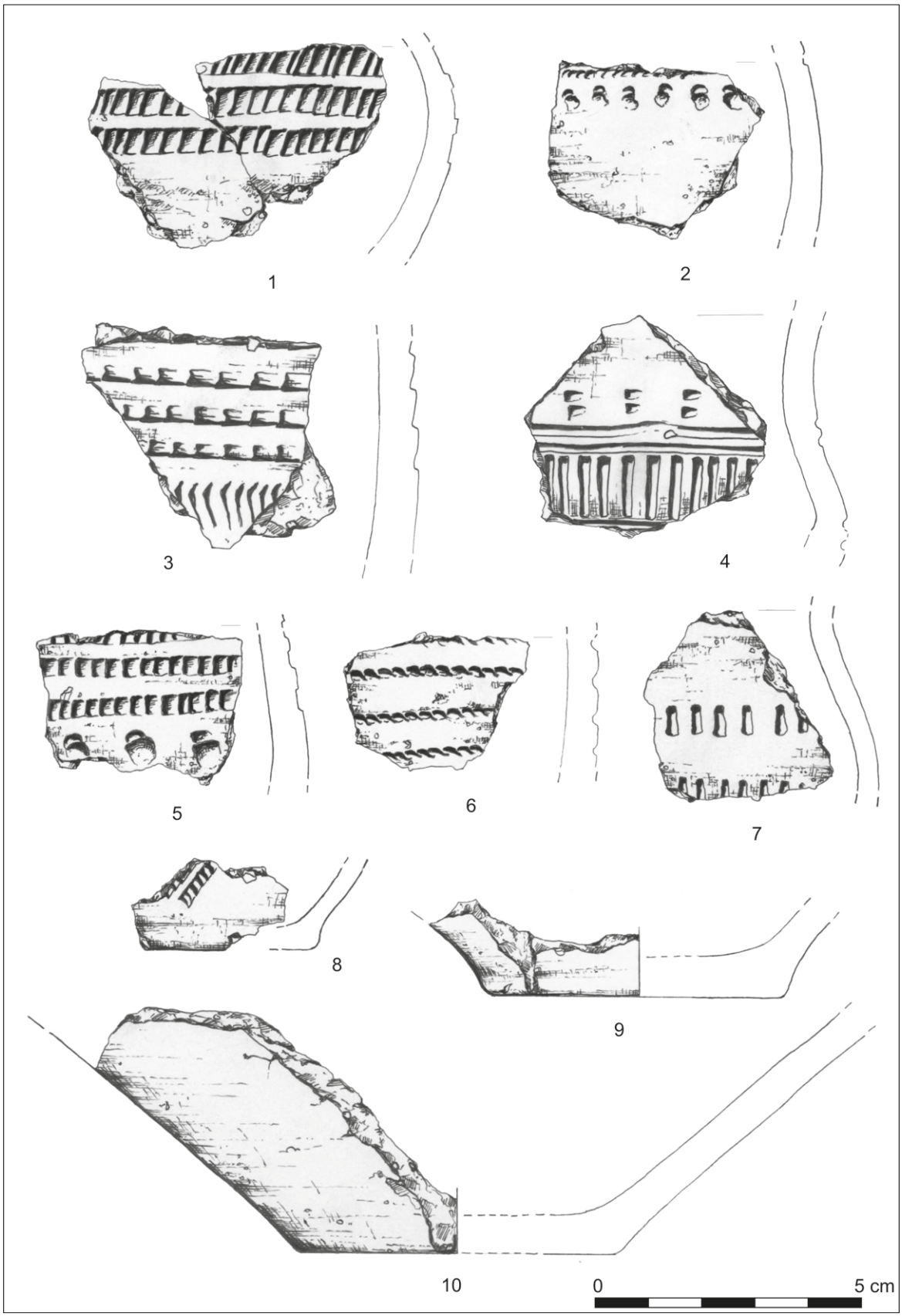
Ryc. III.36.12. Linin, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.36.12. Linin, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

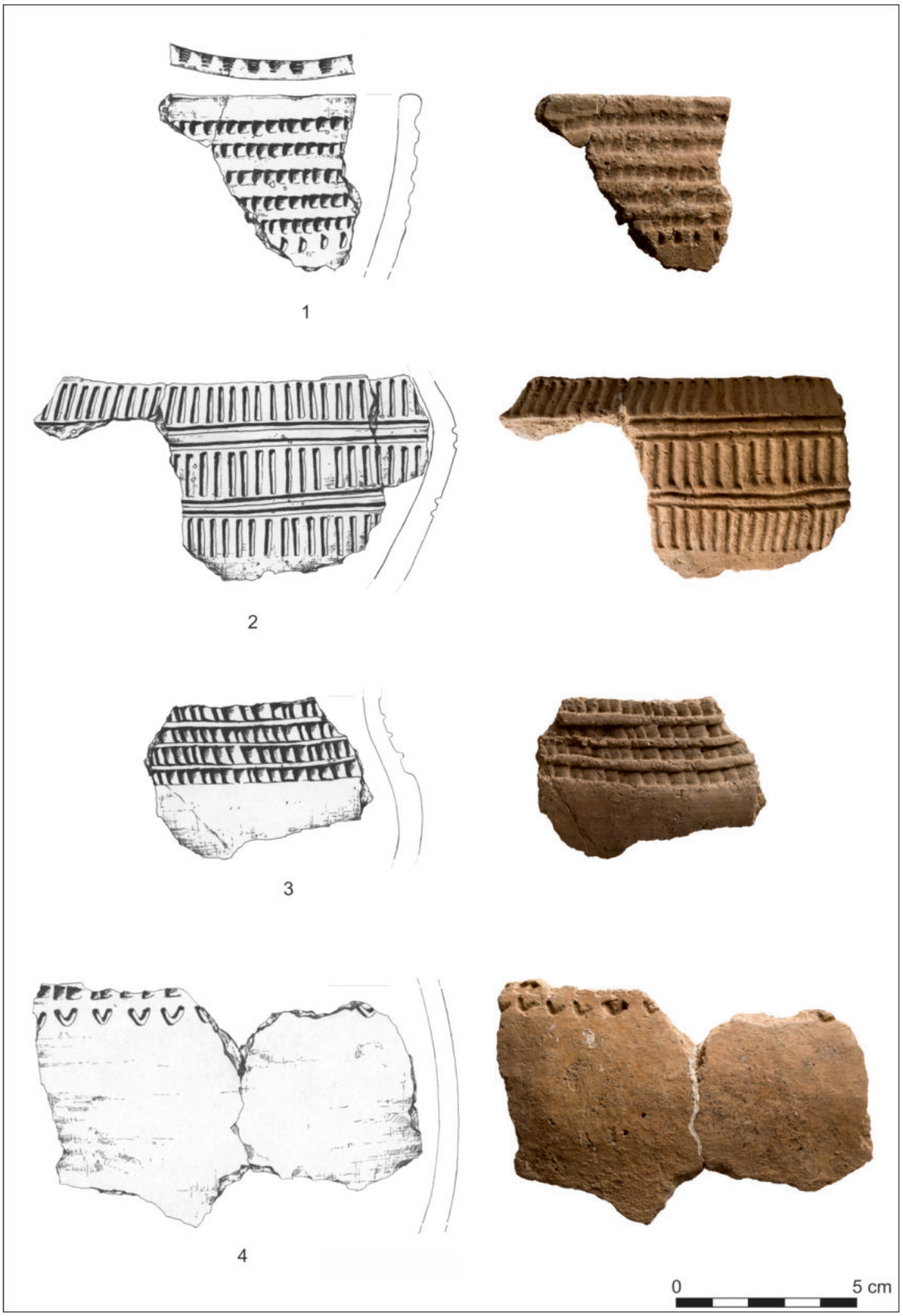
Ryc. III.36.13. Linin, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.36.13. Linin, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

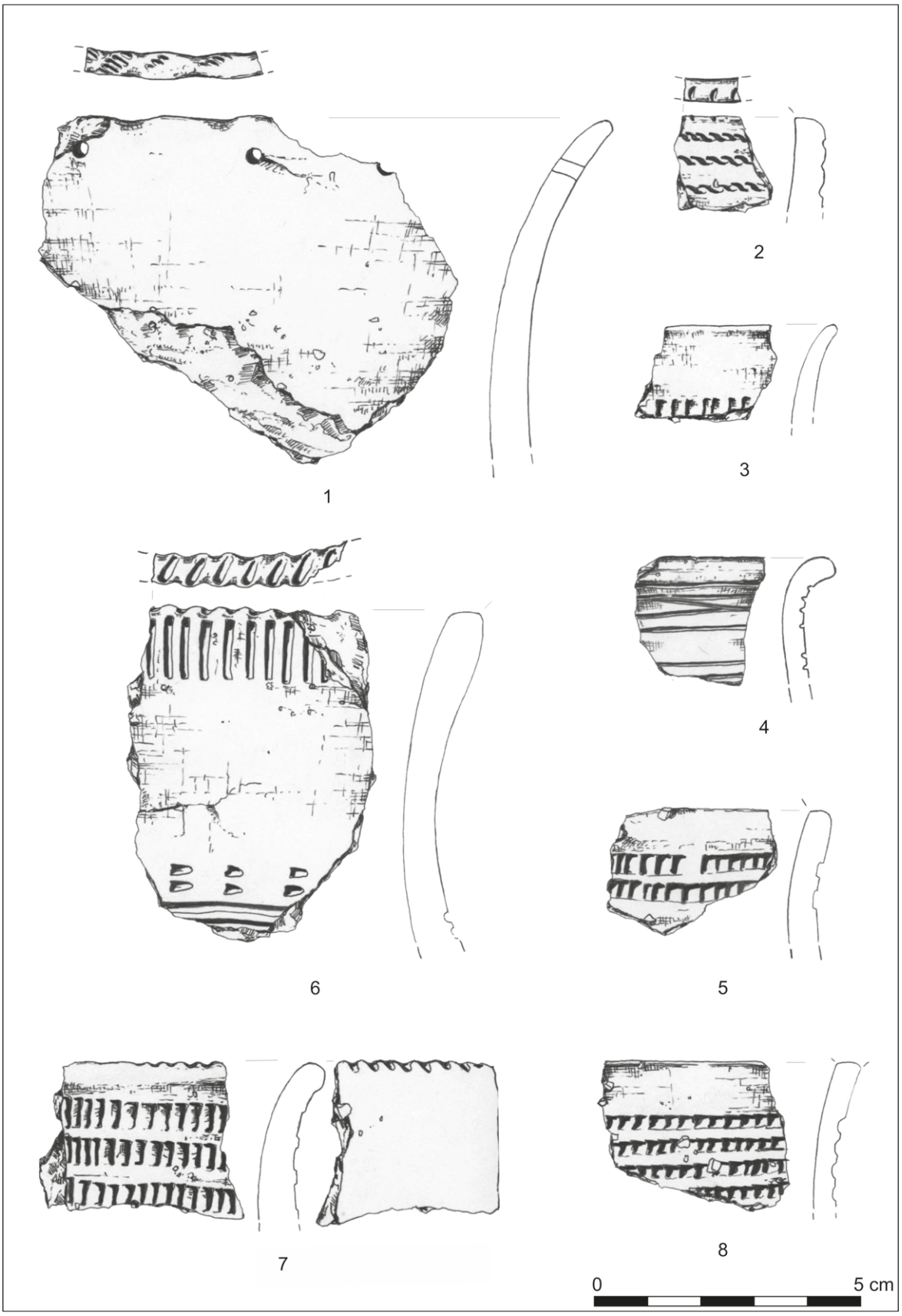
Ryc. III.36.14. Linin, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.36.14. Linin, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

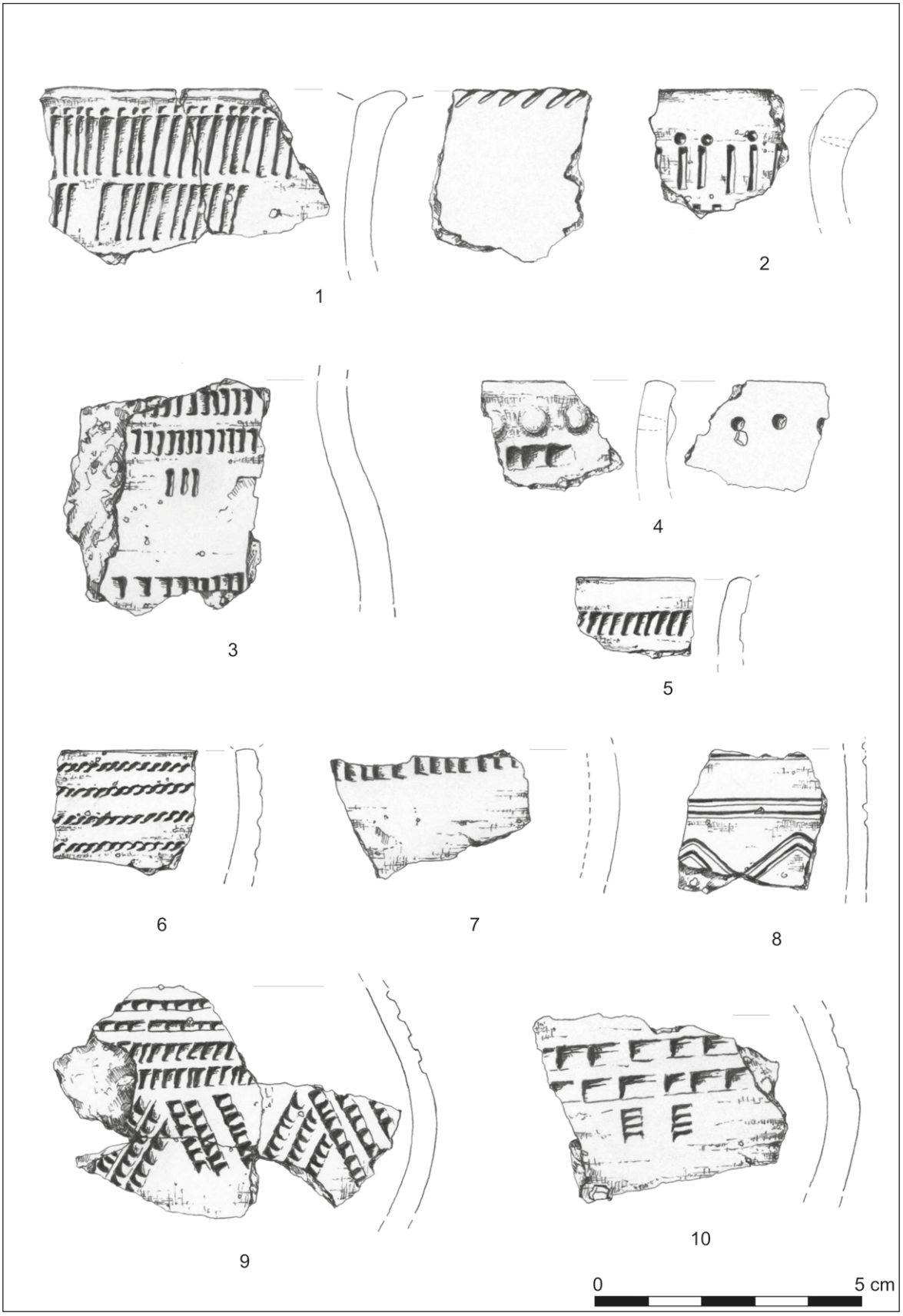
Ryc. III.36.15. Linin, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.36.15. Linin, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

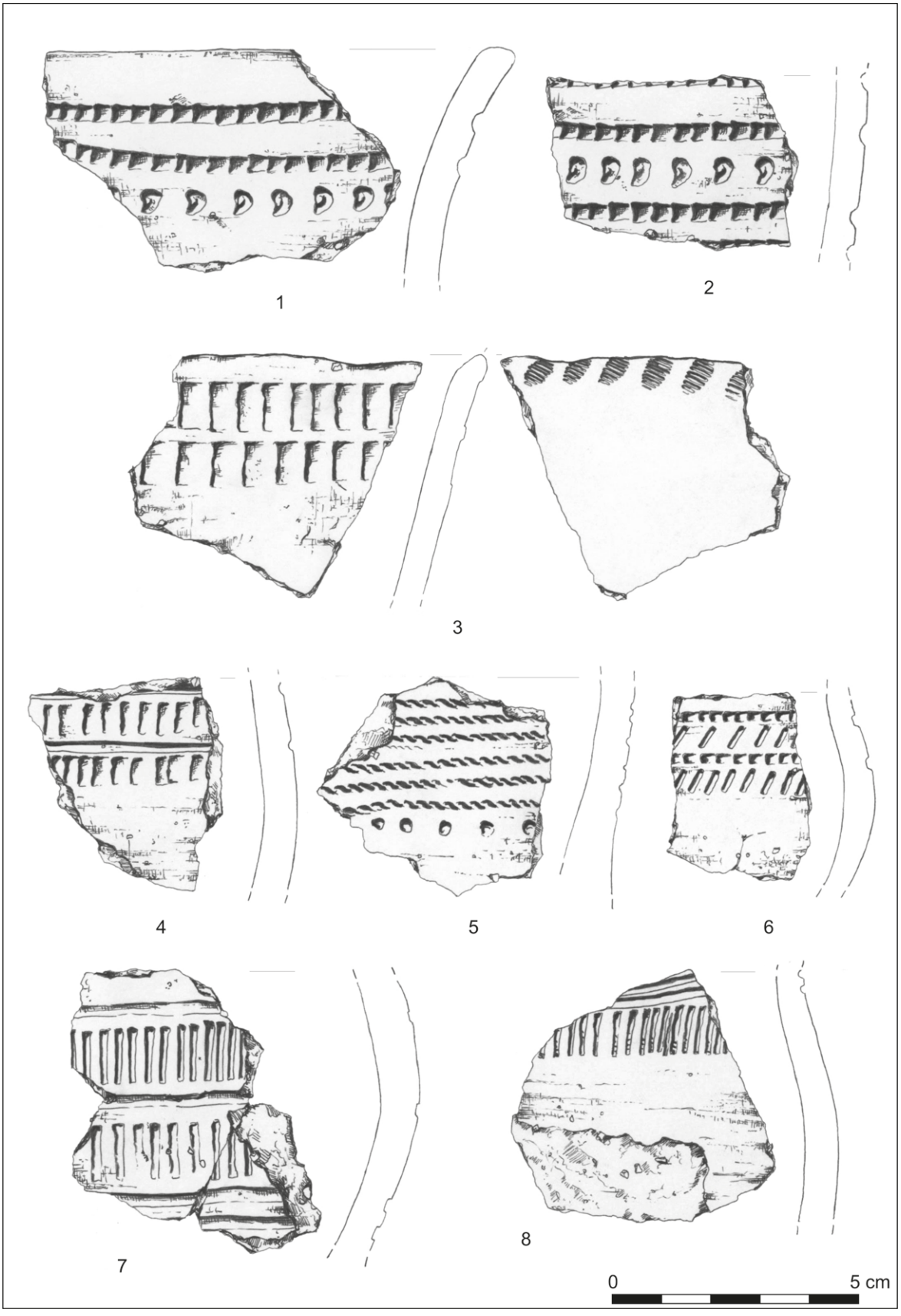
Ryc. III.36.16. Linin, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.36.16. Linin, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

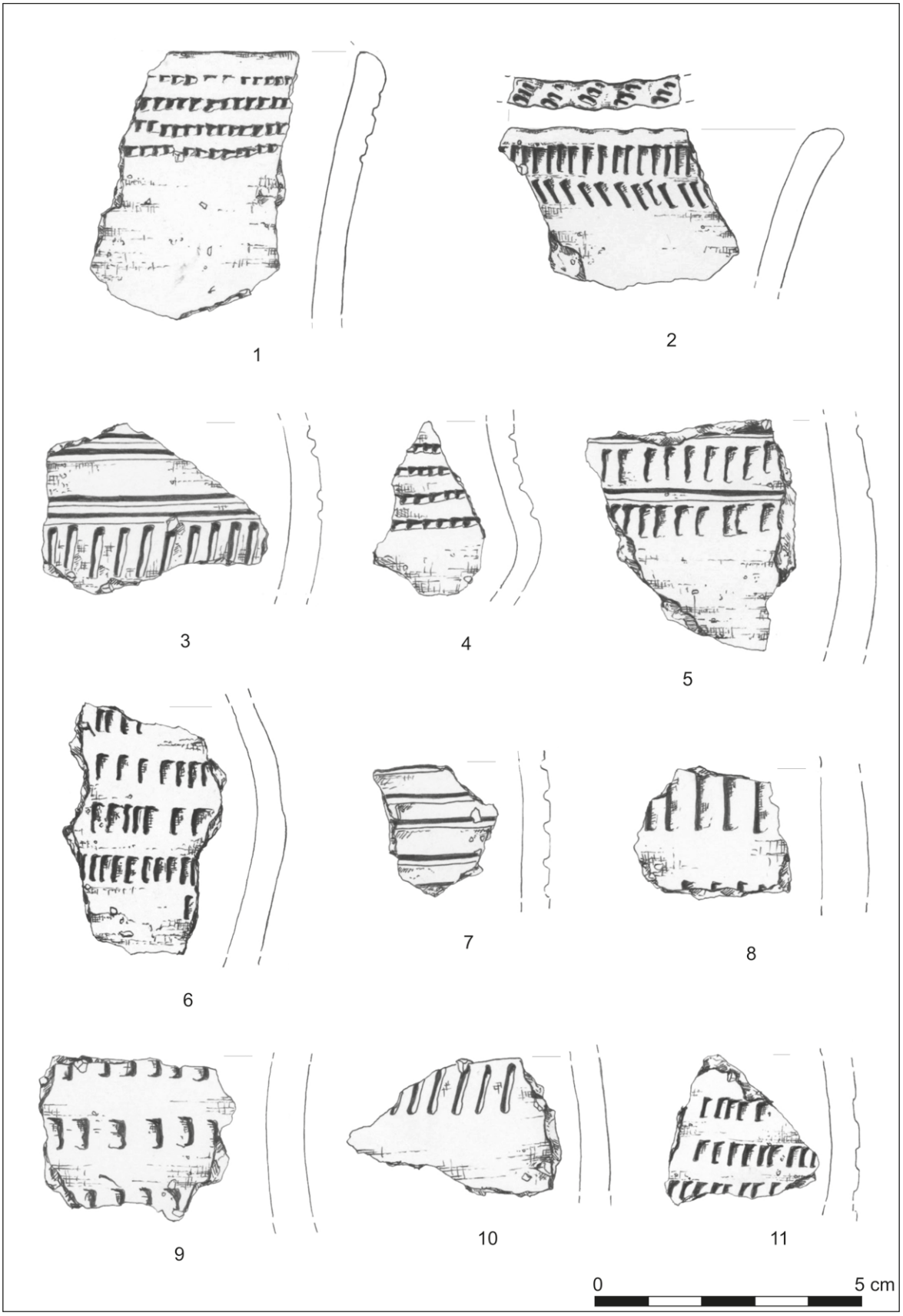
Ryc. III.36.17. Linin, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.36.17. Linin, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

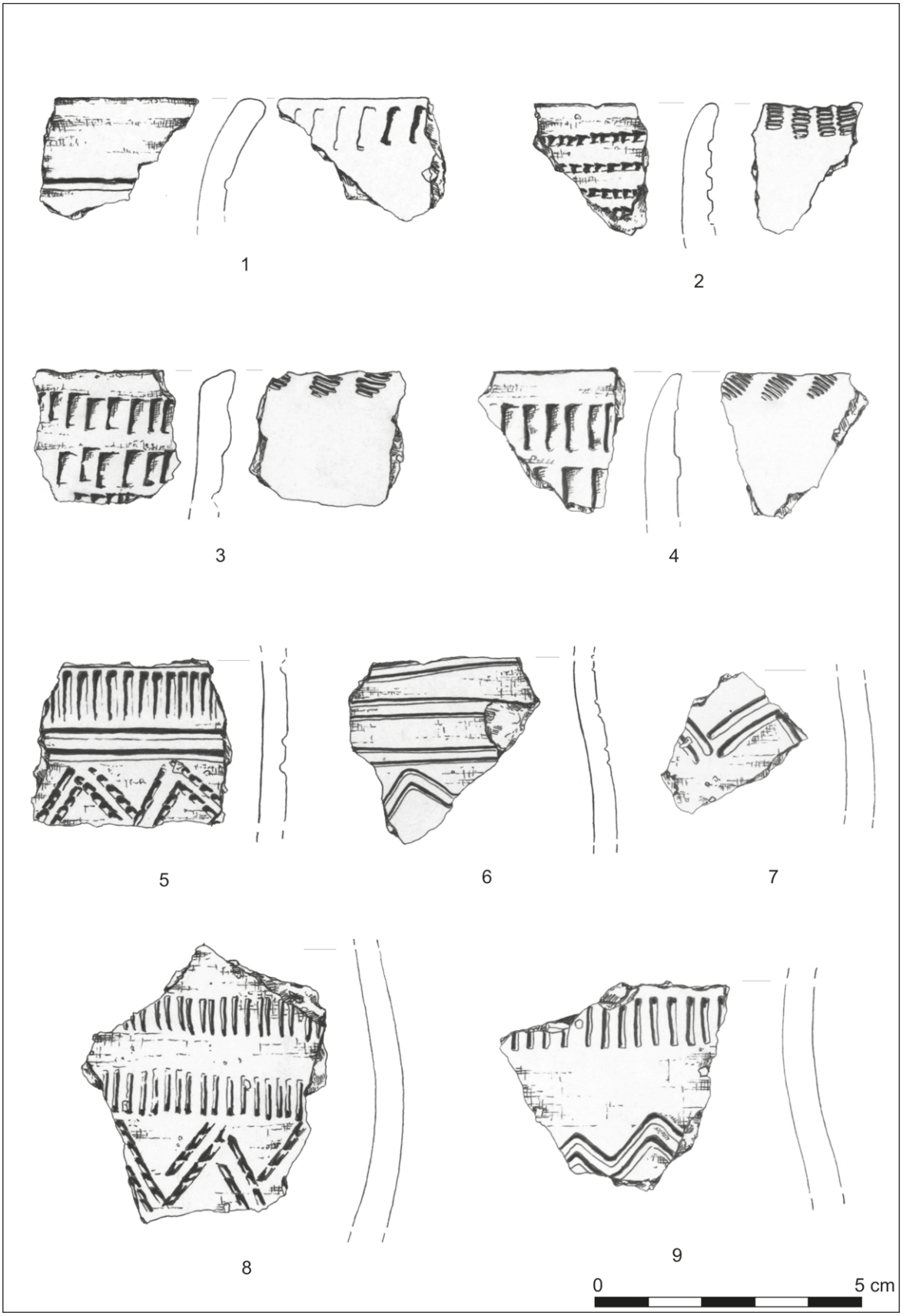
Ryc. III.36.18. Linin, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.36.18. Linin, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

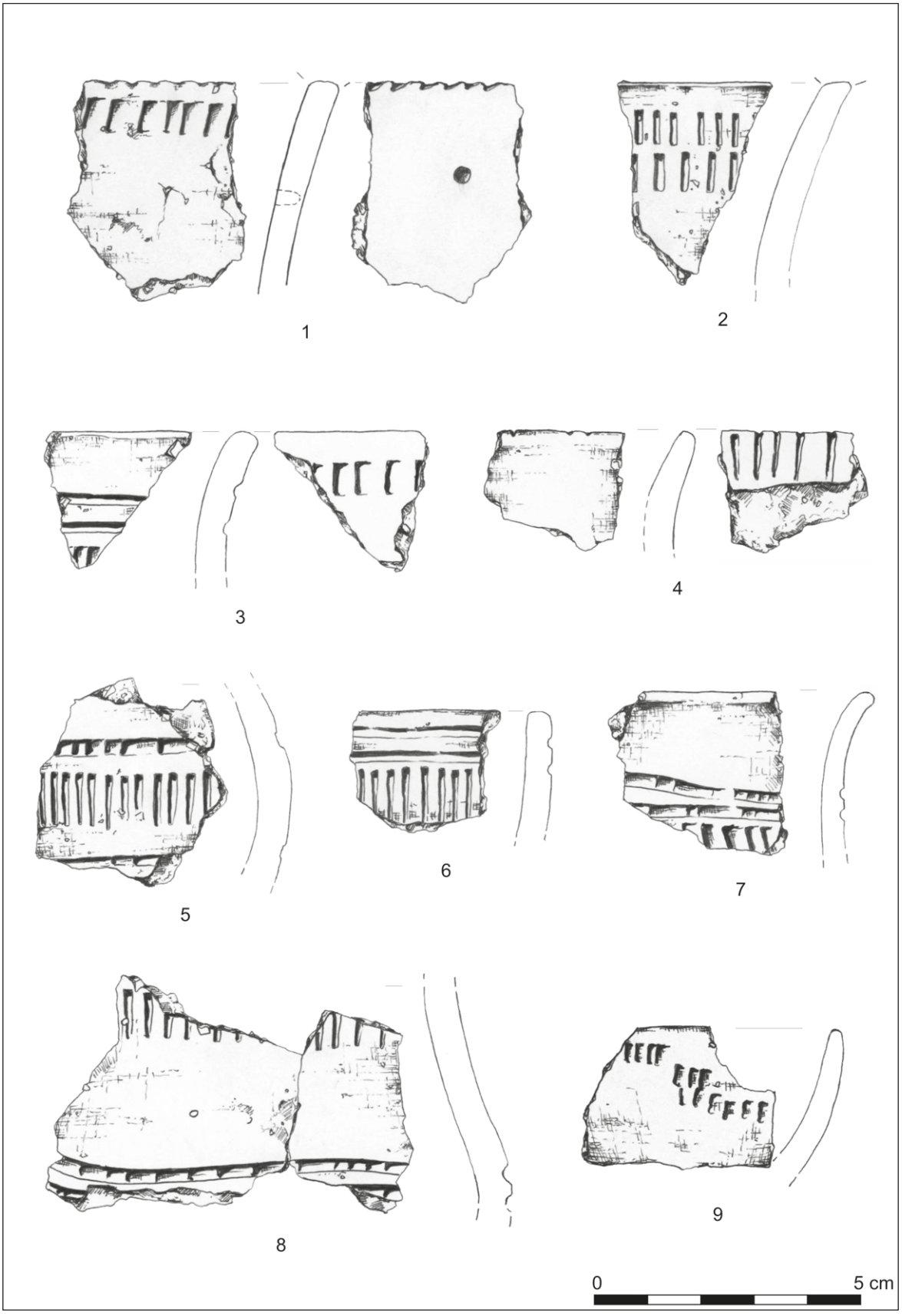
Ryc. III.36.19. Linin, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.36.19. Linin, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

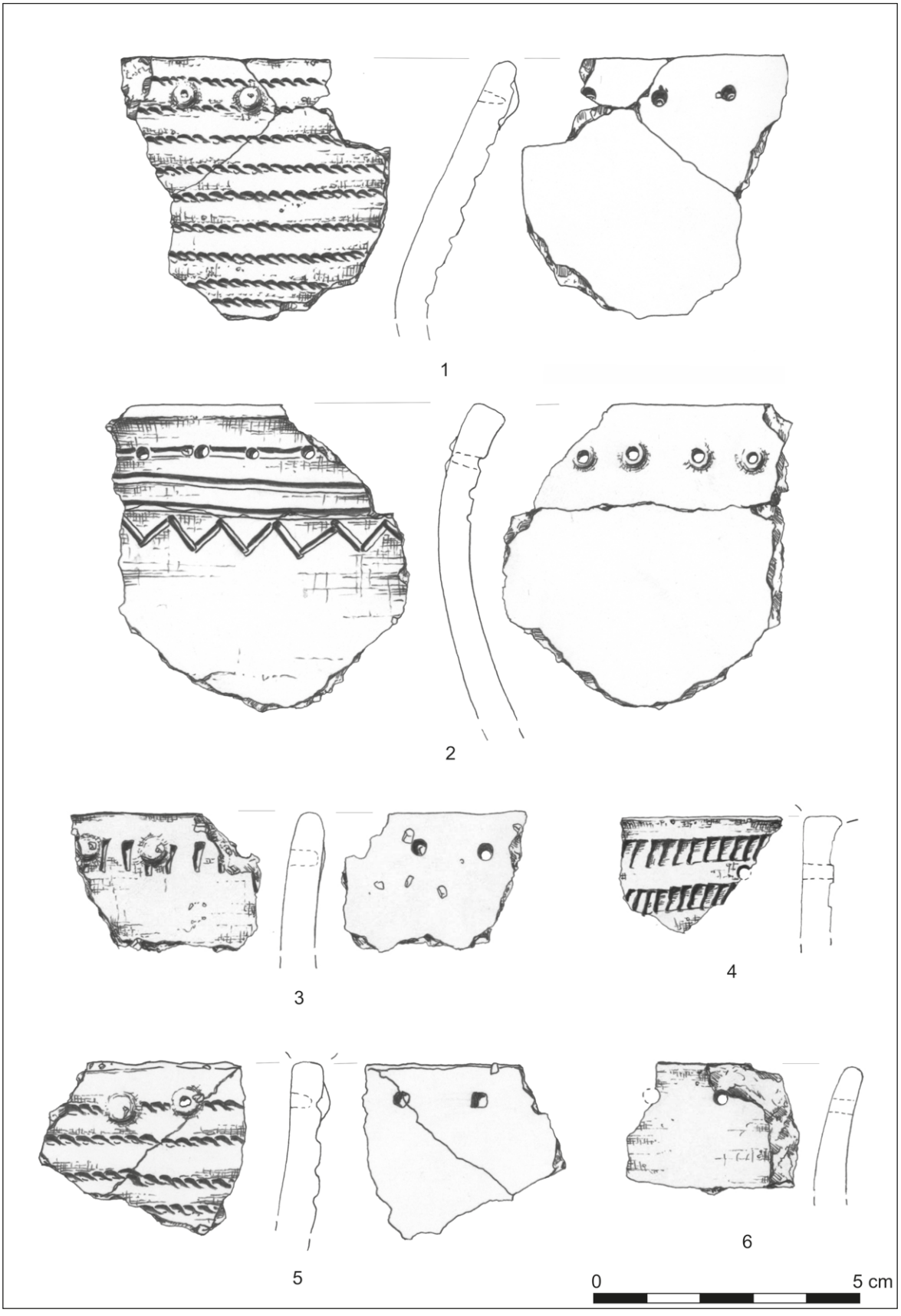
Ryc. III.36.20. Linin, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.36.20. Linin, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

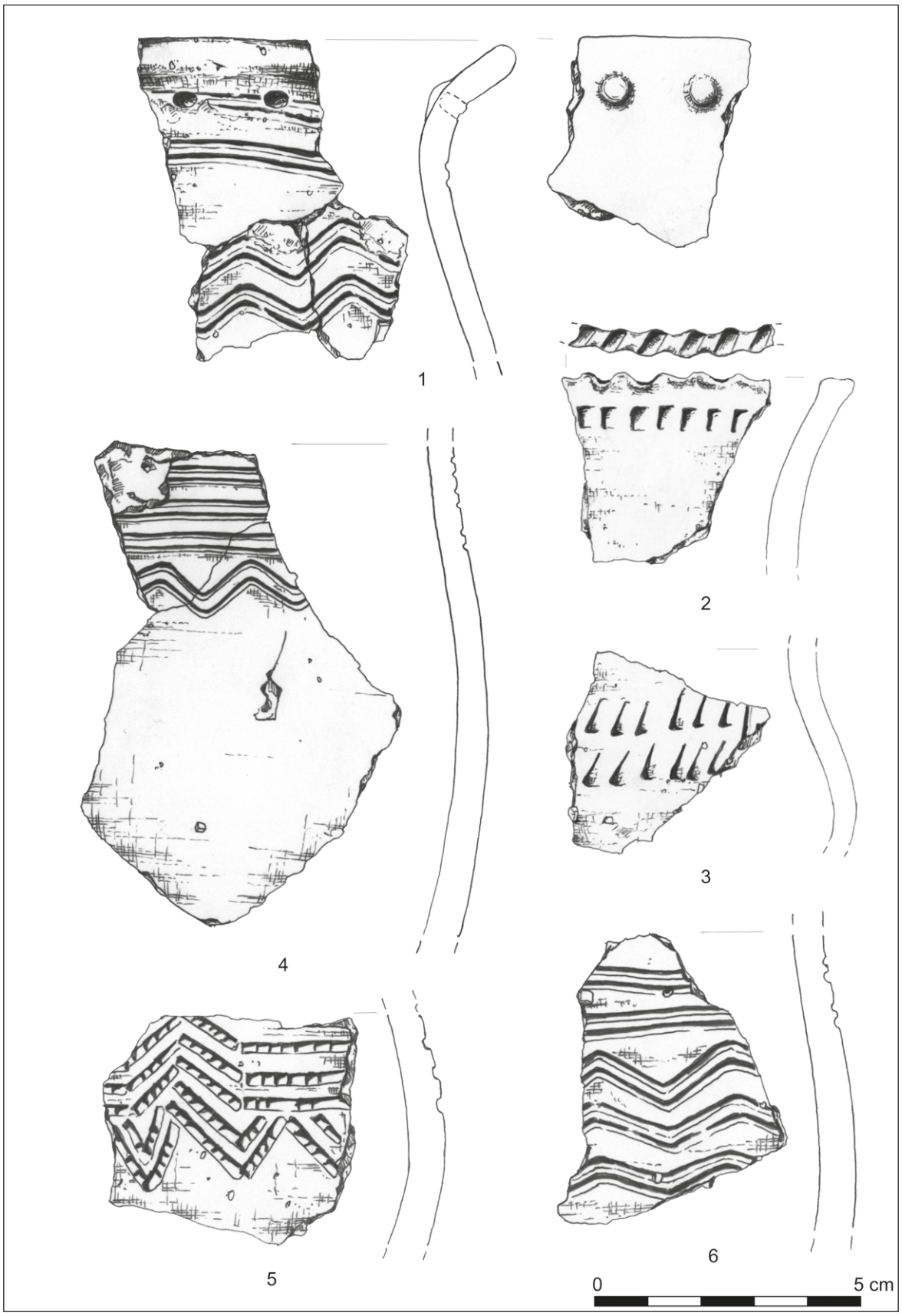
Ryc. III.36.21. Linin, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.36.21. Linin, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

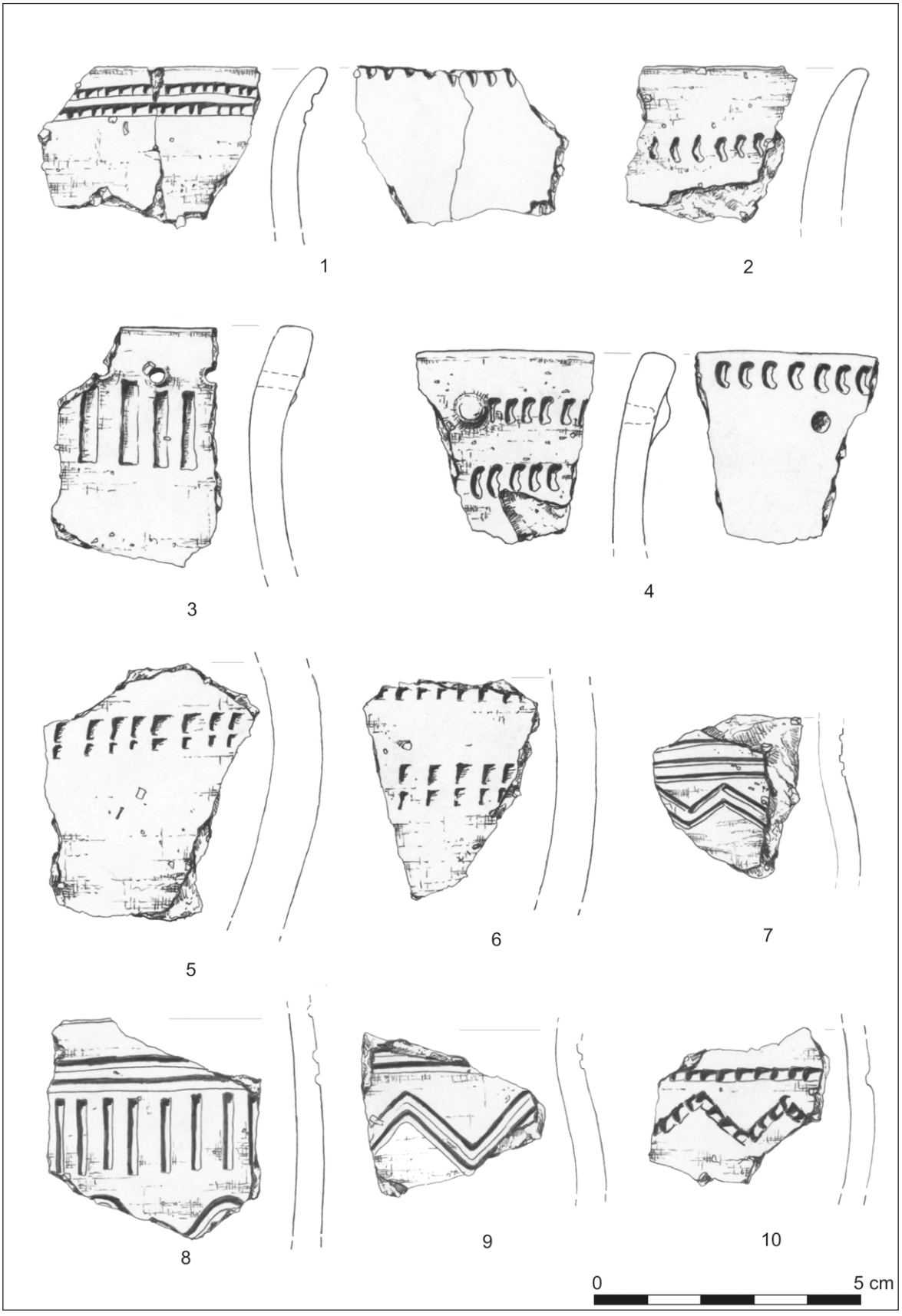
Ryc. III.36.22. Linin, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.36.22. Linin, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

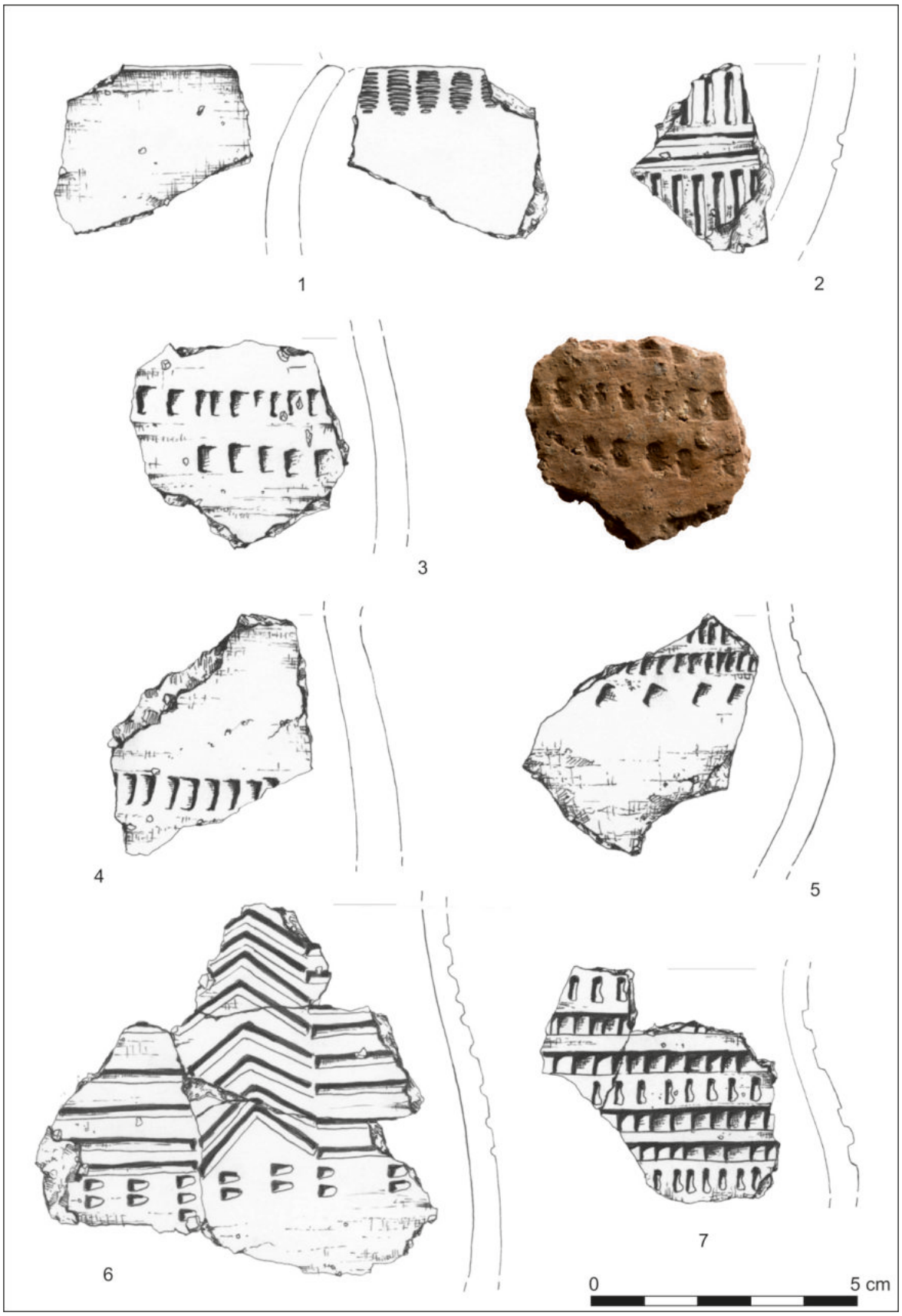
Ryc. III.36.23. Linin, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.36.23. Linin, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

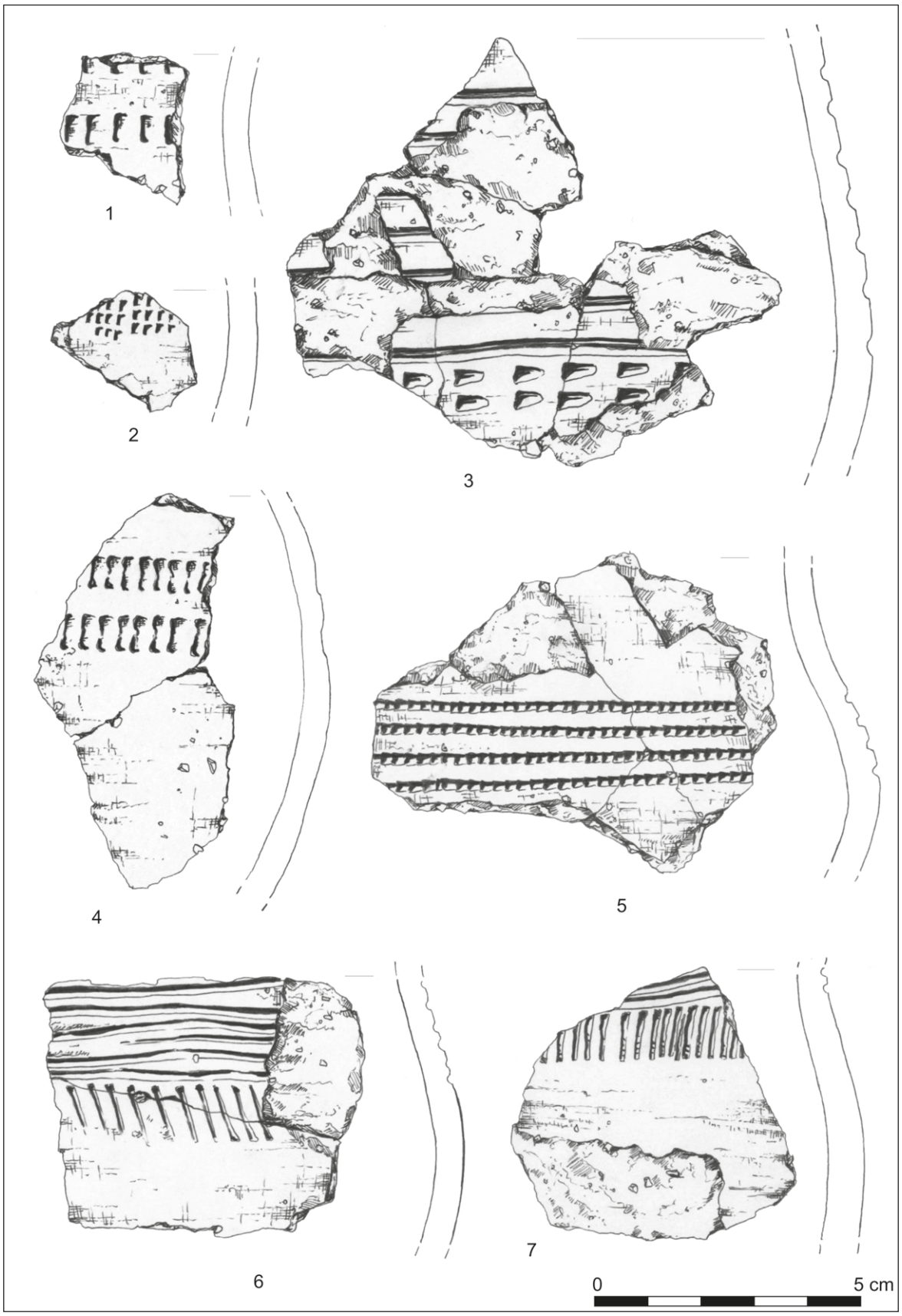
Ryc. III.36.24. Linin, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.36.24. Linin, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

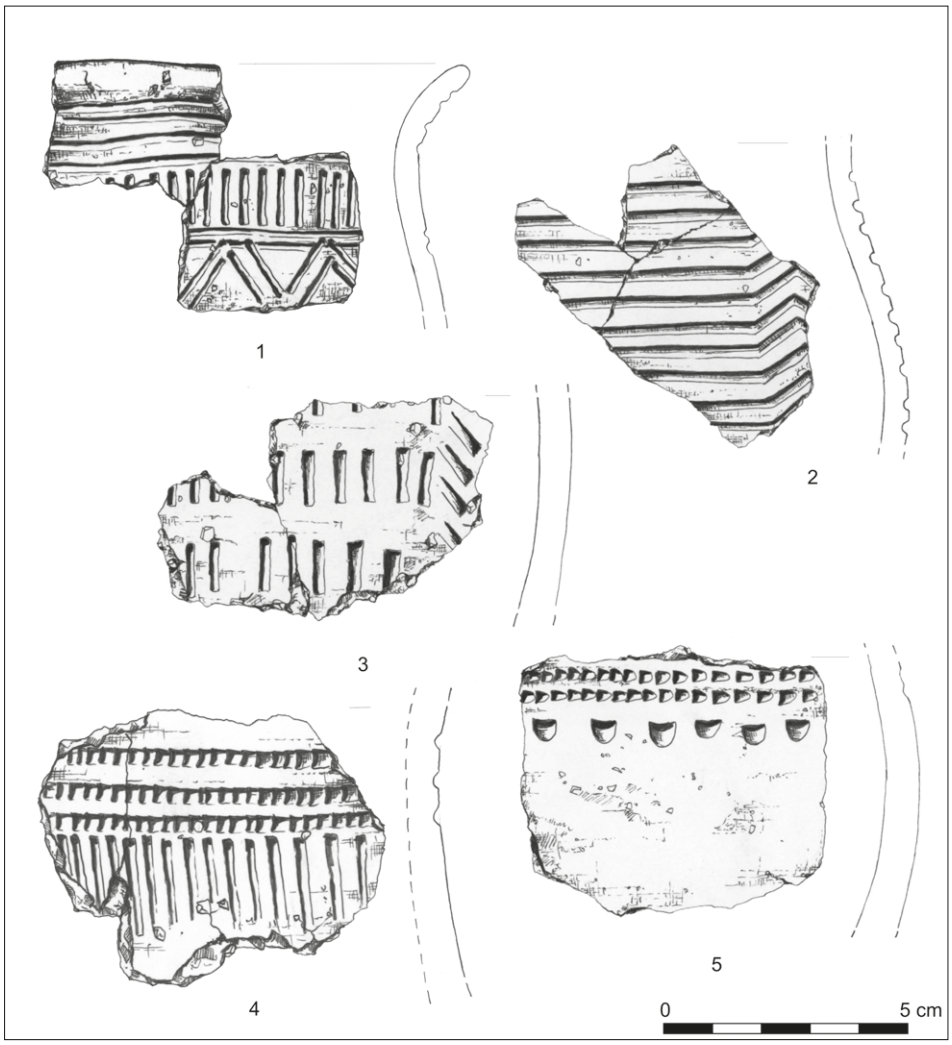
Ryc. III.36.25. Linin, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.36.25. Linin, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

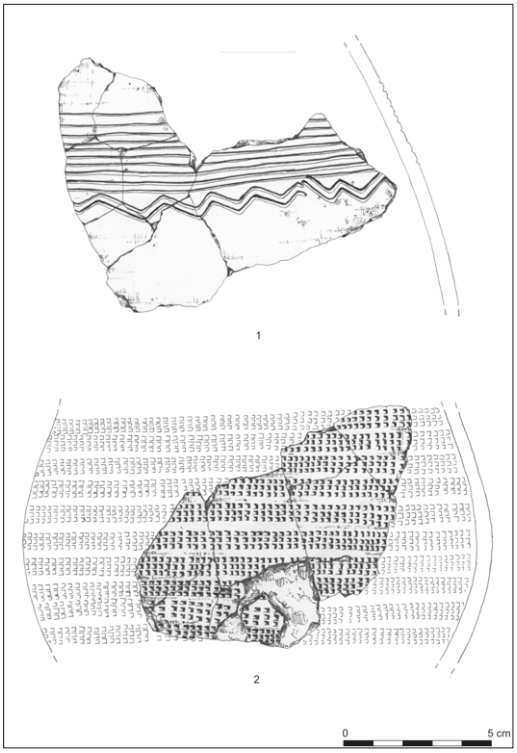
Ryc. III.36.26. Linin, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.36.26. Linin, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

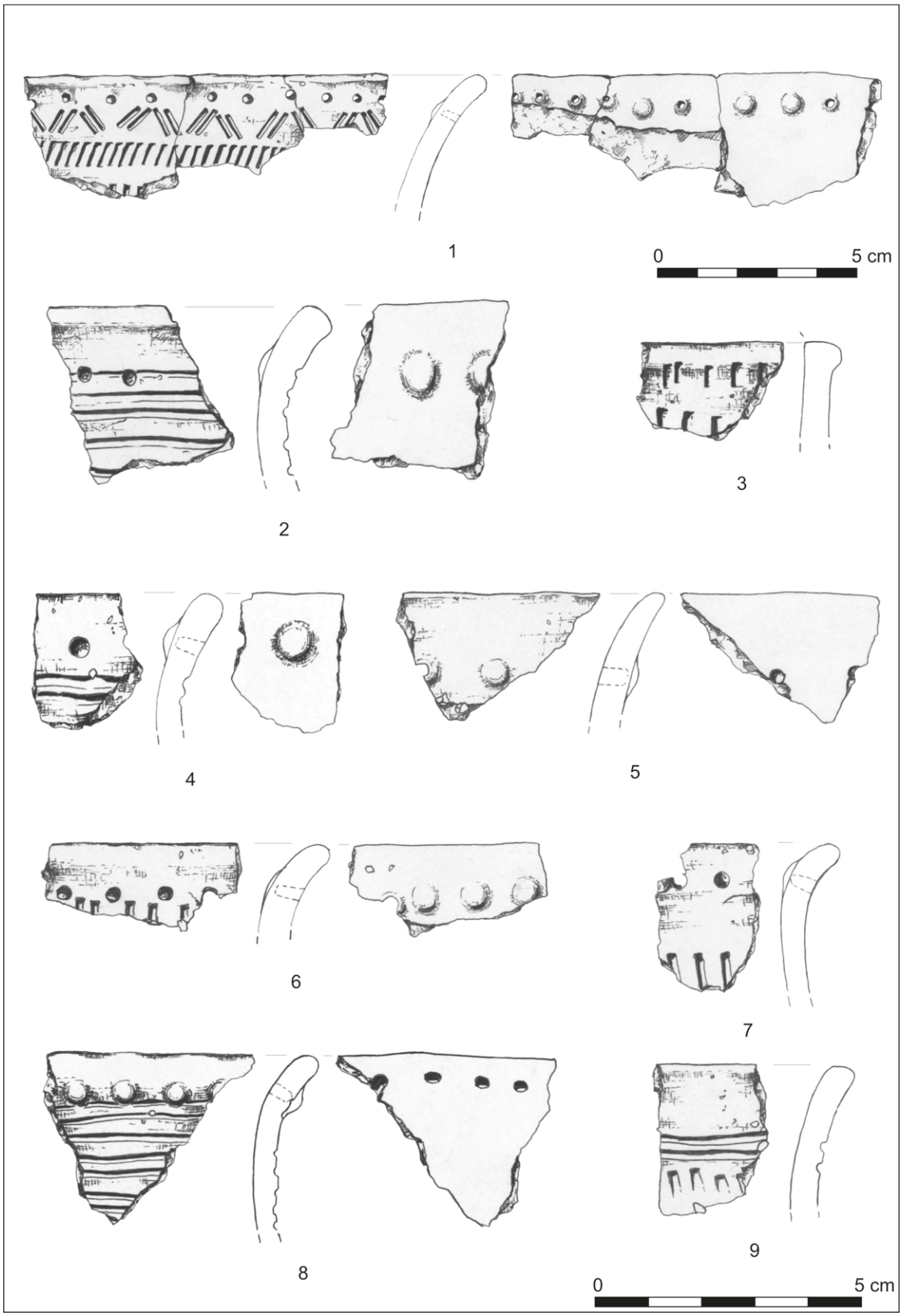
Ryc. III.36.27. Linin, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.36.27. Linin, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

Ryc. III.36.28. Linin, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.36.28. Linin, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

Ryc. III.36.29. Linin, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.36.29. Linin, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

Ryc. III.36.30. Linin, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.36.30. Linin, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

sznurowy, który lokowano zarówno pod, jak i na krawędzi wylewu specyficznych pojemników – głównie mis i garnków z tzw. wolem (Ryc. III.36.11:1-3; III.36.12:2; III.36.18:6; III.36.23:1,5). Analogicznie lokowano również rzadkie, choć bardzo wyraziste zdobienia tzw. ornamentem perełkowym – poziomymi rzędami niewielkich, owalnych i ściśle przylegających do siebie odcisków (Ryc. III.36.9:3). Blisko 1/3 naczyń (33%) posiadała zdobienie wewnętrznej strony krawędzi. Tu powszechnie, obok wspomnianych guzków, umieszczano pasma „rozrzedzonego" ściegu bruzdowego, słupki lub punkty. Najbardziej wyraziste są jednak krótkie odciski sznura obwijanego (tzw. ornament gąsienicowy) lokowane diagonalnie lub prostopadle względem obwodu (Ryc. III.36.4:1; III.36.6:6). W analogiczny sposób zdobiono również krawędzie, co notowano w około 20% przypadków (Ryc. III.36.9:3; III.36.16:1; III.36.20:2).

Opisu ogólnej struktury technologicznej kolekcji dokonano na podstawie próby statystycznej złożonej z 500 ułamków spełniających wszystkie kryteria poprawnej identyfikacji. Ujęto tu także elementy charakterystyczne stylistycznie. Podobnie jak w zbiorze ze stanowiska Linin 2, dominują „interkulturowe" receptury kumulowane w ramach grupy technologicznej L (57%) oraz ułamki sklasyfikowane w ramach grupy J (18%). Znacznie rzadziej rejestrowano okazy ceramiki „delikatnej" (11%) oraz receptury „amforowej" grupy E (9%). Do incydentalnych należy zaliczyć obecność tradycji „klasycznoniemeńskiej" grupy technologicznej M, którą określono w zaledwie 2% przypadków. Sygnalnie identyfikowano tradycje „sznurowe" (grupa D) oraz inne warianty cech „amforowych" (grupy G i H), których udział oscylował w granicach 1%.

Ogół atrybutów formalnych charakterystycznych fragmentów ceramiki zaprezentowano w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

xxx

Zbiór zabytków krzemiennych ze stanowiska 3 w Linienie to nie tylko najbogatszy, ale też jeden z najbardziej reprezentatywnych i najbardziej interesujących inwentarzy subneolitycznych ze środkowego Mazowsza. W jego skład wchodzi 955 artefaktów, z których ponad połowa, bo 540 egzemplarzy (56,5%) wykonana jest z surowca czekoladowego. Kolejne miejsce zajmuje, wyraźnie mniej liczna grupa 249 wytworów (26%) z krzemienia narzutowego bałtyckiego. Ponadto zarejestrowano jedną formę z krzemienia świeciechowskiego i pojedynczy egzemplarz z pasiastego. Niestety, w przypadku aż 165 artefaktów (17,2%) identyfikacja surowca okazała się niemożliwa ze względu na wysoki stopień ich przepalenia lub patynizacji.

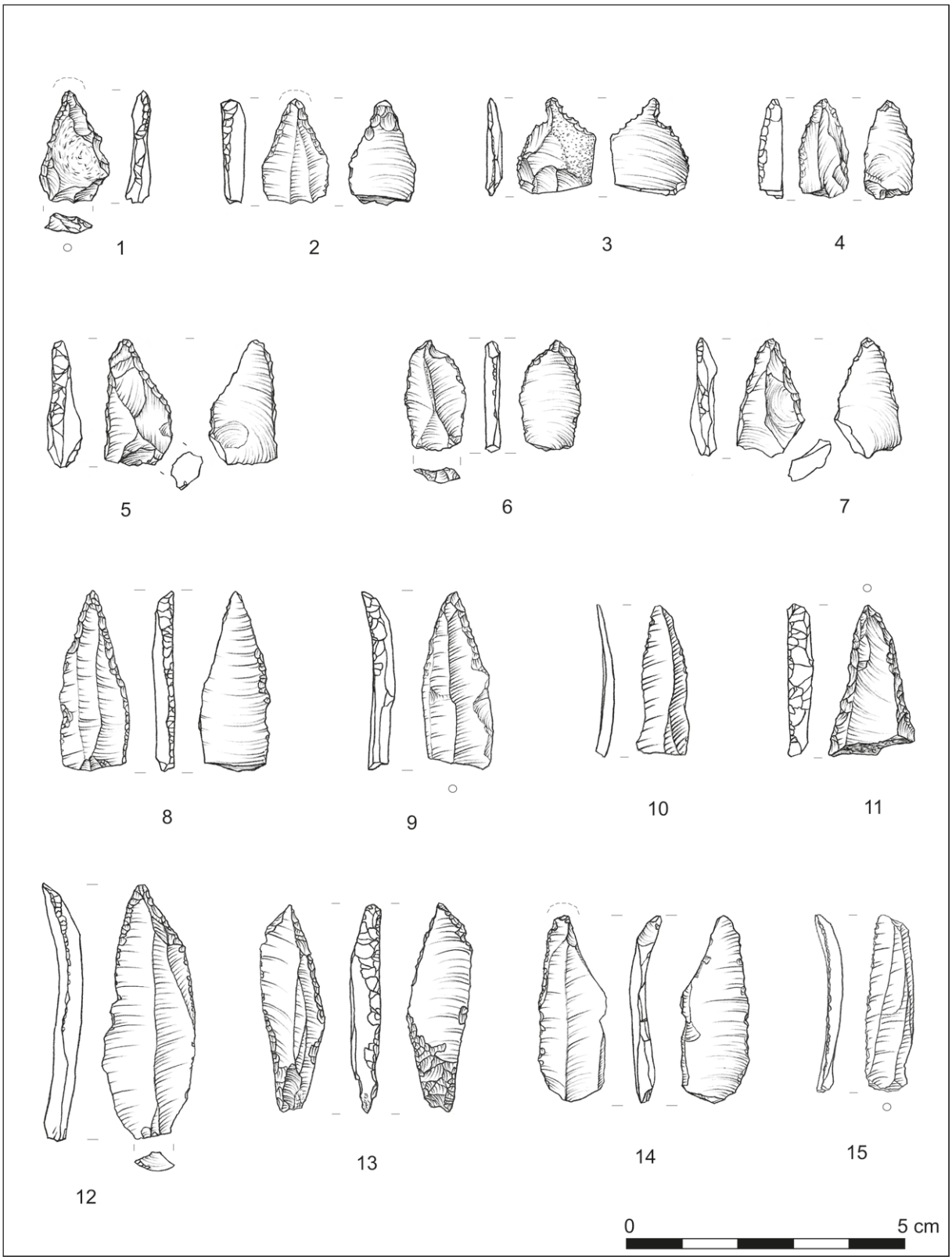
Z perspektywy techno-morfologicznej kolekcja wydaje się dość jednorodna, co wyraża się w dominacji form (wiórów, odłupków, rdzeni oraz narzędzi) związanych z koncepcją produkcji jednopiętowych, standaryzowanych wiórów mediolitycznych za pomocą techniki pośrednika. Mało istotną (łącznie kilkanaście sztuk), a przy tym stosunkowo łatwą do wydzielenia domieszkę stanowią produkty eksploatacji łuszczniowej oraz wykonane z krzemienia czekoladowego wióry świderskie, tj. dwupiętowe formy o punktowych, prawcowanych i przecieranych piętkach związane z techniką uderzenia bezpośredniego przy zastosowaniu rotacji równoległej.

Z perspektywy techno-typologicznej najliczniejszą kategorię tworzą produkty debitażu reprezentowane łącznie przez 840 wytworów. Wśród nich dominuje niezbyt charakterystyczny i wewnętrznie zróżnicowany zbiór 641 odłupków – negatywowych (575 szt.), podkorowych (41 szt.) oraz korowych (25 szt.).

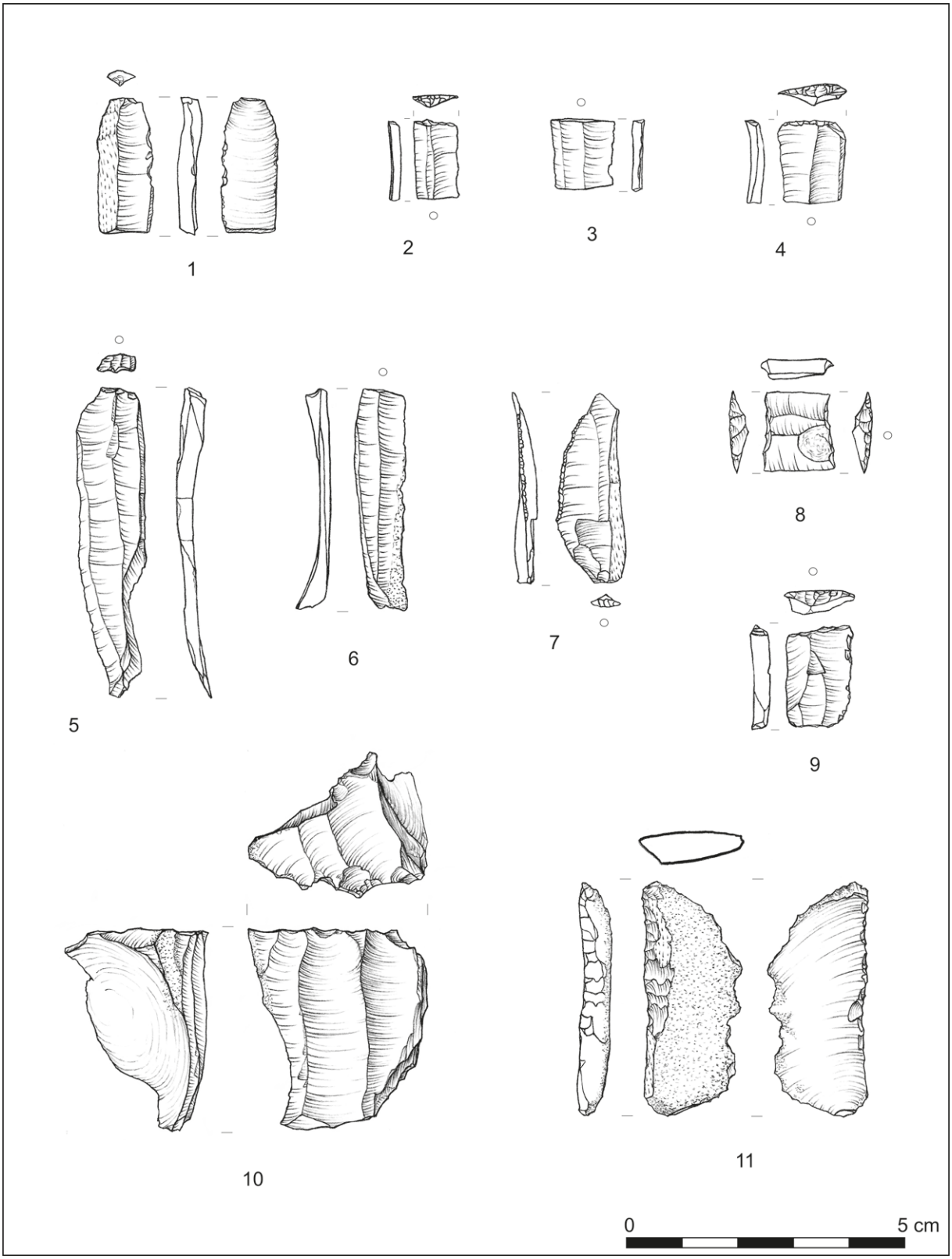
Mniej liczna, choć znacznie ciekawsza pod względem analitycznym i interpretacyjnym jest grupa 181 wiórów (głównie z krzemienia czekoladowego), przy czym w większość są to formy zachowane fragmentarycznie. Podobnie jak w przypadku odłupków, również wśród wiórów egzemplarze negatywowe (118 szt.) wyraźnie przeważają nad podkorowymi (47 szt.) oraz zatępcami i podtępcami (16 szt.). Bez wyjątku są to okazy jednopiętowe dodatkowo charakteryzujące się szeregiem podobieństw morfologicznych, z których najważniejsze to:

a. jednopiętowość;
b. prosty profil boczny z gwałtownie wentralnie podwiniętym wierzchołkiem oraz równomierna grubość w przekroju podłużnym na całej długości okazu;
c. średni lub wysoki stopień regularności wyrażający się w równoległym układzie grani międzynegatywowych i krawędzi bocznych, długości negatywów równej bądź zbliżonej do całkowitej długości okazu, braku punktów opornych, tj. negatywów zawiasowych lub amorficznych;
d. głównie fasetowane, rzadziej płaskie piętki bez śladów abrazji bądź prawcowania, stosunkowo niewielkie, soczewkowate lub diagonalne, w zarysie frontalnym proste, łukowe bądź trójkątne, zaś w widoku profilowym charakteryzujące się obecnością specyficznego nawisu oraz dorsalnie wychylonych skrzydełek;
e. niewielkie, rozlane sęczki opatrzone wargą.

Oprócz podobnego zestawu cech techno-morfologicznych (Ryc. III.36.31:12,15; III.36.32:1,5,6; III.36.33:1-6,8-10; VI:5:2,6,7,14-16) obecne w kolekcji wióry cechują się zbliżonymi parametrami metrycznymi.

Ryc. III.36.31. Linin, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków krzemiennych
Fig. III.36.31. Linin, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected flint artefacts

Ryc. III.36.32. Linin, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków krzemiennych
Fig. III.36.32. Linin, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected flint artefacts

Z uwagi na wysokiego stopień fragmentacji znajduje to odzwierciedlenie głównie w szerokości poszczególnych okazów. Przeprowadzone pomiary[2] pozwoliły na wyróżnienie pięciu zakresów szerokości wiórów: 7-8 mm (17 szt.), 9-10 mm (19 szt.), 11-12 mm (27 szt.), 13-14 mm (12 szt.), 15-16 (5 szt.), co z kolei umożliwiło wyznaczenie średniej wynoszącej 10,5 mm.

Listę produktów debitażu dopełnia dziewięć silnie wyzyskanych rdzeni. Z racji na szczątkowy stan zachowania, możliwe jest jedynie stwierdzenie, że trzy z nich to jednopiętowe egzemplarze wiórowe, pozostałe zaś to jedno-, dwu- lub wielopiętowe (o zmienionej orientacji) formy odłupkowe. Wyjątek stanowi fragment bardzo regularnego, jednopiętowego rdzenia wiórowego o wymiarach 36x29x23 mm (Ryc. III.36.32:10). Posiada on płaską odłupnię wyróżniającą się równoległym układem negatywów rozdzielonych delikatnie pofalowanymi graniami. Charakterystycznym elementem jest też dokładnie, dwuetapowo zaprawiona pięta, co znajduje odzwierciedlenie w obecności dwóch, różnych kategorii negatywów, tj. relatywnie dużych o dośrodkowym układzie pokrywających całość jej powierzchni (tzw. strefa pasywna) oraz drobnych będących pozostałością odprzodowych odbić (fasetowania) i zlokalizowanych tuż przy krawędzi na styku pięty i odłupni (tzw. strefa aktywna). Co warte podkreślenia, krawędź pięty pozbawiona jest śladów prawcowania lub abrazji, czego efektem jest występowanie specyficznych nawisów – takich samych jak w przypadku piętek wiórów. Lista analogii między analizowanym rdzeniem a opisanymi wcześniej wiórami obejmuje także podobny (prosty lub rozwarty) kąt rdzeniowania, proporcje oraz rozmiary – mediana szerokości wiórów na odłupni to 9,5 mm. W świetle poczynionych uwag również ten rdzeń należy łączyć z koncepcją pozyskiwania mediolitycznych, regularnych wiórów seryjnych za pomocą techniki pośrednika. Kończąc charakterystykę form rdzeniowych należy wspomnieć o grupie dziewięciu łuszczni – głównie okazów jednościennych i jednobiegunowych.

Kolejną kategorię techno-typologiczną stanowią produkty modyfikacji debitażu reprezentowane przez 106 narzędzi: 30 skrobaczy lub odłupków retuszowanych (Ryc. III.36.31:5; III.36.33:7,11); 28 wiórowców (Ryc. III.36.32:7; III.36.33:1,6,12; Ryc. VI.6:6) bądź wiórów retuszowanych (Ryc. III.36.31:10,14; III.36.32:1; III.36.33:3,8) w tym okazów nawiązujących do prostokątnych wkładek – większość z nich wyróżnia się niemal idealnie prostokątnym zarysem stanowiącym efekt intencjonalnego sekcjonowania w sposób umożliwiający wyodrębnienie środkowej, a więc najbardziej regularnej i prostej w profilu części wióra (Ryc. III.36.32:3; III.36.33:4,5,10; Ryc.VI.6:1,7,9); 11 drapaczy zarówno wiórowych, jak i odłupkowych; 11 przekłuwaczy wykonanych z wiórów lub odłupków (Ryc. III.36.31:2,4,6-9,11,12; III.36.33:4,5,10); pięć liściaków bądź ich fragmentów, głównie typu Chwalibogowice, choć są i okazy nawiązujące do typu Świdry (Ryc. III.36.31:13); pięć grocików, w tym jeden okaz trzoneczkowaty ze skrzydełkami prostymi i trzy egzemplarze trójkątne – dwa symetryczne ze skośną lub prostą podstawą (Ryc. VII.1:8; VII.3:8) i jeden asymetryczny (Ryc. VII.2:4; VII.4:4), ponadto wystąpił silnie zdegradowany fragment w przypadku którego precyzyjna atrybucja typologiczna nie był możliwa (por. Rozdz. VII); cztery trapezy (AC, AZ) (Ryc. III.36.32:8; Ryc. VI.7:5), wśród których wystąpił interesujący egzemplarz o bokach retuszowanych na stronę spodnią (AA) (Ryc. VI.7:2); trzy półtylczaki, dwa z krawędzią zorientowaną poprzecznie i jeden z krawędzią ukośną (Ryc. III.36.32:2,4,9; Ryc. VI.8:3,5,6); dwa ostrza typu Wieliszew z retuszowaną podstawą (JE); dwie formy nożowate (Ryc. III.36.32:11) w tym dość duży okaz wykonany na odłupku z siekiery (ślady szlifowania powierzchni); dwa wiertniki odłupkowe (Ryc. III.36.31:1,3); mediolityczny zbrojnik romboidalny (Ryc. VI.7:4); bliżej nieokreślony fragment zbrojnika mikrolitycznego.

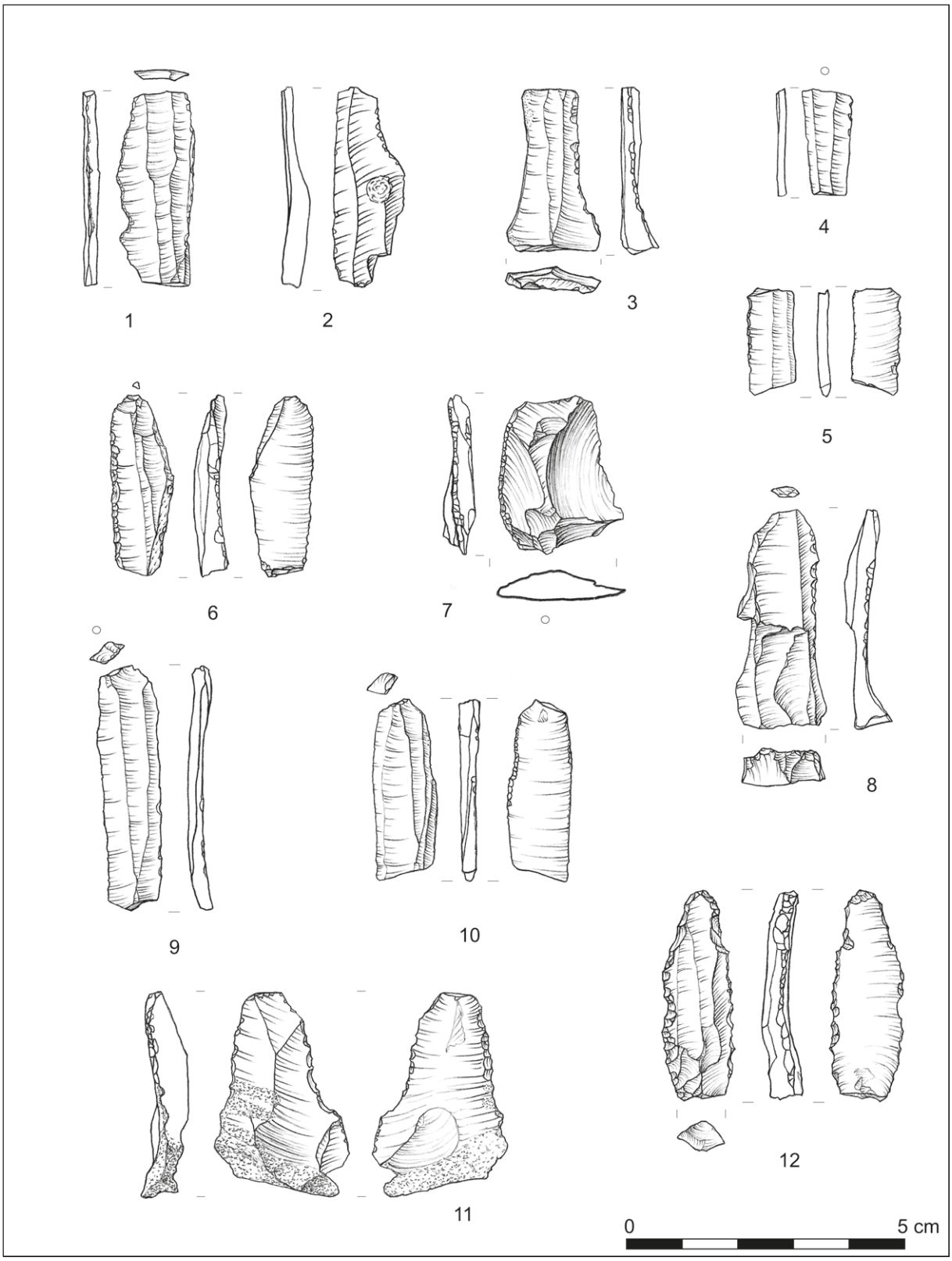
W świetle przeprowadzonych obserwacji struktury surowcowej, technologicznej oraz typologicznej w obrębie kolekcji wyróżnić możemy co najmniej trzy klasy wytworów odzwierciedlające – jak się wydaje – trzy różne tradycje kulturowe. Oczywiście podział ten nie obejmuje całego inwentarza, a jedynie część najbardziej charakterystycznych form, takich jak:

- liściaki z retuszem trzonka na stronę spodnią typu Świdry lub Chwalibogowice znajdujące dokładne odpowiedniki w schyłkowopalolitycznych inwentarzach kultury świderskiej;

- jednopiętowe mediolityczne wióry pośrednikowe o pokroju i specyfikacji metrycznej typowych dla form subneolitycznych (średnia szerokość 10,5 mm). Z obecną na stanowisku ceramiką "linińską" łączyć należy także narzędzia wykonane z półsurowca o takich właśnie cechach, w szczególności zaś mediolityczne półtylczaki, prostokątne wkładki i wióry retuszowane. Bez wątpienia za formy subneolityczne „o charakterze przewodnim" uznać należy trzy trójkątne grociki.

- wiórowe lub odłupkowe formy płasko łuskane, z którymi korelować można przynajmniej część silnie wyzyskanych rdzeni odłupkowych, a także łuszczni oraz łuszczek. Choć trudno określić czy przedstawiony zestaw odpowiada jednej tradycji kulturowej, to jednak z dużą dozą prawdopodobieństwa możemy wskazać

[2] Pomiary przeprowadzono na grupie 80 okazów, wyłączając z analizy fragmenty niereprezentatywne oraz formy techniczne.

Ryc. III.36.33. Linin, stan. 3, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków krzemiennych
Fig. III.36.33. Linin, site 3, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected flint artefacts

na związek tych wytworów z krzemieniarstwem epoki brązu, np. dokumentowanymi tu ceramicznie ugrupowaniami trzcinieckimi. Taką interpretację potwierdza m.in. obecność trzoneczkowatego grocika z prostymi skrzydełkami

W przypadku pozostałych wytworów zrezygnowano z prób dokładniejszej identyfikacji taksonomicznej, decydując się jedynie na ogólne ich przypisanie do epoki kamienia. Szczególne wątpliwości dotyczą pozornie dystynktywnych kulturowo form trapezów oraz pojedynczego ostrza typu Wieliszew, które zgodnie z klasycznymi podziałami wskazywałyby na poźnomezolityczny epizod zasiedlenia stanowiska, najpewniej przez społeczności janisławickie, choć nie można wykluczyć związku tych elementów z inwentarzem subneolitycznym.

Inne elementy kulturowe: Zabytki krzemienne kultury świderskiej, materiały ceramiczne TKK

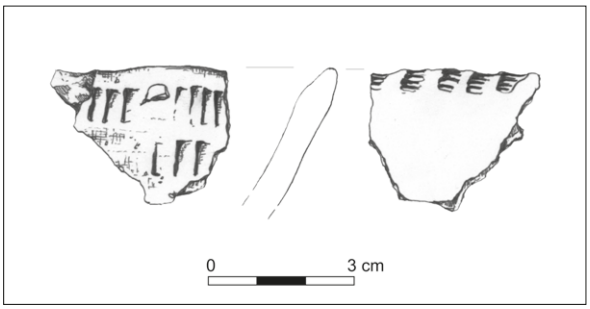
Literatura: A. Gardawski 1958, tabl. XLI:2; E. Kempisty 1970, ryc. 85:5, 88:2, 89, 92:4–6, 93:5,6, 96:1,3,5, 97; 1972, s. 447–453, tabl. XV:1, XVI, XVII, XVIII, XIX, XX, XXI, XXII; T. Wiślański 1979, ryc. 203:3,6,8; B. Józwiak 2003, ryc. 10:1,4; D. Manasterski 2014a, s. 34–36, Tabl. IV, V, VI, VIII; 2014b s. 87, ryc. 27, 28:1

Uwagi: Niektóre fragmenty naczyń ze stan. 3 łączą się z ułamkami pochodzącymi ze stan. 2. Uwzględniając ich brak w archiwalnej prezentacji kolekcji (Kempisty 1972, tabl. XIV, XV), należy przypuszczać, iż doszło, przynajmniej częściowo, do mechanicznego przemieszania zbiorów.

37

Miejscowość: Linin
Stanowisko nr: 4
Gmina: Góra Kalwaria
Powiat: piaseczyński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma, zapewne teren przysiółka „Szpruch"* (Ryc. III.34.2:4)
Badania: Badania powierzchniowe R. Jakimowicza, 1932 r.
Zbiory: PMA nr inw. III/2545
Inwentarz:

Ze zbioru ceramiki „trzcinieckiej" wyselekcjonowano pojedynczy ułamek misy (?), odpowiadającej pod względem formalnym ceramice typu Linin (Ryc. III.37.1). Ścieniona obustronnie krawędź wylewu zakończona została nieograniczonym, łukowatym zwieńczeniem (typ 10e). Od zewnątrz naczynie ozdobiono podwójnym (?), dość niedbale wykonanym pasmem ściegu bruzdowego, którego jednoznaczna klasyfikacja jest niemożliwa (cechy mieszane grup zdobniczych III i IV). Na wewnętrznej stronie ulokowano odciski tzw. sznura obwijanego. Cechy technologiczne sklasyfikowano w ramach „interkulturowej" grupy L.

Ryc. III.37.1. Linin, stan. 4, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.37.1. Linin, site 4, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne TKK

Literatura: E. Kempisty 1972, s. 453

Uwagi: Inwentarz obejmuje głównie materiały trzcinieckiego kręgu kulturowego. W trakcie oględzin zbioru nie zidentyfikowano źródeł odpowiadających opisowi E. Kempisty (1972, s. 453). Prawdopodobnie zostały one mechanicznie zmieszane z innymi częściami kolekcji „linińskiej".

38

Miejscowość: Linin
Stanowisko nr: 5
Gmina: Góra Kalwaria
Powiat: piaseczyński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Teren przysiółka „Szpruch"* (Ryc. III.34.2:5)
Badania: Badania powierzchniowe R. Jakimowicza, 1931 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/2549
Inwentarz:

Kolekcja ze stanowiska 5 w Lininie z pewnością nie należy do najliczniejszych (około 100 fr. ceramiki) i najbardziej reprezentatywnych. Tu również pojawiają się największe trudności klasyfikacyjne wynikające z wielowymiarowości cech kulturowych, niewielkiej liczebności, a także z niewystarczającego stanu zachowania zbioru. W świetle obecnej wiedzy oraz doświadczeń przynajmniej część kolekcji należy łączyć z tradycją ugrupowań Pucharów Dzwonowatych lub/i trzcinieckiego kręgu kulturowego. Istotna wydaje się również domieszka materiałów późniejszych, łączonych już z początkiem epoki żelaza.

Elementy „linińskie" ograniczają się do fragmentów

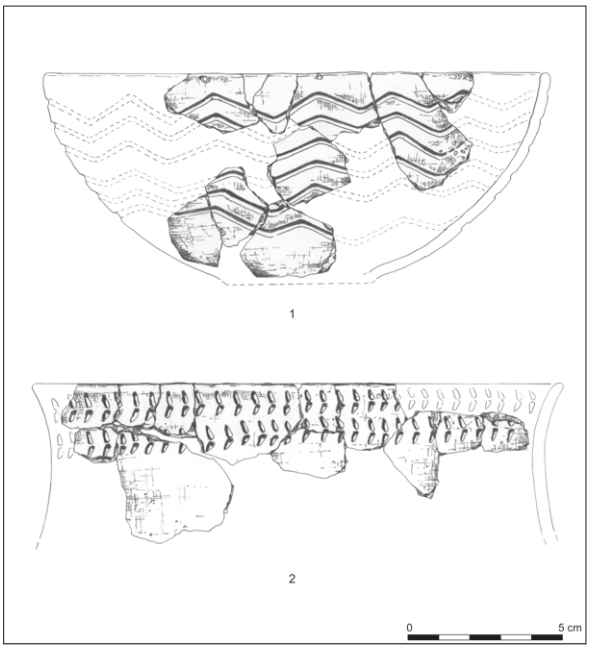
kilku naczyń. Wśród nich udało się częściowo zrekonstruować misę o łukowato profilowanych ściankach (typ. 4,13) i średnicy wylewu oscylującej w granicach około 15 cm (Ryc. III.38.1:1). Prosta krawędź zakończona jest łukowatym, nieograniczonym zwieńczeniem (typ 1e). Na całej zewnętrznej powierzchni umieszczono ornament złożony ze zwielokrotnionych horyzontalnie rytych zygzaków (grupa zdobnicza XV). Słabo przygotowana masa ceramiczna została schudzona nieznormalizowaną domieszką różowego tłucznia mineralnego barwy różowej. Powierzchnie wygładzono dość niestarannie, pozostawiając liczne nierówności w miejscach wystających ziaren domieszki. Grubość ścianek oscylowała w granicach 0,6–0,7 cm. Cechy te kumulują się w definicji „interkulturowej" grupy technologicznej L. W strukturze zbioru zaznacza się również obecność esowato profilowanych garnków, choć ich fragmenty nie pozwalają na dokonanie bliższej klasyfikacji (Ryc. III.38.1:2; III.38.2:4). Wśród pozostałych atrybutów morfologicznych można wyróżnić detale kształtowania wylewów. Są to przeważnie formy o ściankach prostych i łukowatym zwieńczeniu (typ 1e). Jednostkowo wyróżniono krawędź ścienioną od strony wewnętrznej i zewnętrznie podkreślonym zwieńczeniu (typ 2c). Ułamków den nie zidentyfikowano.

Wśród stosowanych wątków i technik zdobniczych, obok wspomnianych powyżej zygzaków, pojawiają się podkrawędne otworki (grupa zdobnicza I) (Ryc. III.38.2:1) i wypychane na zewnątrz guzki (grupa zdobnicza II). Te jednak współwystępują w jednej konstrukcji zdobniczej z linią rytą (grupa zdobnicza XV) oraz trójkątnymi odciskami stempla (grupa zdobnicza X) (Ryc. III.38.2:4). Niekiedy segmentowane linie ryte i trójkątne odciski występują samodzielnie (Ryc. III.38.2:3). Dość częste było zdobienie wewnętrznej strony wylewu, gdzie lokowano pasma krótkich nacięć (grupa zdobnicza VIII) lub diagonalnych odcisków (grupa zdobnicza IX) (Ryc. III.38.2:1,3). Jednostkowo, na brzuścu odnotowano strefową kompozycję zbudowaną z pasm „klasycznego" i „rozrzedzonego" ściegu bruzdowego (grupy zdobnicze III i IV) (Ryc. III.38.2:2).

Z uwagi na wspomnianą niehomogeniczność kolekcji zrezygnowano z prowadzenia szerzej zakrojonych analiz technologicznych. Identyfikację elementów wydzielonych, a więc wiarygodnie łączonych z typem Linin, wśród których notowano wyłącznie receptury odpowiadające definicji grup J oraz L, zawarto w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

xxx

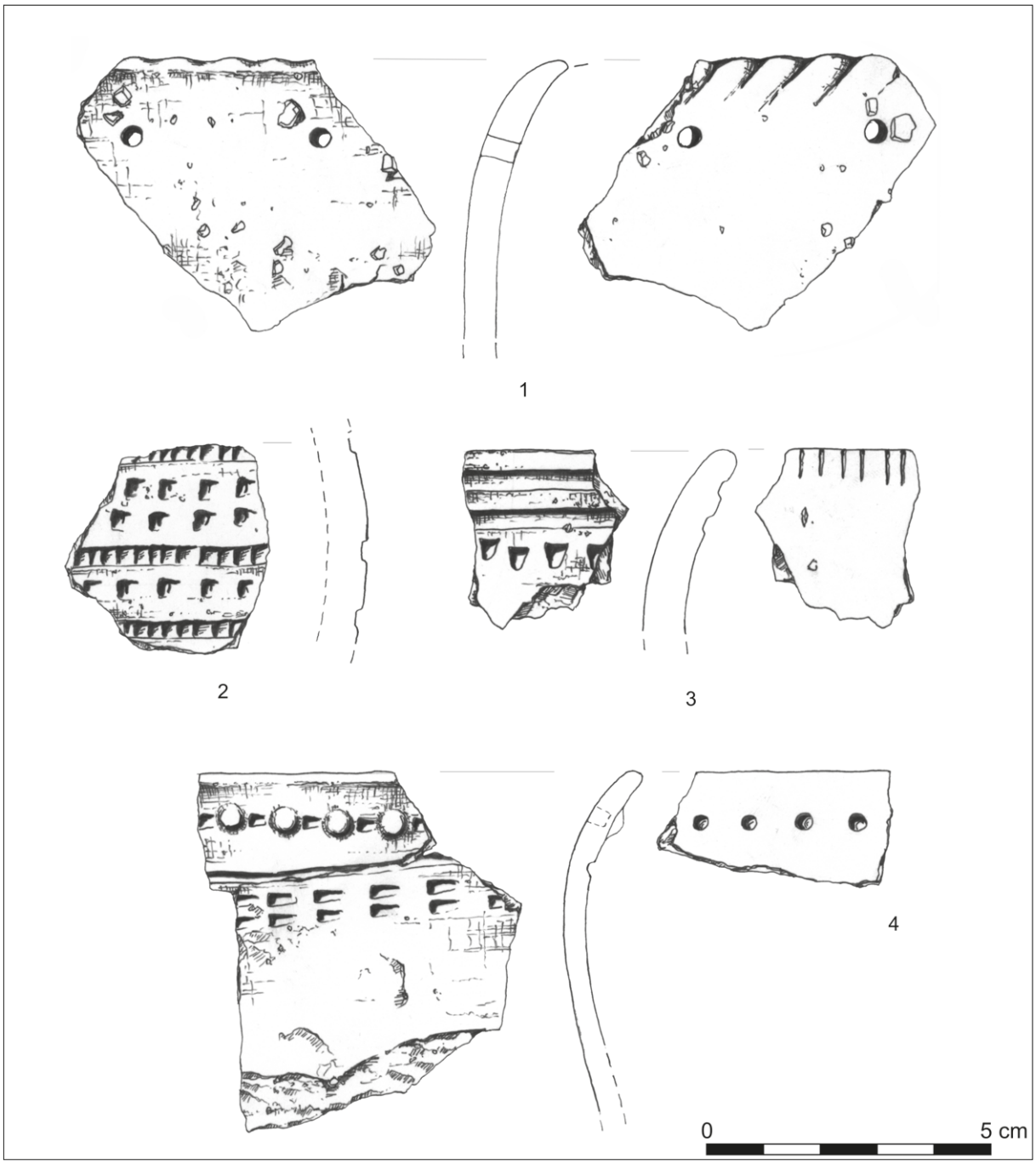
W kolekcji znajduje się 106 zabytków krzemiennych, wśród których przeważają okazy z surowca czekoladowego (71 szt.) stanowiące nieco ponad 66,9% zbioru. Do produkcji pozostałych wytworów wykorzystano występujący lokalnie krzemień narzutowy bałtycki

Ryc. III.38.1. Linin, stan. 5, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.38.1. Linin, site 5, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

(23 szt.) oraz pochodzący ze złóż świętokrzyskich krzemień pasiasty (2 szt.). W przypadku 10 egzemplarzy nie udało się określić surowca z uwagi na wysoki stopień ich przepalenia.

Najliczniejszą kategorię techno-typologiczną stanowią produkty debitażu. Są to wyłącznie formy niecharakterystyczne, silnie zróżnicowane pod względem parametrów morfometrycznych. Bez wątpienia należy je jednak łączyć z szerokim spektrum różnego rodzaju operacji związanych z procesem zaprawy bądź naprawy rdzenia. Kolejną pod względem frekwencji grupę typologiczną tworzy 25 wiórów i ich fragmentów w tym sześć tzw. form technicznych (zatępców lub podtępców). Z wyjątkiem dwóch okazów cały opisywany zestaw wykonany jest z krzemienia czekoladowego. Oprócz struktury surowcowej wióry te wykazują szereg podobieństw wyrażających się m.in. w: jednopiętowości; średnim lub wysokim stopniu regularności, tzn. równoległym układzie grani międzynegatywowych i przebiegu krawędzi bocznych oraz zbliżonej długości poszczególnych negatywów na stronie górnej; fasetowanych piętkach bez śladów abrazji bądź prawcowania w widoku od strony negatywowej charakteryzujących się prostym (liniowym), łukowym bądź trójkątnym zarysem (ostrogą) i specyficznym nawisie czytelnym w profilu. Powtarzającym się elementem jest też obecność dorsalnie wychylonych skrzydełek oraz niewielkich, rozlanych sęczków z wargą. Wskazane atrybuty techno-morfologiczne stanowią czytelne odzwierciedlenie koncepcji pozyskiwania

Ryc. III.38.2. Linin, stan. 5, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.38.2. Linin, site 5, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

seryjnych (zestandaryzowanych), jednopiętowych wiórów mediolitycznych o zasadniczo wysokim stopniu regularności (prostym profilu i podprostokątnym zarysie). Proces ich generowania oparty był na technice uderzenia bezpośredniego. Na tle opisanych powyżej wiórów wyróżniają się trzy okazy o ewidentnie odmiennym zestawie cech. Są to smukły podtępiec z krzemienia narzutowego bałtyckiego oraz dwa fragmenty (proksymalny i dystalny) wiórów z krzemienia czekoladowego. Formy z zachowanymi częściami proksymalnymi charakteryzują się punktowymi piętkami, dodatkowo noszącymi ślady silnego przecierania krawędzi (abrazji), a ich niewielkie sęczki pozbawione są wargi. Ponadto, w przypadku podtępca i fragmentu dystalnego, występuje wyraźna dwupiętowość. Przedstawione atrybuty wskazują, iż prezentowane wióry reprezentują inną koncepcję technologiczną związaną z techniką uderzenia bezpośredniego.

Omawiając produkty debitażu nie można pominąć dwóch wykonanych z krzemienia czekoladowego form rdzeniowych, tj. silnie wyzyskanego rdzenia odłupkowego o zmienionej orientacji oraz bliżej niekreślonego fragmentu rdzenia.

Kolejną kategorię techno-typologiczną reprezentuje siedem narzędzi. Najliczniejszą grupę stanowią cztery wióry retuszowane – trzy wykonane są na regularnym półsurowcu z mniej lub bardziej intensywnym retuszem wzdłuż jednej krawędzi na stronę wierzchnią. W przypadku czwartego okazu wykorzystano formę zatępca, a dorsalny retusz obejmuje całą długość obu krawędzi. Interesującym, choć trudnym do sklasyfikowania, znaleziskiem jest forma bardzo krępego ostrza typu Wieliszew lub asymetrycznego trapezu z zachowanym na jednej krawędzi negatywem rylcowczym. Wątpliwości nie budzi atrybucja typologiczna dwóch pozostałych narzędzi, tj. trzonka liściaka typu Świdry oraz fragmentu siekiery czworościennej z krzemienia pasiastego.

Zarówno pod względem surowcowym, techno-morfologicznym, jak i typologicznym analizowany inwentarz powiela strukturę wcześniej omówionych kolekcji ze stanowisk Linin 1, 2 oraz 3. W oczywisty więc sposób analogie dotyczą także atrybucji kulturowo-chronologicznej, zgodnie z którą na stanowisku nr 5 w Lininie możemy wyróżnić dwa wyraźne epizody osadnicze: schyłkowopaleolityczny definiowany przez obecność wiórów dwupiętowych oraz fragmentu liściaka świderskiego; subneolityczny znajdującym odzwierciedlenie w zestawie pośrednikowych wiórów oraz wykonanych z takiego półsurowca m.in. wiórów retuszowanych, niekiedy w typie prostokątnych wkładek.

Inne elementy kulturowe: Zabytki krzemienne kultury świderskiej, materiały ceramiczne KPL, PDZ (?), TKK (?), KŁ, WEŻ

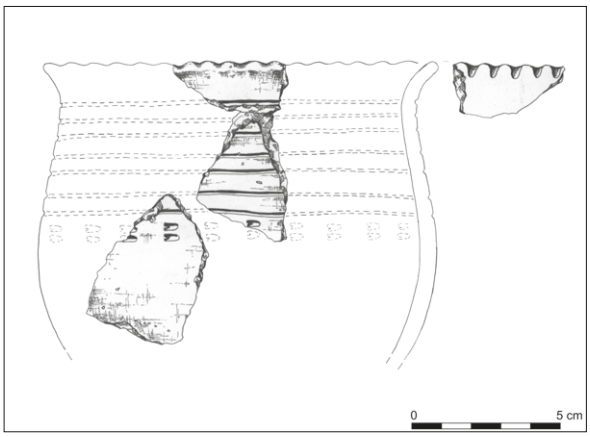
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 453,454, tabl. XXIII:3–5; D. Manasterski 2014a, tabl. VII:1; 2014b, s. 85,86, ryc. 24:2

Uwagi: –

39

Miejscowość: Linin
Stanowisko nr: 7
Gmina: Góra Kalwaria
Powiat: piaseczyński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Teren przysiółka „Szpruch"*
Badania: Brak danych
Zbiory: PMA nr inw. II/2551
Inwentarz:

Zbiór zebrany z powierzchni stanowiska obejmuje około 80 silnie rozdrobnionych fragmentów ceramiki, pochodzących z minimum sześciu naczyń,

Ryc. III.39.1. Linin, stan. 7, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.39.1. Linin, site 7, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

które należy klasyfikować w ramach typu Linin. Słaby stan ich zachowania w istotny sposób ogranicza walory poznawcze i możliwość opisu. W trakcie analiz kolekcji udało się jednak zrekonstruować graficznie górną część niewielkiego, esowato profilowanego garnka o największej wydętości brzuśca zlokalizowanej w połowie wysokości naczynia i krótkiej, wyraźnie odchylonej na zewnątrz szyjce (typ 8,212) (Ryc. III.39.1). Średnica wylewu, równa największej wydętości brzuśca, wynosi około 20 cm. Prosta krawędź posiada łukowate nieograniczone zwieńczenie (typ 1e). Ornament złożony z poziomach żłobków (grupa zdobnicza XV) zlokalizowano na szyjce i w górnej części brzuśca. Od dołu kompozycję zamknięto pasmem podwójnych punktów (grupa zdobnicza X), prowadzonych pod kątem ostrym w stosunku do powierzchni naczynia. Na wewnętrznej stronie krawędzi umieszczono pasmo głębokich odcisków, które doprowadziły do jej wyraźnego, plastycznego odkształcenia. Grubość ścianek wahała się w granicach 0,6–0,7 cm. Powierzchnie były wygładzone z wyczuwalną niekiedy szorstkością. Dość dobrze przygotowaną masę ceramiczną schudzono domieszką różnoziarnistego, różowego tłucznia mineralnego, co w kumulacji z pozostałymi atrybutami technologicznymi odpowiada kryteriom „interkulturowej" grupy L.

Wśród pozostałych elementów tektoniki naczyń „linińskich" obserwowano jedynie drobne ułamki prostych krawędzi o łukowatym, nieograniczonym zwieńczeniu (typ 1e). Relatywnie skromny jest również zakres identyfikowanych ornamentów. Najczęściej były to dwuelementowe konstrukcje złożone z poziomych żłobków (grupa zdobnicza XVI) i pasm „klasycznego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III), lokowane na szyjce i górnej części brzuśca. Proste, jednoelementowe zdobienia notowano rzadziej. To przede

wszystkim jednostkowe obserwacje podkrawędnych guzków (grupa zdobnicza II) lub odcisków wykonanych narzędziem dwuzębnym (grupa zdobnicza X), umieszczanych w górnej części brzuśca. Niestety, w obydwu przypadkach możliwość pełnej klasyfikacji zdobienia ogranicza stan zachowania fragmentów.

Atrybuty technologiczne kolekcji, opisane na podstawie charakterystycznych stylistycznie fragmentów ceramiki, są zbieżne względem obserwacji poczynionych dla innych stanowisk z Linina. Dominowały tu tradycje klasyfikowane w ramach „wczesnobrązowej" i „interkulturowej" grupy J oraz L. Zdecydowanie rzadziej notowano cechy powszechnie uznawane za subneolityczne, tj. przecieranie powierzchni, które sklasyfikowano w ramach grupy M.

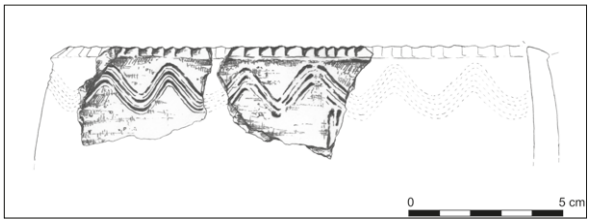
Szczegółowy opis elementów wydzielonych, a więc wiarygodnie łączonych z typem Linin, zawarto w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne TKK
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 454, tabl. XXIII:1,2
Uwagi: –

40

Miejscowość: Linin
Stanowisko nr: 8
Gmina: Góra Kalwaria
Powiat: piaseczyński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Teren przysiółka „Szpruch"*
Badania: Brak danych
Zbiory: PMA nr inw. III/2547
Inwentarz:

Ze zbioru ceramiki „trzcinieckiej" wyselekcjonowano kilka fragmentów jednego naczynia o cechach typu Linin (Ryc. III.40.1). Na ich podstawie zrekonstruowano graficznie górną cześć łagodnie profilowanej misy o krawędzi lekko nachylonej do wnętrza (typ 4,11) i średnicy około 15 cm. Sama krawędź od strony zewnętrznej ma niewielką, choć dobrze zaznaczoną kryzę, ścianka wewnętrzna jest prosta, zwieńczenie zaś ścięto skośnie na zewnątrz (typ 57j). Górną część naczynia ozdobiono potrójną linią falistą (grupa zdobnicza XV), a brzeg dookolnym pasmem szerokiego, „klasycznego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III). Bardzo specyficzna jest technologia wykonania naczynia. Masę ceramiczną schudzono znaczą ilością szamotu (tłucznia ceramicznego) z niewielkim udziałem piasku i prawdopodobnie drobnych włókien roślinnych. Powierzchnię wygładzono niestaranne – w dotyku pozostaje „mączysta". Ogół tych atrybutów pozwala sklasyfikować je w ramach „późnopucharowej" grupy technologicznej B, co jest ewenementem wśród środowomazowieckich materiałów subneolitycznych. Sformalizowany opis naczynia uwzględniono w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Ryc. III.40.1. Linin, stan. 8, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.40.1. Linin, site 8, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

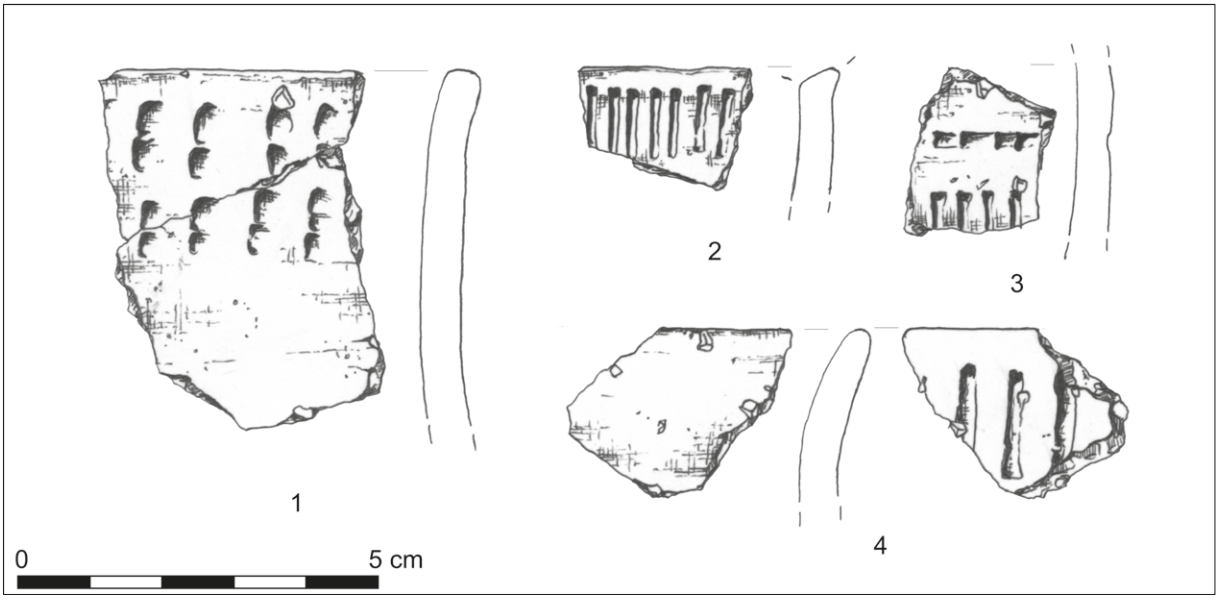
Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne TKK
Literatura: –
Uwagi: –

41

Miejscowość: Linin
Stanowisko nr: 9
Gmina: Góra Kalwaria
Powiat: piaseczyński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Teren przysiółka „Szpruch"*
Badania: Brak danych.
Zbiory: PMA nr inw. III/2547
Inwentarz:

Ze stanowiska pochodzi liczna kolekcja ceramiki „trzcinieckiej", spośród której wyselekcjonowano kilkanaście fragmentów naczyń odpowiadających cechom technostylistycznym typu Linin. Niestety ułamki te są silnie rozdrobnione, co uniemożliwia rekonstrukcję atrybutów makromorfologicznych. Wśród zachowanych wylewów zaobserwowano wyłącznie formy o ściankach prostych i łukowatym, bądź skośnie ściętym do wewnątrz zwieńczeniu (typy 1e i 1i). Zdobnictwo ogranicza się do podkrawędnych pasm odciskanych punktów (grupa zdobnicza XII) (Ryc. III.41.1:1) lub wertykalnych słupków wykonanych stemplem o prostokątnym żądle (grupa zdobnicza VI) (Ryc. III.41.1:2). Ostatni z motywów odnotowano też po wewnętrznej stronie wylewu innego naczynia (Ryc. III.41.1:4). Z kolei na jednym, niewielkim ułamku brzuśca zarejestrowano fragmentarycznie zachowaną strefową konstrukcję zdobniczą złożoną z poziomego pasma wąskiego ściegu bruzdowego i wertykalnych słupków (grupy zdobnicze V i VI) (Ryc. III.41.1:3).

Z uwagi na niehomogeniczność zbioru oraz niemożliwość dokonania wiarygodnej identyfikacji elementów pozbawionych cech dystynktywnych stylistycznie, opis atrybutów technologicznych ograniczono do fragmentów charakterystycznych. Odnotowano tu

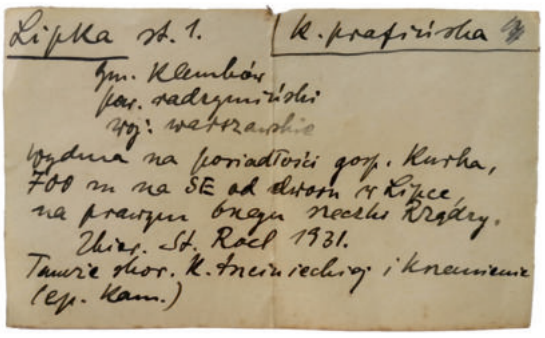
Ryc. III.41.1. Linin, stan. 9, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.41.1. Linin, site 9, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

wyłącznie obecność cienkościennej ceramiki o dobrze wygładzonych ściankach i masie ceramicznej schudzonej domieszką piasku oraz drobno- i średnioziarnistego tłucznia mineralnego (grupy technologiczne J oraz L). Sformalizowany opis charakterystycznych stylistycznie fragmentów ceramiki uwzględniono w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).
Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne TKK
Literatura: –
Uwagi: –

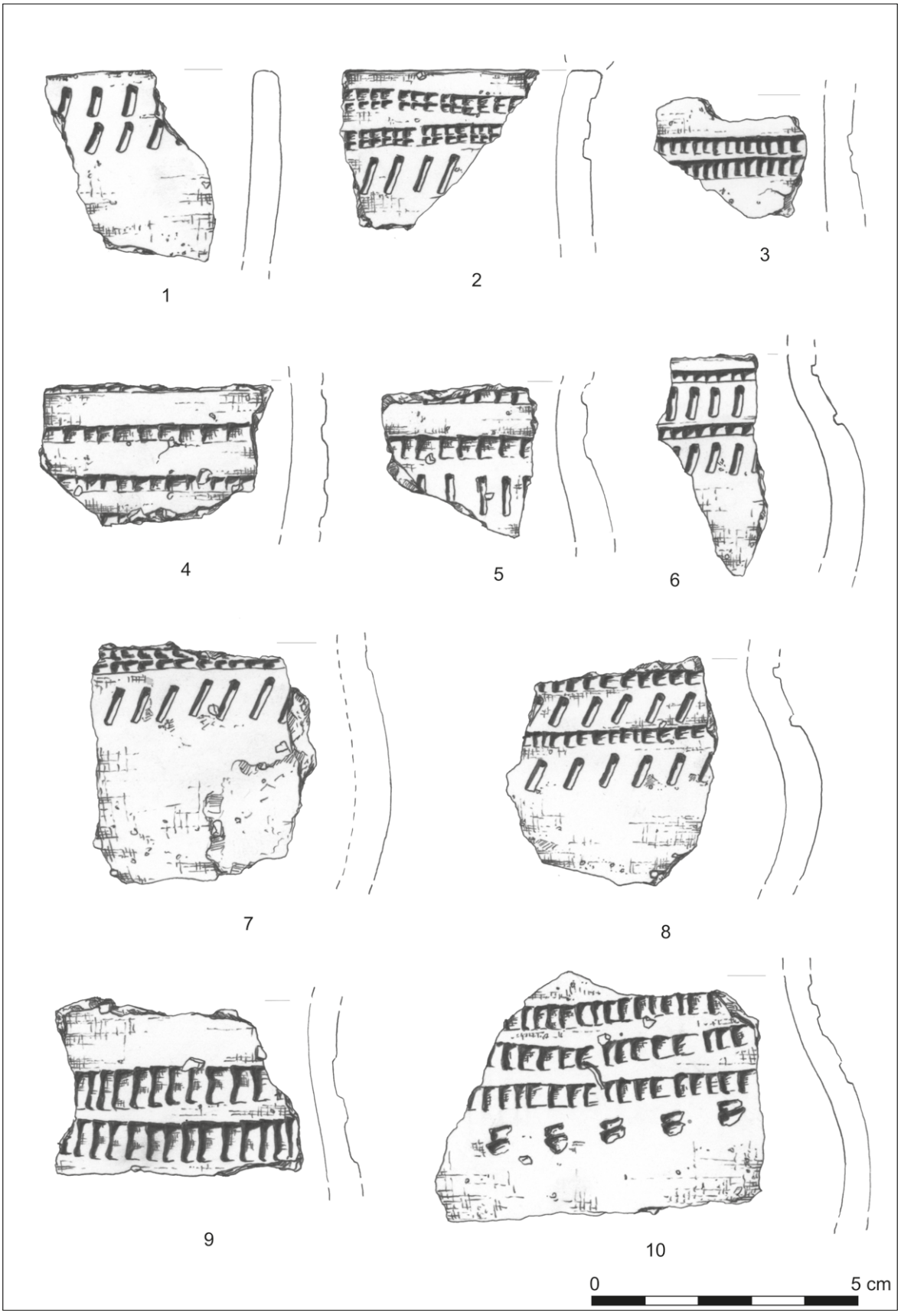
42

Miejscowość: Lipka
Stanowisko: 1
Gmina: Klembów
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma na posiadłości gosp. Kurka, 700 m na południowy wschód od dworu w Lipce, na prawym brzegu rzeczki Rządzy* (Ryc. III.42.1)
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela w 1931 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/3343; III/7053
Inwentarz:

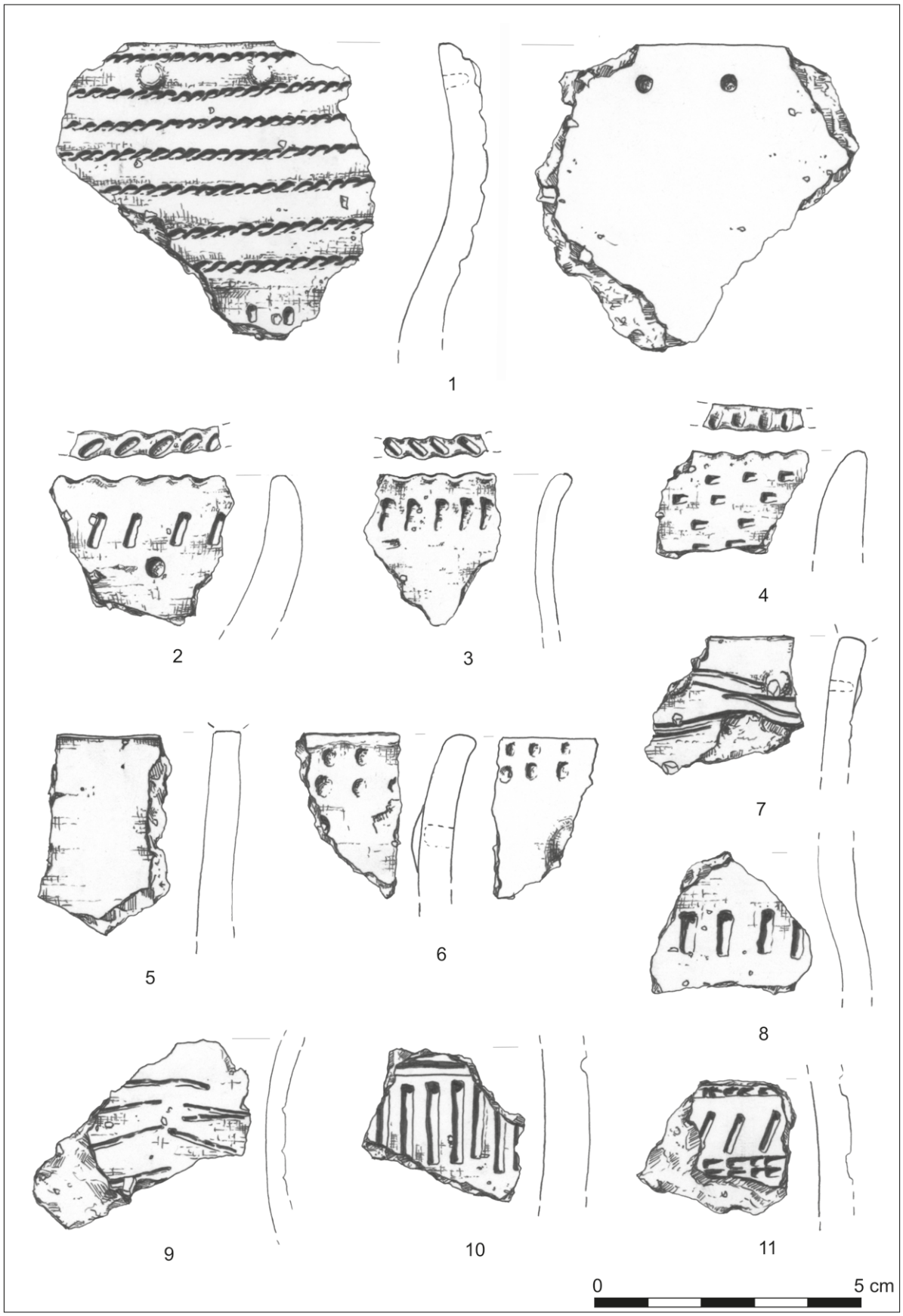
Współczesna kolekcja liczy około 150 fragmentów ceramiki, zachowanych w stopniu uniemożliwiającym rekonstrukcję cech makromorfologicznych. Pochodzą one z minimum kilkunastu naczyń, odpowiadających cechom technostylistycznym typu Linin. Nie odnotowano ułamków naczynia prezentowanego w opracowaniu E. Kempisty (1972, tabl. XXIX:19) nawiązującego do form znanych z „klasycznych" zespołów kultury niemeńskiej. Wśród dziesięciu zachowanych, górnych części pojemników dominowały krawędzie o prostych, równoległych ściankach i ściętym horyzontalnie zwieńczeniu (1k). Rzadziej występowały warianty zaokrąglone (1e). Sklasyfikowano tak odpowiednio pięć i dwa fragmenty. Wylewy ścienione od strony wewnętrznej lub zewnętrznej notowano rzadziej (3 egz.). Każdorazowo współwystępowały one z zaokrąglonym, nieograniczonym zwieńczeniem (odpowiednio typy 2e i 9e). W zbiorze wystąpił też pojedynczy fragment płaskiego dna, jednak stan jego zachowania uniemożliwiał określenie atrybutów typologicznych. Zróżnicowane wątki zdobnicze zidentyfikowano na powierzchni 29 fragmentów naczyń. Dominują tu układy strefowe zbudowane z poziomych pasm szerokiego ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III), rozdzielane i/lub podkreślane poprzez linie diagonalnie

Ryc. III.42.1. Lipka, stan. 1, gm. Klembów, pow. wołomiński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.42.1. Lipka, site 1, Klembów municipality, Wołomin district. Selected archived documentation

Ryc. III.42.2. Lipka, stan. 1, gm. Klembów, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.42.2. Lipka, site 1, Klembów municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

Ryc. III.42.3. Lipka, stan. 1, gm. Klembów, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.42.3. Lipka, site 1, Klembów municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

ułożonych odcisków stempla o prostokątnym żądle (grupa zdobnicza VI) (Ryc.III.42.2:2,5-8; III.42.3:11). Ostatni z motywów zastępowano niekiedy rzędem odciskanych punktów (grupa zdobnicza XII) (Ryc. III.42.2:10). Tak komponowane konstrukcje lokowano zarówno po zewnętrznej stronie krawędzi wylewów, jak również w górnej części brzuśców, w miejscu nasady szyjki, przez co dodatkowo podkreślano tektonikę naczyń. Powszechne były również dość proste kompozycje oparte wyłącznie o pasma odciskanych diagonalnie prostokątnych stempli, które umieszczano w górnej części naczyń (Ryc. III,42.2:1; III.42.3:2,3). Rzadziej strefę tą zdobiono poziomymi żłobkami (grupa zdobnicza XII), choć w tym przypadku wykonano je w sposób wyjątkowo niestaranny (Ryc. III.42.3:7). Ten sposób ornamentacji współwystępował z niewielkimi guzkami wypychanymi na stronę zewnętrzną. Ostatni motyw pojawił się również pod wylewem naczynia o dobrze wyodrębnionej i nachylonej do wnętrza krawędzi wylewu – z tzw. wolem. Jego cała szyjka zdobiona była dodatkowo zwielokrotnionymi pasmami odcisków sznura dwudzielnego (grupa zdobnicza XVI) (Ryc. III.42.3:1). Kompozycję podkreślały niewielkie, prostokątne odciski. Guzki notowano również po wewnętrznej stronie wylewu, gdzie współwystępowały one z obustronnie lokowanymi pasmami niewielkich punktów (Ryc. III.42.3:6). Przynajmniej trzy z odnotowanych w kolekcji naczyń posiadały zdobione krawędzie wylewów. We wszystkich przypadkach zabiegu tego dokonywano poprzez odciskanie stempelkiem o owalnym lub prostokątnym żądle, prowadzonym prostopadle lub diagonalnie względem obwodu (Ryc. III.42.3:2-4).

Z uwagi na mechaniczne przemieszanie kolekcji, analizę technologiczną ograniczono do grupy ułamków dystynktywnych stylistycznie, które w sposób wiarygodny można przypisać do pierwotnej struktury zbioru. Stan zachowania pozwolił na określenie pełnej atrybucji 29 okazów. Większość (14 egz.) to fragmenty cienko- i średniościennych naczyń o dość dobrze wygładzonych powierzchniach, gdzie masa ceramiczna schudzana była domieszką różnobarwnego, gruboziarnistego tłucznia mineralnego. Sklasyfikowano je w ramach „amforowej" grupy E. Dwukrotnie rzadziej rejestrowano naczynia wykonane w konwencji „wczesnobrązowych" grup J (7 fr.) i L (7 fr.). Identyfikowane tu cienko- i średniościenne naczynia wykonano z gliny zawierającej dodatek różnoziarnistego tłucznia mineralnego. Na ich ściankach nie notowano śladów przecierania. Zaledwie jeden ułamek sklasyfikowano w ramach specyficznej odmiany technologii „wczesnobrązowej", określanej mianem „delikatnej" grupy K.

Ogół cech formalnych charakterystycznych fragmentów ceramiki zaprezentowano w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

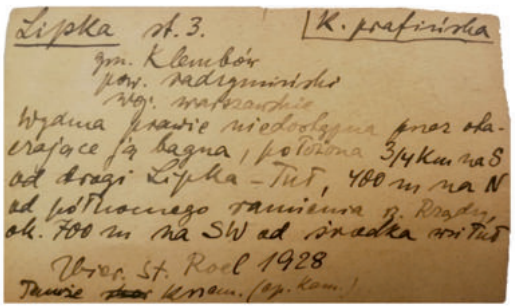
Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne TKK
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 470, tabl. XXIX:14–19
Uwagi: Inwentarz przechowywany wraz z materiałem pochodzącym ze stanowiska nr 7. Obecnie rozdzielenie tych zbiorów jest niemożliwe, a weryfikacji dokonano w oparciu o dane archiwalne (Kempisty 1972, s. 470). Uwzględniając to, wiarygodne wydaje się przypisanie większości okazów do zbioru pochodzącego ze stanowiska 1, co potwierdza zestawienie graficzne źródeł (Kempisty 1972, tabl. XXIX:14–18).

43

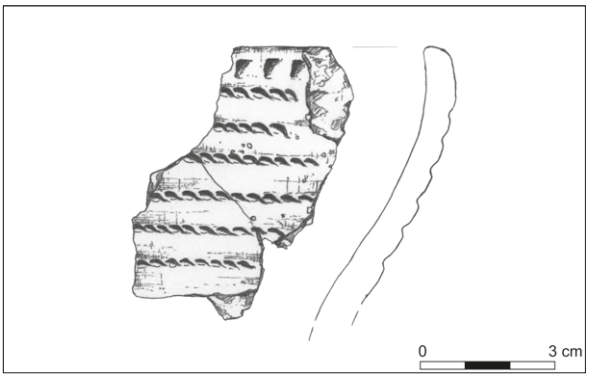
Miejscowość: Lipka
Stanowisko: 3
Gmina: Klembów
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma prawie niedostępna przez otaczające ją bagna, położona ¾ km na południe od drogi Lipka – Tuł, 400 m na północ od północnego ramienia rzeki Rządzy, około 700 m na południowy zachód od środka wsi Tuł* (Ryc. III.43.1)
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela w 1928 r.
Zbiory: PMA nr inw. III/7053
Inwentarz:

Ze stanowiska pozyskano dość skromną i mało dystynktywną kolekcję ceramiki subneolitycznej. Czterdzieści dziewięć drobnych fragmentów pochodzi z kilku (trzech?) naczyń. Jedno z nich można łączyć z „klasycznym" wariantem kultury niemeńskiej, na co wskazują obserwacje technologiczne, tj. wyraźne przecieranie obydwu powierzchni. Pozostałe należy sklasyfikować w ramach typu Linin. Jedyny dystynktywny stylistycznie fragment pochodzi z górnej części naczynia o dość wysokiej, dobrze wyodrębnionej szyjce, która w górnej części została zagięta do wnętrza (Ryc. III.43.2). Prostą krawędź zakończono łukowatym, nieco asymetrycznym zwieńczeniem (1f). Całą wysokość szyjki pokryto ornamentem złożonym z horyzontalnych pasm odcisków sznura (grupa zdobnicza XVI), ograniczonych od góry pojedynczą linią „rozrzedzonego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza IV). Zarówno rodzaj użytej domieszki (dominujący gruboziarnisty tłuczeń mineralny barwy białej), jak też sposób uformowania powierzchni (wygładzenie, brak śladów przecierania) pozwala sklasyfikować atrybuty technologiczne w ramach „amforowej" grupy E.

Z uwagi na ograniczoną dystynktywność kolekcji zrezygnowano z szerzej zakrojonych analiz technologicznych.

Ryc. III.43.1. Lipka, stan. 3, gm. Klembów, pow. wołomiński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.43.1. Lipka, site 3, Klembów municipality, Wołomin district. Selected archived documentation

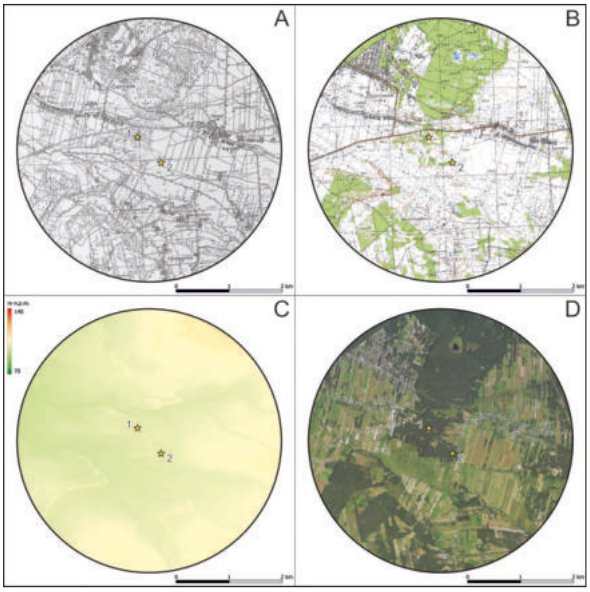
Ryc. III.43.2. Lipka, stan. 3, gm. Klembów, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.43.2. Lipka, site 3, Klembów municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

Inne kulturowe: –
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 470, tabl. XXIX:13
Uwagi: –

44

Miejscowość: Lipka
Stanowisko: 4
Gmina: Klembów
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma położona na N od drogi Krzywica-Tuł, tuż przy niej, 200 m na S od stawu młyńskiego w Lipce, między drogą a rzeczką Radziwką, 20 m na E od gniazda 1; Gniazdo 2* (Ryc. III.44.1:1)
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela w 1928 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/3343
Inwentarz:

Ze stanowiska pochodzi jeden, nieornamentowany ułamek brzuśca naczynia o przecieranych powierzchniach. Okazu nie udało się współcześnie zweryfikować.

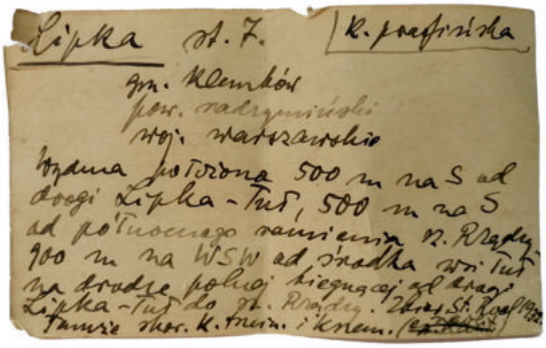
Ryc. III.44.1. Lipka, gm. Klembów, pow. wołomiński. Lokalizacja stanowisk nr 4 (1) oraz 7 (2) na podkładzie: A – mapy topograficznej WIG 1:25000, różne wydania; B – mapy topograficznej PUWG 1965; C – numerycznego modelu terenu (dane ISOK); D – ortofotomapy terenu (dane geoportal.gov.pl)
Fig. III.44.1. Lipka, Klembów municipality, Wołomin district. Location of sites no 1 (1) and 7 (2) on: A – topographic map, WIG 1:25000, various editions; B – topographic map, PUWG 1965; C – digital model of the area (isok.gov.pl); D – orthophotomap of the area (geoportal.gov.pl)

Inne kulturowe: –
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 471
Uwagi: Fragment ceramiki najpewniej zmieszany wraz z inwentarzem pochodzącym ze stanowisk 1 i 7.

45

Miejscowość: Lipka
Stanowisko: 7
Gmina: Klembów
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma położona 500 m na S od drogi Lipka – Tuł, 500 m na S od południowego ramienia rzeki Rządzy, 900 m na WSW od środka wsi Tuł, na drodze polnej biegnącej od drogi Lipka – Tuł do rz. Rządzy* (Ryc. III.44.1:2; Ryc. III.45.1)
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela w 1932 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/3343
Inwentarz:

Opierając się na danych archiwalnych (Kempisty 1972, s. 471), kolekcja ceramiki subneolitycznej liczyła 10 drobnych ułamków ceramiki pozbawionych dystynktywnych cech morfologicznych. Zaledwie dwa były

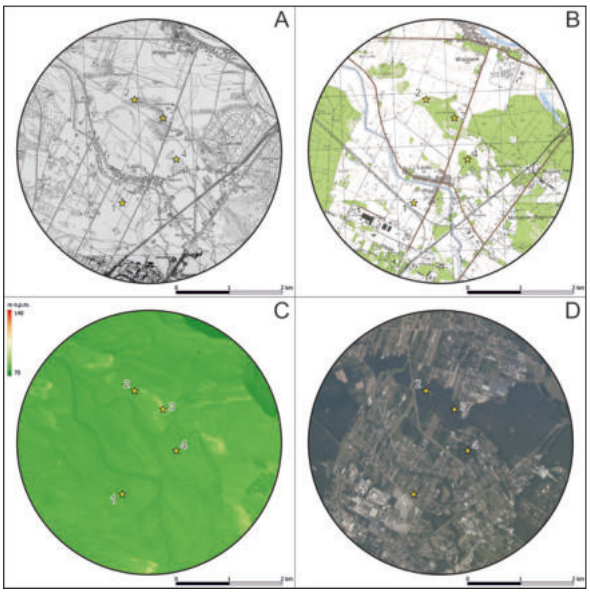
Ryc. III.45.1. Lipka, stan. 7, gm. Klembów, pow. wołomiński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.45.1. Lipka, site 7, Klembów municipality, Wołomin district. Selected archived documentation

ornamentowane – pasmami ściegu bruzdowego i odciskami bliżej nieokreślonego stempelka. Analogiczne motywy zarejestrowano w toku analizy inwentarza ze stanowiska Lipka 1, co można interpretować albo jako podobieństwo struktury zbiorów, albo efekt ich mechanicznego przemieszania. Z uwagi na brak możliwości rozdzielenia źródeł zrezygnowano z charakterystyki atrybutów technologicznych.
Inne elementy kulturowe: ?
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 471
Uwagi: Inwentarz kolekcji przechowywany wraz z materiałem pochodzącym ze stanowiska nr 1. Współczesne ich rozdzielenie jest niemożliwe, a weryfikacji dokonano w oparciu o dane archiwalne (Kempisty 1972, s. 470). Uwzględniając to, wiarygodne wydaje się przypisanie większości okazów do zbioru pochodzącego ze stanowiska 1. Brak archiwalnych przedstawień graficznych oraz nieprecyzyjny opis w istotny sposób ogranicza możliwości analityczne.

46

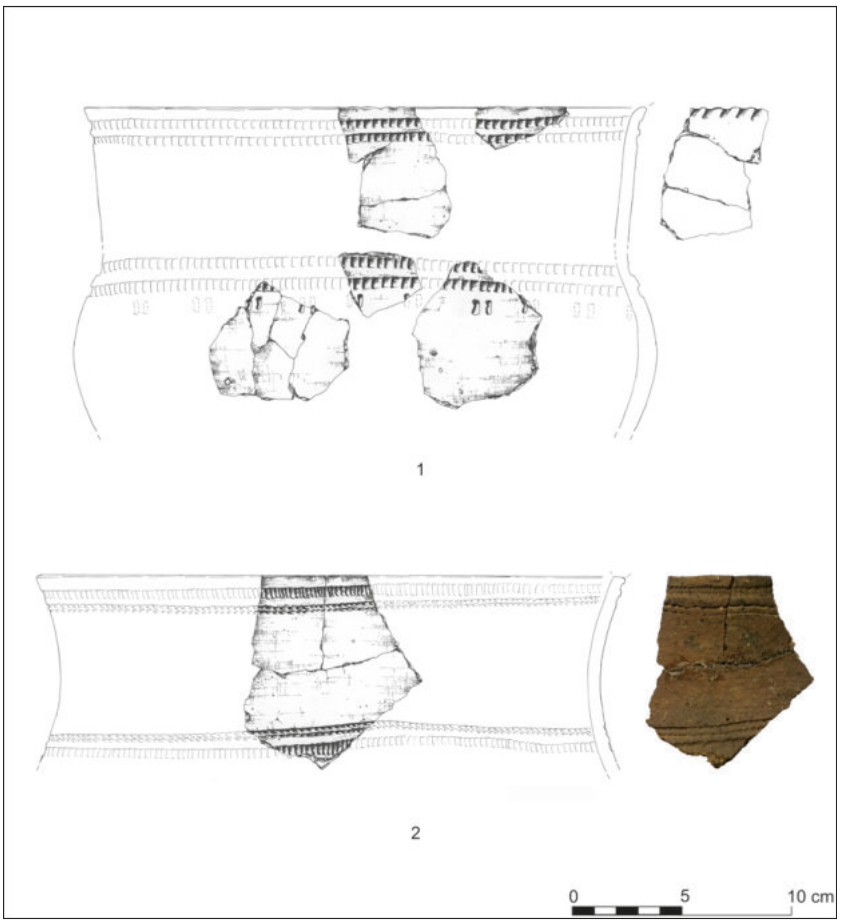
Miejscowość: Łajski
Stanowisko: 1
Gmina: Wieliszew
Powiat: legionowski
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Mała, płaska wydma pomiędzy wydłużonym bagienkiem a laskiem, 300 m na W od drogi Łajski-Jabłonna, 300 m na S od Kanału Bródnowskiego* (Ryc.III.46.1:1)
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela w 1929 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/3379
Inwentarz:

Bogata kolekcja licząca około 330 fragmentów ceramiki, pochodzących z minimum dziesięciu różnych

Ryc. III.46.1. Łajski, gm. Wieliszew, pow. legionowski. Lokalizacja stanowisk nr 1 (1), 4 (2), 5 (3) oraz 7 (4) na podkładzie: A – mapy topograficznej WIG 1:25000, różne wydania; B – mapy topograficznej PUWG 1965; C – numerycznego modelu terenu (dane ISOK); D – ortofotomapy terenu (dane geoportal.gov.pl)
Fig. III.46.1. Łajski, Wieliszew municipality, Legionowo district. Location of sites no 1 (1), 4 (2), 5 (3) and 7 (4) on: A – topographic map, WIG 1:25000, various editions; B – topographic map, PUWG 1965; C – digital model of the area (isok.gov.pl); D – orthophotomap of the area (geoportal.gov.pl)

naczyń, które klasyfikować należy w ramach typu Linin (por. uwagi). Podczas analiz udało się zrekonstruować graficznie górne części dwóch okazów. Można domniemywać, iż odpowiadały one cechom formalnym esowato profilowanych garnków płaskodennych (?) o średnicy wylewu mniejszej lub równej największej wydętości brzuśca, zlokalizowanej zapewne około ½ wysokości naczynia (Ryc. III.46.2). Cechowały się dość wysoką, dobrze wyodrębnioną i lejowato ukształtowaną szyjką, co w korelacji z innymi parametrami pozwala sklasyfikować je w ramach typu 8,211. Zbliżona była również wielkość naczyń, określana na podstawie średnic wylewów, wynoszących około 22 i 24 cm. Obserwacje detali mikromorfologicznych ograniczają się do samych krawędzi, które należały do form o ściankach prostych i zwieńczeniu ściętym poziomo (typ 1k) lub ograniczonym od strony zewnętrznej (typ 1c). Obydwa garnki posiadały również bardzo zbliżoną ornamentykę, zbudowaną z horyzontalnych pasm „klastycznego" oraz „wąskiego" ściegu bruzdowego (grupy zdobnicze III oraz V), lokowanych po zewnętrznej stronie wylewu i na górnej części brzuśca. Tym sposobem dążono zapewne do zaakcentowania tektoniki naczyń. W jednym przypadku układy pasm

Ryc. III.46.2. Łajski, stan. 1, gm. Wieliszew, pow. legionowski. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.46.2. Łajski, site 1, Wieliszew municipality, Legionowo district. Selected pottery artefacts

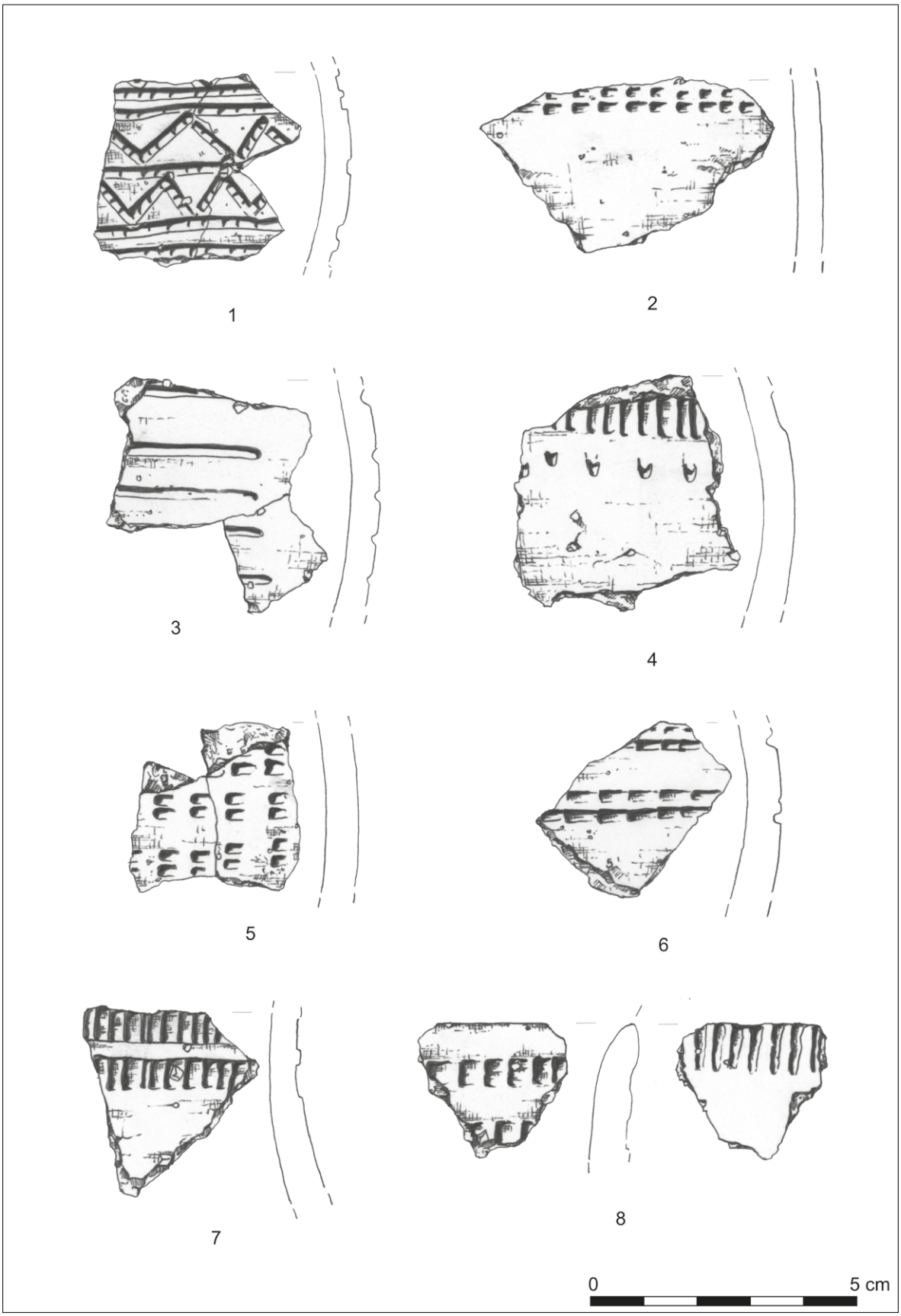
bruzdowych odgraniczono od dołu odciskami prostokątnego stempla (grupa zdobnicza VI). Zbliżone odciski, wykonane zapewne tym samym narzędziem, tworzyły również pasmo zdobiące wewnętrzną stronę wylewu (Ryc. III.46.2:1).

Najpewniej z podobnych stylistycznie garnków pochodziła większość innych charakterystycznych ułamków ceramiki. Sugeruje to obecność zbliżonych formalnie wylewów, słabo zachowanych ułamków płaskich den o wyraźnie zaznaczonej, odgiętej na zewnątrz podstawie (typ 3c) i ornamentów bruzdowych lokowanych pod wylewem bądź w górnej części brzuśca (Ryc. III.46.3:4,6-8). Wśród stosowanych technik i kompozycji zdobniczych należy odnotować również obecność konstrukcji strefowych – naprzemiennych linii i zygzaków wykonanych ściegiem bruzdowym (Ryc. III.46.3:1). Na jednym z naczyń ulokowano też poziome żłobki (grupa zdobnicza XV), tworząc rodzaj układu segmentowanego pionowo (ornament metopowy?) (Ryc. III.46.3:3). Z uwagi na brak możliwości rozdzielenia źródeł, zrezygnowano kompleksowej charakterystyki atrybutów technologicznych, ograniczając analizy do ułamków dystynktywnych stylistycznie (por. Tab. III.1). Tu odnotowano znaczą różnorodność stosowanych receptur klasyfikowanych w ramach „wczesnobrązowych" grup J i K, „amforowej" E oraz „interkulturowej" L. Nawiązań do „klasycznoniemeńskich" tradycji technologicznych nie zaobserwowano.

Inne elementy kulturowe: –

Literatura: E. Kempisty 1972: 425, tabl. VII:14–17

Uwagi: Inwentarz kolekcji przechowywany prawdopodobnie wraz z materiałem pochodzącym ze stanowiska nr 2 opisanego przez E. Kempisty (1972, s. 426). Zidentyfikowano tu również fragmenty ceramiki opisane jako Łajski, stan. 5. Dodatkowo, ułamki jednego naczynia przypisywane były wcześniej do różnych inwentarzy pochodzących ze stanowisk 1 i 7 (Kempisty 1972, tabl. VI:18, VII:17), co znacznie ogranicza walory poznawcze kolekcji. Wobec powyższych zastrzeżeń charakterystykę oparto na współczesnej strukturze zbioru. Pomimo podejmowanych prób nie udało się również zweryfikować materiałów krzemiennych współwystępujących ze znaleziskami ceramicznymi, na co wskazuje zapis na oryginalnej metryczce.

Ryc. III.46.3. Łajski, stan. 1, gm. Wieliszew, pow. legionowski. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.46.3. Łajski, site 1, Wieliszew municipality, Legionowo district. Selected pottery artefacts

47

Miejscowość: Łajski
Stanowisko: 2
Gmina: Wieliszew
Powiat: legionowski
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Mała, płaska wydma położona nad Kanałem Bródnowskim, 400 m na W od mostu na kanale i od drogi Jabłonna-Wieliszew*
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela w 1929 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/3379
Inwentarz:

Wobec braku możliwości rozdzielenia materiałów pochodzących ze stanowisk 1 i 2 prezentację inwentarza ceramicznego oparto na danych archiwalnych. Pierwotnie kolekcja liczyła około 130 drobnych ułamków naczyń, wśród których znajdował się fragment „nacinanej krawędzi […] zdobionej rzędem odcisków prostokątnego stempla", oraz ułamek brzuśca ornamentowany „rzędem pionowych odcisków prostokątnego stempelka" ograniczonym od dołu „rzędem analogicznych odcisków ustawionych ukośnie" (Kempisty 1972, s. 426). Niestety, elementów ściśle odpowiadających formalnie cytowanemu opisowi nie udało się zidentyfikować. Pozostałą cześć zbioru stanowiły zapewne drobne elementy pozbawione dystynktywnych cech stylistycznych.
Inne elementy kulturowe: –
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 426
Uwagi: Inwentarz przechowywany wraz z materiałem pochodzącym ze stanowiska nr 1. Współczesne jego rozdzielenie jest niemożliwe.

48

Miejscowość: Łajski
Stanowisko: 4
Gmina: Wieliszew
Powiat: legionowski
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Północno-zachodni koniec wydmy położonej w połowie drogi między Wieliszewem i Łajskami. Gniazdo 1* (Ryc.III.46.1:2)
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela w 1929 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/3382
Inwentarz:

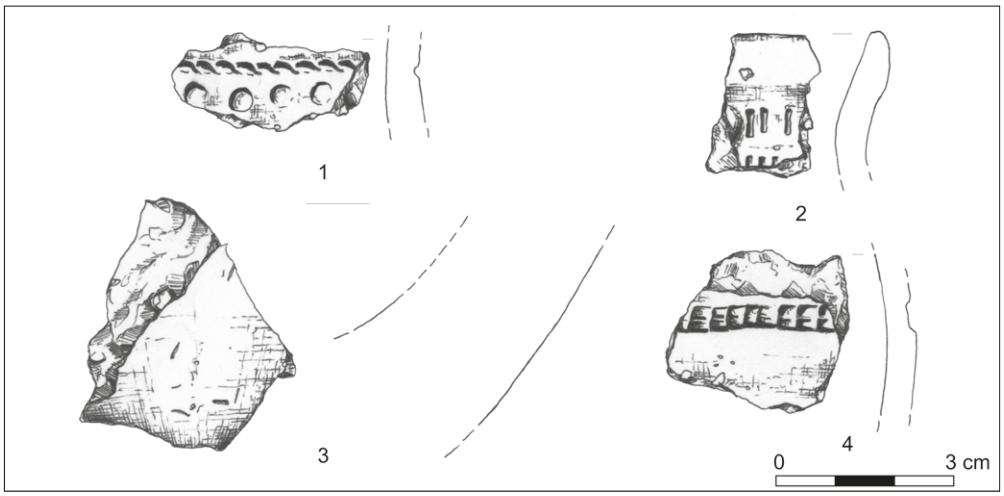
Około 100 bardzo drobnych ułamków cienkościennej ceramiki pozbawionych elementów dystynktywnych stylistycznie. Pod względem technologicznym odpowiadają one ceramice typu Linin. Pełna wiarygodność obserwacji dokonanych na tym poziomie jest ograniczona, co może przekładać się na ocenę taksonomiczną kolekcji, zwłaszcza w obliczu bardzo licznych źródeł związanych z ugrupowaniami trzcinieckiego kręgu kulturowego. Z uwagi na niewielkie walory poznawcze zbioru odstąpiono od analiz technologicznych.
Inne elementy kulturowe: TKK
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 426
Uwagi: –

49

Miejscowość: Łajski
Stanowisko: 5
Gmina: Wieliszew
Powiat: legionowski
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Środek dużej wydmy w połowie drogi między Wieliszewem a Łajskami, pod tzw. Lisia Górą; Gniazdo 1* (Ryc.III.46.1:3)
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela w 1929 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/3383
Inwentarz:

Kolekcja o dość ograniczonych walorach poznawczych, licząca kilkadziesiąt fragmentów ceramiki. Jednoznaczne wydzielenie elementów subneolitycznych wyłącznie w oparciu o atrybuty technologiczne budzi wiele zastrzeżeń wynikających głównie z wyraźnej niehomogeniczności zbioru. Obecność takowych potwierdzają jednak nieliczne ułamki naczyń (6 egz.), posiadających zachowane elementy mikromorfologiczne i zdobnicze. Zidentyfikowano tu m.in. przydenną część ostrodennego garnka (Ryc. III.49.1:3). Pojedynczy fragment krawędzi innego naczynia należy do form pogrubionych od strony zewnętrznej zakończonych łukowatym, nieograniczonym zwieńczeniem (Ryc. III.49.1:2). Wśród stosowanych technik i wątków zdobniczych dominowały odciski prostokątnego stempla (grupa zdobnicza VI), lokowane w kilku horyzontalnych pasmach na brzuścu i pod krawędzią. Uzupełniały je niewielkie guzki wypychane na stronę zewnętrzną (grupa zdobnicza II) (Ryc. III.49.1:2). W pojedynczych przypadkach notowano poziome linie „klasycznego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III) oraz odcisków sznura (grupa zdobnicza XVI) (Ryc. III.49.1:1,4).

Z uwagi na trudności w klasyfikacji taksonomicznej tzw. materiałów masowych, odstąpiono od analizy cech technologicznych całości zbioru, ograniczając się wyłącznie do elementów charakterystycznych stylistycznie. Na tym poziomie również widoczna była wyraźna niehomogeniczność kolekcji. Wspomniany ułamek ostrego dna wykonano w konwencji typowej dla wytwórczości ceramicznej „klasycznych" ugrupowań kultury niemeńskiej (m.in. przecieranie wewnętrznej

Ryc. III.49.1. Łajski, stan. 5, gm. Wieliszew, pow. legionowski. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.49.1. Łajski, site 5, Wieliszew municipality, Legionowo district. Selected pottery artefacts

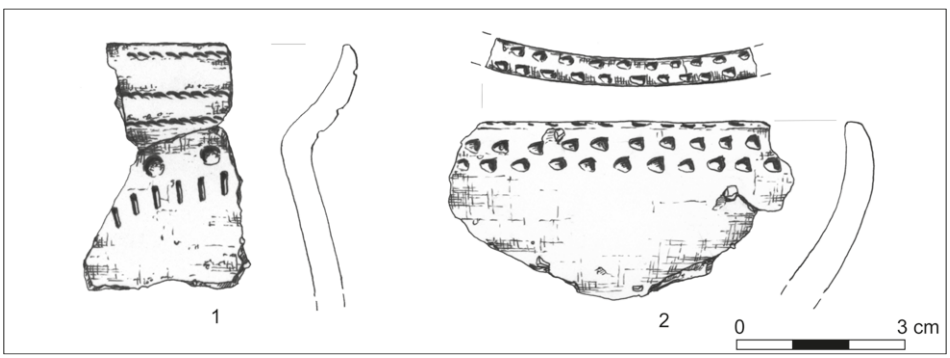
powierzchni, brak standaryzacji stosowanej domieszki mineralnej). Pozostałe reprezentowały już pełen zestaw „linińskich" tradycji klasyfikowanych w ramach grup E, J oraz L. Sformalizowany opis charakterystycznych ułamków ceramiki uwzględniono w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).
Inne elementy kulturowe: Materiał ceramiczny KCSZ, TKK, KŁ
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 426
Uwagi: –

50

Miejscowość: Łajski
Stanowisko: 7
Gmina: Wieliszew
Powiat: legionowski
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Płaska wydma położona na skraju lasu na północno-wschodnim krańcu Łajska, około 200 m na E od drogi Łajski-Wieliszew* (Ryc.III.46.1:4)
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela w 1929 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/3384

Inwentarz:

Do stanowiska przypisany jest bardzo ubogi i mało charakterystyczny zbiór sześciu ułamków cienko- i średniościennych naczyń o cechach typu Linin. Poza ornamentowanym ułamkiem brzuśca naczynia przypisanego do stanowiska 1, w kolekcji odnotowano dwa fragmenty innych pojemników „linińskich", posiadających dystynktywne cechy stylistyczne. To krawędzie wylewów pochodzące zapewne z bardzo zbliżonych morfologicznie naczyń – tzw. garnków z wolem (Ryc. III.50.1). W obu przypadkach były one ścienione od strony zewnętrznej i zakończone łukowatym zwieńczeniem (typ 9e). Na zewnętrznej powierzchni jednego okazu widoczny był złożony ornament składający się ze zwielokrotnionych poziomo odcisków sznura (grupa zdobnicza XVI) oraz ulokowanych pod nimi płytkich dołków (grupa zdobnicza XII) i odciskanych prostokątnych słupków (grupa zdobnicza VI) (Ryc. III.50.1:1). Kompozycja obejmowała całą szyjkę i górną część brzuśca. Poniżej i na krawędzi drugiego egzemplarza umieszczono linie płytkich odcisków, wykonane narzędziem o dwuzębnym żądle (grupa zdobnicza X) (Ryc. III.50.1:2). Cechy technologiczne

Ryc. III.50.1. Łajski, stan. 7, gm. Wieliszew, pow. legionowski. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.50.1. Łajski, site 7, Wieliszew municipality, Legionowo district. Selected pottery artefacts

wspomnianych ułamków pozwalają klasyfikować je w ramach grup E oraz L. Ich usystematyzowany opis umieszczono w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne elementy kulturowe: Materiał ceramiczny KŁ/KPom

Literatura: E. Kempisty 1972, s. 426, tabl. VI:18–20

Uwagi: Fragmenty naczyń przedstawione graficznie w opracowaniu archiwalnym (Kempisty 1972, tabl. VI:18–20) znajdują się obecnie w kolekcji przypisanej do stanowiska Łajski 1 (PMA II/3379), skąd pochodzi częściowo zrekonstruowane naczynie, którego fragment, zapewne błędnie, przypisano pierwotnie do zbioru ze stan. 7 (Kempisty 1972, tabl. VI:18).

51

Miejscowość: Łubna
Stanowisko: –
Gmina: Góra Kalwaria
Powiat: piaseczyński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: Brak danych
Badania: Brak danych
Zbiory: PMA nr inw. III/2241
Inwentarz:

Kolekcja ceramiki subneolitycznej złożona jest z dziewięciu fragmentów, pochodzących z dwóch naczyń sklasyfikowanych w ramach typu Linin. Większość (8 egz.) stanowią ułamki cienkościennej, jednoczłonowej, zapewne łukowato profilowanej misy, zachowanej w stopniu uniemożliwiającym określenie cech metrycznych i rekonstrukcję detali tektoniki (Ryc. III.51.1:1,2). Prostą krawędź zakończono ściętym horyzontalnie zwieńczeniem (1k). Ornament pokrywający zapewne całą górną część naczynia wraz z załomem brzuśca składał się ze strefowo lokowanych, podwójnych linii i zygzaków „klasycznego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III). Okaz wykonano z masy zawierającej znaczną ilość drobno- i średnioziarnistego tłucznia mineralnego o niejednorodnej barwie. Wraz z innymi atrybutami odpowiada to definicji grupy technologicznej J. Z innego naczynia pochodzi niewielki ułamek prostej, łukowato zwieńczonej krawędzi zdobionej guzkiem wypychanym na stronę zewnętrzną (grupa zdobnicza IIa) (Ryc. III.51.1:3). Jego cechy technologiczne mieszczą się w kryteriach „wczesnobrązowej" grupy L. Sformalizowany opis elementów dystynktywnych stylistycznie ujęto w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne TKK, KŁ, OWR

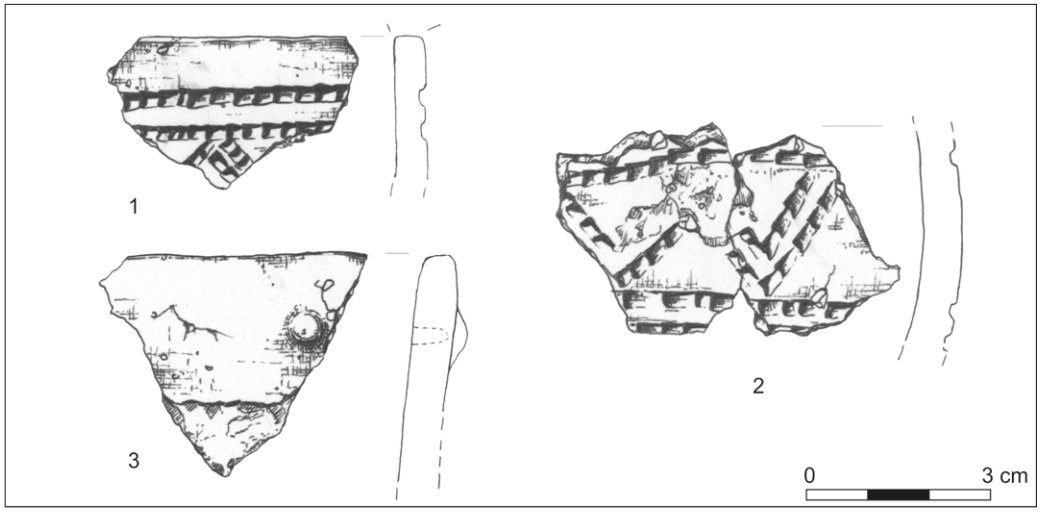
Literatura: L. Kozłowski 1924, s. 214, tabl. XX:24; E. Kempisty 1972, s. 454, tabl. XXIII:10,11

Uwagi: –

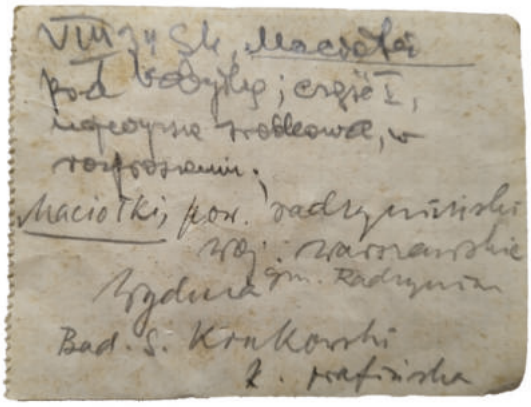
52

Miejscowość: Maciołki (ob. część miasta Kobyłka)
Stanowisko: –
Gmina: Kobyłka
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma pod Kobyłką (*Ryc. III.52.1)
Badania: Badania powierzchniowe S. Krukowskiego, sierpień 1934 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/3488
Inwentarz:

Zbiór liczy 88 fragmentów silnie rozdrobnionej ceramiki subneolitycznej. Pomimo słabego stanu zachowania, kolekcja jest wyrazista stylistycznie, co stanowi

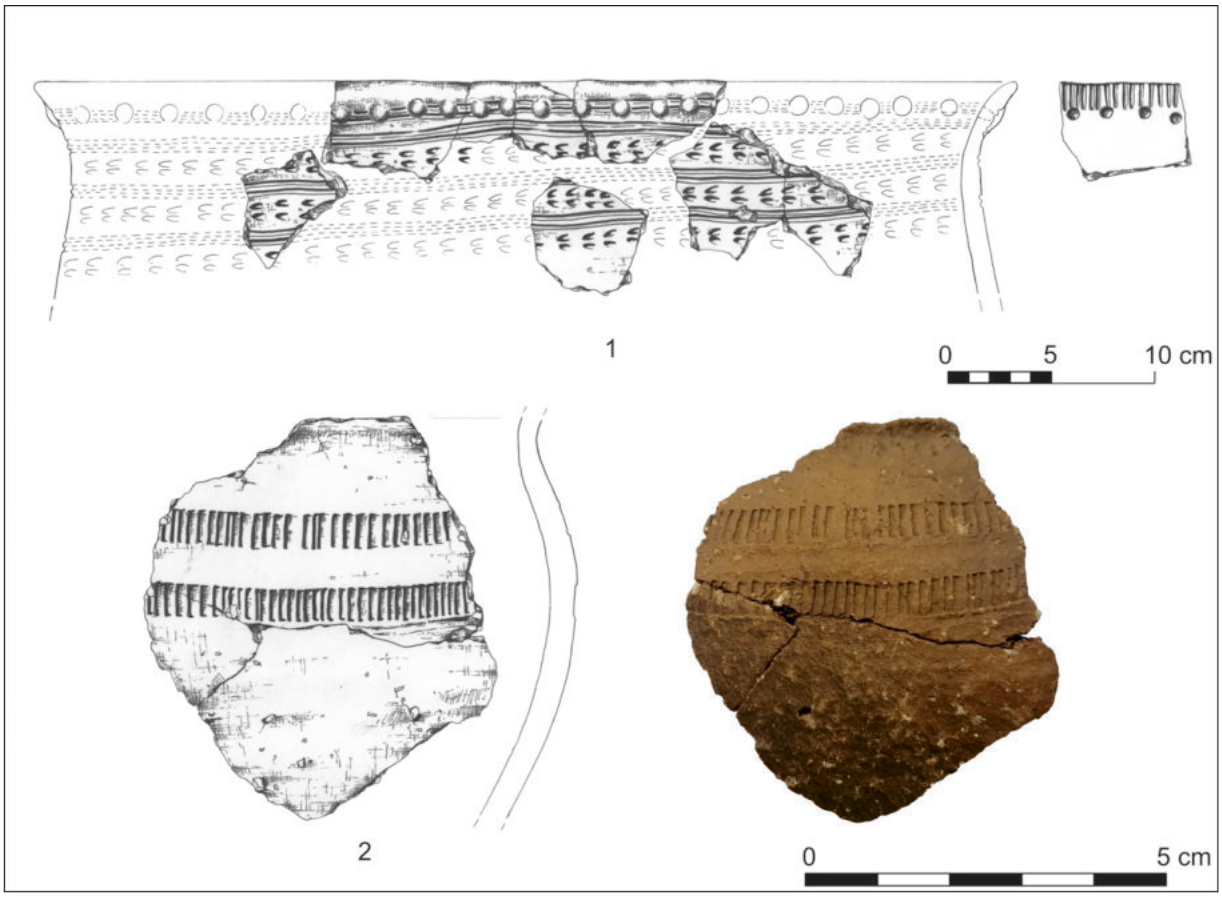
Ryc. III.51.1. Łubna, gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.51.1. Łubna, Góra Kalwaria municipality, Piaseczno district. Selected pottery artefacts

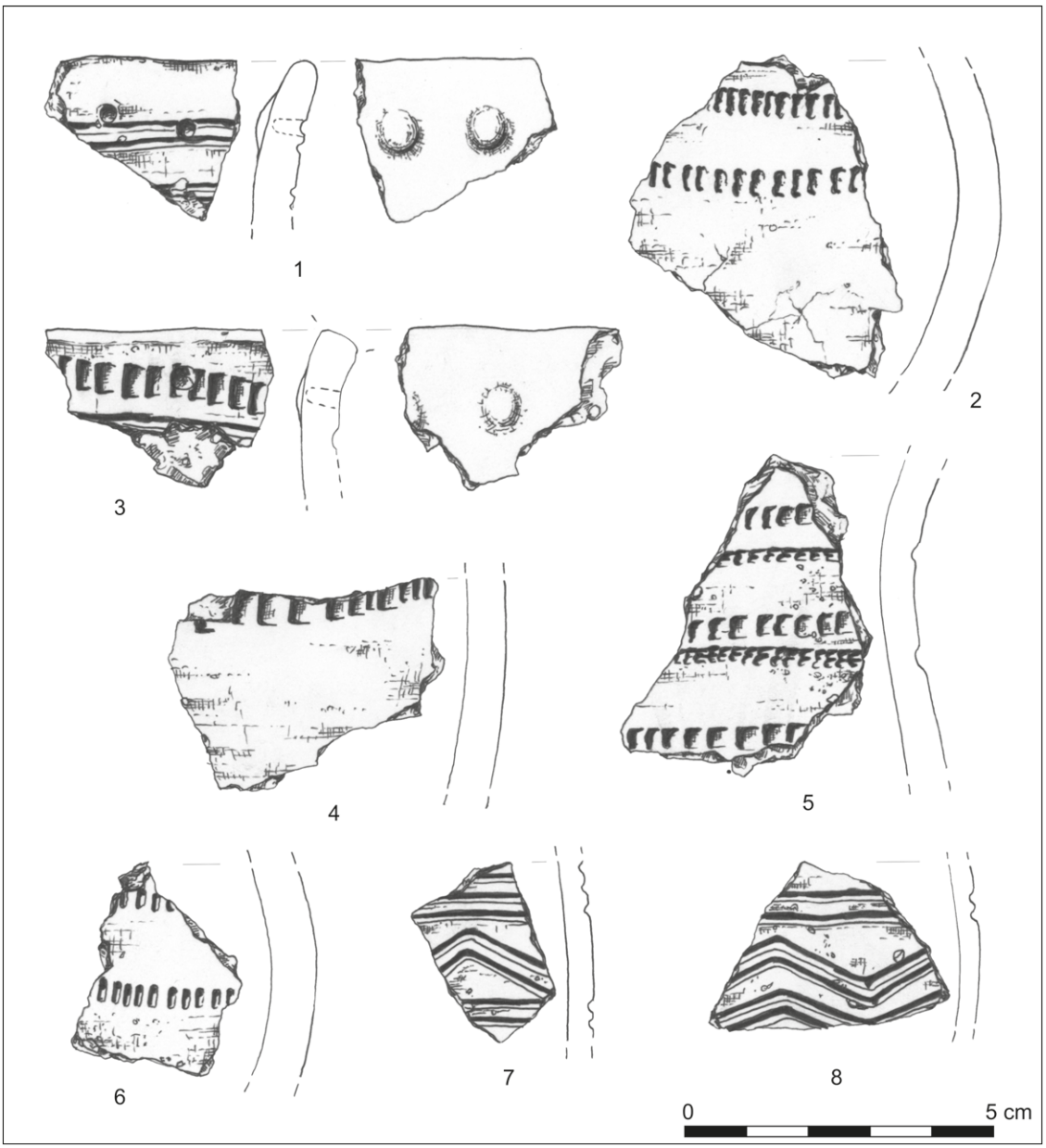
Ryc. III.52.1. Maciołki, gm. Kobyłka, pow. wołomiński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.52.1. Maciołki, Kobyłka municipality, Wołomin district. Selected archived documentation

o jej wysokich walorach poznawczych. Liczbę naczyń można szacować na minimum osiem egzemplarzy. W trakcie prac analitycznych udało się częściowo wykleić i zrekonstruować graficznie górną część jednego z nich (Ryc. III.52.2:1). Był to zapewne duży, esowato profilowany garnek o średnicy wylewu około 46 cm, nieco mniejszej niż największa wydętość brzuśca. Wysoko wyodrębniona szyjka została dość mocno odchylona na stronę zewnętrzną, co pozwalałoby klasyfikować okaz w ramach typu 8,212. Samą krawędź ścieniono obustronnie i zakończono łukowatym, nieograniczonym zwieńczeniem (typ 10e). Ornament koncentrował się w górnej części naczynia i złożony był z pasm segmentowanych podwójnie poziomych żłobków (grupa zdobnicza XV) oraz ulokowanych pomiędzy nimi wrzecionowatych odcisków, wykonanych zapewne dwuzębnym narzędziem, prowadzonym pod kątem ostrym w stosunku do powierzchni (grupa zdobnicza X). Wraz z podkrawędnym pasmem guzków wypychanych na zewnątrz (grupa zdobnicza II) tworzyło to rodzaj kompozycji strefowej. Krawędź po stronie wewnętrznej ozdobiono dodatkowo pasmem wertykalnych odcisków stempelka o prostokątnym żądle.

Omawiając detale mikromorfologiczne kolekcji należy wskazać na sposób kształtowania wylewów. Poza opisanym wyżej egzemplarzem, wystąpiły jedynie formy proste o zwieńczeniu łukowatym (1e) bądź częściowo ograniczonym poniżej czubka (1h) (Ryc. III.52.3:1,3). Dokonując obserwacji stosowanych technik i wątków ornamentacyjnych można wyraźnie dostrzec dwa elementy, które mogą świadczyć o niehomogeniczności

Ryc. III.52.2. Maciołki, gm. Kobyłka, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.52.2. Maciołki, Kobyłka municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

Ryc. III.52.3. Maciołki, gm. Kobyłka, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.52.3. Maciołki, Kobyłka municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

zbioru. Do grupy pierwszej należą konstrukcje strefowe, analogicznie jak w przypadku opisanym powyżej, budowane w oparciu o segmentowane układy poziomych linii rytych i zygzaków (grupa zdobnicza XV), pasma „klasycznego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III) oraz guzków wypychanych na stronę wewnętrzną (grupa zdobnicza II) (Ryc. III.52.3:1,3,5,7,8). Elementy te ściśle odpowiadają stylistyce „linińskiej". W kolekcji odnotowano jednak fragmenty dość dobrze wyodrębnionych i wyprofilowanych brzuśców, zdobionych wyłącznie podwójnymi (?) pasmami ściegu bruzdowego (grupy zdobnicze III i IV), które do złudzenia przypominają formy znane z „klasycznych" zespołów kultury niemeńskiej i rekonstruowanych naczyń ostrodennych (Ryc. III.52.2:2; III.52.3:2,4,6). Podobieństwo to, choć dość wyraziste, nie znajduje jednak potwierdzeń na poziomie struktury technologicznej. Dominujące tu „amforowe" i „interkulturowe" tradycje technologiczne (grupy E i L) notowano w obu przypadkach. Znacznie rzadziej rejestrowano stany definiowane w ramach „wczesnobrązowych" grup J i K. Nie wyróżniono natomiast ułamków o „tradycyjnie" subneolitycznej, przecieranej powierzchni. Całość opisu cech formalnych ceramiki subneolitycznej uwzględniono w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

xxx

W kolekcji ze stanowiska Maciołki wystąpiły zaledwie dwa zabytki z krzemienia narzutowego – niecharakterystyczny odłupkowy drapacz oraz mikrolityczny trapez (PJ).

Inne elementy kulturowe: –

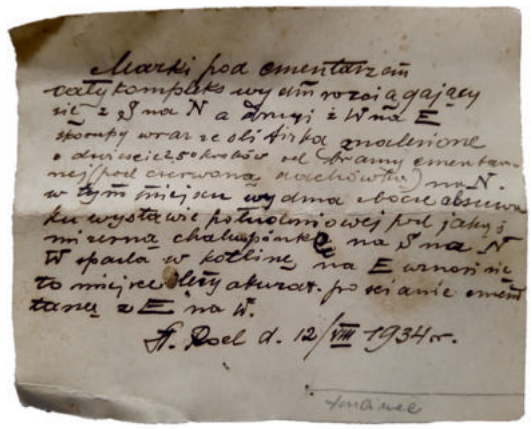
Literatura: A. Gardawski 1955, s. 129; 1958, tabl. XLIII:16–19; S. Nosek 1957, s. 243; E. Kempisty 1970, ryc. 98:7; 1972, s. 471, tabl. XXIX:11,12; D. Manasterski 2014a, tabl. X:1

Uwagi: W opracowaniu E. Kempisty (1972, s. 471) stanowisko opisane jako Maciołkowo.

53

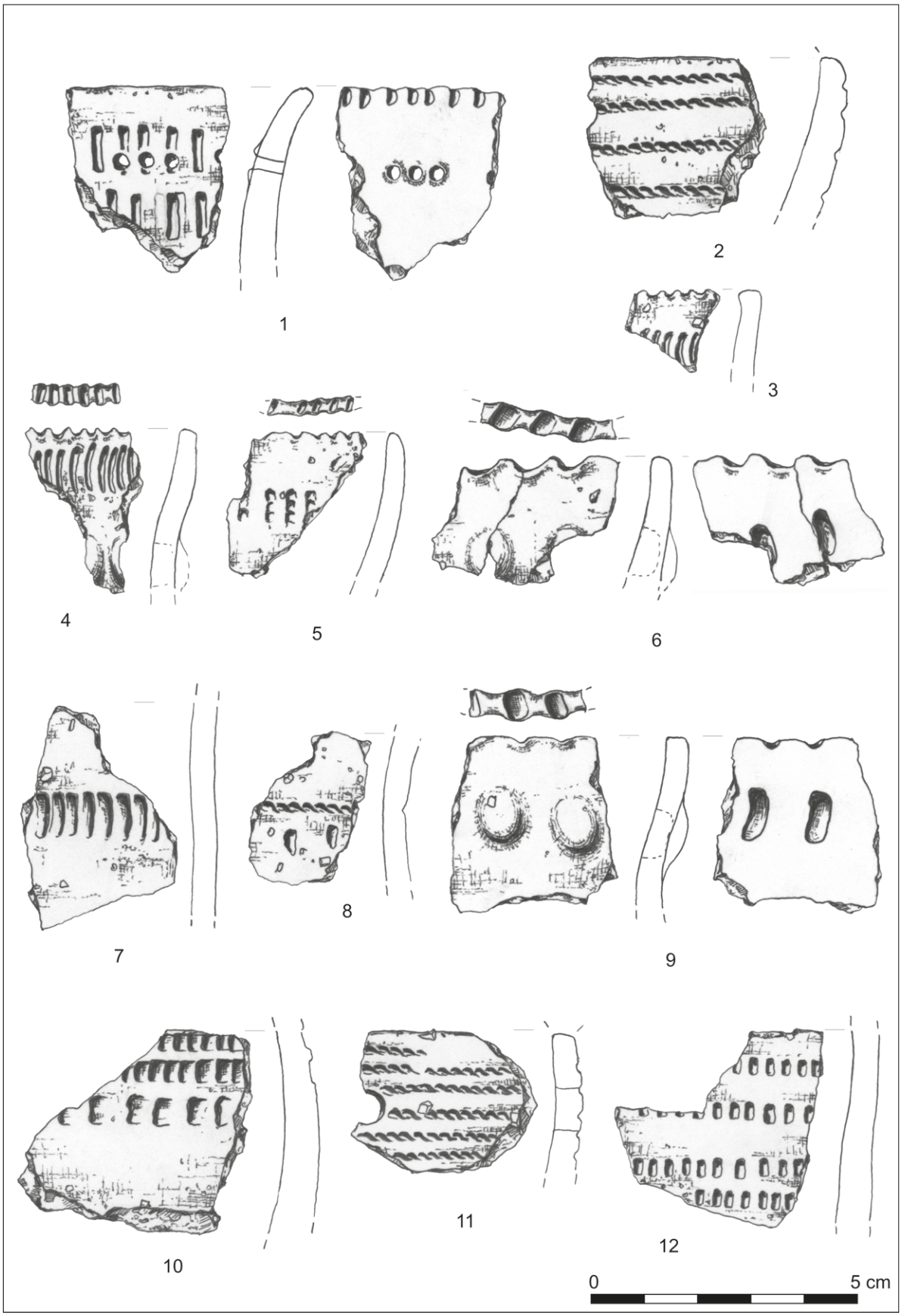
Miejscowość: Marki
Stanowisko: 3
Gmina: Marki
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Marki pod cmentarzem cały kompleks wydm rozciągający się z południa na północ a drugi z zachodu na wschód. Skorupy wraz ze […] znalezione 250 kroków od bramy cmentarnej (pod czerwoną dachówką) na północ […]* (Ryc. III.53.1)
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela, 12.08.1934 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/2604; III/1507
Inwentarz:

Ze stanowiska pochodzi nieliczna, aczkolwiek interesująca, a przy tym dystynktywna kolekcja ceramiki subneolitycznej. Obejmuje ona 24 ułamki minimum kilkunastu naczyń o bardzo zróżnicowanej stylistyce. Zachowały się m.in. trzy fragmenty krawędzi wylewów pochodzących z cienkościennych, zapewne ostrodennych garnków charakterystycznych dla wczesnych lub klasycznych faz rozwojowych kultury niemeńskiej (Ryc. III.53.2:3,4,6,9). Wszystkie należą do form o ściankach prostych i łukowatym (1e) lub ściętym poziomo (1k) zwieńczeniu. Brzegi były karbowane w sposób powodujący ich silne plastyczne odkształcenie (grupa zdobnicza XXII). Pod wylewem lokowano pasmo wyrazistych guzków wypychanych na stronę zewnętrzną (grupa zdobnicza II). Tak ornamentowane naczynia wykonywano z masy ceramicznej schudzanej średnio- lub różnoziarnistym tłuczniem mineralnym. Na powierzchni nie odnotowano przecierania, co w kumulacji z pozostałym zestawem cech, pozwala je sklasyfikować w ramach grup technologicznych J oraz L.

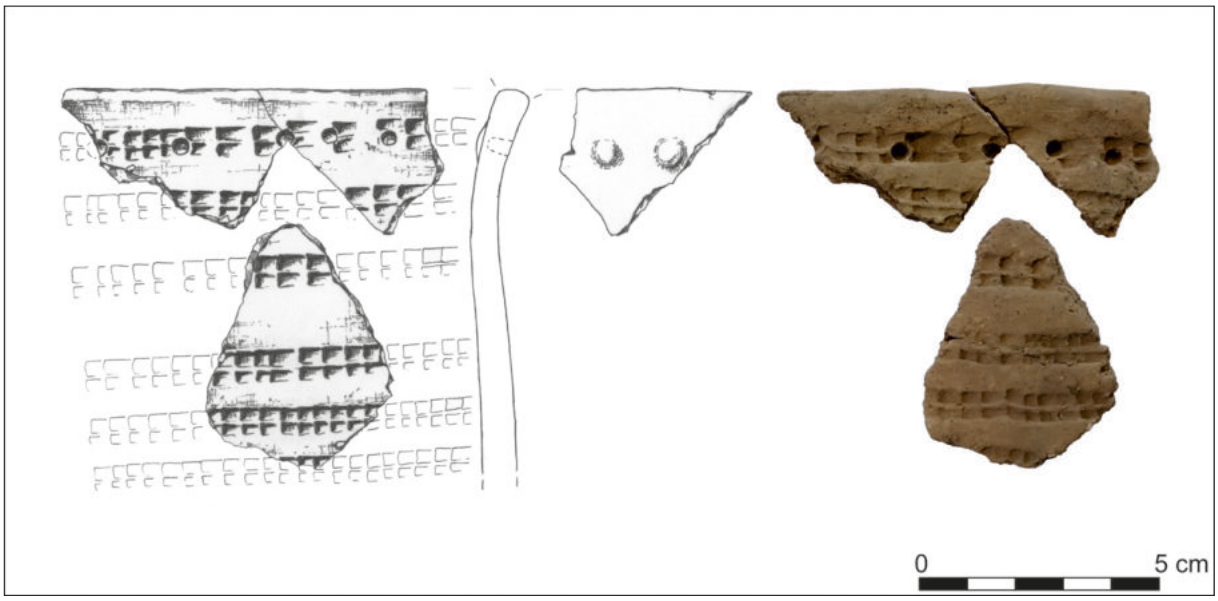

Ryc. III.53.1. Marki, stan. 3, gm. Marki, pow. wołomiński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.53.1. Marki, site 3, Marki municipality, Wołomin district. Selected archived documentation

Bardziej zróżnicowany wydaje zestaw form nawiązujących do ceramiki „linińskiej". Trzy ułamki pochodzą zapewne z łagodnie profilowanego naczynia (garnka?) o dość niskiej, lekko odchylonej na zewnątrz szyjce (Ryc. III.53.3). Prosta, zaokrąglona krawędź wylewu ma wyraźnie zaakcentowane ograniczenia umieszczone poniżej czubka (1h). Wśród innych krawędzi notowano zarówno formy o ściankach prostych, jak też ścienionych od strony zewnętrznej lub wewnętrznej. Zwieńczenia zaokrąglano (typ 1e i 2e), ograniczano częściowo od strony wewnętrznej (9d) lub ścinano prosto (1k). Zróżnicowany był również wachlarz stosowanych wątków i technik zdobniczych. Pojawiają się tu zarówno pojedyncze, jak i zwielokrotnione linie szerokiego, „klasycznego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III) (Ryc. III.53.2:7,10), jak też podkrawędne pasma zbudowane z odcisków stempla o prostokątnym żądle (grupa zdobnicza VI) (Ryc. III.53.2:1). Współwystępują one z otworkami ulokowanymi w układzie poziomo segmentowanym (grupa zdobnicza I). Charakterystycznym elementem zbioru są również naczynia zdobione w strefie podkrawędnej poziomymi liniami odcisków sznura (grupa zdobnicza XVI) (Ryc. III.53.2:2,11). W jednym przypadku naczynie takie miało podkrawędny otworek, który wywiercono już po wypaleniu, co interpretować należy jako zabieg naprawczy. Pojedynczy odcisk sznura zaobserwowano również na przejściu szyi w brzusiec innego pojemnika (Ryc. III.53.2:8). Tu ornament ulokowano w sposób podkreślający jego tektonikę. Na jednym z naczyń „linińskich" odnotowano też zdobienie nakrawędne w postaci odciskanych słupków, poprowadzonych diagonalnie względem obwodu (Ryc. III.53.2:5). Mało charakterystyczna jest struktura technologiczna „linińskiej" części kolekcji. Z uwagi na wskazaną wyżej niehomogeniczność zbioru, opisano ją bazując na wiarygodnie wydzielonych elementach charakterystycznych stylistycznie. Dominowały fragmenty cienko- i średniościenne o relatywnie gładkich powierzchniach i masie ceramicznej schudzonej nieznormalizowanym tłuczniem mineralnym (grupa technologiczna L).

Ryc. III.53.2. Marki, stan. 3, gm. Marki, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.53.2. Marki, site 3, Marki municipality, Wołomin district Selected pottery artefacts

Ryc. III.53.3. Marki, stan. 3, gm. Marki, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.53.3. Marki, site 3, Marki municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

Określenie takie uzyskano w 22 przypadkach. Ułamki zawierające domieszkę drobną i piasek, klasyfikowane w ramach „wczesnobrązowej" grupy J oraz tradycje „amforowe" (grupa E) notowano już znacznie rzadziej. Ich liczbę określono odpowiednio na cztery i trzy okazy. Ogół atrybutów formalnych ceramiki uwzględniono w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

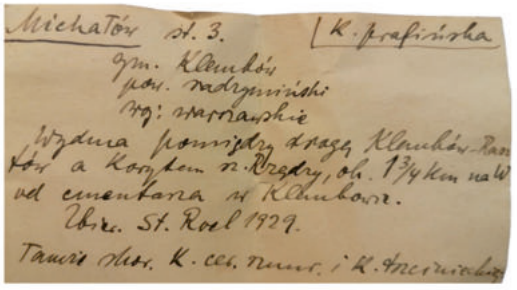
xxx

Jedyne obecne w kolekcji zabytki krzemienne reprezentowane są przez dwa sercowate grociki w typie wczesnobrązowym wykonane z surowca narzutowego (Ryc. VII.2:1; VII.2:2) (por. Rozdz. VII).

Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne KM
Literatura: S. Krukowski 1920, s. 87; A. Gardawski 1958, tabl. XLIII:20; E. Kempisty 1972, s. 471, tabl. XXX:11–17
Uwagi: W opracowaniu E. Kempisty (1972, s, 471) podano informacje, że zbiór pozyskał S. Krukowski.

54

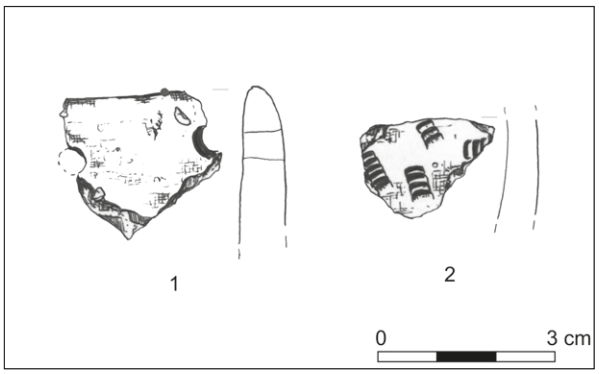
Miejscowość: Michałów
Stanowisko: 3
Gmina: Klembów
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydłużona pomiędzy drogą Klembów – Rasztów a korytem rzeki Rządzy, około 1¾ km na W od cmentarza w Klembowie* (Ryc. III.54.1)
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela 1929 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/3917

Ryc. III.54.1. Michałów, stan. 3, gm. Klembów, pow. wołomiński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.54.1. Michałów, site 3, Klembów municipality, Wołomin district. Selected archived documentation

Inwentarz:

Kolekcja obejmuje około 200 bardzo drobnych ułamków ceramiki o dość ograniczonych walorach poznawczych. Jedyny zachowany fragment wylewu należy do form obustronnie ścienionych zakończonych łukowatym zwieńczeniem (10e) (Ryc. III.54.2:1). Naczynia o karbowanej krawędzi, zdobionego podkrawędnym pasmem guzków wypychanych na stronę zewnętrzną, przedstawianego w pracy E. Kempisty (1972, tabl. XXX:8) nie zweryfikowano. W zbiorze zachował się jedynie ułamek szyjki, pochodzący z tego pojemnika, na którym fragmentarycznie widoczne były wspomniane guzki. Wśród innych motywów zdobniczych wyróżniono podkrawędne otworki (grupa zdobnicza I) oraz krótkie, diagonalne pasma „klasycznego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III), lokowane na brzuścu innego naczynia (Ryc. III.54.2:2). Z uwagi na ograniczoną

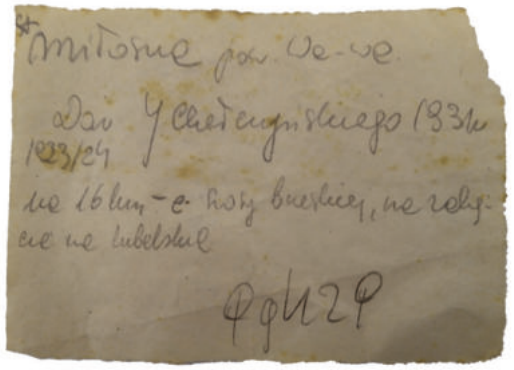

Ryc. III.54.2. Michałów, stan. 3, gm. Klembów, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.54.2. Michałów, site 3, Klembów municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

dystynktywność kolekcji zrezygnowano z szerszych analiz technologicznych. Okazy posiadające zachowane elementy stylistyczne wykonano w konwencji mieszczącej się w kryteriach „wczesnobrązowej" grupy J. Ogół atrybutów formalnych charakterystycznych ułamków ceramiki uwzględniono w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).
Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne KM
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 472, tabl. XXX:4
Uwagi: W publikacji E. Kempisty (1972, tabl. XXX:8) fragment naczynia zdobionego diagonalnymi pasmami ściegu bruzdowego został przypisany do inwentarza ze stan. 1.

55

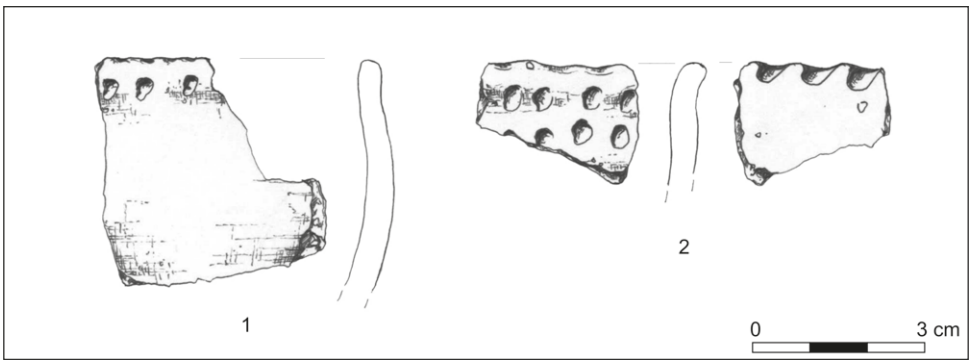
Miejscowość: Miłosna (ob. stacja Sulejówek Miłosna)
Stanowisko nr: –
Gmina: Sulejówek
Powiat: miński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma na 16 km szosy brzeskiej, na zakręcie na Lublin* (Ryc. III.55.1)
Badania: Dar. J. Chełczyńskiego, 1931 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/3478

Ryc. III.55.1. Miłosna, gm. Sulejówek, pow. miński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.55.1. Miłosna, Sulejówek municipality, Miński Mazowiecki district. Selected archived documentation

Inwentarz:

W kolekcji zidentyfikowano cztery ułamki ceramiki o cechach technostylistycznych typu Linin. Stan zachowania zbioru uniemożliwia pełną rekonstrukcję form. Wśród trzech wyróżnionych krawędzi wystąpiły wyłącznie egzemplarze o ściankach prostych, lekko odchylonych na zewnątrz, zwieńczonych łukowato (typ 1e) (Ryc. III.55.2) bądź ściętych prosto (typ 1k). W ornamentyce dominują horyzontalne pasma płytkich dołków, wykonach stemplem o owalnym żądle (grupa zdobnicza XII). Lokowano je zarówno na krawędzi, jak również po jej stronie zewnętrznej i na brzuścu. Zestaw stosowanych wątków dopełniają podkrawędne, wertykalne pasma wąskiego ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza V). Wśród wspomnianych ułamków, trzy egzemplarze wykazują interkulturowe cechy technologiczne klasyfikowane w ramach grupy L, zaś jeden cechy „sznurowe", widoczne przede wszystkim w rodzaju domieszki schudzającej, ograniczającej się wyłącznie do drobno- i średnioziarnistego piasku (grupa technologiczna A). Ogół opisu i korelacji cech formalnych ceramiki zaprezentowano w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Ryc. III.55.2. Miłosna, gm. Sulejówek, pow. miński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.55.2. Miłosna, Sulejówek municipality, Miński Mazowiecki district. Selected pottery artefacts

xxx

Jedyna forma krzemienna to regularny dwupiętowy rdzeń świderski z surowca czekoladowego.
Inne elementy kulturowe: Zabytek krzemienny kultury świderskiej, materiał ceramiczny KCSZ
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 434, tabl. XI:20
Uwagi: –

56

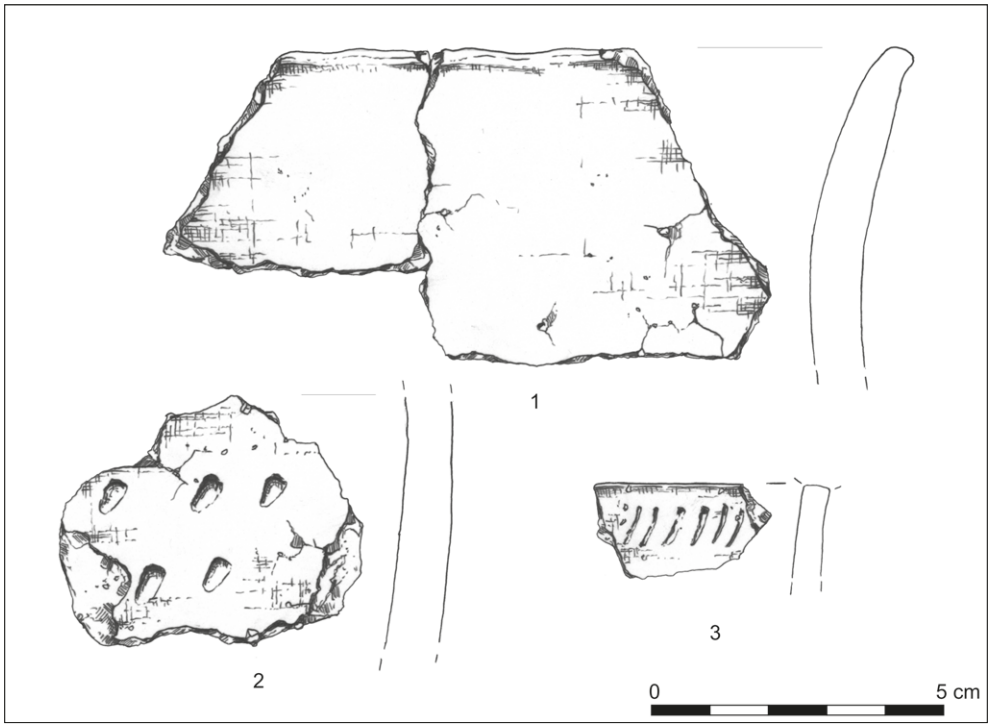
Miejscowość: Mlądz (obecnie część miasta Otwock)
Stanowisko nr: –
Gmina: Otwock
Powiat: otwocki
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: Brak danych
Badania: Dar Jankowskiego, 1947 r.
Zbiory: PMA nr inw. III/4382
Inwentarz:

Uboga i mało dystynktywna kolekcja ceramiki subneolitycznej wyselekcjonowana z licznego zbioru materiałów późniejszych chronologicznie. Wyróżniono tu pojedynczy ułamek prostej krawędzi wylewu zakończonej prosto ściętym zwieńczeniem (typ 1k) (Ryc. III.56.1:3). Po jej stronie zewnętrznej zachował się fragment ornamentu złożonego z szeregu diagonalnie zorientowanych odcisków stempelka o lekko łukowatym żądle (grupa zdobnicza VII). Towarzyszył mu fragment brzuśca innego naczynia zdobionego dość rzadko rozmieszczonymi płytkimi odciskami o formie zbliżonej do owalu (Ryc. III.56.1:2). Zapewne materiałom tym towarzyszy bliżej nieokreślona, choć z pewnością niewielka, liczba fragmentów niecharakterystycznych. Ich jednoznaczne wydzielenie, wyłącznie w oparciu o kryteria technologiczne, jest niemożliwe. Z tego powodu odstąpiono od szerszych analiz, a opis atrybutów formalnych charakterystycznych ułamków ceramiki uwzględniono w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).
Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne TKK, KŁ
Literatura: –
Uwagi: –

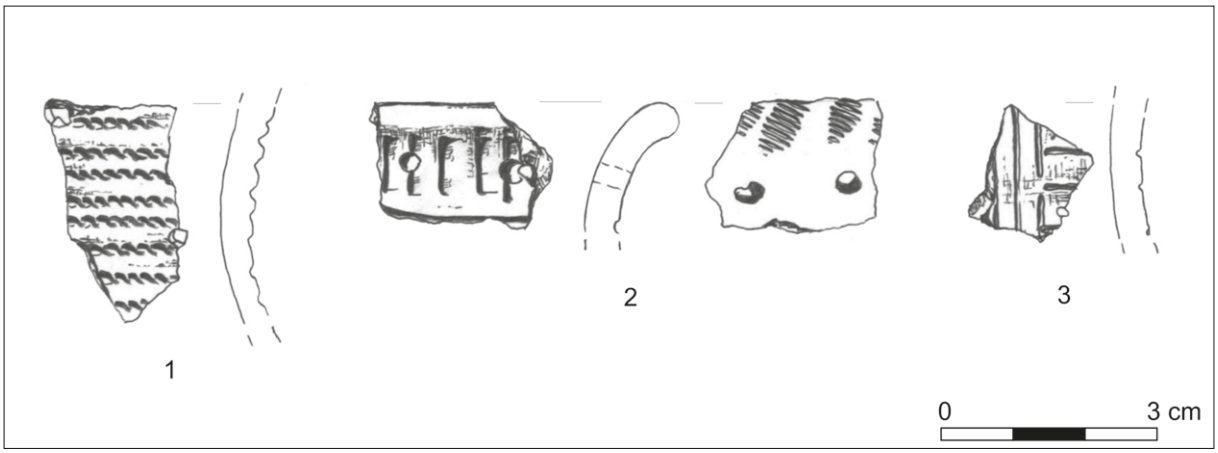
57

Miejscowość: Mokre
Stanowisko nr: –
Gmina: Radzymin
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: Brak danych
Badania: Brak danych
Zbiory: PMA nr inw. II/3506
Inwentarz:

W kolekcji odnotowano około 150, w ogromnej większości niecharakterystycznych, ułamków naczyń, sklasyfikowanych jako typ Linin. Ich stan zachowania

Ryc. III.56.1. Mlądz, gm. Otwock, pow. otwocki. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.56.1. Mlądz, Otwock municipality, Otwock district. Selected pottery artefacts

Ryc. III.57.1. Mokre, gm. Radzymin, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.57.1. Mokre, Radzymin municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

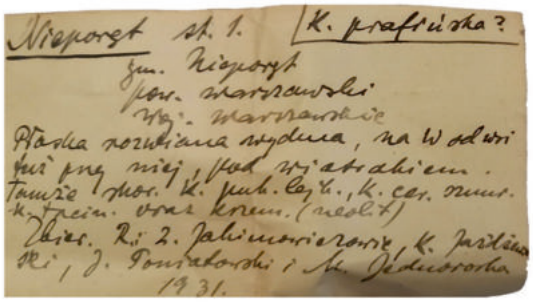
uniemożliwiał określenie atrybutów makromorfologicznych. Spośród zaledwie trzech fragmentów krawędzi odnotowano dwa egzemplarze o ściankach prostych, wyraźnie odgiętych na zewnątrz oraz pojedynczy egzemplarz obustronnie ścieniony. Posiadają one zwieńczenia formowane łukowato, bez wyraźnego ograniczenia (typy 1e i 10e), bądź poziomo ścięte (typ 1k). Wśród nielicznych ornamentów występują wątki zwielokrotnionych odcisków sznura (grupa zdobnicza XVI) (Ryc. III.57.1:1) lub linii rytych (grupa zdobnicza XV), rozdzielanych niekiedy pasmem pionowych żłobków (wątki strefowo-metopowe?) (Ryc. III.57.1:3). Pod krawędzią wylewu umieszczano też prostokątne odciski wykonane tzw. rozrzedzonym ściegiem bruzdowego (grupa zdobnicza IV), współwystępującym z otworkami (grupa zdobnicza Ia) oraz lokowanymi poniżej poziomymi żłobkami (żłobkiem?) (Ryc. III.57.1:2). Po stronie wewnętrznej umieszczono diagonalne odciski sznura obwijanego. Spośród 50 fragmentów ceramiki, stanowiących próbę statystyczną, zdecydowaną większość (72%) sklasyfikowano w ramach „interkulturowej" grupy L. Udział grup technologicznych J i K był znacznie niższy i wynosił odpowiednio 24% i 4%. Analogicznie do innych kolekcji, ogół cech formalnych ceramiki charakterystycznej zaprezentowano w zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne elementy kulturowe: Materiał ceramiczny KCSZ
Literatura: –
Uwagi: –

58

Miejscowość: Nieporęt
Stanowisko nr: 1
Gmina: Nieporęt
Powiat: legionowski
Województwo: mazowieckie

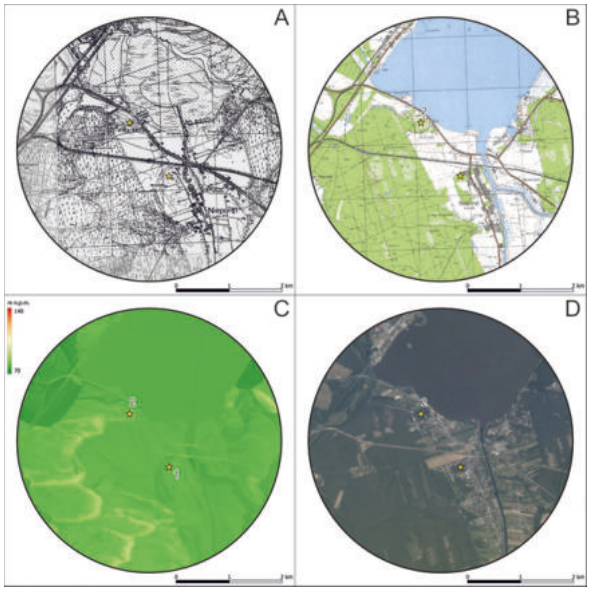
Lokalizacja stanowiska: *Płaska rozwiana wydma położona na zachód od wsi, tuż przy niej, pod wiatrakiem* (Ryc. III.58.1; III.58.2:1)
Badania: Badania powierzchniowe R. i Z. Jakimowiczów, J. Poniatowskiego, K. Jażdżewskiego, M. Jednoroskiej, 14.10.1931 r., S. Roela, 7.12.1921 r.; dar A. Strzeleckiej-Przybyłowiczowej, 1924 r.
Zbiory: PMA nr inw. III/1924

Ryc. III.58.1. Nieporęt, stan. 1, gm. Nieporęt, pow. legionowski. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.58.1. Nieporęt, site 1, Nieporęt municipality, Legionowo district. Selected archived documentation

Inwentarz:

Skromny, a przy tym mało dystynktywny zbiór ceramiki „linińskiej", liczy obecnie 14 drobnych ułamków, pochodzących z różnych naczyń. Wśród trzech fragmentów krawędzi wyróżniono dwa egzemplarze o ściankach prostych i łukowatym, nieograniczonym zwieńczeniu (1e) (Ryc. III.58.3:2). Trzeci okaz posiada od strony wewnętrznej charakterystyczną kryzę i wyraźne odgięcie na zewnątrz (Ryc. III.58.3:1). Ornamentyka ograniczała się do zdobienia wewnętrznej strony krawędzi, na których widoczne są diagonalne odciski, zachowane jednak w stopniu uniemożliwiającym poprawne określenie detali wykonania. Od zewnątrz lokowano proste, jednoelementowe konstrukcje zdobnicze,

Ryc. III.58.2. Nieporęt, gm. Nieporęt, pow. legionowski. Lokalizacja stanowisk nr 1 (1) oraz 2 (2) na podkładzie: A – mapy topograficznej WIG 1:25000, różne wydania; B – mapy topograficznej PUWG 1965; C – numerycznego modelu terenu (dane ISOK); D – ortofotomapy terenu (dane geoportal.gov.pl)
Fig. III.58.2. Nieporęt, Nieporęt municipality, Legionowo district. Location of sites no 1 (1) and 2 (2) on: A – topographic map, WIG 1:25000, various editions; B – topographic map, PUWG 1965; C – digital model of the area (isok.gov.pl); D – orthophotomap of the area (geoportal.gov.pl)

takie jak pasma „rozrzedzonego" lub „klasycznego" ściegu bruzdowego (grupy zdobnicze IV i III). Cechy technologiczne naczyń mieszczą się w konwencji grup technologicznych K i L.

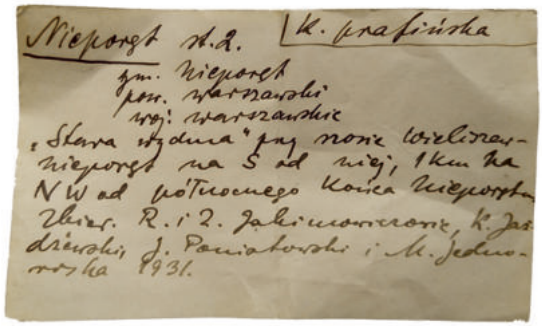
Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne TKK, KŁ

Literatura: R. Jakimowicz 1923, s. 21; A. Gardawski 1958, tabl. XLIII:29; S. Nosek 1957, s. 244; E. Kempisty 1972, s. 426, tabl. VII:6,7

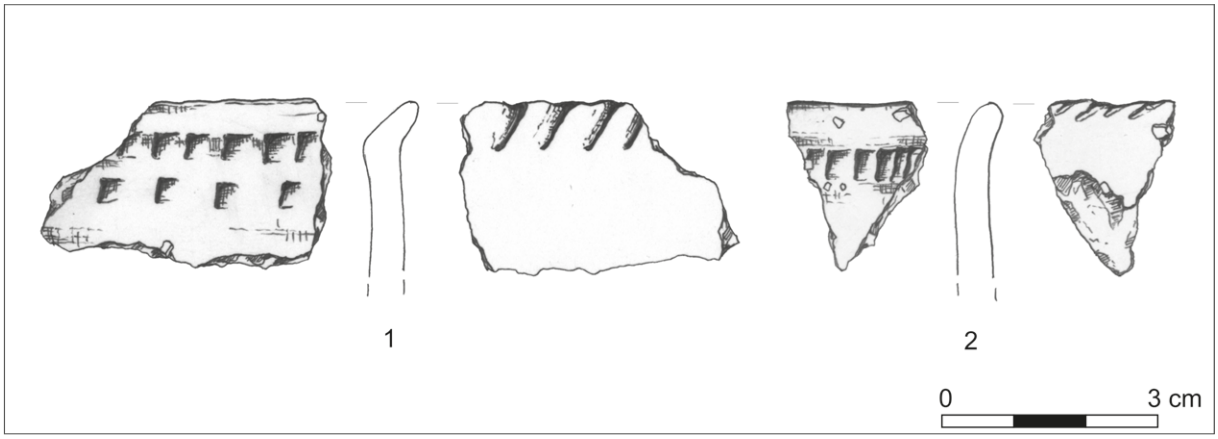
Uwagi: Zapewne część materiałów ze stanowiska 1 przechowywana jest w jednym pudełku wraz z ceramiką pochodzącą ze stanowiska 2 i została zinwentaryzowana pod nr II/3539. Ich wiarygodne wydzielenie jest obecnie niemożliwe.

59

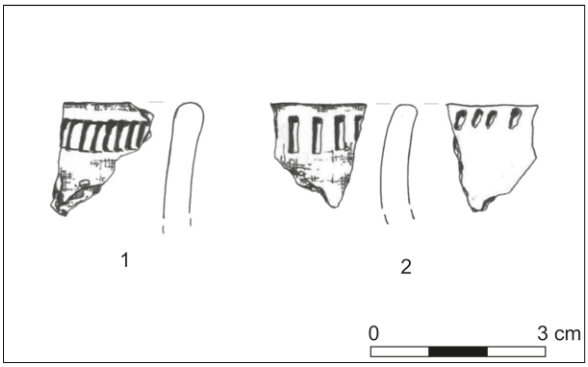
Miejscowość: Nieporęt
Stanowisko nr: 2
Gmina: Nieporęt
Powiat: legionowski
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *„Stara wydma" przy szosie Wieliszew-Nieporęt na południe od niej, 1 km na północny zachód od północnego krańca Nieporętu* (Ryc. III.58.2:2; III.59.1)
Badania: Badania powierzchniowe R. i Z. Jakimowiczów, J. Poniatowskiego, K. Jażdżewskiego, M. Jednoroskiej, 3.05.1931 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/3539

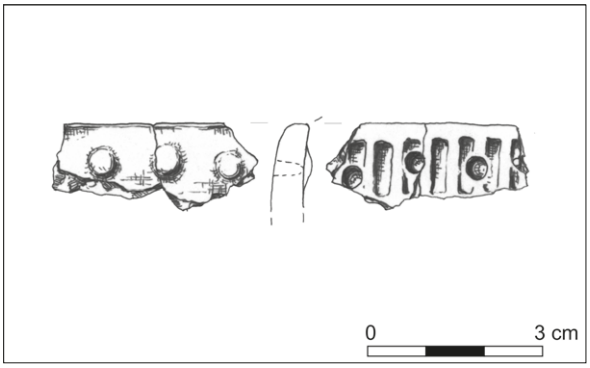
Ryc. III.59.1. Nieporęt, stan. 2, gm. Nieporęt, pow. legionowski. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.59.1. Nieporęt, site 2, Nieporęt municipality, Legionowo district. Selected archived documentation

Ryc. III.58.3. Nieporęt, stan. 1, gm. Nieporęt, pow. legionowski. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.58.3. Nieporęt, site 1, Nieporęt municipality, Legionowo district. Selected pottery artefacts

Ryc. III.59.2. Nieporęt, stan. 2, gm. Nieporęt, pow. legionowski. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.59.2. Nieporęt, site 2, Nieporęt municipality, Legionowo district. Selected pottery artefacts

Ryc. III.60.1. Osieck, stan. 8, gm. Osieck, pow. otwocki. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.60.1. Osieck, site 8, Osieck municipality, Otwock district. Selected pottery artefacts

Inwentarz:

Kolekcja liczy około 30 bardzo rozdrobnionych i zerodowanych ułamków naczyń o cechach typu Linin. Wśród elementów dystynktywnych morfologiczne można wskazać dwie krawędzie wylewów o ściankach prostych i łukowatym, nieograniczonym zwieńczeniu (typ 1e) (Ryc. III.59.2). Okazy te zdobione były podkrawędnym pasmem „klasycznego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III) oraz obustronnymi odciskami stempla o prostokątnym żądle (grupa zdobnicza VI). Proste wątki bruzdowe obecne były również na kilku drobnych fragmentach brzuśców, jednakże tu stan zachowania ograniczał możliwości poprawnej identyfikacji. Ze względu na wyraźnie ograniczoną wartość poznawczą zbioru zrezygnowano z prowadzenia szczegółowych analiz technologicznych. Cechy te uwzględniono w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym uwzględniającym całość tzw. ceramiki wydzielonej (Tab. III.1).

Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne KCSZ, KM

Literatura: E. Kempisty 1972, s. 426

Uwagi: –

60

Miejscowość: Osieck
Stanowisko: 8
Gmina: Osieck
Powiat: otwocki
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: Brak danych
Badania: Badania powierzchniowe L. Sawickiego 1920 r.
Zbiory: PMA nr inw. III/6852
Inwentarz:

W obrębie zbioru wyselekcjonowano trzy drobne ułamki ceramiki subneolitycznej, którą można identyfikować z typem Linin. Dwa z nich to składające się fragmenty ścienionej od wewnątrz krawędzi wylewu (Ryc. III.60.1). Zwieńczenie zostało częściowo ograniczone od strony zewnętrznej (typ 2c). Podkrawędny ornament tworzą guzki wypychane na stronę zewnętrzną (grupa zdobnicza II) oraz pasma dość głębokich odcisków prostokątnego stempla (grupa zdobnicza VI), ulokowanych wewnątrz naczynia. Cechy technologiczne określone dla wszystkich ułamków pozwalają klasyfikować je w ramach „wczesnobrązowej" grupy J. Ogół atrybutów formalnych uwzględniono w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne TKK, KŁ

Literatura: –

Uwagi: –

61

Miejscowość: Osieck
Stanowisko nr: 9
Gmina: Osieck
Powiat: otwocki
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *„Czarcie Kościoły"*
Badania: Brak danych
Zbiory: PMA nr inw. II/3572
Inwentarz:

Na podstawie danych archiwalnych (Kempisty 1972, s. 434), kolekcja ceramiki subneolitycznej liczyła 12 słabo zachowanych ułamków różnych naczyń subneolitycznych, identyfikowanych zarówno z "klasyczną" kulturą niemeńską, jak i typem Linin. Obecnie w zbiorach PMA zweryfikowano pozytywnie zaledwie jeden fragment przydennej części cienkościennego naczynia ostrodennego. Na jego powierzchni widoczne są ślady głębokiego przecierania. Masa ceramiczna

schudzana była znaczną ilością różnobarwnego tłucznia mineralnego oraz piasku – dominują ziarna średniej wielkości, choć zauważalny jest również udział frakcji drobnej i grubej. Ogół wskazanych cech pozwala sklasyfikować je w ramach „klasycznoniemeńskiej" grupy technologicznej M.

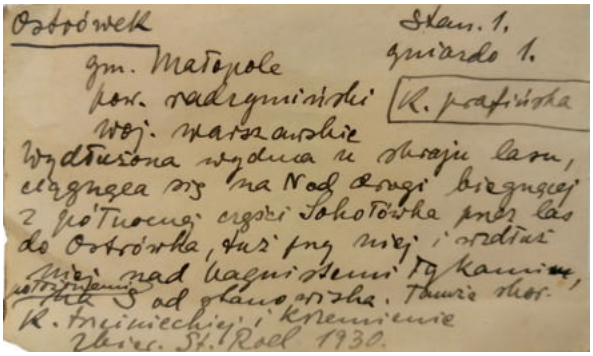
Inne elementy kulturowe: –

Literatura: E. Kempisty 1970, ryc. 84:7, 91:1; 1972, s. 434, tabl. XI:21,22

Uwagi: –

62

Miejscowość: Ostrówek
Stanowisko: 1
Gmina: Dąbrówka
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydłużona wydma na skraju lasu, ciągnąca się na północ od drogi biegnącej z północnej części Sokołówka przez las do Ostrówka, tuż przy niej i wzdłuż niej nad bagnistymi łąkami na południe od stanowiska, gniazdo 1* (Ryc. III.62.1)

Ryc. III.62.1. Ostrówek, stan. 1, gm. Dąbrówka, pow. wołomiński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.62.1. Ostrówek, site 1, Dąbrówka municipality, Wołomin district. Selected archived documentation

Badania: Badania powierzchniowe S. Roela 1930 r.

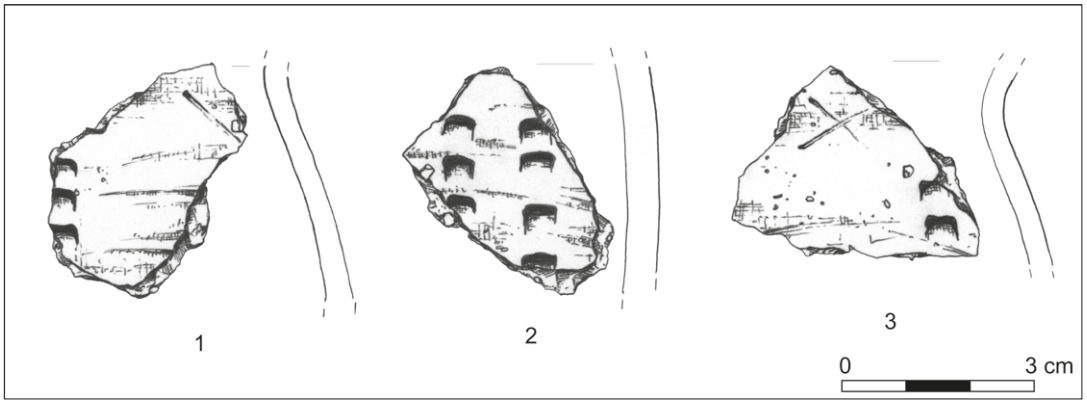
Zbiory: PMA nr inw. II/3586

Inwentarz:

W zbiorze ceramiki wyodrębniono 22 niewielkie fragmenty pochodzące zapewne z jednego, cienkościennego naczynia charakterystycznego dla kultury niemeńskiej (Ryc. III.62.2). Stan zachowania zbioru uniemożliwia określenie jakichkolwiek atrybutów morfologicznych. Stwierdzić można jedynie, iż w górnej części brzuśca umieszczono ornament złożony z pionowych (segmentowanych?) pasm „rozrzedzonego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza IV). Atrybucję kulturową potwierdzają obserwacje technologiczne, w tym szczególnie charakterystyczne ślady przecierania powierzchni. Masę ceramiczną schudzano poprzez dodanie znacznej ilości nieznormalizowanego tłucznia mineralnego o niejednorodnej barwie. Całość opisu charakterystycznych ułamków ceramiki uwzględniono w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

xxx

W kolekcji zabytków krzemiennych liczącym łącznie 14 okazów – dziewięć wykonanych jest z surowca czekoladowego, zaś pięć z miejscowego narzutowca. Poza pojedynczym drapaczem, wszystkie pozostałe występujące w zbiorze formy to wióry lub ich fragmenty, w tym osiem egzemplarzy negatywowych, trzy podkorowe oraz pojedynczy, dość masywny zatępiec. Mimo pozornego zróżnicowania odzwierciedlającego – jak się wydaje – różne etapy i konteksty procesu debitażu (redukcji rdzenia) wykazują one szereg podobieństw. Bez wyjątku są to formy jednopiętowe o średnim stopniu regularności, tzn. granie międzynegatywowe oraz krawędzie boczne są wprawdzie równoległe, niemniej ich przebieg jest lekko pofalowany. Ponadto cechują się one prostym profilem z wyraźnym wentralnym podwinięciem części wierzchołkowej, piętki są fasetowane a sęczki niewielkie i opatrzone wargą. Listę podobieństw form wiórowych dopełniają ich zbliżone proporcje (wyraźna smukłość), znajdujące

Ryc. III.62.2. Ostrówek, stan. 1, gm. Dąbrówka, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.62.2. Ostrówek, site 1, Dąbrówka municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

odzwierciedlenie głównie w szerokości poszczególnych okazów grupującej się dwóch zakresach, tj. 6–8 mm oraz 10–12 mm.

Warto podkreślić, iż w kilku przypadkach na krawędziach wiórów zarejestrowano mniej lub bardziej wyraźne wyszczerbienia, bądź negatywy quasi-retuszu, co może wskazywać na fakt ich użytkowania. Niemniej z racji na brak jednoznacznych dowodów mogących potwierdzić taka interpretację zdecydowano się sklasyfikować te formy w ramach produktów debitażu.

Opisane cechy techno-morfologiczne pozwalają łączyć omawiane wytwory z koncepcją seryjnych (zestandaryzowanych), jednopiętowych, regularnych, podprostokatnych wiórów mediolitycznych pozyskiwanych techniką pośrednika. Ta z kolei wydaje się dość dobrze korelować z parametrami zdefiniowanymi dla form subneolitycznych, co znajduje niezależne potwierdzenie w analizie źródeł ceramicznych.

Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne KAK, KCSZ

Literatura: E. Kempisty 1972, s. 472, tabl. XXX:19

Uwagi: –

63

Miejscowość: Otwock

Stanowisko:

Gmina: Otwock

Powiat: otwocki

Województwo: mazowieckie

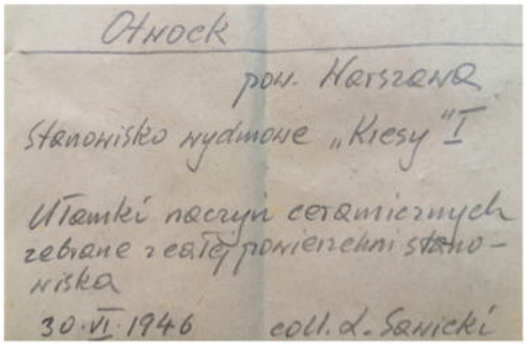
Lokalizacja stanowiska: *Wydma zwana „Kresy"; Stanowisko na SW od Otwocka, niedaleko skrzyżowania szos Świdry Wielkie – Otwock – Karczew*

Badania: Badania powierzchniowe L. Sawickiego, 30.04.1946 (Ryc. III.63.1) oraz J. Sicińskiego, 22.07 i 14.09.1958 (Ryc. III.63.2)

Zbiory: PMA nr inw. II/3584

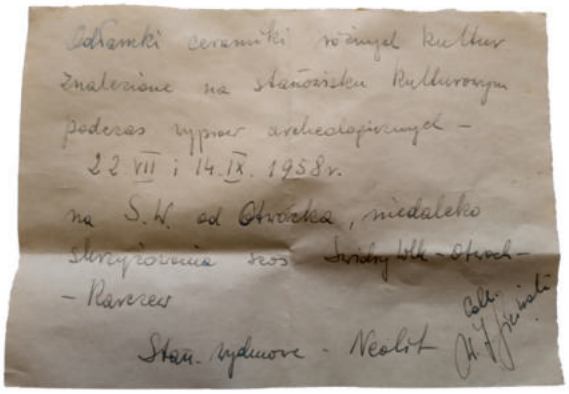
Inwentarz:

Na stanowisku odnotowano 156 silnie rozdrobnionych ułamków ceramiki, pochodzących z minimum czterech naczyń, które pod kątem cech formalnych odpowiadają ceramice typu Linin. Stan ich zachowania uniemożliwia określenie atrybutów makromorfologicznych oraz rekonstrukcję parametrów metrycznych. Wśród krawędzi wydzielić można trzy egzemplarze należące do form łagodnie profilowanych, o równoległym przebiegu ścianek i zwieńczeniu łukowatym (1e) lub częściowo ograniczonym poniżej czubka (1h) (Ryc. III.63.3:3,4). Pojedynczy okaz, diagonalnie pogrubiony od zewnątrz, jest najpewniej efektem silnej zmienności cech mikromorfologicznych w obrębie obwodu jednego pojemnika (Ryc. III.63.3:5). Dna nie zachowały się. Ubogi zestaw stosowanych technik

Ryc. III.63.1. Otwock, gm. Otwock, pow. otwocki. Wybór dokumentacji archiwalnej

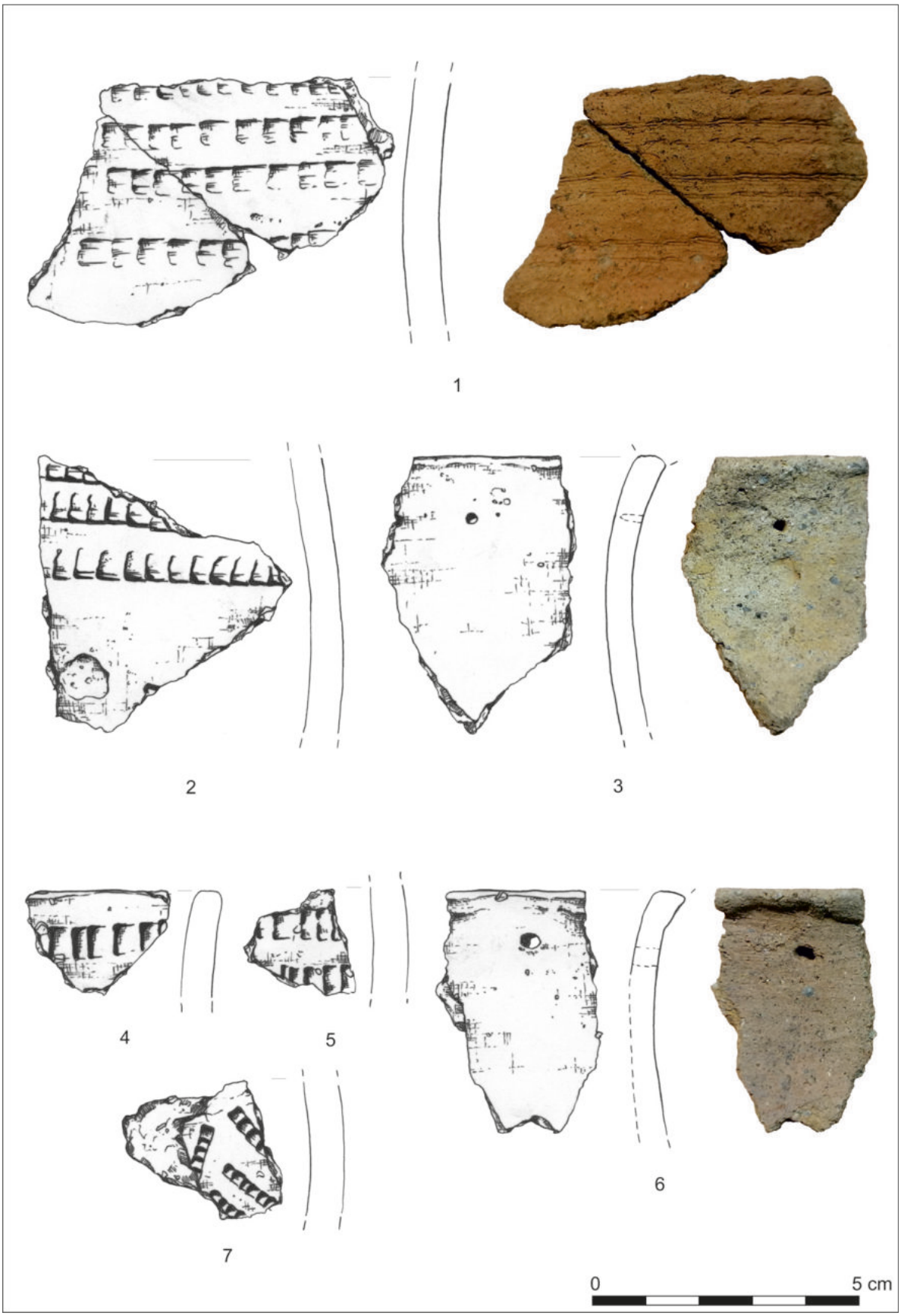
Fig. III.63.1. Otwock, Otwock municipality, Otwock district. Selected archived documentation

Ryc. III.63.2. Otwock, gm. Otwock, pow. otwocki. Wybór dokumentacji archiwalnej

Fig. III.63.2. Otwock, Otwock municipality, Otwock district. Selected archived documentation

i wątków zdobniczych ograniczał się do zwielokrotnionych poziomo pasm „klasycznego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III), lokowanych w górnej części naczynia od krawędzi wylewu po górną część brzuśca (Ryc. III.63.3:1,2,4,5). Pojedynczo wystąpiły kompozycje krótkich, diagonalnych pasm bruzdowych (Ryc. III.63.3:7). Zdobienie innego pojemnika ograniczało się do podkrawędnych otworków (grupa zdobnicza I) lub głębokich nakłuć, nie formujących jednak plastycznych odkształceń – guzków (grupa zdobnicza XI) (Ryc. III.63.3:3,6). Zmienność ta, podobnie jak w przypadku detali ukształtowania krawędzi, stanowi indywidualną cechę naczynia. Zdobień nakrawędnych nie zidentyfikowano. Z uwagi na ograniczoną dystynktywność kolekcji, identyfikację atrybutów technologicznych ograniczono do okazów charakterystycznych. Dominują fragmenty naczyń cienko- i średniościennych, wykonanych z masy ceramicznej schudzanej domieszką drobno- i średnioziarnistego tłucznia mineralnego.

Ryc. III.63.3. Otwock, gm. Otwock, pow. otwocki. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.63.3. Otwock, Otwock municipality, Otwock district. Selected pottery artefacts

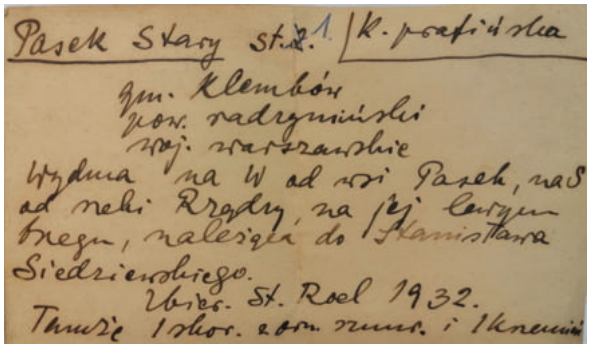
Ścianki zostały dobrze wygładzone, a identyfikowana „szorstkość" jest efektem wystających ziaren domieszki i procesów podepozycyjnych. Ogół wskazanych cech kumuluje się w definicji „wczesnobrązowej" grupy J. Pojedyncze okazy wykonano z masy ceramicznej schudzanej tłuczniem gruboziarnistym lub wyraźnie niestandaryzowanym, co klasyfikowało je w ramach grup E oraz L. Usystematyzowany opis atrybutów formalnych uwzględniono w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne TKK
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 435, tabl. XI:18
Uwagi: W strukturze zbioru nie odnotowano fragmentu krawędzi wylewu przedstawionego graficznie w opracowaniu E. Kempisty (1972, tabl. XI:18). Zawarty tam opis odpowiada jednak charakterystyce inwentarza.

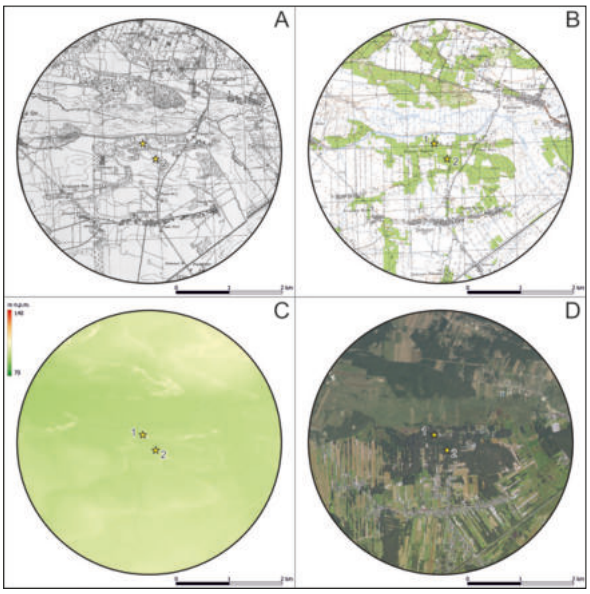
64

Miejscowość: Pasek (Stary Pasek)
Stanowisko nr: 2
Gmina: Klembów
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma położona na zachód od wsi Pasek, na południe od rzeki Rządzy, na jej lewym brzegu należąca do Stanisława Siedziewskiego* (Ryc. III.64.1; III.64.2:1)
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela, 1932 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/3637
Inwentarz:

Kolekcja zawiera zrekonstruowane w całości naczynie oraz kilkadziesiąt drobnych, niecharakterystycznych ułamków ceramiki pochodzących zapewne z tego samego okazu. Wyklejony egzemplarz należy identyfikować jako nieco asymetryczny, esowato profilowany garnek płaskodenny o największej wydętości brzuśca, równej średnicy wylewu, zlokalizowanej mniej więcej

Ryc. III.64.1. Pasek, stan. 2, gm. Klembów, pow. wołomiński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.64.1. Pasek, site 2, Klembów municipality, Wołomin district. Selected archived documentation

Ryc. III.64.2. Pasek, stan. 2, gm. Klembów, pow. wołomiński. Lokalizacja stanowisk nr 2 (1) oraz 3 (2) na podkładzie: A – mapy topograficznej WIG 1:25000, różne wydania; B – mapy topograficznej PUWG 1965; C – numerycznego modelu terenu (dane ISOK); D – ortofotomapy terenu (dane geoportal.gov.pl)
Fig. III.64.2. Pasek, site 2, Klembów municipality, Wołomin district. Location of sites no 2 (1) and 3 (2) on: A – topographic map, WIG 1:25000, various editions; B – topographic map, PUWG 1965; C – digital model of the area (isok.gov.pl); D – orthophotomap of the area (geoportal.gov.pl)

w połowie jego wysokości (Ryc. III.64.3). Wydłużona, lekko rozchylająca się na zewnątrz szyjka została wyodrębniona w około 2/3 wysokości. Prezentowane cechy pozwalają sklasyfikować okaz w ramach typu 8,211. Średnica wylewu oraz największej wydętości brzuśca wynoszą odpowiednio 19 oraz 19,5 cm. Średnicę dna określono na 8,8 cm. Wysokość osiąga 17,3 cm. Prosta krawędź wylewu, lekko odchylona na stronę zewnętrzną, zwieńczona jest horyzontalnym ścięciem (1k). Dno płaskie, niewyodrębnione, reprezentuje typ 3b. Ornament składający się z trzech horyzontalnych pasm szerokiego, „klasycznego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III) umieszczony został w górnej części brzuśca, co podkreśla tektonikę naczynia. Na szyjce znajduje się pojedynczy otwór o średnicy 0,5 cm, wywiercony już po wypaleniu. Jest to zapewne efekt jego naprawy – potencjalny drugi otwór nie zachował się, a brakujący element został uzupełniony gipsem. Na brzegu widoczne są płytkie odciski smukłego stempelka o wrzecionowatym żądle, wykonane diagonalnie względem obwodu. Powierzchnię naczynia wygładzono, choć w miejscach wystawania większych ziaren domieszki pozostały liczne nierówności. Masa ceramiczna, jak można sądzić z oglądu powierzchni, schudzona została poprzez dodanie dużej ilości różnoziarnistego tłucznia

Ryc. III.64.3. Pasek, stan. 2, gm. Klembów, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.64.3. Pasek, site 2, Klembów municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

mineralnego barwy różowej. Atrybuty te pozwalają sklasyfikować cechy technologiczne pojemnika w ramach „interkulturowej" grupy L. Opis cech formalnych naczynia zaprezentowano w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne elementy kulturowe: –

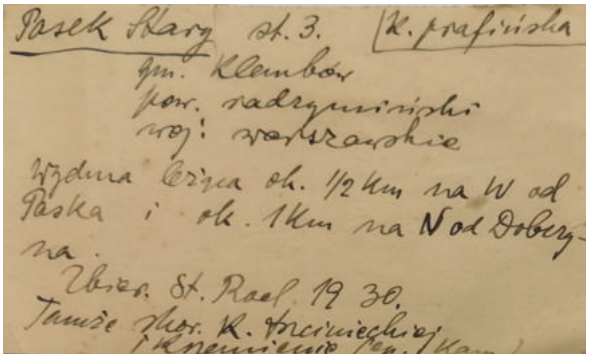
Literatura: E. Kempisty 1970, ryc. 88:3; 1972, s. 472,473, ryc. 3

Uwagi: w opracowaniu E. Kempisty (1972, s. 472,473, ryc. 3) błędnie przypisano naczynie do inwentarza ze stan. nr 1, wskazując jednocześnie poprawne dane lokalizacyjne stan. nr 2. W zbiorach PMA zweryfikowano materiały pochodzące z badań powierzchniowych S. Roela (1930 r.), które opisane zostały jako stan. 1, identyfikując je jednoznacznie z ugrupowaniami „trzcinieckimi" (PMA II/3638). Jednocześnie pojedynczy ułamek krawędzi wylewu ujęty w opracowaniu archiwalnym (Kempisty 1972, tabl. XXX:18) zidentyfikowano w strukturze zbioru ze stan. nr 3 (PMA II/3761). Jak można sądzić z zapisów na oryginalnej metryczce, fragmentom naczynia towarzyszyły ułamki ceramiki zdobionej odciskami sznura oraz wytwory krzemienne. Źródeł tych nie udało się zweryfikować.

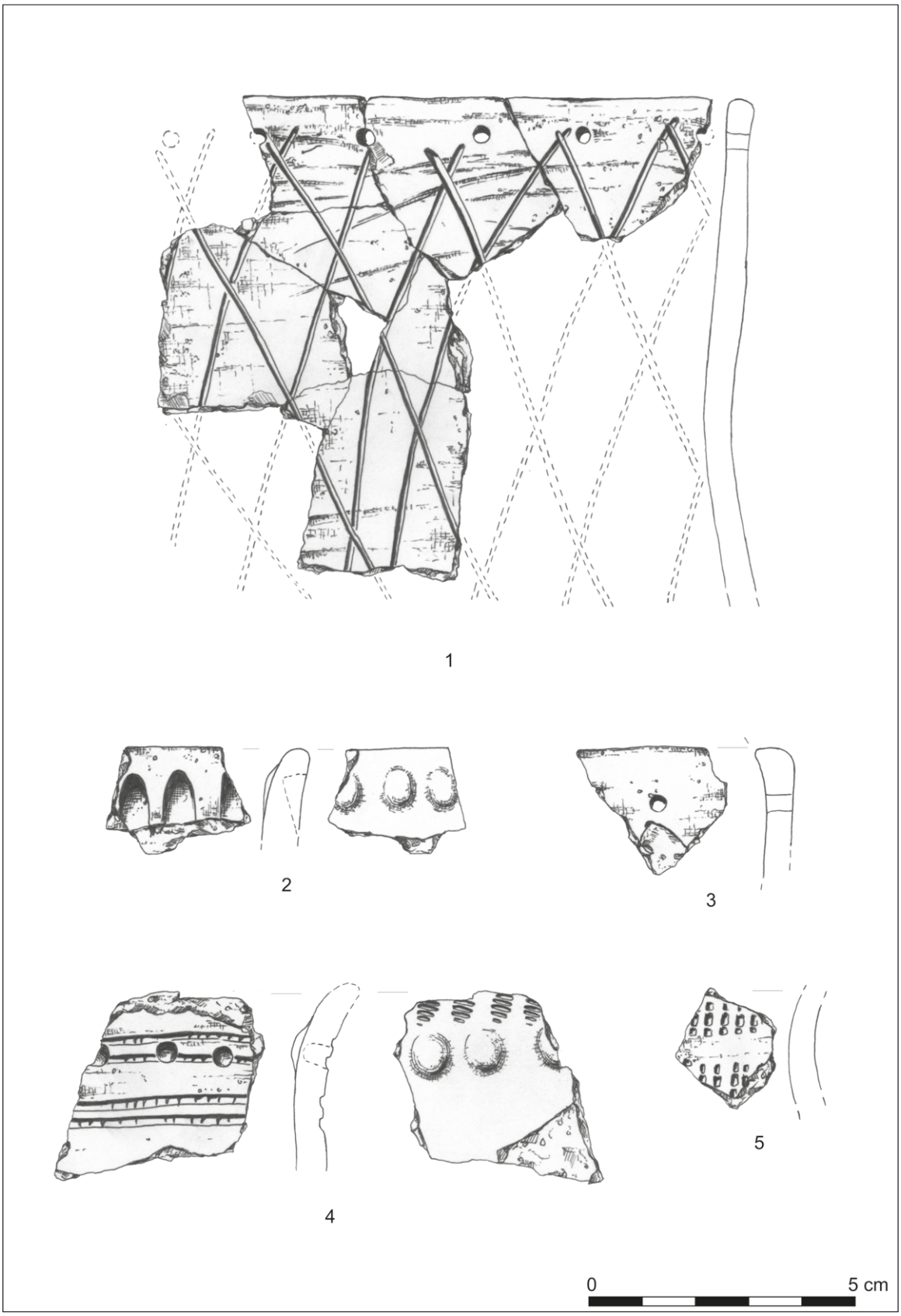
65

Miejscowość: Pasek (Pasek Stary)
Stanowisko nr: 3
Gmina: Klembów
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma leżąca ok. ½ km na zachód od Paska i ok. 1 km na północ od Dobczyna* (Ryc. III.64.2:2; III.65.1)
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela, 1930 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/3761
Inwentarz:

Kolekcja liczy około 360 drobnych ułamków ceramiki będących częścią minimum kilku różnych form. Około 70 z nich pochodzi z jednego naczynia. Opierając się na rekonstrukcji jego górnej części, sądzić można, iż mamy tu do czynienia z jednoczłonowym garnkiem ostrodennym o niewyodrębnionej krawędzi wylewu (Ryc. III.65.2:1). W korelacji z pozostałymi cechami stylistycznymi i technologią wykonania, okaz należy klasyfikować w ramach wczesnosubneolitycznego typu Sokołówek. Sama krawędź ma proste ścianki i łukowate, nieograniczone zwieńczenie (1e). Bezpośrednio pod wylewem umieszczono pasmo dookolnych otworków (grupa zdobnicza Ia), stykających się z rytą siatką rombooką, pokrywającą zapewne całą górną powierzchnię naczynia (grupa zdobnicza XVII). Bardzo dobrze przygotowana masa ceramiczna wykonana została z gliny zawierającej znaczną ilość drobno- i średnioziarnistego tłucznia mineralnego oraz piasku. Ścianki noszą ślady nieregularnego przecierania. Ich grubość wynosi około 0,6 cm. Kumulacja wspomnianych cech pozwala sklasyfikować okaz w ramach „klasycznoniemeńskiej" grupy technologicznej M. Najpewniej z podobnego pojemnika pochodzi ułamek pogrubionej od wewnątrz krawędzi wylewu ornamentowanej dookolnym pasmem otworków (Ryc. III.65.2:3).

Ryc. III.65.1. Pasek, stan. 3, gm. Klembów, pow. wołomiński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.65.1. Pasek, site 3, Klembów municipality, Wołomin district. Selected archived documentation

Ryc. III.65.2. Pasek, stan. 2, gm. Klembów, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.65.2. Pasek, site 2, Klembów municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

W strukturze zbioru zaznacza się też obecność naczyń „linińskich". Jedna z wyróżnionych krawędzi należy do form ścienionych od strony wewnętrznej i łukowatym zwieńczeniu (2e) (Ryc. III.65.2:2). Drugiej nie udało się określić z uwagi na stan zachowania (Ryc. III.65.2:4). Naczynia te w strefie podkrawędnej zdobione były guzkami wypychanymi do wewnątrz (grupa zdobnicza II) oraz segmentowanymi horyzontalnie, podwójnymi liniami wąskiego ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza V). Na wewnętrznej stronie jednego z nich widoczny był tzw. ornament gąsienicowy. Zapewne z ceramiką typu Linin łączyć można fragment szyjki zdobiony odciskami stempla o wielozębnym żądle (Ryc. III.65.2:5). Z uwagi na stylistyczną niehomogeniczność odstąpiono od pełnej analizy technologicznej zbioru, a identyfikację charakterystycznych ułamków ceramiki, wraz z określeniem typologicznym ujęto w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne KM, TKK, KŁ

Literatura: E. Kempisty 1970, ryc. 88:1; 1972, s. 473, tabl. XXX:15

Uwagi: W starszych publikacjach błędnie określono ustawienie krawędzi wylewu pojemnika (por. Kempisty 1972, tabl. XXX:15). Część materiałów przypisanych obecnie do stanowiska Pasek Stary 3 (PMA II/3761) była wcześniej przypisywana do inwentarza ze stan. 1 (PMA II/3638). Prawdopodobnie doszło do mechanicznego przemieszania kolekcji.

66

Miejscowość: Pogorzel
Stanowisko nr: –
Gmina: Siennica
Powiat: miński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: Brak danych
Badania: Badania powierzchniowe L. Sawickiego, 1920 r., dar Budzina (?), 1935 r.
Zbiory: PMA nr inw. III/3628
Inwentarz:

Spośród licznych fragmentów ceramiki trzcinieckiej wyselekcjonowano dwa drobne, mało charakterystyczne ułamki naczyń cienkościennych o przecieranych powierzchniach. Masa ceramiczna schudzona była domieszką nieznormalizowanego tłucznia mineralnego. Cechy te, mieszczące się w definicji „klasycznoniemeńskiej" grupy technologicznej M, przesądziły o klasyfikacji materiałów w ramach kultury niemeńskiej.

Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne TKK

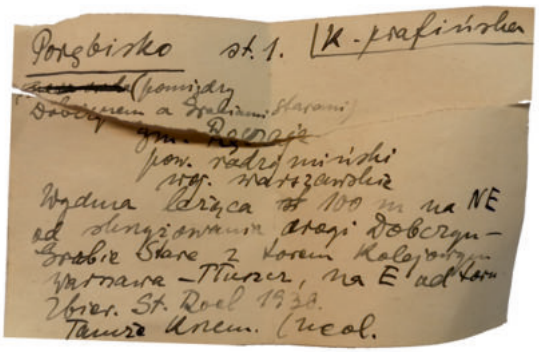
Literatura: –

Uwagi: –

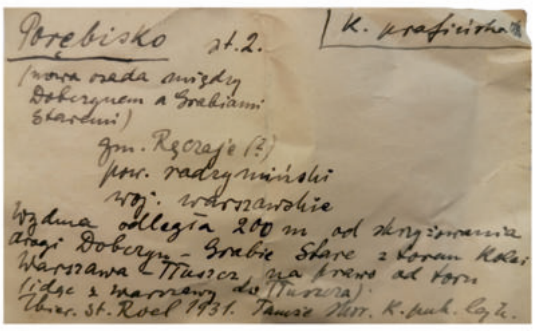
67

Miejscowość: Porębiska (obecnie część wsi Dobrzyń)
Stanowisko: 1 i 2
Gmina: Klembów
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Stanowisko 1 – wydma leżąca 100 m na NE od skrzyżowania drogi Dobrzyn-Grabie Stare z torem kolejowym Warszawa-Tłuszcz, na E od toru* (Ryc. III.67.1);
Stanowisko 2 – wydma odległa 200 m od skrzyżowania drogi Dobrzyn-Grabie Stare z torem kolei Warszawa-Tłuszcz, na prawo od toru (idąc z Warszawy do Tłuszcza) (Ryc. III.67.2)
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela, 1930 i 1931 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/2656
Inwentarz:

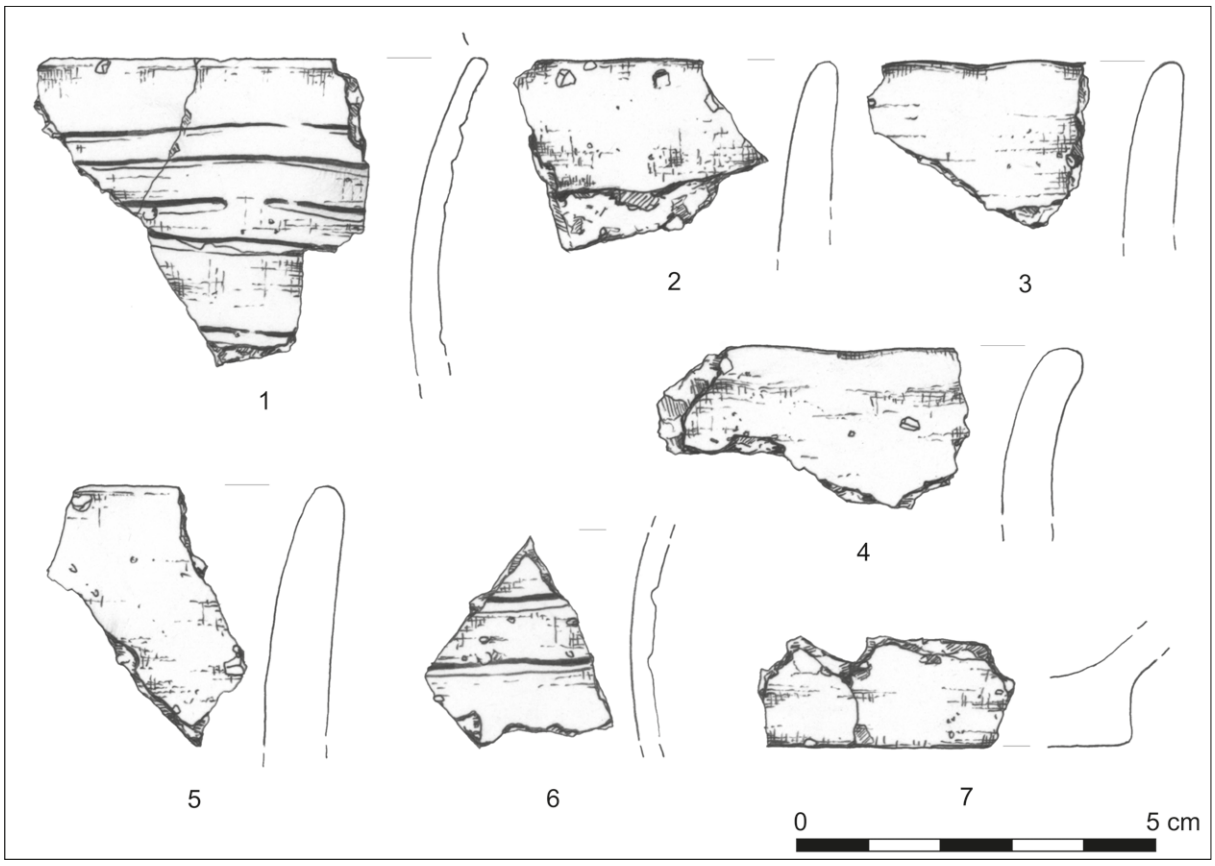
W kolekcji wyróżniono około 350 bardzo drobnych ułamków ceramiki typu Linin. Ich stan zachowania uniemożliwia określenie atrybutów makromorfologicznych

Ryc. III.67.1. Porębiska, stan. 1 i 2, gm. Klembów, pow. wołomiński. Wybór dok,umentacji archiwalnej
Fig. III.67.1. Porębiska, site 1 and 2, Klembów municipality, Wołomin district. Selected archived documentation

Ryc. III.67.2. Porębiska, stan. 1 i 2, gm. Klembów, pow. wołomiński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.67.2. Porębiska, site 1 and 2, Klembów municipality, Wołomin district. Selected archived documentation

Ryc. III.67.3. Porębiska, stan. 1 i 2, gm. Klembów, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.67.3. Porębiska, site 1 and 2, Klembów municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

i metrycznych. Wśród nielicznych krawędzi wystąpiły egzemplarze ścienione od strony wewnętrznej i łukowatym (2e) lub ograniczonym wewnętrznie (2d) zwieńczeniu (Ryc. III.67.3:2,3,5). Rzadziej notowano okazy o ściankach prostych (1e, 1d) (Ryc. III.67.3:1,4). Ułamki płaskich den pochodzą z dwóch naczyń o podstawie niewyodrębnionej (3c) lub wyodrębnionej pod kątem 90° (9c) (Ryc. III.67.3:7). Co nietypowe, bardzo ubogi jest zestaw stosowanych wątków i technik zdobniczych, który ogranicza się do poziomych żłobków ulokowanych na szyjce jednego z naczyń (Ryc. III.67.3:1,6). Z uwagi na ograniczoną dystynktywność i mechaniczne przemieszanie kolekcji, zakres obserwacji technologicznych ograniczono do fragmentów dystynktywnych stylistycznie. W zdecydowanej większości pochodziły one z średniościennych naczyń o wygładzonych ściankach uformowanych z masy ceramicznej schudzanej domieszką nienormalizowanego tłucznia mineralnego. Pojedynczy, cienkościenny okaz wykonano z masy zawierającej tłuczeń gruboziarnisty. Naczynia te sklasyfikowano w ramach „interkulturowej" grupy L uraz „amforowej" E. Usystematyzowany opis atrybutów formalnych ceramiki uwzględniono w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

xxx

Kolekcja zabytków krzemiennych liczy13 okazów. Poza pojedynczym egzemplarzem z surowca czekoladowego do ich produkcji wykorzystano lokalnie występujący kredowy narzutowiec. W zbiorze dominują stosunkowo drobne, nieregularne łuszczki (7 szt.) oraz trzy, silnie wyzyskane łuszcznie (3 szt.), w tym okaz z wyraźnymi śladami intensywnego przecierania krawędzi biegunów, co może wskazywać na jego wtórne wykorzystanie jako krzesaka. Pozostałe formy to: mediolityczny fragment drobnego wióra, odłupek podkorowy z drobnym retuszem jednej krawędzi oraz niewielki odłupek z krzemienia czekoladowego ilustrujący proces reutylizacji lub naprawy siekiery, na co wskazują ślady gładzenia powierzchni górnej.

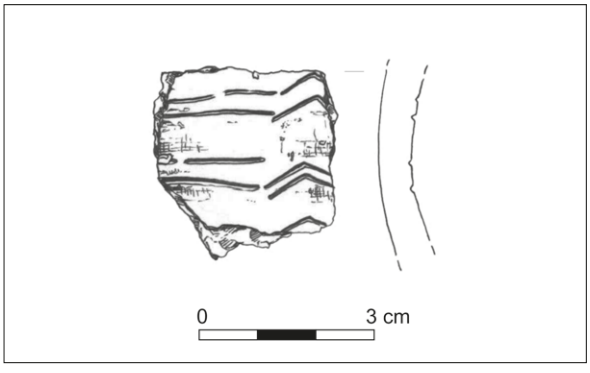
Niemal bez wyjątku wymienione zabytki to mało dystynktywne formy wpisujące się w szeroki zakres pojęcia krzemieniarstwa epoki brązu i wczesnej epoki żelaza (technika łuszczniowa, fenomen reutylizacji). Również w przypadku fragmentu mediolitycznego wióra o równoległym przebiegu krawędzi bocznych i grani międzynegatywowych, ze względu na niedostateczny stan zachowania, możliwe jest jedynie bardzo ogólne wskazanie atrybucji chronologicznej tj. od późnego mezolitu po schyłek neolitu.

Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne KPL, KŁ, OWR
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 473, tabl. XXX:16
Uwagi: Kolekcja pochodząca z archiwalnych stanowisk 1 i 2 została mechanicznie przemieszana, a jej rozdzielenie jest niemożliwe.

68

Miejscowość: Radachówka
Stanowisko nr: –
Gmina: Kołbiel
Powiat: otwocki
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: Brak danych
Badania: Dar J. Hełczyńskiego, 22.04.1932
Zbiory: PMA nr inw. II/2576
Inwentarz:

Z kolekcji wyodrębniono siedem ułamków ceramiki o cechach typu Linin. Ich stan zachowania uniemożliwia rekonstrukcję cech makromorfologicznych. Wśród pozostałych atrybutów można wyróżnić dwa ułamki krawędzi wylewów. Są to okazy pogrubione od strony zewnętrznej i o zaokrąglonym (17e) lub ściętym prosto zwieńczeniu (17k), co może sugerować ich relatywnie późną, „prototrzciniecką" pozycję chronologiczną. Do podobnych wniosków można dojść analizując strukturę stosowanych wątków i technik zdobniczych. Obok charakterystycznych dla zespołów „linińskich" strefowych układów złożonych z pasm klasycznego ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III), zygzaka (grupa zdobnicza V) i odciskanych wertykalnych słupków (grupa zdobnicza VI), zidentyfikowano poziome żłobki rozdzielone pionowym segmentem rytych krokiewek (grupa zdobnicza XV) (Ryc. III.68.1). Horyzontalne linie ryte lokowane w górnej części naczyń, współwystępują też z tzw. ornamentem gąsienicowym (sznur obwijany?), umieszczanym od wewnątrz. Wśród innych wątków można wyróżnić podkrawędne otworki czy diagonalne odciski prostokątnego stempla. Struktura technologiczna kolekcji, opracowana na podstawie analizy charakterystycznych fragmentów naczyń, jest bardzo złożona i trudno wykazać w niej jakiekolwiek prawidłowości. Wśród pięciu oznaczeń odnotowano obecność aż trzech odmiennych konwencji definiowanych w ramach grup A, D oraz L. Ogół opisu cech formalnych ceramiki zaprezentowano w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Ryc. III.68.1. Radachówka, gm. Kołbiel, pow. otwocki. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.68.1. Radachówka, Kołbiel municipality, Otwock district. Selected pottery artefacts

Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne KPL, KCSZ, KM
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 435, tabl. XII:6
Uwagi: –

69

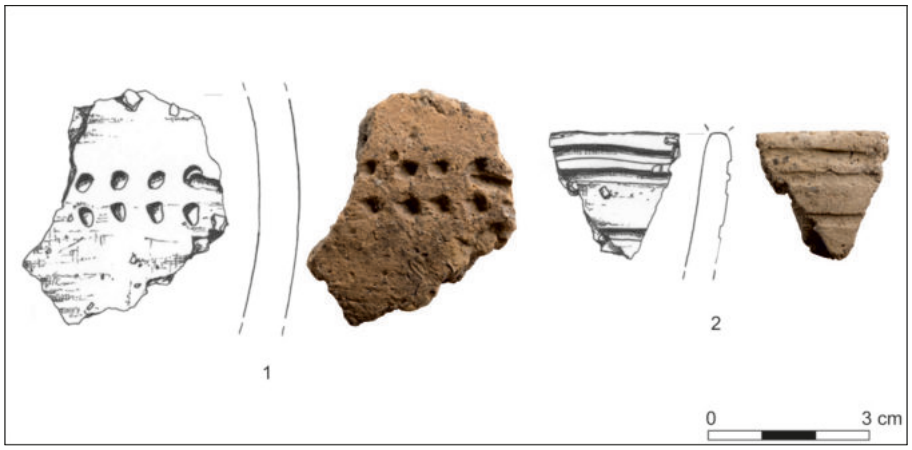
Miejscowość: Radwanków Szlachecki
Stanowisko: –
Gmina: Sobienie-Jeziory
Powiat: otwocki
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: Brak danych
Badania: Dar B. Wernera, 1912 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/3828
Inwentarz:

Ze stanowiska pochodzi uboga kolekcja ceramiki, spośród której wyselekcjonowano osiem ułamków naczyń typu Linin. Są to materiały bardzo słabo zachowane, o silnie zerodowanych powierzchniach, wśród których wyróżnia się fragment obustronnie ścienionej i prosto ściętej krawędzi wylewu (10k) (Ryc. III.69.1:2). W obrębie skromnego zestawu wątków zdobniczych można odnotować podkrawędne żłobki wykonane zapewne w układzie segmentowanym oraz podwójne, poziome pasmo płytkich dołków odciskanych na największej wydętości brzuśca (Ryc. III.69.1:1). Atrybuty technologiczne zbioru mieszczą się w zakresie „interkulturowej" grupy L. Opis cech formalnych ceramiki wydzielonej zamieszczono w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

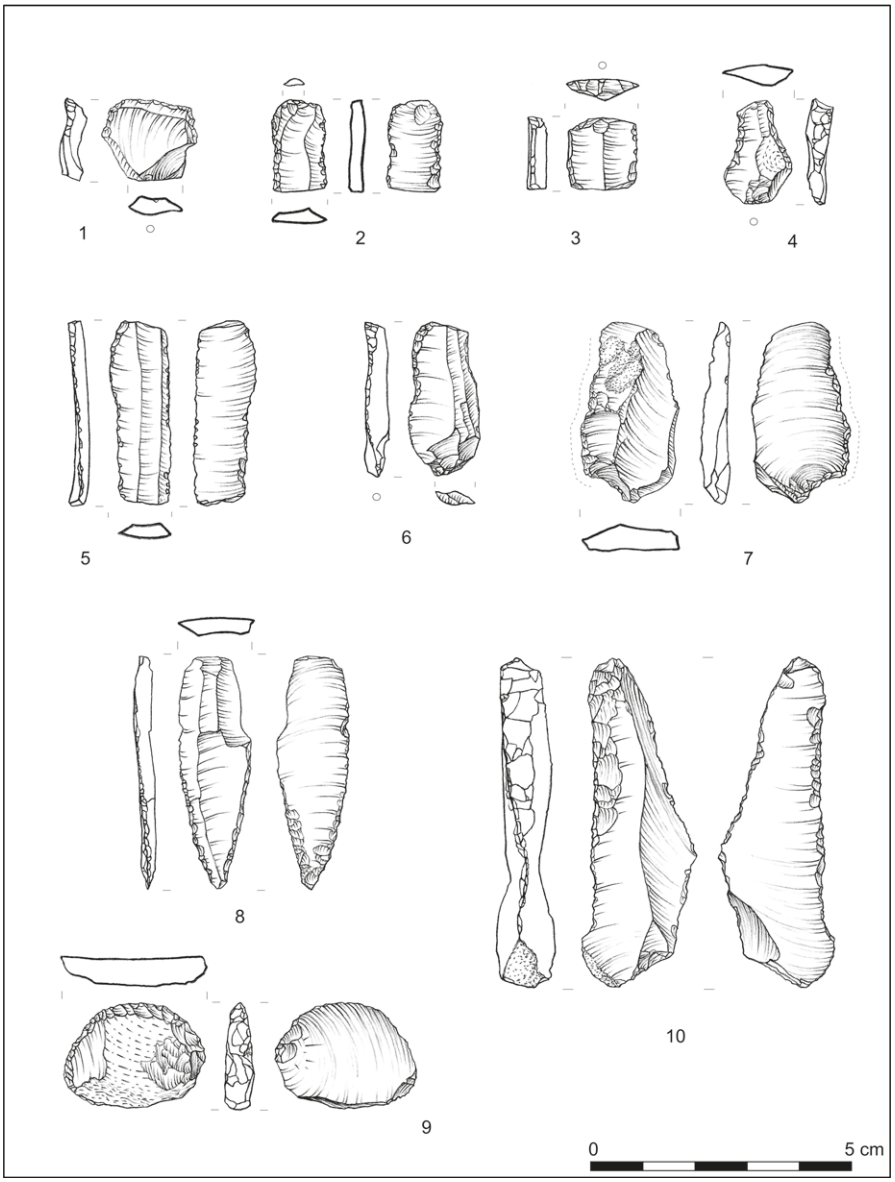
xxx

W inwentarzu zarejestrowano 16 zabytków krzemiennych. Połowę stanowiły okazy wykonane z surowca czekoladowego. Pozostałe to sześć wytworów z krzemienia narzutowego bałtyckiego i dwa egzemplarze przepalone w stopniu uniemożliwiającym identyfikacje surowcową.

Poza pojedynczym okruchem wszystkie zabytki to formy retuszowane: cztery prostokątne wkładki z mniej lub bardziej wyraźnym retuszem krawędzi, wykonane z bardzo regularnych, jednopiętowych, mediolitycznych wiórów „pośrednikowych" (III.69.2:2,5);

Ryc. III.69.1. Radwanków Szlachecki, gm. Sobienie-Jeziory, pow. otwocki. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.69.1. Radwanków Szlachecki, Sobienie-Jeziory municipality, Otwock district. Selected pottery artefacts

Ryc. III.69.2. Radwanków Szlachecki, gm. Sobienie-Jeziory, pow. otwocki. Wybór zabytków krzemiennych
Fig. III.69.2. Radwanków Szlachecki, Sobienie-Jeziory municipality, Otwock district. Selected flint artefacts

dwa niezbyt regularne wiórowce (III.69.2:6,7), w tym okaz wyróżniający się obecnością wysokiego retuszu oraz śladami użytkowania (III.69.2:10); dwa fragmenty grocików trójkątnych (Ryc. VII.2:4; VII.2:3); dwa skrobacze (III.69.2:1,9); fragment liściaka typu Świdry (III.69.2:8); mikrolityczny drapacz wiórowy (III.69.2:3); rylcowiec proksymalny o dwóch wnękach (III.69.2:4); skałka pistoletowa.

Przeprowadzona charakterystyka zbioru pozwala wyróżnić w jego obrębie, co najmniej, dwa różne komponenty taksonomiczne znajdujące odzwierciedlenie zarówno w atrybutach techno-morfologicznych opisanych wytworów, jak i ich atrybucji typologicznej.

Najstarszą, schyłkowopaleolityczną fazę zasiedlenia stanowiska ilustruje znalezisko dwukątowego liściaka kultury świderskiej. Z kolei z młodszym okresem epoki kamienia i ugrupowaniami subneolitycznymi łączyć należy dwa okazy trójkątnych ostrzy (por. Rozdz. VII) oraz prostokątne wkładki wiórowe z drobnym, odcinkowym retuszem jednej lub dwóch krawędzi. W przypadku ostatniej grupy narzędzi warto wskazać, że obok podobieństw typologicznych i techno-morfologicznych łączy je rodzaj wykorzystanego surowca, tj. krzemienia czekoladowego.

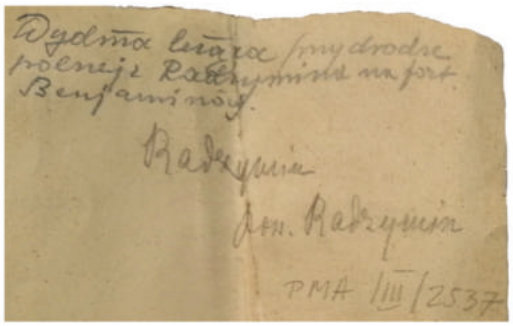
W przypadku pozostałych form klasyfikacja kulturowo-chronologiczna nie jest możliwa z uwagi na ich ograniczoną dystynktywność.

Inne elementy kulturowe: Zabytki krzemienne kultury świderskiej oraz materiały ceramiczne KCSZ, TKK.
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 435, tabl. XI:19
Uwagi: –

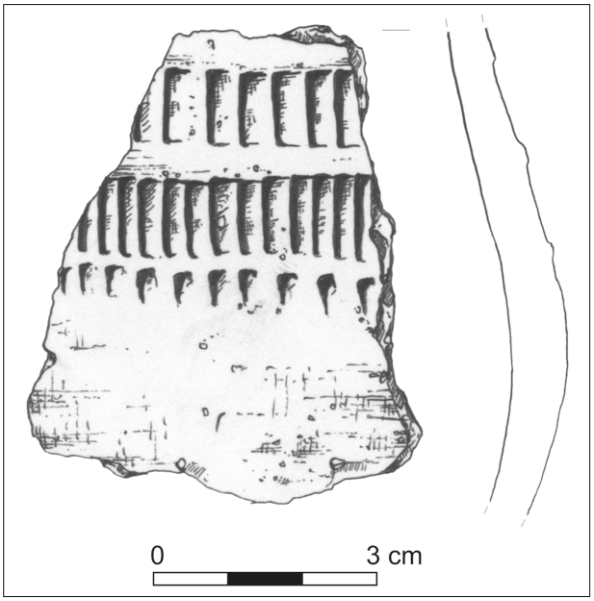
70

Miejscowość: Radzymin
Stanowisko: –
Gmina: Radzymin
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma leżąca przy drodze polnej z Radzymina na fort Benjaminów* (Ryc. III.70.1)
Badania: Brak danych
Zbiory: PMA nr inw. III/2537
Inwentarz:

W kolekcji znajduje się 10 fragmentów brzuśca, pochodzących z jednego naczynia. Jest to egzemplarz zdobiony podwójnym pasmem „klasycznego" ściegu bruzdowego, wykonanym narzędziem o szerokim, łopatkowatym żądle (grupa zdobnicza IIIc). Od dołu kompozycję zamyka pojedyncza linia tzw. rozrzedzonego ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza IVa). Ornament wykonano zapewne tym samym narzędziem, prowadzonym jednak pod innym kątem

Ryc. III.70.1. Radzymin, gm. Radzymin, pow. wołomiński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.70.1. Radzymin, Radzymin municipality, Wołomin district. Selected archived documentation

Ryc. III.70.2. Radzymin, gm. Radzymin, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.70.2. Radzymin, Radzymin municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

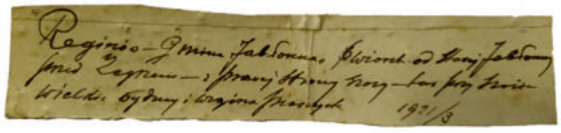
(Ryc. III.70.2). Naczynie należało do form średniościennych (grubość około 7 mm), o wygładzonych ściankach. Dobrze przygotowana masa ceramiczna zawiera znaczną ilość średnio-, drobno- i gruboziarnistego tłucznia mineralnego. Cechy te odpowiadają definicji „interkulturowej" grupy L. Ogół atrybutów formalnych ceramiki uwzględniono w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne TKK
Literatura: S. Nosek 1957, s. 243; E. Kempisty 1972, s. 473, tabl. XXXI:20
Uwagi: –

71

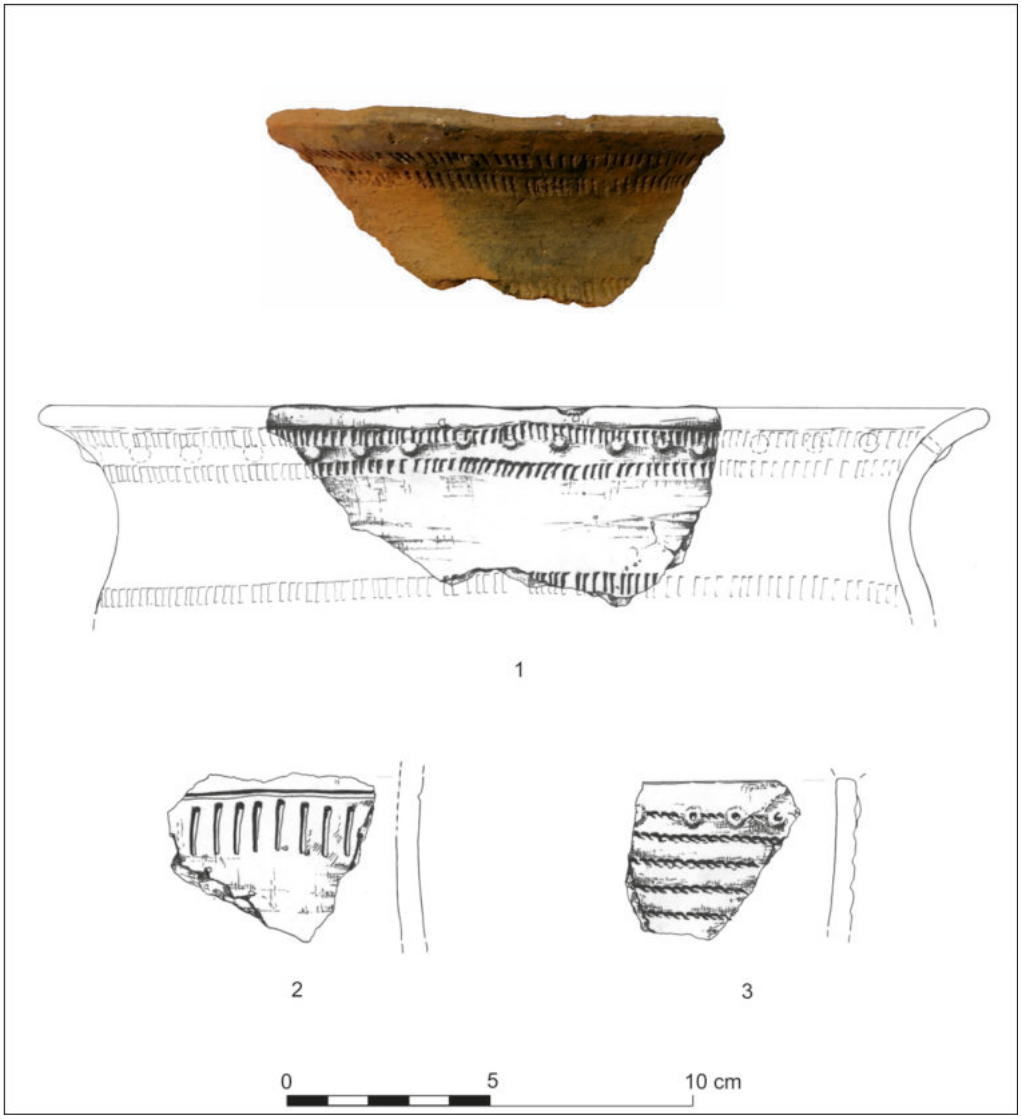
Miejscowość: Reginów (ob. Michałów–Reginów)
Stanowisko nr: –
Gmina: Wieliszew
Powiat: legionowski
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma położona 6 wiorst od Starej Jabłonny, przed Zegrzem – z prawej strony szosy – tuż przy (?) wielkie wydmy i wzgórz piaszczyste* (Ryc. III.71.1)
Badania: Dar B. Wernera, 1912 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/3832
Inwentarz:

Kolekcja złożona z trzech, charakterystycznych ułamków różnych naczyń subneolitycznych zebranych zapewne w sposób selektywny. Wśród nich znajduje się duży fragment górnej części naczynia

Ryc. III.71.1. Reginów, gm. Wieliszew, pow. legionowski. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.71.1. Reginów, Wieliszew municipality, Legionowo district. Selected archived documentation

o mocno odchylonej na zewnątrz krawędzi zakończonej łukowatym, nieograniczonym zwieńczeniem (1e) (Ryc. III.71.2:1). Ornament składa się z poziomych pasm szerokiego ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III), ulokowanych zarówno pod krawędzią, jak i w górnej części brzuśca. Pod wylewem, pomiędzy liniami bruzdowymi, umieszczono plastyczne guzki

Ryc. III.71.2. Reginów, gm. Wieliszew, pow. legionowski. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.71.2. Reginów, Wieliszew municipality, Legionowo district. Selected pottery artefacts

wypychane na stronę zewnętrzną. Średnicę otworu naczynia można szacować na 24 cm. Kolejny okaz również posiada fragmentarycznie zachowaną, prostą krawędź, zakończoną horyzontalnie ściętym zwieńczeniem (1k). Ornament składa się z odcisków sznura oraz podkrawędnych guzków wypychanych na zewnątrz (Ryc. III.71.2:3). Ostatni element wykonano zapewne później względem odcisków sznura, o czym świadczy fakt częściowego zatarcia i przerwania ciągłości wcześniejszego motywu. Trzeci z ułamków to fragment szyjki zdobionej poziomymi żłobkami i umieszczonymi poniżej wertykalnymi słupkami (Ryc. III.71.2:2). Cechy technologiczne opisanych okazów zawierają się w definicji „interkulturowej" grupy L oraz „amforowej" E. Szczegółowy opis atrybutów formalnych ceramiki zaprezentowano w zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne elementy kulturowe: –

Literatura: E. Kempisty 1972, s. 426, tabl. VII:3–5

Uwagi: –

72

Miejscowość: Rejentówka (ob. Radzymin–Rejentówka)

Stanowisko nr: 1

Gmina: Radzymin

Powiat: wołomiński

Województwo: mazowieckie

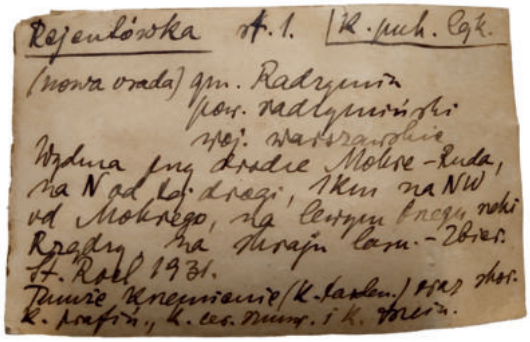
Lokalizacja stanowiska: *Wydma przy drodze Mokre – Ruda, na północ od tej drogi, 1 km na północny-zachód od Mokrego, na lewym brzegu rzeki Rządzy, na skraju lasu* (Ryc. III.72.1)

Badania: Badania powierzchniowe S. Roela, 1931 r.

Zbiory: PMA nr inw. II/2568

Inwentarz:

Współcześnie zbiór liczy około 350 silnie rozdrobnionych ułamków ceramiki subneolitycznej. Niestety, ich stan zachowania uniemożliwia rekonstrukcję cech makromorfologicznych poszczególnych naczyń. Opierając się jednak na analizie detali ukształtowania wylewów, atrybutach technologicznych, a przede wszystkim zdobnictwa można zauważyć wyraźną niehomogeniczność kolekcji. Wśród 18 charakterystycznych fragmentów, różnych naczyń wyróżniono cechy znajdujące analogie zarówno we wczesnosubneolitycznych materiałach typu Sokołówek, inwentarzach „klasycznej" kultury niemeńskiej, jak i zespołach typu Linin. Pierwszy z komponentów (typ Sokołówek) reprezentowany jest przez jeden ułamek słabo profilowanej krawędzi o prostych ściankach i łukowatym, nieograniczonym zwieńczeniu (typ 1e) (Ryc. III.72.2:8). Ornament składa się z podkrawędnych otworków (grupa zdobnicza I) oraz karbowania brzegu naczynia (grupa zdobnicza XXII). Grubość ścianek wynosi 6 mm. Powierzchnie są

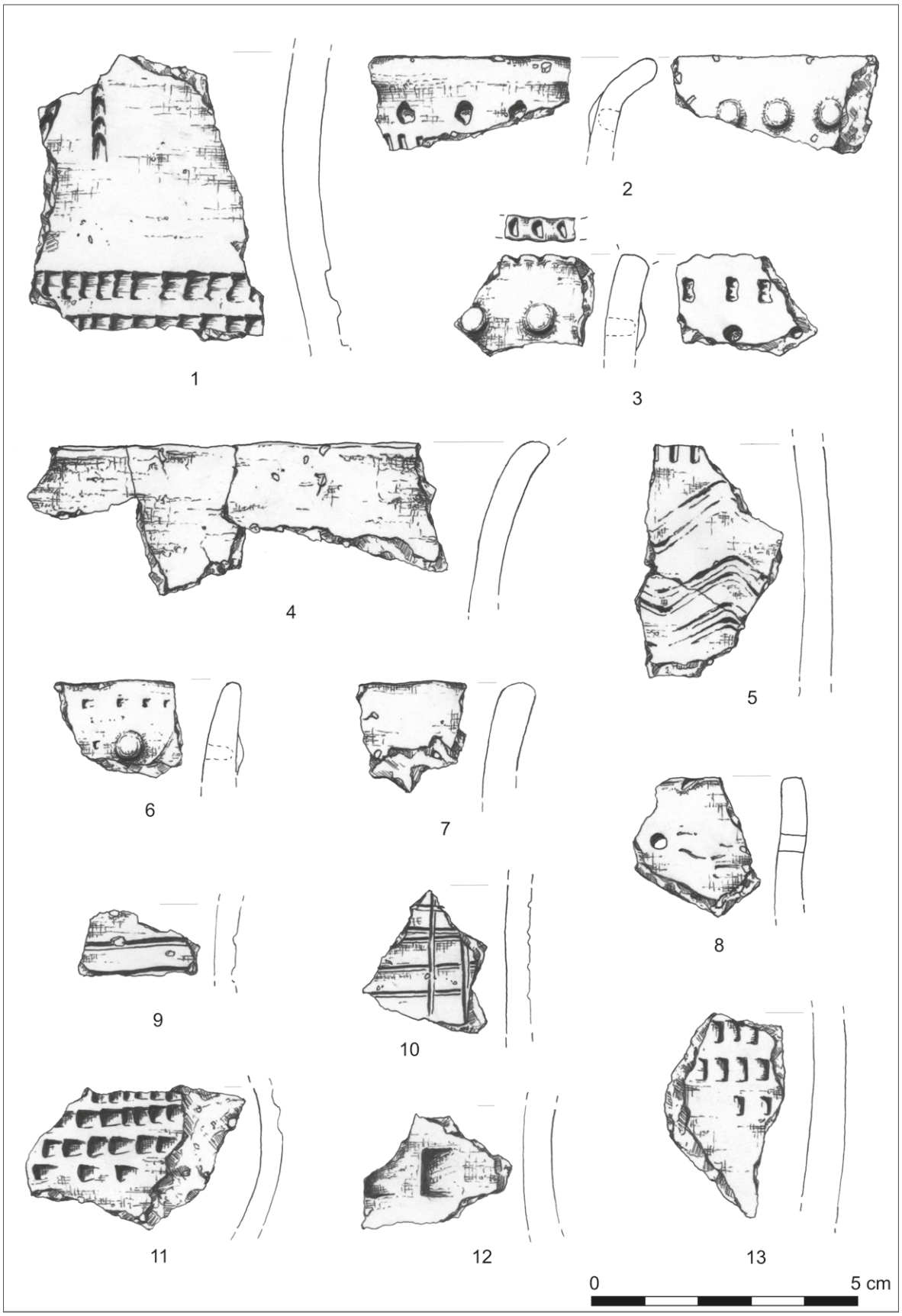
Ryc. III.72.1. Rejentówka, stan. 1, gm. Radzymin, pow. wołomiński. Wybór dokumentacji archiwalnej

Fig. III.72.1. Rejentówka, site 1, Radzymin municipality, Wołomin district. Selected archived documentation

dość dobrze wygładzone. Masa ceramiczna zawiera domieszkę piasku, drobno- i średnioziarnistego tłucznia mineralnego oraz włókien roślinnych, których negatywy zachowały się zarówno w przełamach, jak i na powierzchni.

Elementy „klasycznoniemeńskie" są również bardzo nieliczne, tj. reprezentowane przez dwa drobne fragmenty krawędzi (Ryc. III.72.2:3,6). Pierwszy posiada ścianki proste oraz zaokrąglone i ograniczone obustronnie poniżej czubka zwieńczenie (typ 1h). Drugi jest wyraźnie ścieniony od wewnątrz i zaokrąglony (typ 2e). Głównym elementem zdobniczym są wydatne guzki wypychane na stronę zewnętrzną (grupa zdobnicza II). Niekiedy towarzyszą im drobne odciski tzw. rozrzedzonego ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza IV). Krawędź jednego z naczyń była intensywnie karbowana (grupa zdobnicza XXII). Obydwa ułamki cechują się cienkościennością, wygładzonymi powierzchniami i dobrym przygotowaniem masy ceramicznej. Jako domieszkę wykorzystywano piasek oraz drobno- i średnioziarnisty tłuczeń mineralny. Ogół tych cech mieści się w definicji „wczesnobrązowej" grupy technologicznej J. Prawdopodobnie wspomnianym fragmentom towarzyszy bliżej nieokreślona, choć raczej niewielka, liczba ceramiki niecharakterystycznej. Jej wydzielenie w oparciu o atrybuty technologiczne jest jednak niemożliwe. Z tego powodu zrezygnowano z ich opisu oraz przyporządkowania do konkretnego komponentu techno-stylistycznego.

Dominującą cześć kolekcji należy łączyć z typem Linin. W tym przypadku za elementy dystynktywne uznano wyraźnie odchylone na zewnątrz krawędzie o równoległych ściankach i łukowatym zwieńczeniu (typ 1e) (Ryc. III.72.2:2). Wystąpiły tu również trzy drobne fragmenty płaskich den. Były to okazy o podstawie niewyodrębnionej (proste – typ 1c) lub wyodrębnionej

Ryc. III.72.2. Rejentówka, stan. 1, gm. Radzymin, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.72.2. Rejentówka, site. 1, Radzymin municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

pod kątem około 90° (typ 9c). Wśród stosowanych technik i wątków zdobniczych dominowały horyzontalnie zwielokrotnione pasma ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III i IV), lokowane w miejscu największej wydętości oraz w górnej części brzuśca, tj. w sposób podkreślający tektonikę naczynia (Ryc. III.72.2:11,12). Współwystępowały one niekiedy z pionowymi sekcjami wąskich linii bruzdowych (grupa zdobnicza V) (Ryc. III.72.2:1). Powszechne były też różnorodne zestawienia linii rytych (grupa zdobnicza XV), tworzących niekiedy konstrukcje metopowe (Ryc. III.72.2:5,9,10). Pod krawędzią jednego z naczyń umieszczono pasmo guzków wypychanych na stronę wewnętrzną, poniżej zaś ulokowano odciski prostokątnego stempelka (grupa zdobnicza VI) (Ryc. III.72.2:2). Z uwagi na niehomogeniczność oraz prawdopodobne mechaniczne przemieszanie kolekcji analizę technologiczną ograniczono do fragmentów dystynktywnych stylistycznie. Na tej podstawie stwierdzono dość znaczy stopień ujednolicenia receptur. Zdecydowana większość (11 fr.) pochodziła z cienko- i średniościennych pojemników o dobrze wygładzonych powierzchniach. Masa ceramiczna schudzona została domieszką średnioziarnistego tłucznia mineralnego, co pozwala klasyfikować je w ramach „interkulturowej" grupy L. Zbliżone fragmenty, zawierające dominującą domieszkę tłucznia gruboziarnistego, odpowiadające „amforowej" grupie E, były mniej liczne (4 fr.).

Korelację wszystkich cech formalnych charakterystycznych ułamków naczyń przedstawiono w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

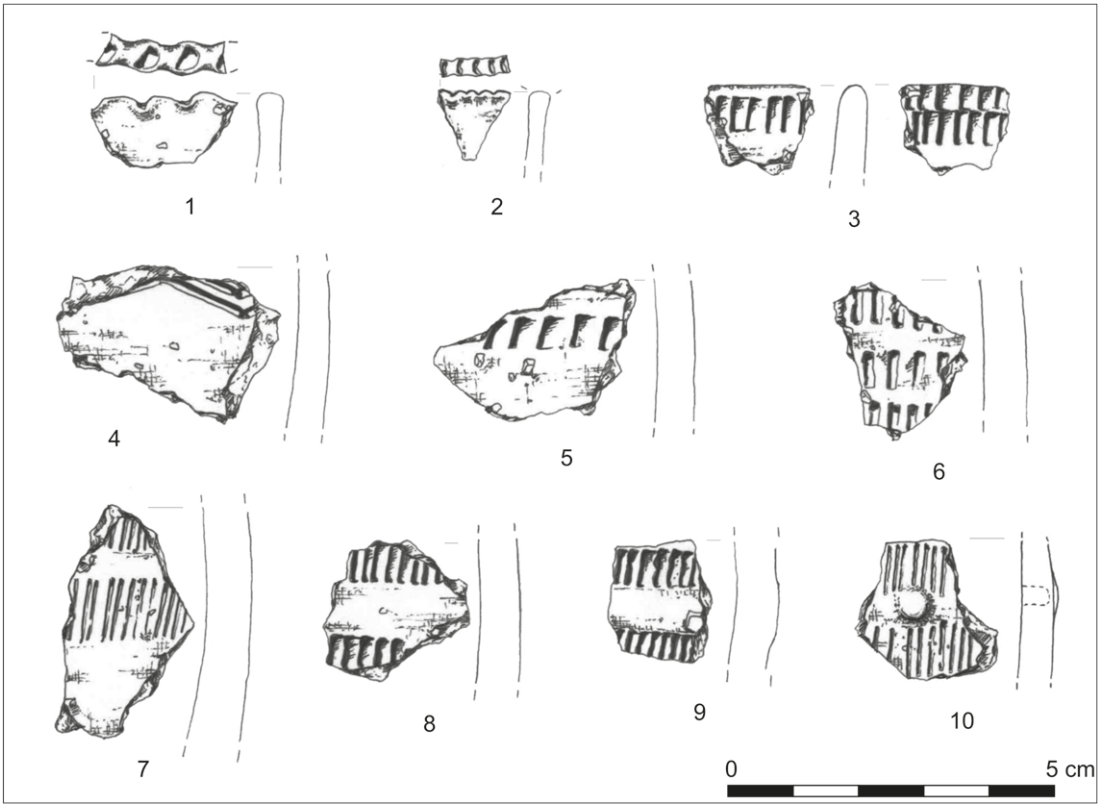
Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne KPL, KCSZ

Literatura: E. Kempisty 1972, s. 473, tabl. XXXI:21–27

Uwagi: Obecny numer inwentarzowy PMA II/2568 przypisany jest do materiałów ze stanowiska Rejentówka 2. Analiza zachowanych metryczek i porównanie kolekcji z publikacją E. Kempisty (1972, tabl. XXXI:21–27) pozwala sądzić, iż w rzeczywistości pochodzi ona ze stanowiska nr 1. Zapewne część materiałów, głównie niecharakterystycznych, uległa mechanicznemu przemieszaniu.

73

Miejscowość: Rejentówka (ob. Radzymin Rejentówka)
Stanowisko nr: 2
Gmina: Radzymin
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma wśród lasu przy drodze Radzymin-Siwek, 2,5 km na NW od rynku w Rejentówce przy wzgórzu wys. 75 m*
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela, 05.05.1931
Zbiory: PMA nr inw. II/2570

Ryc. III.73.1. Rejentówka, stan. 2, gm. Radzymin, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.73.1. Rejentówka, site. 2, Radzymin municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

Inwentarz:

Dość liczna kolekcja obejmująca około 300 fragmentów ceramiki o cechach subneolitycznych. Jej stan zachowania jest jednak dalece niewystarczający, co drastycznie ogranicza walory poznawcze. Rozdrobnienie materiału wyklucza jakiekolwiek możliwości określenia cech makromorfologicznych. Wśród zaledwie czterech bardzo drobnych ułamków krawędzi wyróżniono wyłącznie formy o ściankach prostych i łukowatym (1e), bądź ściętym poziomo (1k) zwieńczeniu (Ryc. III.73.1:1-3). Den nie odnotowano. Rozdrobnienie źródeł negatywnie wpływa też na możliwości charakterystyki stosowanych wątków i technik zdobniczych, którą należy ograniczyć do kilku ogólnych uwag. Powszechne są poziome pasma wykonane zarówno techniką „klasycznego", jak i „rozrzedzonego" ściegu bruzdowego (grupy zdobnicze III i IV), które lokowano po obu stronach krawędzi oraz na brzuścach (Ryc. III.73.1:3,5,8,9. Nie stwierdzono współwystępowania wątków bruzdowych z innymi motywami lub technikami ornamentacji. Dość liczne są odciski wertykalnych słupków (grupa zdobnicza VI), umieszczane w kilku pasmach horyzontalnych, współwystępujących niekiedy z guzkami wypychanymi na stronę wewnętrzną (grupa zdobnicza II) (Ryc. III.73.1:6,7,10). Rzadkie są ornamenty ryte, ograniczone do poziomych żłobków lub zygzaków na szyjce, bądź w górnej części brzuśca (grupa zdobnicza XV) (Ryc. III.73.1:4). W jednym przypadku pod krawędzią (nieokreśloną typologicznie) umieszczono samodzielne pasmo guzków wypychanych na stronę wewnętrzną. Brzegi były niekiedy karbowane poprzez głębokie odciski, powodujące plastyczne odkształcenie powierzchni (grupa zdobnicza XXII), co może sugerować domieszkę materiałów wczesnosubneolitycznych (typ Sokołówek) (Ryc. III.73.1:1).

Do szczegółowych analiz technologicznych wyselekcjonowano 50 fragmentów naczyń, w tym wszystkie elementy dystynktywne stylistycznie. Uzyskane wyniki są zbieżne względem obserwacji czynionych w odniesieniu do innych stanowisk. Dominowały „interkulturowe" technologie klasyfikowane w ramach grupy L, których udział wynosi 42%. Rzadziej stosowano receptury typowe dla grupy J (26%). Podobna jest frekwencja (16%) tzw. ceramiki delikatnej (grupa K) i cech „amforowych" (grupa E). Korelację wszystkich atrybutów formalnych charakterystycznych ułamków naczyń przedstawiono w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

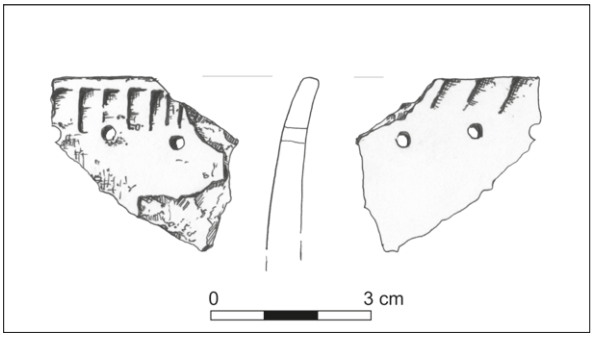
Inne elementy kulturowe: –

Literatura: –

Uwagi: Współczesny numer inwentarzowy PMA II/2570 przypisany jest do materiałów ze stanowiska Rejentówka 1, zaś PMA II/2568 do stanowiska nr 2. Jest to niezgodne ze strukturą zbioru opisaną przez E. Kempisty (1972, s. 473) i zachowanymi metryczkami. Z dużą dozą pewności sądzić można, iż inwentarz zgromadzony pod nr PMA II/2568 pochodzi ze stan. 1, a PMA II/2570 ze stan. 2.

74

Miejscowość: Ruda-Łoś
Stanowisko nr: 1
Gmina: Radzymin
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma na E od drogi Łoś – Ruda, nad rzeką Rządzą, ok. 750 m na W od wsi*
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela, 1931 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/3415

Ryc. III.74.1. Ruda-Łoś, stan. 1, gm. Radzymin, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.74.1. Ruda-Łoś, site 1, Radzymin municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

Inwentarz:

Trzy mało charakterystyczne fragmenty ceramiki typu Linin. Jedyny ułamek krawędzi posiada ścianki proste i łukowate zwieńczenie (1e) (Ryc. III.74.1). Ornament składa się z podkrawędnego pasma szerokich odcisków tzw. rozrzedzonego ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza IV) i otworków (grupa zdobnicza I). Po stronie wewnętrznej umieszczono diagonalne odciski sznura obwijanego (?). Kilka poziomych pasm bruzdowych występuje również na powierzchni fragmentu brzuśca, pochodzącego zapewne z tego samego naczynia. Atrybuty technologiczne zbioru mieszczą się w definicji „interkulturowej" grupy L. Ogół opisu cech formalnych ceramiki zaprezentowano w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne elementy kulturowe: –

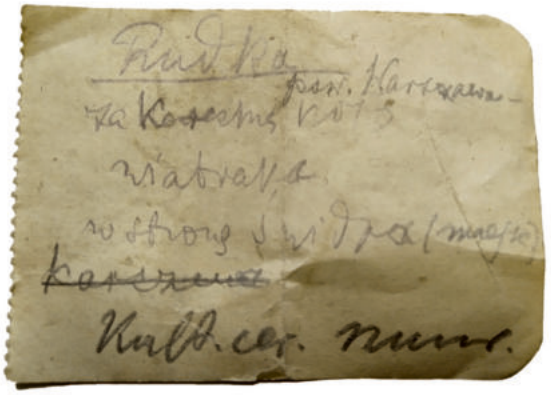
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 471, tabl. XXVIII:21

Uwagi: W opracowaniu E. Kempisty (1972, s. 471) stanowisko opisane jako Łoś.

75

Miejscowość: Rudka
Stanowisko: –
Gmina: Wiązowna
Powiat: otwocki
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Za karczmą, na południe od wiatraka w stronę Świdra* (Ryc.III.75.1)
Badania: Dar prof. Wł. Sembrowicza, 15.09.1921 r., Badania powierzchniowe S. Krukowskiego, 18.05.1925 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/2509
Inwentarz:

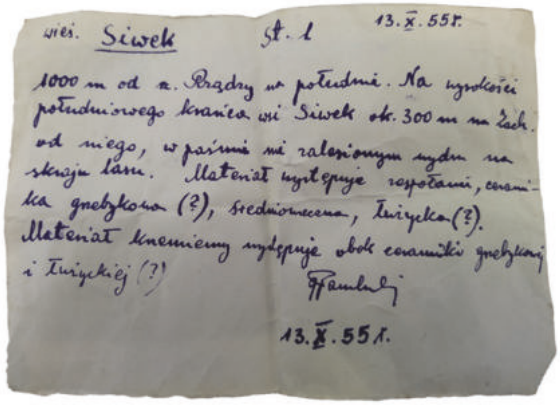
W kolekcji znajduje się pięć drobnych ułamków ceramiki typu Linin. Do okazów charakterystycznych zaliczyć należy nieornamentowaną krawędź o prostej formie, zakończoną łukowatym, nieograniczonym zwieńczeniem (1e). W przypadku innego fragmentu uwagę zwraca zdobienie w postaci pasma „klasycznego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III). Niemniej ze względu na słaby stan zachowania omawianego zabytku, pełniejsza rekonstrukcja wątku jest utrudniona. Atrybuty technologiczne poszczególnych elementów zbioru są zasadniczo spójne i mieszczą się w definicji „interkulturowej" grupy L. Usystematyzowany opis cech formalnych charakterystycznych ułamków ceramiki uwzględniono w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).
Inne elementy kulturowe: Materiał ceramiczny KM
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 435
Uwagi: –

Ryc. III.75.1. Rudka, gm. Wiązowna, pow. otwocki. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.75.1. Rudka, Wiązowna municipality, Otwock district. Selected archived documentation

76

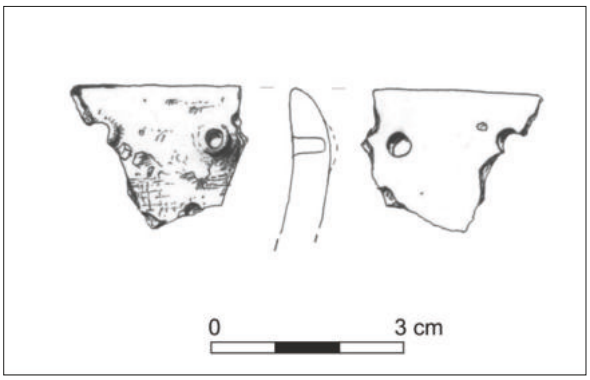
Miejscowość: Siwek (ob. część wsi Borki)
Stanowisko nr: 1
Gmina: Radzymin
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *1000 m od rz. Rządy na południe. Na wysokości południowego krańca wsi Siwek ok. 300 m na zachód od niego, w paśmie nie zalesionych wydm na skraju lasu* (Ryc. III.76.1)
Badania: Badania powierzchniowe, 13.10.1955 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/6033

Ryc. III.76.1. Siwek, stan. 1, gm. Radzymin, pow. wołomiński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.76.1. Siwek, site 1, Radzymin municipality, Wołomin district. Selected archived documentation

Inwentarz:

W analizowanej kolekcji odnaleźć możemy materiał ceramiczny kilku różnych kultur neolitycznych i wczesnobrązowych. Spośród nich wydzielono 14 ułamków o cechach nawiązujących do naczyń subneolitycznej kultury niemeńskiej. Niestety, ich stan zachowania uniemożliwia rekonstrukcję atrybutów makromorfologicznych. Odnotowano zaledwie jeden drobny ułamek ścienionej od zewnątrz i łukowato zwieńczonej krawędzi wylewu (9e) (Ryc. III.76.2). Jej górna część była w sposób charakterystyczny nachylona do wewnątrz. Ornament ograniczał się do podkrawędnych guzków wypychanych na stronę zewnętrzną (grupa zdobnicza IIa). Głębokie nakłucia spowodowały przebicie ścianek i powstanie otworków. Dobrze przygotowana masa ceramiczna schudzana była znaczną ilością gruboziarnistego tłucznia mineralnego barwy białej. Powierzchnie naczynia wygładzono. Kumulacja wskazanych cech pozwala sklasyfikować opisywany fragment w ramach „amforowej" grupy technologicznej E.
Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne KPL, KAK, KM, TKK

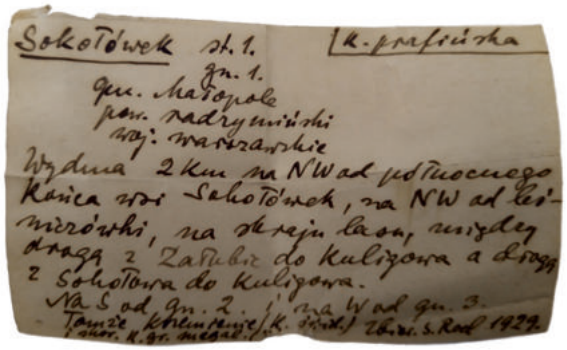

Ryc. III.76.2. Siwek, stan. 1, gm. Radzymin, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.76.2. Siwek, site. 1, Radzymin municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

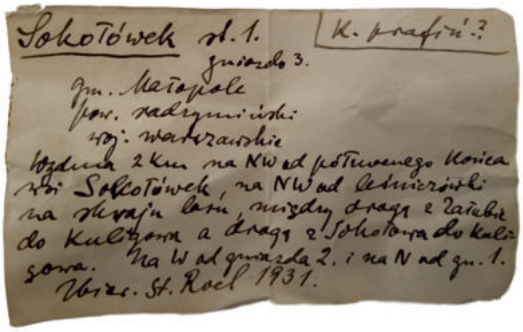
Literatura: –
Uwagi: Wraz z materiałem przechowywane są metryczki z różnych badań powierzchniowych S. Roela z lat 1932-1935 opisywanych jako Siwek lub Siwki. Prawdopodobnie zbiór stanowi mechaniczną mieszaninę źródeł pozyskanych w różnych okolicznościach i miejscach (?).

77

Miejscowość: Sokołówek
Stanowisko nr: 1
Gmina: Radzymin
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma położona 2 km na północny zachód od północnego krańca wsi Sokołówek, na północny zachód od leśniczówki, na skraju lasu między drogą z Załubic do Kulikowa, a drogą z Sokołówka do Kuligowa* (Ryc. III.77.1; III.77.2; III.77.3; III.77.4)
Badania: Badania powierzchniowe, 13.10.1955 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/4041

Ryc. III.77.1. Sokołówek, stan. 1, gm. Radzymin, pow. wołomiński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.77.1. Sokołówek, site. 1, Radzymin municipality, Wołomin district. Selected archived documentation

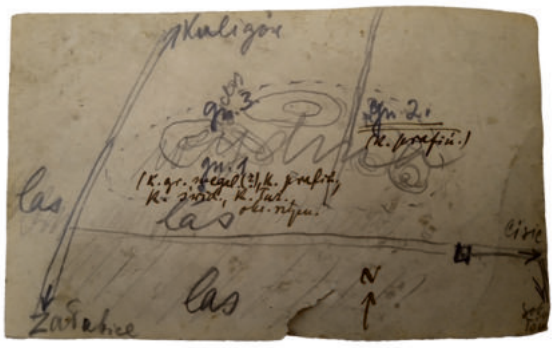

Ryc. III.77.2. Sokołówek, stan. 1, gm. Radzymin, pow. wołomiński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.77.2. Sokołówek, site. 1, Radzymin municipality, Wołomin district. Selected archived documentation

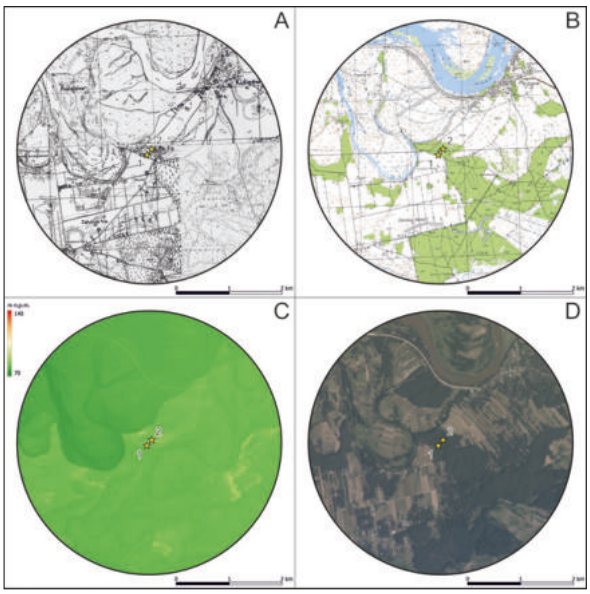
Inwentarz:

W strukturze zbioru zachował się częściowo podział na gniazda oznaczone numerami 1, 2 oraz 3. Z kolei, według informacji zawartych w publikacji E. Kempisty (1972, ryc. 4), ze skupiska nr 2 miało pochodzić wyłącznie zrekonstruowane w całości naczynie ostrodenne. Niestety nie natrafiono na nie podczas przeprowadzonej kwerendy. Z tego względu opis tej wyjątkowo cennej formy oparto na informacjach archiwalnych, korelując je z obserwacjami technologicznymi poczynionymi w toku analizy materiałów. Obecnie w zbiorze przypisanym do gniazda 1 zachowało się około 100 fragmentów pochodzących najprawdopodobniej z tego właśnie naczynia, częściowo wyklejonych i uzupełnionych gipsem. Należy zaznaczyć, że interesujące nas naczynie stanowiło kluczowy argument w procesie konstytuowania definicji typu Sokołówek.

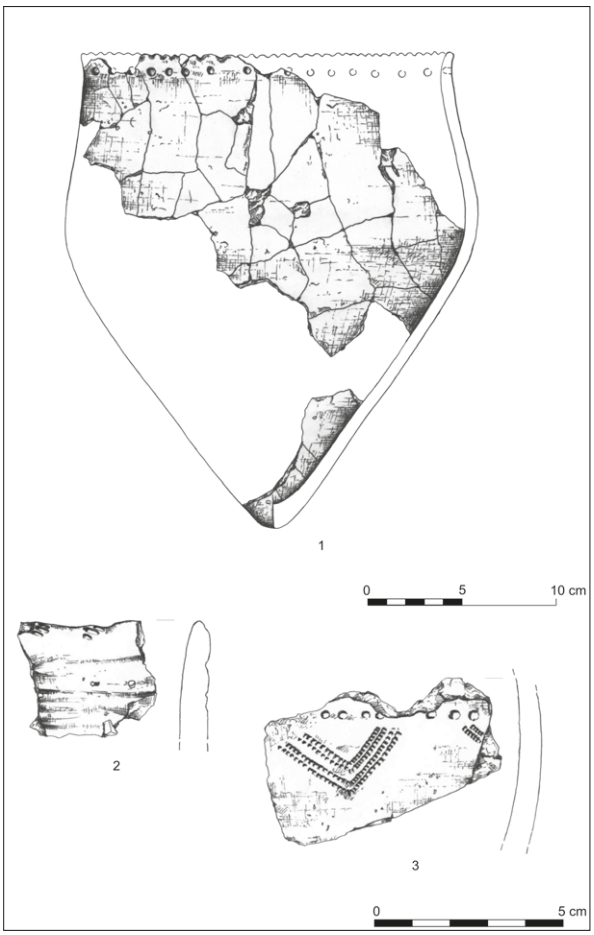
Z perspektywy typologicznej jest to forma jednoczłonowego garnka ostrodennego o delikatnie zaakcentowanej i lekko odchylonej na zewnątrz, łukowato zwieńczonej krawędzi wylewu (Ryc. III.77.5:1). Dobrze wyodrębniony brzusiec osiąga swą największą wydętość w około 2/3 wysokości naczynia, po czym

Ryc. III.77.3. Sokołówek, stan. 1, gm. Radzymin, pow. wołomiński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.77.3. Sokołówek, site. 1, Radzymin municipality, Wołomin district. Selected archived documentation

Ryc. III.77.4. Sokołówek, stan. 1, gm. Radzymin, pow. wołomiński. Lokalizacja stanowisk nr 1 (1) oraz 2 (2) na podkładzie: A – mapy topograficznej WIG 1:25000, różne wydania; B – mapy topograficznej PUWG 1965; C – numerycznego modelu terenu (dane ISOK); D – ortofotomapy terenu (dane geoportal.gov.pl)
Fig. III.77.4. Sokołówek, site 1, Radzymin municipality, Wołomin district. Location of sites no 1 (1) and 2 (2) on: A – topographic map, WIG 1:25000, various editions; B – topographic map, PUWG 1965; C – digital model of the area (isok.gov.pl); D – orthophotomap of the area (geoportal.gov.pl)

Ryc. III.77.5. Sokołówek, stan. 1, gm. Radzymin, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.77.5. Sokołówek, site. 1, Radzymin municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

zwężając się przechodzi płynnie w krótką, praktycznie niewyodrębnioną szyjkę. Cechy te pozwalają klasyfikować okaz w ramach typu 9,321. Skrajnie ubogie zdobnictwo ograniczone jest do pasma głębokich podkrawędnych dołków, wykonanych zapewne w sposób niepowodujący odkształceń (guzków) po stronie wewnętrznej. Krawędź wylewu ukształtowano poprzez głębokie karbowanie, powodujące jej plastyczne odkształcenie. Wysokość naczynia została określona na 25 cm i była większa względem średnicy wylewu wynoszącej 19,5 cm, z kolei grubość ścianek należy szacować na około 0,6 cm. Dobrze przygotowana i wypalona masa ceramiczna schudzana była niewielką ilością gruboziarnistego tłucznia mineralnego. Zarówno w przełamach, jak i na powierzchni zachowały się też negatywy bardzo cienkich włókien roślinnych (wodorostów?), niewątpliwie dodanych intencjonalnie do masy ceramicznej. Powierzchnia zewnętrzna jest równa i dobrze wygładzona. Od wewnątrz zachowały się wyraźne ślady przecierania, wykonane twardym narzędziem.

Podczas kwerendy w inwentarzu przypisanym do gniazda 1 zidentyfikowano również trzy ułamki krawędzi pochodzących z innego naczynia. To egzemplarze o ściankach ścienionych i łukowatym zwieńczeniu (Ryc. III.77.5:2). Ornament znajduje się wyłącznie na krawędzi, a wykonano go odciskami sznura obwijanego (tzw. ornament gąsienicowy). Powierzchnie noszą ślady silnego przecierania, co doprowadziło do ich plastycznych odkształceń. Masa ceramiczna zawiera znaczą ilość gruboziarnistego tłucznia mineralnego. Kumulacja tych cech pozwala klasyfikować je w ramach „klasycznoniemeńskiej" grupy M.

W części zbioru pochodzącej zapewne z gniazda 2 zidentyfikowano trzy fragmenty brzuśców. Jeden z nich posiadał zachowany ornament tzw. zwisających trójkątów lub łuczków wykonanych techniką ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III) narzędziem o dwuzębnym żądle (Ryc. III.77.5:3). W miejscu nasady szyjki ulokowano pasmo płytkich okrągłych dołków. Cechy technologiczne pozwalają klasyfikować go w ramach grupy L.

W części zbioru opisanej jako gniazdo 3 odnotowano pojedynczy niecharakterystyczny ułamek brzuśca.

Ogół atrybutów technostylistycznych ceramiki wydzielonej opisano w zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne elementy kulturowe: –

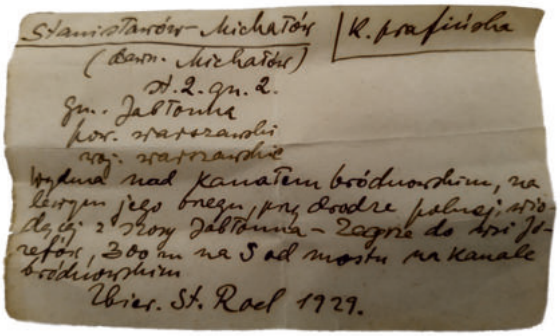
Literatura: E. Kempisty 1970, ryc. 82:5; 1972, s. 474, ryc. 4; T. Galiński 1991, ryc. 13c; A. Wawrusiewicz 2013, ryc. 3:1; 2015, ryc. 5

Uwagi: W katalogu zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie pod nr inw. II/4041 znajdują się zbiory przypisane do stanowisk Sokołówek 1 i 2. Zawarte tam opisy lokalizacyjne są zbieżne ze sobą oraz danymi przedstawionymi przez E. Kempisty (1972, s. 474) dla stan. 1. Prawdopodobnie całość kolekcji pochodzi z jednego miejsca a określenia funkcjonujące w inwentarzu dotyczą wyróżnionych w terenie gniazd.

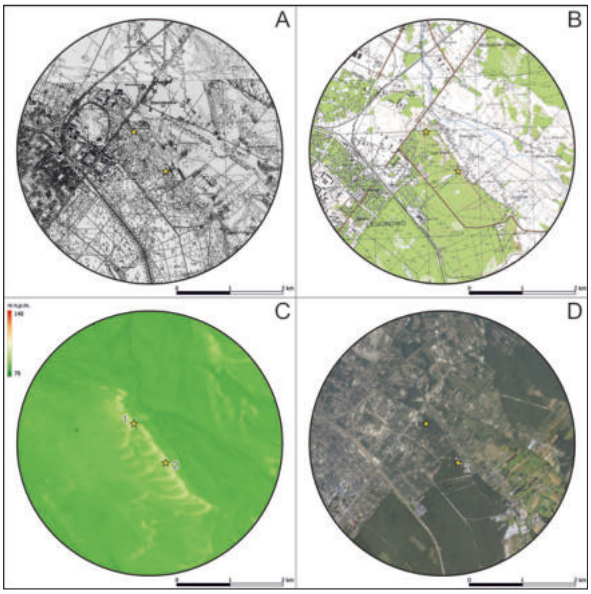
78

Miejscowość: Stanisławów (ob. Stanisławów Drugi)
Stanowisko nr: 2
Gmina: Nieporęt
Powiat: legionowski
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma nad kanałem bródnowskim, na lewym jego brzegu, przy drodze polnej wiodącej z szosy Jabłonna - Zegrze do wsi Józefów, 300 m. na południe od mostu na kanale bródnowskim; gniazdo 2* (Ryc. III.78.1; III.78.2:2)
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela, 1929 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/3545
Inwentarz:

Kolekcja składa się z 60 silnie rozdrobnionych ułamków ceramiki typu Linin, pochodzących z co najmniej czterech naczyń. Niestety, stan zachowania zbioru nie pozwala na rekonstrukcję atrybutów makromorfologicznych. Jedyny zachowany ułamek krawędzi należy do form ścienionych wewnętrznie i zakończonych łukowatym zwieńczeniem (2e) (Ryc. III.78.3:4). Wśród wątków zdobniczych zwraca uwagę obecność układów strefowych, złożonych z horyzontalnych żłobków lub pasm bruzdowych, rozdzielanych różnorodnymi odciskami (elementy grup zdobniczych IV, V i XV) (Ryc. III.78.2:3,4). Lokowano je w górnych częściach esowato profilowanych garnków. Na brzuścu innego pojemnika umieszczono krótkie, pionowe pasma wąskiego ściegu bruzdowego (Ryc. III.78.3:3). Wśród oznaczonych technologicznie, wydzielonych fragmentów ceramiki odnotowano znaczą różnorodność. Zabytki należące do omawianej kolekcji sklasyfikowano w ramach czterech grup technologicznych: J, K, E i L, co uniemożliwia określenie jakichkolwiek prawidłowości. Identyfikację atrybutów formalnych charakterystycznych ułamków ceramiki ujęto w zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Ryc. III.78.1. Stanisławów, stan. 2, gm. Nieporęt, pow. legionowski. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.78.1. Stanisławów, site. 2, Nieporęt municipality, Legionowo district. Selected archived documentation

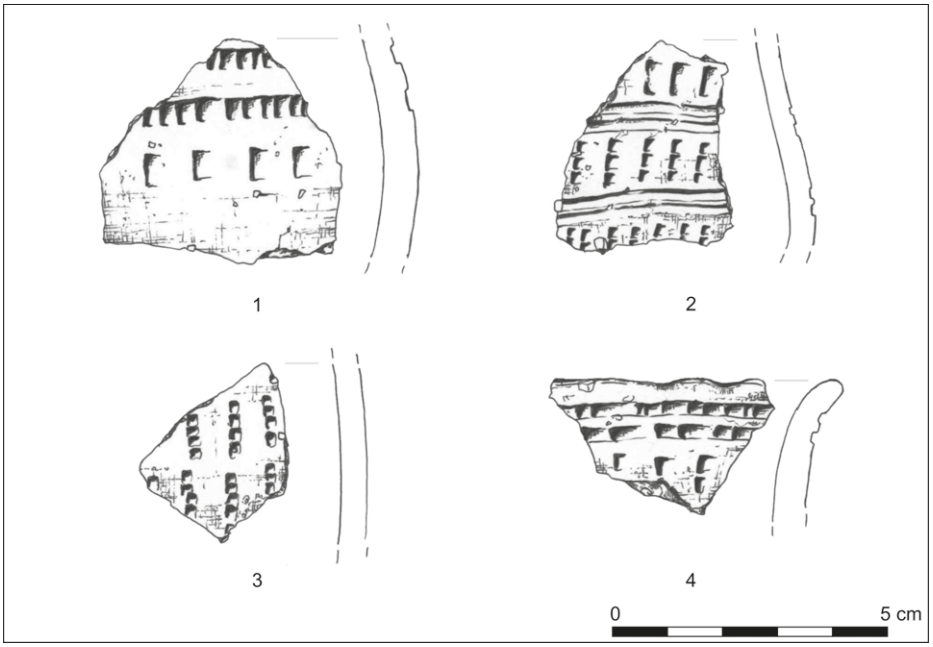

Ryc. III.78.2. Stanisławów, stan. 2, gm. Nieporęt, pow. legionowski. Lokalizacja stanowiska (2) na podkładzie: A – mapy topograficznej WIG 1:25000, różne wydania; B – mapy topograficznej PUWG 1965; C – numerycznego modelu terenu (dane ISOK); D – ortofotomapy terenu (dane geoportal.gov.pl)
Fig. III.78.2. Stanisławów, site. 2, Nieporęt municipality, Legionowo district. Location of site (2) on: A – topographic map, WIG 1:25000, various editions; B – topographic map, PUWG 1965; C – digital model of the area (isok.gov.pl); D – orthophotomap of the area (geoportal.gov.pl)

Inne elementy kulturowe: Materiał ceramiczny KM

Literatura: E. Kempisty 1972, s. 426,427, tabl. VIII:3–5

Uwagi: W pudełku oznaczonym nr inw. II/3545 znajdują się metryczki z nazwą Stanisławów-Jabłonna oraz Stanisławów-Michałów.

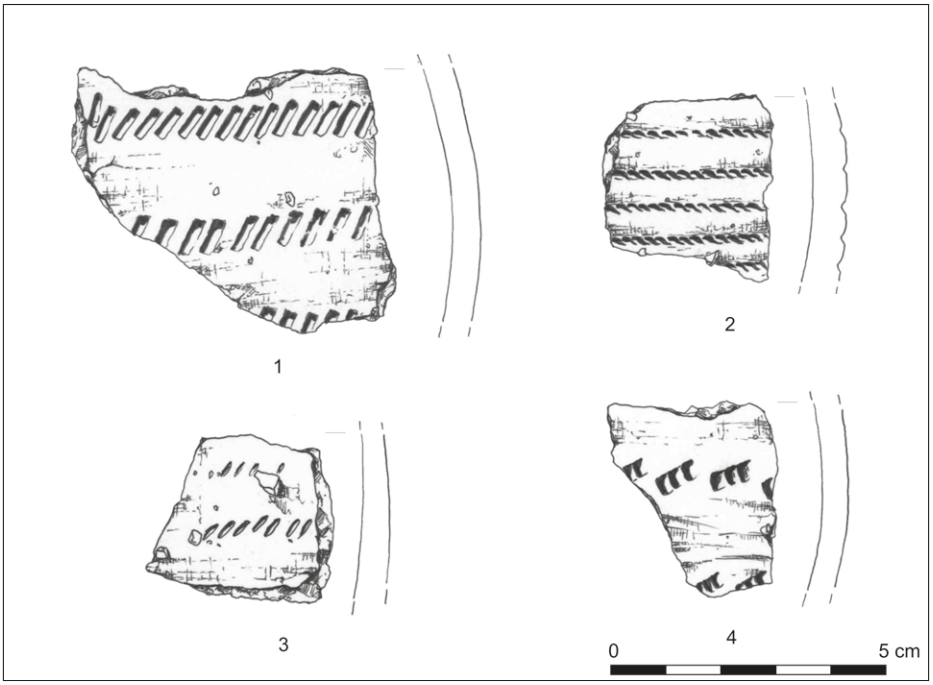
Ryc. III.78.3. Stanisławów, stan. 2, gm. Nieporęt, pow. legionowski. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.78.3. Stanisławów, site. 2, Nieporęt municipality, Legionowo district. Selected pottery artefacts

79

Miejscowość: Starogród
Stanowisko nr: –
Gmina: Siennica
Powiat: miński
Województwo: mazowieckie

Lokalizacja stanowiska: *Wydma*
Badania: Brak danych
Zbiory: PMA nr inw. II/4006
Inwentarz:

Relatywnie uboga kolekcja złożona z 13 silnie rozdrobnionych fragmentów ceramiki charakterystycznej dla typu Linin. Jedyny dystynktywny mikromorfologicznie okaz to ułamek krawędzi odchylonej wyraźnie

Ryc. III.79.1. Starogród, gm. Siennica, pow. miński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.79.1. Starogród, Siennica municipality, Mińsk Mazowiecki district. Selected pottery artefacts

na zewnątrz naczynia. Jej ścianki były ścienione od strony wewnętrznej, a zwieńczenie łukowate, częściowo ograniczone od zewnątrz (18c). Wśród stosowanych wątków i technik zdobniczych wyróżnić można lokowane na brzuścu, zwielokrotnione pasma diagonalnych odcisków, wykonanych stemplem o prostokątnym (grupa zdobnicza VII) lub wrzecionowatym żądle (grupa zdobnicza IX) (Ryc. III.79.1:1,3). W jednym przypadku odnotowano też krótkie, skośne linie „klasycznego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III) (Ryc. III.79.1:4) oraz zwielokrotnione poziome odciski sznura (grupa zdobnicza XVI) (Ryc. III.79.1:2). Ostatni z wątków ulokowano zapewne pod krawędzią, której zwieńczenie nie zachowało się. Opisu struktury technologicznej dokonano w oparciu o analizę sześciu fragmentów charakterystycznych. Zanotowano tu znaczną różnorodność, niewykazującą jakiejkolwiek lepiej czytelnej prawidłowości – wyróżniono aż pięciu grup technologicznych: E, J, K, L oraz M. Ogół opisu cech formalnych ceramiki zaprezentowano w zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne KPL, TKK

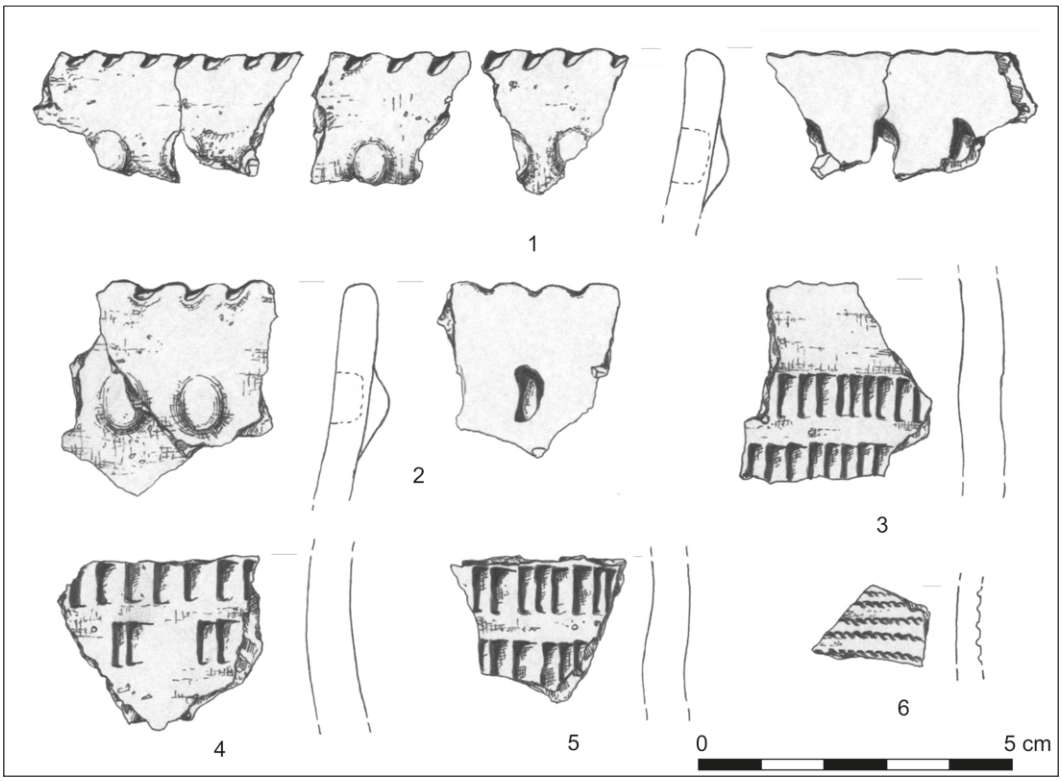
Literatura: L. Kozłowski 1924, s. 214, tabl. XX:17,18; S. Nosek 1957, s. 242; E. Kempisty 1972, s. 425, tabl. VI:14,15

Uwagi: –

80

Miejscowość: Stary Janków
Stanowisko nr: 1
Gmina: Radzymin
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma położona 600 m na Południe od Jankowa na skrzyżowaniu dróg z Helenowa – Jankowa do Czarnej Starej*
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela, 1931 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/3082
Inwentarz:

Dość jednorodny zbiór 448 ułamków cienko- i średniościennych naczyń o cechach subneolitycznych. Zapewne w całości należy wiązać go z „klasycznym" wariantem kultury niemeńskiej. Niestety, jego walory poznawcze ogranicza bardzo słaby stan zachowania (silne rozdrobnienie), uniemożliwiający rekonstrukcję cech makromorfologicznych. Detale tektoniki ograniczają się do kilku ułamków prostych, zwieńczonych łukowato (1e) krawędzi pochodzących z jednego lub dwóch naczyń (Ryc. III.80.1:1,2). Cechują się one analogiczną konstrukcją, jak i techniką wykonania ornamentu, złożonego z guzków wypychanych na stronę zewnętrzną (grupa zdobnicza IIa) oraz dookolnego pasma bruzdowego na brzegu (grupa zdobnicza IV). Z kolei na

Ryc. III.80.1. Stary Janków, stan. 1, gm. Radzymin, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.80.1. Stary Janków, site 1, Radzymin municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

czterech ułamkach szyjek i brzuśców zachowały się fragmenty konstrukcji złożonych z pasm „klasycznego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III), wykonanych w kilku powtarzalnych układach horyzontalnych (Ryc. III.80.1:3-5). Jedyny fragment zdobiony ornamentem sznurowym jest trudny w jednoznacznej klasyfikacji taksonomicznej (Ryc. III.80.1:6). Cechy technologiczne zbioru scharakteryzowano na podstawie próby złożonej z 50 fragmentów naczyń (obejmującej całość elementów dystynktywnych stylistycznie). We względnie równych proporcjach stwierdzono receptury technologiczne klasyfikowane w ramach grup J i L. Ich udział wynosił odpowiednio 48% i 40%. „Klasycznoniemeńskie" cechy technologiczne (grupa M), widoczne m.in. w sposobie opracowania powierzchni (przecierania) i w nieustandaryzowanej granulometrii domieszki, dokumentowano znacznie rzadziej, a ich udział można określić na około 12%. Ogół cech formalnych ceramiki wydzielonej ujęto z zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne elementy kulturowe: Materiał ceramiczny KCSZ
Literatura: E. Kempisty 1970, ryc. 84:4,5; 1972, s. 465, tabl. XXVIII:4
Uwagi: W katalogu E. Kempisty (1972, s. 465) stanowisko opisane jako Janków Stary

81

Miejscowość: Śniadków Górny
Stanowisko nr: 1
Gmina: Sobienie Jeziory
Powiat: otwocki
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: Brak danych
Badania: Brak danych
Zbiory: PMA nr inw. II/3781
Inwentarz:

Z bardzo złożonej kulturowo i chronologicznie kolekcji wyselekcjonowano 13 drobnych fragmentów ceramiki nawiązującej do z typu Linin. Z uwagi na brak elementów dystynktywnych stylistycznie, zrezygnowano z prowadzenia szerzej zakrojonych analiz technologicznych.

Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne KCWR, KAK, KM, TKK, KŁ
Literatura: –
Uwagi: –

82

Miejscowość: Śniadków Górny
Stanowisko nr: 3
Gmina: Sobienie Jeziory
Powiat: otwocki
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: Brak danych
Badania: Brak danych
Zbiory: PMA nr inw. II/3783
Inwentarz:

Zbiór niehomogeniczny, stanowiący mieszaninę materiałów ceramicznych różnych kultur z okresu neolitu, epoki brązu oraz wczesnej epoki żelaza. Wśród nich wystąpiło kilkanaście drobnych, niecharakterystycznych fragmentów typu Linin. Z uwagi na brak jakichkolwiek form dystynktywnych stylistycznie odstąpiono od prowadzenia bardziej zaawansowanych analiz.

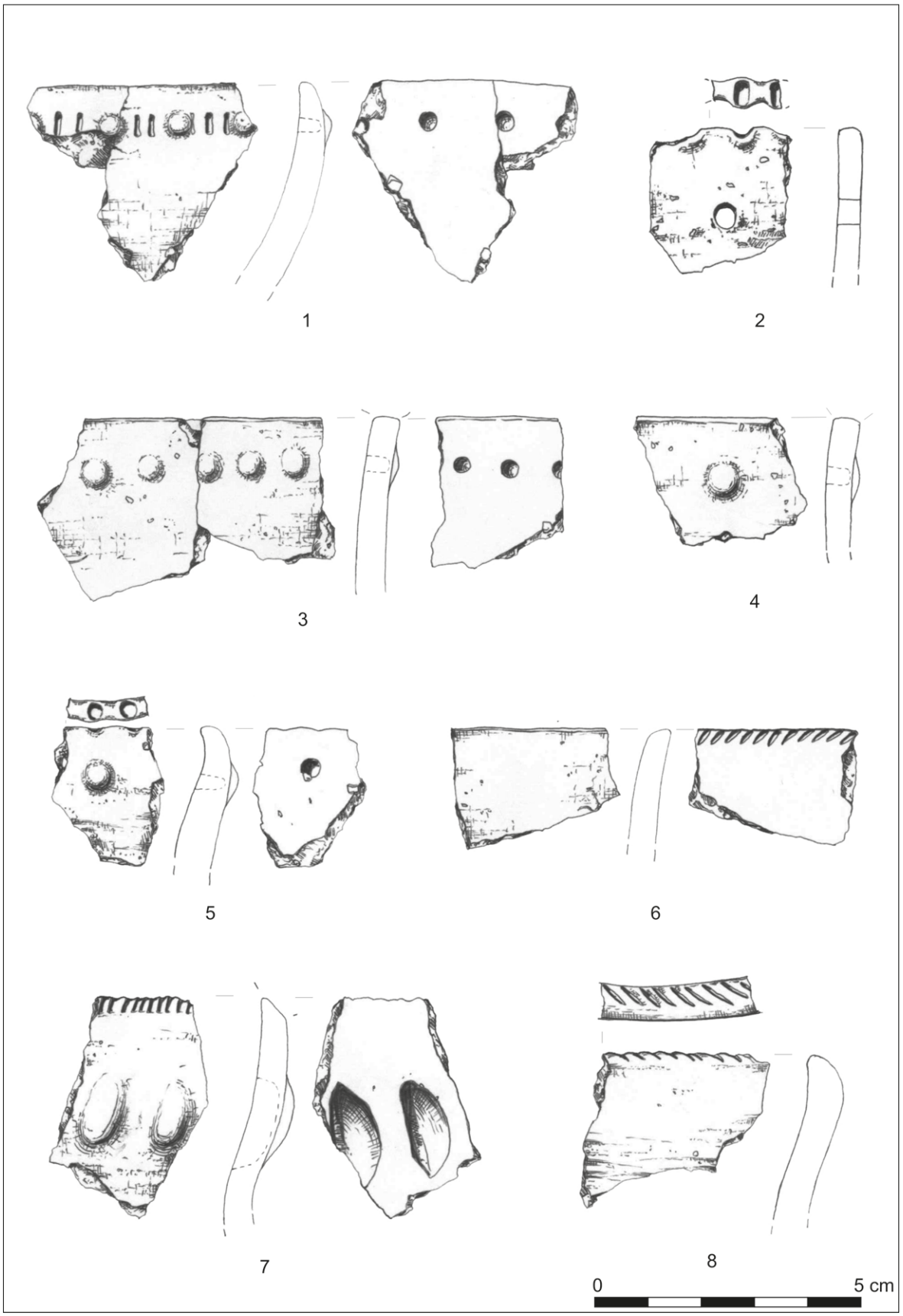
Inne kulturowe: Materiały ceramiczne KCWR, KM, TKK, WEŻ
Literatura: –
Uwagi: –

83

Miejscowość: Śniadków Górny
Stanowisko nr: 4
Gmina: Sobienie Jeziory
Powiat: otwocki
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Gniazdo 1*
Badania: Badania L. Sawickiego, 1923, 1929 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/3784
Inwentarz:

Ze stanowiska 4 w Śniadkowie Górnym pochodzi jedna z najbardziej różnorodnych kolekcji mazowieckiej ceramiki subneolitycznej. Choć nie należy ona do najliczniejszych (110 fr.), to stanowi zbiór o wysokich walorach poznawczych. Już wstępna jego analiza ujawniła różnorodne genetycznie elementy, świadczące o złożonej strukturze. Wśród podstawowych części wyróżnić można: wczesnosubneolityczną ceramikę typu Sokołówek (a), ułamki naczyń „klasycznej" kultury niemeńskiej (b) oraz typu Linin (c).

a. Elementy typu Sokołówek, reprezentowane są przez pojedynczy fragmentu krawędzi wylewu słabo profilowanego, cienkościennego, zapewne ostrodennego naczynia (Ryc. III.83.1:2). Egzemplarz należy do form o prostych ściankach i łukowatym zwieńczeniu (typ 1e). Brzeg jest silnie odkształcony przez głębokie odciski, prowadzone prostopadle względem obwodu, czego efektem są wyraźne karby (grupa zdobnicza XXIIa). Pod wylewem umieszczono pasmo dookolnych otworków (grupa zdobnicza Ia). Dobrze przygotowana i wypalona masa ceramiczna schudzana była niewielką ilością gruboziarnistego tłucznia mineralnego oraz drobnowłóknistą domieszką roślinną (wodorosty?). Opisanych atrybutów technologicznych nie stwierdzono podczas analizy tzw. ułamków niecharakterystycznych.

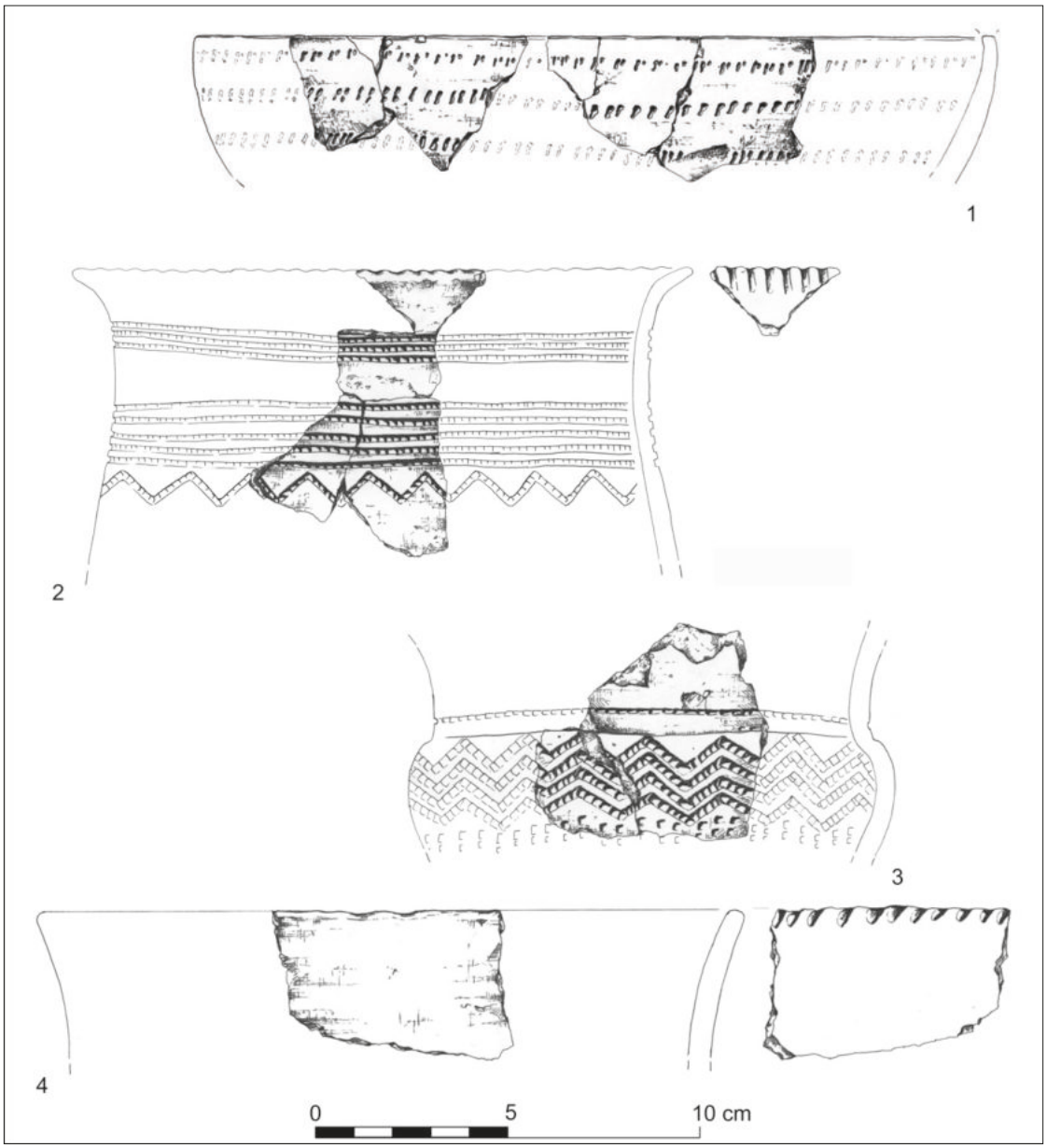

Ryc. III.83.1. Śniadków Górny, stan. 4, gm. Sobienie Jeziory, pow. otwocki. Wybór zabytków ceramicznych
Fi**g. III.83.1.** Śniadków Górny, site 4, Sobienie Jeziory municipality, Otwock district. Selected pottery artefacts

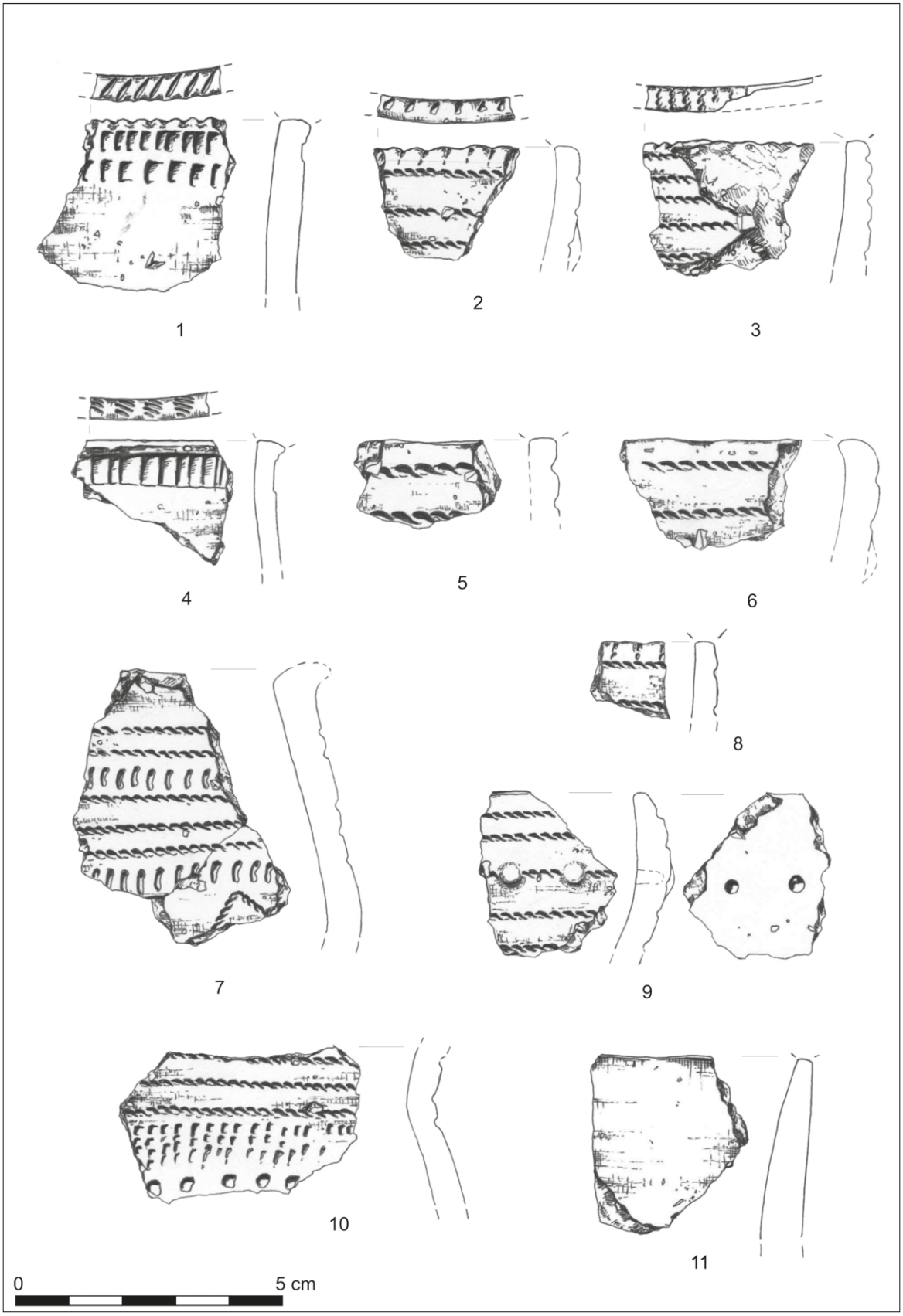
b. Zdecydowanie liczniej reprezentowane są fragmenty ceramiki o cechach „klasycznej" kultury niemeńskiej. Identyfikowano je niemal wyłącznie na podstawie krawędzi wylewów posiadających charakterystyczne elementy morfologiczne i stylistyczne (Ryc. III.83.1:1,3-5,7) Opisywane ułamki pochodzą z co najmniej pięciu naczyń o nierozpoznanych cechach makromorfologicznych. Można jednak zauważyć, iż przynajmniej w części przypadków, krawędzie zostały wyraźnie nachylone do wewnątrz, co nawiązuje do tzw. naczyń z wolem, pojawiających się dość często w inwentarzach późnych faz rozwojowych kultury niemeńskiej (Ryc. III.83.1:1,5). Wśród identyfikowanych typologicznie form notowano porównywalny udział egzemplarzy o ściankach prostych, jak i ścienionych od strony zewnętrznej. Pośród pierwszych pojawiały się zwieńczenia zaokrąglone (1e) oraz ścięte poziomo (1k) i diagonalnie na zewnątrz (1j). W przypadku drugich notowano właściwie wyłącznie okazy zaokrąglone o nieograniczonym zwieńczeniu (9e). Pośród wątków zdobniczych dominowały podkrawędne guzki wypychane wyłącznie na stronę zewnętrzną (grupa zdobnicza IIa). Miały one przeważnie dość regularny kształt, zbliżony do okręgu o średnicy około 0,5 cm (Ryc. III.83.1:1,3-5). Zdarzały się jednak guzki owalne o dość znacznych rozmiarach (Ryc. III.83.1:7). Ornament ten uzupełniały niekiedy pasma odciskanych słupków (grupa zdobnicza VI) lub zwielokrotnionych niewielkich punktów. Przynajmniej w dwóch przypadkach zdobiono również wylewy, gdzie lokowano odciskane punkty (grupa zdobnicza XII), bądź dookolne pasmo „klasycznego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III) (Ryc. III.83.1:5,7). Wśród atrybutów technologicznych, określonych dla fragmentów posiadających zachowane cechy stylistycznie, dominują receptury „amforowe" (grupa E), które charakteryzują gruboziarniste domieszki mineralne. Znacznie rzadziej rejestrowano „interkulturowe" receptury klasyfikowane w ramach grupy L oraz tzw. ceramikę delikatną grupy K. Najpewniej z późnym etapem rozwoju kultury niemeńskiej łączyć należy również kilka fragmentów naczyń, posiadających typowe dla niej cechy technologiczne, m.in. wyraźne przecieranie powierzchni (grupa M). Wśród nich znalazły się dwa ułamki krawędzi wyraźnie nachylone do wnętrza i ścienione od strony zewnętrznej (Ryc. III.83.1:8). Naczynie to (zapewne jedno) nie ma jednak typowych, „niemeńskich" zdobień podkrawędnych (guzków), a ornament ograniczał się do nacinania wylewu.

c. Ceramika typu Linin niewątpliwie należy do najliczniejszych i najbardziej różnorodnych elementów kolekcji. Niestety, stan jej zachowania, podobnie jak w przypadku wyżej opisanych materiałów, ogranicza zakres obserwacji. Niemniej, na podstawie kilku częściowo zrekonstruowanych form można wskazać obecność esowato profilowanych, zapewne płaskodennych garnków o wyraźnie odchylonej na zewnątrz krawędzi wylewu, wyodrębnionej powyżej 7/8 wysokości i łagodnie profilowanym brzuścu, zlokalizowanym, mniej więcej, w połowie wysokości naczynia (typ 8,212) (Ryc. III.83.2:2). Ornament o konstrukcji strefowej, złożony z segmentowanych, poziomych pasm ściegu bruzdowego i umieszczonego pod nim – wykonanego w ten sam sposób – zygzaka (grupa zdobnicza V), ulokowano na szyjce oraz w górnej części brzuśca. Po wewnętrznej stronie krawędzi widoczne są bardzo plastyczne odciski prostokątnego stempla (grupa zdobnicza VI). Odtworzona średnica wylewu wynosi około 16 cm i jest zapewne zbliżona do rekonstruowanych wymiarów brzuśca. W kolekcji zachowało się również kilka ułamków środkowej części silnie profilowanego puchara (Ryc. III.83.2:3). Wyraźnie zaznaczony, łukowaty brzusiec miał średnicę około 10,5 cm, zaś dobrze wyodrębniona szyjka była odchylona na zewnątrz. Tektonikę naczynia podkreślał ornament, złożony z pasma wąskiego ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza V). Na brzuścu umieszczono cztery linie zygzaków bruzdowych, pod którymi znajdowało się podwójne pasmo płytkich dołków (grupa zdobnicza XII lub IV). Sądzić można również, iż przynajmniej w jednym przypadku mamy do czynienia z górną częścią dość dużej jednoczłonowej, łukowato profilowanej misy o prostej krawędzi, delikatnie nachylonej do wewnątrz oraz wylewie zakończonym prostym ścięciem (1k) (Ryc. III.83.2:1). Jej średnica wynosi około 21 cm. Ornament składał się z trzech (?), horyzontalnych pasm odciskanych diagonalnie, dość nieregularnych słupków. Wśród pozostałych atrybutów morfologicznych można wskazać 18 krawędzi wylewów pochodzących z innych naczyń. W zdecydowanej większości były to egzemplarze o ściankach prostych (ponad 65%). Rzadziej notowano formy ścienione od strony zewnętrznej. W dwóch przypadkach towarzyszyło temu równoczesne delikatne pogrubienie od wewnątrz. Pośród zwieńczeń najczęstsze są warianty łukowate nieograniczone bądź ograniczone od wewnątrz (typy 1e, 9d, 11e). Stosunkowo wysoka, niemal 40-procentowa jest też frekwencja egzemplarzy ściętych prosto (1k, 2k). Fragmenty den są reprezentowane zaledwie przez dwa egzemplarze form płaskich, niewyodrębnionych. Jeden z nich sklasyfikowano w ramach typu 3a.

Określenie typologiczne drugiego jest niemożliwe z uwagi na stan zachowania. Zakres stosowanych wątków i technik zdobniczych był bardzo szeroki. Wyraźnie zaznacza się tu ponadprzeciętna frekwencja wątków sznurowych (grupa zdobnicza XVI), które tworzyły samodzielne, zwielokrotnione, bądź złożone konstrukcje zdobnicze. Ornament sznurowy w postaci poziomych pasm lokowano zarówno w strefie podkrawędnej, jak i na szyjkach naczyń (Ryc. III.83.3:2,3,5-10). Niekiedy w ten sposób podkreślano tektonikę (Ryc. III.83.3:10). W pierwszym przypadku współwystępuje on czasem z guzkami wypychanymi na stronę zewnętrzną (Ryc. III.83.3:2,6). W drugim, stanowi element bardziej złożonych, strefowych konstrukcji, gdzie linie odcisków sznura rozdzielanie lub uzupełniane były zygzakami oraz odciskami zróżnicowanych stempelków (Ryc. III.83.3:7). Odciski sznura lokowano również na krawędzi (Ryc. III.83.3:3). Rzadziej występują zdobienia bruzdowe, okalające jednym lub dwoma rzędami powierzchnię zewnętrzną krawędzi (Ryc. III.83.3:1,4) lub bliżej nieokreśloną część brzuśca (grupy zdobnicze III, IV, V) (Ryc. III.83.4:3,4). Niekiedy przy użyciu tej techniki wykonywano zygzaki lub krokiewki (?). Do sporadycznych należą zróżnicowane układy odcisków stempelka o prostokątnym żądle,

Ryc. III.83.2. Śniadków Górny, stan. 4, gm. Sobienie Jeziory, pow. otwocki. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.83.2. Śniadków Górny, site 4, Sobienie Jeziory municipality, Otwock district. Selected pottery artefacts

Ryc. III.83.3. Śniadków Górny, stan. 4, gm. Sobienie Jeziory, pow. otwocki. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.83.3. Śniadków Górny, site 4, Sobienie Jeziory municipality, Otwock district. Selected pottery artefacts

które uzupełniały czasem łuczki (Ryc. III.83.4:2,5). Znaczna część krawędzi wylewów była ornamentowana dookolnym pasmem odcisków stempla o wrzecionowatym żądle, wykonanych pod kątem w stosunku do linii obwodu naczynia (Ryc. III.83.2:4, III.83.3:1,2). W pojedynczym przypadku odnotowano również nakrawędny ornament sznura obwijanego (Ryc. III.83.3:4). Z uwagi na niehomogeniczność zbioru opis struktury technologicznej przeprowadzono na podstawie analizy fragmentów charakterystycznych. Większość z nich (65 fr.) posiadało zachowane wszystkie elementy pozwalające na dokonanie klasyfikacji. Zidentyfikowano aż sześć grup technologicznych, z których żadna nie była dominująca. W równych proporcjach (28%) wystąpiły receptury „interkulturowe" grupy L oraz „amforowe" grupy E. Nieco rzadziej rejestrowano cechy grupy J oraz tzw. ceramikę delikatną (grupa K). Ich udział wynosił odpowiednio 22 i 18%. Pozostałe technologie sklasyfikowane w ramach grup G oraz M rejestrowano już sporadycznie, a ich udział można szacować na 3 i 1%. Usystematyzowany opis cech formalnych ceramiki zaprezentowano w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

xxx

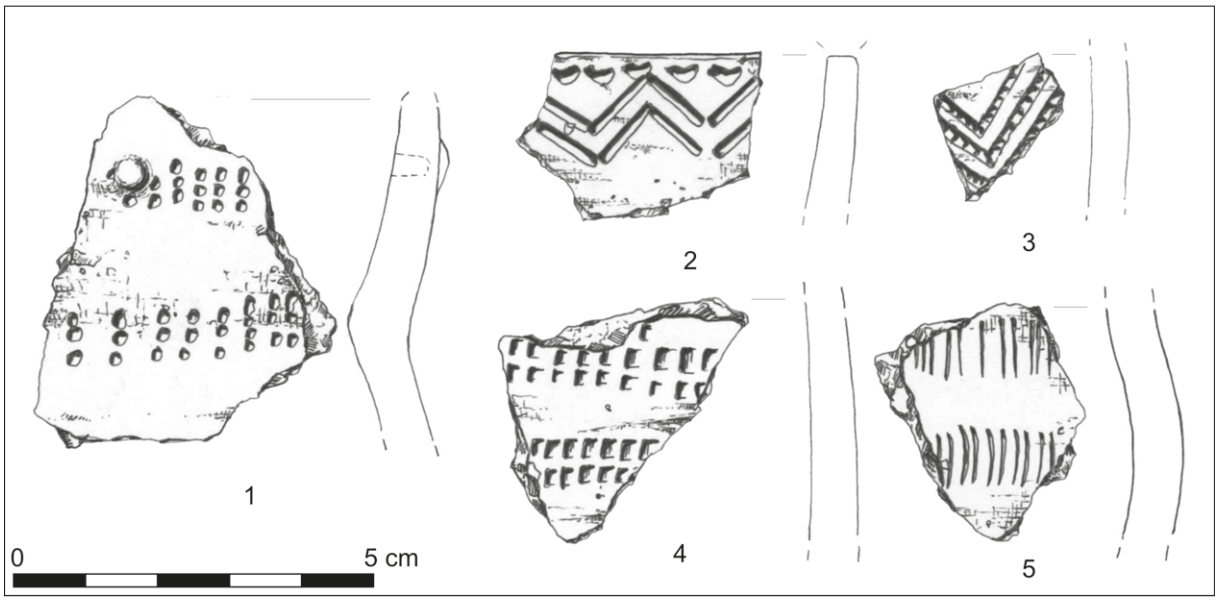
Z względu na wielokulturowy charakter, poziom skomplikowania oraz wagę poznawczą zbioru zabytków krzemiennych ze stanowiska 4 w Śniadkowie (m.in. obecność unikatowych materiałów KCWR) proces jego analizy ograniczono do opisu trójkątnego grocika o ewidentnych cechach subneolitycznych (Ryc. VII.2:6). Jego szczegółową charakterystykę przedstawiono w Rozdziale VII.

Inne kulturowe: Materiały ceramiczne KCWR, TKK
Literatura: S. Nosek 1957, s. 241; E. Kempisty 1972, s. 435,436, tabl. XI:1–14; D. Manasterski 2014a, tabl. XII:1,2; 2014b, s. 84,87,88, ryc. 22:2, 26:1
Uwagi: –

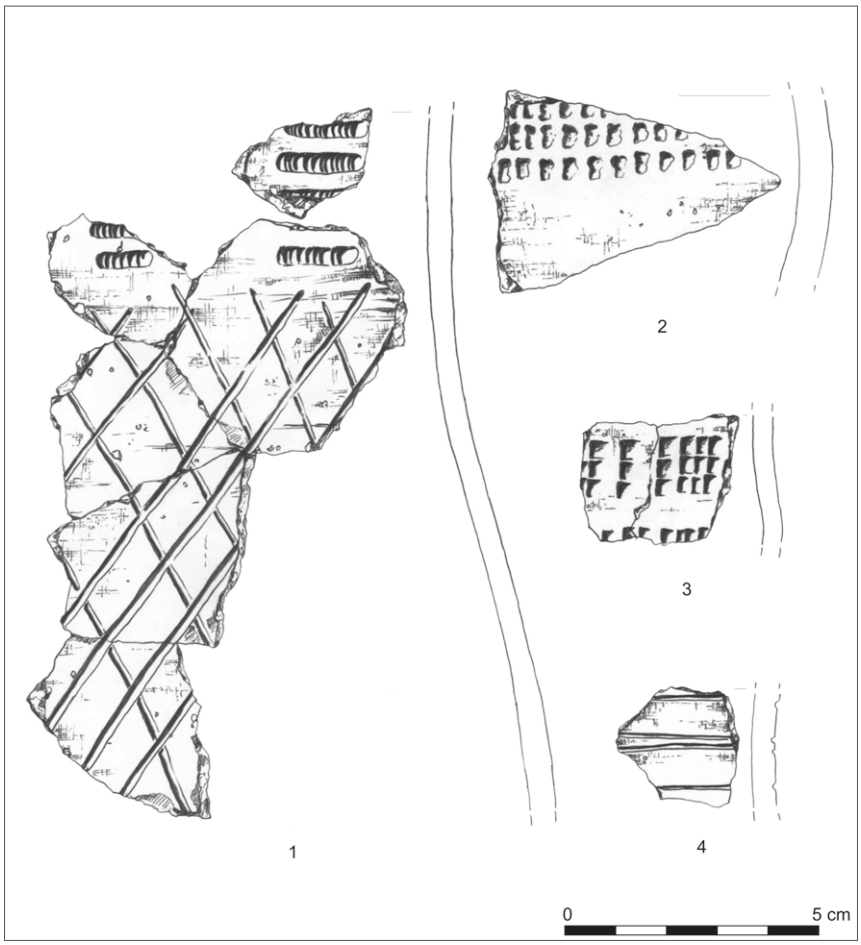
84

Miejscowość: Świdry Wielkie
Stanowisko nr: –
Gmina: Otwock
Powiat: otwocki
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Przy zakolu Świdra*
Badania: Badania S. Krukowskiego, 1920 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/3800
Inwentarz:

Analizując złożoną i wielokulturową strukturę zbioru, wyodrębniono kilkadziesiąt ułamków ceramiki ugrupowań subneolitycznych. Są to fragmenty minimum pięciu naczyń o cechach „klasycznej" kultury niemeńskiej oraz typu Linin. Sklasyfikowano je na podstawie zdobnictwa i atrybutów technologicznych. Niestety, nie zachowały się tu jakiekolwiek elementy mogące identyfikować detale morfologiczne. Naczynia „niemeńskie" reprezentowane są przez minimum trzy okazy. Brzusiec jednego z nich w całości pokryto ornamentem rytej siatki rombookiej (grupa zdobnicza XVII) (Ryc. III.84.1:1). Nad nią, na szyjce naczynia umieszczono zwielokrotnione, segmentowane wertykalnie pasma „klasycznego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III). Ostatnie ze wspomnianych układów notowano również na powierzchni trzech fragmentów pochodzących

Ryc. III.83.4. Śniadków Górny, stan. 4, gm. Sobienie Jeziory, pow. otwocki. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.83.4. Śniadków Górny, site 4, Sobienie Jeziory municipality, Otwock district. Selected pottery artefacts

Ryc. III.84.1. Świdry Wielkie, gm. Otwock, pow. otwocki. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.84.1. Świdry Wielkie, Otwock municipality, Otwock district. Selected pottery artefacts

z innego pojemnika. W górnej części brzuśca kolejnego naczynia umieszczono podobne pasma bruzdowe (grupa zdobnicza III), wykonane narzędziem wielozębnym (Ryc. III.84.1:3). Wszystkie fragmenty należały do form wybitnie cienkościennych. Powierzchnie nosiły niekiedy ślady obustronnego przecierania, które miejscami dość dokładnie zagładzono. Masa ceramiczna zawierała domieszkę piasku i drobnoziarnistego tłucznia mineralnego o niejednorodnej barwie. W przełamach widoczne były niekiedy „rurkowate" negatywy bardzo drobnych włókien roślinnych. Cechy technologiczne skumulowały się w ramach grup K i M.

Ceramika „linińska" jest słabiej reprezentowana. Wyodrębniono ją na podstawie zdobnictwa, które ograniczało się do zwielokrotnionych pasm odciskanych punktów (grupa zdobnicza XII) i segmentowanych poziomo linii rytych (grupa zdobnicza XV) (Ryc. III.84.1:2,4). Ornamenty takie lokowano odpowiednio na brzuścu lub szyjce. Cechy technologiczne mieściły się w definicji „wczesnobrązowych" grup J i K, kumulujących dobrze wygładzone naczynia cienko- i średniościenne, wykonane z masy ceramicznej schudzanej drobnoziarnistą domieszką tłucznia mineralnego i piasku.

Sformalizowany opis charakterystycznych fragmentów ceramiki subneolitycznej zaprezentowano w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

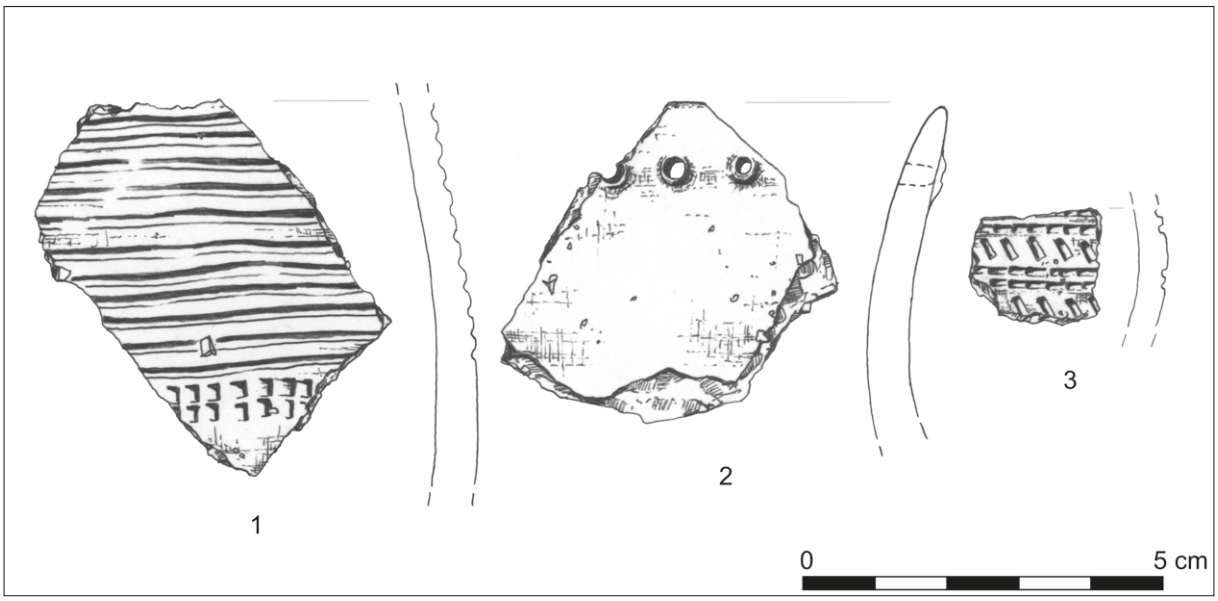
Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne KPL, KAK, KM, KŁ

Literatura: E. Kempisty 1972, s. 436

Uwagi: W opracowaniu E. Kempisty (1972, s. 436) wykazano wyłącznie niezdobiony ułamek ceramiki.

85

Miejscowość: Świdry Wielkie
Stanowisko nr: 1
Gmina: Otwock
Powiat: otwocki
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: Brak danych
Badania: badania powierzchniowe L. Sawickiego i S. Krukowskiego w latach 1919–1932
Zbiory: PMA nr inw. III/7004
Inwentarz:

Ryc. III.85.1. Świdry Wielkie, stan. 1, gm. Otwock, pow. otwocki. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.85.1. Świdry Wielkie, site 1, Otwock municipality, Otwock district. Selected pottery artefacts

Niewielki, liczący trzy fragmenty, zbiór ceramiki subneolitycznej został wyselekcjonowany z dużej i wybitnie niehomogenicznej kolekcji, zawierającej świadectwa osadnictwa różnych kultur z okresu neolitu i epoki brązu. Jedyny ułamek krawędzi wylewu należy do form ścienionych obustronnie i zakończonych łukowatym, nieograniczonym zwieńczeniem (typ 10e) (Ryc. III.85.1:2). Poniżej krawędzi umieszczono pasmo guzków wypychanych na stronę zewnętrzną (grupa zdobnicza II). Intensywność wykonania tego zabiegu spowodowała ich przebicie na wylot. Pozostałe fragmenty (brzuśców) ornamentowane były strefowym układem wąskich pasm bruzdowych, diagonalnie odciskanych słupków (grupy zdobnicze V i VIII) (Ryc. III.85.1:3) lub poziomymi żłobkami ograniczonymi od dołu podwójną linią „rozrzedzonego" ściegu bruzdowego (grupy zdobnicze XV i IV) (Ryc. III.85.1:1). Ogół atrybutów technologicznych sklasyfikowano w ramach „wczesnobrązowej" grupy J oraz „interkulturowej" grupy L. Zapewne opisanym fragmentom towarzyszy bliżej niekreślona, choć z pewnością nieliczna, grupa ceramiki pozbawionej dystynktywnych cech stylistycznych. Jej wiarygodne wyróżnienie jest niemożliwe z uwagi na złożoną strukturę kolekcji.

Sformalizowany opis charakterystycznych fragmentów ceramiki subneolitycznej zaprezentowano w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne KPL, KCSZ, PDZ, KM, TKK, KŁ
Literatura: –
Uwagi: –

86

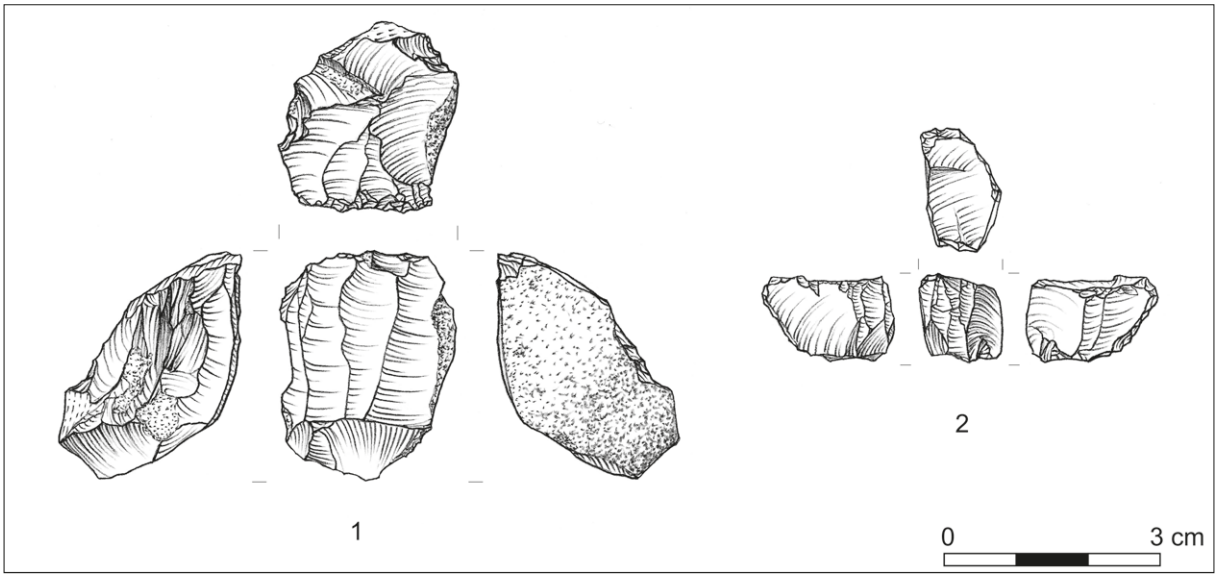
Miejscowość: Tłuszcz
Stanowisko nr: –
Gmina: Tłuszcz
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: Brak danych
Badania: Brak danych
Zbiory: PMA nr inw. II/2625
Inwentarz:

Bardzo skromna kolekcja ceramiki o ograniczonych walorach poznawczych. W jej obrębie wyróżniono (obok materiałów „trzcinieckich") zaledwie cztery, niecharakterystyczne ułamki naczyń, które swymi cechami technologicznymi nawiązują do ceramiki typu Linin.

xxx

Kolekcja zabytków krzemiennych liczy 80 okazów. Formy wykonane z lokalnego kredowego narzutowca (46 szt.) zdecydowanie dominują nad wytworami z importowanego ze złóż świętokrzyskich krzemienia czekoladowego (10 szt.). Z powodu wysokiego stopnia przepalenia lub patynizacji nie udało się oznaczyć 24 artefaktów.

Najliczniejszą, ale przy tym najmniej charakterystyczną grupę typologiczną tworzy 48 odłupków, wśród których występują zarówno okazy związane z techniką uderzenia bezpośredniego, jak też łuszczniową. W wielu przypadkach jednoznaczne określenie sposobu obróbki nie było możliwe z uwagi na słaby stan zachowania (fragmentację) analizowanych okazów.

Ryc. III.86.1. Tłuszcz, gm. Tłuszcz, pow. wołomiński. Wybór zabytków krzemiennych
Fig. III.86.1. Tłuszcz, Tłuszcz municipality, Wołomin district. Selected flint artefacts

Poza odłupkami, produkty debitażu reprezentowane są przez 17 fragmentów wiórów. Część z nich wykazuje szereg podobieństw w zakresie parametrów techno-morfologicznych, stanowiących egzemplifikację koncepcji zestandaryzowanych, jednopiętowych wiórów mediolitycznych o wysokim stopniu regularności realizowanej za pomocą techniki pośrednika. Świadczą o tym takie atrybuty jak: jednopiętowości; równoległy układ krawędzi bocznych i grani międzynegatywowych; fasetowane piętki bez śladów abrazji bądź prawcowania; prosty profil z gwałtownym załamaniem w części wierzchołkowej oraz dorsalnym wychylaniem w partii przysęczkowej; charakterystyczne skrzydełka i/lub nawis na krawędzi piętki. Zupełnie odmianą koncepcję eksploatacyjną ilustrują trzy mikrolityczne, nieregularne wióry wykonane z narzutowego krzemienia bałtyckiego. Odbito je za pomocą techniki uderzenia bezpośredniego. Do tego samego komponentu techno-morfologicznego nawiązują dwa wybitnie mikrolityczne, jednopiętowe rdzenie wiórowe.

Kategoria narzędzi obejmuje 16 okazów, tj. 10 skrobaczy, trzy półtylczaki, dwa wióry retuszowane w typie prostokątnych wkładek oraz drapacz wiórowy.

Ze śladami osadnictwa "linińskiego" najprawdopodobniej należy łączyć sześć zabytków – dystalny fragment niewielkiego drapacza wykonanego na jednopiętowym, bardzo regularnym wiórze z krzemienia czekoladowego, fragmenty wiórów pośrednikowych oraz półtylczaki.

W przypadku pozostałych form klasyfikacja kulturowo-chronologiczna nie jest możliwa z racji na ich niedystynktywny charakter.

xxx

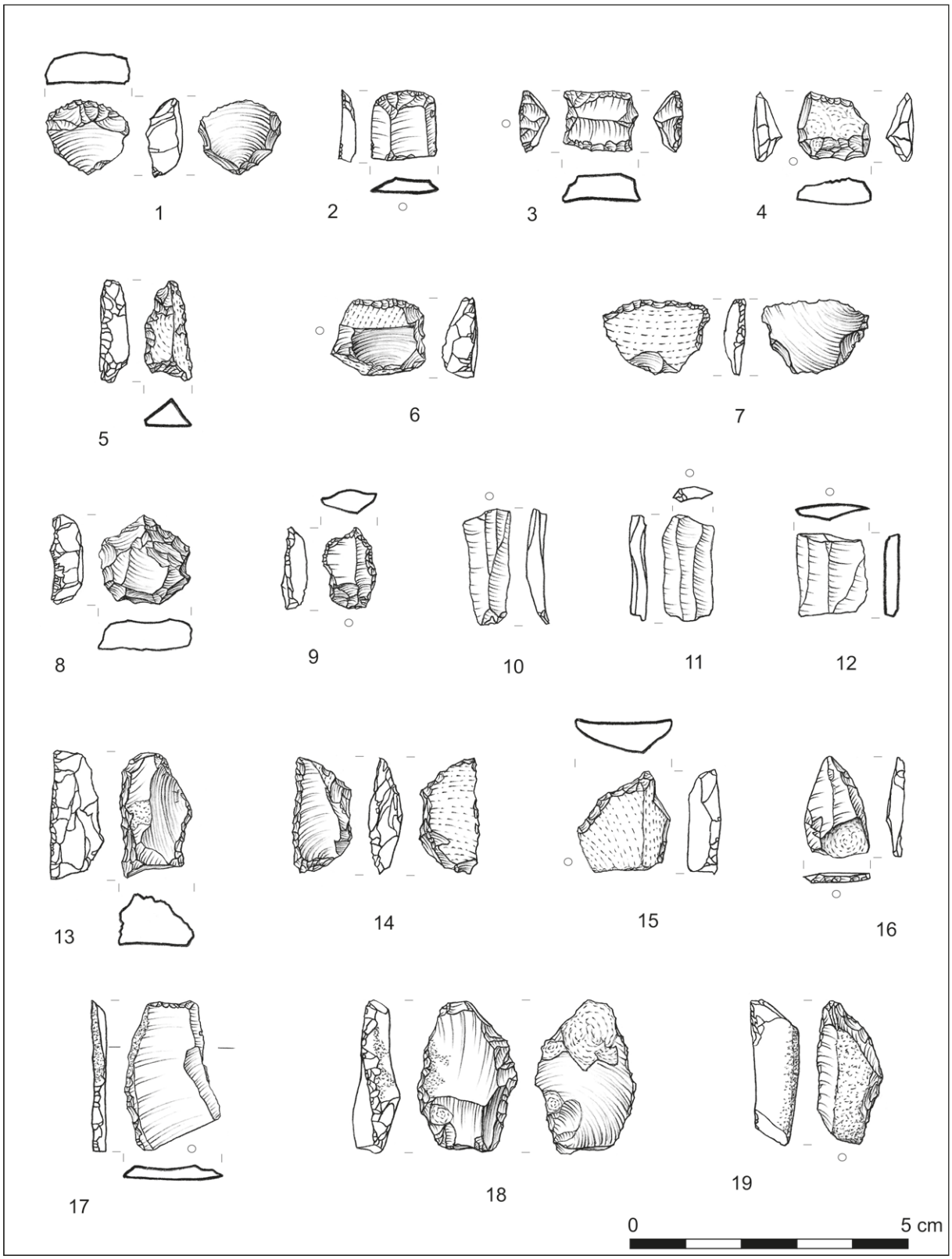
Silnie przepalony fragment kości, nieoznaczony z racji na stan zachowania.

Inne elementy kulturowe: Materiał ceramiczny TKK
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 474
Uwagi: W strukturze kolekcji nie odnotowano elementów charakterystycznych opisanych przez E. Kempisty (1972, s. 474)

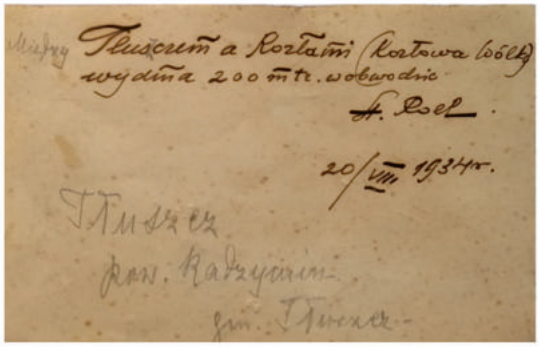
87

Miejscowość: Tłuszcz-Kozły
Stanowisko: –
Gmina: Tłuszcz
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Pomiędzy Tłuszczem a Kozłami (Kozłowa Wólka), wydma 200 m. w obwodzie […] przy ścieżce z Kozłów do Tłuszcza* (Ryc. III.87.1)
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela, 20.08.1934 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/3905
Inwentarz:

W strukturze tego skromnego liczebnie zbioru wyróżniono elementy charakterystyczne dla „klasycznego" wariantu kultury niemeńskiej oraz typu Linin. Do grupy pierwszej zaliczono siedem fragmentów cienkościennej ceramiki, w tym dwa ułamki krawędzi naczynia o obustronnie ścienionym wylewie i zaokrąglonym zwieńczeniu (10e) (Ryc. III.87.2:3). Na ich powierzchni zachował się ornament złożony z dość wyrazistych guzków wypychanych na stronę zewnętrzną (grupa zdobnicza IIa). Zapewne z tego samego naczynia pochodzą fragmenty brzuśca ornamentowane zwielokrotnionymi

Ryc. III.86.2. Tłuszcz, gm. Tłuszcz, pow. wołomiński. Wybór zabytków krzemiennych
Fig. III.86.2. Tłuszcz, Tłuszcz municipality, Wołomin district. Selected flint artefacts

Ryc. III.87.1. Tłuszcz Kozły, gm. Tłuszcz, pow. wołomiński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.87.1. Tłuszcz Kozły, Tłuszcz municipality, Wołomin district. Selected archived documentation

Ryc. III.87.2. Tłuszcz Kozły, gm. Tłuszcz, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.87.2. Tłuszcz Kozły, Tłuszcz municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

poziomymi pasmami ściegu bruzdowego wykonanego narzędziem o szerokim, prostokątnym żądle (grupa zdobnicza III) (Ryc. III.87.2:1,6).

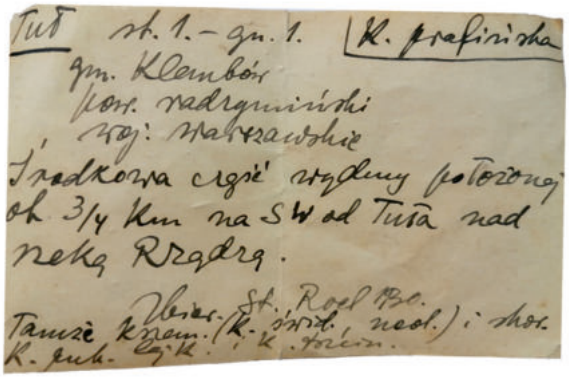
Ceramika typu Linin jest słabo reprezentowana i liczy osiem ułamków. Taką atrybucję należy przyjąć dla niewielkiego fragmentu prostego, łukowato zwieńczonego wylewu (1e) (Ryc. III.87.2:5). Naczynie ozdobionego podkrawędnymi pasmami bruzdowymi (grupa zdobnicza III), które uzupełniały niewielkie guzki wypychane na stronę wewnętrzną. Pozostałe, dystynktywne stylistycznie fragmenty pochodzą z brzuśców ornamentowanych poziomami pasmami tzw. rozrzedzonego ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza IV) (Ryc. III.87.2:2,4). Technologia wykonania naczyń „lininskich" jest zbliżona względem okazów „niemeńskich" i odpowiada kryteriom definiującym „wczesnobrązową" grupę J. Zbieżność ta może być jednak pozorna i nie musi przekładać się na wnioski o jednoczasowości kolekcji.

Ogół cech formalnych uwzględniono w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne TKK
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 474, tabl. XXXI:16–19
Uwagi: –

88

Miejscowość: Tuł
Stanowisko: 1
Gmina: Klembów
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma nad rzeką Rządzą; gniazdo 1 – środkowa część wydmy położonej około ¾ km na SW od Tuła, nad rzeką Rządzą* (Ryc. III.88.1)
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela w 1930 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/2538

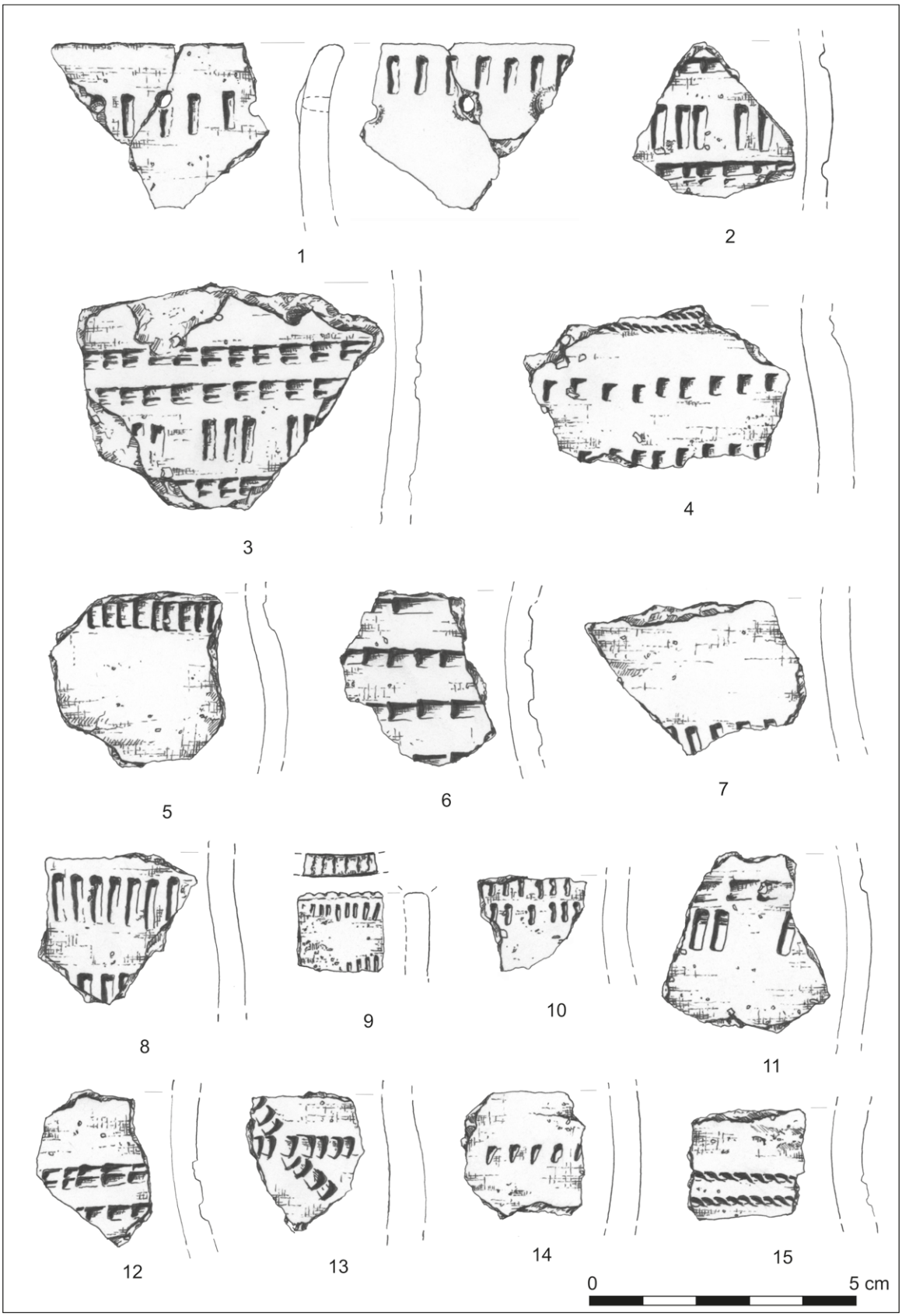
Ryc. III.88.1. Tuł, stan. 1, gm. Klembów, pow. wołomiński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.88.1. Tuł, site 1, Klembów municipality, Wołomin district. Selected archived documentation

Inwentarz:

Kolekcja ceramiki subneolitycznej obejmuje łącznie około 400 bardzo rozdrobnionych ułamków, pochodzących z minimum kilkunastu różnych naczyń, które w całości można identyfikować z typem Linin. Ich stan zachowania uniemożliwia rekonstrukcję atrybutów makromorfologicznych. Ubogi jest również zestaw cech mikromorfologicznych. Odnotowano tu zaledwie dwa ułamki krawędzi o ściankach prostych i łukowatym (1e) bądź horyzontalnie ściętym zwieńczeniu (1k) (Ryc. III.88.2:1,9). Wśród wątków zdobniczych, obserwowanych na powierzchni 22 ułamków, dominują poziome pasma „klasycznego" i „rozrzedzonego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III i IV), lokowane na brzuścach i szyjce (Ryc. III.88.2:2-4,6,11-13), niekiedy w sposób podkreślających tektonikę naczyń (Ryc. III.88.2:5,11). Wątki bruzdowe współwystępowały czasem z segmentowanym pionowo pasmem odcisków stempelka o prostokątnym żądle (grupa zdobnicza VI), tworząc w ten sposób rodzaj strefowej konstrukcji ornamentu (Ryc. III.88.2:2,3,11). Podkrawędne partie naczyń zdobiono podobnymi odciskami, które lokowano również na ich wewnętrznej stronie (Ryc. III.88.2:1,9). Elementem współwystępującym były tu nakładające się częściowo guzki wypychane na stronę wewnętrzną (grupa zdobnicza IIb). W pojedynczym przypadku ozdobiono również krawędź wylewu (Ryc. III.88.2:9). Wśród innych technik i motywów ornamentacyjnych wymienić należy poziome pasma odcisków sznura (grupa zdobnicza XVIb), lokowane na przejściu szyjki w brzusiec (Ryc. III.88.2:4,15). Charakterystyki atrybutów technologicznych dokonano w oparciu o analizę 40 ułamków (10%), obejmujących całość źródeł dystynktywnych stylistycznie. Zdecydowana większość (30 fr.) należała do naczyń średniościennych, o dobrze wygładzonych powierzchniach i masie ceramicznej zawierającej domieszkę różnoziarnistego tłucznia mineralnego. Ogół tych atrybutów mieścił się w definicji „interkulturowej" grupy L. Znacznie rzadziej rejestrowano technologie „amforowej" grupy E (2 fr.) oraz „wczesnobrązowej" J (5 fr.). Głównym wyznacznikiem była tu granulometria domieszki, obejmująca dominujący udział odpowiednio frakcji grubej i drobnej. Zauważalna była również obecność tradycji subneolitycznych, widocznych przede wszystkim w specyficznym przecieraniu powierzchni (grupa M). W obrębie wyselekcjonowanej próby zidentyfikowano trzy takie fragmenty.

Ogół atrybutów formalnych charakterystycznych ułamków ceramiki ujęto w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne TKK
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 475, tabl. XXXII:1–4
Uwagi: W kolekcji znajdują się również materiały z gniazd

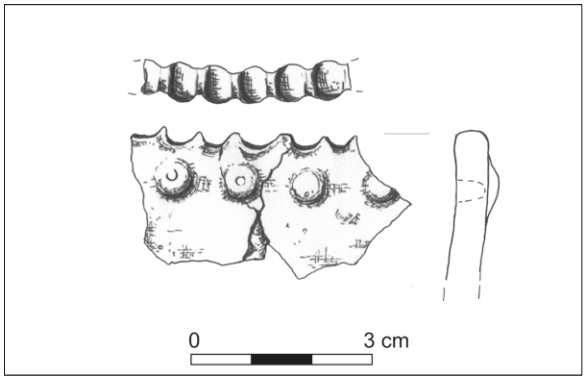

Ryc. III.88.2. Tuł, stan. 1, gm. Klembów, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.88.2. Tuł, site 1, Klembów municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

oznaczonych numerami 2 (95 fr.) i 3 (57 fr.). Wskazuje to, że omawiany zbiór został najpewniej zmieszany mechanicznie, co dokumentują ułamki tego samego naczynia przechowywane w odrębnych częściach inwentarza, oznaczonych jako „gniazdo 1" i „gniazdo 3". Opisu kolekcji dokonano łącznie, całość materiałów przypisując do inwentarza z „gniazda 1", co zgodne jest z danymi archiwalnymi (Kempisty 1972, s. 475). Na zachowanej oryginalnej metryczce znajduje się adnotacja o towarzyszących ceramice wytworach krzemiennych „kultury świderskiej i neolitycznej". W trakcie kwerendy źródeł tych nie zidentyfikowano.

89

Miejscowość: Urle
Stanowisko nr: –
Gmina: Jadów
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma koło letniska, brzeg Liwca w pobliżu Urli.*
Badania: Badania w 1927 r.; dar Stefana Szuka (***Nad Liwcem***); 1922 r. od Zygmunta Wolskiego (***letnisko***).
Zbiory: PMA nr inw. II/3963

Ryc. III.89.1. Urle, gm. Jadów, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.89.1. Urle, Jadów municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

Inwentarz:

W kolekcji znajduje się jeden (wyklejony) ułamek krawędzi wylewu naczynia nawiązujący stylistycznie do wczesnych etapów kultury niemeńskiej (Ryc. III.89.1). Jest to okaz o ściankach prostych, które posiadają łukowate zwieńczenie, silnie jednak zdeformowane poprzez głębokie odciski prowadzone prostopadle względem obwodu – karbowanie (grupa zdobnicza XXII). Poniżej krawędzi występuje ornament regularnych i dobrze wyodrębnionych guzków, wypychanych na stronę zewnętrzną (grupa zdobnicza IIa). Głębokość nakłuć powodowała niekiedy przebicie guzka i powstanie otworków. Cechy technologiczne okazu można sklasyfikować w ramach grupy technologicznej J. Usystematyzowany opis jego atrybutów formalnych ujęto w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

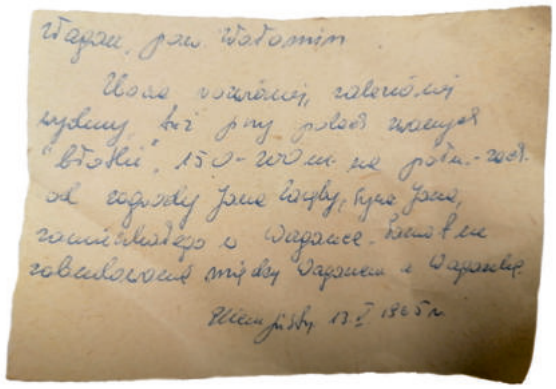
xxx

Wśród materiałów ze stanowiska Urle zarejestrowano 23 zabytki krzemienne. Z wyjątkiem jednego okazu, do którego produkcji wykorzystano surowiec czekoladowy wykonane są one z lokalnego narzutowca. Najliczniejszą kategorię tworzą wióry reprezentowane zarówno przez związane z techniką uderzenia bezpośredniego okazy mikrolityczne o łukowym profilu i wrzecionowatym zarysie oraz niezbyt regularnym reliefie negatywów (5 szt.), jak i „pośrednikowe" formy mediolityczne cechujące się prostym profilem, podprostokątnym zarysem oraz równoległym układem negatywów (4 szt.). Podobna zależność występuje wśród narzędzi – trzech trapezów, dwóch półtylczaków i dwóch prostokątnych wkładek. Poza formami wiórowymi w kolekcji wystąpiło zaledwie osiem odłupków oraz trzy wykonane z tego półsurowca narzędzia – dwa skrobacze oraz trzoneczkowaty grocik z krzemienia narzutowego (Ryc. VII.2:6; VII.4:5) (por. Rozdz. VII).

W świetle przedstawionej charakterystyki grupę wytworów mikrolitycznych pozyskanych techniką uderzenia bezpośredniego należy najprawdopodobniej łączyć z krzemieniarstwem mezolitycznym, zaś mediolityczne formy „pośrednikowe" z wyróżnioną w kolekcji ceramiką subneolityczną. Tu szczególnie dystynktywne są półtylczaki oraz wkładki prostokątne. Nieco bardziej skomplikowana jest kwestia atrybucji grocika (Ryc. VII.2:6), została ona jednak szczegółowo omówiona w rozdziale VII, gdzie zasugerowano jego korelację z kontekstem subneolitycznym.
Inne kulturowe: Materiały ceramiczne KPL, TKK
Literatura: E. Kempisty 1970, ryc. 84:2; 1972, s. 475, tabl. XXXI:1,2
Uwagi: –

90

Miejscowość: Wagan
Stanowisko nr: –
Gmina: Tłuszcz
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Zbocze rozwianej, zalesionej wydmy tuż przy polach zwanych „błotki". 150-200 m. na południowy zachód od zagrody Jana Zaręby, syna Jana zamieszkałego w Waganie. Samotne zabudowanie między Waganem a Waganką* (Ryc. III.90.1)

Ryc. III.90.1. Wagan, gm. Tłuszcz, pow. wołomiński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.90.1. Wagan, Tłuszcz municipality, Wołomin district. Selected archived documentation

Badania: Badania powierzchniowe E. Kempisty, 13.V.1965 r.
Zbiory: PMA nr inw. III/7052
Inwentarz:

Z kolekcji ceramiki „trzcinieckiej" wyodrębniono pięć ułamków pochodzących zapewne z jednego naczynia subneolitycznego. Klasyfikacji dokonano wyłącznie w oparciu o cechy technologiczne – przede wszystkim obecność charakterystycznego przecierania powierzchni. Elementów dystynktywnych stylistycznie nie odnotowano.
Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne TKK
Literatura: –
Uwagi: –

91

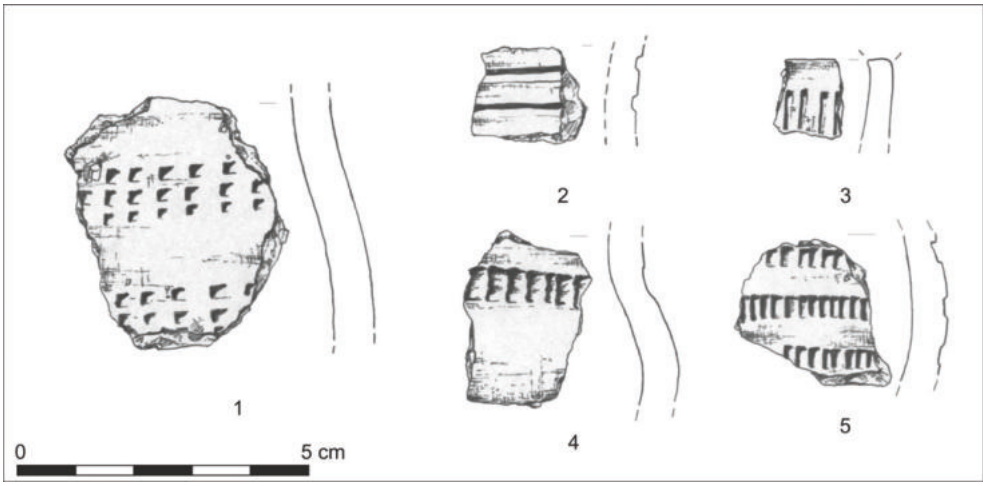
Miejscowość: Warszawa Białołęka Dworska
Stanowisko nr: –
Gmina: Białołęka (dzielnica)
Powiat: m.st. Warszawa
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma położona przy drodze z Marcelina do wsi Kąty Grodziskie, przy najwyższym szczycie stożka, od strony wschodniej, przy samej drodze, skąd brano piasek*
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela, 1932 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/2097
Inwentarz:

Kolekcja składa się z około 60 bardzo rozdrobnionych, niecharakterystycznych fragmentów ceramiki. Makroskopowa obserwacja cech technologicznych pozwala łączyć ją z typem Linin. Niemniej, ze względu na brak innych, dystynktywnych elementów (mikromorfologia, zdobnictwo), umożliwiających określenie bliższej atrybucji chronologiczno-kulturowej, zrezygnowano z szczegółowej analiz technologicznej.
Inne kulturowe: –
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 456
Uwagi: –

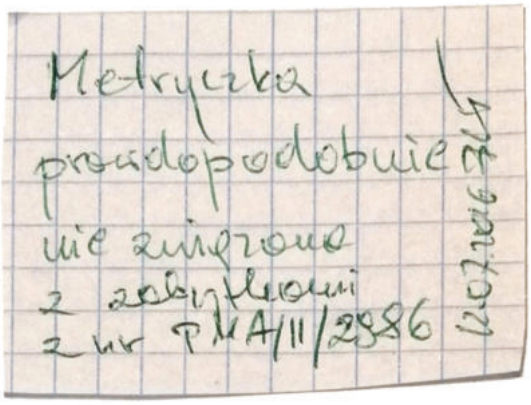
92

Miejscowość: Warszawa Brzeziny
Stanowisko nr: –
Gmina: Białołęka (dzielnica)
Powiat: m.st. Warszawa
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma położona w odległości 250 metrów na południe od zagrody Edwarda Kaufmana, przy drodze.*
Badania: Badania powierzchniowe pracowników Instytutu Nauk Antropologicznych w 1913 r. oraz S. Roela 15.03.1938 r. (por. uwagi).
Zbiory: PMA nr inw. II/2986
Inwentarz:

W kolekcji odnotowano dziesięć bardzo drobnych ułamków ceramiki sklasyfikowanej w ramach typu Linin. Jedyna zachowana krawędź wylewu posiada proste ścianki i poziomo ścięte zwieńczenie (typ 1k) (Ryc. III.92.1:3). Wśród cech zdobniczych należy wskazać obecność wątków prostych, jednoelementowych i zwielokrotnionych w układzie horyzontalnym. Dominują, lokowane na brzuścach, poziome pasma „klasycznego" (grupa zdobnicza III) i „rozrzedzonego" (grupa zdobnicza IV) ściegu bruzdowego (Ryc. III.92.1:1,4,5). Niekiedy ornament wykonywano w sposób podkreślający tektonikę naczynia. Wśród innych wątków odnotowano wertykalne odciski stempla o smukłym, prostokątnym żądle (grupa zdobnicza VI), umieszczane pod krawędzią wylewu (Ryc. III.92.1:3) oraz poziome żłobki (grupa zdobnicza XV) (Ryc. III.92.1:2). Cechy technologiczne naczyń są bardzo zróżnicowane (por. uwagi), co uwidacznia się przede wszystkim w doborze zróżnicowanych granulometrycznie ziaren tłucznia mineralnego. Charakterystyczne fragmenty sklasyfikowano w ramach grup technologicznych E, J i K. Ogół cech technostylistycznych zaprezentowano w zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).
Inne elementy kulturowe: –
Literatura: –
Uwagi: Podczas analizy odnotowano liczne rozbieżności pomiędzy danymi przedstawionymi w opracowaniu E. Kempisty (1972, s. 462,463) a stanem faktycznym. Opis lokalizacji stanowiska i okoliczności odkrycia zawarte we współczesnych inwentarzach oraz zapisach na metryczce są tożsame z danymi dla stanowiska 2 w Brzezinach, gm. Halinów, pow.

Ryc. III.92.1. Warszawa Brzeziny, gm. Białołęka, pow. m.st. Warszawa. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.92.1. Warszawa Brzeziny, Białołęka municipality, Warszawa district. Selected pottery artefacts

Ryc. III.92.2. Warszawa Brzeziny, gm. Białołęka, pow. m.st. Warszawa. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.92.2. Warszawa Brzeziny, Białołęka municipality, Warszawa district. Selected archived documentation

miński, przedstawionymi w cytowanym opracowaniu. Odpowiada temu również część dokumentowanych obecnie materiałów ceramicznych (Kempisty 1972, tabl. XXVI:2,4). Zapewne zarówno metryczka, jak i część materiałów pochodzą z miejscowości Brzeziny, gm. Halinów, pow. miński, woj. mazowieckie. Potwierdza to adnotacja towarzysząca metryczce: *Metryczka prawdopodobnie nie związana z zabytkami nr PMA/II/2986* (Ryc. III.92.2). Najpewniej obydwie kolekcje zostały mechanicznie przemieszane, przez co ich wartość analityczna jest skrajnie ograniczona.

93

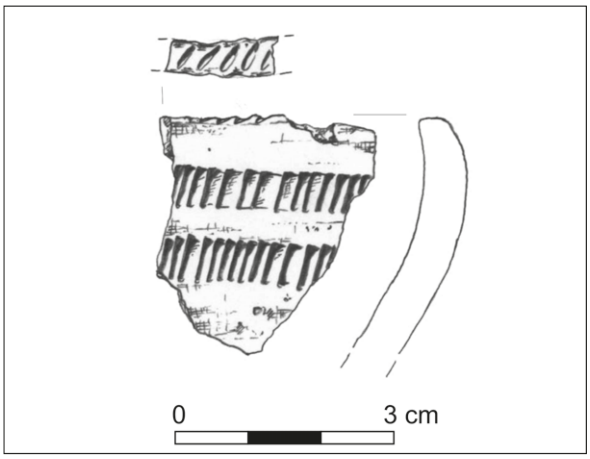
Miejscowość: Warszawa Dotrzyma
Stanowisko nr: –
Gmina: Targówek (dzielnica)
Powiat: m.st. Warszawa
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: Brak danych
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela, 1932 r.; K. Jażdżewskiego i R. Jakimowicza, lata 30 XX w.; dar Płoski 1937
Zbiory: PMA nr inw. III/2937
Inwentarz:

Z licznej i dystynktywnej kolekcji ceramiki „trzciniec-kiej" wyodrębniono drobny ułamek prostej krawędzi wylewu (typ 1e) naczynia o cechach typu Linin. Na zewnętrznej powierzchni widoczny był ornament złożony ze zwielokrotnionych odcisków sznura (grupa zdobnicza XVI). Cechy technologiczne sklasyfikowano w ramach „interkulturowej" grupy L. Opis cech formalnych uwzględniono w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).
Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne TKK
Literatura: –
Uwagi: –

94

Miejscowość: Warszawa Elsnerów
Stanowisko nr: –
Gmina: Targówek (dzielnica)
Powiat: m.st. Warszawa
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Dzielnica Targówek, osiedle Elsnerów*
Badania: Zbiory Sabatkiewicza.
Zbiory: PMA nr inw. II/2980
Inwentarz:

W kolekcji zidentyfikowano ułamek wylewu pochodzący zapewne z jednoczłonowej, łukowato profilowanej misy o krawędzi nachylonej do wnętrza (Ryc. III.94.1).

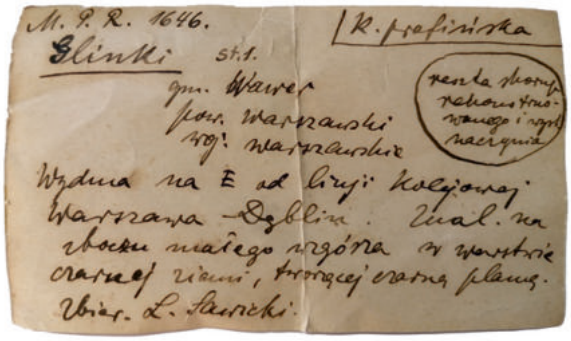
Ryc. III.94.1. Warszawa Elsnerów, gm. Targówek, pow. m.st. Warszawa. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.94.1. Warszawa Elsnerów, Targówek municipality, Warszawa district. Selected pottery artefacts

Niestety, określenie średnicy naczynia jest niemożliwe. Okaz, ścieniony od zewnątrz, posiada łukowate nieograniczone zwieńczenie (9e). Ornament ulokowano zarówno na krawędzi, jak i po jej stronie zewnętrznej. W pierwszym przypadku składał się on z odcisków stempla o wrzecionowatym żądle, prowadzonych diagonalnie względem obwodu (grupa zdobnicza IX). Drugi wątek tworzyły dwa poziome pasma „klasycznego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III). Cechy technologiczne naczynia mieszczą się w kryteriach grupy L. Identyfikację atrybutów formalnych ujęto w zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).
Inne elementy kulturowe: KPL, TKK, OWR
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 456, tabl. XXIV:4
Uwagi: –

95

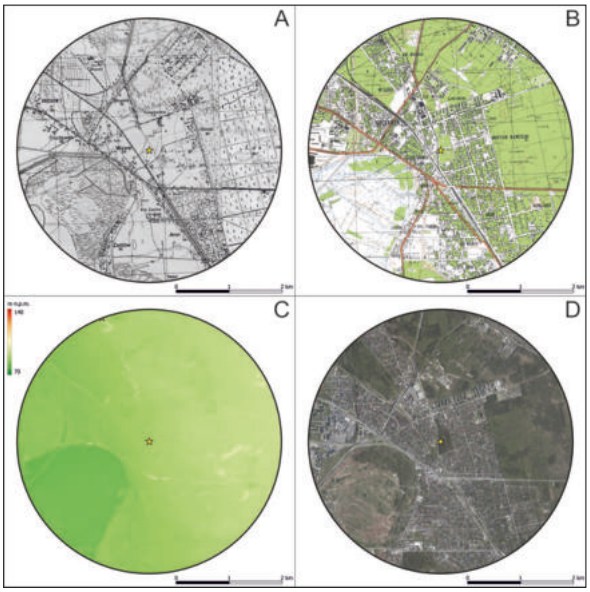
Miejscowość: Warszawa Glinki
Stanowisko nr: 1
Gmina: Wawer (dzielnica)
Powiat: m.st. Warszawa
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma na wschód od linii kolejowej Warszawa-Dęblin. Znalezione na zboczu małego wzgórza, w warstwie ciemnej ziemi tworzącej plamę* (Ryc. III.95.1, III.95.2)
Badania: zebrał L. Sawicki, 1919 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/3010
Inwentarz:

We współczesnej strukturze zbioru zachowało się kilka ornamentowanych fragmentów ceramiki subneolitycznej, pochodzących z częściowo zrekonstruowanego naczynia prezentowanego m.in. w opracowaniu E. Kempisty (1972, tabl. XXIV:22). Niestety, podczas

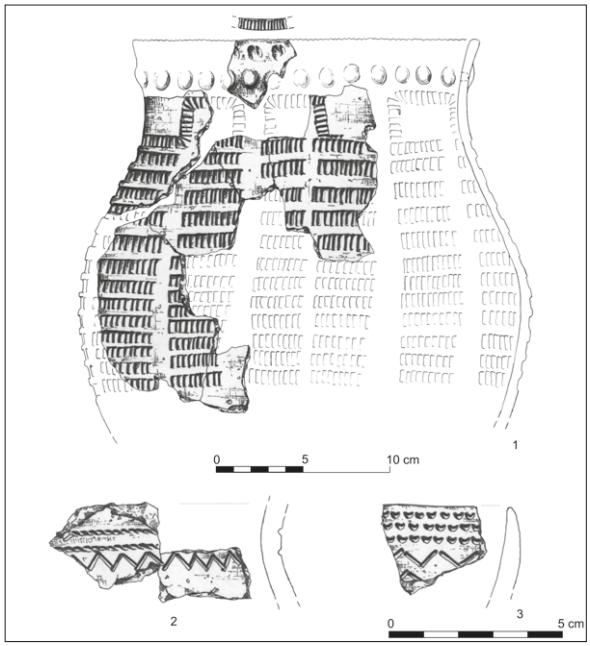

Ryc. III.95.1. Warszawa Glinki, gm. Wawer, pow. m.st. Warszawa. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.95.1. Warszawa Glinki, Wawer municipality, Warszawa district. Selected archived documentation

przeprowadzonej kwerendy nie udało się go odnaleźć. Z uwagi na powyższe, opisu formy dokonano na podstawie zachowanej dokumentacji graficznej, a także analiz technologicznych zweryfikowanych fragmentów. Naczynie reprezentowało prawdopodobnie formę esowato profilowanego, ostrodennego garnka charakterystycznego dla wytwórczości ugrupowań kultury niemeńskiej (Ryc. III.95.3:1). Baniasty brzusiec osiągał swą największą wydętość mniej więcej w połowie wysokości pojemnika. Łagodnie wyodrębniona,

Ryc. III.95.2. Warszawa Glinki, gm. Wawer, pow. m.st. Warszawa. Lokalizacja stanowiska na podkładzie: A – mapy topograficznej WIG 1:25000, różne wydania; B – mapy topograficznej PUWG 1965; C – numerycznego modelu terenu (dane ISOK); D – ortofotomapy terenu (dane geoportal.gov.pl)
Fig. III.95.2. Warszawa Glinki, Wawer municipality, Warszawa district. Location of site on: A – topographic map, WIG 1:25000, various editions; B – topographic map, PUWG 1965; C – digital model of the area (isok.gov.pl); D – orthophotomap of the area (geoportal.gov.pl)

Ryc. III.95.3. Warszawa Glinki, gm. Wawer, pow. m.st. Warszawa. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.95.3. Warszawa Glinki, Wawer municipality, Warszawa district. Selected pottery artefacts

dość wysoka szyjka była delikatnie odchylona na zewnątrz i zakończona prostym, horyzontalnie ściętym wylewem (1k). Średnica brzegu, określona na 19 cm, była zdecydowanie mniejsza względem łukowato profilowanego brzuśca. Uwzględniając wskazane cechy tektoniki oraz proporcje, naczynie można sklasyfikować w ramach garnków ostrodennych typu 9,111. Okaz był bardzo bogato ornamentowany. Pod wylewem umieszczono dobrze wyprofilowane guzki wypychane od strony wewnętrznej (grupa zdobnicza IIa) oraz nadległe względem nich płytkie dołki. Całą powierzchnię brzuśca pokrywały segmentowane pionowo, zwielokrotnione poziomo szerokie pasma „klasycznego" ściegu bruzdowego, które w górnej części łączono pojedynczym meandrem. Bardzo dobrze przygotowana masa ceramiczna wykonana była z gliny schudzonej niewielką ilością wyselekcjonowanego, grubo- i średnioziarnistego tłucznia mineralnego barwy białej. Grubość ścianek wynosiła 0,6 cm. Gładkie i równe powierzchnie nie posiadają śladów przecierania. Kumulacja tych cech pozwala sklasyfikować okaz w ramach grupy technologicznej E.

Obecnie w zbiorze znajduje się również kilkanaście drobnych ułamków ceramiki odpowiadających cechom technostylistycznym typu Linin. Wśród elementów charakterystycznych wyróżniono ścienioną zewnętrznie krawędź, zakończoną łukowatym zwieńczeniem (typ 9e), której zewnętrzna powierzchnia zdobiona była horyzontalnymi pasmami odciskanych łuczków i zygzakami, wykonanymi stemplem o prostokątnym żądle (grupy zdobnicze XIII oraz VI) (Ryc. III.95.3:3). Ułamki szyjki innego (?) naczynia dekorowano poziomymi odciskami sznura (grupa zdobnicza XVI), które zamknięto od dołu zygzakiem (grupa zdobnicza VI) (Ryc. III.95.3:2).

Identyfikację atrybutów formalnych naczynia oraz towarzyszących mu fragmentów „linińskich" ujęto w zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne KPL, TKK

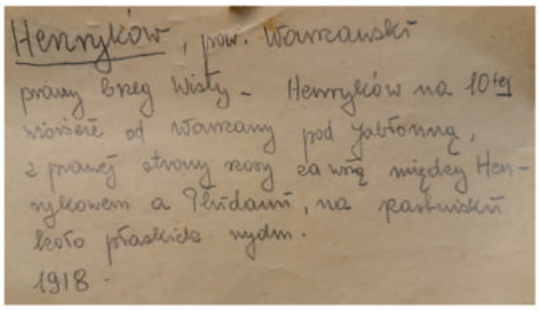
Literatura: L. Kozłowski 1924, tabl. XX:11; J. Kostrzewski 1948, s. 187, tabl. 59:1; K. Jażdżewski 1965, s. 115, tabl. 24:15; A. Gardawski 1958, s. 292, tabl. XI:3; E. Kempisty 1970, ryc. 82:6; 1972, s. 456, tabl. XXIV:22

Uwagi: Istnieje prawdopodobieństwo, iż wskazane fragmenty o cechach „linińskich" stanowią mechaniczną domieszkę pochodzącą z innej kolekcji.

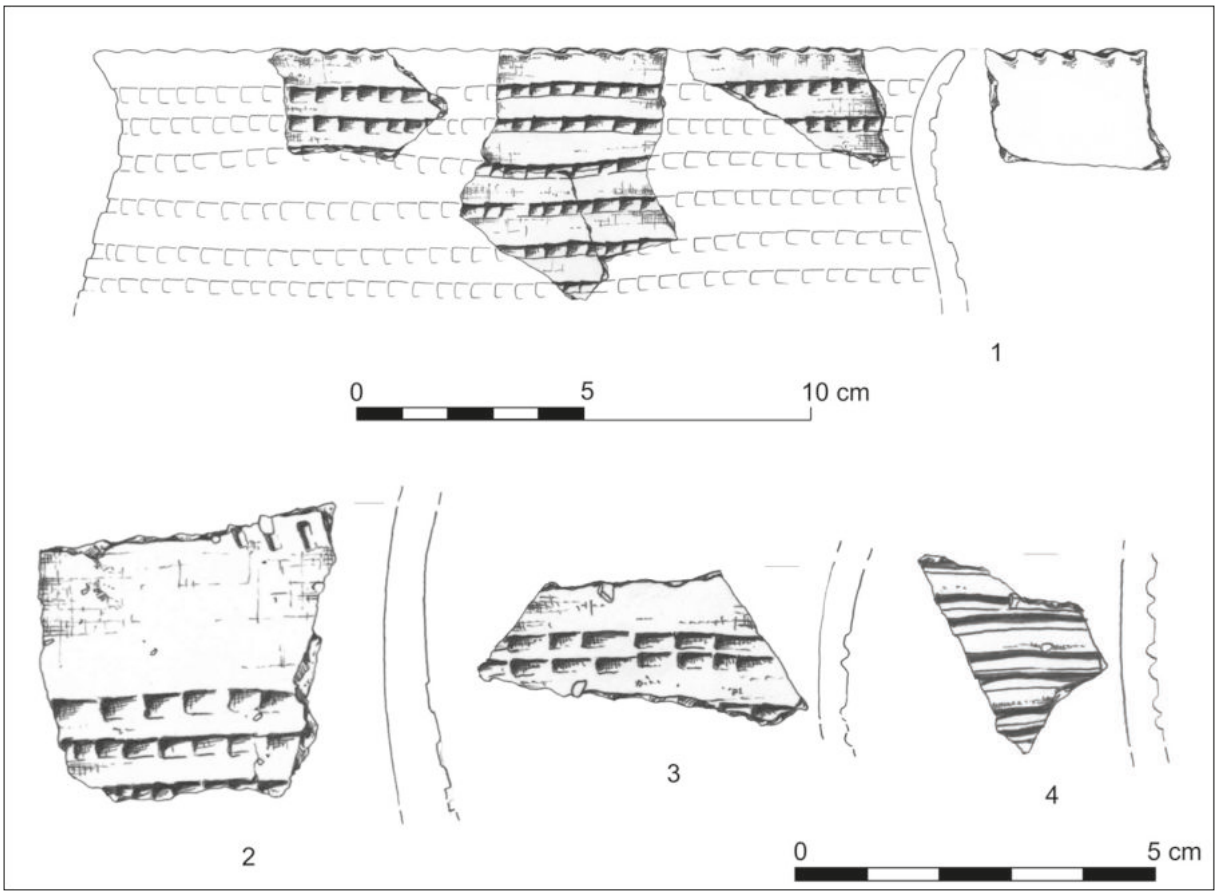
96

Miejscowość: Warszawa Henryków
Stanowisko: –
Gmina: Białołęka (dzielnica)
Powiat: m.st. Warszawa
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Prawy brzeg Wisły. Henryków na 10 wiorście od Warszawy pod Jabłonną z prawej strony szosy, za Wisłą między Henrykowem a Płudami, na pastwisku koło płaskich wydm* (Ryc. III.96.1)
Badania: Znalezione w 1918 r. Do PMA przekazał T. Żurowski w 1982 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/3159; III/8304
Inwentarz:

Ze stanowiska pochodzi niewielka, choć wyrazista stylistycznie i jednorodna kolekcja ceramiki subneolitycznej, odpowiadającej cechom formalnym typu Linin. Składa się ona z dziesięciu wyselekcjonowanych fragmentów ceramiki, posiadających zachowane

Ryc. III.96.1. Warszawa Henryków, gm. Białołęka, pow. m.st. Warszawa. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.96.1. Warszawa Henryków, Białołęka municipality, Warszawa district. Selected archived documentation

Ryc. III.96.2. Warszawa Henryków, gm. Białołęka, pow. m.st. Warszawa. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.96.2. Warszawa Henryków, Białołęka municipality, Warszawa district. Selected pottery artefacts

elementy dystynktywne stylistycznie, przechowywanych pod nr inw. II/3159 oraz jedenastu ułamków należących do trzech naczyń znajdujących się w kolekcji zinwentaryzowanej pod nr inw. III/8304. Graficznie zrekonstruowano górną część jednego z nich (elementy wyróżniono w obydwu zbiorach) (Ryc. III.96.2:1). Można przypuszczać, iż pierwotnie była to forma esowato profilowanego garnka o średnicy wylewu (19,5 cm) nieco mniejszej względem największej wydętości brzuśca, ulokowanej w około ½ wysokości naczynia. Wysoko wyodrębniona szyjka została łagodnie odchylona na stronę zewnętrzną. Uwzględniając kryteria przyjętej systematyki, formę taką należałoby klasyfikować w ramach typu 8,212. Samą krawędź ścieniono od strony wewnętrznej i zakończono łukowatym, nieograniczonym zwieńczeniem (typ 2e). Ornament złożony z poziomych pasm „klasycznego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III) pokrywał całą górną część naczynia. Karbowanie krawędzi wykonano poprzez serię odcisków prowadzonych diagonalnie względem obwodu (grupa zdobnicza XXIIb). Ułamki pozostałych naczyń to pojedyncze fragmenty szyjki zdobione segmentowanymi poziomo pasmami bruzdowymi i podobnie komponowanymi liniami rytymi (grupy zdobnicze IIIg oraz XVd) (Ryc. III.96.2:2-4). Te ostatnie współwystępowały niekiedy z diagonalnymi odciskami stempla o wrzecionowatym żądle (grupa zdobnicza IX). Różnorodność zbioru odzwierciedla struktura atrybutów technologicznych. Ponad połowę analizowanych fragmentów wykonano według receptur określanych w ramach „interkulturowej" grupy L oraz „amforowej" grupy E. W jednostkowych przypadkach rejestrowano obecność tradycji „klasycznoniemeńskich" (grupa M), czytelnych przede wszystkim z specyficznym przecieraniu powierzchni naczyń.

Ogół atrybutów formalnych opisywanych fragmentów naczyń uwzględniono w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne elementy kulturowe: –
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 456, Tabl. XXIV:1–3
Uwagi: W opracowaniu E. Kempisty (1972, s. 456) stanowisko określone jako Henryków.

97

Miejscowość: Warszawa Nowe Świdry
Stanowisko nr: –
Gmina: Białołęka (dzielnica)
Powiat: m.st. Warszawa
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Na prawym brzegu Wisły, w dół od Pragi*
Badania: *od Kowalewskiego*
Zbiory: PMA nr inw. II/6691
Inwentarz:

W kolekcji odnotowano pięć drobnych ułamków ceramiki typu Linin. Jedyna forma dystynktywna morfologicznie to fragment prostej krawędzi wylewu zakończonej horyzontalnie ściętym zwieńczeniem (1k). Po stronie zewnętrznej widoczny jest ornament złożony z niemniej niż pięciu poziomych odcisków sznura dwudzielnego (grupa zdobnicza XVI). Naczynie wykonano z masy ceramicznej zawierającej znaczną ilość gruboziarnistej domieszki mineralnej barwy białej. Jego powierzchnie były wygładzone, a grubość ścianki wynosiła około 0,6 cm. Wskazane atrybuty pozwalają identyfikować je w ramach „amforowej" grupy technologicznej E. Z uwagi na ograniczoną dystynktywność, zrezygnowano z szerzej zakrojonych analiz technologicznych pozostałych fragmentów.

Usystematyzowany zapis cech formalnych uwzględniono w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne kulturowe: Materiały ceramiczne KPL
Literatura: –
Uwagi: W zbiorze znajduje się obecnie jeden fragment naczynia pochodzącego z kolekcji zinwentaryzowanej pod nr PMA II/3536 – Warszawa Nowe Świdry (MEM 29515-19611) „materiały zebrane przez Sabatkiewicza". Istnieje prawdopodobieństwo mechanicznego przemieszania źródeł.

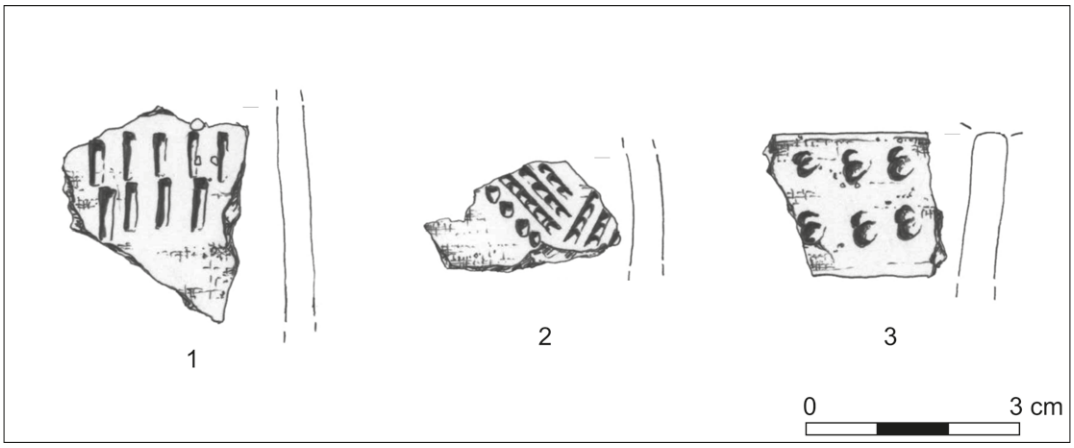
98

Miejscowość: Warszawa Nowe Świdry
Stanowisko nr: –
Gmina: Białołęka (dzielnica)
Powiat: m.st. Warszawa
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: Brak danych
Badania: *zbierał Sabatkiewicz*
Zbiory: PMA nr inw. II/3563
Inwentarz:

Uboga i mało dystynktywna kolekcja obejmuje 19 silnie rozdrobnionych ułamków ceramiki typu Linin. Pochodzą one z minimum trzech naczyń, których stan zachowania uniemożliwia rekonstrukcję cech makromorfologicznych. Jedyny fragment krawędzi należy do form o prostych ściankach i łukowatym zwieńczeniu ograniczonym poniżej czubka (typ 1h) (Ryc. III.98.1:3). Ornamentyka ograniczała się do podkrawędnych odciskanych punktów (grupa zdobnicza XII), słupków (grupa zdobnicza VI) oraz lokowanych na brzuścu, złożonych kompozycji linii i trójkątów, wykonanych wąskim ściegiem bruzdowym (grupa zdobnicza V) (Ryc. III.98.1:1,2). Atrybuty technologiczne ceramiki sklasyfikowano w ramach grup L oraz K.

Sformalizowany opis wydzielonych elementów kolekcji zaprezentowano w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne kulturowe: –
Literatura: A. Gardawski 1958, tabl. XLIV:1–5; E. Kempisty 1972, s. 461, tabl. XXV:7,8
Uwagi: Fragment jednego z naczyń znajduje się w kolekcji zinwentaryzowanej pod nr PMA II-6691 – Warszawa-Nowe Świdry (MEM 29642-2970) „od Kowalewskiego". Istnieje prawdopodobieństwo mechanicznego przemieszania źródeł lub zbiory pochodzą z jednego stanowiska.

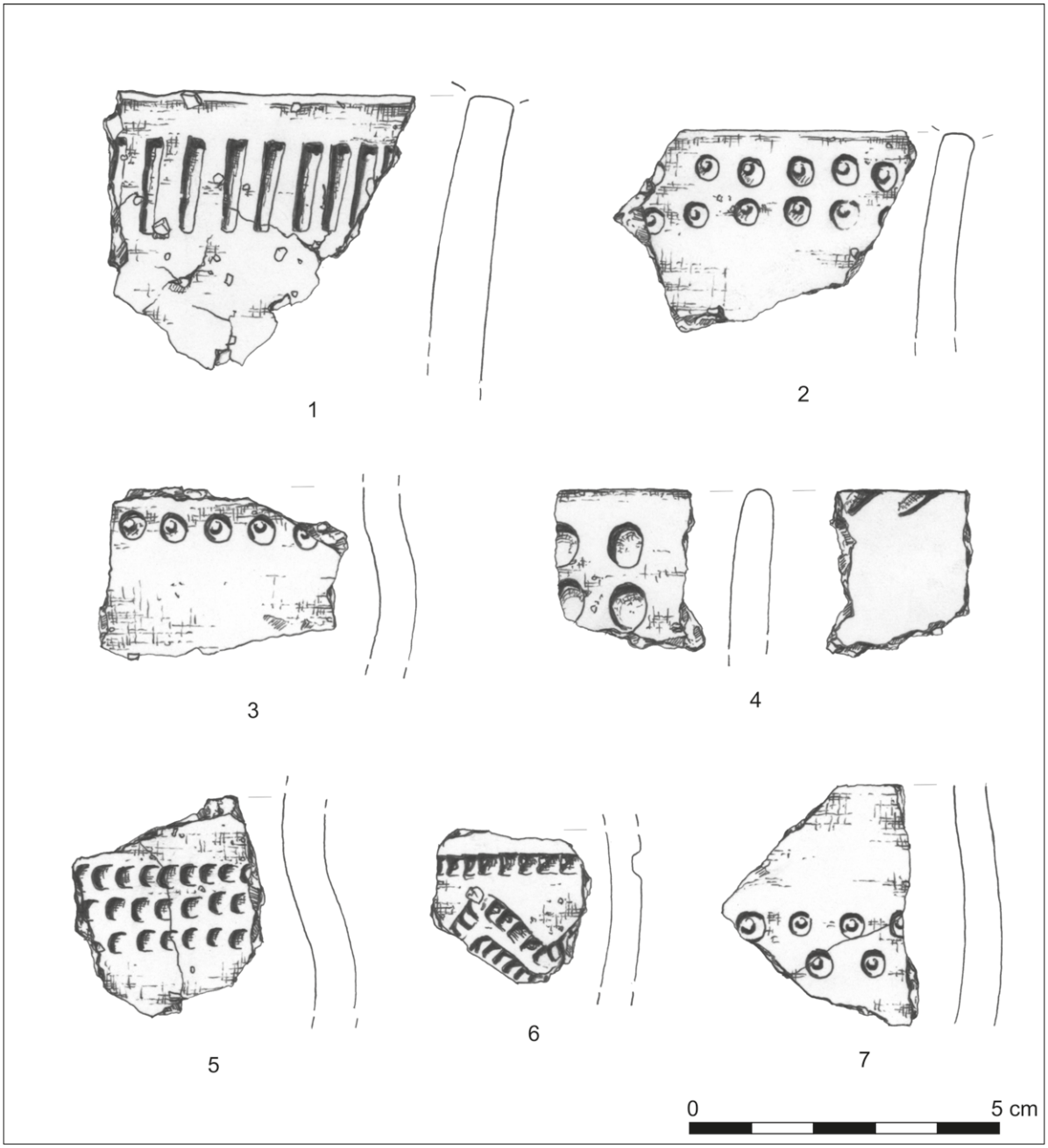
Ryc. III.98.1. Warszawa Nowe Świdry, gm. Białołęka, pow. m.st. Warszawa. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.98.1. Warszawa Nowe Świdry, Białołęka municipality, Warszawa district. Selected pottery artefacts

99

Miejscowość: Warszawa Piekiełko
Stanowisko nr: –
Gmina: Białołęka (dzielnica)
Powiat: m.st. Warszawa
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Przy stacji kolejki Warszawa-Wawer-Tarchomin (osiedle Piekiełko)*
Badania: Dar Szymona Tananbauma, Tadeusza Wolskiego, Szymona Wolskiego
Zbiory: PMA nr inw. II/3289

Inwentarz:

Kolekcja 27 ułamków ceramiki typu Linin współwystępującej z innymi materiałami różnych kultur z okresu neolitu i początku epoki brązu. Precyzyjna klasyfikacja poszczególnych okazów jest niezwykle trudna z uwagi na synkretyzm cech subneolitycznych oraz kultury amfor kulistych. Większość wyselekcjonowanych fragmentów pochodzi z jednego esowato profilowanego naczynia (garnka?) o prostej, horyzontalnie ściętej krawędzi (typ 1k). Zarówno pod wylewem, jak i w górnej części brzuśca ulokowano ornament podwójnych pasm odcisków tzw. ptasiego piórka (grupa zdobnicza XII)

Ryc. III.99.1. Warszawa Piekiełko, gm. Białołęka, pow. m.st. Warszawa. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.99.1. Warszawa Piekiełko, Białołęka municipality, Warszawa district. Selected pottery artefacts

(Ryc. III.99.1:2,3,7) Gładkie ścianki, blaszkowate przełamy oraz dominująca domieszka średnioziarnistego tłucznia mineralnego pozwalają klasyfikować cechy technologiczne w ramach „interkulturowej" grupy L. Za charakterystyczne pod względem morfologicznym uznać należy także dwie krawędzie innych pojemników (Ryc. III.99.1:1,4). Podobnie jak w przypadku wcześniej opisanym, są to formy o ściankach prostych i łukowatym (1e) bądź ściętym horyzontalnie zwieńczeniu (1k). Cechują się one jednak odmienną dekoracją. Zwielokrotnione horyzontalnie i wieloelementowe konstrukcje zbudowane z linii oraz zygzaków bruzdowych (grupy zdobnicze III oraz IV), lokowano na powierzchni brzuśców (Ryc. III.99.1:5,6). Jednostkowo wystąpiło zdobienie wewnętrznej strony wylewu, wykonane poprzez szereg diagonalnych odcisków (grupa zdobnicza VIII) (Ryc. III.99.1:4). Większość elementów dystynktywnych stylistycznie wykonano w technologii odpowiadającej grupie L. Pojedyncze okazy przygotowano z masy ceramicznej zawierającej głównie domieszkę grubo- i drobnoziarnistą (również piasek), co zadecydowało o sklasyfikowaniu ich w ramach „amforowej" grupy E oraz „wczesnobrązowej" grupy J.

Sformalizowany opis charakterystycznych fragmentów ceramiki zaprezentowano w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne KPL, KAK (?), KM

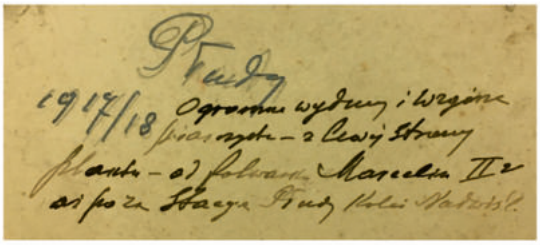
Literatura: A. Gardawski 1958, tabl. XLIV:18–24; E. Kempisty 1972, s. 456, tabl. XXIV:11–17

Uwagi: W opracowaniu E. Kempisty (1972, s. 456) stanowisko określone jako Piekiełko.

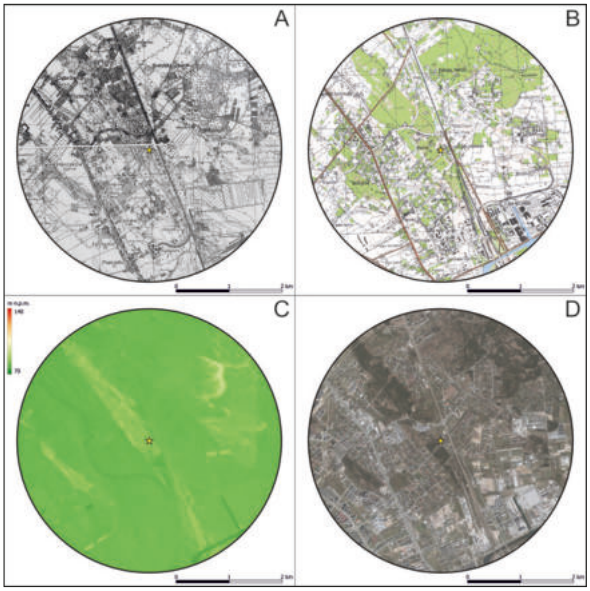
100

Miejscowość: Warszawa Płudy
Stanowisko nr: –
Gmina: Białołęka (dzielnica)
Powiat: m.st. Warszawa
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydmy zwane Szwedzkimi Wałami, ciągnące się od folwarku Marcelin II aż do stacji Płudy; Ogromne wydmy i wzgórze piaszczyste z lewej strony […] – od folwarku Marcemlin II aż po za stację Płudy Kolei Nadwiślańskiej* (Ryc. III.100.1; III.100.2)
Badania: Badania powierzchniowe E. Stojewskiego, 1917–1918
Zbiory: PMA nr inw. II/2513; III/2513
Inwentarz:

Ze stanowiska pochodzi bardzo złożona, wielokulturowa kolekcja ceramiki z okresu neolitu i początków epoki brązu. W jej obrębie wyróżniono siedem ułamków subneolitycznych odpowiadających cechom „klasycznych" ugrupowań kultury niemeńskiej oraz typu Linin.

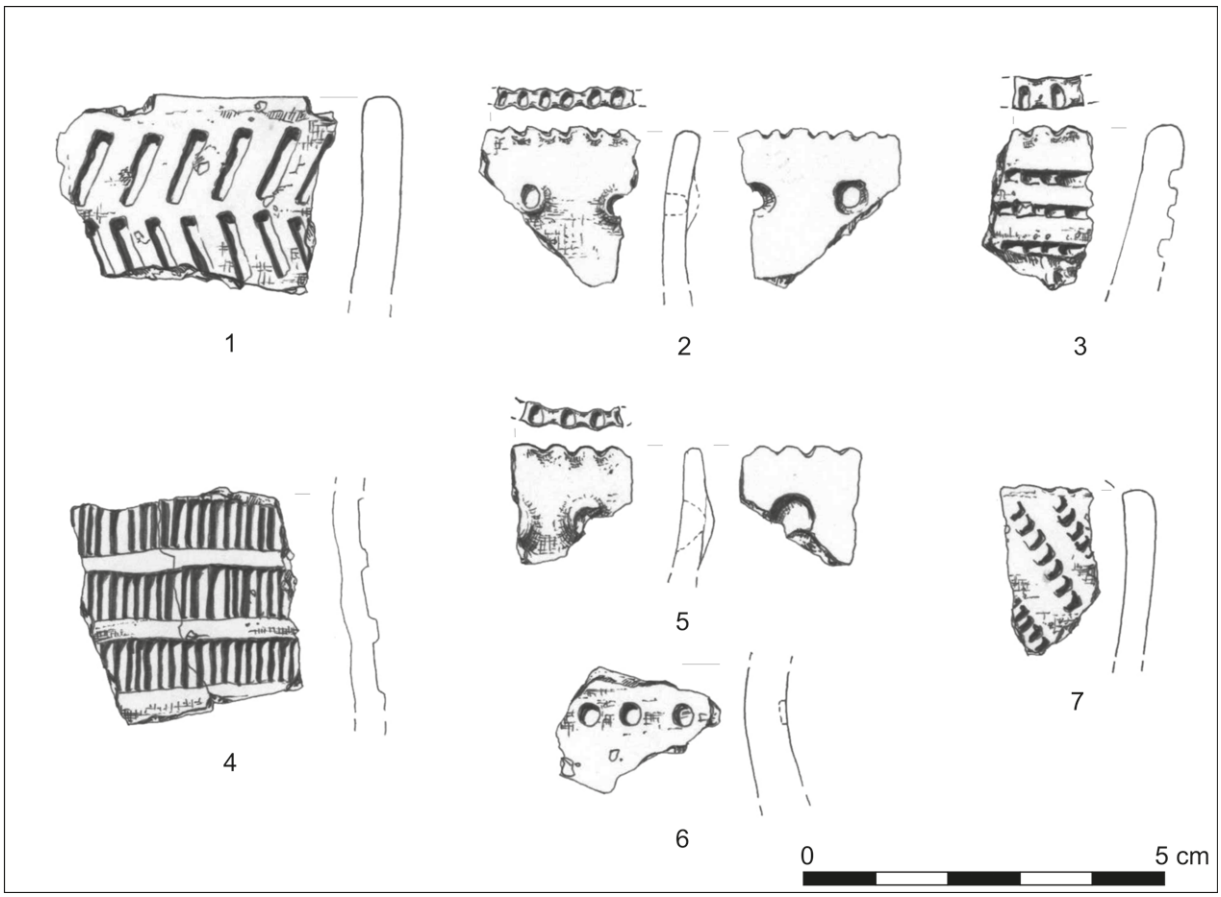

Ryc. III.100.1. Warszawa Płudy, gm. Białołęka, pow. m.st. Warszawa. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.100.1. Warszawa Płudy, Białołęka municipality, Warszawa district. Selected archived documentation

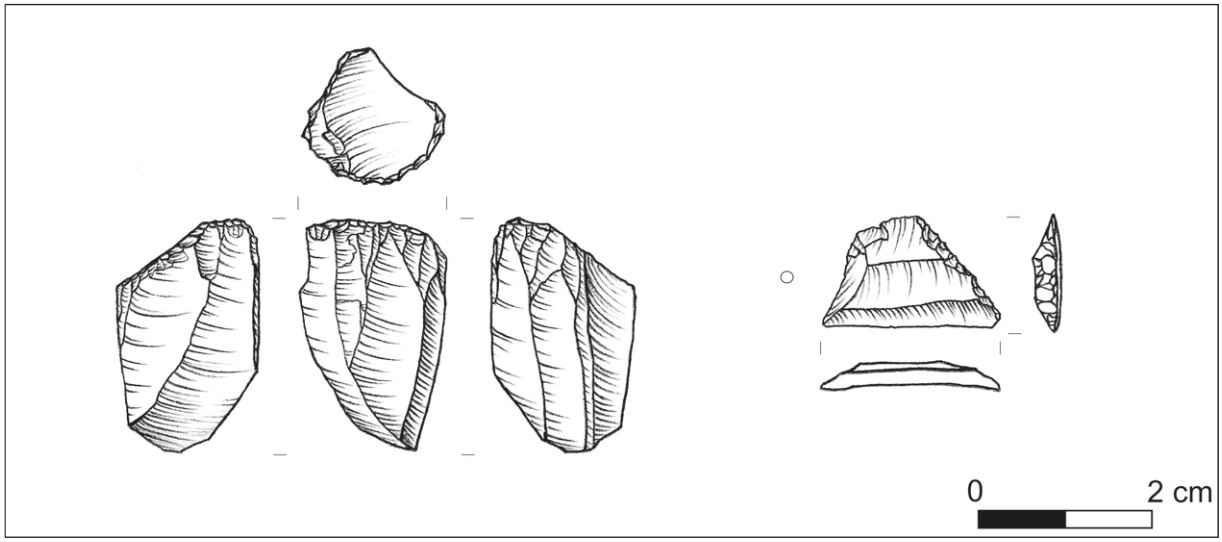

Ryc. III.100.2. Warszawa Płudy, gm. Białołęka, pow. m.st. Warszawa. Lokalizacja stanowiska na podkładzie: A – mapy topograficznej WIG 1:25000, różne wydania; B – mapy topograficznej PUWG 1965; C – numerycznego modelu terenu (dane ISOK); D – ortofotomapy terenu (dane geoportal.gov.pl)
Fig. III.100.2. Warszawa Płudy, Białołęka municipality, Warszawa district. Location of site on: A – topographic map, WIG 1:25000, various editions; B – topographic map, PUWG 1965; C – digital model of the area (isok.gov.pl); D – orthophotomap of the area (geoportal.gov.pl)

Komponent „niemeński" reprezentowany jest przez trzy fragmenty. Dwa pierwsze to niewielkie ułamki krawędzi wybitnie cienkościennych naczyń (cechujących się jednak nieco odmienną tektoniką) (Ryc. III.100.3:2,5). Należą one do form prostych, zakończonych łukowatym zwieńczeniem (typ 1e), silnie zdeformowanym poprzez karbowanie (grupa zdobnicza XXIIa). Pod krawędzią umieszczano pasmo guzków wypychanych na stronę zewnętrzną (grupa zdobnicza II). Nakłucia prowadzono niekiedy bardzo głęboko, co skutkowało przebiciem ścianek w miejscu kulminacji guzka. Do grupy naczyń „niemeńskich" zaliczyć można również ułamek górnej części brzuśca zdobiony

Ryc. III.100.3. Warszawa Płudy, gm. Białołęka, pow. m.st. Warszawa. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.100.3. Warszawa Płudy, Białołęka municipality, Warszawa district. Selected pottery artefacts

Ryc. III.100.4. Warszawa Płudy, gm. Białołęka, pow. m.st. Warszawa. Wybór zabytków krzemiennych
Fig. III.100.4. Warszawa Płudy, Białołęka municipality, Warszawa district. Selected flint artefacts

zwielokrotnionymi horyzontalnie, bardzo plastycznymi pasmami „klasycznego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III) (Ryc. III.100.3:4). Cechy technologiczne wszystkich wspomnianych okazów są dalece zbieżne. Naczynia o dokładnie wygładzonych ściankach wykonano z dobrze przygotowanej masy ceramicznej zawierającej domieszkę piasku i drobnoziarnistego tłucznia mineralnego. Atrybuty te mieszczą się w definicji grupy K – specyficznej odmianie technologii wczesnobrązowej określanej mianem „delikatnej".

Jako typ Linin sklasyfikowano cztery drobne ułamki pochodzące z różnych naczyń. Trzy krawędzie należą do form o ściankach prostych i łukowatym bądź ograniczonym od strony wewnętrznej zwieńczeniu (typy 1e oraz 1d). Pod wylewem posiadają ornament horyzontalnych lub diagonalnych pasm wąskiego ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza V) (Ryc. III.100.3:3,7). W jednym przypadku, odciski stempla o prostokątnym żądle tworzą motyw tzw. rybiej ości (grupa zdobnicza VI) (Ryc. III.100.3:1). Wachlarz stosowanych wątków i technik zdobniczych uzupełniają punkty (grupa zdobnicza XII) odciskane na krawędzi, bądź w miejscu przejścia szyjki w brzusiec. Grupę ceramiki „linińskiej" cechuje znaczna różnorodność cech technologicznych. W tak skromnej liczebnie kolekcji wyróżniono okazy definiowane w ramach „amforowej", „wczesnobrązowej" i „interkulturowej" grupy E, J, K oraz L.

Bez wątpienia w zbiorze występuje znacznie większa liczba ułamków naczyń subneolitycznych. Są to jednak fragmenty niecharakterystyczne, silnie rozdrobnione, których wiarygodna klasyfikacja, wyłącznie w oparciu o cechy technologiczne nie jest możliwa. Z tożsamego powodu odstąpiono od szerszych analiz technologicznych, a całość atrybutów formalnych charakterystycznych elementów zaprezentowano w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

xxx

Ubogi zespół, w skład którego wchodzą dwa, niecharakterystyczne odłupki z krzemienia narzutowego oraz cztery formy z krzemienia czekoladowego, w tym mediolityczny trapez (III.100.4:2) oraz mikrolityczny jednopiętowy rdzeń wiórowy o wymiarach 24x16x16 mm, stożkowatej formie i dookolnej odłupni charakteryzującej się uporządkowanym, równoległym układem negatywów (III.100.4:1). Pięta rdzenia jest płaska (jednonegatywowa) i tworzy z płaszczyzną odłupni ostry kąt ok. 60°. Wzdłuż jej krawędzi widoczne są też ślady intensywnego prawcowania.

Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne KPL, KAK, KCSZ, KM, TKK

Literatura: A. Gardawski 1958, tabl. XLI:5; E. Kempisty 1972, s. 456,461, tabl. XXIV:7–10

Uwagi: W opracowaniu E. Kempisty (1972, s. 456) stanowisko określone jako Płudy.

101

Miejscowość: Warszawa Srebra Góra
Stanowisko: –
Gmina: Białołęka (dzielnica)
Powiat: m.st. Warszawa
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: Brak danych
Badania: Brak danych
Zbiory: PMA nr inw. II/4012
Inwentarz:

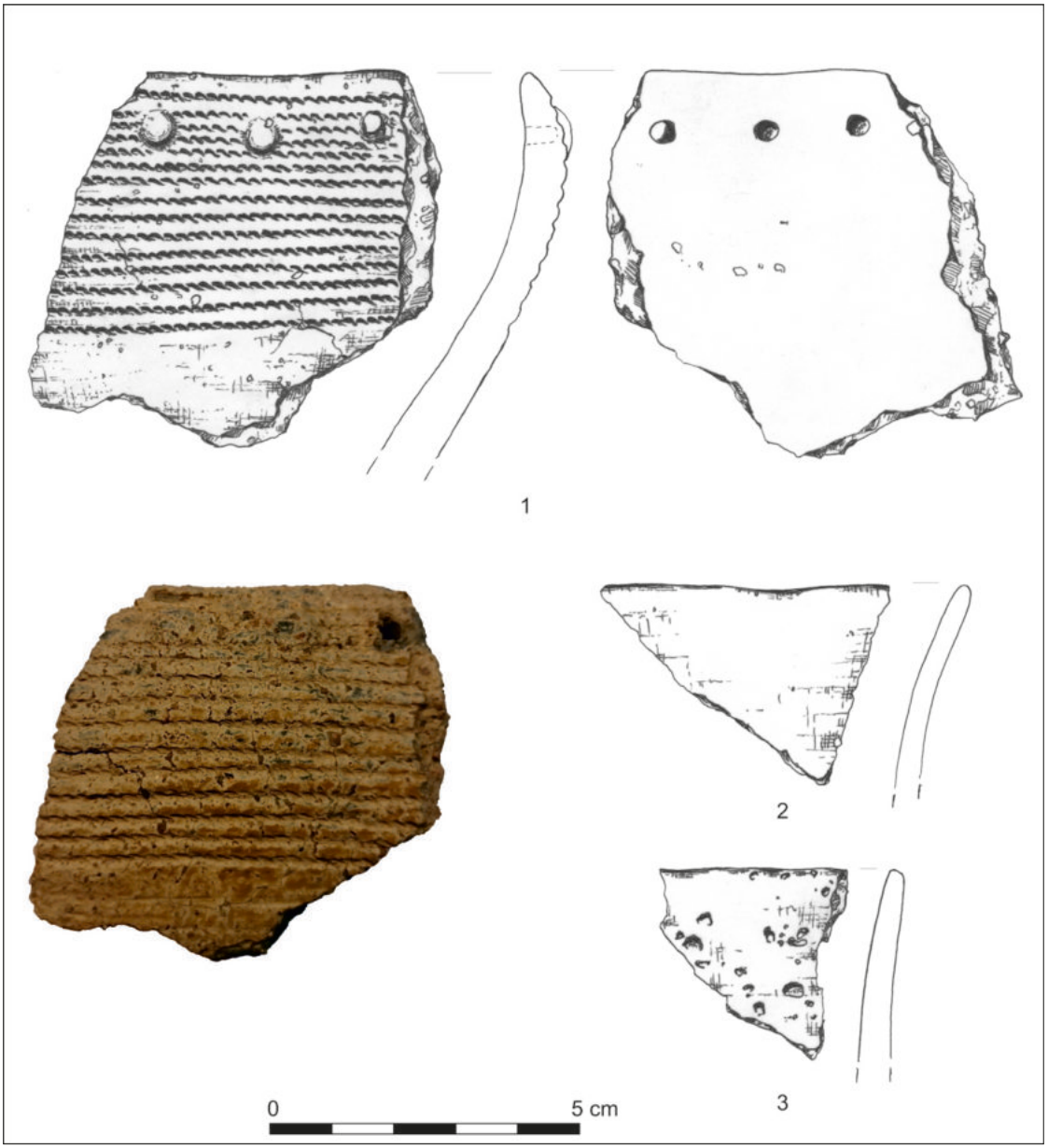
W obrębie tego, niehomogenicznego kulturowo i chronologicznie, zbioru odnotowano kilkanaście ułamków ceramiki o cechach subneolitycznych. Choć stan zachowania kolekcji uniemożliwia określenie atrybutów makromorfologicznych, to jednak całość można identyfikować z typem Linin. Wśród trzech zachowanych krawędzi wylewu znajdują się dwa fragmenty wybitnie cienkościennych naczyń (Ryc. III.101.1:2,3). Ich ścianki są proste lub ścienione od strony wewnętrznej, zakończone łukowatym, nieograniczonym zwieńczeniem (odpowiednio typ 1e oraz 2e). Ostatni, najlepiej zachowany, egzemplarz to część dużego, esowato profilowanego naczynia o wyodrębnionej, wyraźnie zagiętej do wnętrza szyjce (garnek „z wolem") (Ryc. III.101.1:1). Ścieniona obustronnie krawędź zakończona jest łukowato (typ 10e). Wyłącznie na powierzchni tego fragmentu zachowały się układy ornamentu złożone z zwielokrotnionych pasm odcisków sznura (grupa zdobnicza XVI) oraz podkrawędnnych guzków wypychanych na stronę zewnętrzną (grupa zdobnicza II). Dwa z opisywanych ułamków wykonano z masy ceramicznej schudzanej domieszką nieznormalizowanego tłucznia mineralnego. Blaszkowate przełamy oraz gładkościenność pozwalają klasyfikować je w ramach „interkulturowej" grupy L. Jedna z niezdobionych krawędzi pochodzi z naczynia wykonanego w dość specyficznej technologii. W obrębie masy ceramicznej, pozbawionej domieszek mineralnych, zachowały się liczne negatywy po wypalonej materii organicznej. Nie ma tu jednak śladów włókien, typowych dla szeregu doświadczeń garncarstwa wczesnosubneolitycznego. Negatywy mają kształt dość nieforemnych punktów trudnych w jednoznacznej identyfikacji.

Całość atrybutów formalnych charakterystycznych ułamków ceramiki uwzględniono w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne KPL, KCSZ, PDZ (?), TKK

Literatura: –

Uwagi: –

Ryc. III.101.1. Warszawa Srebrna Góra, gm. Białołęka, pow. m.st. Warszawa. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.101.1. Warszawa Srebrna Góra, Białołęka municipality, Warszawa district. Selected pottery artefacts

102

Miejscowość: Warszawa Stare Świdry
Stanowisko nr: –
Gmina: Białołęka (dzielnica)
Powiat: m.st. Warszawa
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: Brak danych
Badania: Brak danych
Zbiory: PMA nr inw. III/2166
Inwentarz:

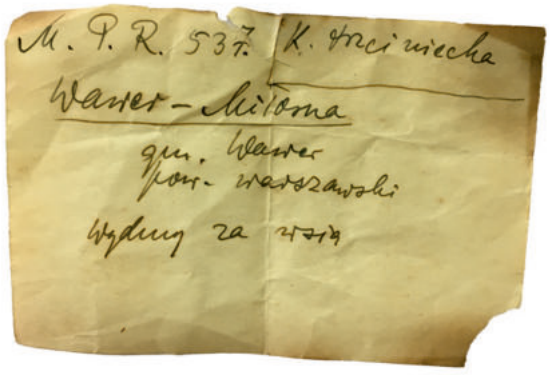
Niehomogeniczna kolekcja, w obrębie której występują elementy charakterystyczne dla różnych kultur z neolitu oraz wczesnej i środkowej epoki brązu. W toku analiz wyróżniono zaledwie jeden fragment ceramiki „subneolitycznej". Jest to ułamek brzuśca ornamentowany podwójnym (?) pasmem „klasycznego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III). Korelując stylistykę z cechami technologicznymi, określonymi w ramach grupy L, naczynie to należy klasyfikować w ramach typu Linin. Prawdopodobnie, poza opisanym fragmentem, w kolekcji występuje nieliczna grupa fragmentów niecharakterystycznych. Ich wyróżnienie jest jednak mało wiarygodne z uwagi na strukturę zbioru.

Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne KPL, TKK, KŁ
Literatura: –
Uwagi: –

103

Miejscowość: Warszawa Wawer Miłosna
Stanowisko nr: –
Gmina: Wawer (dzielnica)
Powiat: m.st. Warszawa
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma za wsią* (Ryc. III.103.1)
Badania: Brak danych
Zbiory: PMA nr inw. II/4191
Inwentarz:

Kolekcja liczy 17 fragmentów ceramiki typu Linin. Niestety, stan ich zachowania uniemożliwia rekonstrukcję atrybutów makromorfologicznych. Detale mikromorfologii można wskazać na podstawie trzech ułamków krawędzi (Ryc. III.103.2:3,5,7). W jednym odnotowano delikatne pogrubienie od strony zewnętrznej (Ryc. III.103.2:3). Pozostałe posiadają ścianki równoległe i wylewy zwieńczone poprzez poziome ścięcie (typy 17k i 1k). Bardzo zróżnicowany jest zestaw stosowanych technik i wątków zdobniczych. W strefie podkrawędnnej lokowano zarówno otworki (grupa zdobnicza I) (Ryc. III.103.2:5), wertykalne odciski prostokątnego stempelka (grupa zdobnicza VI) (Ryc. III.103.2:3), jak również zwielokrotnione horyzontalnie odciski sznura (grupa zdobnicza XVI) (Ryc. III.103.2:7). Ostatnie z przytoczonych naczyń ornamentowane było również w górnej części brzuśca oraz miejscu wyodrębnienia szyjki, gdzie negatywy sznura podkreślono zygzakiem i diagonalnymi odciskami stempla (grupa zdobnicza VIII). Na uwagę zasługują wątki strefowe, zbudowane z segmentowanych poziomych żłobków i linii falistych (Ryc. III.103.2:8) oraz układy metopowe pasm i krokiewek bruzdowych (grupa zdobnicza V) (Ryc. III.103.2:2). Takie kompozycje lokowano na szyjkach lub/i brzuścach naczyń. Niekiedy miejsce przejścia szyjki w brzusiec ornamentowano pasmami płytkich odciskanych punktów (grupa zdobnicza XII), przez co

Ryc. III.103.1. Warszawa Wawer Miłosna, gm. Wawer, pow. m.st. Warszawa. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.103.1. Warszawa Wawer Miłosna, Wawer municipality, Warszawa district. Selected archived documentation

podkreślano tektonikę (Ryc. III.103.2:1). Oceny atrybutów technologicznych kolekcji dokonano w oparciu o analizę fragmentów dystynktywnych stylistycznie. Wśród dwunastu okazów odnotowano znaczną różnorodność. Choć wszystkie należały do form cienko- i średniościennych o dość dobrze wygładzonych ściankach z wyczuwalną niekiedy szorstkością, to cechą różnicującą była preferencja domieszek mineralnych o różnej granulacji. Najczęściej obserwowano okazy, w których przeważała frakcja średnia (5 fr.), jednak powszechnie notowano dominację ziaren grubych (3 fr.) lub drobnych, którym towarzyszył piasek (3 fr.). Cechy te mieszczą się odpowiednio w kryteriach grup L, E i J. Ceramikę delikatną, klasyfikowaną w ramach grupy K, rejestrowano incydentalnie.

Całość danych z zakresu identyfikacji cech formalnych charakterystycznych ułamków ceramiki uwzględniono w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

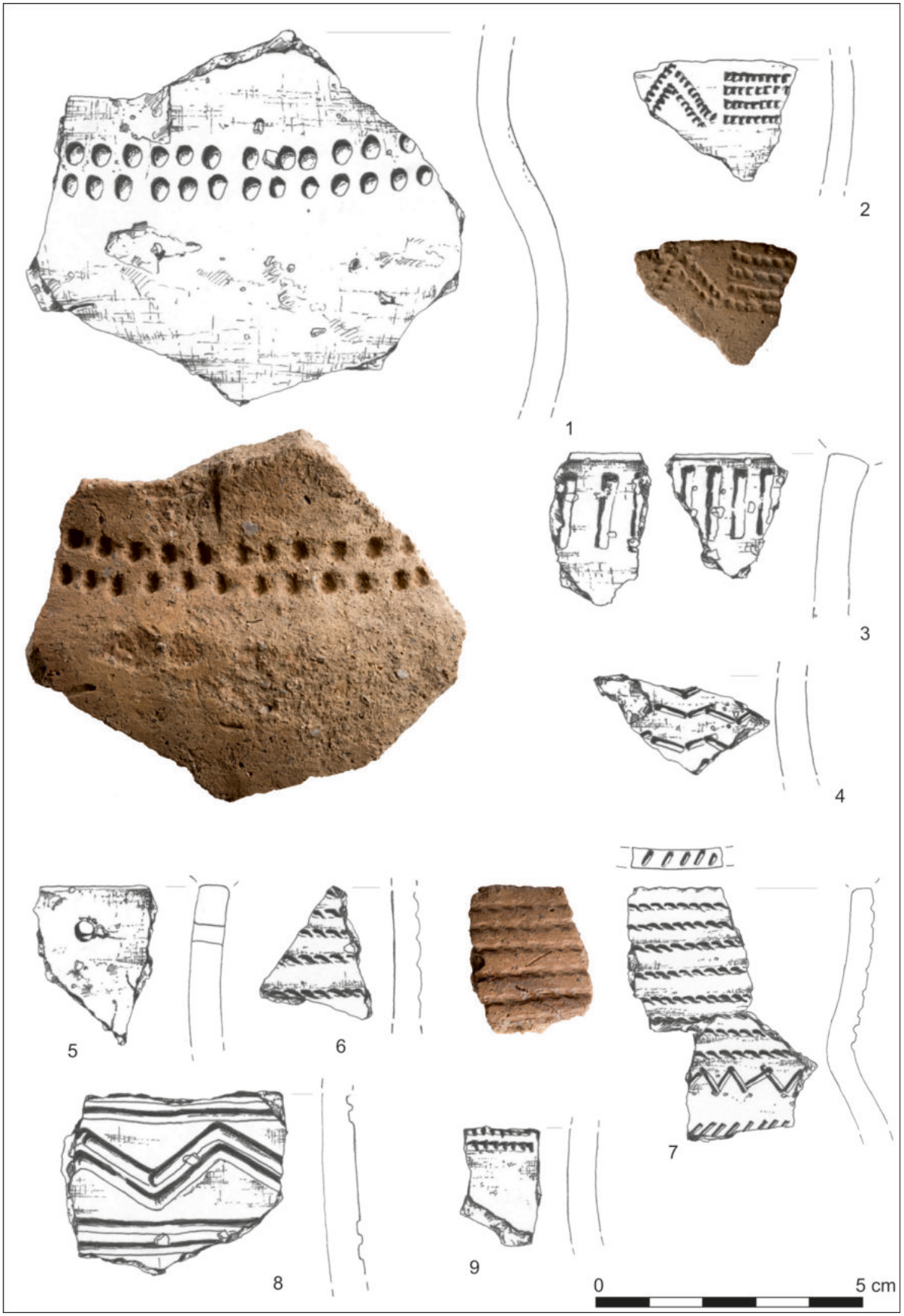
xxx

Inwentarz zabytków krzemiennych liczy 35 okazów, przy czym w jego skład wchodzą wyłącznie formy retuszowane oraz wióry lub wiórki. W jego obrębie wydzielają się dwa, odrębne zbiory znajdujące odbicie w odmiennym zestawie cech techno-morfologicznych, strukturze typologicznej, ale też różnym zapleczu surowcowym.

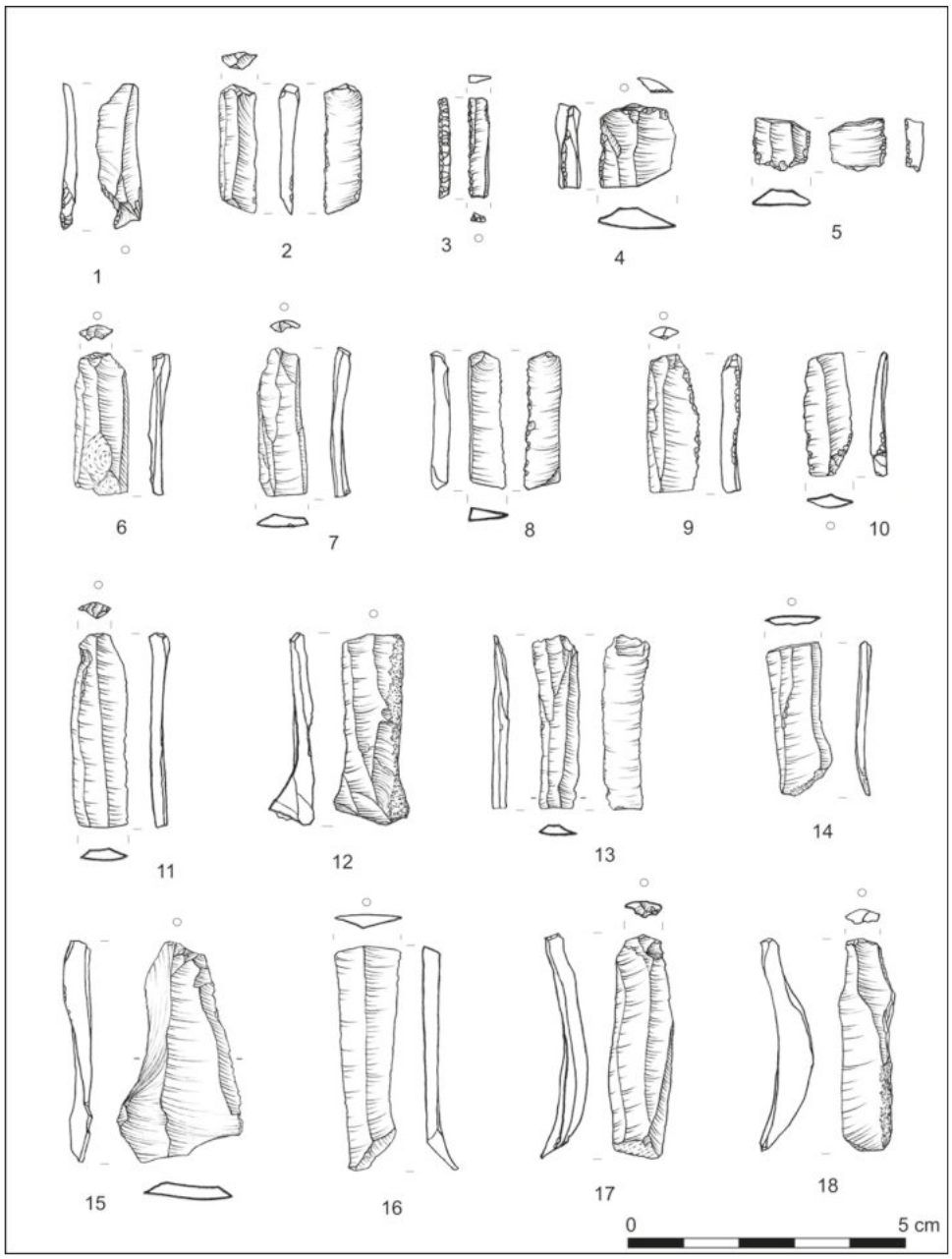
Pierwszy z nich, najpewniej mezolityczny, tworzy 14 form wykonanych wyłącznie z krzemienia bałtyckiego. Bez wyjątku są to wiórki jednopiętowe o nieregularnym, trójkątnym lub wrzecionowatym zarysie, wyraźnie łukowatym profilu i nieuporządkowanym reliefie negatywów. Posiadają one małe, soczewkowate lub punktowe piętki. Do najbardziej charakterystycznych cech należy jednak obecność delikatnej wargi oraz silnie zredukowanego, słabo czytelnego sęczka.

Drugi epizod osadniczy najprawdopodobniej łączyć należy z pobytem na obszarze stanowiska społeczności subneolitycznych. Znajduje on odzwierciedlenie w grupie 20 mediolitycznych form wiórowych w tym trzech wiórów retuszowanych wykonanych głównie z krzemienia czekoladowego. Charakteryzują się one średnim lub wysokim stopniem regularności, prostym profilem z wyraźnym wentralnym podwinięciem części wierzchołkowej oraz dorsalnym wychyleniem partii przysęczkowej w postaci specyficznego skrzydełka. Do ważnych diagnostycznie atrybutów należą także fasetowane piętki, słabo wysklepione sęczki opatrzone wargą (Ryc. VI.6:8,10,18) oraz podobna szerokość grupująca się w trzech zakresach[3]: 7–8 mm (4 szt.), 9–10 mm (9 szt.), 11–12 mm (3 szt.). Należy podkreślić,

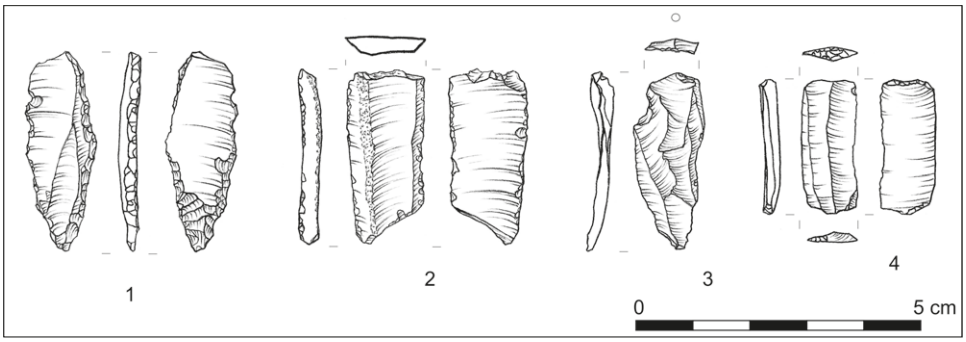
[3] Pomiary przeprowadzono na grupie 16 okazów, wyłączając z analizy fragmenty niereprezentatywne.

Ryc. III.103.2. Warszawa Wawer Miłosna, gm. Wawer, pow. m.st. Warszawa. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.103.2. Warszawa Wawer Miłosna, Wawer municipality, Warszawa district. Selected pottery artefacts

Ryc. III.103.3. Warszawa Wawer Miłosna, gm. Wawer, pow. m.st. Warszawa. Wybór zabytków krzemiennych
Fig. III.103.3. Warszawa Wawer Miłosna, Wawer municipality, Warszawa district. Selected flint artefacts

Ryc. III.103.4. Warszawa Wawer Miłosna, gm. Wawer, pow. m.st. Warszawa. Wybór zabytków krzemiennych
Fig. III.103.4. Warszawa Wawer Miłosna, Wawer municipality, Warszawa district. Selected flint artefacts

że w przypadku niektórych wiórów na krawędziach zarejestrowano liczne wyszczerbienia bądź negatywy quasi-retuszu. Niemniej z racji na brak analiz potwierdzających taką interpretację zrezygnowano z klasyfikowania tych egzemplarzy jako tzw. narzędzia funkcjonalne.

Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne KPL, TKK

Literatura: E. Kempisty 1970, ryc. 93:1; 1972, s. 461, tabl. XXV:11,12

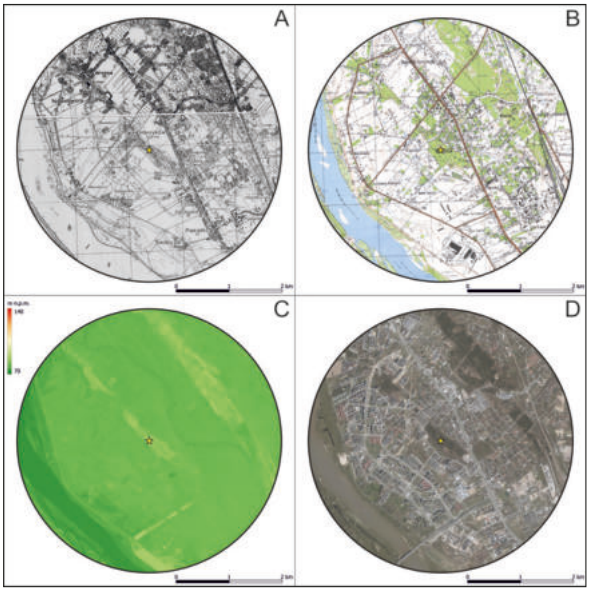
Uwagi: W opracowaniu E. Kempisty (1972, s. 461) stanowisko określone jako Wawer-Miłosna.

104

Miejscowość: Warszawa Wiśniewo
Stanowisko nr: 2
Gmina: Białołęka (dzielnica)
Powiat: m.st. Warszawa
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma położona 500 m na S od cmentarza przy drodze ze stacji Henryków do Tarchomina* (Ryc. III.104.1)
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela, 1931 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/3994
Inwentarz:

Ze stanowiska pochodzi bardzo uboga, a przy tym silnie pofragmentowana kolekcja ceramiki „linińskiej". Taką atrybucję przyjęto dla ośmiu ułamków naczyń cienkościennych. Wśród elementów charakterystycznych morfologicznie wskazać można cztery bardzo drobne fragmenty krawędzi. Dominują tu formy o ściankach prostych i łukowatym (2 egz.) oraz poziomo ściętym zwieńczeniu (1 egz.), klasyfikowane w ramach typów 1e i 1k. Ponadto wyróżniono pojedynczą formę ścienioną od strony wewnętrznej (typ 1e). Tylko w jednym przypadku pod krawędzią umieszczony był ornament w postaci słabo czytelnego pasma odcisków stempla o prostokątnym żądle (grupa zdobnicza VI). Tożsamy ornament odnotowano również na szyjce innego (?) naczynia. Ubogi zestaw technik i wątków zdobniczych uzupełniają poziome pasma „klasycznego" i „rozrzedzonego" ściegu bruzdowego (grupy zdobnicze III oraz IV), lokowane na szyjce lub w górnej części brzuśca. Struktura technologiczna zbioru jest bardzo zróżnicowana i nie wykazuje czytelnych prawidłowości. W zbliżonych proporcjach notowano różne okazy odpowiadające definicji grup E, J oraz L.

Z uwagi na zły stan zachowania kolekcji odstąpiono od wykonania dokumentacji graficznej, a ogół danych dotyczących cech formalnych charakterystycznych ułamków ceramiki zaprezentowano w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Ryc. III.104.1. Warszawa Wiśniewo, gm. Białołęka, pow. m.st. Warszawa. Lokalizacja stanowiska na podkładzie: A – mapy topograficznej WIG 1:25000, różne wydania; B – mapy topograficznej PUWG 1965; C – numerycznego modelu terenu (dane ISOK); D – ortofotomapy terenu (dane geoportal.gov.pl)

Fig. III.104.1. Warszawa Wiśniewo, Białołęka municipality, Warszawa district. Location of site on: A – topographic map, WIG 1:25000, various editions; B – topographic map, PUWG 1965; C – digital model of the area (isok.gov.pl); D – orthophotomap of the area (geoportal.gov.pl)

Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne KPL
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 461
Uwagi: W opracowaniu E. Kempisty (1972, s. 461) stanowisko opisane jako Wiśniewo.

105

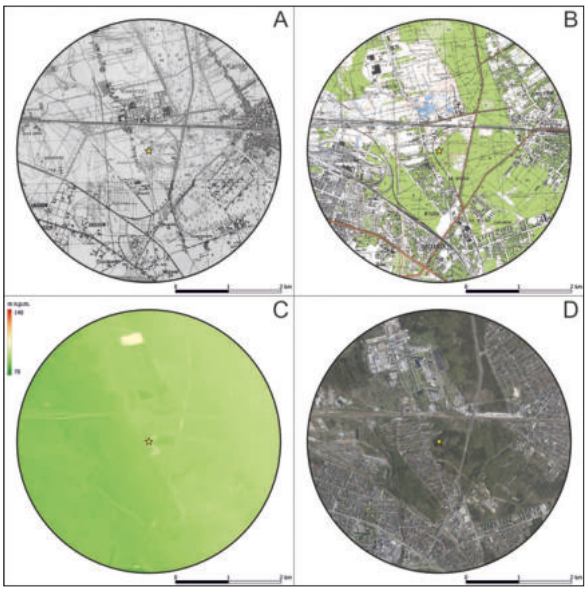
Miejscowość: Warszawa Wygoda
Stanowisko nr: –
Gmina: Rembertów (dzielnica)
Powiat: m.st. Warszawa
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma położona na wschód od Wygody i na południe od Kawęczyna* (Ryc. III.105.1)
Badania: Dar T. Rotmana z Wygody, 31.07.1957 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/1899
Inwentarz:

W strukturze kolekcji wyodrębniono 32 fragmenty ceramiki subneolitycznej. Pochodzą one najpewniej z jednego naczynia charakterystycznego dla „klasycznych" faz rozwoju kultury niemeńskiej (Ryc. III.105.2). Stopień rozdrobnienia źródeł uniemożliwia dokonanie pełnej klasyfikacji makromorfologicznej. Można jednak domniemywać, iż mamy tu do czynienia z formą

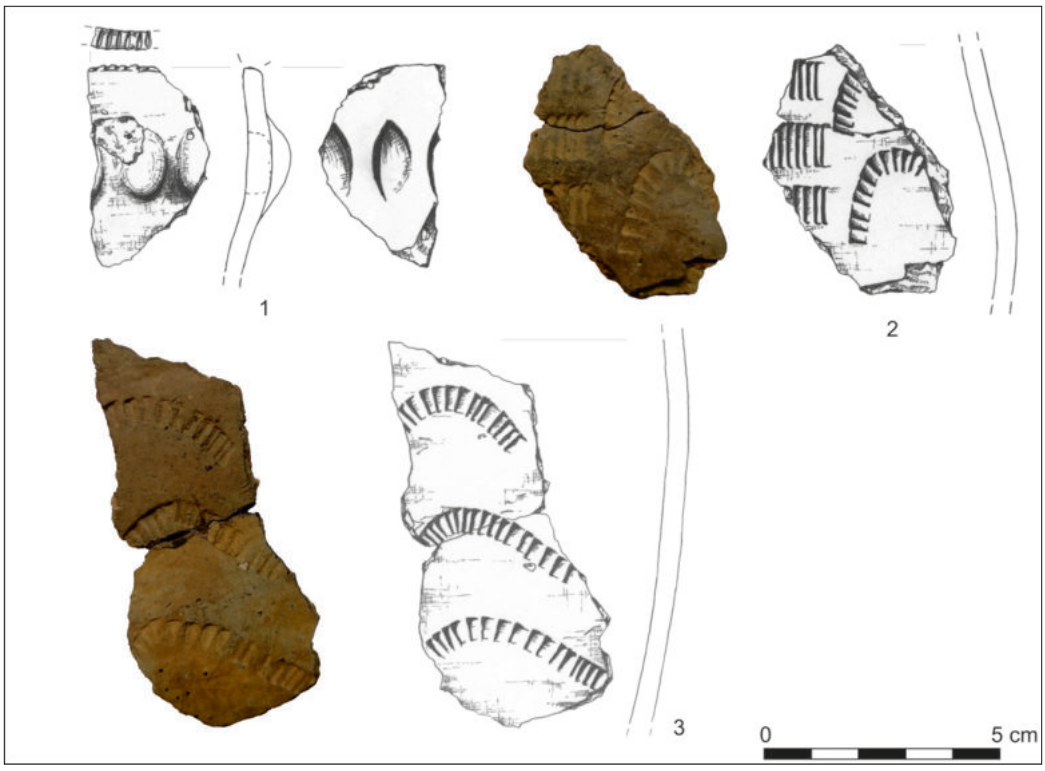
ostrodennego (dno nie zachowało się), esowato profilowanego garnka o wysokiej, lejkowato ukształtowanej i odchylonej na zewnątrz szyjce (typ 9,111). Prosty wylew zwieńczono ścięciem diagonalnym (1j). Pojemnik był bogato ornamentowany. Pod wylewem umieszczono rząd wydatnych, owalnych guzków wypychanych na stronę zewnętrzną (grupa zdobnicza IIa). Zapewne większą część brzuśca pokrywał tzw. ornament dywanowy, złożony z segmentowanych pionowo zwielokrotnionych pasm „klasycznego" ściegu bruzdowego oraz umieszczonych pomiędzy nimi łuczków lub linii falistych, wykonanych tą samą techniką. Wybitnie cienkościenne naczynie (grubość ścianek około 0,5 cm) wykonano z dobrze przygotowanej masy ceramicznej zawierającej niewielką ilość gruboziarnistego tłucznia mineralnego barwy białej. Powierzchnie były doskonale wygładzone, bez śladów przecierania. Ogół tych obserwacji pozwala sklasyfikować cechy technologiczne w ramach „amforowej" grupy E.

Sformalizowany opis charakterystycznych elementów ceramiki uwzględniono w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne elementy kulturowe: Materiał ceramiczny KPL
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 461, tabl. XXV:14–18
Uwagi: W opracowaniu E. Kempisty (1972, s. 461) stanowisko określone jako Wygoda.

Ryc. III.105.1. Warszawa Wygoda, gm. Rembertów, pow. m.st. Warszawa. Lokalizacja stanowiska na podkładzie: A – mapy topograficznej WIG 1:25000, różne wydania; B – mapy topograficznej PUWG 1965; C – numerycznego modelu terenu (dane ISOK); D – ortofotomapy terenu (dane geoportal.gov.pl)
Fig. III.105.1. Warszawa Wygoda, Rembertów municipality, Warszawa district. Location of site on: A – topographic map, WIG 1:25000, various editions; B – topographic map, PUWG 1965; C – digital model of the area (isok.gov.pl); D – orthophotomap of the area (geoportal.gov.pl)

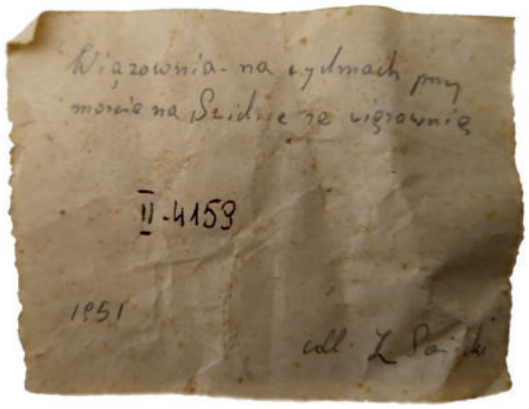

Ryc. III.105.2. Warszawa Wygoda, gm. Rembertów, pow. m.st. Warszawa. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.105.2. Warszawa Wygoda, Rembertów municipality, Warszawa district. Selected pottery artefacts

106

Miejscowość: Wiązowna
Stanowisko nr: –
Gmina: Wiązowna
Powiat: otwocki
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Na wydmach przy moście na Świdrze za Wiązowną* (Ryc. III.106.1)
Badania: Badania powierzchniowe L. Sawickiego, 1951 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/4159
Inwentarz:

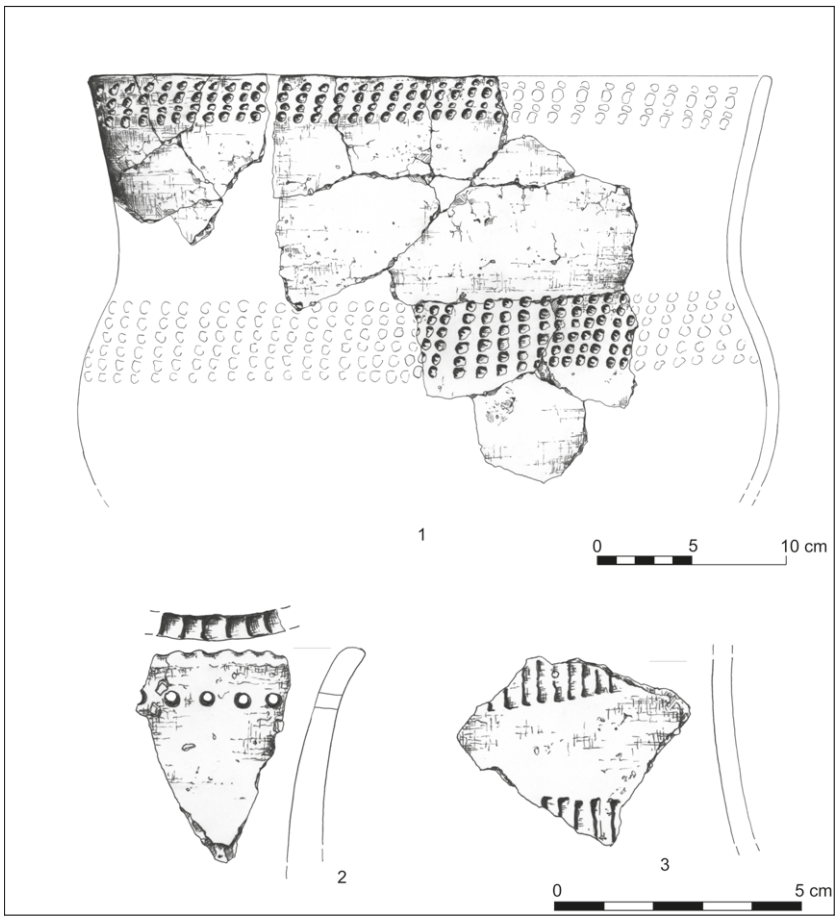
Struktura kolekcji jest zgodna z danymi przedstawionymi we wcześniejszych opracowaniach (Kempisty 1972, s. 436). Obejmuje ona kilkadziesiąt częściowo wyklejonych i uzupełnionych gipsem fragmentów górnej części dużego, szerokootworowego, najpewniej płaskodennego naczynia, nawiązującego do stylistyki typu Linin (Ryc. III.106.2:1). Uwzględniając odtworzone graficznie proporcje, należy je sklasyfikować jako garnek esowato profilowany (por. uwagi) o największej wydętości brzuśca zlokalizowanej w około 1/2 wysokości i wysokiej szyjce (typ 8,211). Średnica obydwu

Ryc. III.106.1. Wiązowna, gm. Wiązowna, pow. otwocki. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.106.1. Wiązowna, Wiązowna municipality, Otwock district. Selected archived documentation

elementów tektoniki jest porównywalna i wynosi około 35 cm. Wylew należy do form prostych, zakończonych łukowatym, nieograniczonym zwieńczeniem (1e). Ornament skomponowany jest w dwóch segmentach zlokalizowanych w górnej części szyjki oraz brzuśca. Składa się ze zwielokrotnionych, poziomych rzędów odciskanych dość płytko okrągłych punktów. Na pojedynczym fragmencie szyjki zachował się otwór przewiercony już po wypaleniu naczynia. Jest to najpewniej ślad naprawy wykonanej jeszcze w czasie jego użytkowania. Grubość ścianek wynosi około 0,7 cm. Słabej jakości masa ceramiczna zawiera znaczną ilością średnioziarnistego tłucznia mineralnego barwy różowej, przy jednoczesnym udziale ziaren drobnych i grubych. Powierzchnie są dość dobrze wygładzone. Kumulacja tych cech pozwala sklasyfikować okaz w ramach grupy technologicznej L.

W zbiorze odnotowano również dwa drobne ułamki pochodzące z innych naczyń. Pierwszy to krawędź wylewu o prostych ściankach i ściętym diagonalnie do wewnątrz zwieńczeniu (1i) (Ryc. III.106.2:2). Ornament ograniczał się do podkrawędnych otworków (grupa zdobnicza Ia)

Ryc. III.106.2. Wiązowna, gm. Wiązowna, pow. otwocki. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.106.2. Wiązowna, Wiązowna municipality, Otwock district. Selected pottery artefacts

oraz karbowania brzegu (grupa zdobnicza XXIIa). Drugi fragment (szyjki) zdobiony był pasmami pionowych słupków (grupa zdobnicza VI) (Ryc. III.106.2:3). Cechy technologiczne obydwu naczyń mieszczą się w ramach „interkulturowej" grupy L.

Sformalizowany opis cech technostylistycznych charakterystycznych ułamków ceramiki uwzględniono w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne elementy kulturowe: –
Literatura: E. Kempisty 1970, ryc. 87:4; 1972, s. 436, tabl. XII:10–12
Uwagi: W rekonstrukcji graficznej publikowanej we wcześniejszych opracowaniach (Kempisty 1972, tabl. XII:12) wskazano nieco odmienne proporcje naczynia – spełniające kryteria typologiczne wazy.

107

Miejscowość: Wołominek (ob. dzielnica miasta Wołomin)
Stanowisko nr: 1
Gmina: Wołomin
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma na północny-zachód od Wołominka o 1 km, nad bagnem zwanym „Czarna Kaczka"*
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela 1931 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/4673
Inwentarz:

W kolekcji odnotowano 84 fragmenty ceramiki odpowiadającej ogólnym cechom technologicznym typu Linin. Zbiór pozbawiony jest jakichkolwiek elementów dystynktywnych stylistycznie (mikromorfologia, ornament), co drastycznie ogranicza jego walory poznawcze. Z uwagi na to zrezygnowano z prowadzenia szerzej zakrojonych analiz technologicznych.

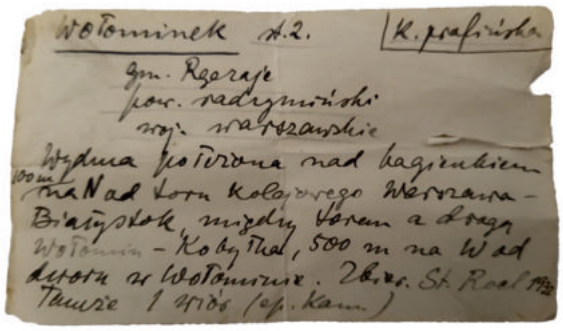
Inne elementy kulturowe: –
Literatura: J. Głosik 1959, s. 358; E. Kempisty 1972, s. 475
Uwagi: –

108

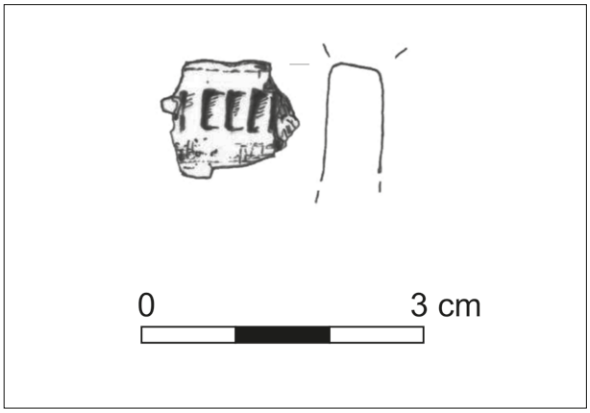
Miejscowość: Wołominek (ob. dzielnica miasta Wołomin)
Stanowisko nr: 2
Gmina: Wołomin
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma położona nad bagienkiem 100 m na północ od toru kolejowego Warszawa-Białystok, między torem a drogą Wołomin-Kobyłka, 500 m na zachód od dworca w Wołominie* (Ryc. III.108.1)
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela 1932 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/4673
Inwentarz:

Ze stanowiska pochodzi bardzo uboga i słabo zachowana kolekcja ceramiki subneolitycznej (45 ułamków). Jedyny charakterystyczny, bardzo drobny ułamek krawędzi wylewu należy do form o ściankach prostych i horyzontalnie ściętym zwieńczeniu (1k) (Ryc. III.108.2). Fragmentarycznie zachowany ornament składał się z pasma tzw. „rozrzedzonego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza IV), umiejscowionego po zewnętrznej stronie. Innych wątków zdobniczych nie stwierdzono. Z uwagi na stan zachowania zbioru (m.in. rozdrobnienie i silną erozję powierzchni) zrezygnowano z prowadzenia szerzej zakrojonych analiz technologicznych. Wspomniany ułamek wykonano w konwencji klasyfikowanej w ramach „interkulturowej" grupy L

Inne elementy kulturowe: –
Literatura: J. Głosik 1959, s. 358; E. Kempisty 1972, s. 475
Uwagi: –

Ryc. III.108.1. Wołominek, stan. 2, gm. Wołomin, pow. wołomiński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.108.1. Wołominek, site 2, Wołomin municipality, Wołomin district. Selected archived documentation

Ryc. III.108.2. Wołominek, stan. 2, gm. Wołomin, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.108.2. Wołominek, site 2, Wołomin municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

109

Miejscowość: Wólka Kozłowska
Stanowisko nr: –
Gmina: Tłuszcz
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma położona na północny-zachód od wsi Wólka Kozłowska, nad bagienkiem Gać, 300 m na północ od strumyka będącego dopływem potoku zwanego Cienka wpadającego do Rządzy*
Badania: Badania powierzchniowe R. Jakimowicza, K. Jażdżewskiego, S. Roela, 1933 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/4207
Inwentarz:

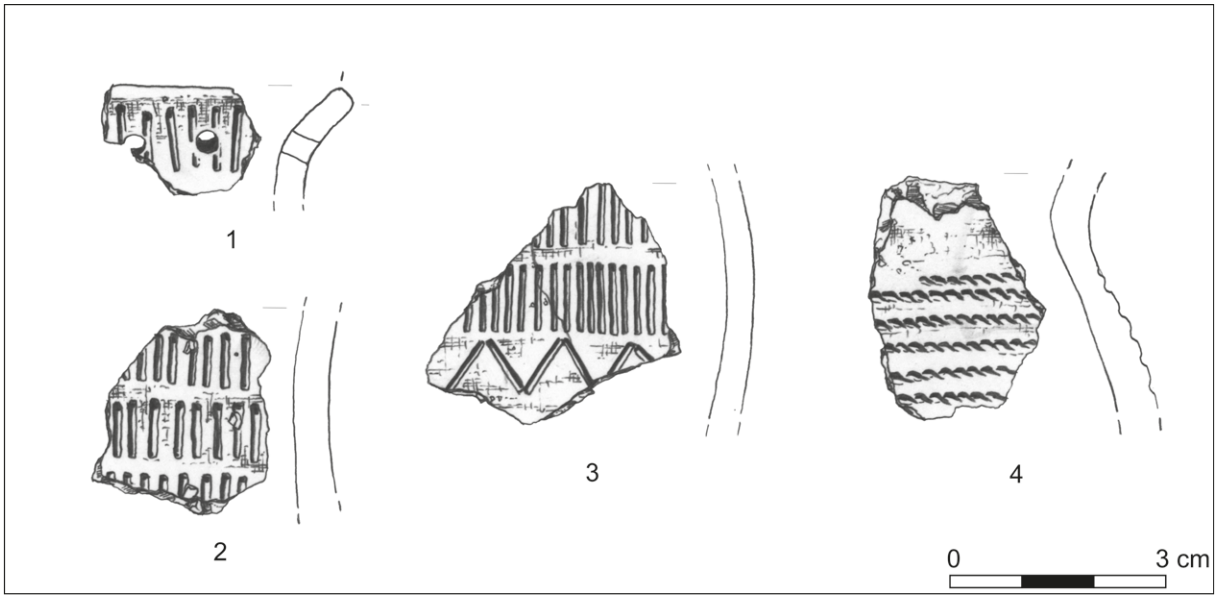
Podczas analizy zbioru wyróżniono jeden niecharakterystyczny ułamek ceramiki cienkościennej. Na podstawie detali technologicznych można go łączyć z ugrupowaniami subneolitycznymi (typ Linin?).
Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne KCSZ
Literatura: J. Głosik 1959, s. 358; Kempisty 1972, s. 475
Uwagi: –

110

Miejscowość: Wólka Mlądzka (ob. część miasta Otwock)
Stanowisko: 1
Gmina: Otwock
Powiat: otwocki
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma przy szosie, strona do rzeki*
Badania: Dar P. Sartki (?)
Zbiory: PMA nr inw. II/4180
Inwentarz:

Z dość ubogiej i złożonej kulturowo kolekcji wyselekcjonowano siedem ułamków ceramiki typu Linin. Ich stan zachowania nie pozwala na określenie atrybutów morfologicznych. Jedyna krawędź należy do form wyraźnie odgiętych na zewnątrz, o ściankach równoległych i prosto ściętym zwieńczeniu (1k) (Ryc. III.110.1:1). Wśród wątków ornamentacyjnych dominują zwielokrotnione pasma pionowych odcisków stempla o prostokątnym żądle, lokowane pod wylewem, na szyjce oraz brzuścach naczyń (grupa zdobnicza VI) (Ryc. III.110.1:1-3). Współwystępowały one z podkrawędnymi otworkami (grupa zdobnicza Ia) oraz zygzakiem, który zamykał od dołu całą konstrukcję zdobniczą. W górnej części brzuśca innego okazu zostały ulokowane zwielokrotnione pasma odcisków sznura (Ryc. III.110.1:4). Identyfikacja ta nie jest jednak pewna z uwagi na ograniczoną dystynktywność tego fragmentu oraz współwystępowanie w obrębie kolekcji ułamków naczyń kultury mierzanowickiej. Wśród atrybutów technologicznych odnotowano równoważny udział receptur definiowanych w ramach grup technologicznych J i L.

Ogół cech formalnych charakterystycznych ułamków ceramiki uwzględniono w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).
Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne KM, OWR
Literatura: –
Uwagi: –

Ryc. III.110.1. Wólka Mlądzka, stan. 1, gm. Otwock, pow. otwocki. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.110.1. Wólka Mlądzka, site 1, Otwock municipality, Otwock district. Selected pottery artefacts

111

Miejscowość: Ząbki
Stanowisko nr: –
Gmina: Ząbki
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Z całej powierzchni, wydma nad łąką, wydma między cegielnią a Zakładem w Drewnicy, wydma przy Ząbkach*
Badania: Zbierał 28.06.1934 r. R. Jakimowicz; ofiarował 30.11.1947 r. S. Mantuszewski; st. UW zbierał 2.05.1934 r.; R. Jakimowicz, 11.07.1940 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/4307
Inwentarz:

W kolekcji odnotowano cztery fragmenty ceramiki typu Linin (Ryc. III.111.1). Prawdopodobnie towarzyszy im bliżej nieokreślona, choć raczej nieliczna, grupa tzw. fragmentów niecharakterystycznych, jednak ich wiarygodne wyodrębnienie jest niemożliwe z uwagi na złożoną strukturę zbioru. Prawdopodobne jest, że wydzielone fragmenty mogą pochodzić z jednego naczynia, być może jednoczłonowej misy o kształcie zbliżonym do wycinka kuli. Wskazuje na to morfologia zachowanych wylewów. Te należy sklasyfikować jako formy proste o łukowatym, nieograniczonym zwieńczeniu (1e). Ornament strefowy pokrywał zapewne większą część naczynia. Zbudowano go z poziomych linii wykonanych techniką wąskiego ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza V), rozdzielonych pasmami pionowych słupków (grupa zdobnicza VI). Od dołu całość kompozycji zamknięto trzema diagonalnymi liniami (krokiewki?) wąskiego ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza V). Cienkościenne naczynie wykonano z masy ceramicznej zawierającej znaczą ilość gruboziarnistego tłucznia mineralnego. Powierzchnie były dobrze wygładzone. Kumulacja tych cech pozwala sklasyfikować pojemnik w ramach „amforowej" grupy technologicznej E. Ogół atrybutów formalnych ceramiki zaprezentowano w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

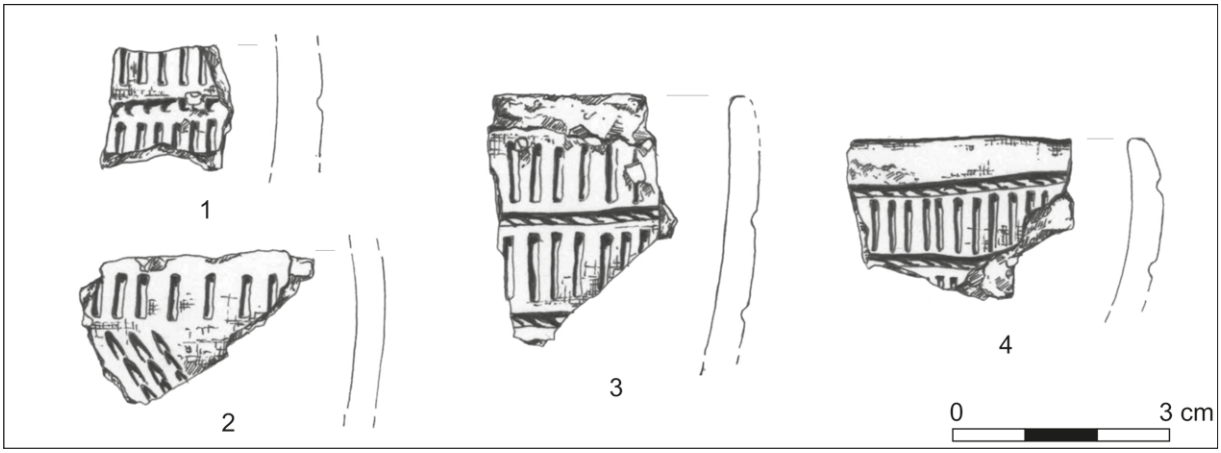
xxx

Kolekcja zabytków krzemiennych pozyskanych na stanowisku w Ząbkach liczy 53 okazy wykonane głównie z lokalnego narzutowca (36 szt.). Kolejne miejsce zajmują wytwory z surowca czekoladowego (10 szt.) oraz pojedynczy egzemplarz z krzemienia świeciechowskiego. W przypadku sześciu okazów nie udało się określić rodzaju surowca z racji na wysoki stopień ich przepalenia.

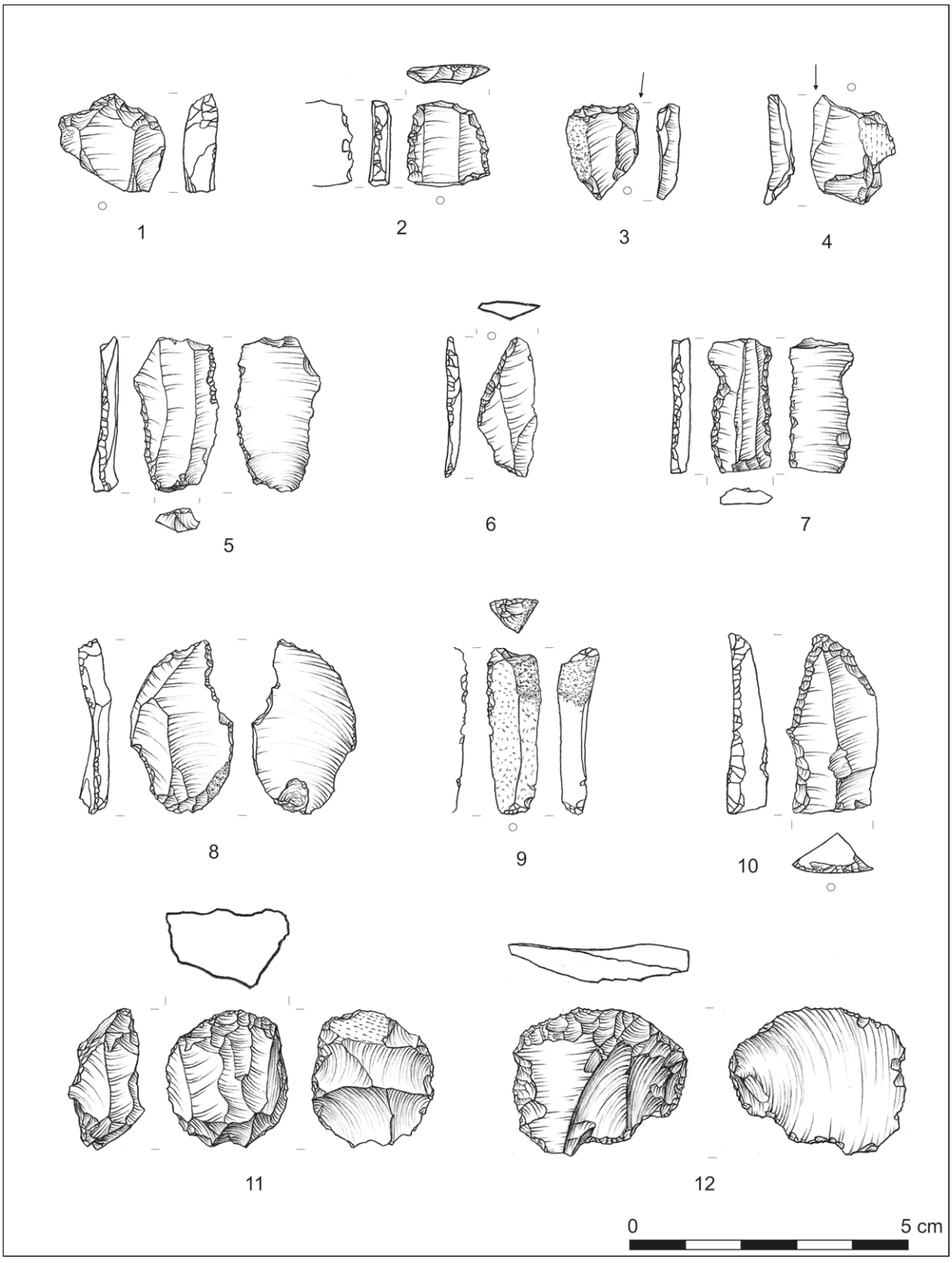
Najliczniejszą kategorię w analizowanym zespole tworzą narzędzia, przy czym ponad połowę stanowią skrobacze wykonane z odłupków, łuszczni, łuszczek a nawet okruchów (Ryc. III.111.2:8,11,12). Pozostałe formy reprezentowane są przez: trzy wióry retuszowane wykonane z regularnych, jednopiętowych egzemplarzy pośrednikowych z krzemienia czekoladowego (Ryc. III.111.2:2,5,7); dwa rylce (Ryc. III.111.2:3,4); trzy przekłuwacze wiórowe (Ryc. III.111.2:1,9,10); półtylczak typu Komornica (Ryc. III.111.2:6); wybitnie mikrolityczny wiórek retuszowany; przepalony fragment półtylczaka z prostym półtylcem zorientowanym ukośnie do osi półsurowiaka.

Kolejną kategorię definiuje 25 produktów debitażu głównie niecharakterystycznych odłupków (15 szt.) oraz łuszczni (6 szt.), ale także silnie wyzyskany mikrolityczny rdzeń dwupiętowy do wiórków oraz trzy formy wiórowe w tym makrolityczny zatępiec z krzemienia świeciechowskiego.

Z perspektywy wytworów krzemiennych najstarszą fazę zasiedlenia stanowiska łączyć należy z okresem mezolitu, na co wskazuje obecność półtylczaka typu Komornica, drobnego, wiórka z retuszem jednego boku oraz dwupiętowego rdzenia mikrolitycznego.

Ryc. III.111.1. Ząbki, gm. Ząbki, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.111.1. Ząbki, Ząbki municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

Ryc. III.111.2. Ząbki, gm. Ząbki, pow. wołomiński. Wybór zabytków krzemiennych
Fig. III.111.2. Ząbki, Ząbki municipality, Wołomin district. Selected flint artefacts

Kolejny epizod osadniczy należy korelować z pobytem społeczności subneolitycznych, które pozostawiły po sobie kilka mediolitycznych form w tym trzy wióry retuszowane i półtylczak. Wszystkie one wyróżniają się wysokim lub średnim stopniem regularności i prostym profilem. W przypadku egzemplarzy z zachowaną partią proksymalną mamy do czynienia z fasetowanymi piętkami bez śladów prawcowania lub abrazji, ale za to z dorsalnie wychylonym skrzydełkiem oraz charakterystycznym nawisem na jej krawędzi.

Na przedstawionym tle wyróżnia się makrolityczny zatępiec z krzemienia święciechowskiego, pod względem morfometrycznym, ale też surowcowym znajdujący ewentualne analogie w inwentarzach KPL.

Najmłodszy, najliczniejszy, ale też najmniej charakterystyczny komponent łączyć należy z szeroko pojętym krzemieniarstwem schyłku neolitu i wczesnej epoki brązu. Chodzi tu o wykonaną z krzemienia narzutowego grupę form łuszczniowych lub odłupkowych w tym bogaty zestaw skrobaczy. W przypadku pozostałych zabytków krzemiennych klasyfikacja kulturowo-chronologiczna była niemożliwa ze względu na brak elementów diagnostycznych.

Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne KAK, KCSZ, KM, KŁ

Literatura: E. Kempisty 1972, s. 475,481, tabl. XXXI:3

Uwagi: –

112

Miejscowość: Zegrze
Stanowisko nr: –
Gmina: Serock
Powiat: legionowski
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: Brak danych
Badania: Brak danych
Zbiory: PMA nr inw. II/4233
Inwentarz:

Z kolekcji wyodrębniono około 150 fragmentów cienkościennej ceramiki, która swą strukturą technologiczną odpowiada materiałom typu Linin. Walory poznawcze zbioru są mocno ograniczone przez silne rozdrobnienie oraz brak elementów dystynktywnych stylistycznie. Z tej przyczyny odstąpiono od prowadzenia pełnej analizy struktury technologicznej.

Inne elementy kulturowe: Materiały ceramiczne TKK

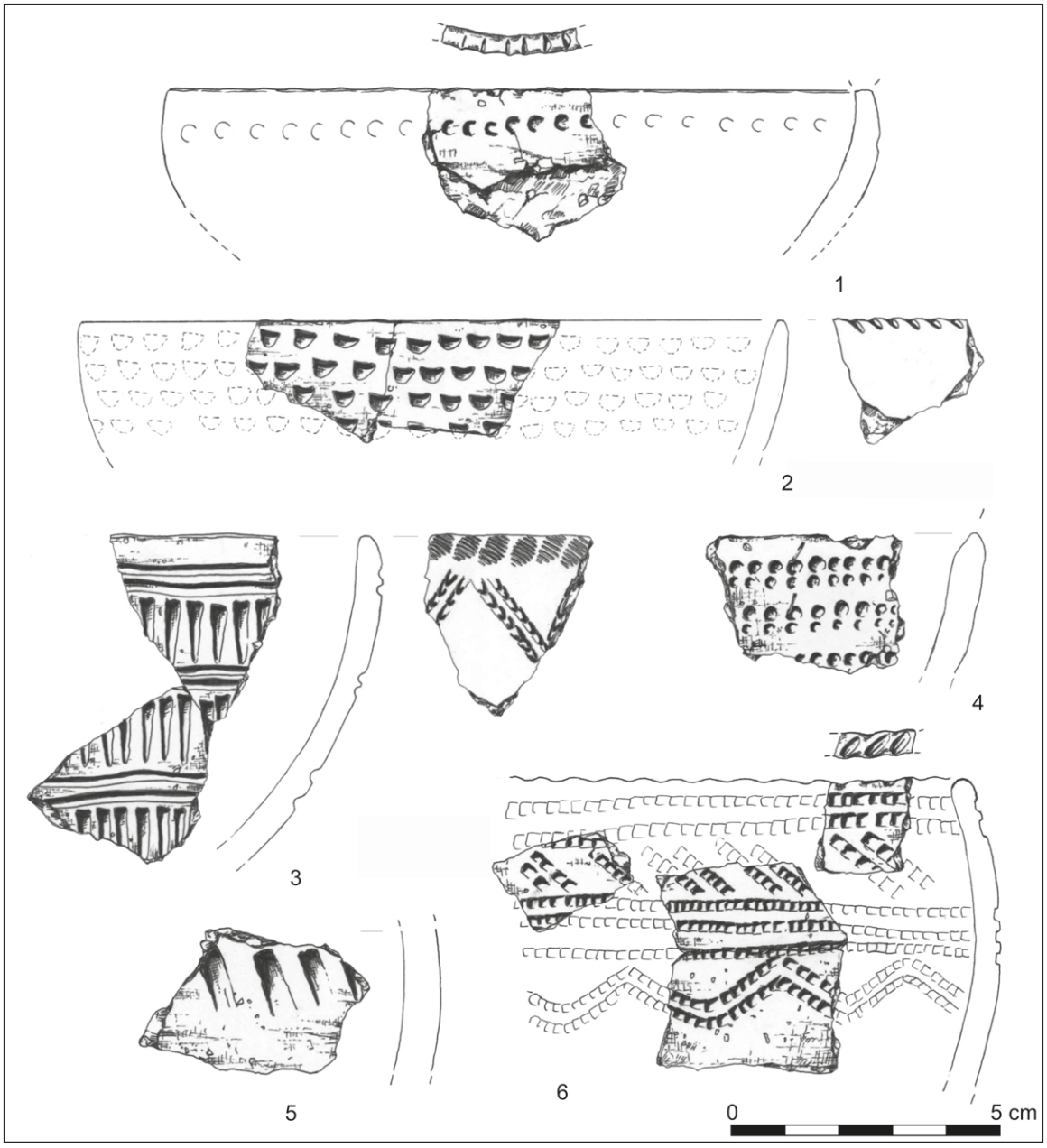
Literatura: –

Uwagi: –

113

Miejscowość: Zielonka
Stanowisko: 1
Gmina: Zielonka
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma położona przy stacji Zielonka, 50 m na północ od toru kolei z Warszawy do Białegostoku, między stacją a mostem kolejowym, bliżej stacji*
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela 1932 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/4288
Inwentarz:

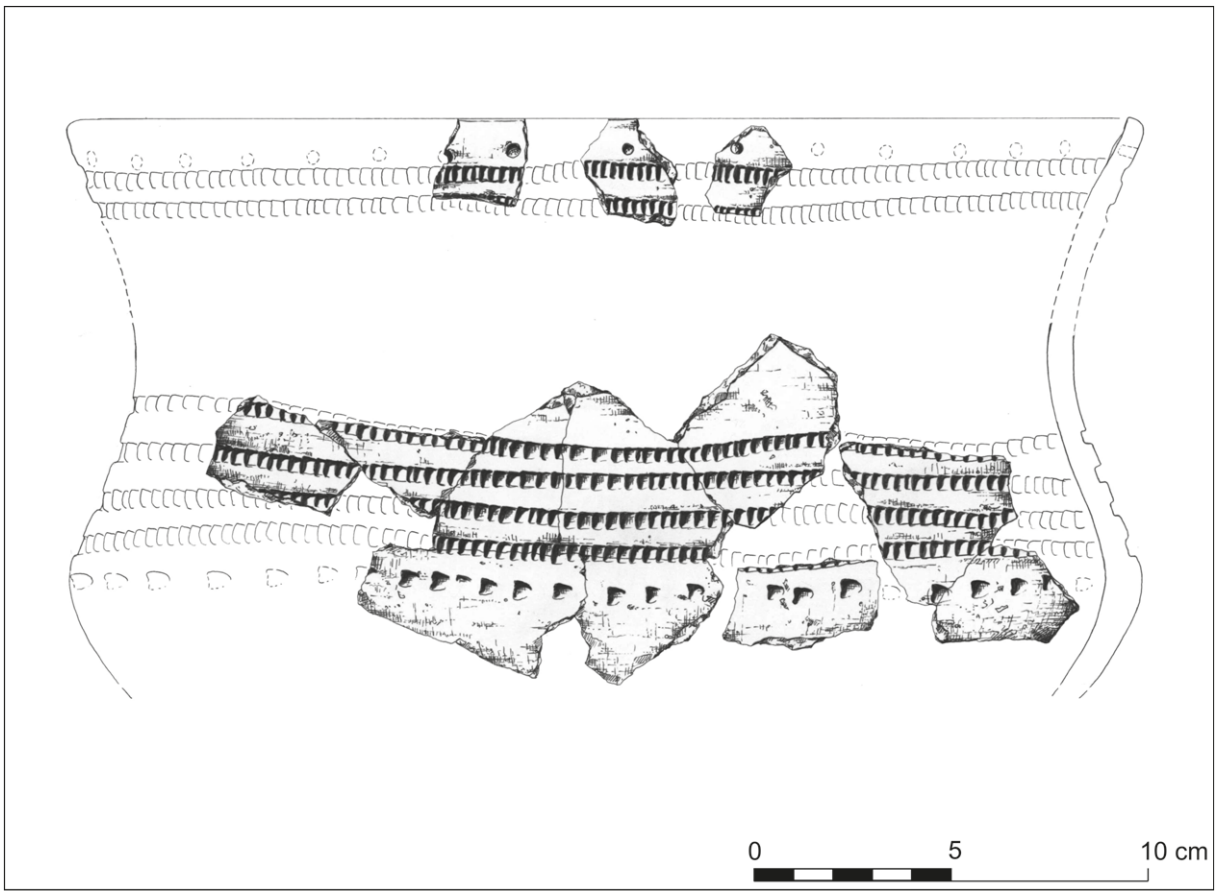
Ze stanowiska pochodzi zbiór ponad 100 ułamków ceramiki „linińskiej" o bardzo wyrazistych cechach. Minimalna liczba naczyń, szacowana na podstawie elementów charakterystycznych stylistycznie z pewnością przekracza 17. Stan zachowania poszczególnych fragmentów umożliwił częściowe wyklejenie i rekonstrukcję graficzną niektórych okazów. Specyficznym elementem kolekcji jest znaczy udział mis – naczyń dość charakterystycznych i możliwych do wyróżnienia, nawet w oparciu o niewielkie fragmenty. Trzy z nich należą najpewniej do form o ściankach łukowato profilowanych i prostym, cylindrycznym wylewie (typ 4,13) (Ryc. III.113.1:1-3). Czwarty egzemplarz jest bardzo zbliżony morfologicznie, a o jego odmienności decyduje nachylenie krawędzi do wnętrza, co determinuje klasyfikację w ramach typu 4,11 (Ryc. III.113.1:6). Misy cechują się relatywnie niewielkimi rozmiarami – średnica wylewu wahała się w granicach 13–14 cm. Krawędzie posiadały ścianki proste lub ścienione, zakończone łukowatym (typ 1e, 2e) bądź prosto ściętym zwieńczeniem (typ 2k). Niezwykle interesująca jest ornamentyka. W dwóch przypadkach na całej górnej i środkowej partii naczynia rozwinięto złożone, strefowe konstrukcje ornamentu zbudowane z poziomych, diagonalnych oraz falistych linii wykonanych techniką ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III) lub segmentowanych podwójnie poziomych żłobków (grupa zdobnicza XV) i odcisków prostokątnego stempla (grupa zdobnicza VI) (Ryc. III.113.1:3,6). W ostatnim przypadku ornament rozwinięto na stronę wewnętrzną, gdzie umieszczono pasmo odcisków sznura obwijanego oraz krokiewek wykonanych wąskim ściegiem bruzdowym (grupa zdobnicza V) (Ryc. III.113.1:3). Inne misy zdobione były w sposób mniej spektakularny. Na powierzchni zewnętrznej lokowano pasma odciskanych punktów (grupa zdobnicza XII) (Ryc. III.113.1:1,2). Relatywnie często dekorowano również krawędzie lub ich wewnętrzną stronę. Kolejnym typem naczynia, reprezentowanym w materiałach z Zielonki są znacznych rozmiarów

Ryc. III.113.1. Zielonka, stan. 1, gm. Zielonka, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.113.1. Zielonka, site 1, Zielonka municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

pojemniki esowato profilowane (Ryc. III.113.2). Średnicę wylewu jedynego, zrekonstruowanego egzemplarza oszacowano na około 26 cm. Jest ona równa największej wydętości brzuśca i znacznie mniejsza od podstawy dość wysokiej, lejkowato ukształtowanej szyjki. Z uwagi na brak zachowanego pełnego profilu niezwykle trudno jest dokonać klasyfikacji typologicznej. Zachowane elementy morfometryczne mieszczą się w granicznych wartościach przyjętych dla pucharów (typ. 7,323) i waz (6,211). Krawędź wylewu o prostych ściankach posiada wewnętrznie ograniczone zwieńczenie (typ 1d). Ornament w postaci zwielokrotnionych, poziomych pasm „klasycznego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza III) ulokowano pod krawędzią oraz w górnej części brzuśca, podkreślając w ten sposób tektonikę. Konstrukcję zdobniczą uzupełniają podkrawędne guzki wypychane na stronę wewnętrzną (grupa zdobnicza II). Od dołu całość zamyka pojedyncze pasmo „rozrzedzonego" ściegu bruzdowego (grupa zdobnicza IV).

Zakres obserwacji morfologicznych kolekcji uzupełniają detale kształtowania krawędzi. Poza wspomnianymi powyżej wariantami, incydentalnie odnotowano formy z tzw. okapem (typ 49e) (Ryc. III.113.3:3)

Ryc. III.113.2. Zielonka, stan. 1, gm. Zielonka, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.113.2. Zielonka, site 1, Zielonka municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

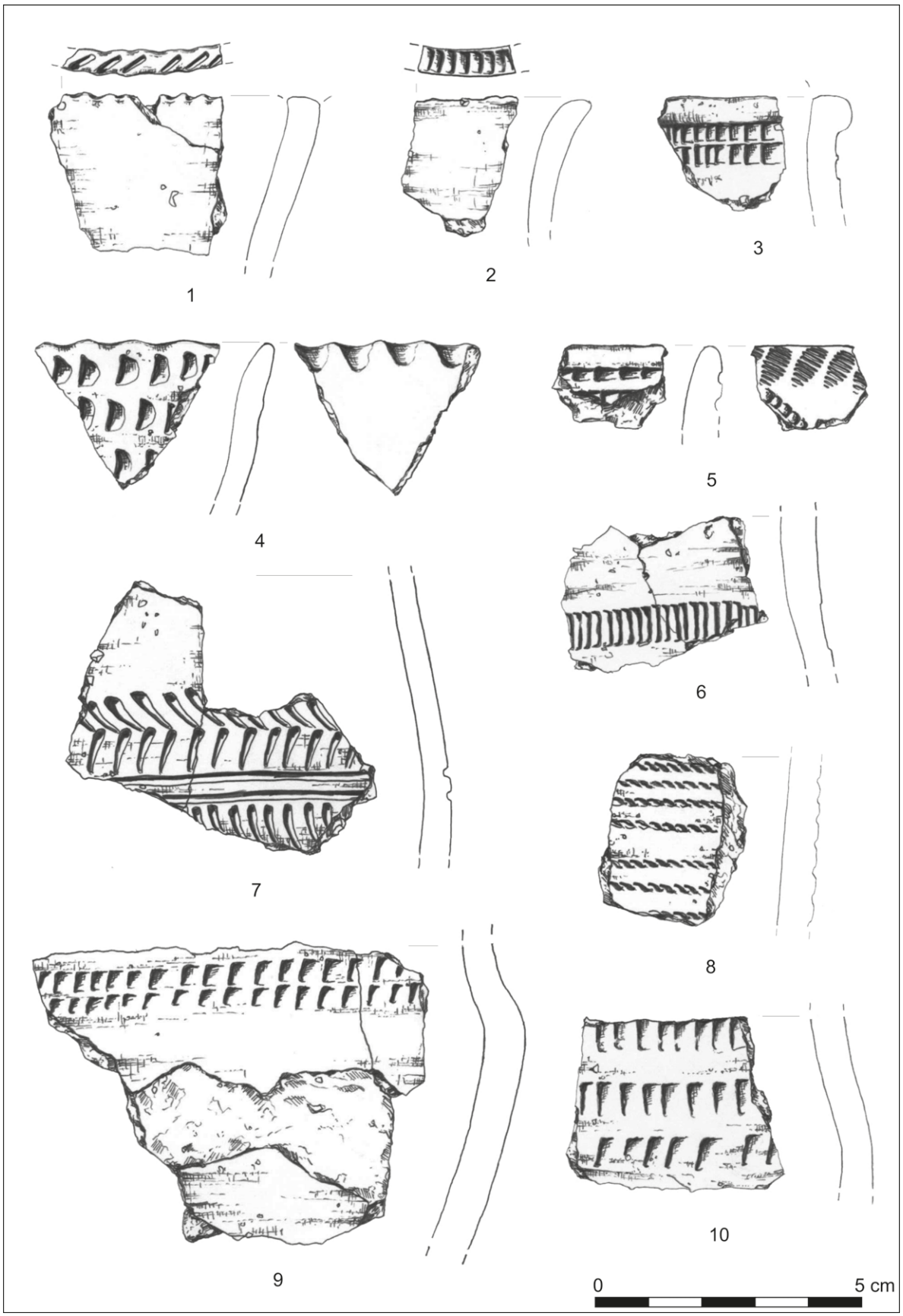
oraz egzemplarze delikatnie pogrubione od strony wewnętrznej (typ 3k) (Ryc. III.113.3:1). Ze zbioru wyselekcjonowano również niewielki ułamek płaskiego dna o niewyodrębnionej podstawie (typ 3b). Wachlarz stosowanych technik i wątków zdobniczych uzupełniają poziome odciski sznura (grupa zdobnicza XVI) (Ryc. III.113.3:8) oraz proste lub zwielokrotnione układy punktów (grupa zdobnicza XII). Na największej wydętości brzuśca jednego z esowato profilowanych naczyń (?) ulokowano też strefową kompozycję zbudowaną z odcisków tzw. rybiej ości i poziomych linii rytych (Ryc. III.113.3:7). Brzegi i stronę wewnętrzną naczyń ornamentowano ściegiem bruzdowym, nacięciami oraz negatywami sznura obwijanego (Ryc. III.113.3:1,2,4,5). Charakterystyki atrybutów technologicznych dokonano w oparciu o analizę elementów dystynktywnych stylistycznie. Miało to zapobiec zafałszowaniu obrazu wynikającego z braku możliwości rozdzielenia materiałów masowych, pochodzących z różnych stanowisk (por. uwagi). Zdecydowanie dominowały tu ułamki średnio- lub cienkościennych naczyń o dobrze wygładzonych powierzchniach i masie ceramicznej schudzanej różnobarwnym, średnioziarnistym tłuczniem mineralnym (21 fr.). Cechy te kumulują się w definicji „interkulturowej" grupy L. Znacznie rzadziej rejestrowano fragmenty o cechach „amforowych" i „wczesnobrązowych" grup E, J i K. Oznaczenia takie uzyskano odpowiednio dla trzech, czterech i dwóch fragmentów. W istotny sposób zaznacza się tu również obecność tradycji subneolitycznych, widocznych przede wszystkim w specyficznym przecieraniu powierzchni – trzy takie ułamki sklasyfikowano w ramach grupy M.

Pełny zakres identyfikacji atrybutów formalnych ceramiki wydzielonej uwzględniono w zbiorczym zestawieniu tabelarycznym (Tab. III.1).

Inne kulturowe: Materiały ceramiczne KPL, KM, TKK

Literatura: E. Kempisty 1972, s. 481, tabl. XXXII:5–19; Manasterski 2014a, tabl. XIV, XV; 2016, s. 86,88, ryc. 25:2, 26:2

Uwagi: W obrębie inwentarza II/4288 przechowywane są również materiały ze stan. Zielonka 2 oraz Zielonka (org. *wydma położona na zachód od Zielonki*). Rozdzielenie wspomnianych inwentarzy jest obecnie niemożliwe z uwagi na ich mechaniczne przemieszanie. Niewielka liczebność i skrajnie mała dystynktywność wskazanych zbiorów (Kempisty 1972: 481) nie wpływa na ogólną charakterystykę kolekcji ze stan. Zielonka 1.

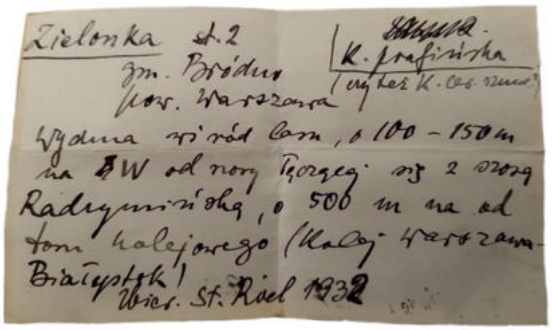
Ryc. III.113.3. Zielonka, stan. 1, gm. Zielonka, pow. wołomiński. Wybór zabytków ceramicznych
Fig. III.113.3. Zielonka, site 1, Zielonka municipality, Wołomin district. Selected pottery artefacts

114

Miejscowość: Zielonka
Stanowisko: 2
Gmina: Zielonka
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma wód lasu, o 100-150 m na zachód od szosy łączącej się z szosą radzymińską, o 500 m od toru kolejowego (kolej Warszawa-Białystok)*
Badania: Badania powierzchniowe S. Roela, 1932 r.
Zbiory: PMA nr inw. II/4288
Inwentarz:

Ze stanowiska pochodzi 12 niecharakterystycznych fragmentów ceramiki o cechach subneolitycznych. Współcześnie ich weryfikacja jest niemożliwa.

Inne kulturowe: –
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 481
Uwagi: Kolekcja, przemieszana mechanicznie z materiałami ze stan. 1 w Zielonce oraz Zielonka (org. *wydma położona na zachód od Zielonki*), przechowywana w jednym pudełku zewidencjonowanym pod nr inw. II/4288. Z uwagi na skrajnie ograniczoną dystynktywność zbioru (Kempisty 1972, s. 481) jego wyodrębnienie jest niemożliwe.

Ryc. III.114.1. Zielonka, stan. 2, gm. Zielonka, pow. wołomiński. Wybór dokumentacji archiwalnej
Fig. III.114.1. Zielonka, site 2, Zielonka municipality, Wołomin district. Selected archived documentation

115

Miejscowość: Zielonka
Stanowisko: –
Gmina: Zielonka
Powiat: wołomiński
Województwo: mazowieckie
Lokalizacja stanowiska: *Wydma położona na zachód od Zielonki*
Badania: Badania powierzchniowe S. Janikowskiego, S. Małkowskiego
Zbiory: PMA nr inw. II/4288
Inwentarz:

Ze stanowiska pochodzi kilkadziesiąt niecharakterystycznych fragmentów ceramiki o cechach subneolitycznych. Towarzyszy im pojedynczy ułamek brzuśca ornamentowany „odciskami stempelka" (Kempisty 1972, s. 481). Z uwagi na mechaniczne przemieszanie zbioru (por. uwagi) oraz ograniczoną dystynktywność źródeł, współczesne ich wyodrębnienie i weryfikacja są niemożliwe.

Inne kulturowe: –
Literatura: E. Kempisty 1972, s. 481
Uwagi: Kolekcja przemieszana mechanicznie z materiałami ze stan. 1 i 2 w Zielonce, przechowywana w jednym pudełku zewidencjonowanym pod nr inw. II/4288. Z uwagi na skrajnie ograniczoną dystynktywność zbioru (Kempisty 1972, s. 481), jego wyodrębnienie jest niemożliwe.

Adam Wawrusiewicz

IV Subneolit środkowego Mazowsza. Perspektywa źródeł ceramicznych

Zagadnienie ceramiki subneolitycznej z obszaru środkowego Mazowsza, określanej również jako paraneolitycznej czy grzebykowo-dołkowej, o innych „piętnastu nazwach" nie wspominając (Kempisty 1969, s. 102), jest tematem podejmowanym przynajmniej przez kilka ostatnich dziesięcioleci. Choć okoliczności powstania kolekcji i związana z nim analiza źródeł zostały nakreślone w pierwszej części prezentowanej publikacji (por. Rozdz. I), to jednak krótkiego komentarza wymaga aktualny stan wiedzy oraz proces poznania tej kluczowej dla identyfikacji interesujących nas zjawisk kulturowych materii. Uwagi poczyniono uwzględniając limitowany przestrzennie zakres naszych zainteresowań, pozostawiając niejako na marginesie szerszą dyskusję poświęconą ogólnej interpretacji zjawisk „polskiego" subneolitu (por. Kempisty 1972, s. 4-12; Józwiak 2003, s. 26-42).

Bez wątpienia najistotniejszym z tej perspektywy dziełem jest fundamentalne opracowanie Elżbiety Kempisty (1972) prezentujące pełnię bazy źródłowej wraz z jej interpretacją, a także próbą systematyki taksonomicznej (1973). Uwzględnione tam materiały ceramiczne zostały sklasyfikowane w ramach trzech grup (I-III) podzielonych dodatkowo na jednostki niższej rangi – zespoły i typy/podtypy. Do grupy I zaklasyfikowano ostrodenne garnki nawiązujące ściśle do wytwórczości ugrupowań zasiedlających w okresie neolitu obszary zachodniej rubieży strefy leśnej Europy Wschodniej – głównie kultury niemeńskiej, do której należy odnieść typy 1, 2, 3 oraz hipotetycznie 6 (Kempisty 1973, s. 13-19, 56-58, tabl. II:1-5,10-15). Odmiennych, południowo-wschodnich, a ściślej dniepro-donieckich odniesień topogenetycznych poszukiwano wówczas wśród tzw. ceramiki typu Sokołówek, klasyfikowanej w ramach typów 4 i 5. Sugerować to miała przede wszystkim specyficzna technologia przygotowania masy ceramicznej. Zakres analogii był jednak bardzo ograniczony i opierał się zaledwie na podobieństwie okazu z Sokołówka, pow. wołomiński do naczynia znanego z Mostowy na Wołyniu (Kempisty 1973, s. 61, tabl. II:6-9). Ceramika sklasyfikowana w ramach grupy II odzwierciedlać miała stan swoistej syntezy i związki z różnymi ugrupowaniami neolitycznymi i wczesnobrązowymi o, ogólnie rzecz ujmując, środkowoeuropejskiej proweniencji. Naczynia te, różniące się znacznie cechami morfologicznymi, ornamentem, a także technologią wykonania względem przywołanej wcześniej grupy I, stały się podstawą do sformułowania definicji ceramiki typu linińskiego (Kempisty 1973, s. 58,59). W opinii E. Kempisty najwcześniejszy poziom aplikacji wzorców neolitycznych należało identyfikować z oddziaływaniem kultury pucharów lejkowatych. Egzemplifikacją tego procesu miały być szerokootworowe garnki z wyraźnie lejkowatym wylewem sklasyfikowane w ramach zespołów A (Kempisty 1973, s. 59, tabl. III). Kolejny z wyróżnionych zespołów wiązano z oddziaływaniami kultury amfor kulistych (zespół B, typ 1), choć wskazywano jednocześnie na analogie wśród materiałów z Mierzanowic, pow. opatowski oraz tzw. pucharów sznurowych kultury amfor kulistych (Kempisty 1973, s. 59, tabl. IV). Ceramika sklasyfikowana w ramach zespołu C, obejmująca silnie zróżnicowany zakres form i ornamentyki, nawiązywać miała głównie do tradycji ugrupowań wczesnobrązowych kultury mierzanowickiej (typ 1) i iwieńskiej (typy 2 i 3) lub późniejszych tradycji trzcinieckich (typ 5), co dokumentować miały zarówno cechy tektoniki (esowate profilowanie), jak i ornamentyki naczyń (Kempisty 1973, s. 59). Ostatnia grupa III obejmowała szereg różnorodnych, często słabo zachowanych i odosobnionych form, których cechy nie mieściły się w definicji dwóch pierwszych taksonów. O ile pojęcie ceramiki typu linińskiego zaproponowane przez E. Kempisty odzwierciedlało materialnie proces synkretyzmu tradycji neolitycznych i wczesnobrązowych, to niejasna pozostawała kwestia ich genetycznego podłoża. Z pewnym dystansem wskazywano tu na rolę ugrupowań poźnomezolitycznego cyklu wiślańskiego, kultury niemeńskiej czy ceramiki typu Sokołówek (Kempisty 1973, s. 67).

Zaledwie kilka lat po opublikowaniu cytowanych wyżej prac Zofia Sarnowska (1975, s. 31-39), opisując sytuację kulturową w pierwszym okresie epoki brązu na terenach północno-wschodniej i środkowej Polski, wprowadziła termin grupy linińskiej. Pojęcie to było

rozwinięciem wcześniejszych opinii oraz zdefiniowało charakter przestrzenny zjawiska, limitowany do obszaru interesującego nas środkowego Mazowsza (Sarnowska 1975, s. 35).

Kilka następnych dziesięcioleci to swoisty hiatus badań nad środkowomazowieckimi ugrupowaniami subneolitycznymi. Pewne uwagi i weryfikacje interesujących nas materiałów czynione były w zasadzie wyłącznie z perspektywy zachodniej rubieży omawianych zjawisk kulturowych, tj. międzyrzecza Wisły i Odry. Już na przełomie lat 70. i 80. XX w. Aleksander Kośko (1979, s. 95,96), podkreślając znaczne zróżnicowanie chronologiczne i topogenetycznie elementów składowych ceramiki "linińskiej", poddał jednocześnie w wątpliwość możliwość aplikacji mazowieckich wzorców analitycznych na tereny ościenne, wskazując przy tym, że każda z grup „stanowi odmienną genetycznie formę schyłkowoneolitycznej ceramiki". Z perspektywy kujawskiej, wskazał też na potencjalny udziału wzorców iwieńskich (obok „amforowych" i „późnopucharowych") w stylistyce naczyń klasyfikowanych w ramach zespołu A grupy II. Koncepcja ta znalazła rozwinięcie w pracy Janusza Czebreszuka (1988, s. 195), który przewartościował wcześniej wskazywane elementy tradycji kultury pucharów lejkowatych (Kempisty 1973, s. 59) na rzecz kultury iwieńskiej, sugerując tym samym ich znacznie późniejszą, schyłkowoneolityczną chronologię.

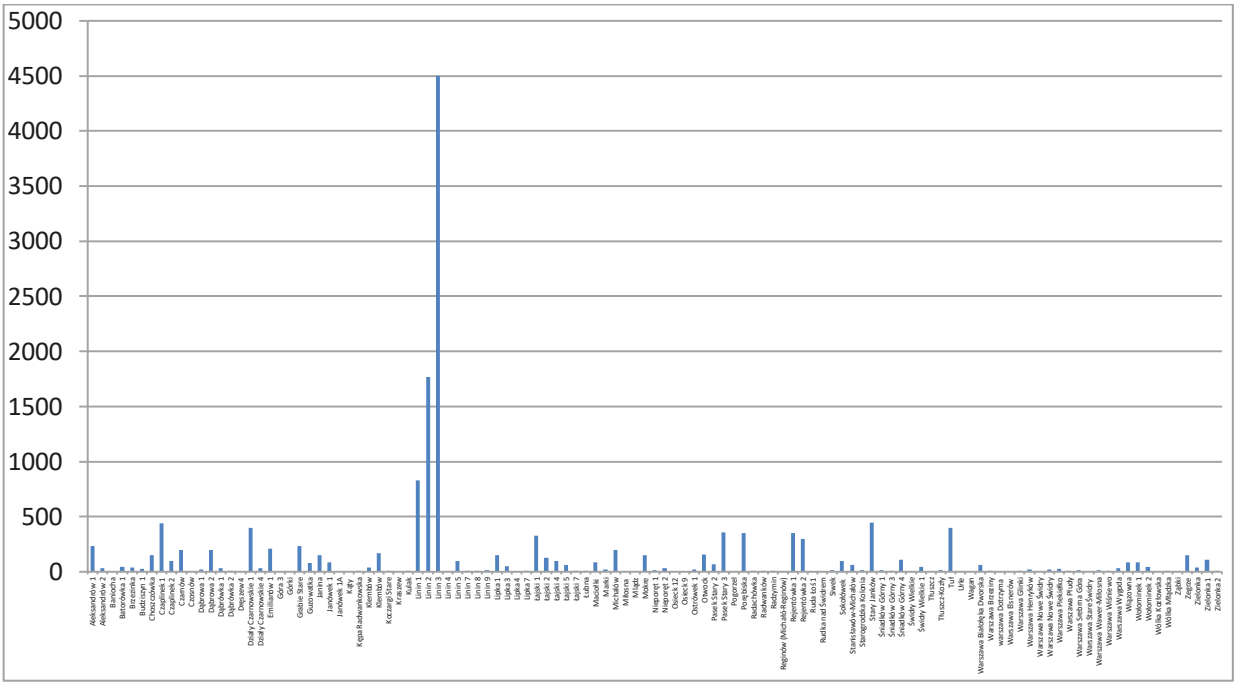
Nieco odmienne spojrzenie na subneolityczne materiały ceramiczne, wciąż jednak rozpatrywane z perspektywy międzyrzecza Wisły i Odry, zaprezentował Bartosz Józwiak (2003). Wprowadził on podział na formy odpowiadające „klasycznej" kulturze niemeńskiej (Józwiak 2003, s. 190) oraz elementy zdefiniowane jako horyzonty linińskie (HL 1-4), rozpatrywane nie w kontekście odrębnych jednostek kulturowych, a pewnego zbioru cech dokumentujących stan rozwoju „jednej społeczności" (Józwiak 2003, s. 165-196). Elementy stylistyczne, wiązane genetycznie ze środkowoeuropejskimi ugrupowaniami neolitycznymi (kultura pucharów lejkowatych, amfor kulistych, ceramiki sznurowej), miałyby stanowić „zespół cech" (pakiet) aplikowany w „różnym czasie i miejscu przez tę samą społeczność" (Józwiak 2003, s. 196). Ten model interpretacji źródeł ceramicznych zaaplikowany został w późniejszych pracach Sylwii Domaradzkiej, która wykorzystała go m.in. do analizy źródeł z interesujących nas terenów (Józwiak, Domaradzka 2011).

Ceramika subneolityczna z obszaru środkowego Mazowsza znalazła się powtórnie w centrum zainteresowań dopiero w połowie drugiej dekady XXI w., kiedy źródła te stały się przedmiotem studiów Dariusza Manasterskiego (2014a; 2014b; 2016). W centrum jego zainteresowań znalazły się jednak wyłącznie wyselekcjonowane elementy, dokumentujące udział tradycji Pucharów Dzwonowatych w procesie przemian lokalnych społeczeństw, dokumentowany głównie w wymiarze transformacji stylistyki naczyń typu Linin (Manasterski 2014a; 2016). W konsekwencji tego procesu, m.in. wśród lokalnych ugrupowań zasiedlających tereny Mazowsza, miało dojść do uformowania się „nowej jednostki kulturowej określanej mianem kultury trzcinieckiej" (Manasterski 2014b, s. 94). W swych pracach autor powraca również do istotnych kwestii definiowania zjawisk kulturowych związanych m.in. z subneolitem środkowego Mazowsza. Rozwija wcześniejszą definicję kręgu kultury niemeńskiej (Józwiak 2003, s. 69-75), proponując określenie niemeński krąg kulturowy, definiujące środkowo-wschodnioeuropejską wspólnotę kulturową społeczności subneolitycznych (w oryginale paraneolitycznych), uformowaną wskutek silnych oddziaływań późnoneolitycznych środkowoeuropejskich ugrupowań agrarnych. Wskazuje przy tym na regionalny wymiar oraz zróżnicowanie tego zjawiska, w którego centrum „dominowała klasycznie rozumiana kultura niemeńska" – tworząca tzw. grupę niemeńską. Od północy i zachodu miałyby powstać wybitnie synkretyczne zjawiska określane jako grupa Ząbie-Szestno oraz interesująca nas w szczególności grupa Linin (Manasterski 2016, s. 21).

Podsumowując przedstawione powyżej omówienie stanu badań, należy podkreślić przede wszystkim rozbudowaną terminologię, w obrębie której z jednej strony formułowane są nowe taksony, definiujące złożony przestrzennie charakter zjawisk, z drugiej – akcentowane są różne podłoża genetyczne procesu aplikacji wzorców kulturowych. Dyskurs ten wynika w znacznej mierze z rodzaju oraz specyfiki bazy źródłowej, która w wielu regionach, w tym na środkowym Mazowszu, istotnie ogranicza możliwości poznawcze, często sprowadzając je zaledwie do opisu cech formalnych ceramiki.

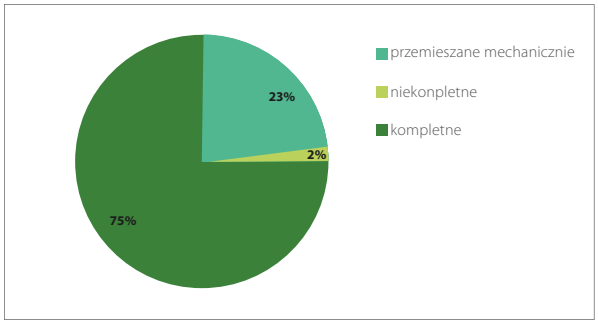
Kolekcja ceramiki subneolitycznej zweryfikowana w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, obejmuje ponad 15 000 fragmentów, pochodzących ze 115 stanowisk. Ich liczebność na poszczególnych stanowiskach jest silnie zróżnicowana, przy czym największe zbiory pochodzą ze stanowisk 2 i 3 w Lininie, pow. piaseczyński. Liczba ułamków naczyń subneolitycznych przekracza tam

odpowiednio 1 700 oraz 4 000 fragmentów (Ryc. IV.1), co stanowi ponad 40% wszystkich poddanych analizie źródeł. Stosunkowo bogaty inwentarz, liczący ponad 800 ułamków odnotowano również w zbiorze ze stanowiska 1 w Lininie. Uwzględniając pozostałe materiały, pozyskane w okolicach tej miejscowości, ich udział w całości opracowanych źródeł przekracza 47%. Kolejną pozycję zajmuje dziewięć kolekcji, w których liczba fragmentów ceramiki oscylowała wokół 500 szt. Są to: Czaplinek, stan. 1, pow. piaseczyński, Działy Czarnowskie, stan. 1, pow. wołomiński, Łajski, stan. 1, pow. legionowski, Pasek Stary, stan. 3, pow. wołomiński, Porębsko, pow. wołomiński, Rejentówka, stan. 1 i 2, pow. wołomiński, Stary Janków, pow. wołomiński oraz Tuł, pow. wołomiński (Ryc. IV.1). Należy podkreślić, iż niekiedy frekwencja fragmentów w rzeczywistości odzwierciedla liczbę silnie rozdrobnionych, najczęściej niecharakterystycznych ułamków pochodzących z jednego naczynia. Z taką sytuacją mamy do czynienia m.in. w przypadku materiałów z Działów Czarnowskich, stan. 1 czy Paska Starego, stan. 3. Zdecydowana większość to jednak zbiory niewielkie, obejmujące zaledwie kilka lub kilkanaście ułamków ceramiki (Ryc. IV.1).

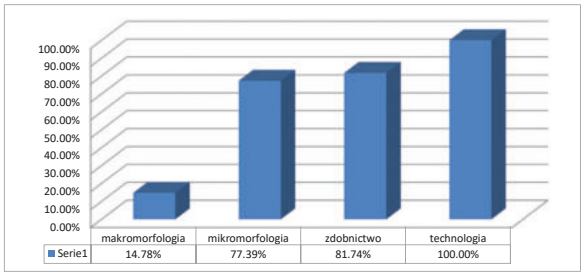
Ryc. IV.1. Frekwencja fragmentów ceramiki subneolitycznej na stanowiskach z obszaru środkowego Mazowsza
Fig. IV.1. Representation of fragments of sub-Neolithic pottery at sites in central Mazovia

Istotny wpływ, ograniczający walory poznawcze kolekcji, ma zarówno kontekst odkrycia, jak również obecny stan ich zachowania. W ogromnej większości, poza kilkoma zaledwie przypadkami (Janówek, stan. 1 i 1A, pow. wołomiński, Koczargi Stare, stan. 6, pow. warszawski zachodni), są to zbiory pozyskane podczas badań powierzchniowych realizowanych jeszcze w latach międzywojennych, które zostały uwzględnione już we wcześniejszych opracowaniach E. Kempisty (1972; 1973). Niestety, struktura wielu z nich (Ryc. IV.2) została mechanicznie zaburzona, co dotyczy głównie różnych stanowisk (gniazd, skupisk, kolekcji) inwentaryzowanych w obrębie jednej miejscowości. Prawdopodobnie, przynajmniej w części przypadków, do zmieszania zbiorów doszło jeszcze w połowie XX w., co dokumentują ułamki tych samych naczyń zinwentaryzowane w obrębie różnych zespołów (np. Kempisty 1972, tabl. VI:18, VII:17). Niestety nie udało się zweryfikować również niektórych naczyń, w tym niezwykle cennych okazów z Sokołówka, pow. wołomiński czy Warszawy Glinek, pow. warszawski. Ich identyfikacji dokonano na podstawie rysunków w publikacjach archiwalnych oraz fragmentów (pozostałych po rekonstrukcji form), przechowywanych obecnie w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie (Ryc. IV.2).

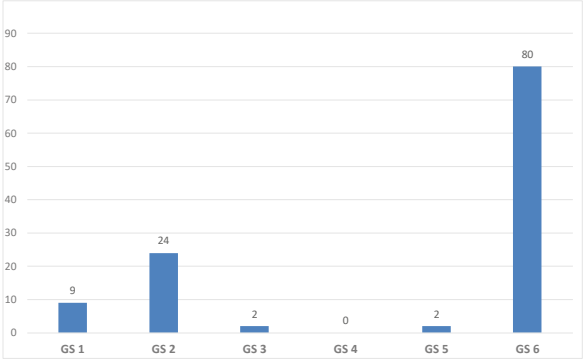
Ryc. IV.2. Stan zachowania analizowanych kolekcji subneolitycznych z obszaru środkowego Mazowsza
Fig. IV.2. State of preservation of the analysed sub-Neolithic collection from central Mazovia

Specyfika poszczególnych kolekcji umożliwiała dokonanie obserwacji na różnym poziomie analitycznym (Ryc. IV.3). Cechy technologiczne ceramiki były kluczowym elementem wstępnej identyfikacji taksonomicznej. W przypadku ogromnej większości stanowisk wiarygodność tych obserwacji podparta jest rozpoznaniem specyficznych elementów ornamentyki, które odnotowano w 94 przypadkach (blisko 82% analizowanych źródeł). Poza kilkoma wyjątkami, obserwacje wynikające z analizy zdobień uzupełniały elementy mikromorfologii naczyń (ponad 77% kolekcji), tj. przeważnie ułamki wylewów, pozwalające na określenie sposobu ich uformowania. Znacznie rzadziej rejestrowano dna, a ich stan zachowania w wielu przypadkach uniemożliwiał pełną identyfikację typologiczną. W stosunku do niespełna 15% kolekcji (17 stanowisk) udało się dokonać identyfikacji cech makromorfologicznych (Ryc. IV.3), choć i tu należy zaznaczyć, iż w zdecydowanej większości czyniono je w oparciu o dane niepełne – najczęściej obserwacje górnych i środkowych części naczyń.

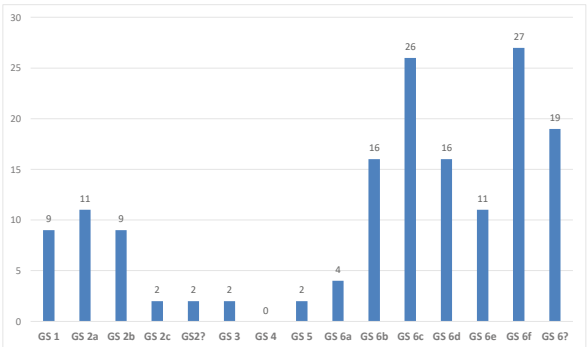

Ryc. IV.3. Frekwencja poddanych analizie atrybutów ceramiki w strukturze kolekcji subneolitycznych z obszaru środkowego Mazowsza
Fig. IV.3. Representation of the analysed attributes of pottery in sub-Neolithic collections from central Mazovia

Podejmując się ogólnej charakterystyki ceramiki subneolitycznej z obszaru środkowego Mazowsza zdecydowano się na zastosowanie schematów wypracowanych w oparciu o niezwykle liczną i różnorodną kolekcję pochodzącą ze stanowiska 1 w Grądach-Woniecko, pow. zambrowski. Przyjęta tam systematyka i definicja grup stylistycznych (GS), kumulujących „pakiet cech", tj. makro- i mikromorfologii, zdobnictwa, a także, choć w mniejszym zakresie, technologii umożliwia zdefiniowanie poszczególnych elementów składowych zbiorów, sugerując jednocześnie ich pozycję chronologiczną, klasyfikację taksonomiczną i odniesienia topogenetyczne (Wawrusiewicz i in. 2017, s. 160n.). Zasadność aplikacji tamtejszych schematów określa specyfika zbioru, który w wielu wymiarach nawiązuje właśnie do tradycji środkowomazowieckich. Elementy wyróżnionych sześciu grup stylistycznych (GS 1-6), a także ich wariantów w zdecydowanej większości przypadków identyfikowano również w opisywanych źródłach ceramicznych (Ryc. IV.4).

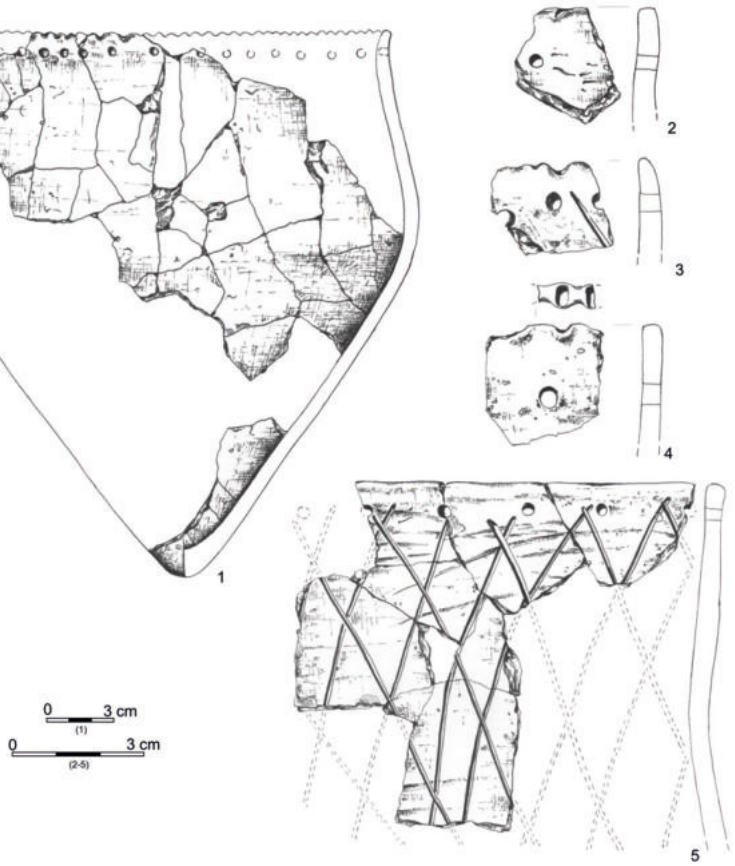

Ryc. IV.4. Frekwencja grup stylistycznych (GS) w strukturze analizowanych kolekcji subneolitycznych z obszaru środkowego Mazowsza
Fig. IV.4. Representation of stylistic groups (SG) in the analysed sub-Neolithic collections from central Mazovia

Ryc. IV.5. Frekwencji grup i podgrup stylistycznych (GS) w strukturze analizowanych kolekcji z obszaru środkowego Mazowsza
Fig. IV.5. Representation of stylistic groups and sub-groups (SG) in the analysed collections from central Mazovia

Pierwsza grupa stylistyczna (GS 1) stanowi bardzo wyrazisty, choć nieliczny zbiór ceramiki (Ryc. IV.4; IV.5). Sklasyfikowano tu fragmenty cienkościennych, ostrodennych garnków o dwuczłonowym profilu i słabo- bądź niewyodrębnionej szyjce, odpowiadające definicji typu Sokołówek (Kempisty 1973, s. 61, 62), który obecnie należy traktować jako poprzedzający naczynia klasycznie „niemeńskie". W świetle najnowszych ustaleń byłoby to odzwierciedlenie zjawisk synchronicznych względem wczesnosubneolitycznej kultury prypecko-niemeńskiej (por. Galiński 1991; Wawrusiewicz 2013; 2015), określanej dawniej mianem typu Dubičaj (Charnyawski 1979, 50n.; 2001; 2011). Niestety jedyny, w pełni zrekonstruowany okaz pochodzący ze stanowiska 1 w Sokołówku, pow. wołomiński (Ryc. IV.6:1) nie zachował się. W zbiorach muzealnych zweryfikowano jednak około 100 częściowo wyklejonych ułamków brzuśca pochodzących z tego naczynia, co umożliwiało przynajmniej weryfikację atrybutów technologicznych, charakterystycznych również dla innych tak sklasyfikowanych znalezisk mazowieckich. Dobrze przygotowana i wypalona masa ceramiczna schudzana była niewielką ilością gruboziarnistego tłucznia mineralnego. Zarówno w przełamach, jak i na powierzchni, zachowały się też negatywy bardzo cienkich włókien roślinnych (wodorostów?), niewątpliwie dodanych intencjonalnie do masy ceramicznej. Powierzchnia zewnętrzna jest równa i dobrze wygładzona. Od wewnątrz zachowały się dość wyraźne ślady przecierania. Nieliczne fragmenty, najczęściej krawędzi wylewu, pochodzące najpewniej z podobnych form, odnotowano w inwentarzach ośmiu innych stanowisk (por. Rozdz. IX). Skrajnie uboga ornamentyka ograniczała się do podkrawędnych otworków, którym zazwyczaj towarzyszą karby na rancie naczynia, wykonane za pomocą narzędzi o przekroju okrągłym lub owalnym (zaoblonym), wciskanym prostopadle do obwodu (Ryc. IV.6:2-4). Sporadycznie zewnętrzną powierzchnię garnków pokrywano rytą siatką rombooką, czego najlepszym przykładem jest naczynie z Paska Starego, stan. 3, pow. wołomiński (Ryc. IV.6:5).

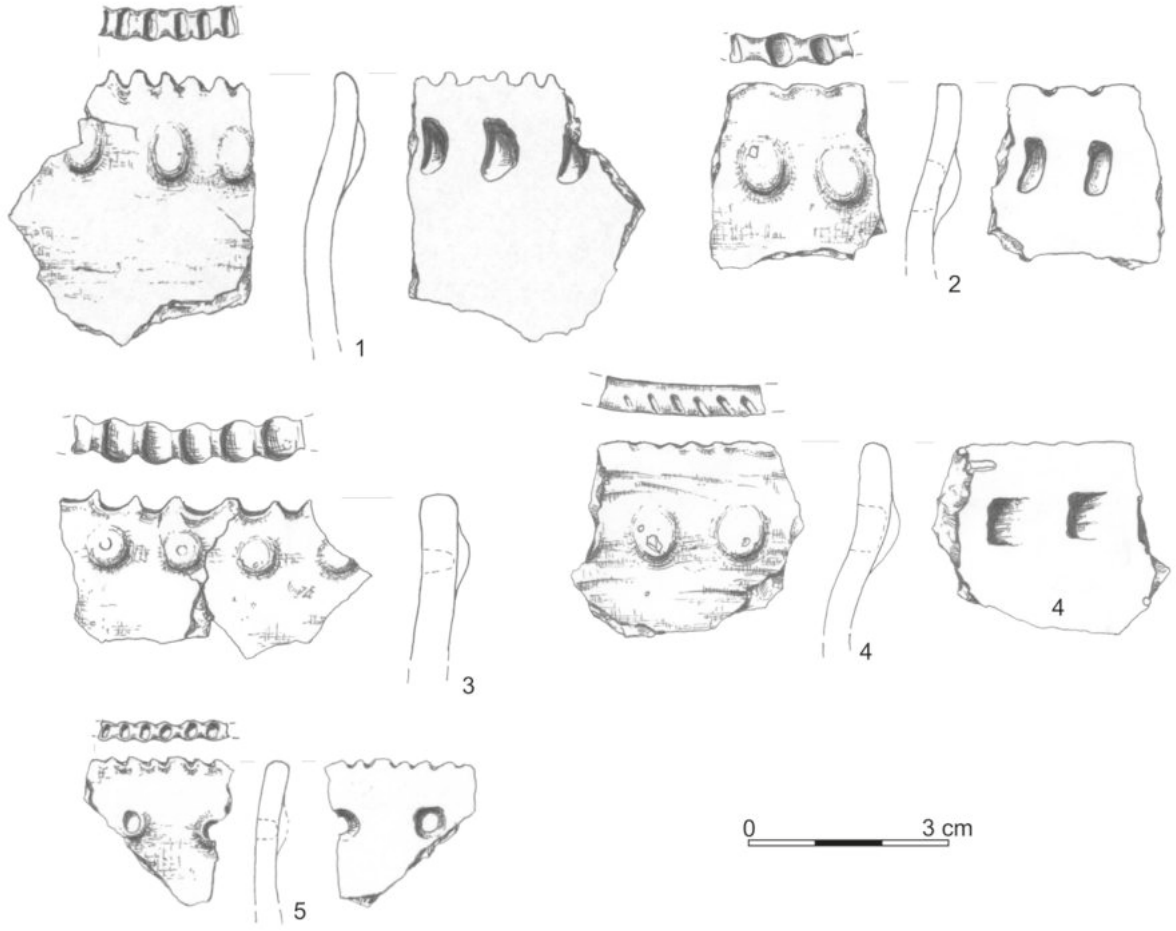

Ryc. IV.6. Wybór ceramiki typu Sokołówek grupy stylistycznej 1 (GS 1) z obszaru środkowego Mazowsza: Sokołówek, stan. 1 (1); Rejentówka, stan. 1 (2); Klembów, stan. 1 (3); Śniadków Górny, stan. 4 (4); Pasek Stary, stan. 3 (5)
Fig. IV.6. Selected pottery of Sokołówek type of stylistic group 1 (SG 1) from Central Mazovia: Sokołówek, site 1 (1); Rejentówka, site 1 (2); Klembów, site 1 (3); Śniadków Górny, site 4 (4); Pasek Stary, site 3 (5)

Niestety, obecnie nie dysponujemy żadnymi ustaleniami pozwalającymi określić bezwzględną pozycję chronologiczną naczyń typu Sokołówek i łączonej z nią GS 1. Można jedynie domniemywać, że rozwój tej stylistyki powinien przebiegać równolegle względem kultury prypecko-niemeńskiej (Charnyawski 2001; 2011), co w datach absolutnych sprowadzałoby się do ogólnych ram czasowych V tys. p.n.e. Potwierdzają to nieliczne oznaczenia radiowęglowe uzyskane dla materiałów z białoruskiego Poniemnia (Józwiak 2003, s. 58; Wawrusiewicz i in. 2017, s. 161, ryc. IV.23).

Do drugiej grupy stylistycznej (GS 2) należą esowato profilowane, zapewne ostrodenne garnki, zdobione w górnej części motywem wypychanych guzków. To formy, które w sposób najbardziej wyrazisty odpowiadają tradycji wytwórczości ceramicznej społeczności subneolitycznych związanych z klasycznie rozumianą kulturą niemeńską (Kempisty 1973, s. 56-58; Józwiak 2003, s. 190-195; Charnyawski 2001; 2011; Wawrusiewicz i in. 2017, s. 162). Do niedawna sugerowano obecność wskazanych naczyń w pełnym wymiarze spektrum chronologicznego rozwoju tego ugrupowania. Współwystępować miały one również z materiałami o cechach stylistycznych, określanych mianem typu Linin, czy w innym ujęciu horyzontami linińskimi (por. Józwiak 2003, s. 190-209).

Wbrew pozorom, naczynia odpowiadające ogólnej definicji GS 2 nie są na środkowym Mazowszu szczególnie liczne. Zidentyfikowano je w inwentarzach pochodzących z 23 stanowisk, a więc około 20% analizowanych zespołów (Ryc. IV.4). W 15 przypadkach towarzyszyły im inne, wyraziste stylistycznie fragmenty ceramiki typu linińskiego.

Ryc. IV.7. Wybór ceramiki "klasycznej" kultury niemeńskiej – grupy stylistycznej 2a (GS 2a) z obszaru środkowego Mazowsza: Budziszyn, stan. 1 (1); Marki (2); Urle (3); Koczargi Stare, stan. 6 (4); Warszawa Płudy (5)
Fig. IV.7. Selected pottery of the "classical" Neman culture – stylistic group 2a (SG 2a) from central Mazovia: Budziszyn, site 1 (1); Marki (2); Urle (3); Koczargi Stare, site 6 (4); Warszawa Płudy (5)

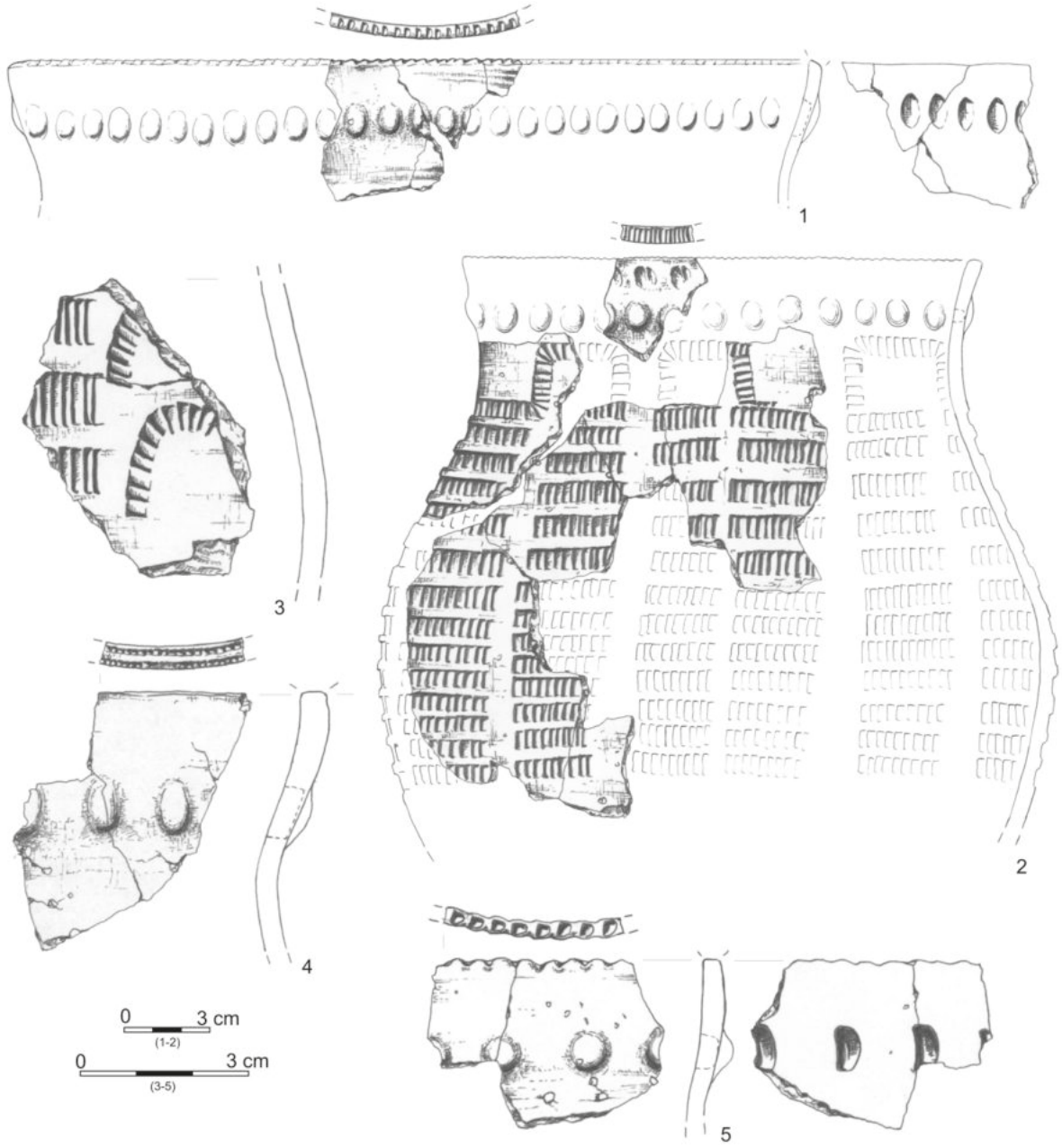
Biorąc pod uwagę detale kształtowania form naczyń, a w szczególności sposób formowania szyjki, ceramikę GS 2 podzielono na trzy podgrupy (Wawrusiewicz i in. 2017, s. 162). Do pierwszej zaliczono formy łagodnie profilowane z krótką, delikatnie odchyloną na zewnątrz szyjką, zdobione podkrawędnym pasmem guzków, konsekwentnie wypychanych na stronę zewnętrzną (Ryc. IV.7). Charakterystycznym elementem jest również plastyczne karbowanie krawędzi (Ryc. IV.7:1-3,5), nawiązujące do form znanych z naczyń „sokołowieckich" klasyfikowanych w ramach GS 1. Wśród analizowanych inwentarzy mazowieckich występowały one relatywnie rzadko (Ryc. IV.5), reprezentowane najczęściej przez drobne fragmenty prostych, łukowato zwieńczonych krawędzi, niepozwalających na obserwacje pełnej tektoniki i rozmiarów naczyń. Okazy takie znane są obecnie z inwentarzy dziewięciu stanowisk: Budziszyn, stan. 1, pow. grójecki, Czaplinek, stan. 1, pow. piaseczyński, Kępa Radwankowska, pow. piaseczyński, Koczargi Stare, stan. 6, pow. warszawski zachodni, Marki, pow. wołomiński, Rejentówka, stan. 1, pow. wołomiński, Stary Janków, stan. 1, pow. wołomiński, Urle, pow. wołomiński oraz Warszawa Płudy, pow. m.st. Warszawa. Prawdopodobnie do tej grupy można zaliczyć również fragment brzuśca łagodnie profilowanego garnka zdobionego rytą siatką rombooką i segmentowanym pionowo układem pasm bruzdowych, z kolekcji pozyskanej w okolicy miejscowości Świdry Wielkie, pow. otwocki.

Zaprezentowany wariant stylistyczny odzwierciedla zapewne okres inicjalny kształtowania się ceramiki „klasycznoniemeńskiej", co zdają się potwierdzać analogiczne naczynia pochodzące m.in. ze stan. 6 w Żółtkach, pow. białostocki (Wawrusiewicz 2015) czy Szlachcina, pow. średzki (Tetzlaffówna 1966, ryc. 29). Szczególnie ostatnie stanowisko jest ważne, ponieważ uzyskano z niego wczesną datę radiowęglową, mieszczącą się w przedziale 3 720-3 640 lat p.n.e. (Józwiak 2003, tab. 25). Naczynia o podobnych cechach znane są również z materiałów białoruskich, pochodzących z górnego i środkowego dorzecza Niemna, gdzie zostały sklasyfikowane jako typ Łysa Góra (Charnyawski 1979, ryc. 33:15).

Rozwinięciem opisanej powyżej stylistyki są materiały reprezentujące kolejny wariant drugiej grupy stylistycznej – GS 2b, która częściowo kumuluje cechy zdefiniowane przez E. Kempisty (1973, tabl. I, II:1–4, VI:1–3) w ramach grupy I typ 1 i 2 oraz grupy III typ 1. W najogólniejszym ujęciu grupuje ona charakterystyczne dla „klasycznej" kultury niemeńskiej esowato profilowane garnki ostrodenne, posiadające jednak dość wysoką, dobrze wyodrębnioną, często lejkowato ukształtowaną szyjkę. Charakterystycznym elementem ornamentyki są podkrawędne guzki wypychane na stronę zewnętrzną, a także rozbudowane wątki bruzdowe (wykonane techniką „klasycznego" i „rozrzedzonego" ściegu bruzdowego), lokowane na brzuścach. Te ostatnie tworzyły niekiedy rodzaj ornamentu „dywanowego", złożonego z kilku lub kilkunastu, często segmentowanych pionowo pasm (Wawrusiewicz i in. 2017, s. 163,164), łączonych niekiedy bruzdowymi łuczkami bądź meandrami (Ryc. IV.8:2,3). Tak rozbudowane wątki identyfikowano wśród materiałów mazowieckich znanych m.in. ze stanowisk Warszawa Glinki oraz Warszawa Wygoda. Bardzo plastyczne karbowanie wylewów, powszechne w omówionych wcześniej zespołach, jest tu zdecydowanie rzadsze i ustępuje na rzecz nakrawędnych wątków wykonywanych techniką ściegu bruzdowego („klasycznego" bądź „rozrzedzonego") lub odcisków stempelka, najczęściej o wrzecionowatym żądle (Ryc. IV.8:1,2-5). Wśród krawędzi wylewów praktycznie zawsze występują formy o ściankach prostych, zakończone łukowatym bądź ściętym poziomo lub diagonalnie na zewnątrz zwieńczeniem (Ryc. IV.8:1,5). Niestety, z uwagi na brak zachowanych części przydennych, określenie ich kształtów jest obecnie niemożliwe.

Cechy technologiczne dokumentowanych fragmentów są bardzo zróżnicowane. Notowano tu m.in. naczynia gładkościenne, wykonane z dobrze wypalonej i przygotowanej masy ceramicznej schudzanej niewielką ilością gruboziarnistego tłucznia mineralnego, którym towarzyszyły niekiedy drobne włókna roślinne (np. naczynia z Warszawy Glinek czy Warszawy Wygody). Niektóre ułamki posiadały cechy powszechnie uznawane za subneolityczne – głównie widoczne na powierzchni ślady przecierania (np. Linin, stan. 3). Jako domieszkę schudzającą wykorzystywano tu nieznormalizowany tłuczeń mineralny. Powszechnie rejestrowano również dobrze wygładzone fragmenty wykonane z doskonale przygotowanej masy ceramicznej schudzanej piaskiem oraz drobno- i średnioziarnistym tłuczniem.

Charakterystyczne elementy morfologiczne i zdobnicze, definiujące podgrupę GS 2b zostały wyróżnione w inwentarzach dziewięciu środkowomazowieckich kolekcji (blisko 8% analizowanych stanowisk) (Ryc. IV.5). Nadmienić należy, iż niemal we wszystkich przypadkach są to fragmenty pojedynczych naczyń, odzwierciedlające raczej

Ryc. IV.8. Wybór ceramiki "klasycznej" kultury niemeńskiej – grupy stylistycznej 2b (GS 2b) z obszaru środkowego Mazowsza: Linin, stan. 3 (1); Warszawa Glinki (2); Warszawa Wygoda (3); Czarnów (4)
Fig. IV.8. Selected pottery of the "classical" Neman culture – stylistic group 2b (SG 2b) from central Mazovia: Linin, site 3 (1); Warszawa Glinki (2); Warszawa Wygoda (3); Czarnów (4)

epizodyczne fakty osadnicze. Przykładem może być zbiór z Linina, stan. 3, pow. piaseczyński, gdzie w kolekcji około 4 500 fragmentów ceramiki pochodzących z minimum 80 pojemników odnotowano zaledwie jeden odpowiadający cechom technostylistycznym naczyń „klasycznej" kultury niemeńskiej.

Wspomniana stylistyka funkcjonowała już we wczesnym etapie rozwoju ugrupowań kultury niemeńskiej, zapewne równolegle względem omówionej wcześniej grupy 2a (GS2a). Wskazuje na to data radiowęglowa z osadów organicznych zachowanych na powierzchni jednego z naczyń odnalezionych w Grądach-Woniecko, pow. zambrowski, mieszcząca się w przedziale 3940–3776 lat p.n.e. (z prawdopodobieństwem 68,2%) (Wawrusiewicz i in. 2017, ryc. IV.3). Uwiarygodniają to także obserwacje ogólnych cech tektoniki górnych części naczyń, która prezentuje wyraziste podobieństwo do tendencji obecnych w początkach klasycznych faz rozwoju kultury pucharów lejkowatych i widocznych już na poziomie

wyróżnionej w materiałach kujawskich grupy IIIA, której rozwój przypada także na początek IV tys. p.n.e. (Czerniak, Kośko 1993, s. 117,118; Rzepecki 2004, s. 259; por. Nowak 2009, s. 274). O długiej chronologii GS 2b świadczy natomiast jej zbieżność z naczyniami znanymi ze stan. 35 w Opatowicach, pow. radziejowski, dla których uzyskano daty 2670–2490 tys. p.n.e. (por. Czebreszuk, Szmyt 1999; Józwiak 2003, tab. 25).

Najpóźniejszy, przynajmniej w ujęciu dotychczasowych studiów porównawczych, wariant klasycznej grupy stylistycznej GS 2 obejmuje esowato profilowane, zapewne ostrodenne garnki o wysokiej, dobrze wyodrębnionej szyjce, której górna część jest wyraźnie zagięta do wnętrza. Tak zwane naczynia z wolem i typową dla kultury niemeńskiej ornamentyką podkrawędnych guzków oraz lokowanych na brzuścach, segmentowanych pionowo pasm bruzdowych stały się podstawą wyróżnienia podgrupy GS 2c. O ile znajduje ona dość liczne przykłady w inwentarzach z pogranicza Mazowsza i Podlasia (Domaradzka 2012, tabl. I, III; Wawrusiewicz i in. 2017, s. 164-166) i wschodniej, nadniemeńskiej części ekumeny omawianych ugrupowań (Charnyawski 1979, ryc. 33:15), to w analizowanych kolekcjach odnotowywano je sporadycznie (ryc. IV.5). Niewielkie i relatywnie mało wyraziste fragmenty wylewów takich naczyń pochodzą ze stan. 4 w Śniadkowie Górnym, pow. otwocki oraz miejscowości Siwek, pow. wołomiński (Ryc. IV.9). Zbliżony morfologicznie okaz znany jest również ze stan. 12 w Skrzeszewie, pow. legionowski (Manasterski, Januszek 2011: tabl. I:5). Wydaje się więc, że stylistyka ta ma znaczenie marginalne w analizie rozwoju tutejszych społeczności i zapewne stanowi odzwierciedlenie epizodycznego oddziaływania ugrupowań "niemeńskich", związanych genetycznie z obszarami dorzecza środkowej Narwi i Biebrzy.

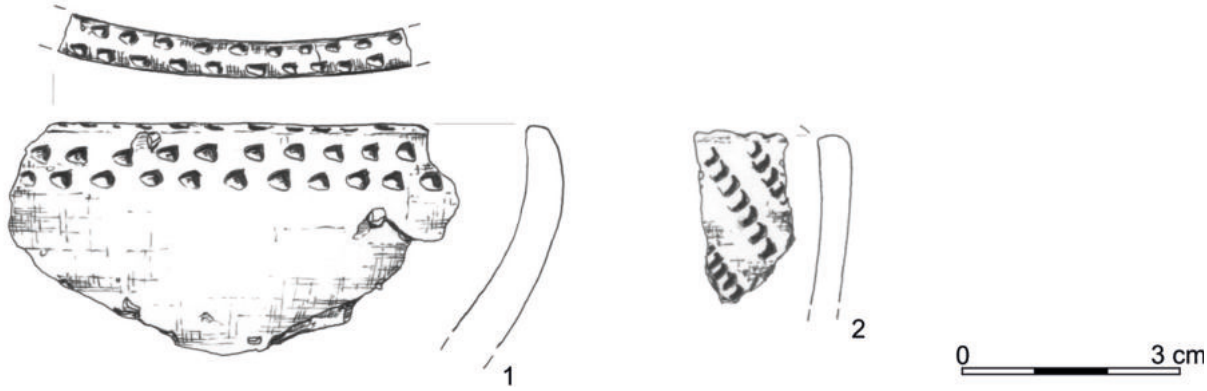
Chronologię GS 2c dotychczas lokowano w późnym etapie rozwoju ugrupowań "niemeńskich", przypadającym ogólnie na III tys. p.n.e. O ile cezura końcowa wydaje się odpowiadać ogólnym trendom stylistycznym rozwoju ceramiki subneolitycznej (por. Wawrusiewicz i in. 2017, s. 164,165), to nowe datowania radiowęglowe, pozyskane dla materiałów z Grądów-Woniecko, pozwalają przesunąć jej początek już na pierwszą połowę IV tys. p.n.e.

Ryc. IV.9. Wybór ceramiki "klasycznej" kultury niemeńskiej – grupy stylistycznej 2c (GS 2c) z obszaru środkowego Mazowsza: Śniadków Górny, stan. 4 (1); Siwek (2)
Fig. IV.9. Selected pottery of the "classical" Neman culture – stylistic group 2c (SG 2c) from central Mazovia: Śniadków Górny, site 4 (1); Siwek (2)

Równie rzadkie na środkowym Mazowszu są elementy definiowane jako grupa stylistyczna 3 (GS 3), wcześniej klasyfikowane przez E. Kempisty (1973, tabl. IV:3) w ramach grupy IIB typ 2a, na którą składają się najpewniej ostrodenne, esowato profilowane naczynia z wyraźnie zaznaczonym „wolem". To formy bliskie morfologicznie GS 2c, pozbawione, jednakże charakterystycznych „klasyczno-niemeńskich" cech stylistycznych – wypychanych guzków (Ryc. IV.5). Pod wylewem pojawiają się natomiast bardzo typowe, dookolne linie wertykalnych bądź diagonalnych, krótkich linie bruzdowych (Ryc. IV.10:2). Sporadycznie w ich miejscu lokowano odciski stempla (Ryc. IV.10:1). Dystynktywna dla naczyń tej grupy jest technologia, a w szczególności sposób opracowania powierzchni. To jedyna grupa, gdzie w zdecydowanej większości przypadków identyfikowano charakterystyczne i dość wyraziste

przecieranie, widoczne często na obu powierzchniach (Wawrusiewicz i in. 2017, s. 166,167). Cechy te są stałym elementem inwentarzy subneolitycznych z obszaru Niziny Północnopodlaskiej. Analogiczną ceramikę zadokumentowano m.in. wśród materiałów pochodzących z Kotliny Biebrzańskiej w Sośni, stan. 1, pow. szczuczyński (Kempisty, Wieckowska 1983, tabl. XIX:6-9,20) czy Woźnejwsi, stan. 1, pow. grajewski (Kempisty, Sulgostowska 1991, tabl. XXXIX:3-8, XL:2-5). Są one również powszechne w rejonie dorzecza środkowej Narwi, skąd pochodzi liczna ich seria odnotowana m.in. w Jeronikach, stan. 2, pow. białostocki (Wawrusiewicz 2011: ryc. IV:1,5,7) czy Grądach-Woniecko, stan. 1, pow. zambrowski (Wawrusiewicz i in. 2017, ryc. IV.13). Zbliżone okazy pojawiają się również w zachodniej części ekumeny ugrupowań „niemeńskich", co dokumentuje naczynie znane z Broszęcina, stan. 14, pow. pajęczański (Józwiak 2003, tabl. 54). Tym bardziej dziwi więc prawie całkowita absencja tej stylistyki w inwentarzach środkowomazowieckich. Możliwe, że tutejsze ugrupowania funkcjonowały w pewnej izolacji względem „klasycznych" ugrupowań kultury niemeńskiej, rozwijających się na obszarach ościennych. Jak można sądzić z ogólnych typochronologicznych schematów rozwoju stylistyk "niemeńskich" (Wawrusiewicz i in. 2017, ryc. IV.23), mogło to mieć miejsce już w połowie III tys. p.n.e.

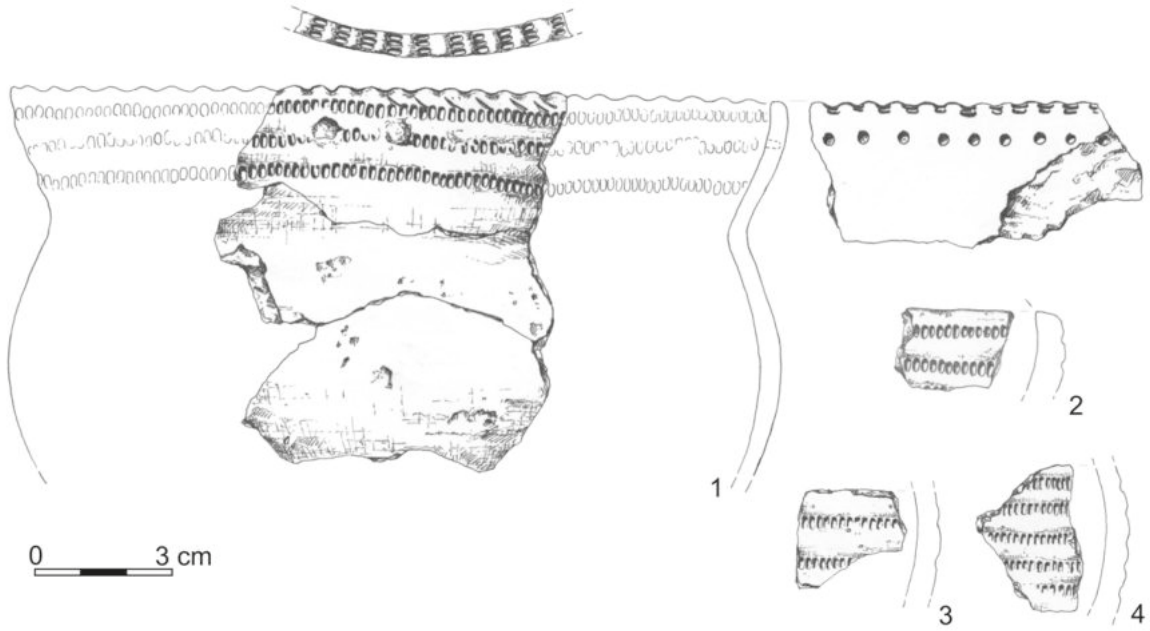
Ryc. IV.10. Wybór ceramiki klasycznej kultury niemeńskiej – grupy stylistycznej 3 (GS 3) z obszaru środkowego Mazowsza: Łajski, stan. 7 (1); Warszawa Płudy (2)
Fig. IV.10. Selected pottery of the classical Neman culture – stylistic group 3 (SG 3) from central Mazovia: Łajski, site 7 (1); Warszawa Płudy (2)

Powyższe przypuszczenie może potwierdzać również całkowity brak na środkowym Mazowszu materiałów ceramicznych identyfikowanych z grupą 4 (GS 4), ostatnią stylistyką łączoną z rozwojem „klasycznej" kultury niemeńskiej (Wawrusiewicz i in. 2017, s. 167,168).

Na interesujących nas obszarach można wyróżnić natomiast kolejny zestaw cech definiowany jako GS 5, częściowo zbieżny względem ceramiki grupy IIB typu 2a (Kempisty 1973, tabl. IV:4). Podobnie jak w przywoływanym już wielokrotnie zbiorze z Grądów-Woniecko (Wawrusiewicz i in. 2017, s. 168,169), jest ona reprezentowana poprzez ułamki kilku pojemników odnotowanych w inwentarzach zaledwie czterech kolekcji: Linina, stan. 3, pow. piaseczyński, Łajsk, stan. 1, pow. legionowski, Czaplinka, stan. 1, pow. piaseczyński oraz miejscowości Marki, pow. wołomiński (Ryc. IV.4; IV.5). Pomimo skrajnie ograniczonych możliwości obserwacji wydaje się, iż naczynia tej grupy reprezentowane były przez dwie formy garnków, tj. z wyraźnie wyodrębnioną i nachyloną do wnętrza krawędzią (tzw. wolem), nawiązujących do form znanych z GS 2c i GS 3 (Ryc. IV.11:1) oraz naczyń esowato profilowanych z krótką, delikatnie odgiętą na zewnątrz szyjką, znanych z późniejszej, „linińskiej" stylistyki grupy 6, zwłaszcza podgrupy „a" (GS 6a). Ceramika ta posiada jednak bardzo charakterystyczne cechy zdobnicze. Są to zróżnicowane, choć głównie poziome układy linearne zbudowane z gęsto rozmieszczonych owalnych dołków, przypominających odcisk sznura perełek, tzw. „ornament perełkowy" (por. Manasterski 2009, s. 66). Tego typu dekoracje odnotowywano zarówno w górnej części naczyń (Ryc. IV.11:1,2), jak i na brzuścach, w miejscu ich największej wydętości (Ryc. IV.11:3,4). Wątkom perełkowym towarzyszą niekiedy inne elementy zdobnicze, do których należą analogiczne odciski lokowane po wewnętrznej stronie lub na krawędzi wylewu oraz głęboko odciskane dołki, nietworzące jednak guzka.

Na podstawie obecnej bazy źródłowej można stwierdzić, iż jest to element obcy w środowisku klasycznie rozumianej kultury niemeńskiej. Jest on jednak dostrzegalny wśród materiałów ceramicznych synkretycznej grupy Ząbie-Szestno (por. Manasterski 2009, s. 50n., tabl. 15:5, 21:2, 37:10, 38:13, 44:4, 51:11, 53:8, 79:3,4, 83:2-4,7) oraz skromniej, w ornamentyce naczyń znanych z południowo-wschodnich pobrzeży Bałtyku, ekumeny kultury rzucewskiej (por. Kilian 1955, ryc. 194; Manasterski 1991; Gawrońska 2010) i zaledwie pojedynczych egzemplarzach notowanych na Kujawach (Cyrek, Grygiel, Nowak 1985, tabl. I:2). Sporadycznie pojawia się on również na północnym Podlasiu i pograniczu tego regionu z obszarami Mazowsza. Potwierdzają to ornamentowane w podobnych sposób fragmenty naczyń odnalezione w Staczach, stan. 1, pow. ełcki (Kempisty 1984, ryc. 9:a) czy Grądach-Woniecko, stan. 1, pow. zambrowski (Wawrusiewicz i in. 2017, ryc. IV.16).

Z uwagi na brak jakichkolwiek oznaczeń radiowęglowych, związanych z ceramiką GS 5, pozycja chronologiczna tej stylistyki jest niezwykle trudna do zdefiniowania. Można jedynie przypuszczać, iż podobnie jak przywołane materiały z Pojezierza Mazurskiego, mogą one łączyć się z okresem prologu epoki brązu. Wskazuje na to współwystępowanie ornamentu „perełkowego" z guzkami charakterystycznymi dla ugrupowań kultury iwieńskiej, co odnotowano w zespołach mazurskich (Manasterski 2009: 66-68).

Ryc. IV.11. Wybór ceramiki grupy stylistycznej 5 (GS 5) z obszaru środkowego Mazowsza: Linin, stan. 3 (1); Klembów, stan. 1 (2); Czaplinek, stan. 1 (2, 4)
Fig. IV.11. Selected pottery of the classical Neman culture – stylistic group 5 (SG 5) from central Mazovia: Linin, site 3 (1); Klembów, site 1 (2); Czaplinek, site 1 (2, 4)

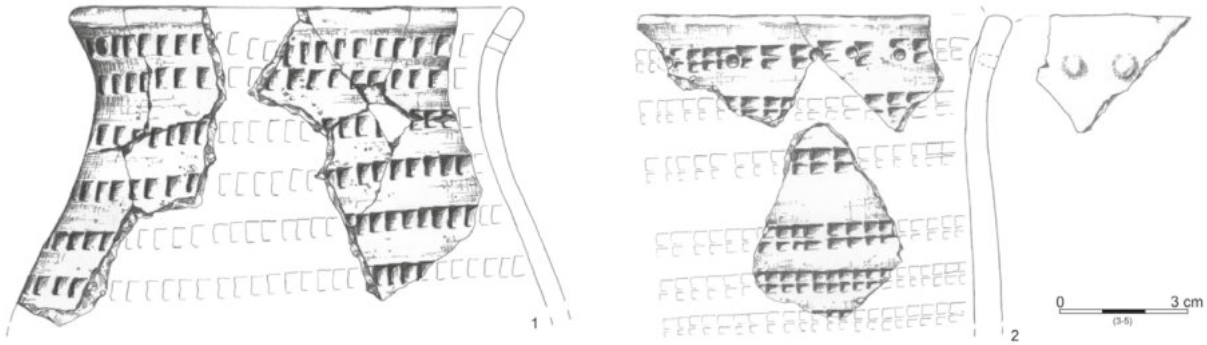
Materiały ceramiczne zdefiniowane w ramach szóstej grupy stylistycznej (GS 6) są najbardziej różnorodne. Kumulują one właściwie cały szereg tradycji określanych mianem typu linińskiego (por Kempisty 1973, s. 67; Manasterski 2016, s. 20) lub w alternatywnym ujęciu horyzontów linińskich (Józwiak 2003, s. 180n.), odpowiadając jednocześnie większości kryteriów wyróżnionej przez E. Kempisty grupy II (1973). W istocie definiują one również główny, najbardziej rozpoznawalny nurt i swoisty „klimat stylistyczny" środkowomazowieckich materiałów subneolitycznych. Ich wyraźną, wiarygodnie potwierdzoną obecność udokumentowano w strukturze aż 80 kolekcji, co stanowi blisko 70% analizowanych zbiorów (ryc. IV.4).

Biorąc pod uwagę pełen zakres dotychczasowych doświadczeń analitycznych, ceramikę „linińskiej" GS 6 przyporządkowano do sześciu odrębnych podgrup (GS 6a-f), cechujących się zróżnicowaną formą i sposobem dekoracji naczyń.

Pierwsza, GS 6a, obejmuje esowato profilowane, najpewniej płaskodenne garnki o dość

krótkiej, delikatnie odchylonej na zewnątrz szyjce. Charakterystycznym elementem ornamentyki są pasma zarówno „klasycznego", jak też „rozrzedzonego" ściegu bruzdowego, zwielokrotnione w kilku/kilkunastu układach horyzontalnych i pokrywające całą górną powierzchnię pojemników (Ryc. IV.12) (Wawrusiewicz i in. 2017, s. 169,170). Rzadko współwystępują one z innymi elementami zdobniczymi, które ograniczają się do podkrawędnych guzków lub pojedynczych otworków (ślady naprawy?). Krawędzie niemal zawsze należały do form prostych o łukowatym lub częściowo ograniczonym zwieńczeniu. Z uwagi na stan zachowania tak sklasyfikowanych okazów niemożliwe jest określenie rodzaju den. Tożsame elementy, na których oparto identyfikację, zostały wcześniej sklasyfikowane w ramach ceramiki grupy II, zespół B, typ 3 wyróżnionej przez E. Kempisty (1973, tabl. IV:14).

Ceramika odpowiadająca tak zdefiniowanym kryteriom na obszarze środkowego Mazowsza jest relatywnie nieliczna (Ryc. IV.5). Jej obecność potwierdzono zaledwie w pięciu kolekcjach tzn. w Lininie, stan. 3, pow. piaseczyński, Łajskach, stan. 1, pow. legionowski, Czaplinku, stan. 1, pow. piaseczyński oraz miejscowości Marki, pow. wołomiński i Warszawy Wygody. Należy podkreślić, że w inwentarzach prawie wszystkich wspomnianych stanowisk odnotowano także materiały omówionej wcześniej GS 5. Być może zbieżność ta nie jest przypadkowa i okazy sklasyfikowane w ramach GS 6a uzupełniają obraz stylistyki tutejszych naczyń subneolitycznych funkcjonujących w okresie prologu epoki brązu. Choć tradycja ornamentowania całej powierzchni jest powszechna w szeroko rozumianej strefie leśnej Europy Wschodniej (por. Wawrusiewicz i in. 2017: 169), to materiały ściśle odpowiadające tak zdefiniowanej stylistyce nie są szeroko rozpowszechnione. Wśród ścisłych analogii można wskazać jedynie nieliczne okazy z Grądów-Woniecko, stan. 1, pow. zambrowski (Wawrusiewicz i in. 2017: ryc. IV.17) lub Ząbia, stan. X, pow. olsztyński (Manasterski 2009, tabl. 21:6). Być może w ramach tej grupy należałoby uwzględnić również udokumentowany w niniejszym opracowaniu okaz z Klembowa, pow. wołomiński o podobnej tektonice. Posiada on jednak bardziej rozbudowaną konstrukcję ornamentu, składającą się ze zwielokrotnionych poziomo pasm wertykalnych słupków i zygzaków, czym nawiązuje do okazów z mazurskiego stanowiska VII w Pluskach, pow. olsztyński (Domaradzka, Kałwak 2006, ryc. 7), identyfikowanych z horyzontem linińskim 2 (HL2), definiującym obecność tradycji kultury amfor kulistych.

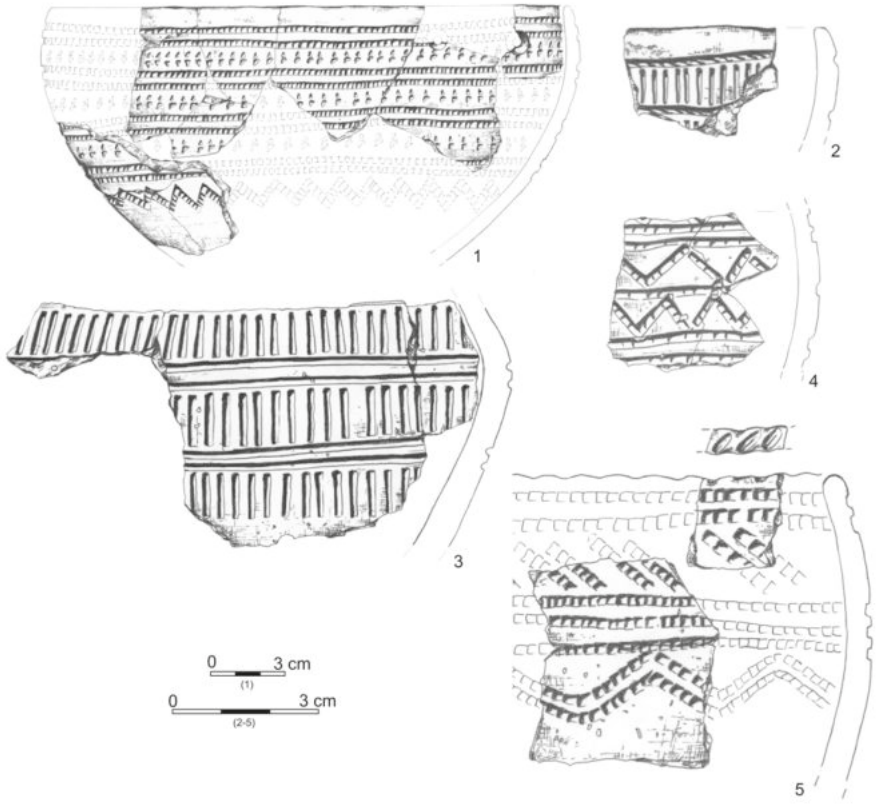

Ryc. IV.12. Wybór ceramiki typu linińskiego – grupy stylistycznej 6a (GS 6a) z obszaru środkowego Mazowsza: Linin, stan. 3 (1); Marki (2)
Fig. IV.12. Selected pottery of Linin type – stylistic group 6a (SG 6a) from central Mazovia: Linin, site 3 (1); Marki (2)

Kolejną podgrupę ceramiki „linińskiej" (GS 6b) określają naczynia wyróżniające się sposobem konstrukcji ornamentu. Różnorodne odciski stempla, najczęściej o prostokątnym lub dwuzębnym żądle oraz wertykalne czy diagonalne bruzdy współwystępują tu naprzemiennie z horyzontalnymi pasmami ściegu bruzdowego, a także żłobkami. Tworzone w ten sposób konstrukcje „strefowe" identyfikowano najczęściej na powierzchni mis o kształcie zbliżonym do wycinka kuli (Ryc. IV.13). Rzadziej takie układy notowano na powierzchni garnków esowato profilowanych o krótkiej, delikatnie odchylonej na zewnątrz szyjce (Wawrusiewicz i in. 2017, s. 170). Prawdopodobne jest więc, iż tak zdefiniowana stylistyka GS 6b współwystępuje z formami klasyfikowanymi w ramach jednej z kolejnych podgrup – GS 6d. Przynajmniej część naczyń posiada ornament lokowany po wewnętrznej stronie lub na krawędzi. Poza odciskami stempla wystąpiły tu charakterystyczne odciski sznura obwijanego. Większość ze

wskazanych elementów odpowiada materiałom sklasyfikowanym przez E. Kempisty (1973, tabl. IV, V) w ramach grupy II, zespołu A, typu 7 lub/i zespołu C, typy 2 oraz 4b. Ceramikę odpowiadającą tak zdefiniowanym kryteriom notowano relatywnie często. Ułamki skrajnie różnie zachowanych naczyń, głównie mis, choć również pucharów i garnków, posiadających charakterystyczne elementy ornamentyki, wydzielono w inwentarzach 14 analizowanych kolekcji (blisko 14%) (Ryc. IV.5). Najpełniej zachowane i wyraziste okazy pochodzą jednak z Linina, stan. 2 i 3, pow. piaseczyński, Ząbek oraz Zielonki, stan. 1, pow. wołomiński.

Cechy ornamentyki naczyń GS 6b budzą dość wyraźne skojarzenia z analogicznym przebiegiem i układem wątków, jaki występował w wytwórczości Pucharów Dzwonowatych. W tym przypadku nieco odmienny był jednak dobór konkretnych technik oraz wątków zdobniczych, nawiązujących ogólnie do tradycji ugrupowań subneolitycznych (linie bruzdowe) lub późnoneolitycznych (m.in. odciski prostokątnego stempla). Wspomniana stylistyka, powszechna wśród analizowanych ugrupowań środkowomazowieckich, nie ma odpowiedników w ceramice „klasycznoniemeńskiej". Na stanowiskach podlaskich pojawia się ona incydentalnie, wyłącznie w kontekście materiałów z Grądów-Woniecko, stan. 1, pow. zambrowski, gdzie widoczne było praktycznie pełne spektrum stylistyk charakterystycznych dla mazowieckiej grupy Linin. Jest ona jednak obecna w inwentarzach synchronicznie rozwijającej się mazurskiej grupy Ząbie-Szestno (Manasterski 2009, 78,80, tabl. 2:2, 16:2, 4, 31:3,10, 33:7, 35:8, 36:7, 37:1, 105:6), czy tożsamych materiałach horyzontu linińskiego 4 ze stan. VII w Pluskach, pow. olsztyński (Domaradzka, Kałwak 2007, ryc. 14). Nie powinno to dziwić, bowiem na tych terenach zostały odnotowane przykłady zarówno ceramiki Pucharów Dzwonowatych, jak również cech synkretycznych, łączących komponenty wymienionego fenomenu kulturowego i subneolitu środkowo-wschodnioeuropejskiego (Manasterski 2016, s. 117n.). Niestety, z uwagi na permanentny już brak oznaczeń chronologii bezwzględnej, pozycję chronologiczną tej grupy naczyń można tylko ogólnie odnieść do kilkusetletniego okresu przypadającego na schyłek neolitu i początek epoki brązu, tj. 2. połowę III tys. p.n.e. (Wawrusiewicz i in. 2017, s. 171, ryc. IV.23).

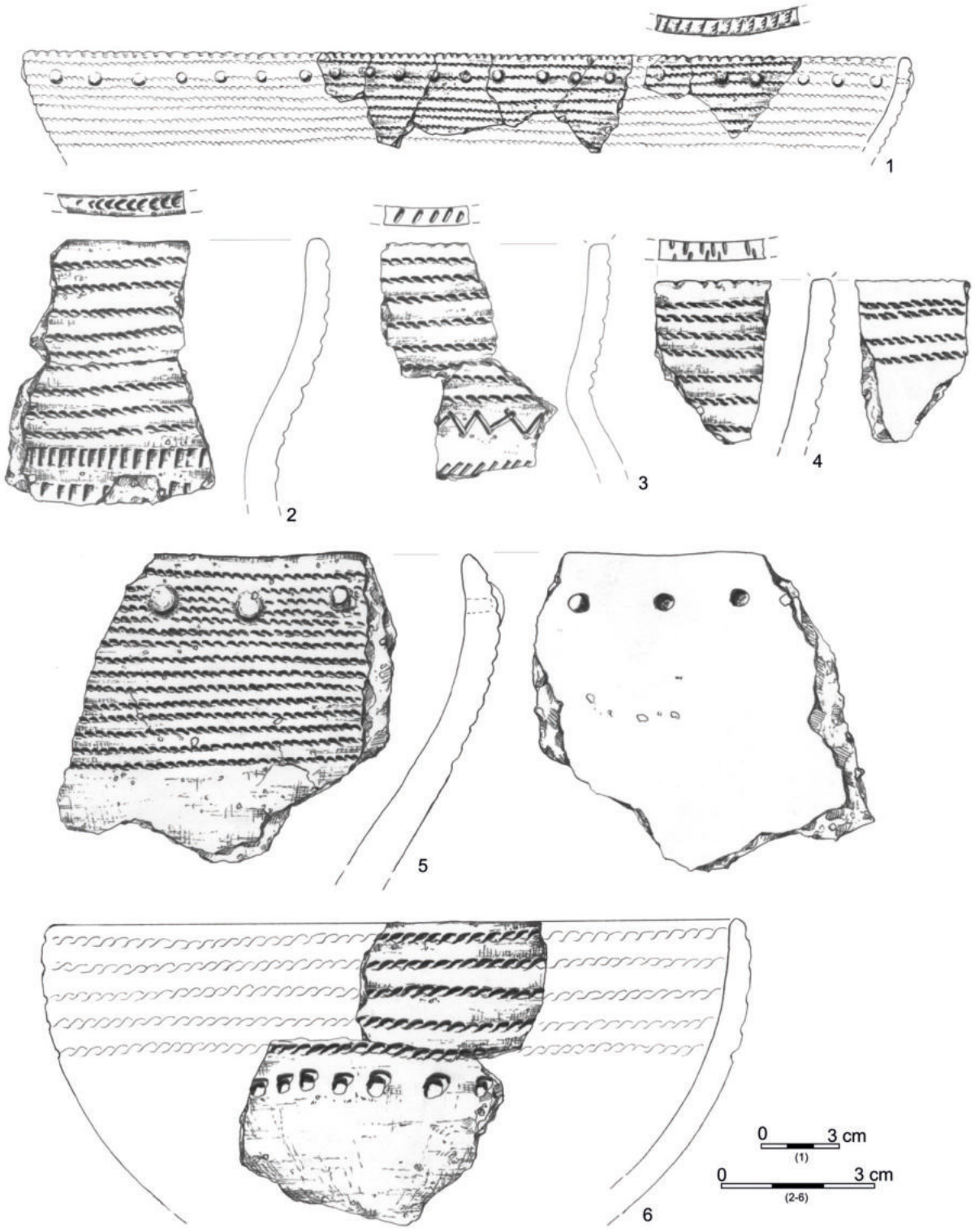

Ryc. IV.13. Wybór ceramiki typu linińskiego – grupy stylistycznej 6b (GS 6b) z obszaru środkowego Mazowsza: Linin, stan. 3 (1, 3); Ząbki (2); Łajski, stan. 1 (4); Zielonka (5)
Fig. IV.13. Selected pottery of Linin type – stylistic group 6b (SG 6b) from central Mazovia: Linin, site 3 (1, 3); Ząbki (2); Łajski, site 1 (4); Zielonka (5)

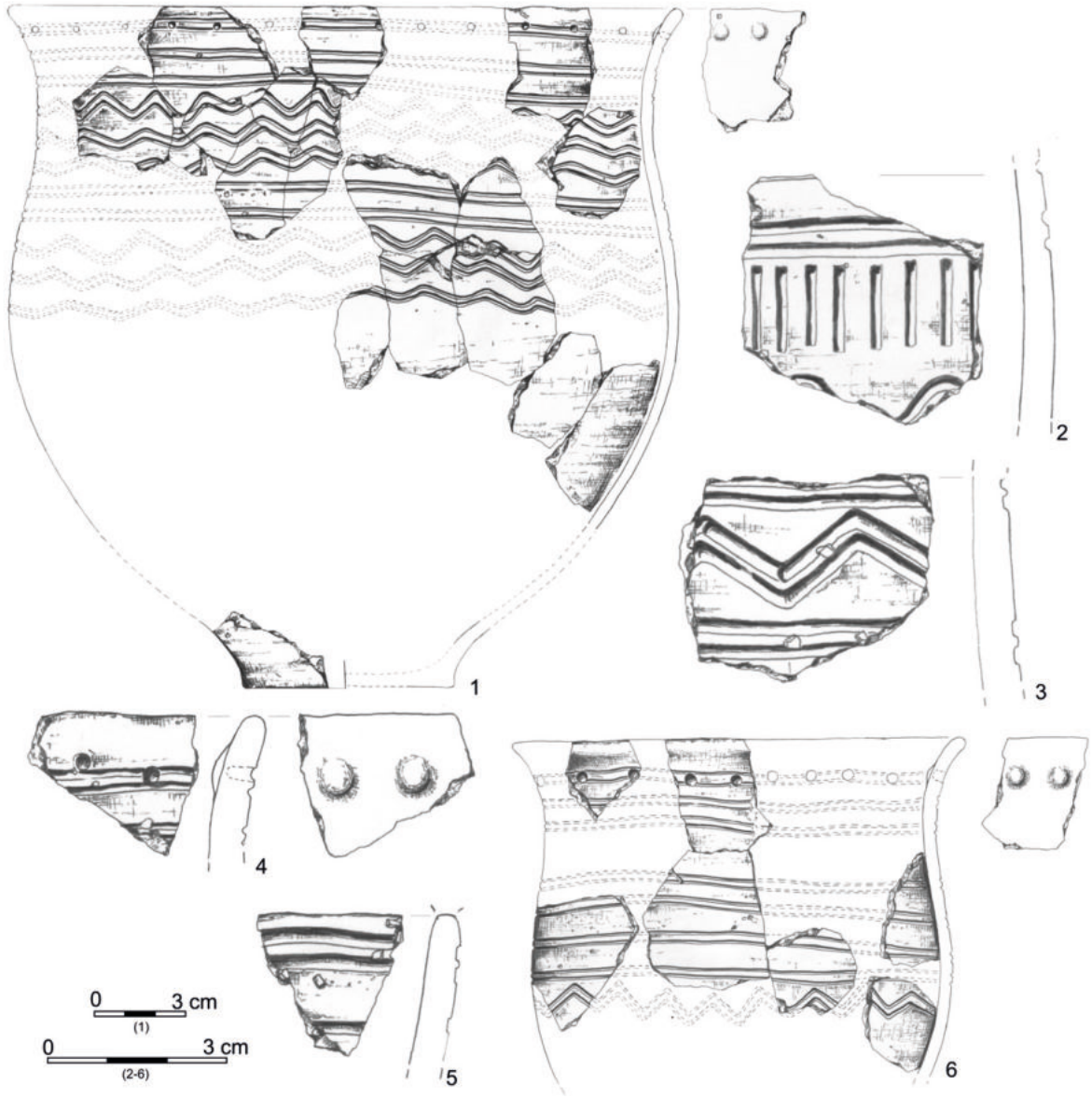
Trzecia podgrupa stylistyczna (GS 6c) (por. Wawrusiewicz i in. 2017, s. 171) należy do najbardziej wyrazistych i powszechnych elementów ceramiki typu linińskiego na środkowym Mazowszu (Ryc. IV.5). Sklasyfikowane tu naczynia to głównie płaskodenne (?) garnki z wyraźnie wyodrębnioną i zagiętą do wnętrza krawędzią – tzw. wolem (Ryc. IV.14:1-3, 5), nawiązujące tym samym do ostrodennych form znanych z omówionych wcześniej „niemeńskich" grup GS 2c i GS 3 oraz późnej GS 5. Okazom tym towarzyszą misy o łagodnie profilowanych, łukowatych ściankach (Ryc. IV.14:6). Ornamentyka we wszystkich przypadkach składa się z odcisków sznura, które najczęściej lokowano w górnej części naczyń w kilku lub kilkunastu pasmach horyzontalnych. Dość często towarzyszą im niewielkie, plastyczne guzki wypychane na stronę zewnętrzną (Ryc. IV.14:1,5) oraz zamykające od dołu całość konstrukcji zdobniczej pasma odcisków różnorodnych stempli lub linie wykonane techniką „klasycznego" ściegu bruzdowego (Ryc. IV.14:2,3). Dość często zdobiono również krawędzie naczyń, gdzie pojawiały się odciski sznura (Ryc. IV.14:1) lub różnorodnych stempli, tworzących czasem układ naprzemienny, tzw. wężyka generalskiego (Ryc. IV.14:4). W incydentalnych przypadkach odciski sznura umieszczano także po wewnętrznej stronie naczyń. Co wydaje się istotne, wśród materiałów GS 6c nie odnotowano zdobień nakrawędnych wykonanych tzw. sznurem obwijanym. W ścisłym ujęciu wspomniane powyżej cechy ceramiki odpowiadają grupie II zespół B typ 2b wyróżnionej przez E. Kempisty (1973, tabl. IV:5-10). Nawiązują one również do atrybutów horyzontu linińskiego 3 (Józwiak 2003, s. 201-204).

Tak zdefiniowane elementy GS 6c wyróżniono na 26 stanowiskach (Ryc. IV.5). Stanowią one jedną z bardziej powszechnych tradycji, notowaną w strukturze blisko 23% kolekcji. Z pewnością wpływ na to miała jednak wyrazistość stylistyczna tej grupy materiałów, pozwalająca na identyfikację nawet niewielkich fragmentów. Zdecydowanie najliczniej stylistyka GS 6c reprezentowana była w zbiorze pochodzącym ze stanowiska 3 w Lininie, pow. piaseczyński, co nie powinno dziwić z uwagi na jego liczebność i strukturę. Bardzo wyraziste elementy odnotowano również w kolekcjach z Dąbrówki, stan. 2, pow. wołomiński, Kątów, pow. piaseczyński, Klembowa, pow. wołomiński, Lipki, stan. 1 i 3, pow. wołomiński, Łajsk, stan. 7, pow. legionowski, Śniadkowa Górnego, stan. 4, pow. otwocki, Warszawy Wawra Miłosnej czy Warszawy Srebrnej Góry.

Naczynia tej podgrupy wydają się jednym z bardziej charakterystycznych komponentów tworzących obraz stylistyczny ceramiki typu linińskiego. Elementy te są praktycznie nieznane we wschodniej, podlaskiej czy wschodniomazowieckiej części ekumeny ugrupowań subneolitycznych (por. Domaradzka, Józwiak 2011, ryc. 8; Wawrusiewicz i in. 2017, ryc. IV.19). Wyraźnie obecne, choć nielicznie reprezentowane, są one w inwentarzach z międzyrzecza Wisły i Odry (Józwiak 2003, tabl. 95:2,3, 6, 96:5-7). Tu doskonałe analogie można odnaleźć m.in. w ceramice typu Linin z Kluska Białego, stan. 7, pow. gostyniński (Rybicka, Sznajdrowska 2011, ryc. 6:1, 7:3), gdzie współwystępują one z elementami, które należy klasyfikować w ramach ceramiki linińskiej podgrupy stylistycznej GS 6f. Najliczniejsza seria analogicznych naczyń pochodzi jednak z obszaru Pojezierza Mazurskiego i rozwijającej się tam synkretycznej grupy Ząbie-Szestno. Egzemplarze takie znane są m.in. ze stan. X w Ząbiu, pow. olsztyński (Manasterski 2009, tabl. 8:3, 17:6, 24:2, 26:8, 38:10), stan. II w Szestnie, pow. mrągowski (Manasterski 2009, tabl. 93:10) czy stan. VII w Pluskach, pow. olsztyński (Domaradzka, Kałwak 2006, ryc. 8:6). Patrząc szerzej, zbliżone kształtem i ornamentyką garnki z tzw. wolem obecne są również w zespołach kultury złockiej (Krzak 1970, ryc. 36:f; 1976, ryc. 8:b), a także rzucewskiej, czy grobów jednostkowych (Manasterski 2009: 68). Prawdopodobnie więc naczynia GS 6c reprezentują fakt synchronicznej aplikacji wzorców późnej kultury ceramiki sznurowej w przestrzeni ugrupowań o różnym podłożu genetycznym zasiedlających obszar wzdłuż linii Wisły, od Wyżyny Sandomierskiej po południowe pobrzeża Bałtyki wraz z Warmią i Pojezierzem Mazurskim. Ogólną chronologię mazowieckiej ceramiki GS 6c, dla której nie posiadamy żadnych oznaczeń radiowęglowych, należałoby odnieść do 2 połowy III i przełomu III i II tys. p.n.e.

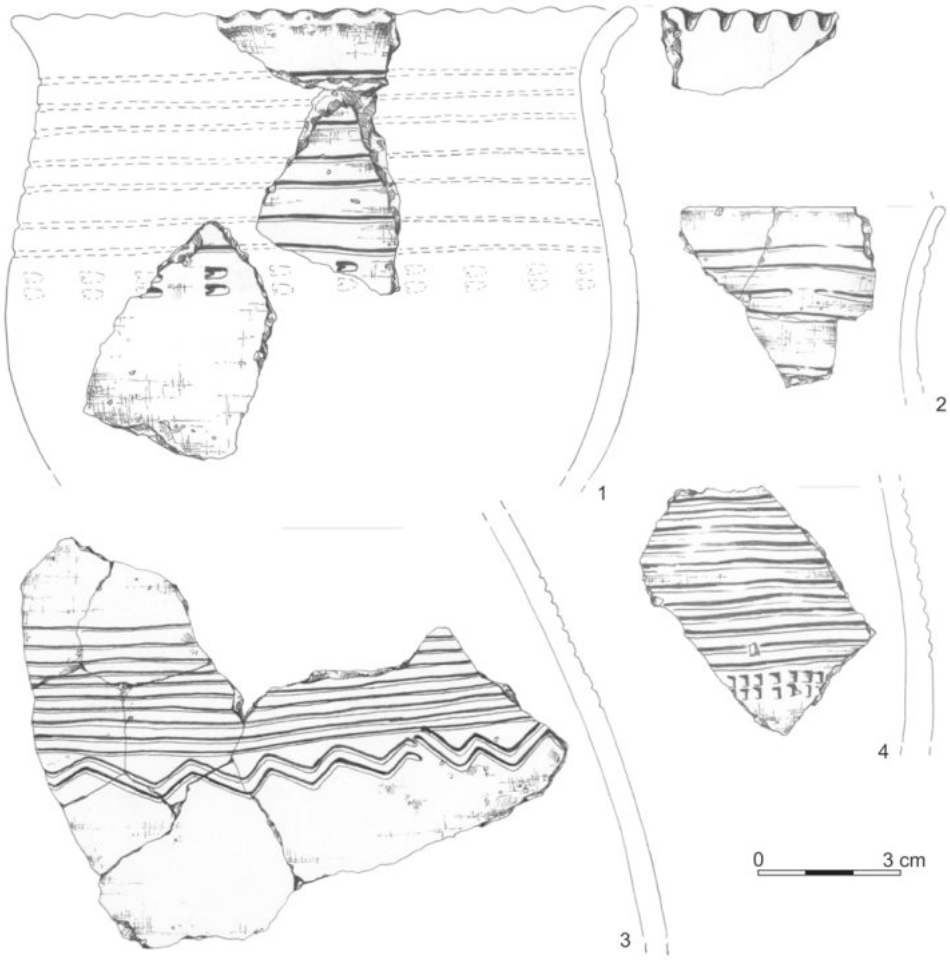

Ryc. IV.14. Wybór ceramiki typu linińskiego – grupy stylistycznej 6c (GS 6c) z obszaru środkowego Mazowsza: Linin, stan. 2 (4), stan. 3 (1, 2, 6); Warszawa Wawer Miłosna (3), Warszawa Srebrna Góra (5)
Fig. IV.14. Selected pottery of Linin type – stylistic group 6c (SG 6c) from central Mazovia: Linin, site 2 (4), site 3 (1, 2, 6); Warszawa Wawer Miłosna (3), Warszawa Srebrna Góra (5)

Ryc. IV.15. Wybór ceramiki typu linińskiego – grupy stylistycznej 6e (GS 6e) z obszaru środkowego Mazowsza: Linin, stan. 3 (1, 6); Warszawa Wawer Miłosna (3); Maciołki (4); Radwanków Szlachecki (5)
Fig. IV.15. Selected pottery of Linin type – stylistic group 6e (SG 6e) from central Mazovia: Linin, site 3 (1, 6); Warszawa Wawer Miłosna (3); Maciołki (4); Radwanków Szlachecki (5)

Podgrupa „d" szóstej grupy stylistycznej (GS 6d), to jeden z najwyraźniejszych i – jak można sądzić – najczulszych chronologicznie elementów ceramiki "linińskiej" z obszaru środkowego Mazowsza. Typowe dla niej są stosunkowo duże, płaskodenne garnki o esowatym profilu i krótkiej, często wyraźnie odgiętej na zewnątrz krawędzi (Ryc. IV.15:1,6). Przypominają one nieco późniejsze pojemniki „trzcinieckie", nie posiadają jednak pogrubionych i skośnie ściętych wylewów. Naczynia te są bez wyjątku zdobione na znacznej powierzchni. Najczęściej ornament zaczyna się tuż pod wylewem, a kończy się w górnej części brzuśca, niekiedy dochodząc do jego największej wydętości. Całość kompozycji ma układ strefowy, budowany przeważnie w oparciu o podwójnie segmentowane żłobki lub zygzaki, powtarzane w kilku sekwencjach horyzontalnych (Ryc. IV.15:1,3-6). Niekiedy współwystępują one z odciskami prostokątnego (Ryc. IV.15:2), wielozębnego stempelka lub (rzadziej) pasmami bruzdowymi (por. Wawrusiewicz i in. 2017, s. 172, ryc. IV.20). Pod wylewem relatywnie często umieszczano niewielkie,

Ryc. IV.16. Wybór ceramiki typu linińskiego – grupy stylistycznej 6d (GS 6d) z obszaru środkowego Mazowsza: Linin, stan. 3 (1, 3); Porębiska (2); Świdry Wielkie (4)
Fig. IV.16. Selected pottery of Linin type – stylistic group 6d (SG 6d) from central Mazovia: Linin, site 3 (1, 3); Porębiska (2); Świdry Wielkie (4)

aczkolwiek plastyczne guzki, wypychane najczęściej na stronę wewnętrzną (Ryc. IV.15:1, 4, 6), co wydaje się tendencją odmienną względem materiałów "klasycznej" kultury niemeńskiej. Niekiedy zdobiono również stronę wewnętrzną krawędzi, gdzie lokowano różnorodne odciski lub pasmo tzw. rozrzedzonego ściegu bruzdowego. Prawdopodobnie wspominanym garnkom towarzyszą również misy posiadające zbliżone cechy ornamentu, co dokumentuje np. egzemplarz ze stan. 8 w Lininie, pow. piaseczyński.

Materiały odpowiadające tak zdefiniowanej stylistyce są dość licznie reprezentowane w strukturze analizowanych kolekcji. Ułamki naczyń, cechujących się jednak skrajnie różnym stanem zachowania, odnotowano na 16 stanowiskach, co stanowi blisko 14% całości (Ryc. IV.5). Egzemplifikacją tej stylistyki są rekonstruowane garnki ze stan. 2 i 3 w Lininie, pow. piaseczyński. Wyraziste elementy, z uwagi na stan zachowania ograniczające się jednak do ornamentyki, odnotowano również w Choszczówce, pow. warszawski, Grabiach Starych, stan.1, pow. wołomiński, Guzowatce, pow. wołomiński, Maciołkach, pow. wołomiński oraz Warszawie Wawrze Miłosnej.

Omawiana ceramika, klasyfikowana przez E. Kempisty (1973, tabl. 5:4,7,8) w ramach niektórych przykładów grupy IIC typ 4a, jest niezwykle charakterystyczna dla obszaru środkowego Mazowsza i tutejszej grupy Linin. Zapewne z tego ośrodka wywodzą się analogiczne formy dokumentowane na północnym Podlasiu w okolicy Supraśla, pow. białostocki (Wawrusiewicz, Januszek, Manasterski 2015, s. 188, ryc. 103,104), czy w inwentarzu z Grądów-Woniecko, stan. 1, pow. zambrowski (Wawrusiewicz i in. 2017, ryc. IV:20). Pojedyncze okazy, choć reprezentowane przez niewielkie ułamki, można również znaleźć

na Pojezierzu Mazurskim w grupie Ząbie-Szestno (Manasterski 2009, tabl. 34:9, 37:12, 48:5, 105:14,18; 2016: ryc. 39:4,5). Jak wynika z dotychczasowych obserwacji typologicznych i studiów porównawczych, stylistykę GS 6d można interpretować jako efekt aplikacji niektórych elementów tradycji Pucharów Dzwonowatych w kontekście lokalnych, środkowomazowieckich ugrupowań subneolitycznych. Jest ona jednym z poświadczeń końcowego etapu synkretyzacji kulturowej przełomu neolitu i epoki brązu, prowadzącej do powstania trzcinieckiego kręgu kulturowego (Manasterski 2014a; 2014b; 2016, 132). Uwzględniając więc powyższe uwagi, ich chronologia powinna mieścić się w przedziale od 2. połowy III do przełomu III i II tys. p.n.e. (Wawrusiewicz i in. 2017, ryc. IV.23). Niestety, jak dotąd ocena ta nie znajduje potwierdzeń w datowaniach bezwzględnych.

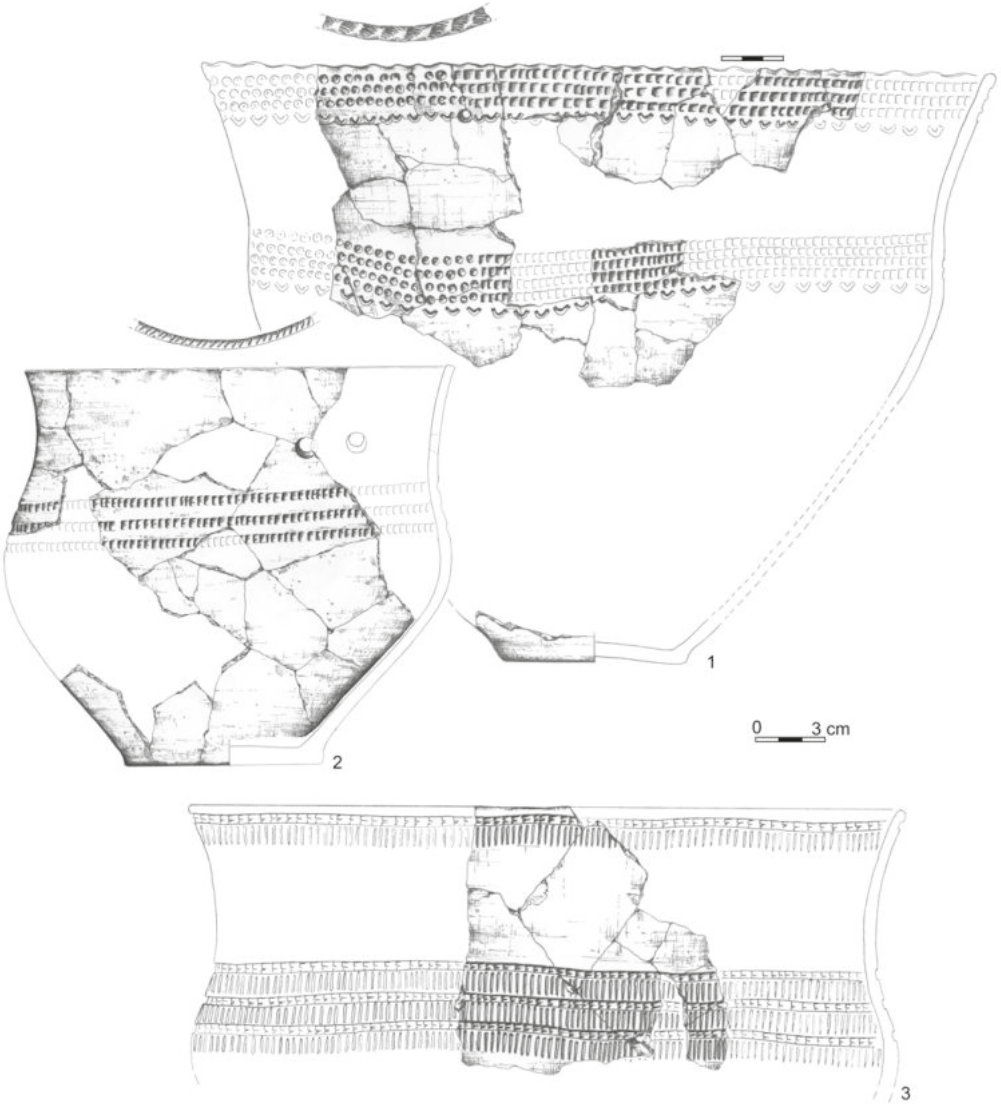
Kontynuację przemian stylistycznych środkowomazowieckiej ceramiki typu linińskiego, określonych przez wspominaną powyżej GS 6d, definiuje kolejna podgrupa GS 6e. Kumuluje ona uznane za „prototrzcinieckie" garnki esowato profilowane, również pozbawione – analogiczne jak w poprzednim przypadku – klasycznych cech „trzcinieckich", m.in. charakterystycznych pogrubionych i często skośnie ściętych krawędzi. Niewielkiej modyfikacji ulega tu sposób ornamentyki. Redukcji podlega zakres stosowanych wątków z jednoczesnym odstąpieniem od ich powtarzającej się strefowości (Ryc. IV.16). Poziome żłobki lokowane na szyjkach są często ograniczane od dołu różnymi odciskami stempla lub zygzakiem (por. Wawrusiewicz i in. 2017, s. 173,174). Zanikają podkrawędne guzki, jednak dalej notowane jest zdobienie wewnętrznej strony krawędzi różnorodnymi odciskami stempla (Ryc. IV.16:1).

Ceramikę taką odnotowano w 11 środkowomazowieckich kolekcjach, co stanowi blisko 10% całości analizowanych stanowisk (Ryc. IV.5). Najbardziej wyraziste przykłady pochodzą z Linina, stan. 3, pow. piaseczyński, Porębska, stan. 1, pow. wołomiński oraz Świdrów Wielkich, pow. otwocki.

Naczynia GS 6e, posiadają wyraźne nawiązania do podgrupy „d", przy jednoczesnym uwzględnieniu zachodzących w niej zmian stylistycznych, zbliżających je do klasycznych naczyń "trzcinieckich". Można więc uznać je za "prototrzcinieckie", co zarazem wyznacza ostatni, najmłodszy etap przemian stylistycznych, zachodzących wśród subneolitycznych ugrupowań środkowego Mazowsza. Jej datowanie w całości przypadałaby na początek epoki brązu i okres przełomu II i II tys. p.n.e. (por. Manasterski 2014b).

Ostatnia z wyróżnionych „linińskich" podgrup stylistycznych (GS 6f), określa jeden z głównych nurtów rozwojowych środkowomazowieckiej ceramiki subneolitycznej, definiowany wcześniej w ramach grupy IIA, typy 1-4, 6 (Kempisty 1973, tabl. III). Obejmuje ona płaskodenne, szerokootworowe garnki o wysokiej, lejkowato rozchylonej szyjce, które swymi proporcjami (średnica wylewu większa względem wydętości brzuśca) odpowiadają niekiedy definicji pucharów (Ryc. IV.17). Niezwykle charakterystyczny i powtarzalny jest tu układ ornamentu, który obejmuje górną część brzuśca, w miejscu wyodrębnienia szyjki, oraz – choć nie zawsze – zewnętrzną stronę krawędzi wylewu. Pozostawiano przy tym niezdobioną szyjkę, przez co dość wyraźnie podkreślano tektonikę formy. Zdobienie wykonywano różnymi technikami i z zastosowaniem bardzo szerokiego wachlarza wątków – klasycznych i wąskich pasm ściegu burzowego (Ryc. IV.17:1,2), odcisków stempla o okrągłym bądź prostokątnym żądle (Ryc. IV.17:3), a nawet dość rzadkich łuczków. Elementy te powtarzano w kilku układach horyzontalnych na obydwu zdobionych strefach naczynia. Dość często ornamentowano również same krawędzie wylewów oraz ich wewnętrzną stronę. Tu zdecydowanie najczęściej pojawiały się charakterystyczne dla Mazowsza odciski sznura obwijanego (tzw. ornament gąsienicowy), które w przypadku innych grup ceramiki notowano incydentalnie (Ryc. IV.17:1). Warto zauważyć również, że mimo powszechnych zdobień bruzdowych, prawie całkowitemu wyparciu ulegają „niemeńskie" wypychane guzki, notowane jedynie incydentalnie w inwentarzu stanowiska 2 w Lininie, pow. piaseczyński. Ich miejsce zastępują niekiedy otworki lub głębokie dołki, wykonane jednak w sposób niepowodujący plastycznych odkształceń.

Elementy GS 6f zidentyfikowano w strukturze 27 kolekcji, co stanowi blisko 24% analizowanych stanowisk (Ryc. IV.5). Choć najczęściej rejestrowano je na podstawie charakterystycznych ułamków krawędzi oraz specyficznie zdobionych górnych części brzuśca, to jednak w relatywnie wielu przypadkach udało się odtworzyć znaczną część form. Okazy takie znane są ze „sztandarowego" już stan. 3 w Lininie, pow. piaseczyński. Wystąpiły także w Działach Czarnowskich, stan. 1, pow. wołomiński, Janówku, stan. 1A, pow. wołomiński, Dąbrówce, stan. 1, pow. wołomiński, Łajskach, stan. 1, pow.

Ryc. IV.17. Wybór ceramiki typu linińskiego – grupy stylistycznej 6f (GS 6f) z obszaru środkowego Mazowsza: Działy Czarnowskie, stan. 1 (1); Pasek Stary, stan. 2 (2); Linin, stan. 3 (3)
Fig. IV.17. Selected pottery of Linin type – stylistic group 6f (SG 6f) from central Mazovia: Działy Czarnowskie, site 1 (1); Pasek Stary, site 2 (2); Linin, site 3 (3)

legionowski, Starym Pasku, stan. 2, pow. wołomiński, Wiązownie, pow. otwocki oraz Zielonce, stan. 1, pow. wołomiński.

Zaprezentowana ceramika wydaje się ściśle związana z mazowiecką grupą Linin. Nieliczne naczynia odpowiadające jej kryteriom można odnotować na pograniczu Mazowsza i Podlasia w bogatym inwentarzu ze stanowska 1 w Grądach-Woniecko, pow. zambrowski, które obecnie wyznacza wschodnią rubież jej występowania (Wawrusiewicz i in. 2017, ryc. IV.22). Częściej są one notowane jednak w zachodniej strefie ekumeny ugrupowań subneolitycznych tj. na obszarach międzyrzecza Wisły i Odry. Można tu wskazać chociażby naczynia z Korzecznika, stan. 6/7, pow. kolski (Olszewski 1987), Brzozy, pow. toruński (Józwiak 2003, tabl. 100) czy Kluska Białego, stan. 7, pow. gostyniński (Rybicka, Sznajdrowska 2011, ryc. 6:3,4). Choć nielicznie, są one reprezentowane również w inwentarzach mazurskiej grupy Ząbie-Szestno, m.in w Ząbiu, stan. X, pow. olsztyński (Manasterski 2009, tabl. 16:1, 21:3, 40:5). Niestety, jak dotąd nie ma możliwości odniesienia wspomnianych materiałów do chronologii bezwzględnej opartej na datowaniach radiowęglowych. Cechy formalne tej grupy ceramiki lub niektórych jej elementów prowadziły poszczególnych badaczy do bardzo odmiennych wniosków. W najwcześniejszych opracowania E. Kempisty sugerowała ich związek z oddziaływaniem tradycji ugrupowań kultury pucharów

lejkowatych, za czym przemawiać miałaby forma naczyń, zwłaszcza wspomnianego już egzemplarza z Działów Czarnowskich (Kempisty 1973, s. 59) (Ryc. IV.17:1). Opinie takie zostały zakwestionowane w okresie późniejszym przez J. Czebreszuka (1988, s. 195), który uwzględniając atrybuty technologiczne, zasugerował ich wczesnobrązową, ściślej iwieńską, proweniencję, co kontynuował również B. Józwiak (2003), klasyfikując zbliżone formy w ramach horyzontu linińskiego 4.

Po zdefiniowaniu różnorodnych cech stylistycznych ceramiki „linińskiej" identyfikowanej w ramach GS 6, należy odnieść się do jej atrybutów technologicznych. Ich szczegółową klasyfikację zaprezentowano przy charakterystyce poszczególnych kolekcji (por. Rozdz. III), w tym najbogatszych zbiorów pochodzących z okolic Linina, pow. piaseczyński, które stanowić mogą punkt odniesienia. W ogólnym ujęciu pojemniki te cechują się wybitną cienkościennością (grubość ścianek do 0,6 cm), przy czym tendencja ta jest widoczna nawet w przypadku naczyń o dużych rozmiarach. Dość częste są formy, które można określić jako średniościenne (w granicach 0,7-0,9 cm), choć zaznaczyć należy, że większość pomiarów oscyluje w dolnej granicy tego zakresu. Egzemplarzy grubościennych nie odnotowano. Masa ceramiczna schudzana była wyłącznie domieszkami mineralnymi, tj. tłuczniem, któremu niekiedy towarzyszył piasek. Preferowano przy tym ziarna o dość niejednorodnej granulacji, choć praktycznie stałym elementem inwentarzy są okazy schudzane domieszką drobno- lub gruboziarnistą. Preferencji tych nie da się powiązać z określoną stylistyką. Istotnym elementem jest sposób opracowania powierzchni, które najczęściej dość starannie wygładzano. Formy o ściankach przecieranych rejestrowane są bardzo rzadko, a ich udział w kolekcjach „linińskich" nie przekracza 2%. Jak wynika ze szczegółowych obserwacji poszczególnych zbiorów, cechy technologiczne naczyń linińskiej GS 6 nawiązują bardziej do różnorodnych tradycji powszechnych w wytwórczości różnych ugrupowań schyłkowoneolitycznych (kultury amfor kulistych, kultury iwieńskiej) zasiedlających obszary Niżu Polskiego, aniżeli subneolitu wschodnioeuropejskiego, którego reprezentantem jest kultura niemeńska. Cechy tej ostatniej widoczne są w zasadzie wyłącznie w ogólnej tendencji zachowania cienkościenności naczyń.

Oczywiste jest, iż zdefiniowane powyżej grupy stylistyczne są konstruktem dość hermetycznym, obejmującym ściśle określony zestaw, głównie stylistycznych, cech ceramiki. Z pewnością realna struktura wytwórczości była bardziej zróżnicowana i obejmowała elementy odbiegające od form „przewodnich". Wskazywała na to już E. Kempisty (1973, s. 22) wydzielając materiały grupy III. O ile możemy przypuszczać, że ceramika wczesnosubneolityczna typu Sokołówek (GS 1) stanowiła zwartą stylistycznie i technologicznie grupę naczyń, to już na etapie „klasycznej" kultury niemeńskiej obserwować można pewne zróżnicowanie form, które wynika najpewniej z długiego jej czasu trwania. Tu jednak uchwytne mogą być również reminiscencje pewnego zróżnicowania przestrzennego, widoczne np. w rozbudowanym, wręcz „barokowym" zdobnictwie naczyń GS 2a z Warszawy Glinek (Ryc. IV.8:2) czy Warszawy Wygody (ryc. IV.8:3), nawiązującym do okazów znanych z Opatowic na Kujawach (por. Czebreszuk, Szmyt 1999). Bardzo istotny jest brak lub incydentalna obecność na środkowym Mazowszu tradycji ceramicznych identyfikowanych z późnymi fazami rozwoju „klasycznej" kultury niemeńskiej (GS 3 oraz GS 4), które powszechne są w inwentarzach podlaskich (por. Kempisty, Więckowska 1983, tabl. XVIII:6–8, XX; Kempisty, Sulgostowska 1991, tabl. XXXIX, XL; Wawrusiewicz, Januszek, Manasterski 2015, ryc. 70,72; Wawrusiewicz 2012, ryc. 11:4-6,12; Wawrusiewicz i in. 2017, ryc. IV.13). Najpewniej właśnie w tym czasie na interesującym nas terenie dochodzi do dość wyrazistego odizolowania się lokalnych ugrupowań subneolitycznych, które zaczynają funkcjonować w realiach koegzystencji z różnymi ugrupowaniami schyłkowoneolitycznymi, o ogólnie rzecz biorąc „późnoamforowej", „sznurowej", a w końcu „iwieńskiej", czy „pucharowej" proweniencji (por. Józwiak 2003; Manasterski 2016). Powstaje wówczas zupełnie nowe zjawisko kulturowe, czytelne poprzez ceramikę typu linińskiego, mające jednak swój wyraźny zasięg przestrzenny, limitowany właśnie do środkowomazowieckiej grupy Linin (por. Sarnowska 1975, s. 35; Manasterski 2016, s. 20). Odrębność tę można zaobserwować również w preferencjach surowcowych wytwórczości krzemieniarskiej, gdzie dość istotne znaczenie wydaje się mieć krzemień czekoladowy, praktycznie nieobecny (lub notowany incydentalnie) w kolekcjach podlaskich (por. Kempisty, Więckowska 1983, s. 60; Wawrusiewicz i in. 2017, s. 128n.; por. Rozdz. VI). Charakter tego wyraźnie synkretycznego fenomenu, jakim jest grupa Linin, wydaje się najbardziej odpowiadać specyfice innych, rozwijających się

paralelnie zjawisk schyłkowoneolitycznych, jakimi są kultura złocka i rzucewska, co sugerowała już w latach 70. XX wieku E. Kempisty (1973, s. 11). Tu jednak znów zestawienie zjawisk, uformowanych w „korytarzu Wisły", jest niezwykle trudne z uwagi na nieporównywalną jakość bazy źródłowej.

Dość oczywisty, choć trudny obecnie do udowodnienia, jest fakt znacznego wzrostu ilości „linińskich" punktów osadniczych względem tych, jakie łączyć można z „klasyczną" kulturą niemeńską (por Rozdz. IX). Z jednej strony wskazuje to na upowszechnienie się ceramiki w inwentarzu tutejszych społeczności. Z drugiej można sądzić, iż ma to związek z realnym wzrostem demograficznym środkowomazowieckich populacji, wynikającym być może ze zmian gospodarczych i wprowadzenia pewnych elementów gospodarki wytwórczej – upraw czy hodowli. Choć nie mamy obecnie jednoznacznych dowodów na poparcie tej tezy, to jednak mogłaby ona tłumaczyć fenomen występowania ceramiki typu linińskiego na stanowiskach położonych w dość dużej odległości względem właściwej, środkowomazowieckiej ekumeny grupy Linin (por. Wawrusiewicz i in. 2017, s. 169n.). Właśnie wzrost tutejszych populacji zapoczątkowałby proces ekspansji demicznej ugrupowań "linińskich" na inne części ekumeny ugrupowań subneolitycznych, jak i neolitycznych. Tłumaczyłoby to daleko posuniętą zbieżność form, technologii i kształtów naczyń, dokumentowanych w różnych częściach pogranicza Niżu Środkowo- i Wschodnioeuropejskiego. Trudno byłoby fakt ten wyjaśnić jedynie zewnętrznymi wpływami kulturowymi, które w efekcie końcowym, w różnych częściach ekumeny ugrupowań subneolitycznych miałyby się zmaterializować w postaci bardzo zbliżonych stylistycznie i technologicznie naczyń.

Na koniec rozważań nad istotą środkowomazowieckiej ceramiki subneolitycznej, które w aspekcie przestrzennym będą kontynuowane w następnej części opracowania (por. Rozdz. IX), należy stwierdzić, iż możliwości analityczne samej materii są na wyczerpaniu. Wielokrotne analizy tych samych źródeł, uwzględniające zróżnicowany punkt spojrzenia i warsztat metodyczny (por. Kempisty 1972; 1973; Józwiak 2003; Manasterski 2016) nie prowadzą nas do zrozumienia istoty fenomenu tutejszych ugrupowań subneolitycznych – ich genezy, chronologii, wzajemnych relacji czy systemów wierzeniowych lub gospodarczych. Ogranicza to przede wszystkim baza źródłowa, złożona w znakomitej większości z przedwojennych zbiorów powierzchniowych. Dodatkowo w czasie późniejszych analiz, niektóre z nich ulegały dekompozycji lub przemieszaniu, co jeszcze bardziej wpłynęło na obniżenie ich wartości poznawczej. Bez wątpienia dalszy postęp w badaniach nad subneolitem środkowego Mazowsza nie będzie możliwy bez nowych, ściśle ukierunkowanych badań wykopaliskowych. Jedynie one mogą dać możliwość obserwacji sekwencji stratygraficznych, datowań bezwzględnych i kontekstu paleośrodowiskowego, a więc danych, które zweryfikują poprawność przyjętych schematów typochronologicznych.

Bibliografia

Charnyawski, M.,M., 1979. *Nyealit Byelaruskaga Panyamony*, Minsk.

Charnyawski, M.,M., 2001. Nyealit z hrabyen'chata-nakol'chatay i nakol'chatay kyeramikay Zakhodnyay Byelarusi. Asablivastsi evalyutsyi, (w:) J. Czebreszuk, M. Kryvalcevič, P. Makarowicz (red.), *Od neolityzacji do początków epoki brązu. Przemiany kulturowe w międzyrzeczu Odry i Dniepru między VI i II tys. Przed Chr.*, Poznań, s. 231-240.

Charnyawski, M.,M., 2011. Nyomanskaya nyealitychnaya kul'tura w Byelarusi: hyenyezis i evalyutsyya, (w:) U. Stankiewicz, A. Wawrusiewicz (red.), *Na rubieży kultur. Badania nad okresem neolitu i wczesną epoką brązu,* Białystok, s. 77-86.

Czebreszuk, J., 1988. „Leśno"-wschodnioeuropejski komponent kulturowy w rozwoju schyłkowoneolitycznych społeczeństw Kujaw, (w:) A. Cofta-Broniewska (red.) *Kontakty pradziejowych społeczeństw Kujaw z innymi ludami Europy,* Inowrocław, s. 185-196.

Czebreszuk, J., Szmyt, M., 1999. Przyczynek do poznania kultury niemeńskiej na Kujawach, *Histarychna-arkhyealahichny zbornik,* t. 14, s. 61-67.

Czerniak, L., Kośko, A., 1993. *Z badań nad genezą i systematyką kultury pucharów lejkowatych na Kujawach,* Poznań.

Cyrek, K., Grygiel, R., Nowak, K., 1982. Mezolit ceramiczny w środkowej i północno-wschodniej Polsce i jego związki z neolitycznymi kulturami niżowymi, *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi,* t. 29, s. 5-70.

Domaradzka, S., 2012. Materiały ceramiczne kultury niemeńskiej ze stanowiska I w Piankach, gm. Zbójna, woj. podlaskie, *Studia i Materiały do Badań nad Neolitem i Wczesna Epoką Brązu na Mazowszu i Podlasiu*, t.2, s. 29-48.

Domaradzka, S., Kałwak, G., 2006. Ceramika ze schyłku neolitu i początku epoki brązu na „Byczej Wyspie" w Pluskach, stan. VII, w woj. warmińsko-mazurskim (sezony 2003-2004), *Pruthenia Antiqua*, t.2, s. 131-166.

Galiński, T., 1991. Uwagi na temat mezolitu ceramicznego i neolitu strefy leśnej na Niżu Polskim, *Archeologia Polski*, t. 36 (1-2), s. 5-71.

Józwiak, B., 2003. *Społeczności subneolitu wschodnioeuropejskiego na Niżu Polskim w międzyrzeczu Odry i Wisły*, Poznań.

Józwiak, B., Domaradzka, S., 2011. Studia nad osadnictwem społeczności subneolitycznych w Polsce północno-wschodniej. Zarys problematyki, (w:) U. Stankiewicz, A. Wawrusiewicz (red.) *Na rubieży kultur. Badania nad okresem neolitu i wczesną epoką brązu*, Białystok, s. 87-102.

Kilian, L., 1955. *Haffküstenkultur und Ursprung der Balten*, Bonn.

Kempisty, E., 1969. Kultura o piętnastu nazwach, *Z Otchłani Wieków*, t. 65 (2), s.102-106

Kempisty, E., 1972. Materiały tzw. kultury ceramiki grzebykowo-dołkowej z terenu Mazowsza i Podlasia, *Wiadomości Archeologiczne,* t. 37 (4), s. 411-483.

Kempisty, E., 1973. Kultura ceramiki „grzebykowo-dołkowej" na Mazowszu i Podlasiu, *Wiadomości Archeologiczne,* t. 38 (1), s. 3-76.

Kempisty, E., 1984. Nowe materiały kultur paraneolitycznych na stanowisku 1 w Staczach, woj. suwalskie, *Wiadomości Archeologiczne,* t. 49 (1), s. 45-74.

Kempisty, E., Sulgostowska, Z., 1991. *Osadnictwo paleolityczne, mezolityczne i paraneolityczne w rejonie Woźnej Wsi, woj. łomżyńskie,* Warszawa.

Kempisty, E., Więckowska, H., 1983. *Osadnictwo z epoki kamienia i wczesnej epoki brązu na stanowisku 1 w Sośni, woj. łomżyńskie*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.

Kośko, A., 1979. *Rozwój kulturowy społeczeństw Kujaw w okresie schyłkowego neolitu i wczesnej epoki brązu,* Poznań.

Krzak, Z., 1970. *Cmentarzysko kultury złockiej "nad Wawrem" w Złotej,* Wrocław-Warszawa-Kraków.

Manasterski, D., 1991. Osada ludności kultury rzucewskiej w Pieniężnie, Kolonia Ciszęty, woj. elbląskie (maszynopis pracy magisterskiej przechowywany w archiwum Wydziału Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego).

Manasterski, D., 2009. *Pojezierze Mazurskie u schyłku neolitu i na początku epoki brązu w świetle zespołów typu Ząbie-Szestno*, Warszawa.

Manasterski, D., 2014a. Mazowiecka ceramika z przełomu neolitu i epoki brązu ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, *Studia i materiały do badań nad neolitem i wczesną epoką brązu na Mazowszu i Podlasiu*, t. 4, s. 31-75.

Manasterski, D., 2014b. Od „Linina" do „Trzcińca" – wpływ i ewolucja „pucharowej" stylistyki dekoracji naczyń jako przyczynek do badań nad kształtowaniem się społeczności wczesnej epoki brązu na Mazowszu i w Polsce północno-wschodniej, *Studia i materiały do badań nad neolitem i wczesną epoką brązu na Mazowszu i Podlasiu*, t. 4, s. 77-109.

Manasterski, D., 2016. *Puchary dzwonowate i ich wpływ na przemiany kulturowe przełomu neolitu i epoki brązu w północno-wschodniej Polsce i na Mazowszu w świetle ceramiki naczyniowej*, Warszawa.

Manasterski, D., Januszek, K., 2011. Ślady osadnictwa paraneolitycznego i wczesnobrązowego na stanowisku 12 w Skrzeszewie gm. Wieliszew. *Studia i materiały do badań nad neolitem i wczesną epoką brązu na Mazowszu i Podlasiu*, t. 1, s. 131-146.

Nowak, M., 2009. *Drugi etap neolityzacji ziem polskich*, Kraków.

Olszewski, P.,A., 1997. *Osadnictwo epimezolityczne w Korzeczniku, woj. konińskie stanowisko 6/7,* Inowrocław

Rybicka, M., Sznajdrowska, A., 2011. Przyczynek do badań relacji pomiędzy kulturami wczesnoagrarnymi a subneolitycznymi na Niżu Polskim, (w:) U. Stankiewicz, A. Wawrusiewicz (red.) *Na rubieży kultur. Badania nad okresem neolitu i wczesną epoką brązu*, Białystok, s. 133-148.

Rzepecki, S., 2004. *Społeczności środkowoneolitycznej kultury pucharów lejkowatych na Kujawach,* Poznań.

Sarnowska, W., 1975, *Kultura unietycka w Polsce* t. 2, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk

Tetzlaffówna, W., 1966. Stanowisko bagienne kultury pucharów lejkowatych w Szlachcinie w pow. średzkim, *Przegląd Archeologiczny*, t. 17, s. 59-80.

Wawrusiewicz, A., 2011. Okres neolitu i wczesnej epoki brązu na Podlasiu. Stan i perspektywy badań, (w:) U. Stankiewicz, A. Wawrusiewicz (red.) *Na rubieży kultur. Badania nad okresem neolitu i wczesną epoką brązu*, Białystok, s. 13-36.

Wawrusiewicz, A., 2012. Osadnictwo społeczności kultury niemeńskiej w Jeronikach, stanowisko 2, gm. Choroszcz w województwie podlaskim, *Studia i Materiały do Badań nad Neolitem i Wczesną Epoką Brązu na Mazowszu i Podlasiu,* t. 2, s. 49-93.
Wawrusiewicz, A., 2013a. Ceramika typu Sokołówek na Podlasiu i jej znaczenie w rozwoju społeczności subneolitycznych Polski północno-wschodniej, *Studia i Materiały do Badań nad Neolitem i Wczesną Epoką Brązu na Mazowszu i Podlasiu,* t. 3, s. 5-24.
Wawrusiewicz, A., 2015. Ceramika wczesnosubneolityczna na Podlasiu. Przyczynek do badań nad genezą kultury niemeńskiej, (w:) V.U. Asheychyk, M.A. Plavinski, V.M. Sidarovich (red.) *Supol'nastsi kayennaha i broneavaha vyakow mizhrechcha Visly i Dnyapra,* Minsk, s. 123-142.
Wawrusiewicz, A., Januszek, K., Manasterski, D., 2015. *Obiekty obrzędowe Pucharów Dzwonowatych z Supraśla. Złożenie darów – przejęcie terenu czy integracja kulturowa?*, Białystok.
Wawrusiewicz, A., Kalicki, T., Przeździecki, M., Frączek. Manasterski, D., 2017**.** *Grądy-Woniecko. Ostatni łowcy-zbieracze znad środkowej Narwi*, Białystok.

Summary

Sub-Neolithic in central Mazovia in the context of pottery material

The question of the sub-Neolithic pottery from Central Mazovia has been addressed over the last few decades. The most significant scientific literature in this respect is definitely the work written by Elżbieta Kempisty, which presents the whole source base (1972) and its interpretation, as well as an attempt at establishing the taxonomic system for this material (1973). Despite the decades that have elapsed since then, most of the ideas described in her work have not become out-dated. The subsequent discussion, dealing mainly with the neighbouring regions, situated west of the area in question, focussed on verification of earlier chronological analyses and topogenetic relations. A different approach to interpretation of the local phenomena was proposed only in the early years of this century. This involved their division into elements of the "classical" Neman culture and syncretic entities reflecting the process of application of multi-genetic clusters of features (packages) within the same society (Józwiak 2003). This approach, however, was again formulated without taking the key regions of Central Mazovia into consideration. Pottery from the area that we analysed generated some interest in the second half of the second decade of the 21st century, but at that time it focussed on selected elements associated with the contribution of Bell Beaker traditions to the process of transformations of sub-Neolithic societies (Manasterski 2014a; 2016).

Different approaches adopted for interpretation, leading to emergence of extensive terminology that brought confusion even in the Polish scientific literature, partially reflect the complex nature of the sub-Neolithic in this region. To a certain extent, this is an effect caused by specific features of the materials, most of which come from surface surveys and lack any context. The collection of verified sub-Neolitic pottery that belongs to the State Archaeological Museum in Warsaw consists of more than 15 thousand fragments recovered from 115 sites, explored almost exclusively by surface surveys. The numbers of artefacts in these assemblages show marked differences (Fig. IV.1), but the biggest and most valuable collections come from the sites situated in the vicinity of Linin, Piaseczno District, where more than 40% of the pottery fragments were discovered. The research value of these collections is also compromised by their state of preservation, e.g. mixed layers or lost items (Fig. IV.2). In addition to that, these assemblages differ in terms of the analyses that can be performed. In some cases, apart from identification of technological properties, it was possible to see e.g. elements of decoration, micro- or macromorphology of the vessels (Fig. IV.3). The sub-Neolithic pottery from Central Mazovia was characterized with application of the system established on the basis of a very big and diverse collection from site 1 in Grądy-Woniecko, Zambrów District (Figs. IV.4; IV.5). The taxonomic system and definition of stylistic groups that accumulated the "package" of stylistic features, that is, the micro- and macromorphology, decoration, as well as technology, although the latter to a limited extent, makes it possible to define the elements of these collections, at the same time suggesting their chronological situation, taxonomic classification and topogenetic relations (Wawrusewicz et al. 2017).

Pointed-bottom vessels with only slightly marked profiles, assigned to a group called Sokołówek type, were regarded as the oldest and classified in stylistic

group 1. Their sparse decoration is limited to pits around the rim and ruffling of its edges. Sometimes the whole surfaces of the vessels were decorated with a diamond mesh network (Fig. IV.6). However, the only completely reconstructed specimen from site 1 in Sokołówek, Wołomin District, (Fig. IV.6:1) has not survived to our times. At the moment we have no evidence that would help to establish the absolute chronology of this type of vessels. We can only suppose that the development of this style should progress parallel to the Neman-Pripyat culture, which would indicate the 5th millennium BC in absolute chronology.

The materials of the second stylistic group are represented by S-shaped pointed-bottom vessels with pits and nodules around the rim, which are characteristic products of the Neman culture. These forms were discovered in central Mazovia much more often. The diversity within this group, probably corresponding with different chronologies of the specimens, is reflected in the tectonics of the shaping of their upper portions. The oldest vessels in this group are forms with relatively short, flared necks, which puts them in sub-group 2a in our classification (Fig. IV.7). Pottery with tall funnel-shaped necks appeared probably in the early 4th millennium BC. Their necks display details that resemble pottery known from inventories of the Funnel Beaker culture (Fig. IV.8). The forms with clearly tapered necks seem very rare. Parallels to these vessels can be found among Late Neolithic artefacts discovered in Podlachia and they are included in group 2c (Fig. IV.9). The underrepresentation of late stylistic elements associated with the classical Neman culture in central Mazovia is also supported by a very low number of S-shaped pointed-bottom vessels with tapered necks and absent characteristic decoration elements around the rim – nodules. Materials belonging to group 3, defined by these features, were identified at only two sites (Fig. IV.10).

Rather sparse vessel fragments bear the so-called pearl decoration (Fig. IV.11). Some parallels to these artefacts can be found in Late Neolithic pottery from the Masurian Lake District and south coast of the Baltic Sea. The pottery materials defined in stylistic group 6 (SG 6) are the most common and diverse. They practically accumulate the whole array of traditions termed Linin type. In fact, they define the main and best recognizable species and specific "stylistic climate" of central Mazovian sub-Neolithic materials. Their reliably evidenced presence was noted in 80 of the analysed collections, which accounts for nearly 70% of the examined material. The pottery of the "Linin" stylistic group 6 was divided into six sub-groups characterized by diverse forms and decoration styles. It must be noted that probably all of them are flat-bottom containers, which is an obvious difference from the earlier forms. Some of them were decorated over almost the whole surfaces with a quite simple pattern of furrow stitch impressions (Fig. IV.12). Other groups, especially the characteristic bowls, were decorated with extensive patterns of impressions of various stamps that aligned in a type of metope layout (Fig. IV.13). Pots and bowls with tapered rims, decorated practically only with cord impressions, are quite characteristic of this group (Fig. IV.14). These specimens probably exemplify the influence of late societies of the Corded Ware culture, which took place not earlier than in the mid-3rd millennium BC. Very characteristic and common forms include S-shaped pots with short, clearly flared necks, whose decoration, on one hand, shows parallels to Bell Beaker vessels (Fig. IV.15), but on the other hand, these vessels exemplify the style that became the characteristic indicator of the Trzciniec culture in the early 2nd millennium BC (Fig. IV.16). However, the constant and probably best recognizable element of the style of Linin type in central Mazovia are flat-bottom pots with tall necks that flare like funnels walls, decorated below the rim and in the upper part of the belly with characteristic bands that emphasize the tectonics of these forms (Fig. IV.17). They are probably an individual stylistic element of the local vessels, almost always present in inventories from the middle and second half of the 3rd millennium BC.

Nevertheless, considering the fact that we have access solely to the pottery collected from the surfaces of dune sites in the early 20th century, our analyses can only be based on comparison of stylistic features. Since it is impossible to conduct stratigraphic observation or perform radiocarbon dating (no organic matter has been preserved on the surfaces of the analysed fragments), we can merely look for various stylistic relations, which are not very reliable. Any breakthrough in the research on sub-Neolithic pottery from central Mazovia will be possible only on the basis of results of studies analysing sealed stratigraphic sequences with established absolute chronology.

Stefan Karol Kozłowski

V Polski mezolit ceramiczny. Jasiu Kowalczyk – *in memoriam*[1]

„Jasiu" Kowalczyk, urodzony na wsi lubelskiej w 1918 roku, niedoszły student budowy okrętów na przedwojennej Politechnice Gdańskiej, ochotniczy obrońca Lublina w sławetnym Wrześniu 1939 roku, człowiek wierzący, z natury łagodny, dobry i mądry, ojciec o tragicznej Hiobowej historii wojennej.

Archeologii uczył się w powojennym Lublinie, wybierając neolit, najpierw w skali regionalnej, potem szerszej. Znakomity znawca ceramiki neolitycznej, człowiek kochający ludzi, spokojny, raczej wycofany, żeby nie powiedzieć... nieśmiały.

I ten „spokojny" człowiek w roku 1964, w 34 tomie *Wiadomości Archeologicznych* publikuje swą dysertację habilitacyjną o początkach neolitu w Polsce.

Studium raczej analityczne i tradycjonalne, dziś już przebrzmiałe, ale w jednym aspekcie, przynajmniej w skali archeologii polskiej... rewolucyjne.

Ta Jasiowa rewolucyjność/rewelacyjność dotyczy... idei „mezolitu ceramicznego".

Teza nie całkiem nowa w archeologii europejskiej, ale w Polsce tamtych czasach raczej tak...

Jak to? Przecież najwcześniejsza ceramika jest/musi być neolityczna, a brak ceramiki to oczywiście „paleolit"/"mezolit".

Tak było do czasu, ale wielki Gordon Childe zaprzeczył w pewnym momencie takiemu myśleniu, kontestując tradycyjne paradygmaty i formułując nowe. Zaproponował, opartą o kryteria gospodarcze, definicję neolitu (Farm ers-stock braders), no i *per analogiam* nie-neolitu/mezolitu (hunters-gatherers).

Konsekwencją była teza o możliwości istnienia przedceramicznej formy/fazy neolitu. W tamtym czasie była to rewolucja, ale w rozumowaniu Brytyjczyka, brakowało jej logicznej symetrii, czyli dopełnienia „z drugiej strony". No bo jeśli neolit mógł być aceramiczny, czyli nie definiowany kryterium technicznym, a gospodarczym, to pewnie przeciwstawny mu gospodarczo mezolit, w niektórych wypadkach, mógł być ceramiczny. *Was it possible??!!* Ceramiczny? No choćby tak dla symetrii pięknej hipotezy.

No bo jak jest jasno, to musi być i ciemno, jak coś jest duże, to coś innego musi być małe, jak coś jest gorące, to coś musi być zimne, jak coś było aceramiczne, a to coś innego winno było być ceramiczne. Uff ...

I tę symetrię „domyślał" po brytyjskim profesorze właśnie Jan Kowalczyk. Niemal nikt się tym w Polsce nie przejął, bo ówczesne nasze „tuzy" nie miały wyobraźni skromnego badacza z Lublina. Hasło padło ... i zostało jakby zapomniane – nie dorośliśmy do

[1] Przedkładany rozdział przedstawia niepublikowany wcześniej szkic (pierwotną, polskojęzyczną wersję) artykułu autorstwa śp. Profesora Stefana Karola Kozłowskiego pt. „Polish Mesolithic Pots. Jasiu Kowalczyk – *in memoriam*" przedstawionego na łamach 57 tomu czasopisma „Archaeologia Polona" w 2019 r. Pan Profesor interesował się zarówno koncepcją projektu „Subneolit środkowego Mazowsza w świetle archiwalnych zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie", jak i procesem przygotowywania monografii. Mimo pogłębiających się kłopotów ze zdrowiem wielokrotnie kontaktował się z nami pytając o postępy, pierwsze wyniki, dzieląc się przy tym własnymi przemyśleniami na temat mazowieckiego subneolitu. Rozpoczynając w 2020 r. nasz projekt zwróciliśmy się do Profesora z prośba o pomoc i współpracę – przystał na to z radością i głębokim zaangażowaniem. Miał napisać jeden z rozdziałów…, niestety los chciał inaczej. Życzeniem Pana Profesora, wyrażonym podczas jednej z naszych ostatnich rozmów na przełomie lipca i sierpnia 2022 r. było, aby w przygotowywanej monografii znalazł się polski przekład niewielkiego, jednak znaczącego tekstu „Polish Mesolithic Pots. Jasiu Kowalczyk – *in memoriam*". Po zakończeniu sezonu wykopaliskowego planowaliśmy się spotkać, aby przedyskutować szczegóły…, nie zdążyliśmy. 2 września 2022 r., w dzień swoich imienin, odszedł od nas na zawsze. Mimo to, zdecydowaliśmy się uszanować wolę Profesora i umieścić tę jakże ważną wypowiedź w jego pierwotnej, najbliższej oryginałowi Autora formie, ograniczając się zaledwie do kilku, niezbędnych korekt technicznych.

Niniejsza publikacja nie byłaby pełna bez pomocy dr Dagmary Werry z Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie, która udostępniła nam i zgodziła się na wykorzystanie rycin opublikowanych w: Archaeologia Polona, vol. 57: 2019, 23-34, PL ISSN 0066-5924, DOI:10.23858/APa57.2019.002.

niego w tamtych czasach. Dziś jesteśmy mądrzejsi. Na temat mezolitu ceramicznego pisał Pan Jan w swej dysertacji następująco: *„The Polish territories are situated in the passage zone of Europe, between its southern and northern parts. On the North, agriculture and stock-breeding appeared later than pottery and therefore that phase can be called „the ceramic Mesolithic"* (Kowalczyk 1969, s. 67).

Ludzie pracę przeczytali, ukazało się parę recenzji, ale teza się w polskiej archeologii nie przyjęła, bo po prostu wychodziła poza ówczesną logikę porządkowania materiału w muzeach, no i w głowach.... Otóż, wszystko co wczesno-ceramiczne musiało być wtedy z definicji „neolityczne", zaś każdy drobny materiał krzemienny, który na piaskach Niżu Polskiego towarzyszył takiej wczesnej ceramice „neolitycznej", w oczywisty sposób, musiał być mezolityczny (!!!). Skorupy wędrowały więc na „neolityczną" półkę muzealną, a krzemienie na „mezolityczną". I koło się zamykało, Polska miała więc „neolityczną" kulturę ceramiki „grzebykowej", „grzebykowo-dołkowej", „prafińskiej", „bałtyckiej", ostatecznie „niemeńskiej", która pozbawiona była przemysłu krzemiennego.

Wynikało to z głębokiego niezrozumienia sprawy. Wtedy zakładano, że krzemienne okazy neolityczne winny być gabarytowo „duże", „gładzone" i mieć płaskie retusze powierzchniowe, ewentualnie „rynienkowe", a takich krzemieni nie znajdowano w towarzystwie ceramiki „grzebykowo-dołkowej". I koło nieporozumienia się zamykało. No może nie dla wszystkich, sam miałem nieśmiałe podejrzenia, że muzealne przyporządkowanie materiałów było w takich wypadkach nieprawidłowe, a dziś jestem wraz z Markiem Nowakiem tego pewien. Tu odsyłam do naszej ostatniej książki na ten temat (Nowak, Kozłowski 2019). Także Elżbieta Kempisty w latach 70. porzuciła termin „neolit" na rzecz „paraneolitu", przyjmując po cichu tezę Kowalczyka. Zrozumienie problematyki i akceptacja terminu „mezolitu ceramicznego" jest dziś oczywiście w Polsce, ale i w Europie, bardziej klarowna, niż za czasów publikacji Kowalczyka, dysponujemy bowiem w naszym kraju całą serią stanowisk rozkopanych, lub prawidłowo wyeksplorowanych powierzchniowo, które tezę nieżyjącego badacza potwierdzają. Niżej prezentuję podstawowe informacje na temat tych stanowisk, w pierwszej kolejności uwzględniając stanowiska Polski środkowej i wschodniej, charakteryzujące się inwentarzami krzemiennymi w stylu janisławickim. Na początku umieszczam obiekty stratyfikowane, w których ceramika współwystępowała w warstwach kulturowych z krzemiennym przemysłem późno mezolitycznym. Są to stanowiska wielowarstwowe, „zapieczętowane", dobrze datowane seriami oznaczeń C14. Przy wszystkich możliwych zastrzeżeniach metodycznych (wątpliwości co do postdepozycyjnych procesów w ramach warstw i między nimi) nie da się zakwestionować ich homogeniczność. Stanowiska stratyfikowane zlokalizowane są nad zbiornikami wodnymi, co prowadziło do powstania ich rozbudowanych stratygrafii brzegowych.

1. Grądy-Woniecko, pow. zambrowski – stanowisko przebadał Krzysztof Burek, a opublikował Adam Wawrusiewicz z kolegami (Wawrusiewicz i in. 2017). Na olbrzymiej powierzchni wystąpił, częściowo zapieczętowany stratygraficznie (!), późnomezolityczny materiał krzemienny z ceramiką niemeńską, w jej kolejnych, chronologicznych odmianach. Krzemieni „neolitycznych/mezolitycznych" (por. uwagi wyżej) nie stwierdzono. Datowania C14 m.in. pochodzące bezpośrednio z kości ludzkich i nagaru na ceramice, plasują całość materiału w IV tysiącleciu cal. BC.

2. Dudka i Szczepanki, pow. giżycki – dwa stanowiska rozkopane przez Witolda Gumińskiego, kilkuwarstwowe, dostarczyły ceramiki typu Zedmar, której towarzyszyły liczne zabytki krzemienne (Gumiński 1997; 1999; 2004). Wbrew opinii eksploratora, były to typowe zabytki janisławickie, którym towarzyszyły późne strzałki trójkątne i sercowate, powierzchniowo retuszowane. Było także trochę skorup pucharowych i brzesko-kujawskich (tu naśladownictwa?).

3. Współwystępowanie materiału janisławickiego (plus kilka późnych strzałek z płaskim retuszem) z ceramiką niemeńską stwierdziły ponadto wykopaliskowo Hanna Więckowska, Zofia Sulgostowska i E. Kempisty w Sośni (Kempisty, Więckowska 1983) i Woźnej Wsi, oba stanowiska w pow. grajewski (Kempisty, Sulgostowska 1999) oraz w Staczach, pow. ełcki (Kempisty 1984), Andrzej Krzyszowski w Kucach w pow. piotrkowskim (tu Linin) (Krzyszowski 1995), Piotr A. Olszewski w Korzeczniku, w pow. kolski (Olszewski 1987), Piotr Mitura w Woli Raniżowskiej w pow. kolbuszowski (Mitura 1994), wreszcie Zygmunt Szmit w Czerwonym Borku XXIV (Słochy Annopolskie), pow. siemiatycki i Hryniewicach Wielkich, pow. bielski (Szmit 1929), Krzysztof Cyrek w Łykowym, pow. wieluński (Cyrek 1990) i Ewa Niesiołowska w Osjakowie (Niesiołowska 1971).

4. Kilka rozkopanych przez Małgorzatę Rybicką i Andrzeja Pelisiaka stanowisk w pow. gostynińskim, na których stwierdzono współwystępowanie ceramiki niemeńskiej i/lub pucharowej (ta częściej)

z krzemieniem janisławickim (plus importowane z południa wióry makrolityczne) (Rybicka 1995; Pelisiak, Rybicka 1998). Materiał ten (pozbawiony smukłych mikrolitów) opracował i prawidłowo zinterpretował w swym doktoracie Michał Dobrzyński.

Tam, gdzie uzyskano datowania (Grądy-Woniecko, Dudka, Szczepanki, Korzecznik, Woźna Wieś, Sośnia, Gostynińskie) materiał lokował się w ramach IV i III tysiącleci cal. BC. Korelacja puchary – Janisławice wystąpiła także w Kucowie, pow. piotrkowski (Krzyszowski, 1995) i Barakach Starych, pow. Stalowa Wola (Libera, Tymczak 1990).

5. W Muzeum Podlaskim w Białymstoku znajdują się kolekcje pochodzące z badań AZP – wybór 30 kolekcji, zawierających ceramikę typu niemeńskiego, udostępnił mi A. Wawrusiewicz. W niemal wszystkich wypadkach towarzyszył tym skorupom krzemienny materiał typu janisławickiego.

6. Podobny materiał krzemienny z ceramiką niemeńską, zebrany przez Jerzego Siemaszkę i Jerzego Brzozowskiego znad dolnego biegu rzeki Legi, znajduje się w Muzeum Okręgowym w Suwałkach.

7. Zbiory Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie. Szczególnie w widłach Wisły i Bugo-Narwi, ale też nad Narwią. E. Kempisty sygnalizuje ceramikę typu „niemeńskiego" i mniej liczną kultury pucharów lejkowatych (głównie zbiory Stefana Krukowskiego), także w naśladującym ceramikę neolityczną stylu Linin. Ceramice towarzyszy wyłącznie krzemienny przemysł typu janisławickiego, opublikowany przez Stefana K. Kozłowskiego.

8. Powierzchniowe Kolekcje Władysława Kasińskiego, przechowywane w Muzeum Archeologicznym i Etnograficznym w Łodzi i Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie. Dominuje typowy, krzemienny materiał typu janisławickiego, któremu najczęściej towarzyszy ceramika typu „niemeńskiego" i rzadziej pucharów lejkowatych. Brak (niemal) w tych zbiorach mediolitycznych krzemieni w typie „neolitycznym".

9. Zbiory Zygmunta Glogera w Muzeum Archeologicznym w Krakowie. W pochodzących znad górnej Narwi kolekcjach dominuje krzemienny materiał w typie janisławickim, któremu towarzyszy głównie ceramika typu niemeńskiego.

xxx

Opisane w tym krótkim katalogu stanowiska i grupy stanowisk, pomijając mniej pewne, dawne kolekcje powierzchniowe (PMA – głównie S. Krukowskiego, MAEŁódź – W. Kasińskiego i MA w Krakowie – Z. Glogera), sugerują w sposób jednoznaczny dwie rzeczy: immanentne związki późniejszych (głównie IV tysiąclecie cal. BC i później) polskich (Niemen, Zedmar, Linin) ceramik„leśnych"/paraneolitycznych z regionalnym przemysłem mezolitycznym – Janisławicjenem, a w szerszej skali kraju – późnym mezolitem.

Najwięcej danych na ten temat posiadamy z Polski środkowej i wschodniej, gdzie związki takie poświadczają stanowiska stratyfikowane (Dudka i Szczepanki w stratygrafii z ceramiką Zedmar, tenże Janisławicjen w Grądach-Woniecku z ceramiką niemeńską), ale także, metodycznie rozkopane, stanowiska subpowierzchniowe (Sośnia, Woźna Wieś, Osjaków, Łykowe, Wola Raniżowska, Kunów, Baraki Stare, etc.), wreszcie bardzo metodycznie eksplorowane i dokumentowane metodą AZP stanowiska z województwa podlaskiego i znad dolnej Legi.

xxx

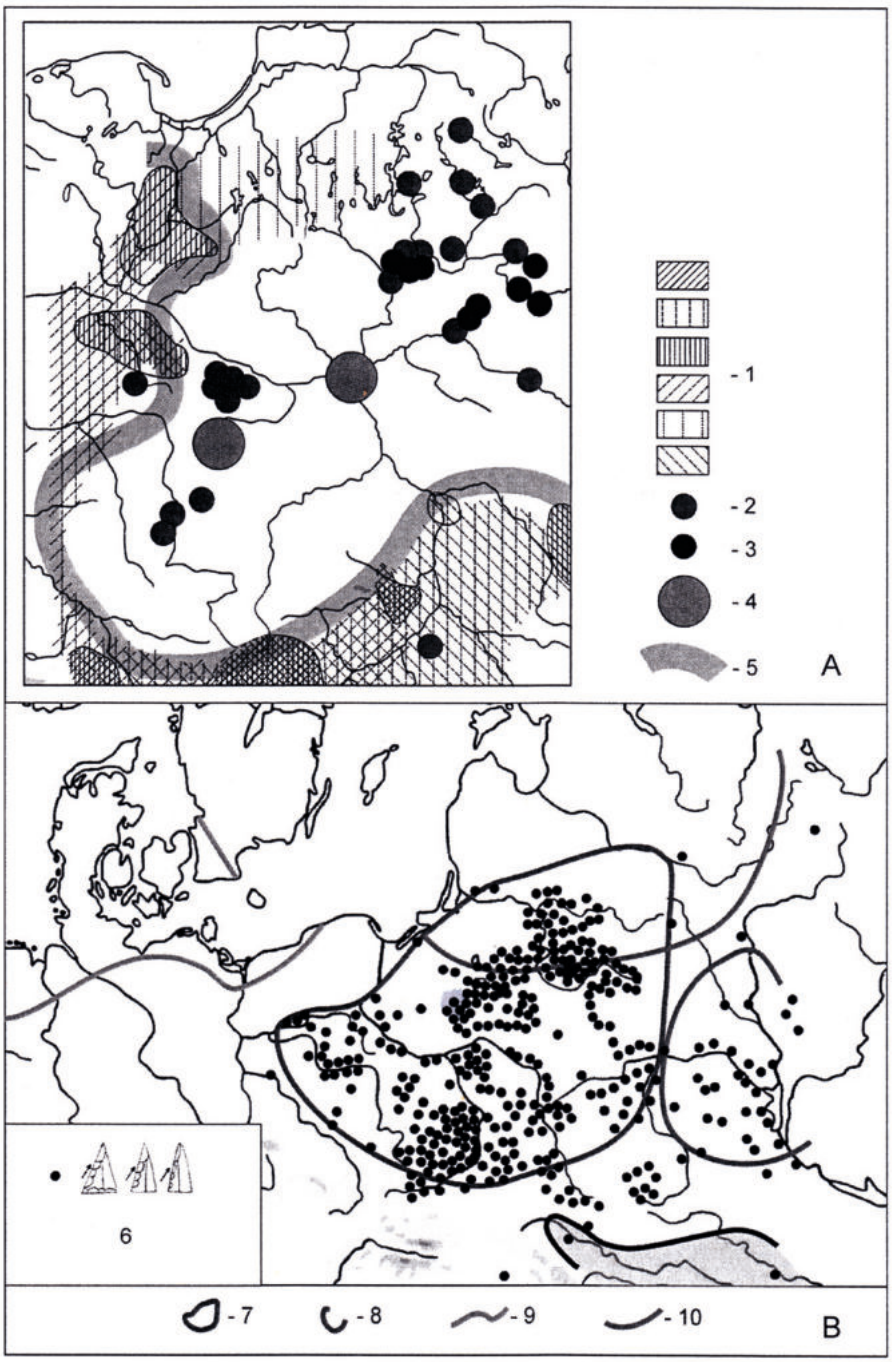
Tak więc związek polskiego Janisławicjenu z ceramiką„leśną"/mezolityczną jest niewątpliwy nawet jeśli nie wszystkie przytoczone dowody są stuprocentowe. Potwierdzają go wreszcie niemeńskie i prypeckie stanowiska z elementami janisławickimi sygnalizowane przez Michała M. Czarniawskiego z Białorusi (Charnyauski 1987; 1997a; 1997b; 1997c; 2011), także pojedyncze ostrza typu Janisławice znad łotewskiej Dźwiny (tam w kontekście ceramiki Narva – materiały w Rydze) i białoruskiej Berezyny (dniepro-donieckie – dane od kolegów białoruskich).

Dla ziem polskich dochodzi jeszcze argument kartograficzny – zasięg ceramiki niemeńskiej w Polsce, opublikowany przez Bartosza Józwiaka (2003, mapa 8), pokrywa się z zasięgiem ostrzy janisławickich, opublikowanym przez S. K. Kozłowskiego (1972; 1989).

By zamknąć sprawę Janisławicjenu trzeba jeszcze dwóch informacji:

- opisy powyższe dowodzą równoległości czasowej polskiego mezolitu ceramicznego z osadnictwem kultury ceramiki wstęgowej (?) i cyklu Lengyel-Polgar na obszarach naszego kraju, co sugerował już J. Kowalczyk (tu importy i naśladownictwa ceramiki neolitycznej w stratyfikowanych stanowiskach mazurskich).

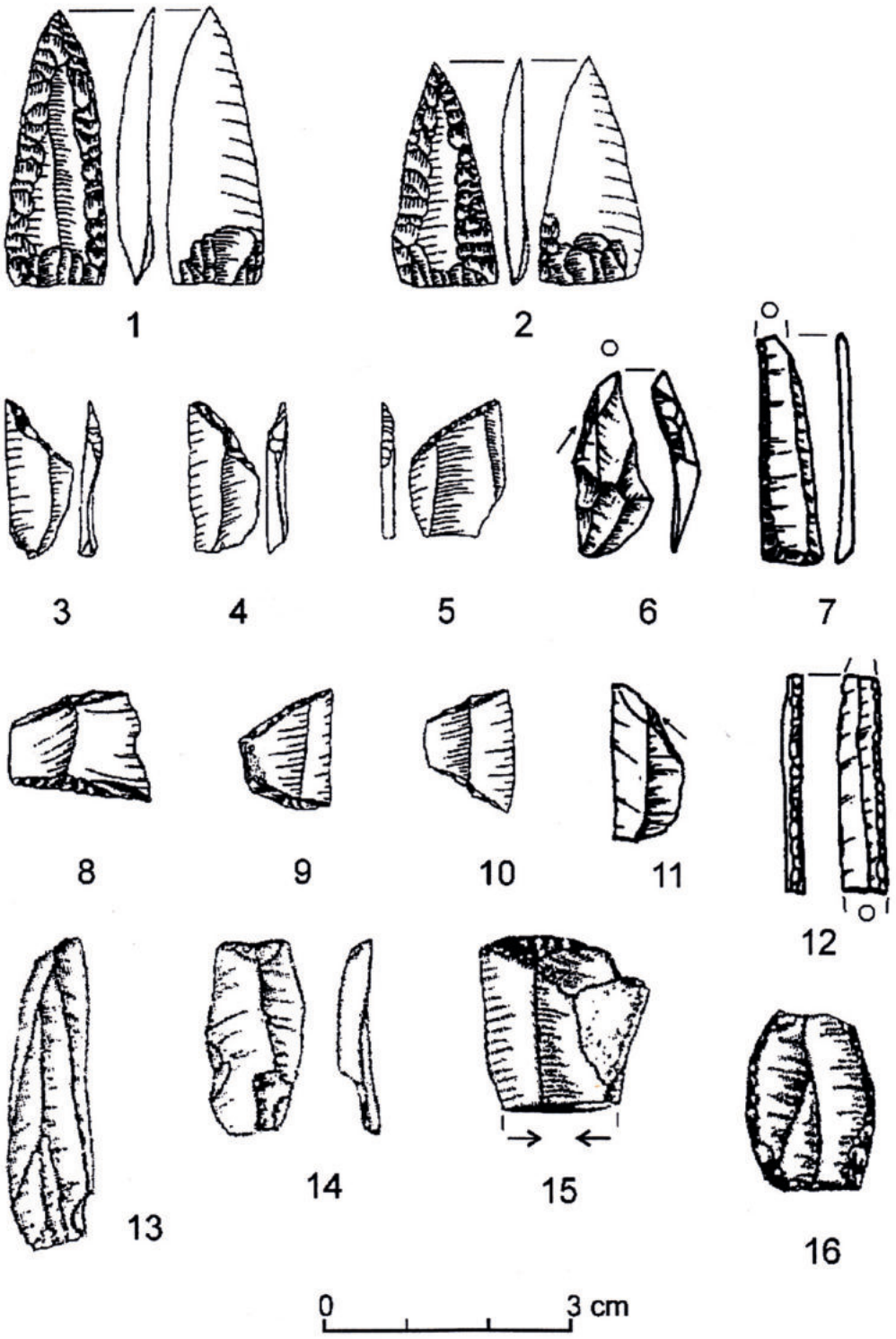
- janisławickie elementy krzemienne, pozbawione smukłych mikrolitów, spotyka się w niektórych dobrze rozkopanych i udokumentowanych stanowiskach kultury pucharów lejkowatych Niżu Polskiego, poza strefą osadnictwa wstęgowego (Kuce, Pojezierze Gostynińskie i Wyżyna Łódzka, Kotlina Sandomierska). Tę ważną obserwację zawdzięczamy

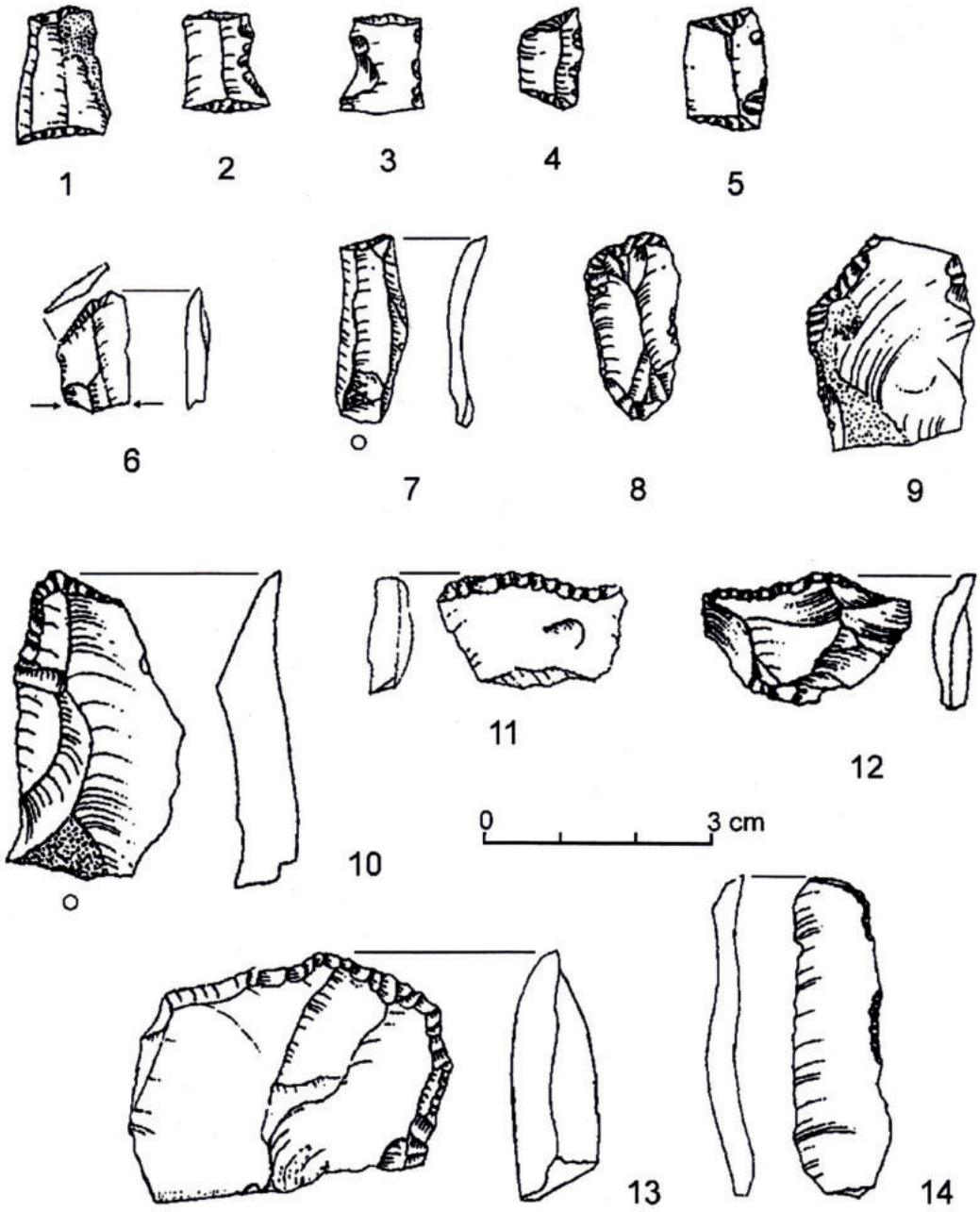
Ryc. V.1. Ceramizacja mezolitu środkowej i wschodniej Polski wg M. Nowaka i S. K. Kozłowskiego. Legenda: podobieństwa między wizjami obu badaczy (A): "krąg linearny" (1); mezolit: stanowiska rozpoznane wykopaliskowo (2), stanowiska rozpoznane powierzchniowo (3), archiwalne kolekcje powierzchniowe (4); Granica mezolit-neolit w okresie przedpucharowym (5). Ceramika mezolityczna (B): wg S. K. Kozłowskiego (6); wg M. Nowaka (7); kultura wschodnioprypecka[1] (8); kultura Ertebølle (9); kultura Narva (10)

Fig. V.1. Ceramisation of the Mesolithic of Central and Eastern Poland according to M. Nowak and S. K. Kozłowski. Legend: similitudes between the views of both researchers according (A): "Bandkeramiker" (1); Mesolithic: excavated sites (2), systematic surface explorations (3), old surface collections (4); Mesolithic-Neolithic border from the pre-Beaker period (5). Mesolithic ceramics (B): according to S. K. Kozłowski (6); according to M. Nowak (7); East Pripyat-river culture (8); Ertebølle culture (9); Narva culture (10)

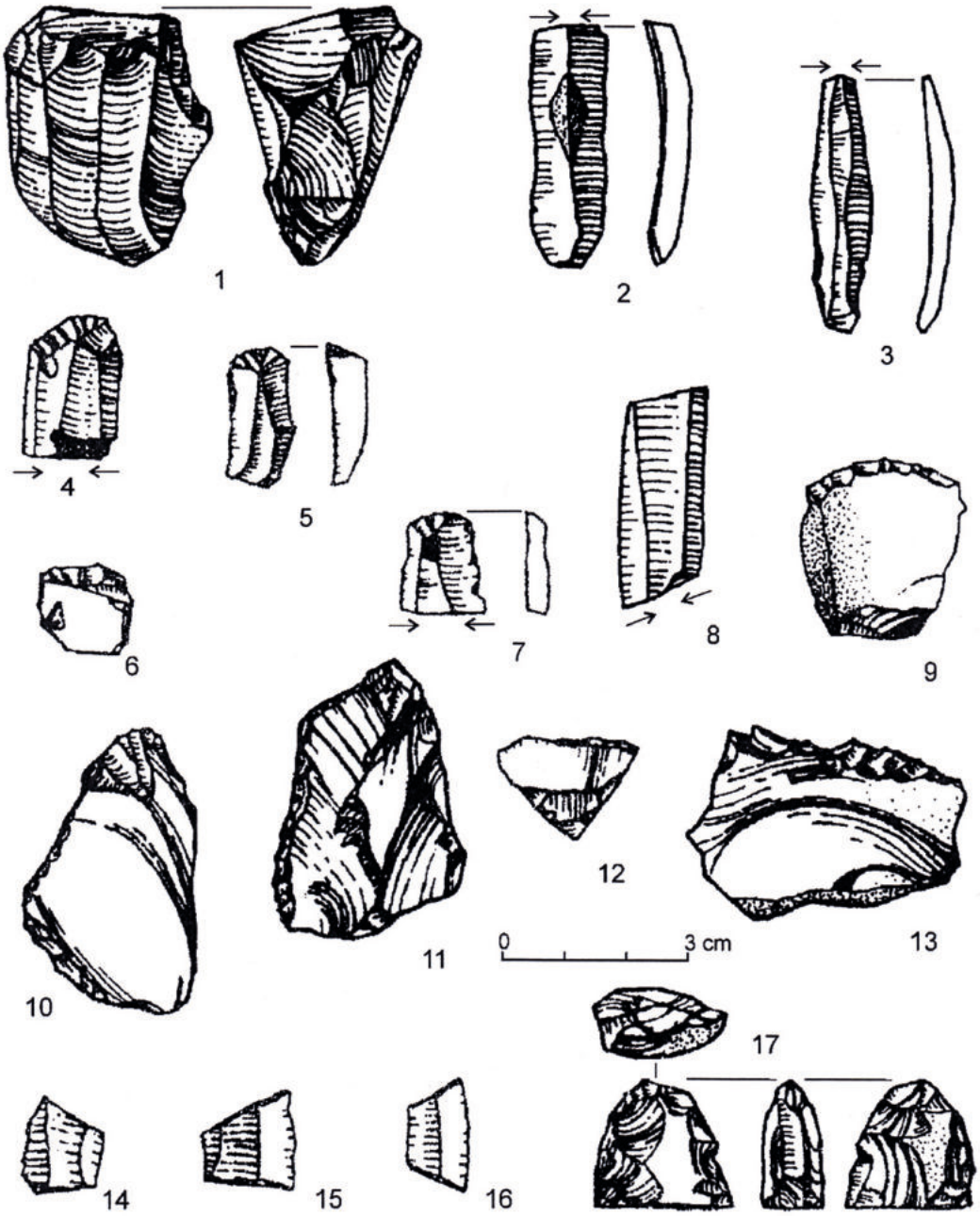
[1] Redakcji nie jest znana nazwa „kultura wschodnioprypecka". Być może jest to skrót myślowy Autora lub pomyłka w zapisie. Z załączonej do artykułu mapy, ale i z kontekstu wynika, że może chodzić o kulturę dniepro-doniecką.

Ryc. V.2. Bardzo późna ceramizacja Janisławicianu – Dudka i Szczepanki, pow. giżycki; zabytki oznaczone numerami 6, 7, 11, 12 pochodzą z kontekstu ceramiki Zedmar (wg Gumiński 1997; 2004)
Fig. V.2. Very late ceramisation of the Janisławician – Dudka and Szczepanki, Giżycko district; numbers 6, 7, 11, 12 come from a context containing Zedmar pottery (according to Gumiński 1997; 2004)

Ryc. V.3. Janisławician z ceramiką niemeńską – Łykowe, pow. wieluński (wg Cyrek 1990)
Fig. V.3. Janisławician with Neman pottery – Łykowe, Wieluń district (according to Cyrek 1990)

Ryc. V.4. Janisławician z ceramiką kultury pucharów lejkowatych i linińską – Kuców, Bełchatów, pow. bełchatowski (wg Krzyszowski 1995)
Fig. V.4. Janisławician with Funnelbeaker culture and Linin pottery – Kuców, Bełchatów district (according to Krzyszowski 1995)

Michałowi Dobrzyńskiemu (2014), który sygnalizuje dla stanowisk gostynińskich także makrolityczne wióry importowane z południa. Dotąd odkładano je w muzeach na półkę „mezolityczną", pozostawiając z ceramiką tylko „neolityczne", czyli duże okazy. Dziś wiemy, że nasi Profesorowie się mylili.

xxx

Podobne obserwacje, ale dla innej tradycji późnomezolitycznej, możemy podać dla Polski zachodniej (badania Michała Kobusiewicza, Zbigniewa Bagniewskiego, Jolanty Ilkiewicz i Jacka Kabacińskiego), gdzie z miejscowym późnym mezolitem występuje ceramika:

- Ertebølle – Dąbki na Pomorzu i Chobielin na Ziemi Lubuskiej (Ilkiewicz 1989; 1997; Kabaciński, Terberger 2009; Kabaciński i in. 2009; Kabaciński i in. red. 2015; Czekaj-Zastawny i in. 2011).

- Kultura pucharów lejkowatych – Dąbki na Pomorzu (Kabaciński, Terberger 2009; Kabaciński i in. 2009; Kabaciński i in. red. 2015; Czekaj-Zastawny i in. 2011), Dąbrowa-Krępnica w Polsce południowo-zachodniej (Bagniewski 1979) i Chwalim (warstwa górna) (Kobusiewicz 1981; Kobusiewicz, Kabaciński 1993).

xxx

Ceramika mezolityczna nie jest oczywiście fenomenem wyłącznie polskim, ten nasz jest tylko częścią składową większej całości.

Dla Niżu Europejskiego wymienimy klasyczne Ertebølle, holenderski Swijsterband, nadbałtycką Narvę, fiński Sperrings, ceramiczną fazę Butowianu, nad górną Wołgą i bugo-dniestrzańską fazę Grebienikienu nad Dniestrem, nie pominiemy kultur dniepro-donieckiej w Rosji południowej i wschodnio-prypeckiej na wschodniej Białorusi.

A na południu będą to duża część bałkańsko-italskiego *impresso*, najpewniej francusko-hiszpański cardial, czy lokalne, północno-włoskie ceramiki typu Gaban, Vho i Fiorano.

Można więc dopuścić, że niemal cały kontynent (z wyjątkiem korytarza bałkańsko-dunajskiego z kulturami Sterčevo-Kriş i ceramiki wstęgowej rytej), jest sceramizowany „mezolitycznie".

To My – Mezolitczycy sceramizowaliśmy dużą część kontynentu i to najpewniej bez znaczniejszego udziału Neolitczyków!

xxx

Jasiu, miałeś więc ponad 50 lat temu rację, która całkowicie była poza horyzontem myślowym Twoich współczesnych.

Dziś Ci ją przyznajemy, bo udało się ją wreszcie udowodnić...

Bibliografia

Bagniewski, Z., 1979. Problem związków ludności mezolitycznej i neolitycznej na terenie Polski południowozachodniej, (w:) W. Wojciechowski (red.) *Początki neolityzacji Polski południowo-zachodniej,* Wrocław, s. 21-35.

Charnyauski, M. M., 1987. Kamenniy i bronzoviy veka Ponemanya i Podvinya, (w:) G. V. Schtihov (red.), *Belorusskaya arheologiya: doslidzhenniya arheologov za godi Sovettskoy vlasti,* Minsk, s. 37-47.

Charnyauski, M. M., 1997a. Nemanskaya kultura, (w:) M. M. Charnyauski, A. G. Kalechic (red.) *Kamenni i bronzovi vyaki,* Minsk, s. 145-162, 236-245.

Charnyauski, M. M.,1997b. Narvenskaya kultura, (w:) M. M. Charnyauski, A. G. Kalechic (red.) *Kamenni i bronzovi vyaki,* Minsk, s. 190-206, 272-277.

Charnyauski, M. M., 1997c. Paunochna belaruskaya kultura, (w:) M. M. Charnyauski, A. G. Kalechic (red.) *Kamenni i bronzovi vyaki,* Minsk , s. 311-330, 369-383.

Charnyauski, M. M., 2011. Nemanskaya nealitichnaya kultura v Belarusi: genezis i evalyucya, (w:) U. Stankiewicz, A. Wawrusiewicz (red.) *Na rubieży kultur. Badania nad okresem neolitu i wczesną epoką brązu,* Białystok, s. 77-86.

Cyrek, K., 1990. Ausgrabungen auf einer mesolithischen und neolithischen Fundstelle bei Łykowe in Mittelpolen, (w:) P. M. Vermeersch and P. van Peer (red.) *Contributions to the Mesolithic in Europe. Papers presented at the Fourth International Symposium "The Mesolithic in Europe", Leuven 1990,* Studia praehistorica Belgica, t. 5., s. 281–293.

Czekaj-Zastawny, A., Kabaciński, J., Terberger, T., 2011. Relacje łowiecko-zbierackich społeczności z Dąbek z kulturami neolitycznymi Europy Środkowej, (w:) U. Stankiewicz and A. Wawrusiewicz (red.), *Na rubieży kultur. Badania nad okresem neolitu i wczesna epoka brązu,* Białystok, s. 161-174.

Dobrzyński, M., 2014. *Krzemieniarstwo kultury pucharów lejkowatych w centralnej Polsce*. Wydruk rozprawy doktorskiej (Archiwum Prac Dyplomowych Uniwersytetu Rzeszowskiego).

Gumiński, W., 1997. Cmentarzysko społeczności zbieracko-łowieckich w Dudce. (w:) L. Kuźnicki (red.), *Działalność Naukowa PAN,* Warszawa, s. 21-22.

Gumiński, W., 1999. Środowisko przyrodnicze a tryb gospodarki i osadnictwa w mezolicie i paraneolicie na stanowisku Dudka w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich, *Archeologia Polski,* t. 44, s. 31-74.

Gumiński, W., 2004. *Szczepanki 8. Nowe stanowisko torfowe kultury Zedmar na Mazurach. Światowit*, t. 5 (46), s. 53-104.

Ilkiewicz, J., 1989. From Studies on Cultures of the 4th Millennium B.C. in the Central Part of the Polish Coastal Area, *Przegląd Archeologiczny,* t. 36, s. 17-55.

Ilkiewicz, J., 1997. From Studies on Ertebolle Type Cultures in the Koszalinian Coastal area (Dąbki 9, Koszalin-Dzierżęcino 7), (w:) D. Król (red.) *The Built Environment of Coast Areas During the Stone Age*, Gdańsk, s. 50-65.

Józwiak, B., 2003. *Społeczności subneolitu wschodnioeuropejskiego na Niżu Polskim w międzyrzeczu Odry i Wisły*, Poznań.

Kabaciński, J., Hartz, S., Raemaekers, D. C. M., Terberger, T., (red.) 2015. *The Dąbki Site in Pomerania and the Neolithisation of the North European Lowlands (c. 5000–3000 cal BC),* Rahden/Westf.

Kabaciński, J., Heinrich, D., Terberger, T., 2009. Dąbki revisited: new evidence on the question of earliest cattle use in Pomerania, (w:) S. McCartan, R. Schulting, G. Warren and P. Woodman (red.) *Mesolithic Horizons. Papers presented at the Seventh International Conference on the Mesolithic in Europe, Belfast 2005,* Oxford, s. 548-555.

Kabaciński, J., Terberger, T., 2009. From Late Hunter-fishers to Early Farmers on the Pomeranian Coast. New research at Dąbki 9, Koszalin District, (w:) J. M. Burdukiewicz, K. Cyrek, P. Dyczek, K. Szymczak (red.) *Understanding the Past. Papers offered to Stefan K. Kozłowski,* Warszawa, s. 165-184.

Kempisty, E., 1984. Nowe materiały kultur paraneolitycznych na stanowisku 1 w Staczach, woj. suwalskie, *Wiadomości Archeologiczne*, t. 49 (1), s. 45-74.

Kempisty, E., Sulgostowska, Z., 1991. *Osadnictwo paleolityczne, mezolityczne i paraneolityczne w rejonie Woźnej Wsi, woj. łomżyńskie,* Warszawa.

Kempisty, E., Więckowska, H., 1983. *Osadnictwo z epoki kamienia i wczesnej epoki brązu na stanowisku 1 w Sośni, woj. łomżyńskie,* Wrocław.

Kobusiewicz, M., 1981. Ausgrabungen auf einer mesolithischen und neolithischen Fundstelle bei Chwalim, Westpolen, (w:) *Veroffentlichungen des Museums fur Ur- und Fruhgeschichte Potsdam,* t. 14/15, s. 337-342.

Kobusiewicz, M., Kabaciński, J., 1993. *Chwalim. Subboreal hunter-gatherers of the Polish Plain,* Poznań.

Kowalczyk, J., 1969. Początki neolitu na ziemiach polskich, *Wiadomości Archeologiczne,* t. 34 (1), s. 3-69.

Kozłowski, J. K, Kozłowski, S. K., 1977. *Epoka kamienia na ziemiach polskich*, Warszawa.

Kozłowski, S. K., 1972. *Pradzieje ziem polskich od IX do V tysiąclecia p.n.e.*, Warszawa.

Kozłowski, S. K., 1975. Ważniejsze mezolityczne materiały powierzchniowe z terenu Warszawy i woj. warszawskiego, *Światowit,* t. 34, s.149-188.

Kozłowski, S. K., 1989. *Mesolithic in Poland, a New Approach*, Warszawa.

Kozłowski, S. K., 2009. *Thinking Mesolithic,* Oxford.

Kozłowski, S. K., Nowak, M., 2018. *I przyszli ludzie zza Gór Wysokich*, Rzeszów**.**

Krzyszowski, A., 1995. Osadnictwo neolityczne na stanowisku 1 w Kucowie, gm. Kleszczow, woj. Piotrków Trybunalski, *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego w Łodzi, Seria Archeologiczna* , t. 37-38, s. 25-63.

Libera, J., Tymczak, D., 1990. Poźnomezolityczne stanowisko 13 w Barakach Starych, gm. Zaklików, woj. Tarnobrzeg, *Sprawozdania Archeologiczne*, t. 42, s. 69-93.

Mitura, P., 1994. Obozowisko ludności subneolitycznej na stanowisku 22 w Woli Raniżowskiej-Stecach, gm. Raniżow, woj. Rzeszów, *Sprawozdania Archeologiczne*, t. 46, s. 13-29.

Niesiołowska-Śreniowska, E., 1971. Sprawozdanie z dotychczasowych badań na stanowisku 3 w Osjakowie, pow. Wieluń, *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna*, t. 18, s. 77-92.

Olszewski, P. A., 1987. *Osadnictwo epimezolityczne w Korzeczniku, woj. konińskie, stanowisko 6/7,* Inowrocław.

Pelisiak, A., Rybicka, M., 1998. Ceramika neolityczna z wielokulturowej osady w Gościążu, st. 12, woj. Włocławskie, *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna*, t. 39, s. 207-220.

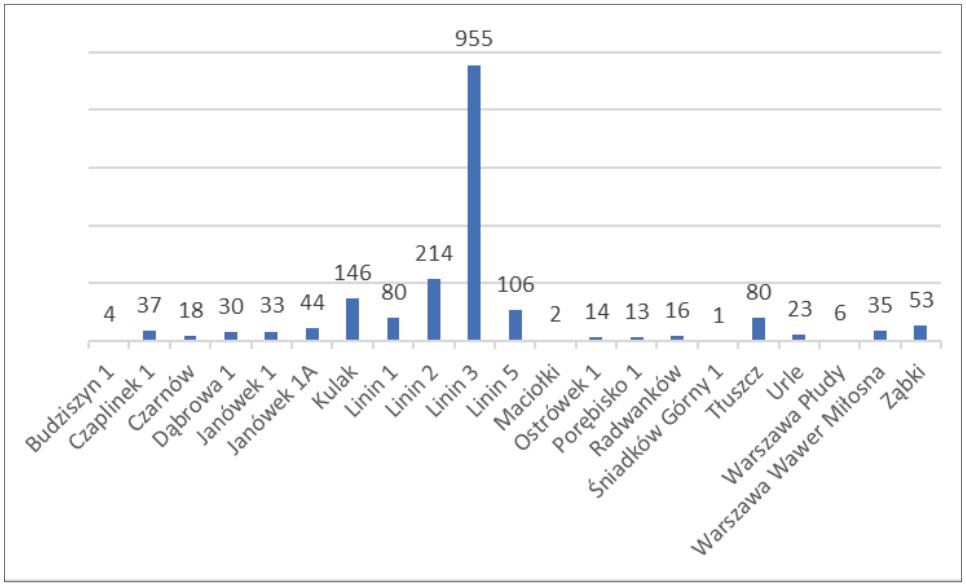
Rybicka, M., 1995. Materiały ceramiczne kultury pucharów lejkowatych i niemeńskiej ze stanowiska 5 w Grabinie, gm. Łąck, woj. płockie (Z badań nad chronologią osadnictwa neolitycznego na Pojezierzu Gostynińskim), *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna*, t. 37-38, s. 7-18.

Szmit, Z., 1929. Badania osadnictwa epoki kamiennej na Podlasiu, *Wiadomości Archeologiczne*, t. 10, s. 36-118.

Wawrusiewicz, A., Kalicki, T., Przeździecki, M., Frączek, M., Manasterski, D., 2017. *Grądy-Woniecko. Ostatni łowcy-zbieracze znad środkowej Narwi*, Białystok.

VI Subneolit środkowego Mazowsza. Perspektywa źródeł krzemiennych

Zabytki krzemienne w łącznej liczbie 1914 okazów wystąpiły w 24 spośród 115 inwentarzy subneolitycznych sklasyfikowanych tak na podstawie obecności charakterystycznych form ceramiki (Tabela VI.1). Już na wstępie z grupy tej należy wyłączyć egzemplarze o ewidentnie odrębnej proweniencji – dwupiętowy rdzeń świderski ze stanowiska Miłosna, pow. miński oraz dwa „klasyczne" wczesnobrązowe grociki sercowate ze stanowisk Janina, pow. wołomiński i Marki 3, pow. wołomiński. Ogranicza to pulę interesujących nas źródeł do 21 inwentarzy, a więc zaledwie 18% wszystkich kolekcji ujętych w opracowaniu. Należy też zaznaczyć, iż zdecydowana większość znalezisk pochodzi ze stanowiska 3 w Lininie, pow. piaseczyński (Ryc. VI.1).

Ryc. VI.1. Frekwencja zabytków krzemiennych na stanowiskach subneolitycznych z obszaru środkowego Mazowsza
Fig. VI.1. Percentages of flint artefacts at sub-Neolithic sites in central Mazovia

Poza brakiem odpowiedniej próby statystycznej, jakość wniosków formułowanych w niniejszym rozdziale limitowana jest przez szereg innych czynników. Wynikają one z jednej strony z niehomogenicznej a przy tym pozbawionej elementów dystynktywnych struktury kolekcji, z drugiej zaś z wysoce niedostatecznego stanu badań nad krzemieniarstwem subneolitycznym, czego bezpośrednim efektem jest brak jasno zdefiniowanych atrybutów typologicznych i technologicznych (Cyrek, Grygiel, Nowak 1982; 1983; Galiński 1991). Procesu analizy nie ułatwia też szeroki zakres chronologiczny omawianych zjawisk, który w wymiarze ceramicznym reprezentują materiały tupu Sokołówek, „klasycznej" kultury niemeńskiej oraz typu Linin. Niestety w przypadku zabytków krzemiennych nie dysponujemy narzędziami umożliwiającymi dokonanie paralelnej identyfikacji. Co więcej, nie posiadamy nawet wystarczających kryteriów do rozdzielenia, w sposób niebudzący wątpliwości krzemieni *stricte* mezolitycznych (w sensie chronologicznym) np. janisławickich od podobnych, jak się wydaje, materiałów subneolitycznych, a ściślej "niemeńskich". Podobna uwaga dotyczy elementów typowych dla krzemieniarstwa schyłku neolitu i wczesnej epoki brązu, których występowania można by się spodziewać np. w kontekście "lininskim". Czynnikiem dodatkowo komplikującym kwestię taksonomicznej atrybucji poszczególnych kolekcji jest zakres przestrzenny opracowania. Obok dość oczywistych elementów wschodnich i zachodnich, należy spodziewać się tu

wpływów południowych, których obecność na tzw. szlaku wiślanym wydaje się zjawiskiem wręcz naturalnym.

Pomimo zarysowanych ograniczeń przeprowadzone analizy dostarczyły danych umożliwiających sformułowanie kilku uwag skoncentrowanych wokół trzech zasadniczych aspektów, tj. struktury surowcowej, techno-morfologicznej i typologicznej. Przedstawione wnioski powinny być jednak traktowane bardziej jako komentarz do opracowywanych kolekcji, niż próba ich jednoznacznej interpretacji.

lp.	pozycja katalogowa	stanowisko	liczba zabytków	surowiec					klasyfikacja taksonomiczna zabytków ceramicznych innych niż subneolityczne	klasyfikacja taksonomiczna zabytków krzemiennych innych niż subneolityczne
				czekoladowy	bałtycki	świeciechowski	pasiasty	nieokreślony		
1	6	Budziszyn 1	4	1	3				KPL	
2	8	Czaplinek 1	37	19	8			10	KCWR, KM, TKK	
3	10	Czarnów	18	2	11			5	KPL, TKK	
4	12	Dąbrowa 1	30	5	22			3	TKK	
5	24	Janina	1					1	KPL	TKK
6	25	Janówek 1	33		29			4	TKK, KŁ	
7	26	Janówek 1a	44	5	39				KPL	kultura komornicka
8	33	Kulak	146	16	113	1		16		kultura świderska, KCSZ
9	34	Linin 1	80	42	28		1	9		kultura świderska
10	35	Linin 2	214	143	52		5	14		kultura świderska, KPL
11	36	Linin 3	955	540	249	1		165		kultura świderska
12	38	Linin 5	106	71	23		2	10	TKK, KPL, PDZ	kultura świderska, KAK
13	52	Maciołki	2		2					
14	53	Marki	2		1			1	KM	TKK
15	55	Miłosna	1	1					KCSZ	kultura świderska
16	62	Ostrówek 1	14	9	5				KAK,KCSZ	
17	67	Porębiska 1	13	1	12				KPL, KŁ	
18	69	Radwanków	16	8	6			2	KCSZ	kultura świderska
19	83	Śniadków Górny 4	4		1				KCWR, KAK, KM, TKK, KŁ	KCSZ
20	86	Tłuszcz	80	10	46			24	TKK	
21	89	Urle	23	1	22				KPL, TKK	
22	100	Warszawa Płudy	6	4	2				KPL, KAK, KCSZ, KM, TKK	
23	103	Warszawa Wawer Miłosna	35	15	14			6	KPL, TKK	
24	111	Ząbki	53	10	36	1		6	KAK, KCSZ, KM, KŁ	KPL

Tabela VI.1. Wykaz i generalna struktura inwentarzy krzemiennych na stanowiskach subneolitycznych z środkowego Mazowsza
Table VI.1. List and composition of flint inventories from sub-Neolithic sites situated in central Mazovia

xxx

W toku badań zidentyfikowano łącznie cztery rodzaje surowca krzemiennego (Tabela VI.1). Pierwszy to obecny we wszystkich inwentarzach krzemień kredowy, tzw. narzutowy bałtycki[1], będący naturalnym komponentem osadów budujących obszar Niziny Środkowomazowieckiej (głównie żwirów i glin morenowych). Z tej perspektywy należy go postrzegać jako surowiec miejscowy zbierany w bezpośredniej okolicy osad/obozowisk, zazwyczaj w postaci bryłek nieprzekraczających 10 cm średnicy. W kontekście analizowanych kolekcji reprezentowany jest najczęściej przez formy odłupkowe pozyskiwane techniką uderzenia bezpośredniego (częściej) lub łuszczniową (rzadziej), z których przeważnie wykonywano mało dystynktywne odłupki retuszowane i skrobacze. Formy wiórowe są rzadszym, lecz stale pojawiającym się elementem, znajdującym odzwierciedlenie zarówno w postaci okazów nieretuszowanych, jak i narzędzi m.in. liściaków, zbrojników, wiórowców lub wiórów retuszowanych, a także perforatorów. Wśród nich występują egzemplarze mikro- oraz mediolityczne związane z techniką uderzenia bezpośredniego (rzadziej) lub pośrednika (częściej). Wytwory z tego surowca wyraźnie dominują[2] w kolekcjach z Czarnowa, pow. piaseczyński, Dąbrowy, stan. 1, pow. wołomiński, Janówka stan. 1 i 1a, pow. legionowski, Urli, pow. wołomiński, Warszawy Wawra, pow. m.st. Warszawa oraz Ząbek, pow. wołomiński.

Kolejne miejsce zajmuje krzemień czekoladowy importowany ze złóż zlokalizowanych w strefie północnego obrzeżenia Gór Świętokrzyskich (Tabela VI.1). Jego obecność stwierdzona została na 18 stanowiskach, przy czym szczególnie wysoki jego udział[3] odnotowano w inwentarzach z Czaplinka, stan. 1, pow. piaseczyński, Ostrówka, stan. 1, pow. wołomiński, Radwankowa, pow. otwocki, a przede wszystkim Linina, stan. 1, 2, 3 i 5, pow. piaseczyński. Warto zaznaczyć, że w przypadku ostatniego kompleksu frekwencja zabytków z krzemienia czekoladowego osiągnęła poziom 80%. W przeciwieństwie do krzemienia narzutowego bałtyckiego reprezentowany jest on głównie przez formy wiórowe, choć w pojedynczych przypadkach (np. w zbiorach z Linina, pow. piaseczyński) liczba wiórów, odłupków, jak również narzędzi wykonanych z obu kategorii półsurowca jest porównywalna. W kontekście okazów o proporcjach wiórowych wykonanych z krzemienia czekoladowego odnotowano wyłącznie formy mediolityczne, przeważnie jednopiętowe o cechach wskazujących na stosowanie techniki pośrednika. Tego rodzaju półsurowiec najczęściej wykorzystywany był do produkcji trapezów, półtylczaków, prostokątnych wkładek, wiórów łuskanych lub wiórowców oraz perforatorów. W grupie tej sporadycznie rejestrowano też egzemplarze dwupiętowe o atrybutach charakterystycznych dla techniki uderzenia bezpośredniego reprezentowane niemal wyłącznie przez liściaki.

Ostatnie miejsce pod względem częstości występowania zajmują zabytki wykonane z krzemienia pasiastego (8 szt.) i świeciechowskiego (3 szt.) (Tabela VI.1). Pierwszy z surowców obecny jest tylko w inwentarzach z Linina, stan. 1 (odłupek z kształtowania siekiery?), stan. 2 (pięć odłupków) oraz stan. 5 (odłupek oraz fragment siekiery czworościennej). Z kolei krzemień świeciechowski odnotowany został na trzech stanowiska, tj. w Kulaku, pow. siedlecki (grocik), Ząbkach pow. wołomiński (makrolityczny zatępiec), ale także w Lininie, stan. 3, pow. piaseczyński (odłupek retuszowany).

xxx

Kolejnym elementem różnicującym strukturę zbiorów są parametry morfometryczne notowanych tu wytworów. Na najbardziej ogólnym poziomie odzwierciedlają one cztery, odrębne komponenty technologiczne. Pierwszy, względnie najłatwiejszy do identyfikacji, związany jest z produkcją dwupiętowych wiórów predeterminowanych za pomocą techniki uderzenia bezpośredniego. Poza dwukierunkowym układem negatywów pozyskiwane w ten sposób form wiórowe charakteryzują się:

- prostym profilem na całej długości okazu bez załamania (podwinięcia) w części wierzchołkowej;
- klinowatym przekrojem podłużnym z wyraźnym zwężeniem w partii dystalnej i proksymalnej;
- wrzecionowatym zarysem wynikający ze zbieżnego układu krawędzi bocznych;
- niewielkimi, prawcowanymi piętkami ze śladami intensywnego przecierania krawędzi (abrazji) o prostym zarysie frontalnym i specyficznym pochyleniu w widoku profilowym (efekt abrazji);
- niewielkimi, słabo wysklepionymi sęczkami;
- kątem rdzeniowym ok. 80°.

[1] Niekiedy określany w niniejszej publikacji jako „lokalny narzutowiec".

[2] Za dominujący uznano udział powyżej 60%, przy czym analizowany był on tylko w stosunku do wytworów z krzemienia czekoladowego.

[3] Za dominujący uznano udział powyżej 60%, przy czym analizowany był on tylko w stosunku do wytworów z krzemienia narzutowego bałtyckiego.

Wytwory związane z opisywaną koncepcją technologiczną, w łącznej liczbie nieprzekraczającej 20 egzemplarzy wystąpiły na siedmiu stanowiskach – Kulak, pow. siedlecki (Ryc. III.33.3:11,14,16), Miłosna, pow. miński, Radwanków, pow. otwocki oraz czterech inwentarzach z Linina. Najczęściej rejestrowane były w kontekście różnego typu liściaków, nieco rzadziej wiórów, zaś w jednym przypadku rdzenia i quasi-rylcowca. Należy podkreślić, że z wyjątkiem dwóch form z Kulaka, pow. siedlecki, *nota bene* mało charakterystycznych oraz trzech okazów nieoznaczonych pod względem surowcowym wszystkie wykonane są z krzemienia czekoladowego.

Drugi z wyróżnionych komponentów związany jest także z techniką uderzenia bezpośredniego, jednak w przeciwieństwie do omówionej powyżej metody debitażu odzwierciedla koncepcję ukierunkowaną na produkcję mikrolitycznych wiórów jednopiętowych o niskim poziomie standaryzacji. Najwyraźniej manifestuje się ona w ich parametrach morfometrycznych (Ryc. III.26.2:1-3,12), które poza niewielkimi rozmiarami, można zdefiniować jako:

- łukowy bądź prosty profil z lekkim podwinięciem w części wierzchołkowej;
- niski stopień regularności wyrażający się w niesymetrycznym przebiegu krawędzi bocznych i układzie grani międzynegatywowych;
- niski poziom standaryzacji znajdujący odbicie w zróżnicowanej formie (podprostokątnej, podtrójkątnej/pazurowatej lub wrzecionowatej) oraz proporcjach (smukłych lub krępych);
- punktowe, płaskie piętki o prawcowanych i delikatnie przecieranych krawędziach;
- kąt rdzeniowy ok. 80°.

Przykłady stosowania opisywanej koncepcji pod postacią nie tylko wiórów, ale także pojedynczych okazów rdzeni, narzędzi (Ryc. III.26.2:4) i specyficznych odpadów z ich produkcji (Ryc. III.26.2:5) potwierdzone zostały w kolekcjach z Janówka, stan 1 i 1a, pow. legionowski, Tłuszcza, pow. wołomiński (Ryc. III.86.1), Urli , pow. wołomiński, Warszawy Płudy (Ryc. III.100.4), pow. m.st. Warszawa oraz Ząbek, pow. wołomiński. Warto zaznaczyć, iż z wyjątkiem jednego okazu formy te wykonane zostały z krzemienia narzutowego.

Trzeci z komponentów technologicznych łączyć należy z opartą na technice pośrednika produkcją jednopiętowych wiórów mediolitycznych o wysokim stopniu standaryzacji. Za dystynktywne cechy wiórów łączonych z tą koncepcją uznano:

- prosty profil boczny z wyraźnym podwinięciem wentralnym w części wierzchołkowej oraz dość często występującym dorsalnym wychyleniem części przypiętkowej[4] (Ryc. VI.2:C3; VI.3:A3,B3);
- równomierną grubość w przekroju podłużnym niemal na całej długości okazu;
- średni lub wysoki stopień regularności wyrażający się w równoległym układzie grani międzynegatywowych i krawędzi bocznych, a także długości negatywów równej bądź zbliżonej do całkowitej długości okazu (Ryc. VI.5);
- piętki niewielkie, soczewkowate lub diagonalne, fasetowane bądź płaskie bez śladów abrazji i prawcowania (Ryc. VI.2:A1,B1,C1; VI.3:A1,B1; VI.4:A1,B1,C1,D1), czego częstym efektem jest występowanie na ich krawędzi specyficznego nawisu. W widoku frontalnym charakteryzują się liniowym, łukowym lub trójkątnym zarysem (Ryc. VI.2:A2,B2,C2; VI.3:A2,B2; VI.4:A2,B2,C2,D2). Z kolei do ważnych atrybutów czytelnych w widoku profilowym należy występowanie dorsalnie odgiętych krawędzi przypominających skrzydełka (Ryc. VI.2:C3, VI.3:A3, B3). Na tę ostatnią cechę w kontekście badań wiórów janisławickich zwraca uwagę Marcin Wąs (2012, s. 15) stosując określenie *krawędzie lekko wychylone;*
- niewielkie słabo wysklepione sęczki opatrzone delikatną wargą;
- prosty lub lekko rozwarty kąt rdzeniowy.

Poza zbieżnym zestawem cech morfologicznych, analizowane wióry cechują się zbliżonymi parametrami metrycznymi. Pomiary ich szerokości, wykonane na grupie 80 okazów z ośmiu stanowisk wykazały, iż dla niemal 67% wartość ta zamyka się w relatywnie wąskim przedziale od 9 mm do 12 mm. Kolejna pod względem frekwencji grupa reprezentowana jest przez egzemplarze w zakresie od 6 mm do 8 mm, których łączny udział wynosi ok. 25%. Szersze formy od 13 mm do 15 mm rejestrowane były sporadycznie, tj. w ok. 8% przypadków. Ze względu na fakt, iż obecne w analizowanych kolekcjach wióry, to niemal bez wyjątku formy zachowane fragmentarycznie, ich średnia długość może być określona tylko w przybliżeniu. Niemniej opierając się na pomiarach najlepiej zachowanych egzemplarzy można ją szacować na ok. 50 mm.

Należy podkreślić, że tożsamy zestaw cech morfometrycznych stwierdzony został także w kontekście zdecydowanej większości wykonywanych z tego półsurowca narzędzi – wiórów retuszowanych w tym prostokątnych wkładek (Ryc. VI.6), trapezów (Ryc. VI.7:1-3,5), półtylczaków (Ryc. VI.8) oraz przekłuwaczy, choć te wykonywane

[4] Mikrofotografie wykorzystane na rycinach VI.2-VI.4 wykonała dr Katarzyna Pyżewicz, za co niniejszym składamy jej podziękowania.

były z mniej regularnych okazów – niejako drugiej kategorii. Szczególnie sugestywne są analogie w parametrach piętek. Na przykład w inwentarzu z Linina, stan. 3, pow. piaseczyński, wśród dziesięciu form narzędziowych z zachowaną częścią proksymalną, osiem charakteryzowało się fasetowanymi piętkami, obecnością nawisu na ich krawędzi oraz dorsalnie wychylonymi skrzydełkami.

Listę wytworów związanych z opisywaną metodą debitażu dopełniają trzy rdzenie z krzemienia czekoladowego odnotowane na stanowisku 1 w Budziszynie, pow. grójecki (Ryc. III.6.3), stanowisku 1a w Janówku, pow. legionowski (Ryc. III.26.2:13) oraz na stanowisku 3 w Lininie, pow. piaseczyński (Ryc. III.36.32:13). Poza surowcem okazy te charakteryzują się podobnym, wysokim stopniem regularność znajdującym odbicie w równoległym reliefie negatywów na odłupni powstałych w rezultacie oddzielenia serii wiórów o prostokątnym zarysie, długości ok. 36-41 mm i szerokości ok. 9-11 mm. Zbliżony jest także sposób zaprawy boków, tyłów ale przede wszystkim pięt, który znajduje odzwierciedlenie w obecności dwóch kategorii negatywów – większych o dośrodkowym układzie pokrywających całość powierzchni pięty (tzw. strefa pasywna) oraz drobnych, odprzodowych, zlokalizowanych tuż przy krawędzi pięty i odłupni, a związanych z zabiegiem fasetowań (tzw. strefa aktywna). Podobnie jak w przypadku wiórów brak jest tu śladów prawcowania lub abrazji, czego efektem jest występowanie specyficznych nawisów. Taki sam, czyli prosty lub lekko rozwarty jest także kąt rdzeniowania.

Poza analogiami w zakresie parametrów morfometrycznych charakterystycznym elementem wytworów łączonych z techniką pośrednika jest przewaga okazów wykonanych z krzemienia czekoladowego. Oprócz rdzeni tendencja ta szczególnie czytelna jest w grupie narzędzi, gdzie udział tego surowca wynosi ok. 90%. W przypadku wiórów jest on bardziej zróżnicowany i zależnie od stanowiska wacha się w przedziale od ok. 5% do ok. 90%, choć należy zaznaczyć, iż w kilku kolekcjach nie był on w ogóle obecny – Janówek 1a, pow. legionowski, Kulak, pow. siedlecki, Maciołki pow. wołomiński, Porębiska, stan. 1, pow. wołomiński, Śniadków Górny, stan. 1, pow. otwocki, Urle, pow. wołomiński.

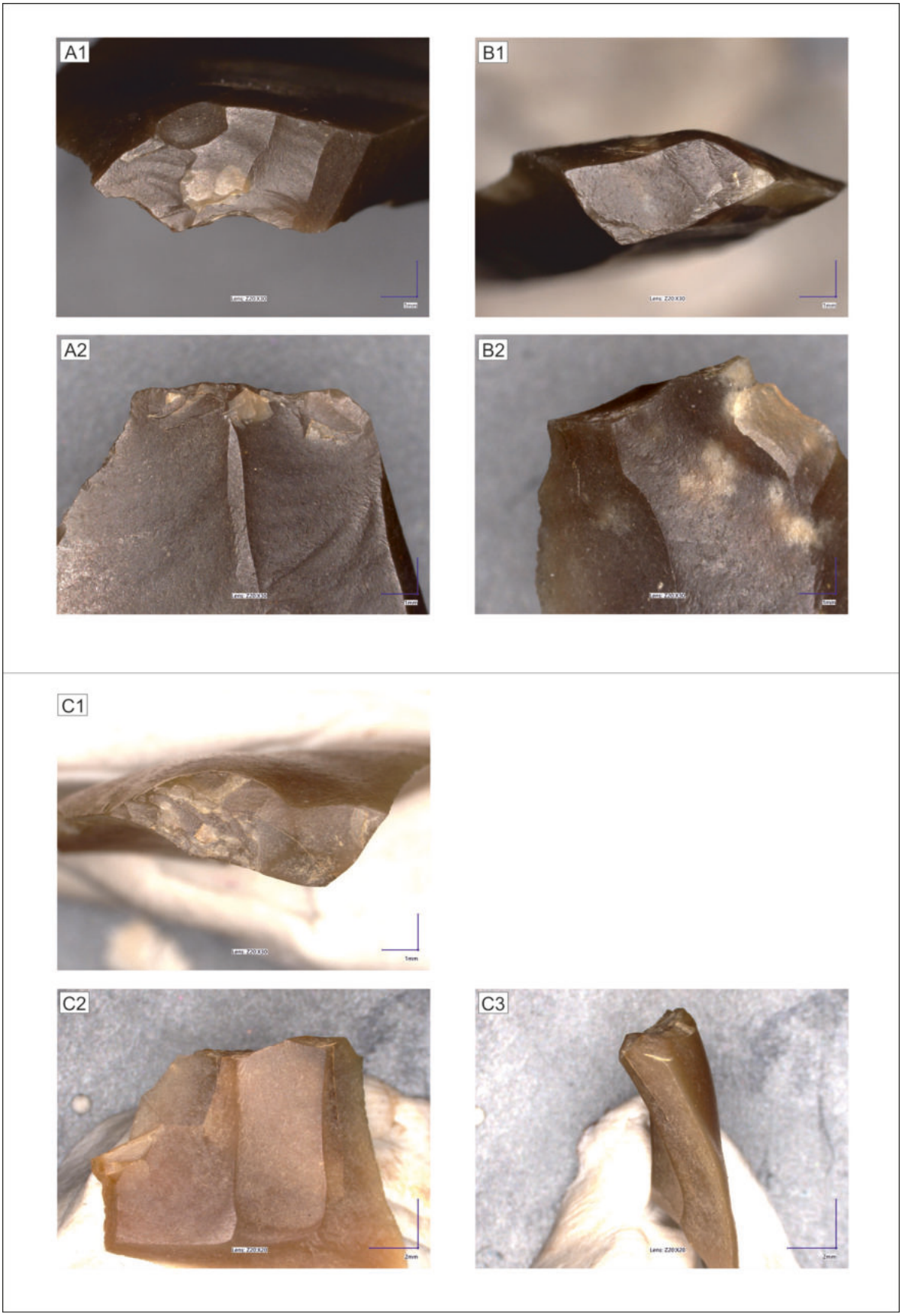
Pozostałe dwa komponenty manifestują się wyłącznie pod postacią form odłupkowych w tym narzędzi i rdzeni pozyskiwanych za pomocą techniki łuszczniowej lub uderzenia bezpośredniego (Ryc. III.36.31:1,3,5-7; III.36.33:7,11; III.86.2:1,4,5-9,13-19; III.111.2:1,3,4,8,11,12). Należy przy tym podkreślić, iż tylko w przypadku pierwszej z wymienionych technik możemy jednoznacznie potwierdzić jej genetyczną odrębność od wcześniej omówionych metod debitażu wiórowego. Zapewne znaczną część odłupków łączyć należy funkcjonalnie z zaprawą jedno- lub dwupiętowych rdzeni wiórowych. Dotyczy to w szczególności okazów z krzemienia czekoladowego charakteryzujących się przy tym zasadniczo większymi rozmiarami i wyższym stopniem regularności. Z nieco innym obrazem mamy do czynienia w przypadku egzemplarzy wykonanych z krzemienia narzutowego bałtyckiego, wśród których statystycznie przeważają okazy drobniejsze i mniej regularne, często o charakterze okruchowym. Zapewne niektóre z nich należy interpretować jako tzw. formy celowe, czego potwierdzeniem może być obecność silnie wyzyskanych rdzeni noszących na odłupni ślady po oddzieleniu takiego rodzaju półsurowca. Niezależnie od klasyfikacji są to formy oportunistyczne na co wskazuje z jednej strony ich silne zróżnicowanie pod względem parametrów morfometrycznych, z drugiej zaś doraźny charakter wykonywanych z nich narzędzi.

Stosowanie techniki łuszczniowej potwierdzone obecnością łuszczni, łuszczek lub wykonanych z nich narzędzi stwierdzono w siedmiu inwentarzach – Dąbrowa, stan. 1, pow. wołomiński, Janówek, stan. 1 i 1a, pow. legionowski, Kulak, pow. siedlecki, Linin, stan. 3, pow. piaseczyński, Porębiska, stan. 1, pow. wołomiński, Tłuszcz, pow. wołomiński, Ząbki, pow. wołomiński. W większości przypadków do ich produkcji wykorzystano krzemień narzutowy bałtycki.

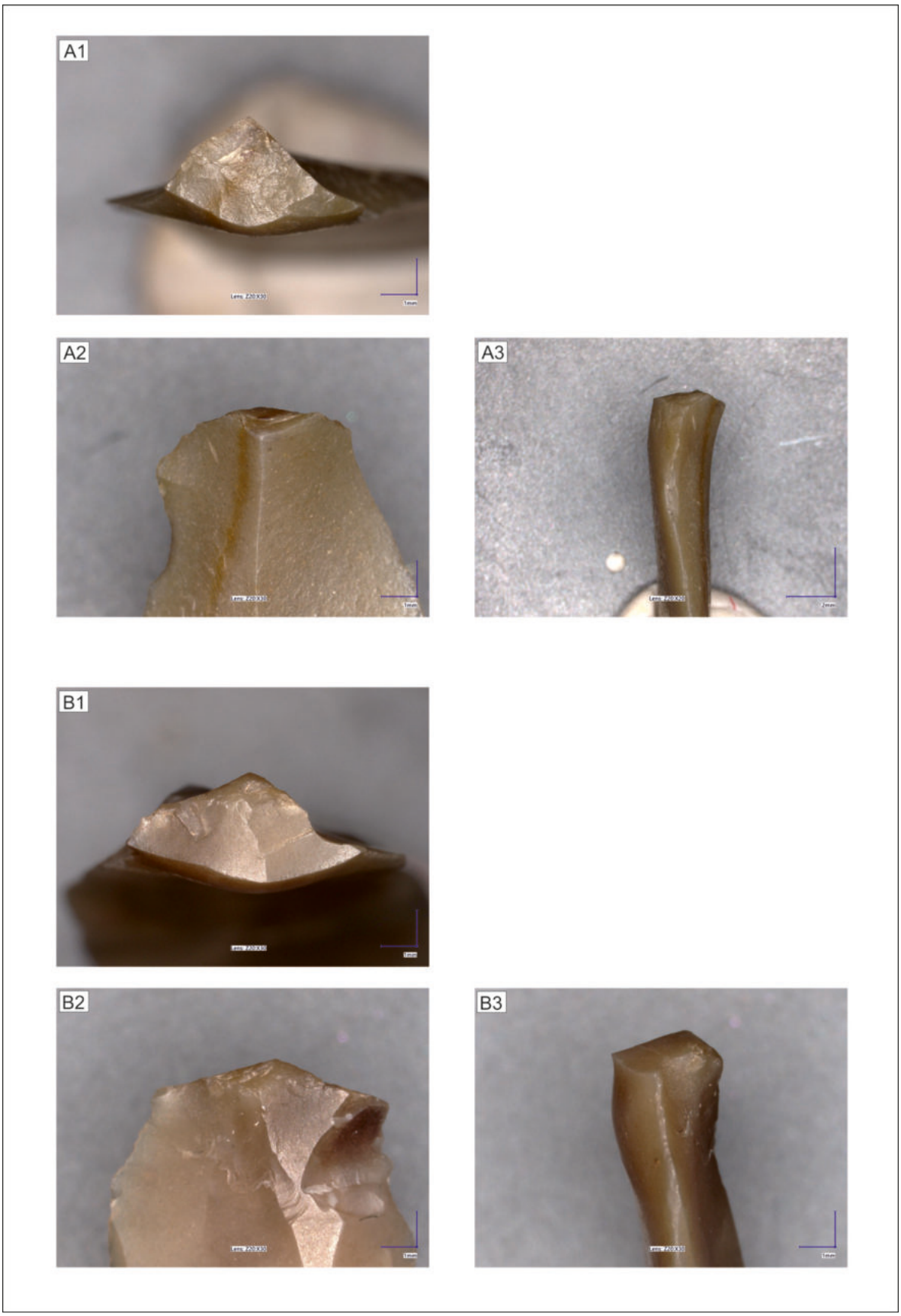
xxx

Ostatnim, trzecim elementem charakterystyki inwentarzy jest struktura typologiczna. Na najbardziej ogólnym poziomie w obrębie każdej kolekcji reprezentowana jest ona przez dwie lub trzy kategorie – produkty debitażu obejmujące odłupki, wióry i rdzenie; produkty modyfikacji debitażu, w skład których wchodzą formy retuszowane, tj. narzędzia oraz odpadki z ich produkcji; destrukty, czyli formy okruchowe, krio- lub termogeniczne. Ponieważ produkty debitażu zostały już *de facto* omówione w toku analizy surowcowej i techno-morfologicznej, w tej części opracowania główna uwaga skupiona została na narzędziach.

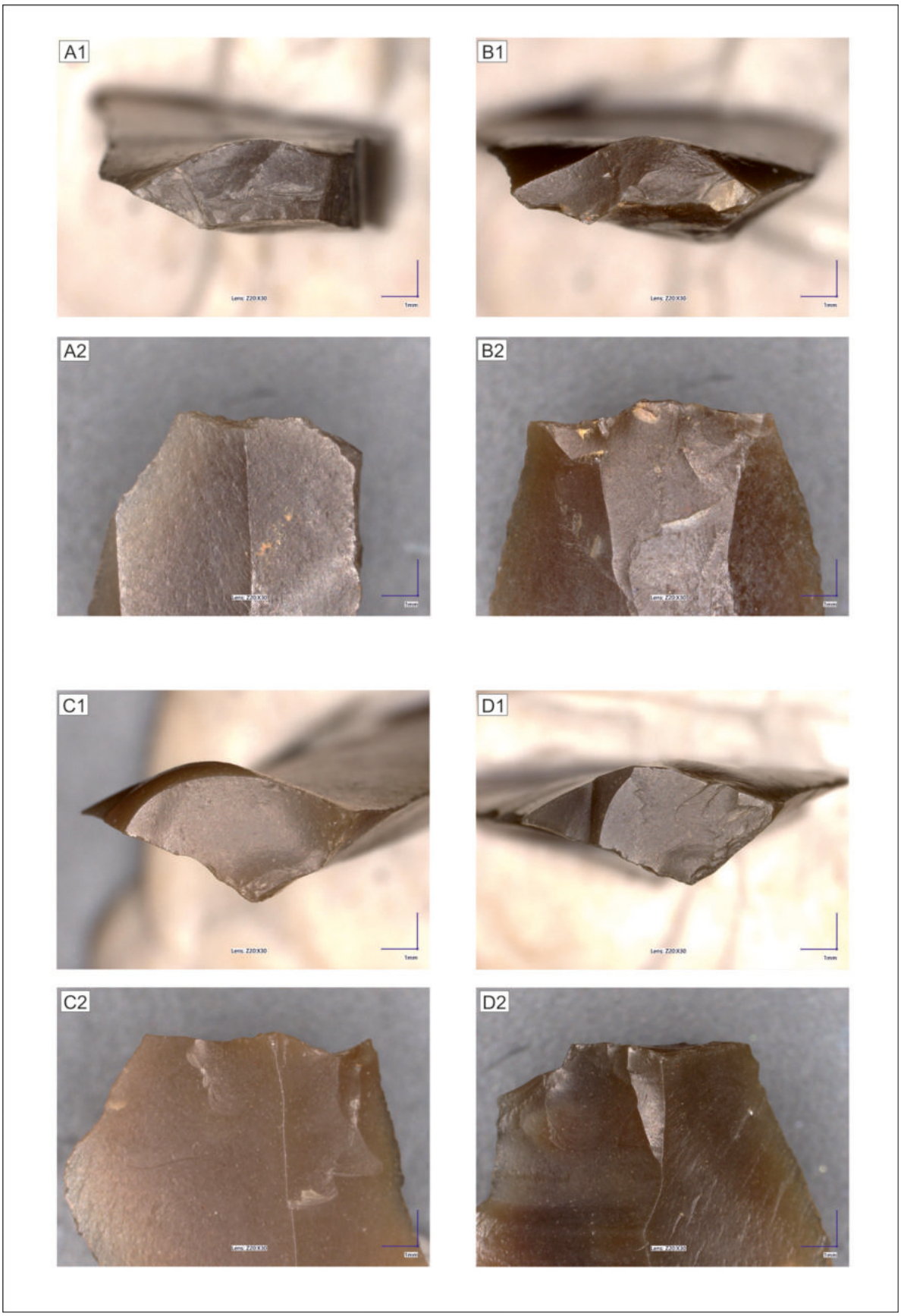
Wśród nich najliczniejszą grupę tworzą mało wyraziste pod względem typologicznym okazy odłupkowe, zależnie od intensywności retuszu określane mianem skrobaczy lub odłupków retuszowanych.

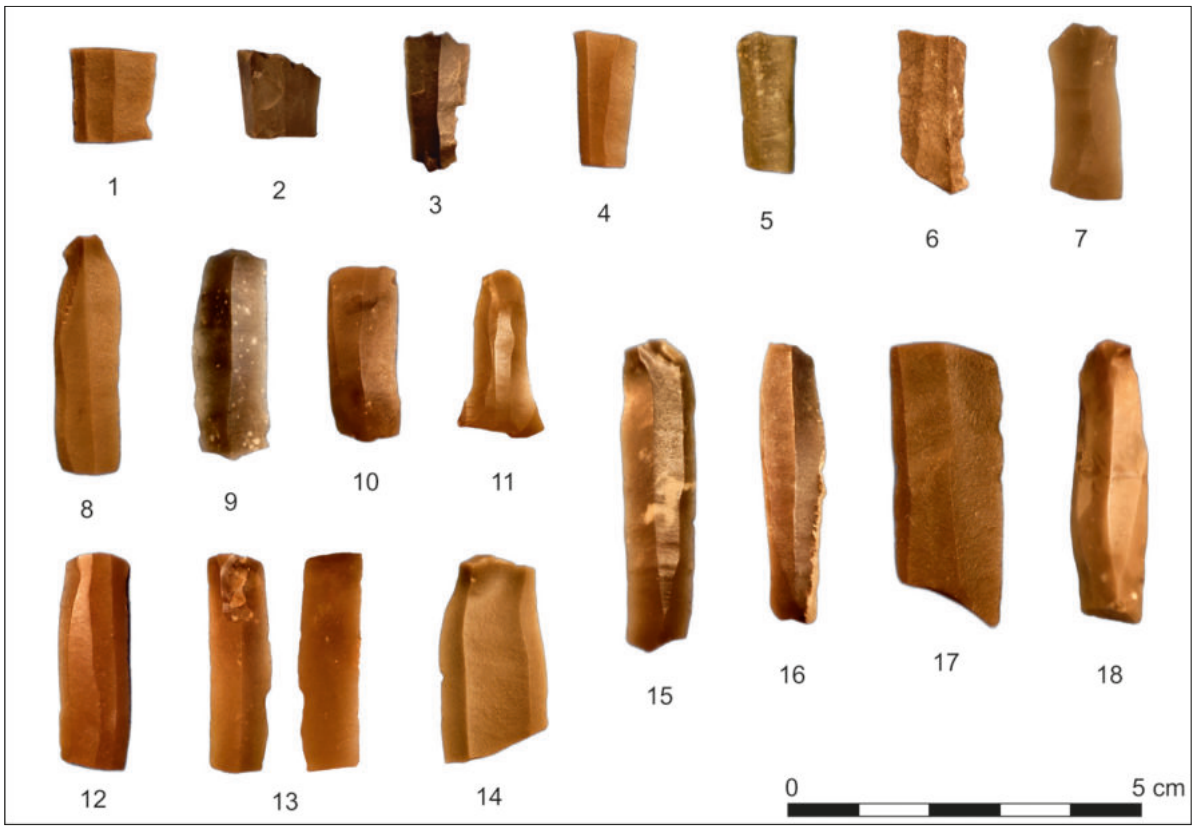
Ryc. VI.2. Mikrofotografie ilustrującej dystynktywne cechy proksymalnych części „wiórów subneolitycznych"
Fig. VI.2. Microphotographs of distinctive features of the proximal ends of "sub-Neolithic blades"

Ryc. VI.3. Mikrofotografie ilustrującej dystynktywne cechy proksymalnych części „wiórów subneolitycznych"
Fig. VI.3. Microphotographs of distinctive features of the proximal ends of "sub-Neolithic blades"

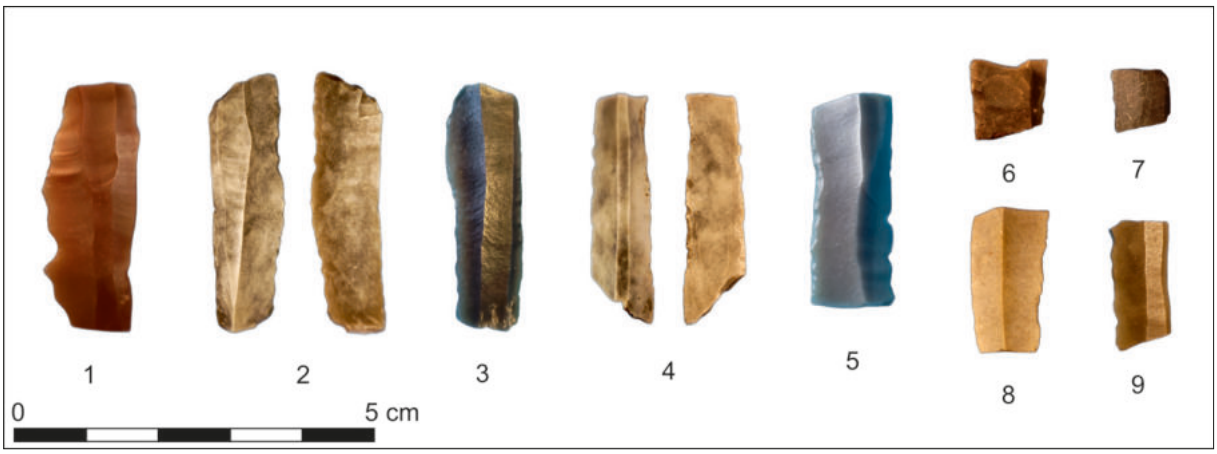
Ryc. VI.4. Mikrofotografie ilustrującej dystynktywne cechy proksymalnych części „wiórów subneolitycznych"
Fig. VI.4. Microphotographs of distinctive features of the proximal ends of "sub-Neolithic blades"

Ryc. VI.5. Wybór wiórów ze stanowisk subneolitycznych z środkowego Mazowsza
Fig. VI.5. Selected blades from sub-Neolithic sites in central Mazovia

Reprezentowane są one zarówno przez formy mikro-, jak i mediolityczne, delikatne, jak i stosunkowo masywne, związane z techniką łuszczniową lub uderzenia bezpośredniego. Sporadycznie rejestrowano też przekłuwacze oraz formy w typie noży, tj. z płasko łuskaną krawędzią naprzeciwległą do boku tworzącego rodzaj naturalnego tylca (Ryc. III.36.32:11). Wyróżniającym się w tym zestawieniu znaleziskiem jest pojedynczy półtylczak typu Komornica wykonany z lokalnego narzutowca odkryty na stanowisku w Ząbkach, pow. wołomiński (Ryc. III.111.2:6).

Bardziej złożoną grupę reprezentują narzędzia wykonane z wiórów, choć i w tym przypadku dominują mało charakterystyczne okazy sklasyfikowane jako wióry retuszowane (Ryc. III.36.31:10,15; III.36.32:1,7; III.33:2,3,6,8,10; III.69.2:2,6,10; III.103.4:2; III.111.2:5,7,9) lub wkładki prostokątne (Ryc. III.36.33:1,4,5; III.69.2:5; VI.6). W łącznej liczbie ok. 50 szt. zostały one zarejestrowane w ponad połowie inwentarzy, przy czym najliczniej na stanowisku 3 w Lininie, pow. piaseczyński. Są to formy dość podobne tak pod względem rodzaju, lokalizacji, jak i zasadniczo słabej wyrazistości retuszu. Kolejną łączącą je cechą jest to, że niemal bez wyjątku do ich produkcji użyto krzemienia czekoladowego. Jako wkładki klasyfikowano wyłącznie formy o prostokątnym zarysie, wykonywane ze środkowych części specjalnie sekcjonowanych wiórów, tj. w sposób umożliwiający wyodrębnienie fragmentu o niemal idealnie równoległym układzie krawędzi bocznych, prostym profilu i stałej grubości w przekroju podłużnym (Ryc. III.36.32:3; III.36.33:1,4,5; VI.6). Przeważają egzemplarze z odcinkowym półstromym łuskaniem jednego boku. Poza negatywami retuszu intencjonalnego stałym elementem jest też obecność mniej lub bardziej wyraźnych wyszczerbionych krawędzi oraz pojedynczych (rozproszonych przypadkowo) negatywów quasi-retuszu. Zapewne do opisywanej kategorii należałoby zaliczyć sporą część „naturalnych" fragmentów wiórów pozbawionych wprawdzie formalnego retuszu, w pełni jednak spełniających kryterium prostokątnego kształtu i wysokiej regularności (Ryc. VI.5:9,12,13,17). Niemniej, tego rodzaju klasyfikacja każdorazowo musiałaby zostać podparta wynikami badań traseologicznych. Należy podkreślić, że parametry morfometryczne zarówno wkładek, jak i wiórów retuszowanych ściśle korelują się z morfologią oraz rozmiarami (zakresem szerokości) scharakteryzowanych wcześniej jednopiętowych form wiórowych pozyskiwanych za pomocą techniki pośrednika.

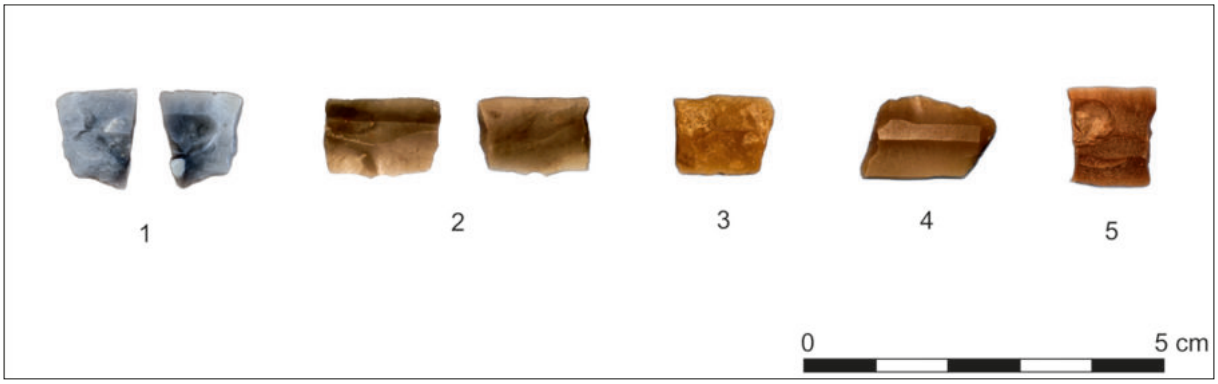
Ryc. VI.6. Wybór prostokątnych wkładek wiórowych ze stanowisk subneolitycznych z środkowego Mazowsza
Fig. VI.6. Selected rectangular blade inserts from sub-Neolithic sites in central Mazovia

Kolejną pod względem liczebności kategorię narzędzi reprezentuje 21 liściaków lub ich fragmentów związanych z koncepcją eksploatacji dwupiętowej za pomocą techniki uderzenia bezpośredniego. Zostały one zarejestrowane w sześciu inwentarzach pochodzących z trzech miejscowości – Kulak, pow. siedlecki, Linin, stan. 1, 2, 3, 5, pow. piaseczyński (Ryc. III.36.31:13) oraz Radwanków, pow. otwocki (Ryc. III.69.2:8). Co istotne, ponad połowa z nich wystąpiła w zmieszanej mechanicznie kolekcji z Kulaka (Ryc. III.33.3:11,14-16). Z tej perspektyw, pomimo względnie dużej liczebności, nie można tych form uznać za charakterystyczne elementy struktury analizowanych zbiorów. Z tego względu, ale również z racji na fakt, ewidentnej odrębności taksonomicznej form liściaków od materiałów wyznaczających główną oś niniejszej pracy, zrezygnowano z ich szczegółowej charakterystyki typologicznej.

Bez wątpienia istotne znaczenie w kontekście podejmowanych rozważań ma grupa 19 trapezów (Ryc. VI.7). Zostały one zarejestrowane na ośmiu stanowiskach, przy czym najliczniejsza ich seria (8 szt.) wystąpiła w inwentarzu z Kulaka, pow. siedlecki (Ryc. III.33.3:1-8). Ponadto kilka okazów odnotowano też w materiałach z Linina stan. 3, pow. piaseczyński – 4 szt. (Ryc. III.36.32:8) oraz Urli, pow. wołomiński – 3 szt. W pozostałych zbiorach mamy do czynienia z pojedynczymi egzemplarzami. Przeważają tzw. trapezy zwykłe (AZ) o prostych, mniej więcej symetrycznych bokach łuskanych na stronę wierzchnią, choć wystąpił również egzemplarz retuszowany na stronę spodnią oraz zwrotnie. Jednostkowo notowano też typy AA, AC i PJ. Głównie są to formy mediolityczne wpisujące się w kanon zdefiniowany dla wiórów pośrednikowych z czym dobrze współgra przewaga egzemplarzy wykonanych z krzemienia czekoladowego. Na tym tle wyróżnia się ewidentnie mikrolityczny okaz z krzemienia narzutowego bałtyckiego zrejestrowany na stanowisku Maciołki, pow. wołomiński.

Do najbardziej dystynktywnych narzędzi należy 16 grocików lub ich fragmentów. Zarejestrowano je w siedmiu inwentarzach, przy czym najliczniej w Kulaku, pow. siedlecki (6 szt.) i Lininie, stan. 3, pow. piaseczyński (5 sz.). Po dwa egzemplarze wystąpiły na stanowiskach Markach, stan. 3, pow. wołomiński oraz Radwankowie, pow. otwocki, zaś pojedyncze odnotowano w materiałach z Janiny, pow. wołomiński, Urli, pow. wołomiński, a także Śniadkowa Górnego, stan. 4, pow. otwocki. Poza jednym egzemplarzem z krzemienia turońskiego, do ich produkcji użyto krzemień narzutowy bałtycki, przy czym ze względu na stopień przepalenia lub patynizacji identyfikacja surowcowa była niemożliwa w przypadku czterech z nich. Wśród analizowanych grocików najpopularniejsze są formy trójkątne tzw. typu subneolitycznego reprezentowane przez 11 okazów. Ponadto wystąpiły trzy egzemplarze sercowate, dwa z trzonkiem oraz jeden fragment nieokreślony. Wszystkie one zostały szczegółowo scharakteryzowane w Rozdziale VII.

Kolejną grupę tworzy 12 półtylczaków (Ryc. VI.8), których obecność potwierdzona została na sześciu stanowiskach: w Budziszynie, stan. 1, pow. grójecki, Czaplinku, stan. 1, pow. piaseczyński, Lininie, stan. 2 i 3, pow. piaseczyński (Ryc.III.36.32:2,4,9), Tłuszczu, pow. wołomiński, Urli, pow. wołomiński, Warszawie Wawer, pow. m.st. Warszawa (Ryc. III.103.4:4) oraz Ząbkach, pow. wołomiński. Pomimo, że poszczególne egzemplarze dość istotnie się od siebie różnią

Ryc. VI.7. Wybór trapezów ze stanowisk subneolitycznych z środkowego Mazowsza
Fig. VI.7. Selected trapezes from sub-Neolithic sites in central Mazovia

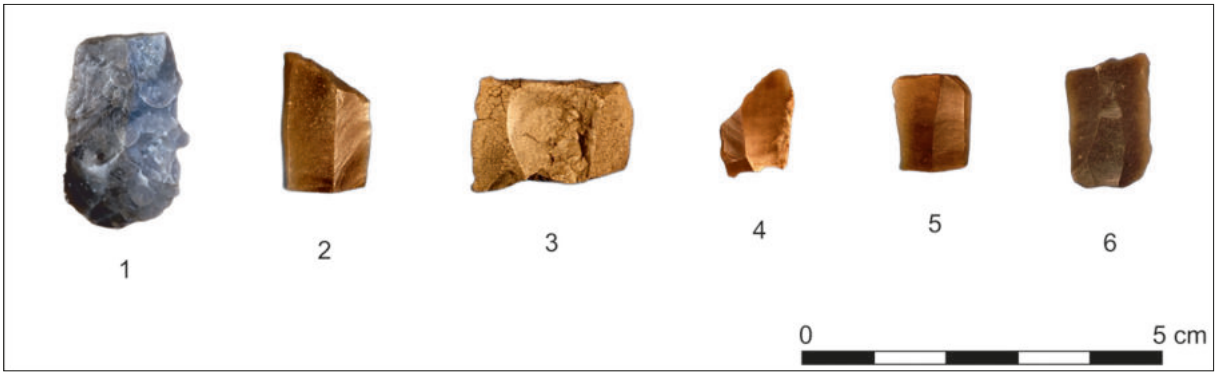
pod względem rozmiarów, proporcji oraz stopnia regularności. Spajającym je atrybutem jest wykorzystanie do ich produkcji wyłącznie mediolitycznych, choć niekiedy dość masywnych wiórów jednopiętowych. Z wyjątkiem jednego okazu wykonane są one z krzemienia czekoladowego. Wspólną cechą są także wyraziste, proste, stromo retuszowane półtylce o układzie prostopadłym lub ukośnym w stosunku do dłuższej osi półsurowiaka, lokowane na końcu proksymalnym bądź dystalnym.

Ostatnią większą grupę narzędzi wiórowych tworzą przekłuwacze, choć z racji na fakt, że wystąpiły tylko na trzech stanowiskach Linin 2 (1 szt.), Linin 3 (7 szt.), pow. piaseczyński (Ryc. III.36.31:8,11,12,14; III.36.32:12) oraz Ząbkach (2 szt.), pow. wołomiński (Ryc. III.111.2:10), nie można ich uznać za charakterystyczny element struktury badanych kolekcji. Do ich produkcji wykorzystano mniej regularne, względnie masywne wióry pośrednikowe z krzemienia czekoladowego.

Pozostałe narzędzia reprezentowane są przez jednostkowe okazy ostrzy typu Wieliszew zarejestrowane w inwentarzu z Kulaka, pow. wołomiński – podtyp z intencjonalnie złamaną podstawą (JB) (Ryc. III.33.3:13) oraz Linina, stan. 3, pow. piaseczyński – podtyp z retuszowaną podstawą (JE). Ponadto w ostatniej z wymienionych kolekcji wystąpił także pojedynczy zbrojnik romboidalny oraz bliżej nieokreślony fragment zbrojnika mikrolitycznego. Z trudnym do jednoznacznej klasyfikacji typologicznej fragmentem mikrolitu mamy do czynienia również na stanowisku w Ząbkach, pow. wołomiński.

xxx

Przestawiona powyżej charakterystyka źródeł ukierunkowana został na prezentację możliwie kompletnego obrazu kolekcji. Podczas analizy z jednej strony podkreślano występujące w ich obrębie zróżnicowanie, z drugiej zaś starano się sygnalizować wszelkie podobieństwa, zwracając przy tym szczególną uwagę na zależności pomiędzy określonymi parametrami debitażu, a typami narzędzi oraz rodzajem zastosowanego surowca. Uzyskane w ten sposób dane pozwalają na wydzielenie sześciu zgeneralizowanych komponentów techno-typologicznych, które na najbardziej ogólnym poziomie mogą być łączone z krzemieniarstwem schyłkowopaleolitycznym, wczesno- lub późnomezolitycznym, subneolitycznym, neolitycznym oraz tzw. późnym, tj. z doby epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. Należy podkreślić, że choć każdy z wymienionych okresów potwierdzony jest obecnością charakterystycznych typów form,

Ryc. VI.8. Wybór półtylczaków ze stanowisk subneolitycznych z środkowego Mazowsza
Fig. VI.8. Selected truncated blades from sub-Neolithic sites in central Mazovia

powszechnie uznawanych za pewne wyznaczniki konkretnych jednostek taksonomicznych, to jednak są to znaleziska jednostkowe. Pozostałą część kolekcji stanowią wytwory mało charakterystyczne, albo pod względem techno-typologicznym (np. odłupki), albo pod względem kulturowo-chronologicznym. Ostatni z aspektów odnosi się do szczególnie licznych w kontekście badanych zbiorów, tzw. form uniwersalnych (wszędobylskich), w wymiarze narzędziowym reprezentowanych, m.in. przez skrobacze lub odłupki retuszowane, zaś w wymiarze technologicznym np. przez obecność techniki łuszczniowej. Kolejnym elementem, jeszcze bardziej komplikującym problem atrybucji taksonomicznej źródeł jest kwestia reutylizacji, tj. wtórnej modyfikacji przedmiotów genetycznie związanych z inną koncepcją technologiczną, np. eksploatacja odłupkowa lub łuszczniowa rdzeni służących wcześniej do produkcji regularnych wiórów. Zjawisko to może dotyczyć zarówno doraźnej zmiany sposobu obróbki w ramach tej samej tradycji technologicznej (jednostki taksonomicznej), ale może być również efektem wykorzystania przypadkowo znalezionych form przez przedstawicieli innych społeczności. O ile w przypadku niektórych wytworów fenomen reutylizacji wydaje się oczywisty, to jednak z perspektywy całości zbiorów ocena jego wpływu na strukturę kolekcji jest niemożliwa. Poza ograniczeniami wynikającymi *stricte* z charakteru źródeł istotnym, sygnalizowanym już wielokrotnie, problemem w procesie ich klasyfikacji kulturowo-chronologicznej jest wysoce niedostateczny stan badań nad krzemieniarstwem społeczności subneolitycznych (por. Rozdz. V). Przede wszystkim przejawia się on brakiem kryteriów diagnostycznych, zarówno w wymiarze typologicznym, tj. określonego zestawu form narzędziowych (tzw. typów przewodnich), jak i technologicznym, tj. określonej metody lub metod obróbki krzemienia.

Pośród sześciu, głównych komponentów techno-typologicznych wydzielonych w efekcie analizy 24 kolekcji, najbardziej dystynktywną grupę stanowią zabytki związane ze schyłkowym paleolitem reprezentowane przez dwupiętowe wióry, liściaki świderskie *sensu largo* oraz pojedyncze znalezisko rdzenia typu mazowszańskiego ze stanowiska Miłosna, pow. miński. Charakterystyczną cechą tej kategorii jest również niemal wyłączny udział wytworów z krzemienia czekoladowego. Fakt ten dodatkowo umacnia wskazany związek tej grupy materiałów z inwentarzami kultury świderskiej.

Kolejną grupę odzwierciedlają, wykonywane z krzemienia narzutowego bałtyckiego formy mikrolityczne – wiórki, rdzenie i narzędzia – łączone z techniką uderzenia bezpośredniego. Chociaż ich atrybucja taksonomiczna nie jest oczywista, to najprawdopodobniej należy jej łączyć z materiałami mezolitycznymi, być może kultury komornickiej. Wczesnomezolityczną metrykę w wymiarze typologicznym wydaje się potwierdzać znalezisko w kolekcji z Ząbek, pow. wołomiński półtylczaka typu Komornica (Ryc. III.111.2:6). Z kolei z perspektywy morfometrycznej argumentami przemawiającymi za taką interpretacją jest wyraźna różnica, z jednej strony w morfologii debitażu komornickiego i np. janisławickiego, z drugiej zaś w wielkości między dystynktywnymi dla opisywanego komponentu wiórkami a trapezami[5], stanowiącymi wyznacznik późnego mezolitu.

W świetle tych uwag trapezy należy zaliczyć do odrębnej kategorii techno-typologicznej, łączonej z realizowaną za pomocą techniki pośrednika produkcją regularnych wiórów jednopiętowych, głównie z krzemienia czekoladowego. Znajduje ona odzwierciedlenie w cechach morfometrycznych zarówno produktów debitażu – wiórów, rdzeni, jak i produktów modyfikacji debitażu – narzędzi oraz specyficznych odpadków z ich produkcji (rylcowców). Poza trapezami formy retuszowane reprezentowane są przez liczne prostokątne wkładki, wióry retuszowane, nieco rzadsze półtylczaki i przekłuwacze, a także dwa okazy ostrzy typu Wieliszew. Najprawdopodobniej do tej grupy zliczyć należy też część odłupków (głównie z krzemienia czekoladowego), związanych jak się wydaje z zaprawą rdzeni pośrednikowych. Dotyczy to również niektórych wykonanych z takiego półsurowca narzędzi np. skrobaczy. Pełen zestaw atrybutów lub tylko wybrane elementy interesującego nas komponentu odnotowano w 21 inwentarzach. Każdorazowo występowały one w towarzystwie ceramiki subneolitycznej, której w kilku przypadkach towarzyszyły mniej lub bardziej liczne fragmenty naczyń kultury mierzanowickiej, trzcinieckiej i łużyckiej, sporadycznie zaś pojedyncze ułamki charakterystyczne dla wytwórczości kultury ceramiki wstęgowej, amfor kulistych, pucharów lejkowatych oraz ceramiki sznurowej.

[5] Dotyczy to także egzemplarzy wykonanych z krzemienia narzutowego bałtyckiego.

Próba klasyfikacji taksonomicznej opisywanego komponentu jest kwestią niezwykle złożona, obarczoną całym spektrum omówionych wcześniej ograniczeń natury źródłowej i metodologicznej. Z tej perspektywy prowadzone rozważania wymagają przyjęcia szeregu niejednokrotnie alternatywnych założeń i estymacji w rezultacie prowadzących do różnych wniosków.

Zdefiniowany wyżej zestaw atrybutów technologicznych typowych dla omawianej grupy wytworów znajduje ścisłe analogie w materiałach kultury janisławickiej. Obejmują one długą listę zbieżności w zakresie cech mikro- i makromorfologicznych (Kozłowski 1972, s. 138-142; Migal, Wąs 2003; Wąs 2005; 2012, s. 9-16, ryc.5, Tab. 1, Tabl. 1:2,2:1) oraz specyfikacji metrycznej (Szymczak 1982; Balcer 1983). Tożsama jest też dominacja surowca czekoladowego o cechach kopalnianych (Schild i in 1985; Kozłowski 1989, s. 202) obecnego m.in. w klasycznych zespołach z Janisławic, pow. skierniewicki (Chmielewska 1954), Dębów 29, pow. bełchatowski (Domańska 1991) czy Grzybowej Góry, pow. skarżyski (Kozłowski 1972, s. 126-128, Tabl.XXXVI:1-10). Nieco bardziej skomplikowana jest kwestia struktury narzędziowej, która tylko do pewnego stopnia pokrywa się z zestawem wyodrębnionym w kontekście omawianych kolekcji subneolitycznych. Szczególną uwagę zwraca tu skrajnie niska frekwencja dystynktywnych dla kultury janisławickiej zbrojników, w tym całkowity brak trójkątów janisławickich (TD i TI). Pozostałe zbrojniki reprezentowane są zaledwie przez dwa ostrza typu Wieliszew oraz trapezy, które jednak, co należy podkreślić, występują na stanowiskach z młodszego okresu epoki kamienia m.in. kultury ceramiki wstęgowej rytej czy kultury pucharów lejkowatych. Nie mogą więc być traktowane jako definitywny klasyfikator poźnomezolitycznej metryki danego zbioru ale raczej jako *terminus post quem* dla zespołów wczesnomezolitycznych. Z drugiej strony w kontekście materiałów kultury janisławickiej nie są wydzielane, wyjątkowo liczne na subneolitycznych stanowiskach ze środkowego Mazowsza, wióry retuszowane oraz prostokątne wkładki. Obecność zbliżonych form tzw. wkładek typu Borki akcentowana jest jednak przez Karola Szymczaka (1995) w kontekście definicji kultury północno-janisławickiej. Reszta narzędzi wydzielonych w ramach opisywanego komponentu, tj. wiórowych półtylczaków, wiórowych lub odłupkowych perforatorów oraz skrobaczy odłupkowych znajduje ścisłe analogie w materiach janisławickich. Dotyczy to zarówno ich cech morfometrycznych, jak i częstości występowania.

W świetle powyższych rozważań rysują się co najmniej dwa scenariusze interpretacyjne. Pierwszy z nich zakłada, że mamy do czynienia z materiałami *stricte* janisławickimi, zarówno w wymiarze chronologicznym, jak i społeczno-gospodarczym. Reprezentowałby on nieznany dotychczas „facjes bezzbrojnikowy" w obszarze innych atrybutów wypełniający jednak definicję krzemieniarstwa kultury janisławickiej. Taka klasyfikacja w oczywisty sposób zakłada rozłączność współwystępujących w ramach kolekcji wytworów krzemiennych z subneolityczną ceramiką. Według drugiego scenariusza krzemienie te są subneolityczne, tak w aspekcie chronologicznym, jak i społeczno-gospodarczym, ale genetycznie związane ze starszym, tj. późnomezolitycznym krzemieniarstwem kultury janisławickiej, z jednej strony zredukowanym o pewne kategorie zbrojników, z drugiej zaś wzbogaconym o nowe elementy w postaci wiórów retuszowanych, prostokątnych wkładek oraz trójkątnych grocików (Kowalewski 2019a; 2019b) (por. Rozdz. VII). Zgodnie z tym wariantem omawiana grupa wytworów tworzy z materiałami ceramicznymi jeden, zwarty zespół. Taka interpretacja wydaje się najlepiej tłumaczyć strukturę analizowanych zespołów, w tym fenomen stałej obecności określonych typów wytworów krzemiennych w towarzystwie ceramiki subneolitycznej.

Czwarty z wyróżnionych komponentów reprezentowany jest przez pojedyncze znaleziska form neolitycznych: związany z wytwórczością kultury amfor kulistych fragment siekiery czworościennej z krzemienia pasiastego odkryty na stanowisku Linin 5, pow. piaseczyński; zarejestrowany w inwentarzu z Linina 3, pow. piaseczyński duży odłupek z siekiery ze śladami szlifowania, wtórnie zmodyfikowany płaskawym retuszem wydłuż krawędzi (reutylizacja); drobny, wykonany z krzemienia czekoladowego odłupek ze śladami szlifowania sugerującymi związek analizowanego okazu z zabiegiem naprawy lub reutylizacji siekiery, odkryty na stanowisku Porębiska 1, pow. wołomiński; masywny odłupek z krzemienia pasiastego związany z kształtowaniem wielościennej formy rdzeniowej (siekiery?) zarejestrowany na stanowisku Linin 2, pow. piaseczyński; pochodzący z Ząbek, pow. wołomiński, makrolityczny zatępiec z krzemienia świeciechowskiego pod względem techno-morfologicznym nawiązujący do form znanych z inwentarzy kultury pucharów lejkowatych. Być może z wytwórczością społeczności

neolitycznych łączyć należy też dwa okazy trójkątnych grocików z wciętą podstawą nawiązujące do form „sznurowych" (por. Rozdz. VII).

Ostatnie dwa komponenty techno-typologiczne, reprezentowane są przez formy odłupkowe (w tym narzędzia) pozyskiwane za pomocą techniki łuszczniowej oraz uderzenia bezpośredniego. Chociaż obecne są one niemal we wszystkich badanych kolekcjach, to jednak pod względem taksonomicznym stanowią grupę najmniej charakterystyczną. W ramach katalogu kojarzone były one najczęściej z tzw. późnym krzemieniarstwem (Tomaszewski 1997). Należy jednak zaznaczyć, że zarówno narzędzia wykonane ze zwykłych odłupków, jak i form łuszczniowych odnotowywane są także w kontekście różnych zespołów datowanych na środkowy lub młodszy okres epoki kamienia, w tym w inwentarzach subneolitycznych. Bez większych wątpliwości z krzemieniarstwem wczesnej epoki brązu można łączyć trzy grociki sercowate odnotowane w materiałach z Janiny, pow. wołomiński oraz Marek, stan. 3, pow. wołomiński (Borkowski, Kowalewski 1997; 2013; 2016) (por. Rozdz. VII).

Bibliografia

Balcer, B., 1983. *Wytwórczość narzędzi krzemiennych w neolicie ziem Polski*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.

Borkowski, W., Kowalewski, M., 1997. Krzemienne groty strzał z epoki brązu z terenów Mazowsza i Podlasia, (w:) J. Lech, D. Piotrowska (red.) *Z badań nad krzemieniarstwem epoki brązu i wczesnej epoki żelaza*, Warszawa, s. 205-216.

Borkowski, W., Kowalewski, M., 2013. Groty strzał z obszaru Mazowsza i Podlasia w kontekście materiałów z epoki brązu, *Studia i materiały do badań nad neolitem i wczesną epoką brązu na Mazowszu i Podlasiu*, t. 3, s. 67-99.

Borkowski, W., Kowalewski, M., 2016. Próba uchwycenia zróżnicowania terytorialno-typologicznego w obrębie ostrzy strzał z epoki brązu na Mazowszu północno-wschodnim i Podlasiu, *Studia i materiały do badań nad neolitem i wczesna epoka brązu na Mazowszu i Podlasiu*, t. 6, s. 89-96.

Chmielewska, M., 1954. Grób kultury tardenoaskiej w Janisławicach, pow. Skierniewice, *Wiadomości Archeologiczne*, t. 20 (1), s. 23-48.

Cyrek, K., Grygiel, R., Nowak, K., 1982. Mezolit ceramiczny w środkowej i północno-wschodniej Polsce i jego związki z neolitycznymi kulturami niżowymi, *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna*, t. 29, s. 5-70.

Cyrek, K., Grygiel, R., Nowak, K., 1986. The Basics for Distinguishing the Ceramic Neolithic in the Polish Lowland, (w:) T. Malinowski (red.), *Problems of the Stone Age in Pomerania. Archaeologia Interregionalis*, t. 7, s. 95-125.

Domańska, L., 1991. *Obozowisko kultury janisławickiej w Dębach, woj. włocławskie, stanowisko 29*, Poznań.

Galiński, T., 1991. Uwagi na temat mezolitu ceramicznego i neolitu strefy leśnej na Niżu Polskim, *Archeologia Polski*, 36 (1-2), s. 5-71.

Kowalewski, M., 2019a. Grociki krzemienne z wybranych stanowisk kultury niemeńskiej z obszaru Polski, (w:) M. Szmyt, P. Chachlikowski, J. Czebreszuk, M. Ignaczak, P. Makarowicz (red.) *VIR BIMARIS. Od kujawskiego matecznika do stepów nadczarnomorskich. Studia z dziejów międzymorza bałtycko-pontyjskiego ofiarowane Profesorowi Aleksandrowi Kośko*, Poznań, s. 323-333.

Kowalewski, M., 2019b. Historia, stan i perspektywy badań nad krzemieniarstwem społeczności strefy leśnej zasiedlających wschodnią część Niżu Polskiego u schyłku neolitu i w początkach epoki brązu, *Warszawskie Materiały Archeologiczne,* t.15, s. 221-232.

Kozłowski, S. K., 1972. *Pradzieje ziem polskich od IX do V tysiąclecia p.n.e.*, Warszawa.

Schild, R., Królik, H., Marczak, M., 1985. *Kopalnia krzemienia czekoladowego w Tomaszowie*, Wrocław.

Szymczak, K., 1982. Styl technologiczny wiórów krzemiennych. Badania na przykładzie późnomezolitycznych zespołów kultury janisławickiej i chojnicko-pieńkowskiej, Wiadomości Archeologiczne, t. 47 (2), s. 131-141.

Szymczak, K., 1995. *Epoka kamienia Polski północno-wschodniej na tle środkowoeuropejskim*, Warszawa.

Tomaszewski, A. J., 1997. Późne materiały krzemienne i późne konteksty – kilka uwag i obserwacji, (w:) J. Lech, D. Piotrowska (red.) *Z badań nad krzemieniarstwem epoki brązu i wczesnej epoki żelaza*, Warszawa, s. 225-237.

Wąs, M., 2005. *Technologia krzemieniarstwa kultury janisławickiej*, Łódź.

Wąs, M., 2012. „Janisławickie" i „wstęgowe" koncepcje rdzeniowania wiórowego. Próba konfrontacji technologicznej, Folia Archaeologica, t. 28, s. 5-23.

Summary

The Sub-Neolithic in central Mazovia in the context of flint artefacts

The flint material consists of 1914 artefacts which were identified as sub-Neolithic on the basis of the associated pottery material (cf. Chapters III and V), found in 21 out of the total number of 115 collections (Fig. VI.1; Table VI. 1). This corresponds with the representative value of our conclusions, which, in addition to statistical issues, is limited by a number of factors. They are generated by the inhomogeneous groups of forms that lack distinctive elements on one hand, and on the other, by the highly insufficient understanding of the sub-Neolithic flint industry, that is, the absence of clearly defined typological and technological attributes which could be employed to identify assemblages of this type. The long duration of the sub-Neolithic is another issue. Apart from the chronology, the factor that complicates the question of taxonomic affiliations of the collections even more is the specificity of the spatial situation, which combines elements from the east and the west, as well as influence from the north and the south, due to the location along the Vistula River communication route.

Despite these limitations connected with the source base and methodology, all the collections were analysed in terms of the represented types of forms, technology and typology. Morphometric analysis of blades delivered important information and made it possible to define the canonical features that characterize sub-Neolithic blades, as well as identify these features with the technique of indirect percussion (Figs. VI.2-5). As far as typology is concerned, the presence of trapezes (Fig. 7), retouched and unretouched rectangular blade inserts (Fig. 6), mediolithic semi-backed points (Fig. 8) and triangular arrowheads (cf. Chapters III, V and VI) was regarded as characteristic of sub-Neolithic inventories.

Wojciech Borkowski, Mariusz Kowalewski

VII Grociki krzemienne z subneolitycznych stanowisk środkowego Mazowsza

Na siedmiu spośród 115 ujętych w projekcie stanowisk odnotowano łącznie 18 grocików krzemiennych oraz ich fragmentów[1] (Tabela VII.1). Reprezentują one rozmaite typy ostrzy charakterystycznych dla wytwórczości krzemieniarskich z okresu późnego neolitu i wczesnej epoki brązu (Tabela VII.2). Z pewnością nie wszystkie okazy należy łączyć z jednostkami subneolitycznymi, choć z dużym prawdopodobieństwem większość można odnosić do wytwórczości krzemieniarskiej tych właśnie społeczności.

Po wstępnej analizie podstawowych cech formalnych badane ostrza podzielono na cztery kategorie typologiczne (Tabela VII.2). Ze względu na bardzo małą liczbę badanych okazów wydzielono wśród nich tylko cztery kategorie typologiczne. Dotyczy to zwłaszcza grupy ośmiu ostrzy trójkątnych, mieszczących się w ramach typów wyłonionych w klasyfikacji zaproponowanej ostatnio dla grocików subneolitycznych (Kowalewski 2019a, s. 325-329).

Lp.	Stanowisko	Nr inw.	Surowiec	Klasyfikacja	Ilustracje
1	Kulak	II-3339	krzemień narzutowy	grocik	Ryc. VII.1.4
2	Kulak	II-3339	krzemień turoński	grocik	Ryc. VII.1.3
3	Kulak	II-3339	krzemień narzutowy	grocik fragment	Ryc. VII.1.2
4	Kulak	II-3339	krzemień narzutowy	grocik fragment	Ryc. VII.1.5
5	Kulak	II-3339	krzemień narzutowy	grocik fragment	Ryc. VII.1.6
6	Kulak	II-3339	krzemień narzutowy	grocik fragment	Ryc. VII.1.7
7	Linin 3	II-2542	krzemień narzutowy	grocik	Ryc. VII.1.8
8	Linin 3	II-2542	silnie przepalony	grocik	Ryc. VII.1.9
9	Linin 3	II-2548	krzemień narzutowy	grocik	–
10	Linin 3	II-2548	krzemień narzutowy	grocik fragment	–
11	Linin 3	II-2548	silnie przegrzany	grocik fragment	–
12	Janina	II-3091	silnie przepalony	grocik	Ryc. VII.1.1
13	Radwanków	II-3828	krzemień narzutowy	grocik fragment proksymalny	Ryc. VII.2.4
14	Radwanków	II-3828	silnie przepalony	grocik fragment proksymalny	Ryc. VII.2.3
15	Urle	II-3963	krzemień narzutowy	grocik	Ryc. VII.2.6
16	Marki 3	II-2604	krzemień narzutowy	grocik	Ryc. VII.2.1
17	Marki 3	II-2604	krzemień narzutowy	grocik fragment	Ryc. VII.2.2
18	Śniadków Górny 4	II-3784	krzemień narzutowy	grocik	Ryc. VII.2.6

Tabela VII.1. Grociki ze środkowomazowieckich stanowisk ujętych w projekcie
Table VII.1. Small arrowheads from central Mazovian sites selected for this project

[1] Pula grocików poddanych analizie w prezentowanym opracowaniu wynika z założeń określonych przez autorów projektu.

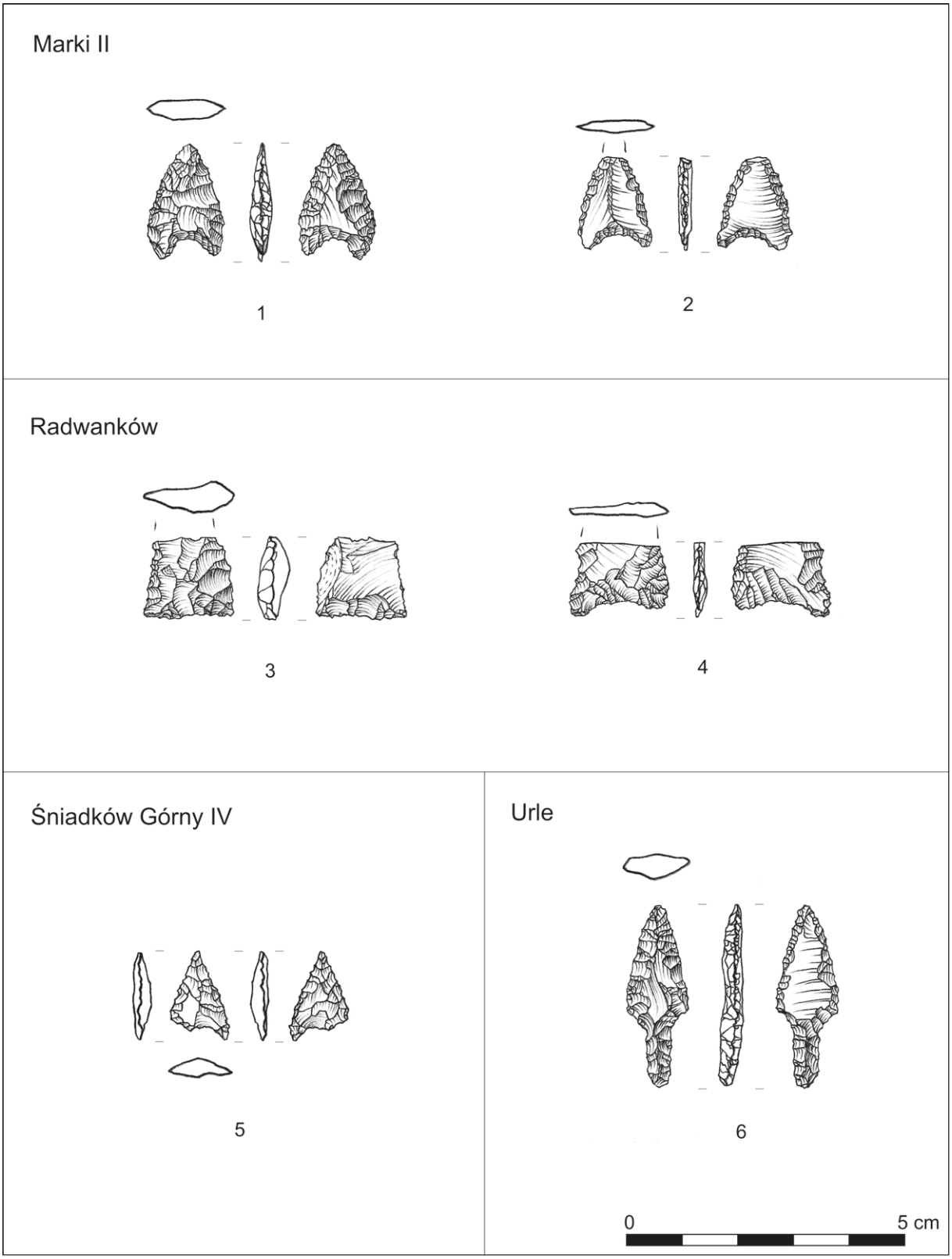
Typ grocika	Stanowisko								Razem
	Janina – II 3091	Kulak – II 3339	Linin 3 – II 2542	Linin 3 – II 2548	Marki 3 – II 2604	Radwanków – II 3828	Śniadków Górny 4 II – 3784	Urle – II 3963	
Trzoneczkowaty				1				1	2
Trójkątny typu subneolitycznego		5	1	2		2			10
Trójkątny z wciętą podstawą		1					1		2
Sercowaty	1				2				3
Nieokreślony			1						1
Razem	1	6	2	3	2	2	1	1	18

Tabela VII.2. Frekwencja wydzielonych typów grocików krzemiennych w materiałach ze środkowomazowieckich stanowisk ujętych w projekcie
Table VII.2. Representation of the selected types of small flint arrowheads in materials from central Mazovian sites included in the project

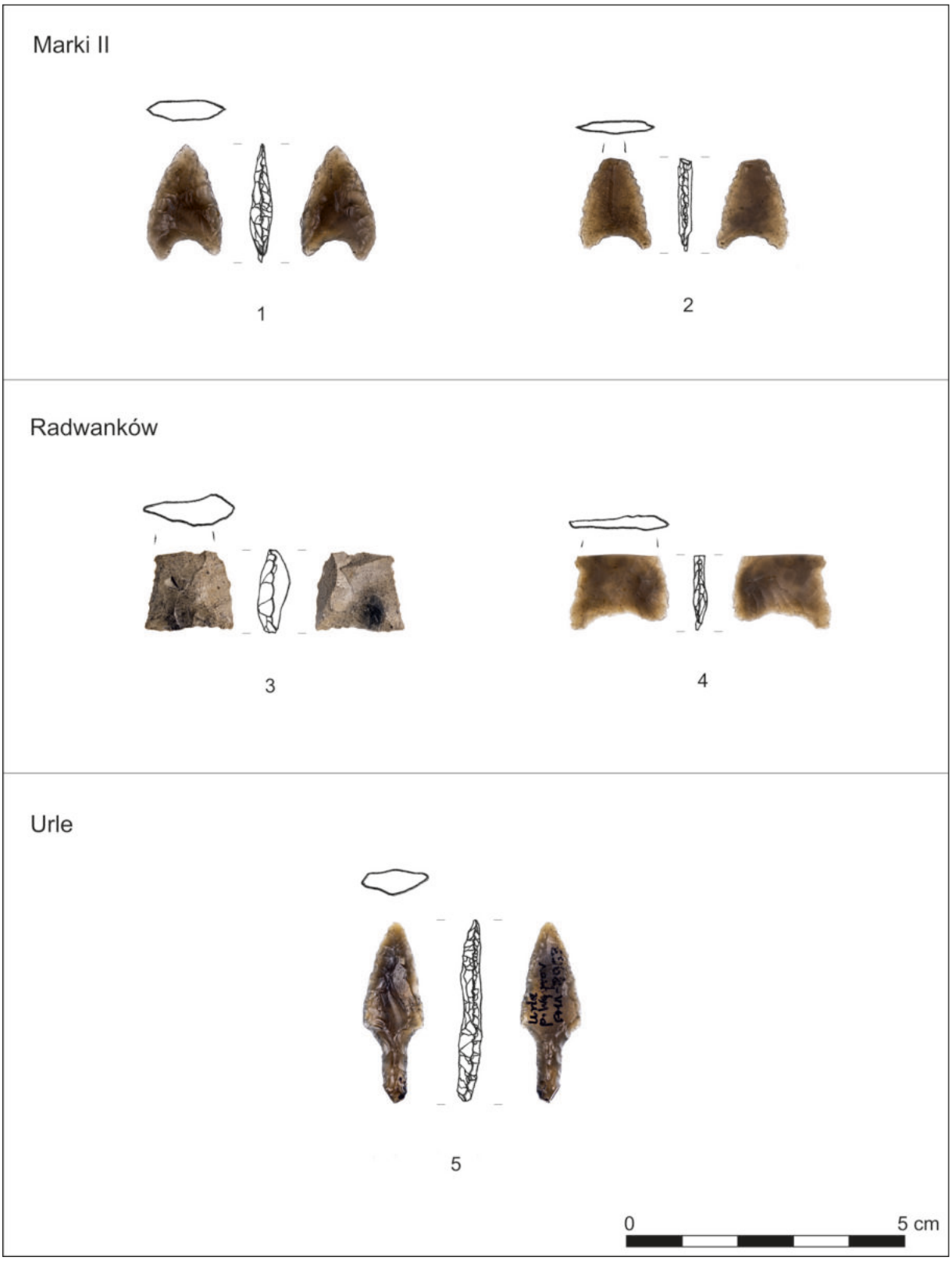
xxx

Na szczególną uwagę w analizowanym zbiorze zasługuje grocik trzoneczkowaty z Urli, pow. wołomiński (Ryc. VII.1:6; VII.2:5), który już niejeden raz przewinął się przez strony publikacji archeologicznych (Kempisty 1970, fig. 84:2; 1972, s. 475, tabl. XXXI:1; 1973, s. 31, tabl. X:14; Libera 2001, s. 158; Borkowski, Kowalewski 2013, s. 86, tabl. IV:20). Potencjalny związek opisywanego okazu z wytwórczością krzemieniarską społeczności subneolitycznych pierwsza zasygnalizowała Elżbieta Kempisty w monografii kultury ceramiki „grzebykowo-dołkowej" na Mazowszu i Podlasiu (1973, s. 31, tabl. X:14). W tym miejscu trzeba podkreślić, że sama autorka wyrażała wówczas pewne wątpliwości co do proponowanej atrybucji kulturowej (Kempisty 1973, s. 31). Od tamtego czasu upłynęło już bez mała pół wieku, co pozwala z właściwym dystansem badawczym ponownie sięgnąć po to ostrze i dokonać pogłębionej analizy. Na obecnym etapie badań nie można całkowicie wykluczyć jego "niemeńskiej" proweniencji, ale należy przyjrzeć się tej kwestii znacznie dokładniej i szerzej, otwierając tym samym również inne kierunki interpretacji. Surowcowo grocik z Urli, pow. wołomiński doskonale wpisuje się w wytwórcze standardy subneolityczne, ponieważ zrobiono go z miejscowego narzutowego krzemienia kredowego. Pod względem technologicznym analizowany okaz odbiega jednak od zdecydowanej większości ostrzy "niemeńskich" – wykonano go z łuszczki, a nie jak inne okazy z półsurowca pozyskanego w procesie debitażu.

Zagadnienie korzystania z techniki łuszczniowej przez społeczności subneolityczne pozostaje otwartym problemem badawczym. Mimo wielu lat studiów nad zagadnieniami "niemeńskiej" wytwórczości krzemieniarskiej wciąż trudno bezspornie wyrokować w tej kwestii. Od dawna podkreślano, że eksploracje pozostałości po obozowiskach subneolitycznych napotykają na szereg trudności natury metodycznej. Podstawowym ograniczeniem jest wielokulturowy, a precyzyjniej rzecz ujmując "szerokochronologiczny" charakter tych stanowisk. W zdecydowanej większości były one zasiedlane przynajmniej od okresu mezolitu do, co najmniej, rozwiniętej epoki brązu. Problem ów był już wielokrotnie sygnalizowany przez badaczy (Balcer 1971, s. 63; Kempisty 1973, s. 13; 1988, s. 45; Kempisty, Sulgostowska 1991, s. 54; Szymczak 1995, s. 150,152; Maślińska-Marcinkowska 2005, s. 169; Kowalewski 2019a, s. 324). Wobec tak szerokiej chronologii użytkowania, a także wydmowego charakteru stanowisk, który uniemożliwia ocenę relacji przestrzenno-chronologicznych pomiędzy różnymi elementami, nie ma możliwości

Ryc. VII.1. Rysunki grocików ze środkowomazowieckich stanowisk ujętych w projekcie.
Marki, stan. 3 (1, 2); Radwanków (3, 4); Śniadków Górny, stan. 4 (5); Urle (6)
Fig. VII.1. Drawings of small arrowheads from central Mazovian sites selected for this project.
Marki, site 3 (1, 2); Radwanków (3, 4); Śniadków Górny, site 4 (5); Urle (6)

Ryc. VII.2. Fotografie grocików ze środkowomazowieckich stanowisk ujętych w projekcie.
Marki, stan. 3 (1, 2); Radwanków (3, 4); Urle (5)
Fig. VII.2. Pictures of small arrowheads from central Mazovian sites selected for this project.
Marki, site 3 (1, 2); Radwanków (3, 4); Urle (5)

klasyfikacji materiałów krzemiennych w sposób pozbawiony wątpliwości. Wobec tego powszechna obecność w tych inwentarzach śladów stosowania techniki łuszczniowej nie może być bezspornie łączona jedynie z krzemieniarstwem społeczności subneolitycznych. Z drugiej strony, w materiałach pochodzących z badań wykopaliskowych niektórych stanowisk "niemeńskich" stwierdzano śladowy udział tej metody obróbki krzemienia (Sulgostowska 1978, s. 195; Kempisty, Więckowska 1983, s. 17,22,34,38, 41,62,83,84; Kempisty 1988, s. 54,55,57; Kempisty, Sulgostowska 1991, s. 23,24,30,36,40).

W zasadzie wszystkie typy grocików uważanych za "niemeńskie" są wykonane z półsurowca odłupkowego (Kowalewski 2019a, s. 325). Wyjątkiem od tej reguły są grociki z Supraśla, stan. 6, pow. białostocki, pochodzące z zespołu obrzędowo-funeralnego o kontekście "niemeńsko-dzwonowatym", wykonane właśnie przy użyciu techniki łuszczniowej (Wawrusiewicz, Januszek, Manasterski 2015, s. 65,66). Te szczególne przykłady przyciągają uwagę ze względu na analogie do grocika z Urli, pow. wołomiński. Mimo że supraskie ostrza są odmienne typologicznie, to jednak nawiązują do omawianego okazu technologicznie, tzn. poprzez zastosowanie techniki łuszczniowej. Niekiedy obecność śladów techniki łuszczniowej bywała oddzielana od wytwórczości subneolitycznej, a łączona z powszechnie występującymi na stanowiskach "niemeńskich" pozostałościami po aktywności społeczności kultur trzcinieckiej i łużyckiej (Balcer 1983, s. 253). W odpowiedzi postulowano jednak zachowanie w tym względzie ostrożności, ponieważ niejednokrotnie odnotowano, że łuszcznie bywają typowym składnikiem niektórych inwentarzy późnomezolitycznych (Więckowska 1985, s. 97,105).

Pod względem cech typologicznych omawiany grocik z Urli, pow. wołomiński można zaklasyfikować jako okaz trzoneczkowaty z prostymi skrzydełkami (Borkowski, Kowalewski 2013, s. 86, tabl. IV:20). Na obszarze Niżu Polskiego grocików trzoneczkowatych o pokroju neolitycznym używały społeczności kultury pucharów lejkowatych[2] (Domańska 2013, s. 23,50,97). Łączenie grocika z Urli, pow. wołomiński z wpływami tego ugrupowania byłoby o tyle interesujące, że na podstawie analizy cech technologiczno-stylistycznych ceramiki "niemeńskiej" z tzw. pierwszego horyzontu linińskiego stwierdzono wyraźne oddziaływania z okresu późnych faz rozwojowych kultury pucharów lejkowatych (Józwiak 2003, s. 196-199). Wydaje się jednak, że grocik z Urli, pow. wołomiński ma wyraźnie odrębny pokrój technologiczno-typologiczny, przez co odbiega od standardów charakteryzujących ogólnie rombokształtne ostrza wytwarzane przez społeczności niżowych ugrupowań pucharowych (Domańska 2013, tabl. 2:1,2; 44:2,3).

W ostatnich latach nastąpiło wyraźne wzmożenie intensywności badań nad okresem obejmującym przełom neolitu i wczesnej epoki brązu na Mazowszu i Podlasiu. Szczególnie ciekawe w tym zakresie są wyniki studiów nad rolą społeczności Pucharów Dzwonowatych w generowaniu nowych zjawisk kulturowych. Tych zagadnień dotyczyły badania wykopaliskowe stanowiska 6 w Supraślu, pow. białostocki, które wykazały obecność w tym miejscu, położonym przecież na obszarze ścisłej ekumeny "niemeńskiej", śladów pobytu ludności Pucharów Dzwonowatych (Wawrusiewicz, Januszek, Manasterski 2015; Manasterski 2016). Poza fragmentami charakterystycznej ceramiki, wytworami kamiennymi oraz bursztynowymi wystąpiły tam również materiały krzemienne, w tym grociki, z których jeden, z uwagi na zbliżone parametry i proporcje, jest podobny do ostrza z Urli, pow. wołomiński (Wawrusiewicz, Januszek, Manasterski 2015, ryc. 86:1; Manasterski 2016, ryc. 32:5). Autorzy tych badań zwrócili z kolei uwagę na podobieństwo okazu z Supraśla, pow. białostocki do metalowych grotów typu Palmela, charakterystycznych dla zachodnioeuropejskich Pucharów Dzwonowatych (Wawrusiewicz, Januszek, Manasterski 2015, s. 142). *Notabene,* ostrze takie odkryto niedawno w białowieskiej Czerlonce, pow. hajnowski, położonej stosunkowo niedaleko Supraśla, pow. białostocki, a jego obecność w tej części Europy uznano za wybitny ewenement (Wawrusiewicz, Januszek, Manasterski 2015, s. 178, ryc. 99,100). Wracając jeszcze do poruszonej wyżej kwestii potencjalnego stosowania przez społeczności "niemeńskie" techniki łuszczniowej, warto zauważyć, że w opracowaniach materiałów z Supraśla, pow. białostocki zaakcentowano wyraźny udział tego sposobu obróbki krzemienia w inwentarzach pochodzących z obiektów interpretowanych jako obrzędowe (Wawrusiewicz, Januszek, Manasterski 2015, s. 71; Manasterski 2016, s. 104). Chociaż przesłanki te nie przesądzają o związku grocika z Urli, pow. wołomiński ze środowiskiem Pucharów Dzwonowatych, to jednak obecność tak podobnej formy w kontekście

[2] Na stanowisku Urle 3 stwierdzono obecność ceramiki kultury pucharów lejkowatych.

"niemeńsko-dzwonowatym" rzuca pewne światło na procesy zachodzące wówczas na Niżu Polskim i wynikające z nich relacje kulturowe. Obraz ówczesnych stosunków kulturowych rysujący się w wynikach supraskich odkryć wytycza nowy kierunek badań czy też pole poszukiwań i interpretacji, a przynajmniej nie pozwala na ich wykluczenie.

Rozmaite formy grocików trzoneczkowatych znane są również z materiałów archeologicznych odkrywanych na mazowieckich i podlaskich stanowiskach z epoki brązu, na których stwierdzano ślady obecności społeczności trzcinieckiego kręgu kulturowego[3] oraz kultury łużyckiej (Borkowski, Kowalewski 2013, s. 69,70,86, tabl. IV:20; 2016a, s. 89-92; Kowalewski 2016; 2019a, s. 329, 330). Wyniki uzyskane z analiz mazowiecko-podlaskich inwentarzy krzemiennych datowanych na epokę brązu (Borkowski, Kowalewski 1997; 2013) są zgodne z ustaleniami poczynionymi dla materiałów z innych, szczególnie południowo-wschodnich obszarów objętych dzisiejszymi granicami Polski, a także dla terenów przyległych od wschodu, czyli zachodniej Ukrainy (Bieriezanska 1972, s. 281, ryc. 7:1-5) oraz zachodniego Polesia (Kryval´cèvič 1998, ryc. 13:10; Grib 2016, s. 194), gdzie grociki trzoneczkowate odkrywano w kontekście materiałów "trzcinieckich". Znane z tych terenów ostrza trzoneczkowate reprezentują dość znaczną rozpiętość parametrów stylistycznych, więc siłą rzeczy należy sytuować je w ramach dość ogólnie i szeroko określonych grup typologicznych. Niemniej, na obecnym etapie studiów można wskazać szereg przykładów źródłowych dowodzących związku przynajmniej niektórych takich grocików z wytwórczością społeczności "trzcinieckich" bądź "łużyckich" (Węgrzynowicz 1961, s. 174-181; 1968, s. 220; 1972, s. 144-46; 1973, s. 19,20; Bieriezanska 1982, ryc. 9; Kruk 1994, s. 51, tabl. 47:a,b; Libera 2001, s. 31-33,131,132; 2005, s. 133; Mazurek2005, s. 78, ryc. 4:7, 8; Tymczak 2008, s. 204, ryc. 2; Januszek, Manasterski 2011, tabl. VIII:3; Borkowski, Kowalewski 2016a, s. 89, 90; 2016b). Jak widać, to niewielkie ostrze stawia nas przed poważnym dylematem badawczym. Z przedstawionych ustaleń możemy wysnuć ogólny wniosek, że grocik z Urli, pow. wołomiński chronologiczne najprawdopodobniej związany jest z wytwórczością krzemieniarską, którą należy odnosić do czasów obejmujących przełom neolitu i wczesnej epoki brązu. Znacznie trudniejsze jest określenie jego pozycji taksonomicznej, aczkolwiek przytoczone wyżej dane rzucają na to zagadnienie nieco światła. Przede wszystkim podobna forma znana jest z kontekstu dowodzącego kontaktów pomiędzy społecznościami subneolitycznymi, egzystującymi w najpóźniejszej fazie rozwoju tego kręgu a przedstawicielami Pucharów Dzwonowatych, będącymi inspiratorami i przekazicielami wiodących w ówczesnej Europie trendów. Finalnym efektem tych procesów było pojawienie się trzcinieckiego kręgu kulturowego, spajającego w jeden organizm wszystkie społeczności zasiedlające wówczas obszary szeroko pojętej strefy Niżu Polskiego. Idąc tym tropem, dostrzegamy kolejne analogie, tym razem odkrywane w kontekstach związanych ze śladami obecności ugrupowań "trzcinieckich". Nie można wykluczyć, że obecność takich form typologicznych w materiałach ze stanowisk "niemeńskich" wynika z impulsów generujących głębokie przekształcenia, prowadzące do ukształtowania się nowych struktur kulturowych. To z kolei nakazywałoby widzieć pozycję taksonomiczną grocika z Urli, pow. wołomiński w świecie społeczności niżowych objętych fundamentalnymi przemianami, w okresie, kiedy jeszcze egzystowały ostatnie grupy o tradycjach "niemeńskich", ale już pojawiały się znamiona kulturowe zwiastujące nastanie wspólnoty trzcinieckiego kręgu kulturowego. Na tym etapie rozwoju obydwa światy funkcjonowały jeszcze oddzielnie, choć synchronicznie i obok siebie. Można założyć, że analizowane ostrze ma korzenie w "niemeńskiej" tradycji związanej z przybyciem do niżowej strefy leśnej ludności Pucharów Dzwonowatych. Kolejne generacje miejscowych społeczności przekazywały przyjęte wzorce kulturowe przez następne wieki, a ich sukcesorzy, egzystujący już w ramach trzcinieckiego kręgu kulturowego, je kontynuowali. Taką propozycję interpretacji zdaje się potwierdzać charakter sieci osadnictwa "niemeńskiego" i "trzcinieckiego". Społeczności "trzcinieckie" na interesującym nas obszarze sadowiły się w tych samych miejscach, które wcześniej preferowała gospodarczo ludność "niemeńska", co może świadczyć o ciągłym funkcjonowaniu, przynajmniej na obszarze obecnego Mazowsza i Podlasia, jakiegoś tradycyjnego modelu gospodarczej eksploracji środowiska, który wywodził się z miejscowych tradycji subneolitycznych i kontynuowanych przez tysiąclecia nawyków kulturowych (Kowalewski 2019a, s. 332).

W świetle przytoczonych źródeł i wniosków z ich analizy pokusimy się o postawienie dość śmiałej tezy,

[3] Na stanowisku Urle 3 stwierdzono obecność ceramiki trzcinieckiego kręgu kulturowego.

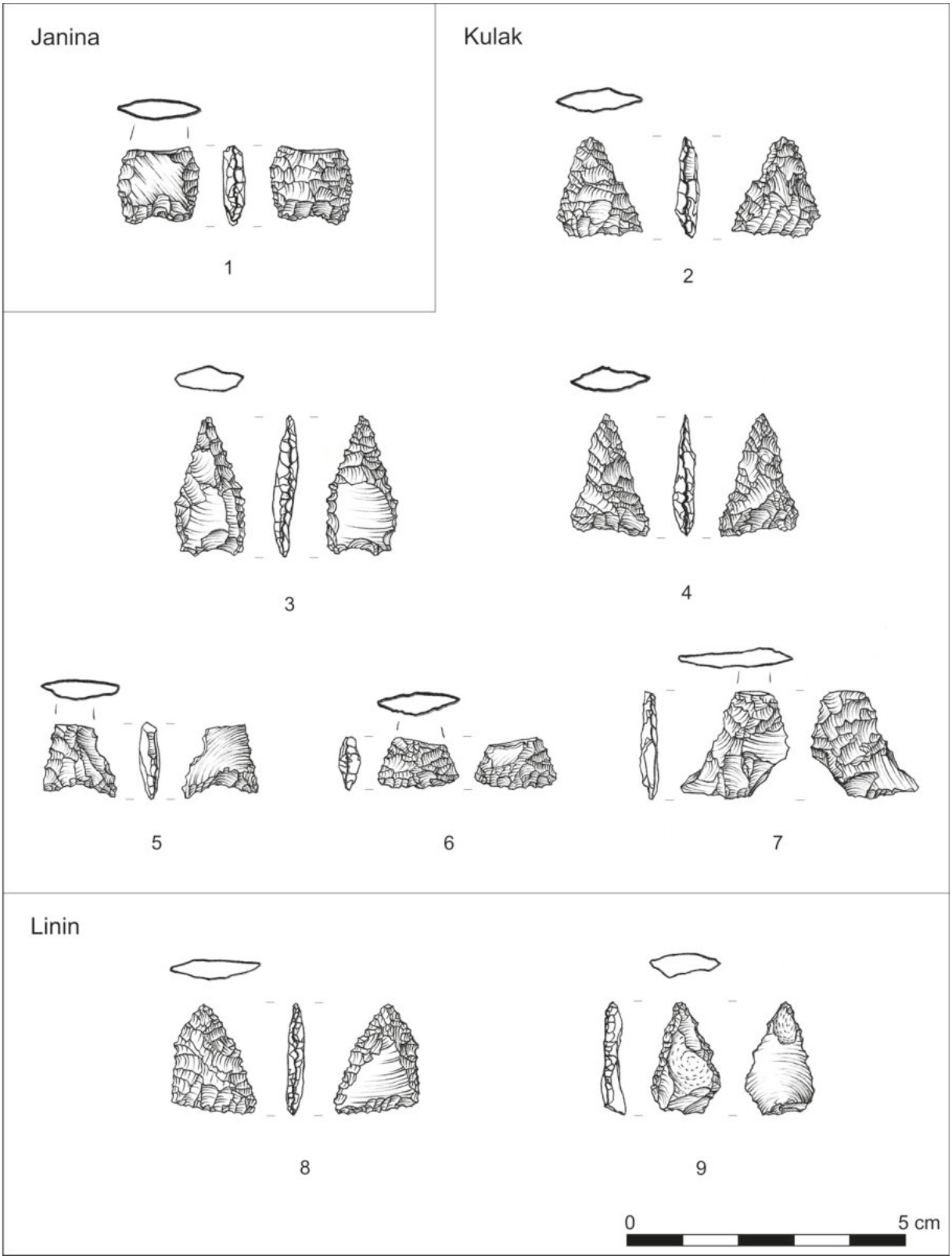
że grocik z Urli, pow. wołomiński można potraktować jako przykład ilustrujący złożoność procesów przebiegających na obszarze Niżu Polskiego, odbicie głębokich przemian w Europie środkowo-wschodniej, prowadzących do powstania struktur społeczno-kulturowych nowej epoki. Reasumując, w kwestii przynależności kulturowej ostrza trzoneczkowatego z Urli, pow. wołomiński, pozostawiamy sprawę wciąż otwartą i wymagającą dalszych studiów. Oddaje to obraz rzeczywistego zaawansowania stanu badań nad różnymi zagadnieniami subneolitu Mazowsza środkowego, ale także innych ugrupowań kulturowych. Nawet dzisiaj, bogaci w wiedzę nagromadzoną przez połowę wieku, która upłynęła od czasu pierwszej publikacji grocika z Urli, pow. wołomiński, nie możemy pozbyć się wątpliwości co do jego chronologii i atrybucji taksonomicznej. Dlatego nie należy porzucać żadnego z przytoczonych tropów, bowiem wobec wyjątkowo nikłych przesłanek źródłowych możemy jedynie mieć nadzieję, że w przypadku pozyskania nowych danych któryś z tych kierunków interpretacji okaże się właściwy.

xxx

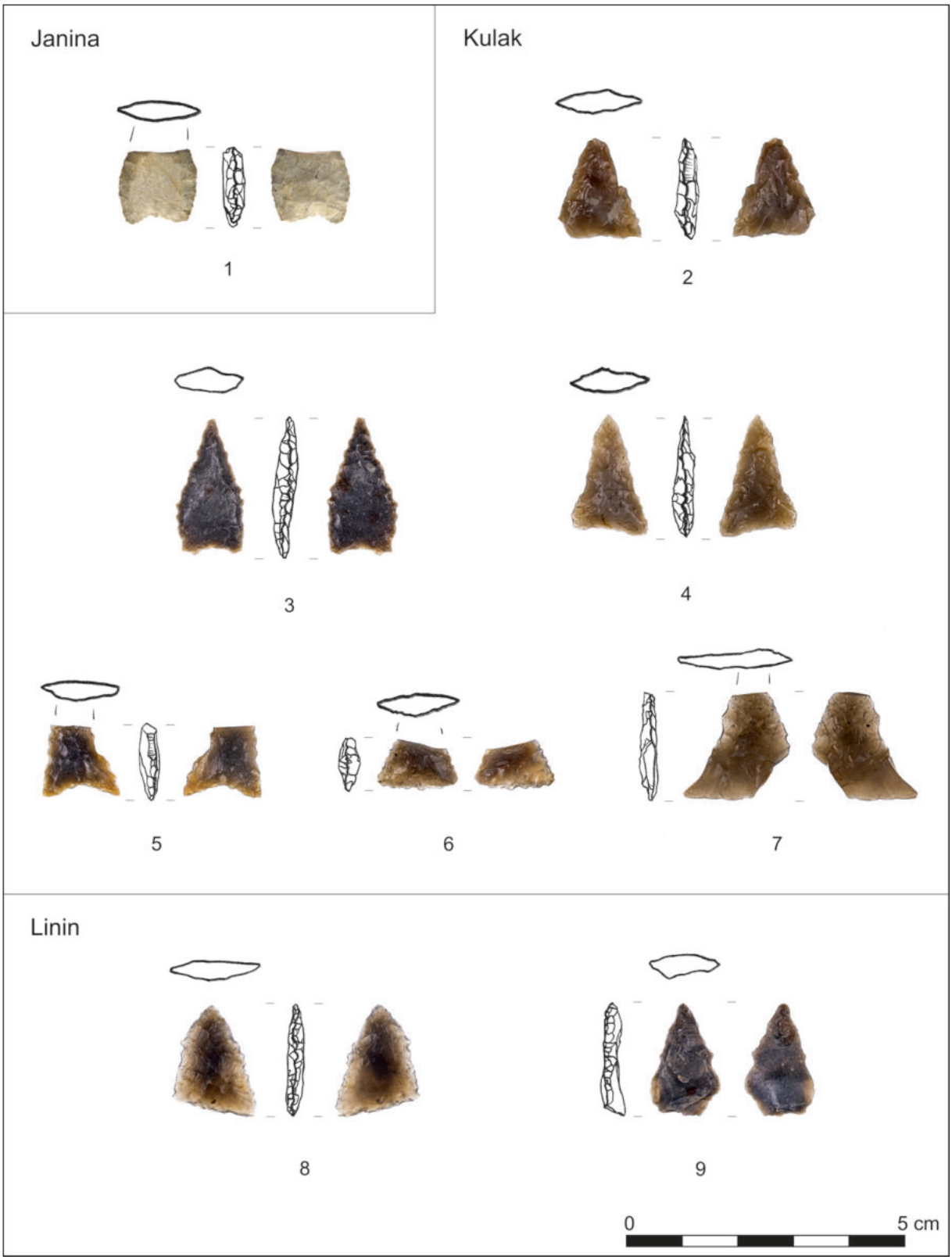
Najpewniejsze konotacje subneolityczne mają grociki, które można określić ogólnie jako trójkątne (Ryc. VII.1:3,4; VII.2:3,4; VII.3:2,4-8; VII.4:2,4-8). Na ich związek z materiałami "niemeńskimi" z młodszych faz rozwoju tego ugrupowania wskazywała już E. Kempisty (1973, s. 32). Okazy te wymykają się z ram standardów rozpoznanych dotychczas dla *stricte* późnoneolitycznych ostrzy wytwarzanych przez społeczności związane z szeroko pojmowanym kręgiem kultury ceramiki sznurowej oraz ostrzy sercowatych charakterystycznych dla postsznurowego krzemieniarstwa z wczesnej epoki brązu, dla których opracowano już szczegółowe propozycje klasyfikacji (Borkowski 1987, s. 156-160; Włodarczak 2006, s. 28,29; Matuszewska 2011, s. 89,90), pozwalające na ich niemal bezsporną identyfikację. Analizowane grociki trójkątne z subneolitycznych stanowisk środkowomazowieckich zdecydowanie różnią się od klasycznych wzorców znanych z wytwórczości "sznurowych" i "postsznurowych". Nawiązują natomiast wyraźnie do kilku typów ostrzy trójkątnych znanych z materiałów pozyskanych w wyniku archeologicznych badań wykopaliskowych dużych stanowisk "niemeńskich" (Więckowska, Kempisty 1970, tabl. IX:27-29; XVII:20; Kempisty, Więckowska 1983, ryc. 26:1,2; 28:8; tabl. III: 2,3,4; IV:6, 7; V:1, 2; IX:24, 26; XIII:1,5,6,9; Kempisty, Sulgostowska 1991, tabl. VIII:1; XXI:4; Kempisty 1988, ryc. 16:b; 24:h,i). Grociki te można z całą pewnością wiązać z wytwórczością kultury niemeńskiej i ze względu na powtarzalne cechy morfologiczne wydzielić wśród nich kilka odrębnych typów (Kowalewski 2019a, s. 325-329). W analizowanych materiałach tylko na trzech stanowiskach (Tabela VII.2) wystąpiło osiem takich okazów reprezentujących wszystkie z typów wydzielonych przez Mariusza Kowalewskiego (2019a). Ostrza trójkątne asymetryczne reprezentują – okaz z Linina, stan. 3, pow. piaseczyński oraz zachowany fragmentarycznie grocik z Radwankowa, pow. otwocki (Ryc. VII.1:4; VII.2:4) (Kowalewski 2019a, s. 328, ryc. 1:1-8). Z kolei ostrze – pochodzące z Linina, stan. 3, pow. piaseczyński (Ryc. VII.3:8; VII.4:8) reprezentuje typ trójkątny symetryczny ze skośną podstawą (Kowalewski 2019a, s. 328, ryc. 1:9-11). Wystąpiło również pięć grocików trójkątnych symetrycznych o prostych, lub nieznacznie wypukłych krawędziach bocznych i zasadniczo prostej lub lekko wypukłej podstawie (Kowalewski 2019a, s. 328; ryc. 1:12-24). Spośród nich trzy pochodzą z Kulaka, pow. siedlecki (Ryc. VII.3:2,5,6; VII.4:2,5,6), a po jednym okazie stwierdzono w Radwankowie, pow. otwocki (Ryc. VII.3:3; VII.4:3) oraz Lininie, stan. 3, pow. piaseczyński. Wśród ostrzy ze stanowiska w Kulaku, pow. siedlecki jeden okaz (Ryc. VII.3:7; VII.4:7) reprezentuje grociki trójkątne symetryczne o wklęsłych krawędziach bocznych (Kowalewski 2019a, s. 328; ryc. 2:1-3), zaś drugi (Ryc. VII.3:4; VII.4:4) egzemplifikuje zbliżone do nich okazy z falistymi wklęsło-wypukłymi krawędziami bocznymi (Kowalewski 2019a, s. 328; ryc. 2:4-6).

xxx

Jak już wspomniano, grociki uznawane za subneolityczne dość wyraźnie różnią się od ostrzy nawiązujących do wzorców "sznurowych" i "postsznurowych". Wynika to przede wszystkim z ich cech typologicznych, ale także technologicznych. W odróżnieniu od grocików mieszczących się w ramach typów późnoneolitycznych i wczesnobrązowych, na okazach "niemeńskich" bardzo często występują retusze pseudorynienkowate, uważane za typowo eneolityczne lub wczesnobrązowe (Libera, Zakościelna 2013, s. 217,225; Kowalewski 2019a, s. 328). W analizowanym zbiorze widoczne są one na większości okazów (Ryc. VII.1:4; VII.2:4; VII.3:2,4-7; VII.4:2,4-7). Uważa się, że ten sposób kształtowania powierzchni grocików świadczy o kontaktach pomiędzy ludnością subneolityczną, zasiedlającą niżową strefę leśną a społecznościami związanymi z południowo-wschodnim środowiskiem lubelsko-wołyńskim (Borkowski, Kowalewski 2019; 2020, s. 113). Poza retuszami pseudorynienkowatymi,

Ryc. VII.3. Rysunki grocików ze środkowomazowieckich stanowisk ujętych w projekcie. Janina (1); Kulak (2-7); Linin, stan. 3 (8, 9)
Fig. VII.3. Drawings of small arrowheads from central Mazovian sites selected for this project. Janina (1); Kulak (2-7); Linin, site 3 (8, 9)

Ryc. VII.4. Fotografie grocików ze środkowomazowieckich stanowisk ujętych w projekcie. Janina (1); Kulak (2-7); Linin, stan. 3 (8, 9)
Fig. VII.4. Pictures of small arrowheads from central Mazovian sites selected for this project. Janina (1); Kulak (2-7); Linin, site 3 (8, 9)

do formowania trójkątnych grocików subneolitycznych wykorzystywano całą gamę innych retuszy (Kowalewski 2019a, s. 325,328) stosowanych przykrawędnie lub powierzchniowo, jedno- lub obustronnie, co doskonale uwidoczniają okazy z analizowanego zbioru.

Pod względem surowcowym zbiór ostrzy zaklasyfikowanych taksonomiczne jako subneolityczne ma charakter jednolity. Grociki wytworzono z miejscowego kredowego krzemienia narzutowego i nie ulega wątpliwości, że jest to jedna z wiążących i dominujących cech krzemieniarstwa "niemeńskiego". Można zakładać, że z tego surowca wykonane są również okazy, których znaczny stopień przepalenia uniemożliwia identyfikację rodzaju krzemienia.

W analizowanym zbiorze wyłoniono jeszcze dwa grociki trójkątne z wciętymi podstawami (Ryc. VII.1:5; VII.3:3; VII.4:3), nawiązujące formalnie do okazów znanych z późnoneolitycznych inwentarzy społeczności szeroko pojętego kręgu kultur z ceramiką sznurową. Ponadto wystąpiły trzy ostrza sercowate (Ryc. VII.1:1,2; VII.2:1,2; VII.3:1; VII.4:1), mieszczące się w standardach charakterystycznych dla krzemieniarstwa z okresu wczesnej epoki brązu. Jeden okaz, z powodu inicjalnego stanu obróbki, uniemożliwiającego odczytanie intencji wytwórcy, potraktowano jako nieokreślony (Ryc. VII.3:9; VII.4:9). Obecność na stanowiskach "niemeńskich" grocików wyraźnie nawiązujących do tradycji późnoneolitycznych i wczesnobrązowych stwierdzano już niejednokrotnie (Kowalewski 2019a, s. 329-331; 2019b, s. 228; Borkowski, Kowalewski 2020, s. 117, 118). Krótką refleksję należy jednak poświęcić kwestii, jak silne mogły być te związki i co leżało u ich podłoża. Na podstawie obecności w "późnoniemeńskiej" wytwórczości ceramicznej cech stylistycznych znanych z glinianych naczyń kultury ceramiki sznurowej oraz mierzanowickiej (Józwiak 2003, s. 201-209; Domaradzka 2012, s. 35,36; Manasterski, Januszek 2013, s. 28,31-35) można zakładać, że wzorce z tych środowisk kulturowych dawały swój wyraz również w subneolitycznym krzemieniarstwie. Z drugiej strony, skoro była możliwość przenikania tych impulsów, obydwie społeczności niewątpliwie musiały utrzymywać stosunkowo żywe kontakty. W świetle analiz struktury osadnictwa neolitycznego na obszarze Mazowsza, strefy zasiedlenia "niemeńskiego" pokrywały się częściowo z tymi objętymi przez ugrupowania kultury ceramiki sznurowej i mierzanowickiej (Kadrow, Machnik 1997, s. 47; Bargieł, Zakościelna 2005, s. 41-43; Zalewski, Wójcik 2016, s. 89-94), tak więc do rozmaitych interakcji międzykulturowych dochodziło zapewne całkiem często. Stwarzało to możliwość wymiany lub innych form (w tym może rytualnych) włączania „obcych" przedmiotów do własnego instrumentarium. W jednym i drugim przypadku grociki o stylistycznym pokroju "sznurowym" lub "postsznurowym" należałoby traktować jako integralny element inwentarzy "niemeńskich". Inną wymowę miałoby niezależne użytkowanie w różnym czasie i przez różne społeczności tych samych miejsc dogodnych do sadowienia sezonowych obozowisk. W takich sytuacjach współobecność artefaktów o odmiennych atrybucjach taksonomicznych byłaby efektem nagromadzenia osobnych pozostałości egzystencjalnych, wynikającym z wykluczających się epizodów osadniczych. Należy w tym miejscu zauważyć, że dość znamienny jest brak na okazach o pokroju grocików późnoneolitycznych i wczesnobrązowych śladów stosowania retuszy pseudorynienkowatych, które bardzo często spotyka się na większości subneolitycznych ostrzy trójkątnych (Kowalewski 2019a, s. 328,331,332). Może to sugerować, że są jednak elementami o zewnętrznej proweniencji. Podobną wymowę, ze względu na użyty surowiec, ma obecność w Kulaku, pow. siedlecki grocika o cechach "sznurowych", ale wykonanego z krzemienia turońskiego (Tabela VII.1). Na obecnym etapie studiów z pewnością możemy jedynie przyjąć, że późnoneolityczne i wczesnobrązowe okazy z analizowanego zbioru doskonale wpisują się w pewien, coraz pełniej udokumentowany standard charakterystyczny dla struktury typologicznej ostrzy odkrywanych na stanowiskach "niemeńskich", natomiast jego zrozumienie i wyjaśnienie, wobec wciąż skromnych zasobów źródłowych, jest kwestią przyszłości.

xxx

W inwentarzu krzemiennym z Linina, stan. 3, pow. piaseczyński wyodrębnia się grocik trzoneczkowaty ze skrzydełkami prostymi. Z powodu silnego przegrzania okaz ten zachował się fragmentarycznie. Typologicznie wyraźnie nawiązuje do form wiązanych z wytwórczością krzemieniarską trzcinieckiego kręgu kulturowego. Bardzo zbliżone ostrze znane jest ze stanowiska trzcinieckiego w Regułach, pow. pruszkowski (Januszek, Manasterski 2011, s. 97, tabl. VIII:3; Borkowski, Kowalewski 2013, s. 86, tabl. IV:18). Taką interpretację opisywanego grocika trzoneczkowatego potwierdza obecność w Lininie, stan. 3, pow. piaseczyński ceramiki trzcinieckiego kręgu kulturowego.

xxx

W podsumowaniu przeprowadzonej analizy nasuwa się kilka refleksji dotyczących dość wyraźnie

rysujących się prawidłowości. Przede wszystkim ostrza wystąpiły w zaledwie siedmiu spośród 115 kolekcji analizowanych w ramach projektu, co stanowi udział na poziomie, nieco ponad 6% (Tabela VII.1). Tak niska frekwencja grocików w puli wszystkich wytworów krzemiennych może wynikać z kilku powodów. Należy brać pod uwagę zarówno kwestie chronologii badanych inwentarzy, jak również czynniki natury funkcjonalnej, które wpływały na typologiczny pokrój zestawów materiałów krzemiennych – zależnie od ich przeznaczenia, odpowiednio do rodzaju wykonywanych zajęć, kształtowane były zestawy narzędzi. Na obecnym etapie badań trudno wyłonić jakieś wiążące zasady, których powtarzalność pozwalałaby uchwycić rysujące się prawidłowości. Wydaje się, że pod względem funkcjonalnym należy rozpatrywać większość okazów zachowanych fragmentarycznie. W badanym zbiorze są one reprezentowane niemal wyłącznie przez części proksymalne, co w jakiejś mierze może wyrażać kwestie natury użytkowej.

Rozpatrując zagadnienia surowcowo-technologiczne, można stwierdzić, że niemal wszystkie grociki występujące w inwentarzach "niemeńskich" były wytwarzane z miejscowych kredowych krzemieni narzutowych. W analizowanym zestawie wystąpił jeden grocik wykonany z krzemienia turońskiego, co sugeruje, związek z krzemieniarstwem kręgu kultury ceramiki sznurowej. Niemniej w pośredni sposób może być on łączony również z kontekstem "niemeńskim", do którego mógł trafić w wyniku wymiany lub jakichś innych form kontaktów międzykulturowych.

Przy zbiorze liczącym jedynie 18 egzemplarzy jakiekolwiek analizy statystyczne nie mają podstaw. Mimo tak nikłej reprezentacji można jednak wysnuć pewne ogólne wnioski. Przede wszystkim ponad połowę grocików zaklasyfikować należy jako niewątpliwie subneolityczne, co wydaje się prawdopodobne także z uwagi na towarzyszące im materiały ceramiczne. Bez wątpienia za "niemeńskie" można uznać ostrza, które wystąpiły w kolekcjach ze stanowisk: Kulak, pow. siedlecki, Radwanków, pow. otwocki oraz Linin 3, pow. piaseczyński (Tabela VII.2). Nieco inną wymowę taksonomiczną mają grociki nawiązujące do standardów późnoneolitycznych i wczesnobrązowych. Cechuje je pewna doza odmienności, polegającej na niewystępowaniu niektórych rozwiązań technologicznych typowych dla wytwórczości "niemeńskiej". Jednak ich związku z ostatnimi materiałami nie należy na obecnym etapie badań wykluczać (może z wyjątkiem okazu wykonanego z krzemienia turońskiego). Podobnie jest w przypadku trzoneczkowatego grocika z Urli, pow. wołomiński, który odbiega cechami technologicznymi od "niemeńskich" standardów. Zachowując świadomość realnych ograniczeń badawczych, wypływających przede wszystkim z charakteru subneolitycznych stanowisk, a tym samym pochodzących z nich źródeł archeologicznych, wyniki analizy grocików należy przyjąć „za dobrą monetę" i rozwijać kolejne studia nad tym – w naszej opinii – rokującym interesujące rezultaty zagadnieniem. Ta grupa zabytków, poprzez zdefiniowaną formę, wydaje się jedną z ciekawszych kategorii wytworów krzemieniarskich na przestrzeni nie tylko epoki kamienia. Groty strzał stanowią już dziś dobry wyznacznik kulturowy, umożliwiający nie tylko określenia typologiczne, ale naszym zdaniem pozwalający również na prowadzenie analiz wpływów kulturowych.

Bibliografia

Balcer, B., 1983. *Wytwórczość narzędzi krzemiennych w neolicie ziem Polski,* Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.

Bargieł, B., Zakościelna, A., 2005. Stan badań nad neolitem i wczesną epoką brązu na wschodnim Mazowszu i Podlasiu, (w:) M. Dulinicz (red.) *Problemy przeszłości Mazowsza i Podlasia*, t. 3, Warszawa, s. 37-43.

Bieriezanska, Z.,S., 1972. Kultura trzciniecka na Ukrainie, *Archeologia Polski,* t.16, s. 259-307.

Bieriezanska, Z., S.,1982. *Severnaja Ukraina v epochu bronzy,* Kiev.

Borkowski, W., 1987. Neolithic and Early Bronze Age heart-shaped arrow-heads from the Little Poland Upland, (w:) J. K. Kozłowski, S. K. Kozłowski (red.) *Archaeologia Interregionalis*, t. 8, s. 147-181.

Borkowski, W., Kowalewski, M., 1997. Krzemienne groty strzał z epoki brązu z terenów Mazowsza i Podlasia, (w:) J. Lech, D. Piotrowska (red.) *Z badań nad krzemieniarstwem epoki brązu i wczesnej epoki żelaza,* Warszawa, s. 205-216.

Borkowski, W., Kowalewski, M., 2013. Groty strzał z obszaru Mazowsza i Podlasia w kontekście materiałów z epoki brązu, *Studia i materiały do*

badań nad neolitem i wczesną epoką brązu na Mazowszu i Podlasiu, t. 3, s. 67-99.

Borkowski, W., Kowalewski, M., 2016a. Próba uchwycenia zróżnicowania terytorialno-typologicznego w obrębie ostrzy strzał z epoki brązu na Mazowszu północno-wschodnim i Podlasiu, *Studia i materiały do badań nad neolitem i wczesna epoka brązu na Mazowszu i Podlasiu,* t. 6, s. 89-96.

Borkowski, W., Kowalewski, M., 2016b. *Zagadnienie obecności wschodnioeuropejskich wpływów w wytwórczości krzemiennych grotów strzał z wczesnej i środkowej epoki brązu na terenie Mazowsza i Podlasia,* referat „International Conference Antiquities of III-I Mili. B.C. of Belarus and adjacent Territories: New views and interpretations" ,Book of Abstracts, s. 51.

Borkowski, W., Kowalewski, M., 2017. *Problematyka związków Mazowsza i Podlasia z obszarami Niżu Wschodnioeuropejskiego w obszarze wytwórczości krzemiennych grocików strzał z wczesnej i środkowej epoki brązu,* „XIV Warsztaty Krzemieniarskie SKAM. Understanding Lithic Technologies. 26-28. 10. 2017, Warszawa", Book of Abstracts, s. 55.

Borkowski, W., Kowalewski, M., 2019. *Późnoneolityczne i wczesnobrązowe elementy techno-typologiczne w wytwórczości grocików krzemiennych z końcowego etapu rozwoju kultury niemeńskiej na obszarze Niżu Polskiego,* „Przeszłość ma przyszłość! / The Past Has a Future! Konferencja na 100-lecie archeologii w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego (9-13.12.2019 r.)", Book of Abstracts, s. 23.

Borkowski, W., Kowalewski, M., 2020. Late Neolithic and Early Bronze technological and typological elements in the production of flint projectile points in the Neman culture in the Polish Lowland area, Światowit, t. 59, s. 111-120.

Domańska, L., 2013. *Krzemieniarstwo horyzontu klasycznowióreckiego kultury pucharów lejkowatych na Kujawach,* Łódź.

Domaradzka, S., 2012. Materiały ceramiczne kultury niemeńskiej ze stanowiska I w Piankach, gm. Zbójna, województwo podlaskie, *Studia i materiały do badań nad neolitem i wczesną epoką brązu na Mazowszu i Podlasiu,* t. 2,s. 29-48.

Grib, W. W., 2016. Kremnievye nakonečniki strel pozdnego neolita i epohi bronzy v Kameń-Pogost-Zagorodskom mikroregione (Zapadnoe Poles´e): tipologia, technologia i kulturnohronologičeskaâ identifikaciâ, Materyâly pa arhealogii Belarusi, 27,178-198, Minsk.

Januszek, K., Manasterski, D., 2011.*Obozowisko ludności kultury trzcinieckiej z Reguł koło Warszawy, Studia i materiały do badań nad neolitem i wczesną epoką brązu na Mazowszu i Podlasiu,* t. 1, s. 83-129.

Józwiak, B., 2003. *Społeczności subneolitu wschodnioeuropejskiego na Niżu Polskim w międzyrzeczu Odry i Wisły,* Poznań.

Kadrow, S., Machnik, J., 1997. *Kultura mierzanowicka. Chronologia, taksonomia i rozwój przestrzenny,* Kraków.

Kempisty, A., 1989. Kultury paraneolityczne, (w:) J. Kmieciński (red.) *Pradzieje ziem polskich. Od paleolitu do środkowego okresu lateńskiego. Epoka kamienia. Neolit,* t. 1,s. 301-326, Warszawa-Łódź.

Kempisty, E., 1972. Materiały tzw. kultury ceramiki grzebykowo-dołkowej z terenu Mazowsza i Podlasia, *Wiadomości Archeologiczne,* t. 37, s. 411-483.

Kempisty, E., 1973. Kultura ceramiki grzebykowo-dołkowej na Mazowszu i Podlasiu, *Wiadomości Archeologiczne,* t.38 (1), s. 3-76.

Kempisty, E.,1983. Neolityczne kultury strefy leśnej w północnej Polsce, (w:) T. Malinowski (red.) *Problemy epoki kamienia na Pomorzu,* Słupsk, s. 175-199.

Kempisty, E.,1988. Nowe materiały kultur paraneolitycznych na stanowisku 1 w Staczach, woj. suwalskie, *Wiadomości Archeologiczne,* t.49 (1), s. 45-74.

Kempisty, E., Sulgostowska, Z., 1991. *Osadnictwo paleolityczne, mezolityczne i paraneolityczne w rejonie Woźnej Wsi, woj. łomżyńskie,* Warszawa.

Kempisty, E., Więckowska, H., 1983. *Osadnictwo z epoki kamienia i wczesnej epoki brązu na stanowisku 1 w Sośni, woj. łomżyńskie,* Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.

Kowalewski, M.,2016. *Wytwórczość krzemieniarska społeczności „trzcinieckiego kręgu kulturowego" na Niżu Polskim,* Warszawa (wydruk rozprawy doktorskiej przechowywany w Archiwum Wydziału Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego).

Kowalewski, M., 2019a. Grociki krzemienne z wybranych stanowisk kultury niemeńskiej z obszaru Polski, (w:) M. Szmyt, P. Chachlikowski, J. Czebreszuk, M. Ignaczak, P. Makarowicz (red.) *VIR BIMARIS. Od kujawskiego matecznika do stepów nadczarnomorskich. Studia z dziejów międzymorza bałtycko-pontyjskiego ofiarowane Profesorowi Aleksandrowi Kośko,* Poznań, s. 323-333.

Kowalewski, M., 2019b. Historia, stan i perspektywy badań nad krzemieniarstwem społeczności strefy leśnej zasiedlających wschodnią część Niżu Polskiego u schyłku neolitu i w początkach epoki brązu, *Warszawskie Materiały Archeologiczne*, t.15, s. 221-232.

Kruk, K.,1994. Przemysł krzemienny ludności grupy tarnobrzeskiej kultury łużyckiej, *Woliński Informator Muzealny,* t. 1, Wolin.

Kryval´cèvič, M. M., 1998. Idèntyfikacyâ paudnëva-belaruskaga „Tščinca", (w:) A.Kośko, J.,Czebreszuk (red.) *„Trzciniec" – System kulturowy czy interkulturowy proces?,* Poznań, s. 17-31.

Libera, J.,2001. *Krzemienne formy bifacjalne na terenach Polski i Zachodniej Ukrainy (od środkowego neolitu do wczesnej epoki żelaza),* Lublin.

Libera, J.,2005.Z badań nad krzemieniarstwem wczesnej epoki żelaza w dorzeczu Sanu – Podstawy wydzielenia przemysłu Kosińskiego, (w:) S. Czopek (red.) *Problemy kultury Wysockiej,* Rzeszów, s. 121-160.

Libera, J., Zakościelna, A., 2013. Retusz rynienkowaty w eneolicie i wczesnej epoce brązu na ziemiach polskich, *Prace Archeologiczne,* t.66, s. 215-239.

Manasterski, D., 2016. Puchary dzwonowate i ich wpływ na przemiany kulturowe przełomu neolitu i wczesnej epoki brązu w północno-wschodniej Polsce i na Mazowszu w świetle ceramiki naczyniowej, (w:) W. Nowakowski (red.) Światowit *Supplement Series P: Prehistory and Middle Ages,* t. 19, Warszawa.

Manasterski D., Januszek K., 2013. Lokalna społeczność z wczesnej epoki brązu nad dolną Utratą na przykładzie odkrycia z Grądów, gm. Leszno, *Studia i materiały do badań nad neolitem i wczesną epoką brązu na Mazowszu i Podlasiu,* t. 3, s. 25-48.

Maślińska-Marcinkowska, A., 2005. Osadnictwo z neolitu i wczesnej epoki brązu na Nizinie Północnopodlaskiej, (w:) Borkowski W., Zalewski M. (red.) *Rybniki – „Krzemianka". Z badań nad krzemieniarstwem w Polsce północno-wschodniej, Studia nad Gospodarką Surowcami Krzemiennymi w Pradziejach,* t. 5, Warszawa, s. 167-196.

Matuszewska, A., 2011. *Kultura ceramiki sznurowej na Dolnym Nadodrzu,* Poznań.

Mazurek, T.,2005. Osada kultury łużyckiej z przełomu epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Mołodutyniu, stan. 17, pow. Chełm (badania w 2000 i 2001 roku), *Archeologia Polski Środkowowschodniej,* t. 7, s. 77-86.

Tymczak, B.,2008. Bifacjalne zabytki krzemienne z miejscowości Sarnaki, pow. łosicki, *Archeologia Polski Środkowowschodniej,* t. 10, s. 203-205.

Wawrusiewicz, A., Januszek, K., Manasterski, D., 2015. *Obiekty obrzędowe pucharów dzwonowatych z Supraśla. Złożenie darów – przejęcie terenu czy integracja kulturowa?,* Białystok.

Węgrzynowicz, T.,1961. Osadnictwo kultury łużyckiej we wsi Kamionka Nadbużna, pow. Ostrów Mazowiecka, *Materiały Starożytne,* t. 7, s. 165-201.

Węgrzynowicz, T.,1968. Cmentarzysko kultury łużyckiej w Kamionce Nadbużnej, pow. Ostrów Mazowiecka, *Materiały Starożytne,* t. 11, s. 209-248.

Więckowska, H., 1985.Osadnictwo późnopaleolityczne i mezolityczne nad Dolną Narwią, *Polskie badania archeologiczne,* t. 24.

Włodarczak, P., 2006. *Kultura ceramiki sznurowej na Wyżynie Małopolskiej,* Kraków.

Zalewski, M., Wójcik, A., 2016. *VI wieków Mińska Mazowieckiego. Tom I, Archeologia- najdawniejsze dzieje,* Mińsk Mazowiecki.

Summary

Small flint arrowheads from central Mazovian sites

Eighteen small flint arrowheads or their fragments (Table VII.1) were unearthed at seven out of more than 115 sub-Neolithic sites explored in the central Mazovian region. This group of artefacts, due to its defined form, seems one of the most interesting categories of flint objects. Arrowheads are a good cultural indicator, which is not only useful for typological identification, but in our opinion also for analyses of cultural influence.

The analysed group of artefacts consists of various types of points presenting characteristic features of Late Neolithic and Early Bronze Age flint industry. Most of them could be associated with flint industry of sub-Neolithic societies. After analysis of basic features of the forms, the points were divided into four typological groups (Table VII.2) (Kowalewski 2019a, pp. 325-329). The arrowheads that could generally be described as triangular (Figs. VII.1:3,4; VII.2:3,4; VII.3:2,4-8; VII.4:2,4-8) represent the most certain relations with para-Neolithic societies. Eight

specimens of this type, found at three sites (Table VII.2), were identified in the analysed material. Sub-Neolithic arrowheads clearly differ from CWC (Corded Ware culture) and post-CWC ones. Neman culture specimens very often bear pseudo-parallel retouch, regarded as a typically Eneolithic or Early Bronze Age feature (Libera, Zakościelna 2013, p. 217, 225; Kowalewski 2019a, p. 328).

The analysed sub-group includes two triangular arrowheads with notched bases (Figs. VII:1:5; VII.3:3; VII.4:3), which are formally related to artefacts known from the industry of societies belonging to CWC groups, as well as three heart-shaped points (Figs. VII.1:1,2; VII.2:1,2; VII.3:1; VII.4:1), which comply with the standards characteristic of Early Bronze Age flint industry. One of the specimens was regarded as unidentified (Figs. VII.3:9; VII.4:9). Small arrowheads that bear obvious features connected with Late Neolithic and Early Bronze Age traditions have been found at Neman culture sites repeatedly (Kowalewski 2019a, pp. 329-331; 2019b, p. 228; Borkowski, Kowalewski 2020, pp. 117, 118).

The hafted arrowhead from the site of Urle (Figs. VII.1:6; VII.2:5) (Kempisty 1973, p. 31, pl. X: 14; Libera 2001, p. 158; Borkowski, Kowalewski 2013, p. 86, pl. IV: 20) deserves particular attention. In technological terms, this specimen is different from most other Neman points: it was shaped from a flake made by splintering technique, unlike other artefacts, which were made from semi-products by the standard core exploitation. The issue of application of the splintering technique by sub-Neolithic societies remains an open research question. It has long been stressed that analysis of remains of para-Neolithic camps faces a number of difficulties of methodological nature. The multi-cultural character of these sites is the fundamental limitation of this research. In most cases, the sites were occupied at least from the Mesolithic to the fully developed Bronze Age (Balcer 1971, p. 63; Kempisty 1973, p. 13; Kempisty 1988, p. 45; Kempisty, Sulgostowska 1991, p. 54; Szymczak 1995, p. 150,152; Maślińska-Marcinkowska 2005, p. 169; Kowalewski 2019a, p. 324). As a consequence, the widespread presence of artefacts made by splintering technique cannot be conclusively associated with sub-Neolithic flint industry. On the other hand, materials from some Neman culture settlements display only marginal presence of flint artefacts made by this technique (Sulgostowska 1978, p. 195; Kempisty, Więckowska 1983, p. 17,22,34,38,41,62,83,84; Kempisty 1988, p. 54,55,57; Kempisty, Sulgostowska 1991, p. 23,24, 30,36,40).

In terms of the typological features, the analysed small arrowhead from Urle can be classified as a hafted point with straight wings (Borkowski, Kowalewski 2013, p. 86, pl. IV:20). Research on the period spanning from the Late Neolithic to the Early Bronze Age in Mazovia and Podlachia has recently intensified. Results of studies on the role of Bell Beaker culture societies are especially interesting in this context (Wawrusiewicz, Januszek, Manasterski 2015; Manasterski 2016). Excavations at site 6 in Supraśl, where remains associated with this culture were found, brought a discovery of an arrowhead which is typologically close to the specimen from Urle (Wawrusiewicz, Januszek, Manasterski 2015, fig. 86:1; Manasterski 2016, fig. 32:5). However, various forms of hafted points are also known from archaeological materials unearthed at Mazovian and Podlachian Bronze Age sites, associated with Trzciniec Cultural Circle and Lusatian culture societies (Borkowski, Kowalewski 2013, p. 69,70,86, pl. IV: 20; 2016a, pp. 89-92; Kowalewski 2016; 2019a, p. 329, 330). Taking that into consideration, the arrowhead from Urle can be regarded as an example illustrating the complexity of the processes that unfolded in the region of the Polish Plain, leading to emergence of socio-cultural structures of the new epoch.

As far as the raw material is concerned, the group of points classified as para-Neolithic ones is homogeneous. The small arrowheads were made of local erratic chalk flint and it poses no doubt that this is one of the definitive and dominant features of Neman culture flint industry.

At the present stage of research we can assume that the Late Neolithic and Early Bronze Age specimens from the analysed group fit the standard that is characteristic of the typological representation of points unearthed at Neman culture sites. This standard is documented with an increasing amount of data, but its understanding and explanation is a question of the future due to the still insufficient source base.

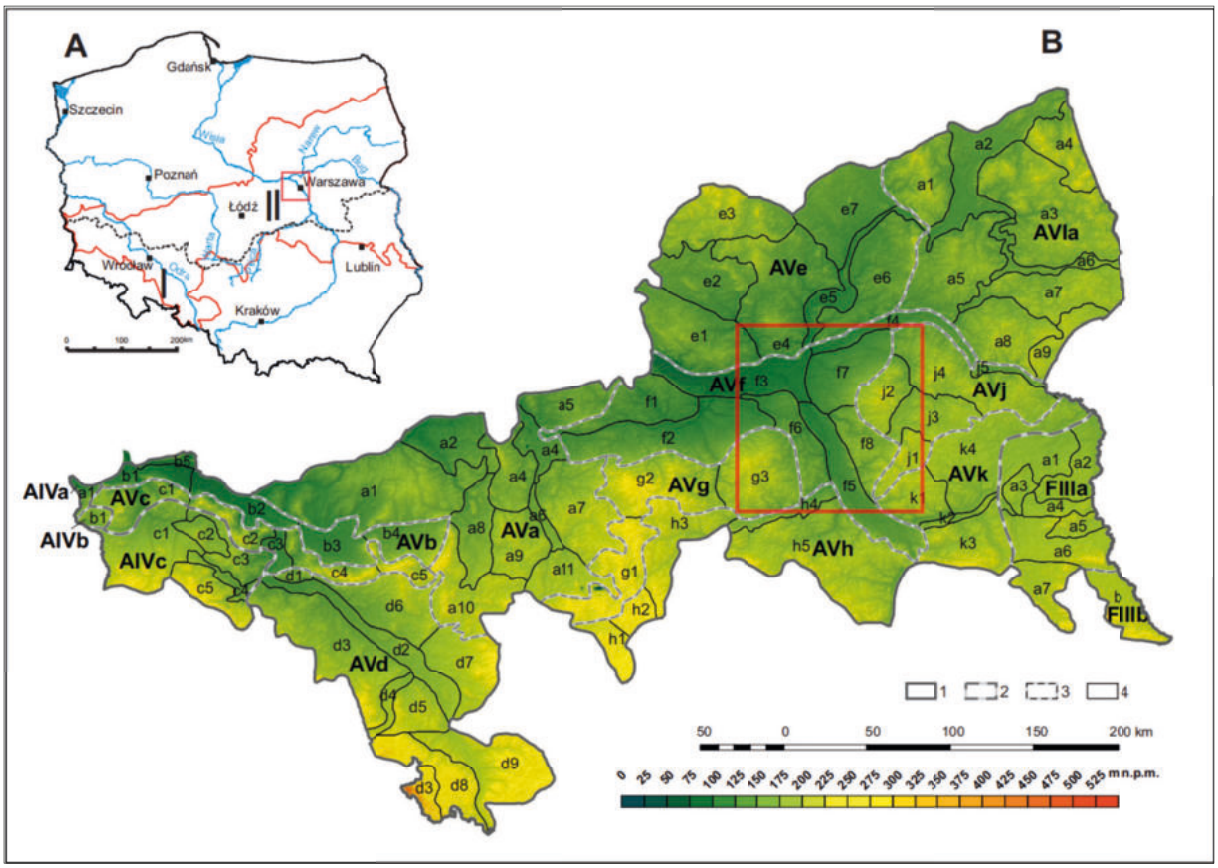
Marcin Frączek

VIII Charakterystyka geograficzna i geomorfologiczna obszaru opracowania

Obszar opracowania znajduje się w centralnej Polsce i obejmuje wschodnią część strefy staroglacjalnej. Zajmuje ona południowy fragment Niżu Polskiego, rozciągając się pomiędzy Wyżynami Polskimi i Masywem Czeskim a południową granicą Pojezierzy Południowobałtyckich i Wschodniobałtyckich (Rdzany i in. 2021). Dwa ostatnie regiony geomorfologiczne są jednocześnie granicą maksymalnego zasięgu zlodowacenia Wisły (Gilewska 1986; 1991) (Ryc. VIII.1). W oparciu o wyżej wymieniony podział na regiony geomorfologiczne, teren badań znajduje się w Niżu Środkowoeuropejskim, podprowincja Nizin Środkowopolskich, makroregion Nizina Środkowomazowiecka (Równina Kutnowska, Równina Łowicko-Błońska, Kotlina Warszawska, Dolina Dolnego Bugu, Dolina Środkowej Wisły, Równina Warszawska, Równina Wołomińska, Równina Garwolińska) (Ryc. VIII.1). Podobny podział na regiony fizycznogeograficzne występuje w opracowaniu Jerzego Kondrackiego (2002), z wyraźną różnicą w przebiegu granic pomiędzy poszczególnymi jednostkami (Ryc. VIII.2.C,D). Większość z opisywanych stanowisk archeologicznych znajduje się w prowincji Niżu Środkowoeuropejskiego, podprowincji Nizin Środkowopolskich, makroregionie Nizina Środkowomazowiecka, mezoregionach Kotlina Warszawska, Równina Warszawska, Dolina Środkowej Wisły, Równina Garwolińska i Równina Wołomińska (Ryc. VIII.2.D). Podział J. Kondrackiego jest zbieżny z nowym podziałem w pracy Jerzego Solona i in. (2018) (Ryc. VIII.2.A,B).

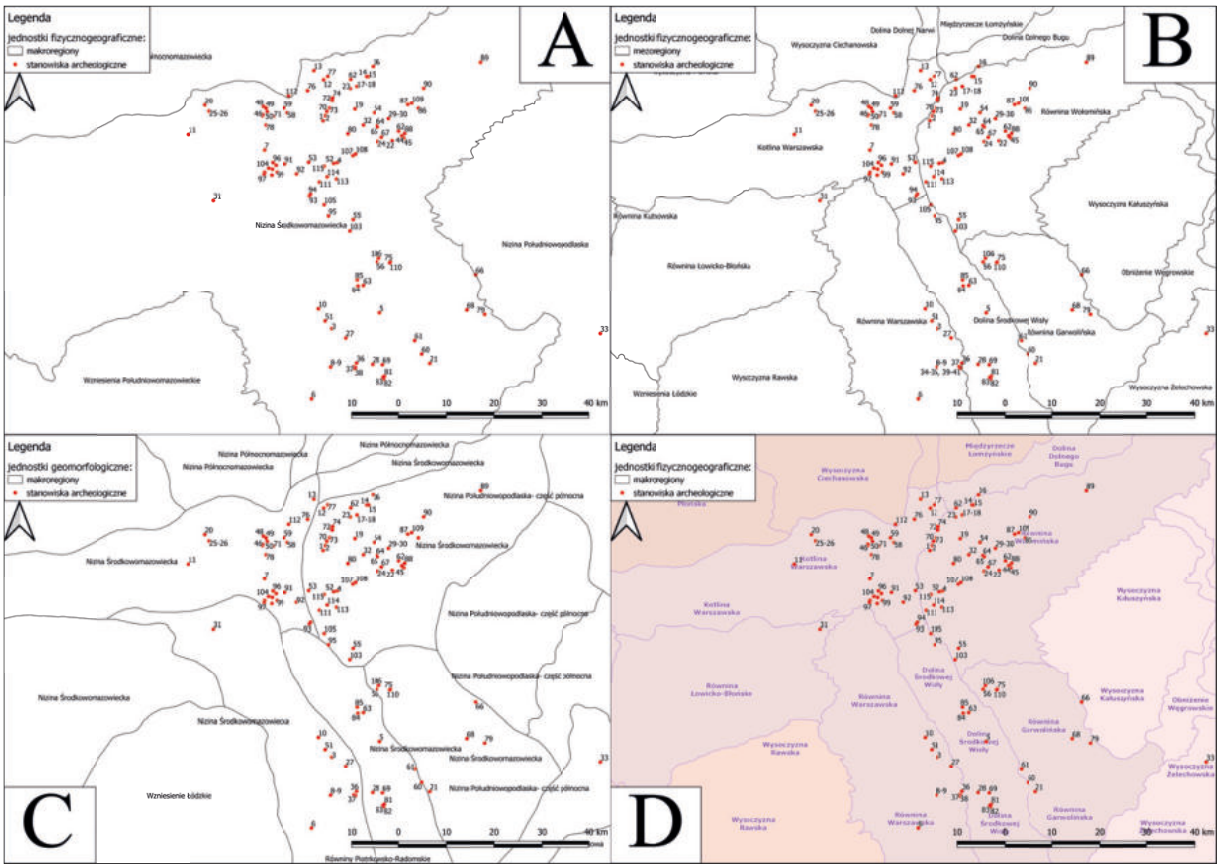
Krajobraz strefy staroglacjalnej został ukształtowany przez lądolody przed interglacjałem eemskim (Riss/Würm, substadium MIS 5e, pomiędzy 132–115 tys. lat temu) (Rdzany i in. 2021). Na współczesną rzeźbę tego obszaru wpływ miały także osady i formy, na które ostatni lądolód nałożył względnie cienką pokrywę osadów bezpośredniej i pośredniej akumulacji w pobliżu linii maksymalnego zasięgu, np. Wał Zielonogórski (Bartkowski 1969), a także sandry ostatniego zlodowacenia, wnikające zatokami nawet na kilkadziesiąt kilometrów na południe od maksymalnego zasięgu lądolodu vistuliańskiego, m.in. na Równinie Kurpiowskiej na północ od opisywanego obszaru (Rdzany i in. 2021). Powierzchnia terenu strefy staroglacjalnej pochyla się łagodnie na północ od granicy pasa wyżynnego, gdzie miejscami dochodzi do 300 m n.p.m., osiągając w dolinie Wisły koło Płocka 57 m n.p.m. Charakterystycznym elementem krajobrazu tego terenu są tzw. wysoczyzny bezjeziorne lub też tereny o niskiej jeziorności, zarówno płaskie, faliste, jak i pagórkowate (Rdzany i in. 2021). Z punktu widzenia stopnia przetrwania pierwotnych cech rzeźby glacjalnej Niziny Środkowo- i Północnomazowiecka oraz Północnopodlaska (Gilewska 1991; Gilewska, Klimek 1997) uważane są za teren o cechach przejściowych między obszarem staro- i młodoglacjalnym (Gilewska 1991), który niekiedy jest wyodrębniany jako trzeci, najmłodszy pas morfologiczny.

Na obszarze tym wyróżnić można kilka zespołów form polodowcowych, głównie moren czołowych, które wiązano z deglacjacją frontalną, na skutek powolnego topnienia lądolodu od czoła-przodu (Różycki 1972), lub uznawano w przewadze za kemy i skutki deglacjacji arealnej – topnienia powierzchni lądolodu-od góry (Mojski 2005). W starszej literaturze pochodzenie tych form przypisywano postwarciańskim stadiałom (Gilewska, Klimek 1997): północnomazowieckiemu/wkry (ok. 165–155 tys. lat temu) i mławskiemu (ok. 145–130 tys. lat temu) (za Rdzany 2009). Z uwagi na brak dowodów na ocieplenie pomiędzy piętrem warty a interglacjałem eemskim, wiek tego pasa należałoby określać jako schyłkowowarciański (Mojski 2005). Powszechnie przyjmuje się, że glacjalne rysy rzeźby strefy staroglacjalnej ukształtowały się pod wpływem zlodowaceń w piętrach MIS 8 i MIS 6, które wiązano z okresem około 310–130 ka BP (m.in. Mojski 1991; Marks i in. 2016), a ostatnio – 374–130 ka BP (Marks i in. 2019). Część północna, bardziej urozmaicona, niezależnie od dyskusji nad rangą nasunięć na północnym Mazowszu i Podlasiu, łączona jest z piętrem MIS 6 (300–130 ka BP) (Marks i in. 2019). Więcej wątpliwości budzi słabiej urozmaicony, choć wyżej położony pas południowy strefy staroglacjalnej, który najczęściej jest przypisywany maksymalnemu zasięgowi zlodowaceń środkowopolskich (Rdzany i in. 2021).

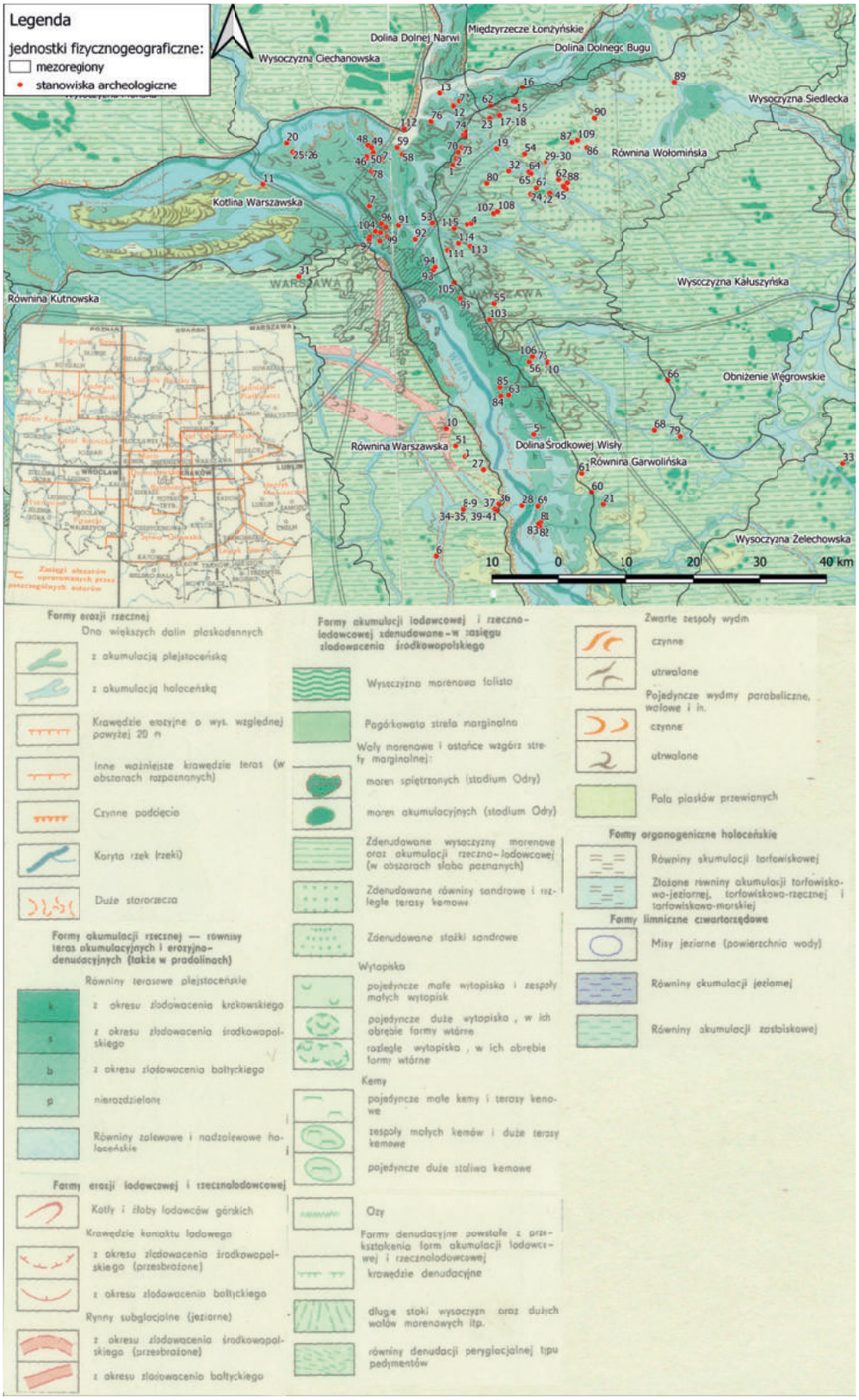
Ryc. VIII.1. Położenie, zróżnicowanie rzeźby i podział strefy staroglacjalnej Niżu Polskiego na pasy morfogenetyczne oraz regiony geomorfologiczne wg S. Gilewska (1986; 1991), Z. Rdzany i in. (2021) wraz z zaznaczonym obszarem opracowania. Legenda: pasy morfogenetyczne (A): południowy pas odrzański (I), północny pas warciański (II). Makroregiony i mezoregiony w podprowincjach Niżu staroglacjalnego (B): granica strefy staroglacjalnej (1), granice podprowincji (2), granice makroregionów (3), granice mezoregionów (4). Niż Środkowoeuropejski (A), podprowincja Nizin Środkowopolskich (AV): makroregion Nizina Północnomazowiecka (AVe), Wysoczyzna Płońska (e1), Równina Raciąska (e2), Wzniesienia Mławskie (e3), Wysoczyzna Ciechanowska (e4), Dolina Dolnej Narwi (e5), Wysoczyzna Łomżyńska (e6), Równina Kurpiowska (e7); makroregion Nizina Środkowomazowiecka (AVf), Równina Kutnowska (f1), Równina Łowicko-Błońska (f2), Kotlina Warszawska (f3), Dolina Dolnego Bugu (f4), Dolina Środkowej Wisły (f5), Równina Warszawska (f6), Równina Wołomińska (f7), Równina Garwolińska (f8); makroregion Wzniesienia Łódzkie (AVg), Wysoczyzna Bełchatowska (g1), Wysoczyzna Łódzka (g2), Wysoczyzna Rawska (g3); makroregion Równiny Piotrkowsko-Radomskie (AVh), Kotlina Łęgowa (h1), Wzgórza Radomszczańskie (h2), Równina Piotrkowska (h3), Dolina Dolnej Pilicy (h4), Równina Radomska (h5); makroregion Nizina Południowopodlaska – część północna (AVj), Wysoczyzna Żelechowska Północna (j1), Wysoczyzna Kałuszyńska (j2), Obniżenie Węgrowskie (j3), Wysoczyzna Siedlecka (j4), Podlaski Przełom Bugu (j5); makroregion Nizina Południowopodlaska – część południowa (AVk), Wysoczyzna Żelechowska (k1), Pradolina Wieprza (k2), Wysoczyzna Lubartowska (k3), Równina Łukowska (k4)

Fig. VIII.1. Location, variation of the terrain and division of the old glacial zone of the Polish Lowlands into morphogenetic and geomorphological regions acc. S. Gilewska (1986; 1991), Z. Rdzany et al. (2021). Legend: morphogenetic regions (A): southern Oder (I), northern Warta II. Macroregions and meso-regions in the provinces of the old glacial lowland (B): border of the old glacial zone (1), borders of the subprovinces (2), borders of macroregions (3); borders of mesoregions (4). Central European Lowland (A), subprovince of the Central Poland Lowlands (AV): macroregion of the North Mazovian Lowland (AVe), Płońsk Heights (e1), Raciąż Plain (e2), Mława Hills (e3), Ciechanów Heights (e4), Lower Narew River Valley (e5), Łomża Upland (e6), Kurpie Plain (e7); macroregion of the Central Mazovian Lowland (AVf), Kutno Plain (f1), Łowicz-Błonie Plain (f2), Warsaw Basin (f3), Lower Bug River Valley (f4), Middle Vistula River Valley (f5), Warsaw Plain (f6), Wołomin Plain (f7), Garwolin Plain (f8); macroregion of Łódź Hills (Avg), Bełchatów Heights (g1), Łódź Hills (g2), Rawa Heights (g3); macroregion of Piotrków-Radom Plains (AVh), Łęg Basin (h1), Radomsko Hills (h2), Piotrków Plain (h3), Lower Pilica River Valley (h4), Radom Plain (h5); macroregion of the Southern Podlasie Lowland – northern part (AVj), North Żelechów Heights (j1), Kałuszyn Heights (j2), Węgrów Depression (j3), Siedlce Heights (j4), Podlasie Gap of the Bug River(j5); macroregion of the Southern Podlasie Lowland – southern part (AVk), Żelechów Heights (k1), Wieprz Ice Marginal Valley (k1), Lubartów Heights (k1), Łuków Plain(k1)

Ryc. VIII.2. Położenie stanowisk archeologicznych na tle: jednostek fizycznogeograficznych wg J. Solon i in. 2018 (A, B); jednostek fizycznogeograficznych wg J. Kondracki (2002) (C); regionów geomorfologicznych wg S. Gilewska 1986 (D)
Fig. VIII.2. Location of the study area on the background of: physiographic units acc. J. Solon et al. 2018 (A, B); physiographic units acc. J. Kondracki (2002) (C); geomorphological regions acc. S. Gilewska (1986) (D)

Rzeźba opisywanej strefy, choć kształtowała się w ogólnych zarysach pod dominującym wpływem procesów glacigenicznych od piętra MIS 8 do MIS 6, uległa także oddziaływaniu innych środowisk morfogenetycznych w stopniu większym niż strefa młodoglacjalna (Rdzany i in. 2021). Od połowy ubiegłego wieku naukowcy podkreślają rolę procesów peryglacjalnych w transformacji rzeźby glacjalnej i osadów przypowierzchniowych. Procesy te były aktywne we wszystkich okresach zimnych, jednakże najwyraźniej zaznaczyły się w vistulianie (od MIS 5d do MIS 2), a w jego obrębie, szczególnie w okresie największego rozwinięcia lądolodu, zlodowacenia Wisły i później – aż po fazę młodszego dryasu (Goździk 1987; Dzieduszyńska 2013). Współczesne procesy rzeźbotwórcze w strefie staroglacjalnej są uaktywniane i działają pod wpływem wielu czynników przyrodniczych: geologiczno-geomorfologicznych, klimatyczno-hydrologicznych, glebowych oraz związanych ze światem organicznym. Rola tych czynników i ich znaczenie zmieniały się w czasie i przestrzeni (Rdzany i in. 2021). W świetle badań nad czynnikami rzeźbotwórczymi obszar staroglacjalny zachowuje wiele elementów zapisanych w cechach starszych pięter strukturalnych, czego doskonałym przykładem jest zarys nizin mazowieckich, odzwierciedlający układ strukturalny niecki warszawskiej jako elementu niecki brzeżnej (Rdzany i in. 2021). Charakterystyczną cechą jest złagodzenie zarysów form rzeźby strefy staroglacjalnej, co jest czytelniejsze niż w sąsiednich pasach morfologicznych i przypisywane w dużej mierze denudacji peryglacjalnej (Dylik 1953). W oparciu o szereg opracowań Jan Dylik prezentuje pogląd, że obecne formy wypukłe są niewielkimi fragmentami (kadłubowymi ostańcami) form glacigenicznych ze starszych zlodowaceń, a rozległe płaskie i faliste powierzchnie stanowią powierzchnie zrównań w środowisku peryglacjalnym (Rdzany i in. 2021). W późniejszych latach pojawiły się prace wskazujące na przetrwanie form glacigenicznych

Ryc. VIII.3. Fragment Przeglądowej Mapy Geomorfologicznej Polski w skali 1:500 000 Arkusz Gdańsk (Domosławska-Baraniecka i in. 1980a), Arkusz Kraków (Domosławska-Baraniecka i in. 1980b), Arkusz Lublin (Gilewska i in. 1980), Arkusz Warszawa (Maruszczak i in. 1980)

Fig. VIII.3. Fragment of the Geomorphological Map of Poland, scale 1:500000, Gdańsk sheet (Domosławska-Baraniecka et al. 1980a), Kraków sheet (Domosławska-Baraniecka et al. 1980b), Lublin sheet (Gilewska et al. 1980), Warszawa sheet (Maruszczak et al. 1980)

w strefie staroglacjalnej w niewiele zmienionym stanie do dziś. W szczególności udowodnienie istnienia niezniszczonych przez denudację dużych zespołów kemów pozwoliło na rekonstrukcję przebiegu deglacjacji arealnej w kilku częściach strefy staroglacjalnej (m.in. Klajnert 1966; 1978; Klatkowa 1972). Obie te koncepcje nie wykluczają się wzajemnie. Mimo że poglądy o silnym zdenudowaniu peryglacjalnym strefy staroglacjalnej są starsze od koncepcji wyjaśniających mniejsze urozmaicenie rzeźby innymi przyczynami, w literaturze utrzymują się nadal obydwa stanowiska (Rdzany i in. 2021). Występowanie i dynamika współczesnych procesów rzeźbotwórczych, zwłaszcza stokowych, w znacznej mierze zależy od obecnego ukształtowania terenu, w szczególności od nachylenia, długości i kształtu stoków (są tereny, gdzie spłukiwanie stwierdzono już przy nachyleniu w granicach 0–2°) (Rdzany i in. 2021). Spośród czynników zewnętrznych zmienności powierzchni ziemi w strefie staroglacjalnej, istotny i wielostronny wpływ na rzeźbę terenu mają warunki klimatyczne. Obszar ten znajduje się pod wpływem oddziaływania klimatu umiarkowanego ciepłego o cechach przejściowych między morskim a kontynentalnym. W przebieg holoceńskiego cyklu umiarkowanego włączył się człowiek, a jego rola jako czynnika morfotwórczego była wyraźnie rosnąca, szczególnie w ciągu ostatnich dwóch stuleci (Rdzany i in. 2021). Ważnym antropogenicznym elementem środowiska, wpływającym na zasięg i dynamikę procesów morfogenetycznych, przede wszystkim procesów stokowych i eolicznych, jest zabudowa terenu. W jej zasięgu procesy te ulegają całkowitemu wyhamowaniu lub zmieniają swoją dynamikę. Jej znaczenie jest tym większe, z im bardziej urozmaiconym obszarem mamy do czynienia. Większe koncentracje terenów zabudowanych występują na obszarach metropolitalnych (Rdzany i in. 2021). Najlepszym tego przykładem jest mezoregion Kotliny Warszawskiej, gdzie udział obszarów zabudowanych wynosi 20–35% powierzchni (Rdzany i in. 2021). Obszar staroglacjalny jest elementem tzw. Europejskiego Pasa Piaszczystego (Koster 1988), który charakteryzuje się licznymi zespołami wydm i pokryw eolicznych, uformowanych w późnym vistulianie (ok. 16–11 tyś lat. temu). Zajmują one głównie tereny dolin rzecznych i niżej położone wysoczyzny (m.in. Manikowska 1985) (Ryc. VIII.3).

Wydmy w tym pasie uaktywniały się w suchych fazach holocenu w sposób naturalny, wskutek zmian klimatu, pożarów, niekiedy działalności rzek czy też pod wpływem działalności człowieka. W subatlantyku do głównych przyczyn uruchamiania wydm i intensyfikacji procesów eolicznych należałoby dodać czynnik antropogeniczny. Przyczyniły się do tego postęp w odlesianiu czy eksploatacja piasku, co zostało stwierdzone m.in. w dorzeczu Wkry czy w międzyrzeczu Wisły i Bugu (za Rdzany i in. 2021). W kontekście obszaru badań i występowania na nim stanowisk archeologicznych opisywanych w niniejszym opracowaniu tego typu formy eoliczne stają się wyjątkowo interesujące. W oparciu o szereg arkuszy Szczegółowej Mapy Geologicznej Polski w skali 1:50 000 formy te to piaski eoliczne i piaski eoliczne w wydmach występujące w najbliższym sąsiedztwie piasków i żwirów rzecznych terasów nadzalewowych ze zlodowacenia Wisły (5–15 m nad poziomem rzeki). Z geomorfologicnego punktu widzenia formy te są przejawem akumulacji rzecznej i utworzyły równiny terasowe plejstoceńskie z okresu zlodowacenia bałtyckiego (zlodowacenie Wisły), na których występują zwarte zespoły oraz pojedyncze utrwalone wydmy paraboliczne (Ryc. VIII.3). Tego typu sytuacja geologiczna i geomorfologiczna ma miejsce w Dolinie Środkowej Wisły, w Kotlinie Warszawskiej oraz na granicy pomiędzy Równiną Wołomińską a Kotliną Warszawską (Ryc. VIII.2,3) i świadczy o zwydmianiu form fluwialnych oraz o ich utrwaleniu w późnym vistulianie i wczesnym holocenie.

Przedstawione powyżej, wybrane elementy środowiska geograficznego obszaru badań będą podstawą do rozważań poświęconych lokalizacji poszczególnych stanowisk z perspektywy paleogeograficznej, tj. w oparciu o cechy wspólne rzeźby terenu, przeważające formy oraz utwory geologiczne, jak również stosunki pomiędzy nimi zachodzące (por. Rozdz. IX).

Bibliografia

Bartkowski, T., 1969. Deglacjacja strefowa deglacjacją normalną na obszarach niżowych (na wybranych przykładach z Polski zachodniej i północnej), *Badania Fizjograficzne nad Polską Zachodnią*, t. 23 (seria A), s. 7-34.

Dylik, J., 1953. O peryglacjalnym charakterze rzeźby środkowej Polski, *Acta Geographica Universitatis Lodziensis,* t. 4, s. 1-109.

Domosławska-Baraniecka, M., Mojski, J.E., Roszko, L., 1980a. Przeglądowa mapa geomorfologiczna Polski w skali 1: 500 000, (w:) L. Roszko (red.) *Arkusz Gdańsk*, Warszawa.

Domosławska-Baraniecka, M., Gilewska, S., Mojski, J.E., Rotnicki, K., Starkel, L., 1980b. Przeglądowa mapa geomorfologiczna Polski w skali 1: 500 000, (w:) L. Roszko., L. Starkel (red.) *Arkusz Kraków*, Warszawa.

Gilewska, S., 1986. Podział Polski na jednostki geomorfologiczne, *Przegląd Geograficzny,* t. 58 (1-2), s. 16-40.

Gilewska, S., 1991. Rzeźba, (w:) L. Starkel (red.) *Geografia Polski. Środowisko przyrodnicze,* Warszawa, s. 243-288.

Gilewska, S., Klimek, M., 1997. Pochodzenie i wiek rzeźby, (w:) *Atlas Rzeczypospolitej Polskiej,* mapa 23.2, Warszawa.

Gilewska, S., Maruszczak, H., Mojski, J.E., Starkel, L., 1980. Przeglądowa mapa geomorfologiczna Polski w skali 1: 500 000, (w:) S. Gilewska, L. Starkel (red.) *Arkusz Lublin*, Warszawa.

Goździk, J., 1987. Osady i struktury peryglacjalne w klasyfikacji stratygraficznej czwartorzędu Polski, *Geological Quarterly*, t. 31 (1), s. 175-184.

Kondracki, J., 2002. *Geografia regionalna Polski,* Warszawa.

Klajnert, Z., 1966. Geneza Wzgórz Domaniewickich i uwagi o sposobie zaniku lodowca środkowopolskiego, *Acta Geographica Lodziensia*, t. 23, s. 1-134.

Klajnert, Z., 1978. Zanik lodowca warciańskiego na Wysoczyźnie Skierniewickiej i jej północnym przedpolu, *Acta Geographica Lodziensia*, t. 38, s. 1-149.

Klatkowa, H., 1972. Paleogeografia Wyżyny Łódzkiej i obszarów sąsiednich podczas zlodowacenia warciańskiego, *Acta Geographica Lodziensia*, t. 28, s. 1-220.

Koster, E.A., 1988. Ancient and modern cold-climate aeolian sand deposition: a review, *Journal of Quaternary Science*, t. 3 (1), s. 69 83.

Manikowska, B., 1985. O glebach kopalnych, stratygrafii i litologii wydm Polski środkowej, *Acta Geographica Lodziensia*, t. 52, s. 1-137.

Marks, L., Dzierżek, J., Janiszewski, R., Kaczorowski, J., Lindner, L., Majecka, A., Makos, M., Szymanek, M., Tołoczko-Pasek, A., Woronko, B., 2016. Quaternary stratigraphy and palaeogeography of Poland, *Acta Geologica Polonica*, t. 66 (3), s. 403-427.

Maruszczak, H., Mojski, J.E., Pietkiewicz, S., 1980. Przeglądowa mapa geomorfologiczna Polski w skali 1: 500 000, (w:) J. E Mojski (red.) *Arkusz Warszawa,* Warszawa.

Mojski, J.E., 1991. Czwartorzędowy rytm zmian środowiska, (w:) L. Starkel (red.), *Geografia Polski. Środowisko przyrodnicze,* Warszawa, s. 67-80.

Mojski, J.E., 2005. *Ziemie polskie w czwartorzędzie. Zarys morfogenezy,* Warszawa.

Rdzany, Z., 2009. *Rekonstrukcja przebiegu zlodowacenia warty w regionie łódzkim,* Łódź, s. 310.

Rdzany, Z., Kasprzak, M., Okupny, D., Szmidt, A., 2021. Współczesne przemiany rzeźby strefy staroglacjalnej Niżu Polskiego, (w:) A. Kostrzewski, K. Krzemień, P. Migoń, L. Starkel, M. Winowski, Z. Zwoliński (red.) *Współczesne przemiany rzeźby Polski,* Poznań, s. 415-482.

Różycki, S.Z., 1972. *Plejstocen Polski środkowej na tle przeszłości w górnym trzeciorzędzie,* Warszawa.

Solon, J., Borzyszkowski, J., Bidłasik, M., Richling A., Badora, K., Balon, J., Brzezińska-Wójcik, T., Chabudziński, Ł., Dobrowolski, R., Grzegorczyk I., Jodłowski M., Kistowski M., Kot, R., Krąż, P., Lechnio, J., Macias, A., Majchrowska, A., Malinowska E., Migoń, P., Myga-Piątek, U., Nita, J., Papińska, E., Rodzik, J., Strzyż, M., Terpiłowski, S., Ziaja, W., 2018. Physico-geographical mesoregions of Poland: Verification and adjustment of boundaries on the basis of contemporary spatial data, *Geographia Polonica*, t. 91 (2), s. 143-170.

Summary

Geographic and geomorphological description of the analysed region

The analysed region is situated in central Poland and includes the eastern part of the old glacial zone. This zone is located in the southern portion of the Polish Lowlands, spreading between the Polish Uplands, the Czech Massif and the southern border of the Southern Baltic and Eastern Baltic Lake Districts[1] (Rdzany et al. 2021). The latter two geomorphological regions are also the border of the maximum of the Vistulian (Weichselian) glaciation (Gilewska 1986, 1991) (Fig. VIII.1). Most of the analysed archaeological sites are situated in the province of the Central European Lowland, subprovince of Central Poland Lowlands, macroregion of the Central Mazovian Lowland, and mesoregions of Warsaw Basin, Warsaw Plain, Middle Vistula River Valley, Garwolin Plain and Wołomin Plain (Fig. VIII.2D). These land divisions, together with the course of region boundaries, comply with the new division acc. Solon et al. 2018 (Fig. VIII.2A, B).

The landscape of the old glacial zone was shaped by ice sheets before the Eemian interglacial period (Riss/Würm, substadium MIS 5e, between 132 and 115 kya) (Rdzany et al. 2021). The modern terrain of this area was also influenced by the sediments and forms that the last ice sheet covered in the Last Glacial Maximum. A relatively thin layer of sediments of direct and indirect accumulation was deposited near the line of the maximum range (Bartkowski 1969). Uplands without lakes or areas with low coverage by lakes (flat, irregular or with hills) are a characteristic element of the landscape in this region (Rdzany et al. 2021).

It is generally assumed that the glacial features of the terrain in the old glacial zone were shaped under the influence of glaciation at levels MIS 8 and MIS 6, that is, 374–130 kya (Marks et al 2019).

The terrain of the zone, although it was generally shaped under a dominant influence of glaciogenic processes, was also modified by the activity of other morphogenetic environments. The role of periglacial processes in the transformation of the glacial landscape and subsurface sediments must be particularly emphasized. Current terrain-forming processes in the old glacial zone are activated and influenced by many natural factors: geological-geomorphological and climate-hydrological ones, as well as those connected with soil and organic components. The roles of these factors and their significance changed in time and space (Rdzany et al. 2021).

The old glacial zone is an element of the so-called European Sand Belt (Koster 1988), which is characterized by many groups of dunes and aeolian forms that emerged in the Late Vistulian (approx. 16–11 kya). They mainly occupy the areas of river valleys and uplands situated at relatively low altitudes (e. g. Manikowska 1985) (Fig. VIII.3).

The dunes in this belt became naturally active in dry phases of the Holocene as a consequence of climate change, fires, and sometimes fluvial activity as well as human activity. In the Subatlantic the main causes of dune activation and intensification of aeolian processes would involve anthropogenic factors (deforestation, sand sourcing).

From the point of view of archaeology, the dunes become exceptionally interesting. According to several sheets of the Detailed Geological Map of Poland, scale 1:50000, these forms are aeolian sands and aeolian dune sands situated in the closest proximity of fluvial sands and gravels of river terraces shaped by the Vistulian glaciation (5–15 m above the river level). From the geomorphological perspective, these forms are a demonstration of fluvial accumulation and they shaped the Pleistocene terrace plains dating to the time of the Baltic glaciation, which accommodate isolated permanent parabolic dunes and their groups (Fig. VIII.3). This geological and geomorphological situation is manifested in the Middle Vistula River Valley, Warsaw Basin and at the border of the Wołomin Plain and Warsaw Basin (Figs VIII.2, VIII.3). It reflects the phenomenon of dune formation from fluvial forms and their consolidation in the Late Vistulian and Early Holocene. The archaeological sites situated in the Wołomin Plain are located at clearly marked borders between denudated uplands of fluvioglacial accumulation moraines or denudated outwash plains and plains with glacier-dammed lakes (Fig. VIII.3). Isolated parabolic dunes and their groups (Fig. VIII.3) can be found in this mesoregion on the plains with glacier-dammed lakes adjacent to the terraces of the Vistula and Bug Rivers. Some archaeological sites are situated outside such areas. The common

[1] The names of geomorphological divisions acc. Solon et al. 2018 are used in this work and may vary from generally used terms.

feature of their distribution is the proximity of Pleistocene river valleys of higher and lower orders (tributaries of the Vistula and Bug Rivers). This is exemplified by the sites located in the Garwolin Plain and in the central part of the Wołomin Plain (Fig. VIII.3).

Adam Wawrusiewicz, Marcin Frączek, Paweł Dziechciarz, Michał Przeździecki

IX Wybrane aspekty osadnictwa subneolitycznego na obszarze środkowego Mazowsza

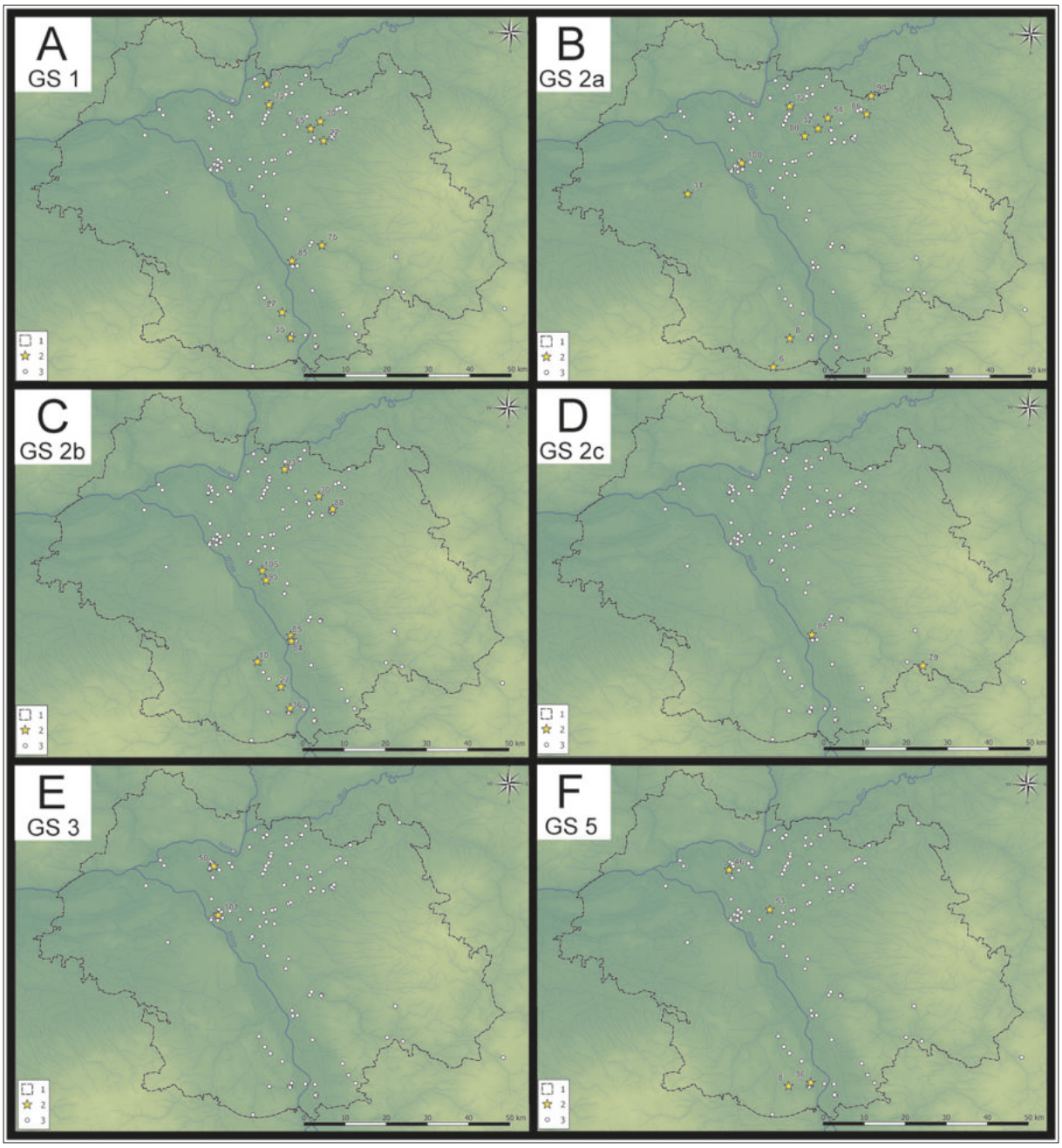
Do dziś najpełniejsze zobrazowanie osadnictwa subneolitycznego na środkowym Mazowszu zawdzięczamy Elżbiecie Kempisty (1972, s. 414), która na początku lat 70. ubiegłego wieku skartowała zarówno całość znanych ówcześnie stanowisk, jak też dokonała odrębnych opracowań uwzględniających kontekst przestrzenny znalezisk łączonych z kulturą niemeńską oraz ceramiką typu linińskiego (Kempisty 1973, s. 57,60). Dopiero na prologu drugiej dekady XXI w. Bartosz Józwiak i Sylwia Domaradzka podjęli próbę bardziej szczegółowych studiów w tym zakresie, prowadzonych jednak z szerszej perspektywy, tj. Polski północno-wschodniej (Józwiak, Domaradzka 2011). W schematycznych zestawieniach ujęli oni zarówno całość identyfikowanych ceramicznie źródeł „klasycznej" kultury niemeńskiej (Józwiak, Domaradzka 2011, ryc. 5), jak też poszczególnych materiałów o cechach synkretycznych opisywanych w ramach tzw. horyzontów linińskich (Józwiak, Domaradzka 2011, ryc. 6-4), wyróżnionych na podstawie atrybutów zdefiniowanych przez B. Józwiaka (2003). Analizując wyniki tych badań, uwagę zwraca przede wszystkim znacznie większa liczba stanowisk łączonych z „klasyczną" kulturą niemeńską, aniżeli wynikałoby to z zestawień E. Kempisty. Zbliżony poziom zagęszczenia śladów osadniczych zaobserwowano dopiero na schyłkowym etapie funkcjonowania interesujących nas ugrupowań, który manifestowałby się ceramiką horyzontu linińskiego 4, łączoną już z prologiem epoki brązu (Józwiak, Domaradzka 2011, ryc. 9). Wcześniejsze etapy transformacji kulturowej, czytelne poprzez aplikacje elementów wytwórczości ceramicznej późnoneolitycznych ugrupowań kultury pucharów lejkowatych, amfor kulistych, czy ceramiki sznurowej, identyfikowano już znacznie rzadziej. Widoczna jest jednak tendencja ich wzrostu.

Przedstawione w niniejszej publikacji komplementarne rezultaty badań źródeł ceramicznych i krzemiennych (por. Rozdz. III; IV; VI) dają podstawy do weryfikacji zarysowanego obrazu i uzupełnienia w zakresie wybranych elementów środowiskowych uwarunkowań osadnictwa subneolitycznego na środkowym Mazowszu (por. Rozdz. VIII). Zarówno liczba udokumentowanych punktów osadniczych, jak i ich charakterystyka, czytelna przede wszystkim poprzez wewnętrzne zróżnicowanie ceramiki, pewnych atrybutów wytwórczości krzemieniarskiej oraz preferencji osadniczych stwarza możliwość uchwycenia ewentualnych prawidłowości. Ma to szczególną wagę zwłaszcza w kontekście długiego czasu trwania zjawiska tutejszego subneolitu, obejmującego niemal cały okres neolitu aż po początek epoki brązu – od V do przełomu III/II tys. p.n.e.

xxx

W wymiarze obserwacji przestrzennych zdecydowanie najbardziej perspektywiczna wydaje się dyspersja poszczególnych stylistyk ceramicznych, które są obecnie najczulszym chronologicznie i najbardziej wyrazistym identyfikatorem kultury materialnej ugrupowań subneolitycznych. Analizę oparto na zestawieniach kartograficznych wykonanych odrębnie dla każdej z wyróżnionych grup stylistycznych (GS) omówionych szczegółowo w Rozdziale IV. Lokalizację poszczególnych stanowisk określono wykorzystując zestaw narzędzi i oprogramowania Geograficznych Systemów Informacji (GIS). Poszczególnym punktom, odpowiadającym przybliżonej, domniemanej lub rekonstruowanej (na podstawie dokumentacji archiwalnej) lokalizacji stanowisk, nadano wartości określające obecność konkretnych form ceramicznych lub ornamentów definiujących wydzielone konstrukty taksonomiczne – grupy/podgrupy stylistyczne (GS 1–6).

Ślady osadnicze identyfikowane z wczesnosubneolitycznymi ugrupowaniami wytwarzającymi specyficzne naczynia ostrodenne typu Sokołówek, określane w ramach grupy stylistycznej 1 (GS1), są relatywnie nieliczne. Sam fakt nie powinien dziwić, bowiem jest to tendencja ogólnie zbieżna względem zarówno obszarów ościennych (por. Wawrusiewicz 2013, s. 10), jak i szerszej przestrzennie ekumeny ugrupowań subneolitycznych Europy Wschodniej (Mazurkievich, Dolbunova 2012 s. 147–148). Fragmenty naczyń „sokołówieckich", najczęściej dokumentowane poprzez ułamki pojedynczych pojemników, odnotowano w strukturze dziewięciu analizowanych kolekcji. Analiza ich lokalizacji

Ryc. IX.1. Stanowiska subneolityczne w elementami naczyń typu Sokołówek – GS1 (A); "klasycznej" kultury niemeńskiej – GS 2a (B); GS 2b (C); GS 2c (D); GS 3 (E) oraz pojemników o cechach GS 5 (F). Legenda: zasięg opracowania (1); lokalizacja stanowisk odpowiadających danej stylistyce (2); pozostałe stanowiska ujęte w opracowaniu (3). Numeracja stanowisk odpowiada oznaczeniom na mapie zbiorczej (Rozdz. III)

Fig. IX.1. Sub-Neolithic sites with elements of pottery vessels: of Sokołówek type – SG1 (A); of the "classical" Neman culture – SG 2a (B); SG 2b (C); SG 2c (D); SG 3 (E) as well as elements of containers bearing features of SG 5 (F). Legend: range of the analysis (1); location of the sites corresponding with a given style (2); other sites described in the analysis (3). The numbers of the sites correspond with those used in the catalogue (Ch. III)

sugeruje trzy zasadnicze regiony aktywności (Ryc. IX.1:A). Najbardziej wyrazista jest „koncentracja" w północnej część interesującego nas obszaru – Dolinie Dolnego Bugu (klasyfikacja fizycznogeograficzna za J. Kondracki 2002) i północno-wschodniej części Równiny Wołomińskiej. W ostatnim przypadku dotyczy to głównie zlewni Rządzy. Dwa wczesnosubneolityczne stanowiska zinwentaryzowano również po wschodniej stronie Doliny Środkowej Wisły, na pograniczu Równiny Garwolińskiej i dolnego biegu rzeki Świder. Ostatnie, trzecie zgrupowanie, obejmuje pojedyncze ślady osadnictwa zlokalizowane po

zachodniej stronie Wisły, w sąsiedztwie niewielkich rzek Czarnej i Małej (dopływ Jeziorki) przepływających przez wschodnią część Równiny Warszawskiej.

Schemat ten w zasadzie powtarza się w odniesieniu do stanowisk związanych z „klasyczną" kulturą niemeńską, których klasyfikację ustalono na podstawie charakterystycznych elementów stylistyki GS 2 (Ryc. IX,1:B-D). Pomimo zwiększenia puli źródeł, obejmującej łącznie 23 stanowiska, nadal obserwować można aktywność osadniczą w rejonie zlewni Rządzy, co dokumentują zarówno elementy „wczesnoniemeńskiej" stylistyki GS 2a, jak też „klasycznej" GS 2b (Ryc. IX.1:B,C). Podobną sytuację notujemy na południu, gdzie cały czas „aktywne" są obszary pogranicza Doliny Środkowej Wisły i Równiny Warszawskiej. „Wczesnoniemeńskich" stanowisk nie wyróżniono w rejonie dolnego Świdra, choć sytuacja ta ulega zmianie już na etapie materiałów GS 2b (Ryc. IX.1:C). Świder jest również jedynym ciekiem, w którego sąsiedztwie wystąpiły nieliczne znaleziska stylistycznie późnej ceramiki GS 2c (Ryc. IX.1:D). Niejako rozwinięciem wcześniejszej ekumeny wczesnosubneolitycznej są nieliczne materiały kultury niemeńskiej notowane w południowo-wschodniej części Kotliny Warszawskiej oraz pojedyncze znaleziska z pogranicza tego regionu i Równiny Warszawskiej, oraz Łowicko-Błońskiej (Ryc. IX.1:B,C). Wydaje się, iż osadnictwo „klasycznej" kultury niemeńskiej identyfikowane poprzez specyficzne garnki ostrodenne o wyodrębnionej szyjce i ornamentyce wypychanych na zewnątrz podkrawędnych guzków (GS 2), ściśle nawiązuje do zjawisk wcześniejszych. Może to stanowić przesłankę na rzecz opinii o ich wzajemnej relacji genetycznej (por. Wawrusiewicz, 2013, s. 11).

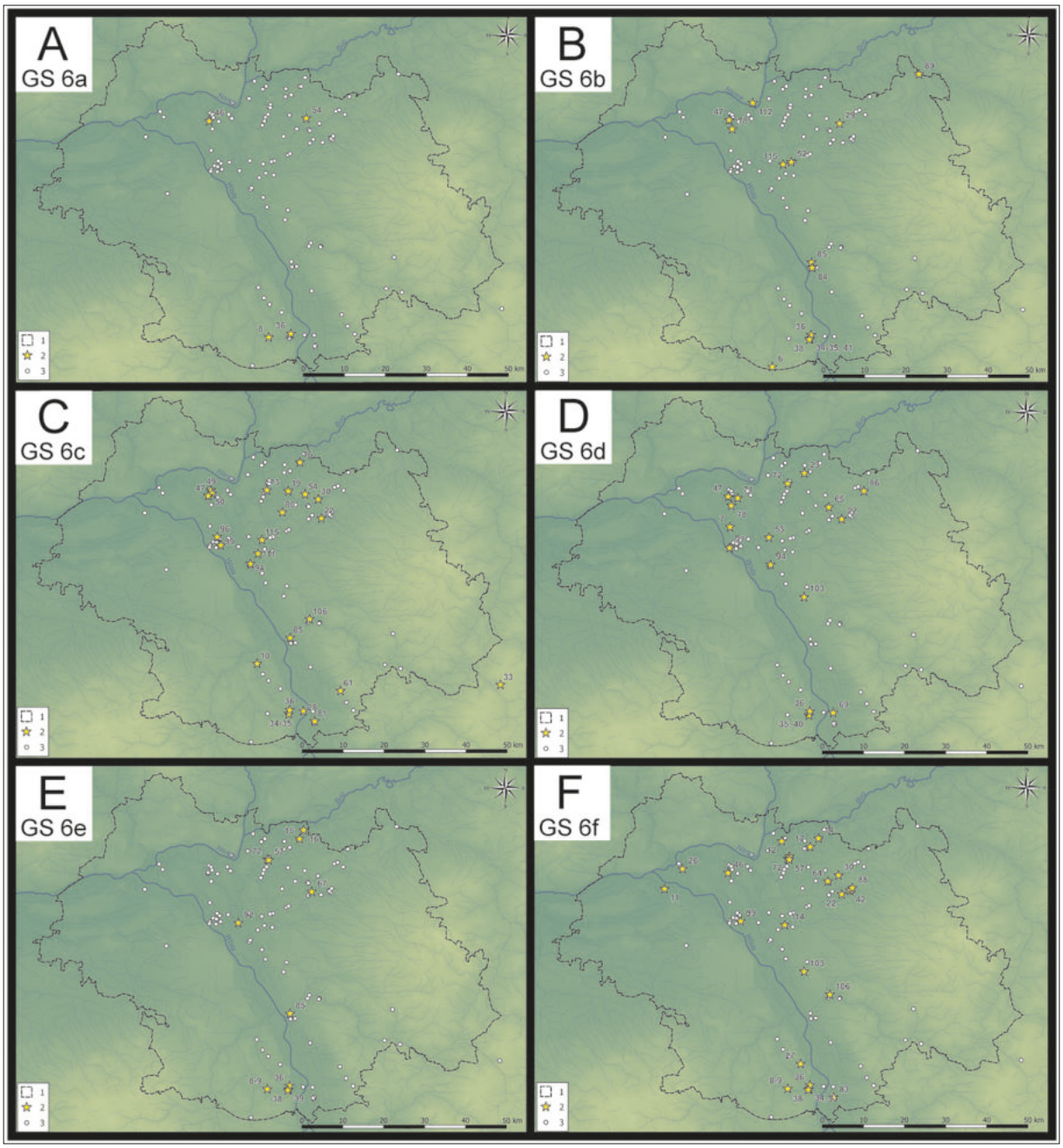
Interesująca, aczkolwiek udokumentowana w zaledwie dwóch przypadkach, jest lokalizacja stanowisk z ceramiką o cechach późnej kultury niemeńskiej, określonych w ramach GS 3 (Ryc. IX.1:E). Obserwowano je wyłącznie we wschodniej części Kotliny Warszawskiej, co wydaje się nawiązywać do ich bliskich relacji z ugrupowaniami zasiedlającymi u schyłku neolitu obszar dorzecza Narwi oraz Bugu. Być może jest to ślad incydentalnej infiltracji terenów środkowego Mazowsza przez tamtejsze grupy łowców-zbieraczy, ograniczonej przestrzennie przez rozbudowaną populację ugrupowań "linińskich" (Ryc. IX.2).

Do obszaru korytarza Wisły i wyróżnianych tam zjawisk kulturowych nawiązują nieliczne, aczkolwiek wyraziste stylistycznie znaleziska ceramiki zdobionej tzw. ornamentem perełkowym, sklasyfikowane w ramach grupy GS 5 (Ryc. IX1:F). Może to korespondować z ich ogólnym kontekstem topogenetycznym i wskazanymi analogiami z obszarów Pojezierza Mazurskiego, Kujaw czy południowych pobrzeży Bałtyku (por. Rozdz. IV).

Elementy stylistyczne identyfikowane z szeroko pojętą ceramiką "linińską" (GS 6) identyfikowano w inwentarzu większości omawianych kolekcji. Ich charakterystyczne cechy wystąpiły w zbiorach z 80 stanowisk. Choć udział poszczególnych elementów, definiowanych w ramach podgrup a-f (GS 6a-f), jest silnie zróżnicowany, to jednak w ujęciu przestrzennym ujawniają one dalece zaawansowaną zbieżność. Zapewne jest to sytuacja potwierdzająca funkcjonowanie realnej jednostki przestrzennej, identyfikowanej jako grupa Linin (por. Sarnowska 1975, s. 35; Manasterski 2016, s. 20).

Obserwując wszystkie elementy składowe stylistyki "linińskiej", można wskazać na znaczną koncentrację punktów osadniczych w strefie zachodniej krawędzi Doliny Dolnego Bugu oraz wschodniego fragmentu Kotliny Warszawskiej wraz z przyległym fragmentem Równiny Wołomińskiej. Dość wyraźnie rysuje się tu daleka infiltracja ostatniego z mikroregionów, co pokazują liczne punkty osadnicze zlokalizowane w zlewni Rządzy, Czarnej oraz Liwca, choć ten ostatni segment tylko fragmentarycznie znalazł się w zasięgu opracowania. Zarejestrowano tam elementy każdej z wydzielonych "linińskich" stylistyk ceramicznych (Ryc. IX.2). Tożsamą sytuację obserwujemy w odniesieniu do pogranicza Równiny Warszawskiej i Doliny Środkowej Wisły, gdzie wystąpiły wszystkie kluczowe formy naczyń i rodzaje układów zdobniczych. Podobnie jest po wschodniej stronie Wisły i w zlewni Świdra. Poza stosunkowo rzadką podgrupą GS 6a, odnotowano tu obecność wszystkich elementów ceramiki typu Linin (Ryc. IX.2).

Jak wynika z przytoczonych obserwacji, nawet jeśli poszczególne komponenty "linińskie" odzwierciedlają potencjalną ich zmienność w czasie, to nie znajduje ona odbicia w ogólnie ujętej geografii osadnictwa. Może to wskazywać na konsekwentną preferencję lokacji obozowisk lub osad w obrębie tych samych mikroregionów, infiltrowanych już przez wcześniejsze lub częściowo rozwijające się synchronicznie ugrupowania „klasycznej" kultury niemeńskiej. Z drugiej strony należałoby dopuścić możliwość jednoczasowego współwystępowania przynajmniej części tak różnorodnych naczyń

Ryc. IX.2. Stanowiska subneolityczne z fragmentami naczyń typu Linin klasyfikowane w ramach: GS 6a (A); GS 6b (B); GS 6c (C); GS 6d (D); GS 6e (E) oraz GS 6f (F). Legenda: zasięg opracowania (1); lokalizacja stanowisk odpowiadających danej stylistyce (2); pozostałe stanowiska ujęte w opracowaniu (3). Numeracja stanowisk odpowiada oznaczeniom na mapie zbiorczej (Rozdz. III)

Fig. IX.2. Sub-Neolithic sites with fragments of pottery vessels of Linin type belonging to categories: GS 6a (A); GS 6b (B); GS 6c (C); GS 6d (D); GS 6e (E) and GS 6f (F). Legend: range of the analysis (1); location of the sites corresponding with a given style (2); other sites described in the analysis (3). The numbers of the sites correspond with those used in the catalogue (Ch. III)

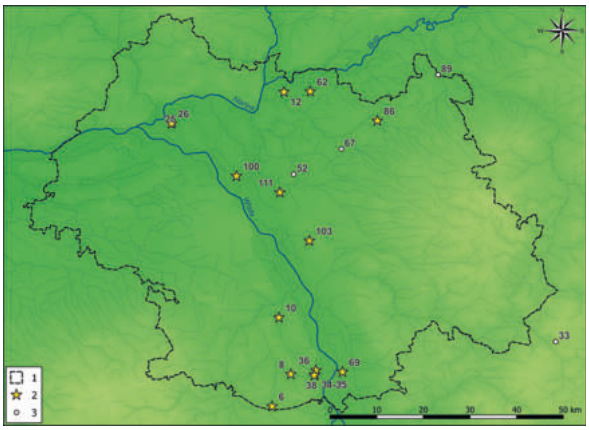
w obrębie realnej struktury inwentarza ówczesnych społeczności. Takie ujęcie mogłoby potwierdzać wcześniejsze, formułowane jeszcze przez E. Kempisty (1973, 11), opinie o podobieństwie tutejszych, synkretycznych zjawisk kulturowych do rozwijających się paralelnie schyłkowoneolitycznych ugrupowań, jak kultura złocka czy kultura rzucewska. Tu jednak znów wszelakie porównania i próby interpretacji ogranicza wybiórczy, często przypadkowy i zdecydowanie niekompletny charakter środkowomazowieckiej bazy źródłowej.

xxx

Jak już kilkakrotnie podkreślono charakter ujętych w projekcie kolekcji krzemiennych i związane z nim ograniczenia metodologiczne istotnie limitują potencjał analityczny oraz zakres formułowanych wniosków. Z kolei przy ocenie ich reprezentatywności zwrócić należy uwagę na fakt, że ich liczba jest ponad pięciokrotnie mniejsza niż stanowisk z ceramiką. Obiekcje te dotyczą także rozważań przestrzenno-osadniczych, w przypadku których największym mankamentem inwentarzy krzemiennych jest brak możliwości ich fazowania, tj. korelacji z opartymi na źródłach ceramicznych etapami rozwojowymi środkowomazowieckiego subneolitu – typ Sokołówek, faza "klasyczna" kultury niemeńskiej, typ Linin. Analiza tego aspektu przez pryzmat ceramiki dostarczyła niezwykle ciekawych i ważnych rezultatów, ukazując z jednej strony niewielkie zmiany w lokalizacji osad/obozowisk, z drugiej zaś wyraźny trend polegający na intensyfikacji osadnictwa w okresie od późnego neolitu po prolog epoki brązu.

Pomimo przedstawionych ograniczeń fakt skartowania 21 stanowisk daje podstawy do sformułowania kilku podstawowych wniosków w zakresie rozprzestrzenienia subneolitycznych materiałów krzemiennych na terenie środkowego Mazowsza (Ryc. IX.3). Pierwszy najbardziej, ogólny dotyczy ich dyspersji, która tylko w pewnej części pokrywa się ze strefą wyznaczoną przez inwentarze z ceramiką. Jest to czytelne w przypadku dużego zgrupowania obejmującego zachodni fragment Kotliny Warszawskiej wraz z ujściem Bugu i Narwi, gdzie poza trzema inwentarzami krzemiennymi, tj. z Janówka 1, pow. legionowski, Warszawy Płudy, pow. m. st. Warszawa oraz Dąbrowy 1, pow. wołomiński, występują stanowiska, na których rejestrowano wyłącznie materiał ceramiczny. Podobny obraz wyłania się z analizy śladów osadnictwa subneolitycznego na Równinie Garwolińskiej, a także po zachodniej stronie Doliny Środkowej Wisły, gdzie nie odnotowano żadnych materiałów krzemiennych, które można by korelować z obecnością ostatnich społeczności łowiecko-zbierackich. Odmienną sytuację obserwujemy w przypadku bogatej koncentracji stanowisk zlokalizowanymi *vis a vis* na lewym brzegu Wisły – wschodni skraj Równiny Warszawskiej między Jeziorką a Czarną. Z kolei na prawym brzegu Wisły wyraźne zgrupowanie inwentarzy krzemiennych występuje w południowo-zachodniej i środkowo-zachodniej części Równiny Wołomińskiej, przy czym żadne z nich nie przekracza linii Rządzy.

Bardzo ograniczonych wniosków dostarczyła analiza przestrzennego zróżnicowania stanowisk pod względem surowcowym. Wynika to z faktu występowania w obrębie kolekcji tylko dwóch odmian krzemieni, tj. lokalnie pozyskiwanego narzutowego krzemienia bałtyckiego oraz importowanego ze strefy północnego przedpola Gór Świętokrzyskich krzemienia czekoladowego, przy czym zdecydowana większość inwentarzy charakteryzuje się współwystępowanie obu rodzajów surowca, efektem czego jest tożsamy rozkład punktów na mapie. Wyraźniejszych tendencji nie zaobserwowano też badając frekwencję ich występowania. Wyjątkiem jest kompleks stanowisk w Lininie, pow. piaseczyński oraz położone 3 km na zachód stanowisko Czaplinek1, pow. piaseczyński, które charakteryzują się dominacją wytworów z krzemienia czekoladowego. Z drugiej jednak strony w pozostałych kolekcjach pochodzących ze środkowej części Równiny Warszawskiej – Budziszyn, stan. 1, pow. grójecki oraz Czarnów pow. piaseczyński – odnotowano zaledwie dwa zabytki z tego surowca.

Ryc. IX.3. Stanowiska subneolityczne, na których wystąpiły zabytki krzemienne. Legenda: zasięg opracowania (1); lokalizacja inwentarzy, gdzie stwierdzono współwystępowanie wytworów z krzemienia czekoladowego i krzemienia narzutowego bałtyckiego (2); lokalizacja inwentarzy, gdzie stwierdzono występowanie wyłącznie wytworów z krzemienia narzutowego bałtyckiego (3). Numeracja stanowisk odpowiada oznaczeniom na mapie zbiorczej (Rozdz. III)

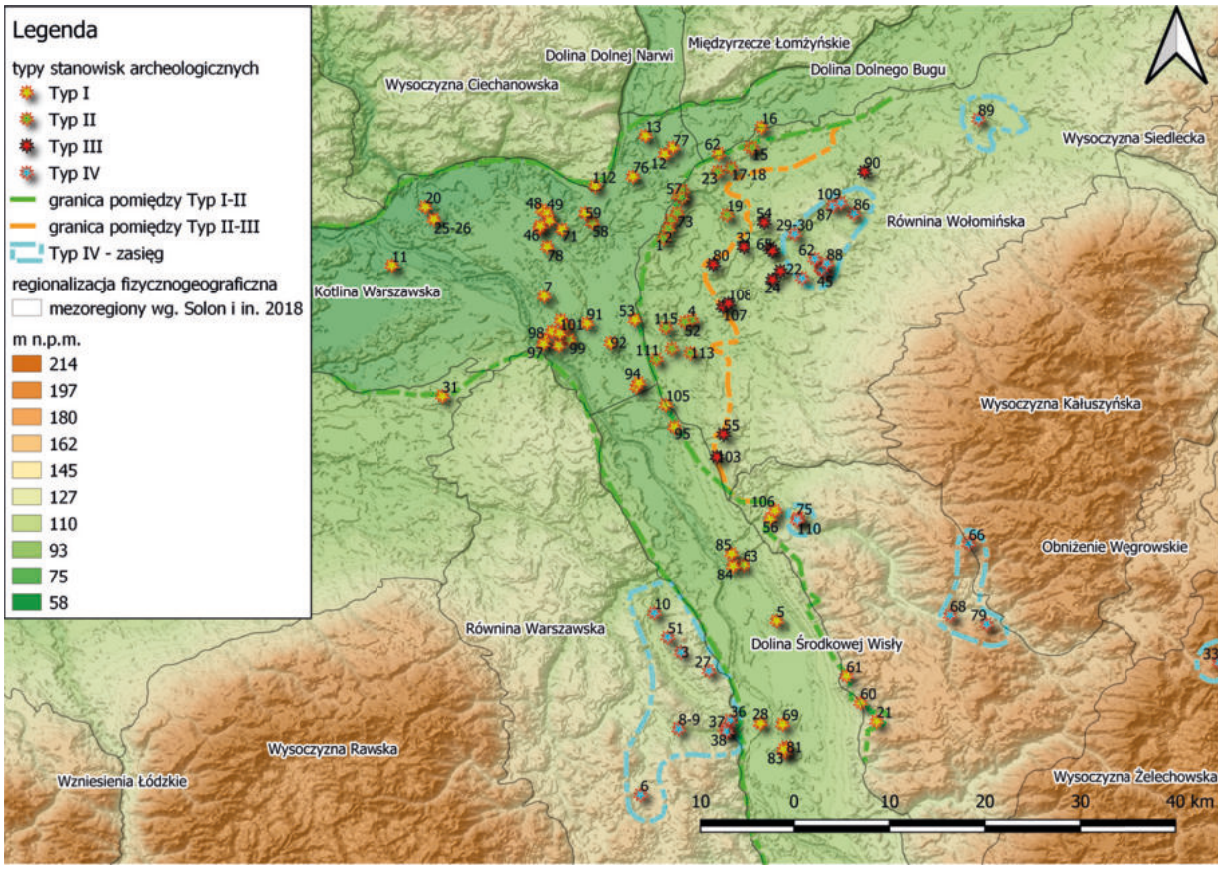
Fig. IX.3. Sub-Neolithic sites with flint artefacts. Legend: the analysed range (1); location of the inventories with chocolate flint artefacts found in association with Baltic erratic flint artefacts (2); location of the inventories with artefacts made solely of Baltic erratic flint (3). Site numbers correspond with those used in the main map (Chap. III)

xxx

Wskazane powyżej, dość wyraźne, zjawisko zbliżonych preferencji osadniczych różnoczasowych i różnogenetycznych ugrupowań subneolitycznych należy rozpatrzyć także z perspektywy paleogeograficznej – wybranych elementów rzeźby i budowy geologicznej terenu. Uwzględniając ten aspekt, omawiane stanowiska można podzielić na cztery typy (I-IV). Poszczególne ich zgrupowania rozdzielają czytelne, choć miejscami subtelne, granice morfologiczne (Ryc. IX.4).

Do rozgraniczenia i rozpoznania form rzeźby terenu posłużyły arkusze Przeglądowej Mapy Geomorfologicznej Polski w skali 1:500 000 m.in. Arkusz Gdańsk (Domosławska-Baraniecka i in. 1980a), Arkusz Kraków (Domosławska-Baraniecka i in. 1980b), Arkusz Lublin (Gilewska i in. 1980), Arkusz Warszawa (Maruszczak i in. 1980), natomiast do identyfikacji elementów budowy geologicznej – wybrane arkusze Szczegółowej Mapy Geologicznej Polski w skali 1:50 000.

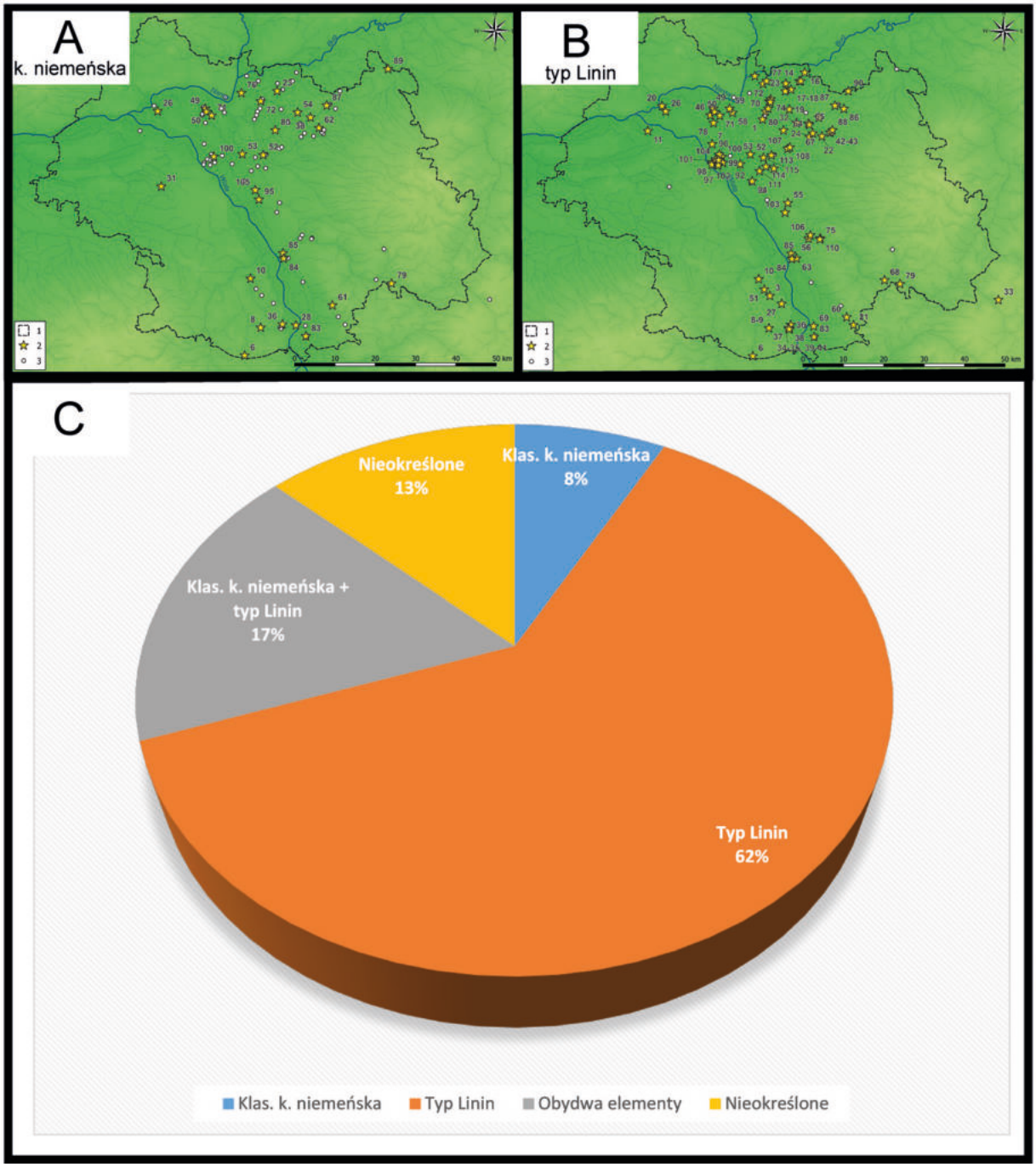
Stanowiska typu I znajdują się niemal wyłącznie w obrębie Kotliny Warszawskiej (Ryc. IX.4: Typ I). Osady lub obozowiska, identyfikowane dziś na podstawie źródeł archeologicznych, lokalizowano na formach akumulacji rzecznej równin terasowych akumulacyjnych i erozyjno-denudacyjnych z okresu zlodowacenia bałtyckiego (zlodowacenie Wisły). Na poziomach terasowych wytworzyły się wówczas zwarte zespoły utrwalonych wydm oraz – na zachodzie regionu – pola piasków przewianych (por. Ryc. VIII.3). Europejskie wydmy śródlądowe ukształtowane zostały w zimnych peryglacjalnych warunkach klimatycznych późnego vistulianu w wyniku deflacyjnej, transportowej i akumulacyjnej działalności wiatru. Później ustabilizowane zostały przez roślinność (głównie lasy iglaste), która rozwinęła się w holocenie w warunkach klimatu umiarkowanego (Kobojek, Kobojek 2021). Wydmy tego typu mogły być wykorzystywane antropogenicznie już od wczesnego holocenu. Świadczyć o tym może czytelny epizod aktywności eolicznej w dorzeczu Niemna (Kalicki 2006) oraz w Kotlinie Wizny (Wawrusiewicz i in. 2017) przypadający na przełom młodszego driasu

Ryc. IX.4. Lokalizacja i typologia stanowisk archeologicznych w oparciu o Przeglądową Mapę Geomorfologiczną Polski w skali 1:500 000 (objaśnienia ryc. VIII.3). Numeracja stanowisk odpowiada oznaczeniom na mapie zbiorczej (Rozdz. III)
Fig. IX.4. Location and typology of archaeological sites based on the Geomorphological Map of Poland in the scale of 1: 500 000 (explanations fig. VIII.3). The numbering of archaeological sites corresponds to the markings on the summary map (Ch. III).

i preboreału. W obu wspomnianych regionach wydmy były uruchamiane również w późniejszym okresie (od AT-3 do AT-4), co mogło być związane z czynnikami naturalnymi lub antropogenicznymi (por. Wawrusiewicz i in. 2017).

Na obszarze Równiny Wołomińskiej, na równinach akumulacji zastoiskowej graniczących bezpośrednio z terasami Wisły i Bugu, występują zwarte zespoły oraz pojedyncze utrwalone wydmy paraboliczne (por. Ryc. VIII.3). Pas ten stanowi główną cechę

Ryc. IX.5. Stanowiska subneolityczne z elementami naczyń "klasycznej" kultury niemieńskiej (A) oraz typu Linin (B) wraz ze schematem ich wzajemnego współwystępowania w obrębie poszczególnych stanowisk (C). Legenda: zasięg opracowania (1); lokalizacja stanowisk odpowiadających danej stylistyce (2); pozostałe stanowiska ujęte w opracowaniu (3). Numeracja stanowisk odpowiada oznaczeniom na mapie zbiorczej (Rozdz. III)

Fig. IX.5. Sub-Neolithic sites with elements of pottery vessels: "classical" Neman culture (A) and of Linin type (B) with the pattern of their mutual association within different sites (C). Legend: range of the analysis (1); location of the sites corresponding with a given style (2); other sites described in the analysis (3). The numbers of the sites correspond with those used in the catalogue (Ch. III)

wspólną stanowisk typu II (Ryc. IX.4: Typ II). W obrębie tego mezoregionu ślady osadnictwa subneolitycznego rejestrowano również w kontekście wyraźnych granic morfologicznych pomiędzy zdenudowanymi wysoczyznami moren akumulacji fluwioglacjalnej, zdenudowanymi równinami sandrowymi a równinami akumulacji zastoiskowej (limnicznej/jeziornej) (por. Ryc. VIII.3). Powyższe stanowiska należałoby zaliczyć do typu III (Ryc. IX.4: Typ III).

Pozostałe obiekty znajdujące się poza wspomnianymi obszarami zostały sklasyfikowane w ramach typu IV (Ryc. IX.4: Typ IV). Ich cechą wspólną jest bliskość plejstoceńskich i holoceńskich dolin rzecznych wyższych i niższych rzędów. Przykładem są stanowiska położone na Równinie Garwolińskiej, czy w centralnej części Równiny Wołomińskiej (Ryc. IX.4). Z uwagi na prawie wyłącznie powierzchniowy charakter materiału źródłowego (por. Rozdz. III), trudno zatem w sposób w pełni wiarygodny dokonać rozdzielenia poszczególnych faz osadniczych zarówno w obrębie poszczególnych stanowisk, jak i całości obszarów środkowego Mazowsza. Materiał zabytkowy niemal zawsze pozyskiwany był w obrębie aktywnych eolicznie kulminacji wyniesień/wydm, co wiąże się z brakiem rozpoznania niższych partii stanowisk. Uchwycenie skłonu elewacji i pozyskanie materiału z tej części obiektów, w powiązaniu z datami środowiskowymi otwiera drzwi do szerszego rozpoznania i umiejscowienia danego epizodu osadniczego w zmiennym środowisku przyrodniczym. Brak tych danych uniemożliwia powiązanie faz zasiedlania stanowisk ze zmianami klimatycznymi, czy to z zimnymi cyklami Bonda między 5900 a 4200 BP przypadającymi na okres 3900-2200 p.n.e. (Bond i in. 2001), czy jednym z holoceńskich optimów klimatycznych między 6200 a 5100 BP (4200-3100 lat p.n.e.) (Marsz 2009).

xxx

W kontekście rozważań przestrzennych warto zwrócić uwagę na wielokrotnie już sygnalizowaną w literaturze kwestię realnego współwystępowania materiałów (przede wszystkim ceramicznych) kultury niemeńskiej i typu Linin. Zarówno ilość dokumentowanych stanowisk, jak też ich lokalizacja dobrze odpowiada sytuacji opisanej przez E. Kempisty (1973: 57,60). Pomijając jednak kwestie ilościowe, należy zauważyć, iż o ile zjawisko to jest faktem na poziomie obserwacji całości interesujących nas obszarów środkowego Mazowsza oraz konkretnych mezoregionów (Ryc. IX.5:A,B), to wyraźne rozbieżności widać na poziomie analiz konkretnych kolekcji. W przypadku zdecydowanej większości (62%) notowano tylko fragmenty ceramiki o – ogólnie rzecz biorąc – "linińskich" cechach technostylistycznych (Ryc. IX.5:C). Wyłącznie elementy "niemeńskie" stanowiły niewielką, aczkolwiek zauważalną, część zbiorów, której udział wynosił około 8% całości. W zaledwie 17% przypadków elementy te wystąpiły wspólnie, w obrębie jednego stanowiska, choć i tu nie możemy mieć pewności czy nie doszło do mechanicznego zaburzenia pierwotnej struktury kolekcji (por. Rozdz. III; Ryc. IV.2). Uzyskane dane są rozbieżne względem formułowanych wcześniej opinii zakładającej ścisłe współwystępowanie obydwu elementów (por. Józwiak, Domaradzka 2011, s. 95, tab. 1). Wydaje się, iż fakt ten wskazuje na realną rozłączność obydwu substratów mazowieckiego subneolitu. O ile potencjalny udział kultury niemeńskiej, jako tła genetycznego zjawisk "linińskich" jest wysoce prawdopodobny, to współwystępowanie obydwu tradycji (typów ceramiki) w rzeczywistej kulturze materialnej środkowomazowieckich ugrupowań subneolitycznych wydaje się obecnie wątpliwe. Znacznie bardziej prawdopodobny jest fakt istnienia na tych obszarach odrębnej, synkretycznej wspólnoty kulturowej określanej jako grupa Linin (por. Manasterski 2016: 20). Ten model kulturowy z pewnością powstał lokalnie, w wyniku złożonych procesów dyfuzji różnych wzorców kulturowych funkcjonujących w szeroko pojętym „korytarzu Wisły". Stąd poszczególne elementy tradycji "linińskiej" mogły rozprzestrzeniać się na tereny ościenne w wyniku ekspansji demicznej lub/i aplikacji wybranych zespołów cech (pakietu).

Oczywisty jest również fakt, iż dokonanie konkretnych identyfikacji taksonomicznych zawsze obarczone jest pewnymi ograniczeniami natury subiektywnej, wynikającej z indywidualnej czułości analitycznej i doświadczeń poszczególnych badaczy, co ma szczególne znaczenie w przypadku bardzo zróżnicowanych chronologicznie i przestrzennie inwentarzy subneolitycznych. Niestety, jak już wielokrotnie podkreślano, rozstrzygnięcie kwestii realnego współwystępowania obydwu tradycji kulturowych w oparciu o analizowany, prawie wyłącznie powierzchniowy i archiwalny, materiał jest niemożliwe. Te, jakże kluczowe, kwestie wymagają podjęcia szczegółowych badań wykopaliskowych ukierunkowanych na rozpoznanie zamkniętych, datowanych bezwzględnie i osadzonych w kontekście paleośrodowiskowym układów stratygraficznych.

Bibliografia

Bond, G., Kromer B., Beer J., Muscheler R., Evans M., N., Showers W., Hoffmann S., Lotti-Bond R., Hajdas I., Bonaniet G., 2001, Persistent Solar Influence on North Atlantic Climate During the Holocene, *Science*, t. 294 (5549), s. 2130-2136. Bibcode:2001Sci...294.2130B. doi:10.1126/science.1065680. PMID 11739949. S2CID 38179371.

Domosławska-Baraniecka, M., Mojski, J.E., Roszko, L., 1980a. Przeglądowa mapa geomorfologiczna Polski w skali 1: 500 000, (w:) L. Roszko (red.) *Arkusz Gdańsk*, Warszawa.

Domosławska-Baraniecka, M., Gilewska, S., Mojski, J.E., Rotnicki, K., Starkel, L., 1980b. Przeglądowa mapa geomorfologiczna Polski w skali 1: 500 000, (w:) L. Roszko., L. Starkel (red.) *Arkusz Kraków*, Warszawa.

Gilewska, S., 1986. Podział Polski na jednostki geomorfologiczne, *Przegląd Geograficzny*, t. 58 (1-2), s. 16-40.

Józwiak, B., 2003. *Społeczności subneolitu wschodnioeuropejskiego na Niżu Polskim w międzyrzeczu Odry i Wisły*, Poznań.

Józwiak, B., Domaradzka, S., 2011. Studia nad osadnictwem społeczności subneolitycznych w Polsce północno-wschodniej. Zarys problematyki, (w:) U. Stankiewicz, A. Wawrusiewicz (red.), *Na rubieży kultur. Badania nad okresem neolitu i wczesną epoką brązu*, Białystok, s. 87-102.

Kalicki, T., 2006. *Zapis zmian klimatu oraz działalności człowieka i ich rola w holoceńskiej ewolucji dolin środkowoeuropejskich*, Warszawa.

Kempisty, E., 1972. Materiały tzw. kultury ceramiki grzebykowo-dołkowej z terenu Mazowsza i Podlasia, *Wiadomości Archeologiczne*, t. 37 (4), s. 411-483.

Kempisty, E., 1973. Kultura ceramiki „grzebykowo-dołkowej" na Mazowszu i Podlasiu, *Wiadomości Archeologiczne*, t. 38 (1), s. 3-76.

Kobojek E., Kobojek S., 2021. *Wydmy śródlądowe. Środowisko przyrodnicze i działalność człowieka na przykładzie województwa łódzkiego*, Łódź.

Manasterski, D., 2016. *Puchary dzwonowate i ich wpływ na przemiany kulturowe przełomu neolitu i epoki brązu w północno-wschodniej Polsce i na Mazowszu w świetle ceramiki naczyniowej*, Warszawa.

Marsz, A.A., 2009, Klimat Arktyki w późnym glacjale i holocenie, Problemy Klimatologii Polarnej, t. 19, s. 33-79.

Maruszczak, H., Mojski, J.E., Pietkiewicz, S., 1980. Przeglądowa mapa geomorfologiczna Polski w skali 1: 500 000, (w:) J. E Mojski (red.) *Arkusz Warszawa*, Warszawa.

Mazurkevich, A., Dolbunova, E., 2012. The oldest pottery and Neolithisation of Eastern Europe, *Fontes Archaeologici Posnanienses*, t. 48, s. 143-160.

Sarnowska, W., 1975, *Kultura unietycka w Polsce*, t.2, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk

Wawrusiewicz, A., 2013. Ceramika typu Sokołówek na Podlasiu i jej znaczenie w rozwoju społeczności subneolitycznych Polski północno-wschodniej, *Studia i Materiały do Badań nad Neolitem i Wczesną Epoką Brązu na Mazowszu i Podlasiu***,** t. 3, s. 5-24.

Wawrusiewicz A., Kalicki T., Przeździecki M., Frączek M., Manasterski D., 2017. *Grądy-Woniecko. Ostatni łowcy zbieracze znad środkowej Narwi*, Białystok.

Summary

Selected aspects of sub-Neolithic settlement activity in central Mazovia

In terms of spatial observations, the dispersion of the pottery styles, which are the most sensitive chronological identifiers of the material culture of sub-Neolithic societies, seems most likely to return results. This analysis was based on cartographic data compiled separately for each of the groups (SG) described in Chapter IV.

Relics of settlement activity associated with early sub-Neolithic societies that produced pointed-bottom vessels of Sokołówek type – SG1, are relatively rare. Their locations indicate three main regions of activity (Fig. IX.1:A). The most obvious "concentration" of the artefacts is situated in the Lower Bug River Valley and in the north-eastern part of the Wołomin Plain. This situation also corresponds with the sites of the "classical" Neman culture – SG2 (Fig. IX.1:B-D). Only two locations of sites with late Neman culture pottery, classified as SG3 (Fig. IX.1:E), have been indicated. They were identified solely in the eastern portion of the Warsaw Basin, which reflects their close relations with the societies populating the Narew and Bug River Basins. The "Vistula corridor" is associated with sparse, but characteristic pottery decorated with the so-called pearl ornament, assigned to group SG5 (Fig. IX.1:F). This might correspond with their general topogenetic context and parallels from the Masurian Lakeland, Cuyavia or south coast of the Baltic Sea. Elements identified with broadly understood Linin pottery (SG6) were found in materials from 80 sites. Although the share of its elements strongly differs from site to site, they display a high level of consistency in spatial terms (Fig. IX.2). This probably confirms the functioning of an actual spatially confined entity – the Linin group. Even if various components associated with the Linin type show a potential change in time, it is not reflected in the general geography of the settlement activity. This might indicate a consistent preference for location of the settlements and camps within the same micro-regions, penetrated by earlier or by synchronically developing "classical" Neman culture societies.

The nature of the flint collections and resulting methodological limitations significantly reduce their analytic potential and the range of possible conclusions. These reservations also apply to their analysis in the context of spatial distribution and settlement activity, and the most important disadvantage of flint inventories in this case is the impossibility to correlate them with the phases of the development of the sub-Neolithic identified on the basis of pottery. Despite these limitations, it was possible to establish some interesting facts regarding the diffusion of flint artefacts. The mapping of all the sub-Neolithic flint materials from central Mazovia is another important result of the work – all the sites with such materials were mapped for the first time (Fig. IX.3).

The phenomenon of similar settlement preferences among sub-Neolithic societies of various origins and chronologies was also analysed from the palaeogeographic perspective – that is, in the context of some elements of the terrain and geological structure of the area. The analysed sites can be divided into four types (I-IV). Their particular concentrations are separated by clear, although sometimes subtle, morphological divisions (Fig. IX.4). Sites of type I are situated almost exclusively in the Warsaw Basin (Fig. IX.4: type I). The settlements or camps were established on fluvial terrace plains (accumulative or erosion and denudation) from the Baltic glaciation (Vistulian glaciation). Groups of permanent dunes were formed on the terrace levels at that time. Isolated permanent parabolic dunes or their groups are situated on the plains of glacier-dammed lake accumulation in the Wołomin Plain. Such a formation is the main feature of the area where sites of type II are located (Fig. IX.4: type II). Relics of settlement activity assigned to type III (Fig. IX.4: type III) were also found in this mesoregion. They were situated in the context of obvious morphological borders between the denudated uplands of fluvioglacial accumulation moraines or denudated outwash plains and plains with glacier-dammed lakes. The remaining settlements, situated outside these areas, were assigned to type IV (Fig. IX.4: type IV). Their common feature is their proximity to Pleistocene and Holocene river valleys of higher and lower orders.

ISBN
Uniwersytet Warszawski **978-83-66210-23-3**
Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie **978-83-966030-2-9**
Muzeum Podlaskie w Białymstoku **978-83-964457-9-7**

UNIWERSYTET WARSZAWSKI

Państwowe Muzeum Archeologiczne

MUZEUM PODLASKIE W BIAŁYMSTOKU